

Tanulmányok a kortárs jogelméletéről

[no notes on this page]

ELTE Jogi Kari Tudomány 28.
Sorozatszerkesztő: VARGA ISTVÁN

Fekete Balázs – Molnár András –
Nagy Tamás – Nagy Zsolt –
Szerletics Antal – Vinnai Edina – Zétényi András

Tanulmányok a kortárs jogelméletről

Szerkesztette
Fekete Balázs – Fleck Zoltán

Budapest, 2015

Lektorálta: Zódi Zsolt

© Szerzők, 2015

© Szerkesztők, 2015

ISBN: 978 963 312¹

ISSN 2060 9361

**E Ö T V Ö S
K I A D Ó**

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Hunyady András, ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente
Szakszerkesztők: Borsos-Szabó Ágnes és Bérci Ildikó
Tipográfia: Anders Tibor
Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó
Nyomda: Prime Rate Kft.

1. ??? [ildikoberci]

Tartalom

Előszó.....	9
Bevezető	11
A jogszociológia és a szociológiai jogelmelet kutatási irányai	15
Nagy Zsolt	
I. „A fenti diszciplínák története”, avagy mi is az a jogszociológia és a szociológiai jogelmelet.....	15
II. A közelmúlt és napjaink leginkább elterjedt kutatási irányai	20
1. Előzmények	20
2. A jogi pluralizmus és „ellenlábasa”, az autopoézis	27
3. A jogi kultúrák diverzitása.....	32
4. Feminizmus.....	36
5. Globalizáció	41
6. A jogász professzió vizsgálata	52
III. Konklúzió – jogszociológia az ezredforduló után	56
Válogatott irodalom.....	59
Jog és nyelv – nyelv és jog	65
Vinnai Edina	
I. A jog és nyelv irányzat előzményei	66
II. A jog és nyelv irányzat fejlődése az angolszász szakirodalomban	73
1. A kezdetek	73
2. A kilencvenes évektől napjainkig	78
III. A jog és nyelv irányzat lehetséges részterületei.....	83
1. A szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzat	83
2. A tágabb értelemben vett jog és nyelv irányzat	90
IV. Jog és nyelv kutatások Európában	96
V. A jog és a nyelv kapcsolatának vizsgálata Magyarországon	101
1. A kezdetek	101
2. Az első magyar jog és nyelv kutatás	105
Válogatott irodalom.....	109

„S ő levelemre városunkba jön”, avagy hány életük van jog¹ és irodalom kutatásoknak? 115
Nagy Tamás

I. Bevezetés: a vég terminusai	115
II. Honnan hová?	121
1. Ellenvetések 1.	122
2. Kezdetek és eszmények aka „ <u>a case for two</u> ” ²	126
III. Jog és/mint/vagy irodalom: irányok	134
1. Ellenvetések 2.	139
2. Az intertextualitás felé	140
3. Ellenvetések 3.	145
4. Tovább: történetek, avagy az alternatív beszédmód	147
5. Ellenvetések 4.	156
IV. Következtetések és próféciák: valami nagyobb, valami amorf	161
Válogatott irodalom	164

A feminizmus a jogban .....

Molnár András

I. Feminista jogelmélet? Feminizmus a jogban? Feminista jogkritika? Bevezetés és megjelölési dilemmák	169
II. A feminista jogelmélet önmeghatározása, célkitűzései, alapkérdései	173
1. A privát és a publikus szféra határainak elmosódása	176
2. Az esszencializmus-antiesszencializmus vita	178
III. A feminista jogelmélet módszertana	181
1. Feminizmus és interdiszciplinaritás	182
2. Narratív jogtudomány és feminista jogelmélet	182
3. A „nőkérdés” felvetése.....	186
4. A feminista gyakorlati érvelés	190
5. A tudatosságnövelés	192
IV. A feminista jogelmélet főbb irányzatai és vitáik	194
1. Előzmények	194
2. Az egyenlő bánásmód elmélete, avagy a liberális feminizmus	196
3. A kulturális feminizmus.....	197
4. A dominanciaelmélet, avagy a radikális feminizmus	200
5. A posztmodern feminizmus	204
6. A kritikai faji feminizmus	206
7. A leszbikus feminizmus.....	209
8. A pragmatikus feminizmus	210
9. Az ökofeminizmus.....	211
10. A feminista jogelmélet kései tendenciái	212
V. Feminizmus és jog az Egyesült Államokon túl	215
1. Feminizmus, globalizáció, nemzetközi közjog	215
2. A feminizmus és a multikulturalizmus ellentmondásai	221

1. van jog
van a jog [pordanyk]

2. „a case for two”
kurzív [pordanyk]

3. Feminista szempontok a kelet-közép-európai rendszerváltások kapcsán	223
4. Feminizmus és jog Magyarországon	224
VI. A feminista jogelmélet egyes kritikái	226
1. Pragmatista-neoliberális megfontolások	226
2. Egyes számadatok vitatása	229
3. Dworkin liberális bírálata	229
4. Természetjogi ellenvetések	231
VII. Summázat és értékelés	233
Válogatott irodalom	242
Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok?	249
<i>Fekete Balázs</i>	
I. Bevezetés: egy új megközelítés?	249
II. Alapkérdések	250
III. „Jogtudomány és érzelmek”	252
1. Az izolációs tézis dekonstrukciója	252
2. A normatív dimenzió	252
3. A deskriptív dimenzió	253
4. A konstruktív dimenzió	254
5. Az antropológiai dimenzió	255
IV. A „jog és érzelmek” mozgalom	255
1. A „klasszikus ortodoxia” dominanciája	255
2. <u>Az irányzattá alakulás első lépései</u>	257 ¹
4. Az érzelmek kutatása – az utolsó bő évtized	261
5. A „jog és érzelmek”: bizonytalanságok, kihívások	266
6. Jog és érzelmek? Jog és érzelmek!	270
V. Alkalmazott „jog és érzelmek”: az érzelmek a közép-európai alkotmányfejlődésben – különös tekintettel a nemzeti érzelmekre és a félelemre	271
1. Az érzelmektől a közérzületekig	272
2. A nemzeti érzelmek az alkotmányfejlődés háttérében	275
3. Félelem és függetlenség	278
4. Tanulságok	280
VI. Összegzés – az érzelmek kutatásáról a jogtudományban	281
Válogatott irodalom	282
Erény-jogelmélet (<u>Virtue</u> ² jurisprudence)	285
<i>Szerletics Antal</i>	
I. Bevezetés	285
II. Az erényetika	286
1. Az erényetikai gondolkodás újjáéledése	286
2. Az erényetikai irányzatok általános jellemzői	288
3. Arisztotelész az erényekről	290

1. 2. Az irányzattá alakulás első...

2. után: 3. A jog szenvedélyei: egy „majdnem paradigmateremtő” kötet.....259
[pordanyk]

2. (**Virtue**
a (is kurzív [pordanyk]

III. Az érény-jogelmélet	293
1. Az érények szerepe a jogalkalmazásban.....	294
2. Az érények és a jogszabályok tartalma	301
3. Az érények és a büntetőjog	302
4. Az érények szerepe a magánjog területén	305
IV. Összefoglalás	306
Válogatott irodalom.....	308
Új tendenciák az angolszász természetjogban	311
Zétényi András	
I. Bevezetés	311
II. Finnis	312
III. Moore	322
IV. A neofulleriánus természetjog	325
1. Simmonds.....	325
2. Rundle	330
V. Összefoglalás	333
Válogatott irodalom.....	333
A kötet szerzői	337

Előszó

Jelentős erőfeszítést igényel a jog körül, elsősorban az oktatásban és a tudományban, hogy épségben tartsuk azokat az értékeket, amelyek a modern jog alapjául szolgálnak. Az egyik ilyen érték, hogy nem tekintjük technikának, semleges eszköznek, mindenre felhasználható, bármely emberi célt kiszolgáló fegyvernek. Nem magától értendő, hogy mivel járul hozzá ehhez az elméleti tudományos gondolkodás, ha szakadék van a jog gyakorlata és a teória között.

A jogászok képzésében ezért, leküzdv a korszakokon áthömpölygő politikai és ideológiai kiszolgáltatottságot, helyre kell állítani, meg kell erősíteni az elméletek presztízsét, érzékelhetővé kell tenni a tudományos megközelítések hasznát. Túl gyorsan változik a társadalom, benne a jog világa és a befogadók is ahhoz, hogy ez a munka a hagyományos módokon elvégezhető legyen. Nem kanonizált alkotók, szövegek ismeretére van elsősorban szükség, hanem a jog belső és külső viszonyaiból származó problémák kreatív és kritikus értelmezésére, az ehhez szükséges készségek fejlesztésére. A kortárs elméleti megközelítések végtelen lehetőséget nyújtanak a megértéshez, sokféle szemlélet, változatos elméletek, amelyek tükrözik a modern jog ellentmondásosságát, komplexitását és sérülékenységét. Nincs esély a demokratikus, a szabadságokat őrző, az egyén méltóságát és a közösség fejlődését előmozdító jog túlélésére, ha megszűnik a jog működésének magas szintű elméleti reflexiója.

Hagyományosan, még a többi tudományterülethez képest is nagy szerepe van a jog elméletében a klasszikusok, a nagy szemléletformálók gondolatainak. Hiszen valami olyasmit láttak, fogalmaztak meg, ami időtállóan bizonyult, hasznunkra válik ma is, segíti a most és itt felmerülő problémák értelmezését. Ennyi az értelmük. De a kanonizált elméletek nem halottak, folyamatos a változás, újra és újra megtermékenyítik a hasonló kérdésekkel foglalkozókat. A kérdések azonban soha nem teljesen azonosak, minden kornak sajátos viszonya van azokhoz a hatalmi, társadalmi, kulturális, normatív állapotokhoz, ami a jogot magát és működésének környezetét jelenti. A kortárs elméletek a jelenből táplálkoznak, közvetlenül a most megértését célozzák, megismerésük ezért sem megkerülhető annak, aki válaszokat keres a jog életében nap mint nap felmerülő feszültségek, dilemmák kezeléséhez. Nem a relevancia, a használhatóság különíti el a klasszikust a kortárstól. A kortárs értelmezések még a kanonizálás előtti állapotukban, a maguk frissességében jelennek meg. Kevesebb letisztultság, nagyobb rugalmasság, nagyobb változatosság és esetlegesség.

És ebben áll előnyük. Esélyt adnak a kreatitásnak, a kritikának, a továbbgondolásnak és újabb felfedezéseknek, a fogalmak átértelmezésének, kérdések megfogalmazásának. Nincs lezárva, bármikor kiegészíthető és lehet, hogy egyes részei az idő múlásával elhalványodnak. Ezt minden valószínűség szerint újabb kiadásokban meg is tapasztaljuk majd – itt az alkalom másoknak is belépni ebbe az izgalmas tudományos, oktatói munkába. Nincs más dolgunk, mint komolyan venni a bepillantást a kortárs jogelméletek végtelenül gazdag világába, mert ezzel eszközöket kapunk saját életünk megértéséhez.

Fleck Zoltán

Bevezető

Nagy örömmel nyújtom át az olvasónak ezt a kötetet, mely közel két és fél éves közös munka első eredménye. A kötet célja, hogy közelebb hozza az olvasókhöz a kortárs jogelmelet „világát”, bemutatva néhány külföldön már elismert vagy éppen kialakulóban lévő irányzatot. Alapvetően a jogelmelet hazai művelői számára készült, de talán nem érdektelen más tudományterületek képviselői számára sem, és akár még az egyetemi hallgatók és a gyakorló jogászok figyelmére is számot tarthat.

Az ismeretek közlésén és az egyes irányzatok kritikai feldolgozásán túl – abban reménykedem – e kötet talán hozzájárulhat ahhoz, hogy a jogelmelet huszonöt éves folyamatos sodródását követően újra megtalálja a maga helyét és szerepét a hazai jogi oktatásban és gondolkodásban. A rendszerváltást követően a jogelmelet megszűnt ideológiai jellegű tudásterület lenni, melynek fő funkciója a fennálló rendszer legalapvetőbb politikai és jogi téziseinek „kidolgozása” és „karbantartása” volt (amellett, hogy ennek háttérében vagy árnyékában számos valódi tudományos ethosszal áthatott munka is született). Az ideológiai szerep elvesztése az egyetemi oktatásban betöltött szerep átalakulását is maga után vonta, és ez a jogelmelet mint tárgy és kutatási terület fokozatos leértékelődéséhez vezetett. E leértékelődéssel párhuzamosan egyre erőteljesebben jelentkeztek olyan gyakran teljesen önálló kezdeményezések, melyek a jogelmelet feladatát a tudományos igényű kutatómunkában látták és ennek kívántak fórumot biztosítani (rendszeres konferenciák, szakfolyóirat alapítása és fenntartása, könyvsorozatok és klasszikus művek fordításainak megjelentetése). E törekvések intenzitása természetesen erősen függött az éppen elérhető forrásoktól, a felsőoktatásból és tudományos szférából immár sok éve zajló forráskivonás pedig ezeket is kedvezőtlenül érintette.

Bízom abban, hogy e kötet – legalább részben – megmutathatja, hogy milyen gazdag és sokszínű napjaink jogelmélete és ezzel a jogelmelet művelésére inspirálhatja az érdeklődőket, valamint jelezheti, hogy milyen tudományos perspektívák rejlenek a jogelmelet művelésében – minden ellenézés ellenére.

Amikor 2011 szeptembere körül először merült fel a kötet elkészítésének ötlete, alapvetően a hiányérzet inspirált. Az elmúlt két évtized egyik letagadhatatlan eredménye, hogy a klasszikusnak tekinthető irányzatokat és a hozzájuk kapcsolódó szerzőket részletesen tárgyalta a hazai szakmai közösség, az egyes kapcsolódó problémákról

gyakran intenzív vita is folyt. A kortárs – és nem feltétlenül az itthon *mainstream*nek tekintett – irányzatokról azonban csak töredékek jutottak el magyar nyelven hozzánk, ha egyáltalán megjelentek valahol, egy-egy folyóirat hasábjain elrejtve. Úgy gondolom ahhoz, hogy a hazai jogelmélet „megújulása” továbbfolytatódjon és tudományos elismertsége növekedjen, nélkülözhetetlen a külföldi elméleti jogi gondolkodás eredményeinek számbavétele, kritikai ismertetése. Ezek az eredmények ugyanúgy inspirálhatják és gazdagíthatják a jogelméleti kutatásokat, mint a klasszikus és bevettnek számító irányzatok recepciója.

A legfontosabb szerkesztési elv a szerzői autonómia és az egységesség közötti finom egyensúly megtalálása volt. Miután a témákat egyeztetttük a fejezetek szerzőivel, arra kértem őket, hogy a következő szempontokat vegyék figyelembe a munkájuk során: (i) a szövegek gerincét a legújabb – ezredforduló körüli – fejlemények vizsgálata adja; (ii) az egyes fejezetek lehetőleg ne pusztán bemutatásai legyenek egy területnek, hanem a kritikai nézőpont is jelenjen meg; (iii) ha vannak magyar eredmények egy adott területen, akkor – amennyiben a szerző ezt fontosnak látja – azokra legalább utaljon a szöveg; (iv) és az egyes fejezetekben valamilyen módon, önálló elemként vagy a szövegbe ágyazva, jelenjen meg az értékelés is.

Természetesen a választott téma és az adott szerző stílusa, „ízlése” is döntő abban, hogy egy fejezet pontosan hogyan és milyen forrásokra épül, hol találhatóak a főbb hangsúlyok, ezért az előbbi szempontokat semmiképpen sem érvényesítettem diktatórikusan vagy erőszakosan, pusztán csak – egyes esetekben – javaslatokat tettem a szerzőknek. Azt gondolom, hogy ez a módszer lehetővé tette, hogy a kötet összes szerzője a számára lehető legjobbban dolgozza fel a kiválasztott irányzatot, és az előbbieken felsorolt szempontok orientációja pedig biztosítja az egységesség nélkülözhetetlen szintjét.

Ez az egységesség természetesen nem jelent uniformitást. A kötet egészét áttekintve egyértelmű, hogy a különböző fejezetek között komoly eltérések vannak és aránytalanságokat is megfigyelhetünk. A fejezetek terjedelme egyes esetekben jelentősen eltér egymástól, és ez nem minden esetben áll összhangban az adott irányzat vélt tudományos jelentőségével (például feminizmus – angolszász természetjog); vannak fejezetek, melyek inkább a bemutatásra koncentrálnak, míg másokban sokkal jelentősebb a kritikai elem (például jog és nyelv – jog és irodalom); továbbá egyes részek kifejezetten foglalkoznak a hazai fejleményekkel, másokból pedig ezek még az említés szintjén is hiányoznak (például jog és nyelv – jogszociológia és szociológiai jogelmélet). Az előbbi problémákat természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni, de úgy gondolom, hogy a feldolgozás – meghatározott alapkérdések mellett

megjelenő – eltérései, tekintve a kutatás tárgyának sokoldalúságát és a szerzők eltérő tudományos alapállását, önmagában nem tekinthetők a tudományos munkával szembeni elvárások leértékelésének.

A kötet elkészítése során egy külföldön bevett – de már itthon is terjedőben lévő – munkamódszerrel dolgoztunk. Miután a szerzőkkel megbeszéltem a témákat, arra kértem őket, hogy készítsék el a fejezetük első változatát. A fejezetek kéziratait az MTA JTI-ben, majd az MTA TK JTI-ben szervezett műhelyviták során a felkért hozzászólók és a résztvevők segítségével részletesen megvitattuk, és ezt követően arra kértem a szerzőket, hogy építsék be a javaslatokat, és az esetlegesen problémás pontokon dolgozzák át a fejezeteiket. Érdekes volt látni, hogy a műhelyviták milyen jelentős mértékben járultak hozzá a szövegek tudományos értelemben vett tökéletesedéséhez és gazdagodásához. Miután megkaptam a műhelyviták után elkészült szövegváltozatokat, azokat szerkesztői szemmel újra átnéztem és itt-ott további csiszolásokra tettem javaslatot. Szeretném azt hinni, hogy ez a kétszeres „szűrő” valóban betöltötte feladatát, és ezzel a kötet tudományos értékét emelte és javította.

Sokaknak tartozom köszönettel, megpróbálom őket számba venni. Ha valaki kimaradt volna, előre is elnézést kérek, ez a közismert feledékenységem miatt történt.

Mindenekelőtt köszönettel tartozom a kötet szerzőinek. Külön köszönöm, hogy mindig készen álltak a szerkesztő különféle, néha érthetetlenek vagy feleslegesnek tűnő kéréseinek megvalósítására, illetve elviselték a számtalanszor, egyes esetekben lényegtelen apróságok miatt visszaküldött kéziratok „áradatát”. Nagyon jól tudunk – talán még fogunk is – együtt dolgozni, és ez szerintem már önmagában is érték. Azt is meg szeretném említeni, hogy a kutatást semmilyen hazai vagy külföldi forrás sem támogatta, így valóban a tudományos *ethosz* volt a legfontosabb inspiráció számunkra. Köszönöm szépen!

Továbbá köszönettel tartozom az MTA JTI és az MTA TK JTI igazgatóinak (Lamm Vanda és Jakab András), akik támogatták a kutatást, többek között lehetővé tették, hogy a megbeszélésekhez és a műhelyvitákhoz igénybe vegyük az intézet helyiségeit. Talán azt is mondhatjuk, hogy a kutatás az intézetben valódi otthonra talált. Nem feledkezhetek meg Gajdusчек Györgyről sem, aki az Interdiszciplináris Jogi Kutatások Csoportja vezetőjeként maximálisan támogatott és segített, továbbá kritikája és kétkedése érdemben hozzájárult a sikerhez.

Különösen hálás vagyok a műhelyviták résztvevőinek, és nem csak az opponenseknek – Balogh Lídia, Balázs Zoltán, Bencze Mátyás, Boda Zsolt, Bódig Mátyás, Gajdusчек György, Falusi Márton, H. Szilágyi István, Hörcher Ferenc, Kiss Balázs, Könczöl Miklós, Majtényi Balázs, Papp András, Szalai Ákos, Szigeti Péter, Tattay Szilárd –, akik mind azonnal ígert mondtak a felkérésre és alapos hozzászólásaikkal érdemben hozzájárultak az egyes fejezetek „kiteljesedéséhez”. Az ő részvételük nélkül ez a kötet minden bizonnyal szegényebb lenne, és nem csak tudományos értelemben. A műhelyviták során azt láttam, hogy igenis lehet kulturáltan vitatkozni elméleti kérdésekről, és – bárki bármit mond – a jogelméleti kérdések iránt van érdeklődés, és nem csak a szigorúan vett szakmai körökben.

Végül, *last but not least*, külön köszönettel tartozom Czina Veronikának, aki az elmúlt hónapokban nagyon sokat dolgozott azon, hogy ez a kötet nyomdai értelemben is egységesen és igényesen kerülhessen az olvasók kezébe. Az ő segítségével még mindig el lennék veszve az egyes fejezetek lábjegyzeteiben és irodalomjegyzékében.

Némiképp aszokatlan¹ módon nem köszönetnyilvánításokkal zárom ezt a bevezetőt. Evés közben jön meg az étvágy – tartja a mondás, és különösen igaz ez, ha egy tevékenység legalább részben sikeresnek tűnik. Ez a kötet semmiképpen sem teljes körű, ez egyrészt a kortárs jogelmelet sokszínűsége, másrészt a lehetőségek miatt van így. Sajnos nem minden általam elképzelt fejezet készült el, gyakran objektív, külső okok miatt. Azonban, ahogy haladt előre a kutatás, újabb és újabb ötletek merültek fel, és ezek egy következő kiadás elkészítésére inspirálnak. Úgy tűnik, egy-két éven belül egy új kiadással is megjelenhetünk, mely további fejezetekkel bővülne. Másodsorban – távolabbi tervként – nem lenne haszontalan egy szöveggyűjteményt is összeállítani, mely a legfontosabb írásokat tartalmazná magyar nyelven – ez szintén fontos hozzájárulás lehetne a hazai elméleti jogi gondolkodás szellemi horizontjának kitágításához.

Fekete Balázs

1. aszokatlan
szokatlan [pordanyk]

A jogszociológia és a szociológiai jogelmélet kutatási irányai

Nagy Zsolt

I. „A fenti diszciplínák története”, avagy mi is az a jogszociológia és a szociológiai jogelmélet

Oliver Wendell Holmes szavai szerint, ha Németországban egy törvény két centtel megemelné a sör árát, az minden bizonnyal forradalomhoz vezetne.¹ Ez a kissé humoros megjegyzés persze még nem takar egy jogelméletet, és a jogszociológiát sem definiálja, de azt mindenképpen bizonyítja, hogy már Holmes korában is léteztek olyan jogi gondolkodók, akik a jogot nem csak önmagában látták. Nem kizárólag belülről vizsgálták, nemcsak a szabályokat hasonlították össze, vagy a fogalmakat részletezték, hanem figyelemmel voltak a szabályok „környezetére”, a „valóságra” – amibe a jog „beleszületik” –, vagyis a társadalomra. A 19. század vége, illetve a 20. század eleje olyan korszak volt a jogi eszmék, illetve a jogtudomány életében, melyben megjelent és kiforrott a jog tanulmányozásának szociológiai orientációja.² Ez a mozgalom – a jog szociológiai elmélete vagy jogszociológia –, noha igazából az Egyesült Államokban terjedt el széles körben, lényegében kontinentális eredetű volt. Látható a kétféle elnevezés, mely összefügg ugyan egymással, mégis valós megkülönböztetést takar. Alan Hunt álláspontját idézve: a két kifejezés elhatárolása olyan súlyos nehézségekbe ütközik, hogy a megkülönböztetés talán nem is szükséges.³ Ugyanakkor az eszmetörténeti elemzés már egészen más véleményre adhatna alapot. S pont az intellektuális gyökerek, az úttörők mint „elsődleges – elméleti és eszmetörténeti –

¹ „Professzor Agassiz szerint a német társadalom minden bizonnyal fellázadna, ha egy pohár sör árát két centtel felemelnék. Egy ilyen törvény üres szavak halmaza maradna, s nem azért, mert helytelen, hanem mert nem kikényszeríthető.” HOLMES, Oliver W. Jr.: *The Path of the Law. Harvard Law Review*, 10. (1897) 458. o.

² Vagyis már nem a jogi professzió – legyenek azok az akadémiai szféra tagjai vagy a praxis gyakorlói – és a jog kapcsolatára helyezték a hangsúlyt (bár ezt sem hagyták figyelmen kívül), hanem a „laikusok és a jog kapcsolatát” is vizsgálni kezdték. Vö. HUNT, Alan: *The Sociological Movement in Law*. London-Basingstoke, 1978. 3. o.

³ Lásd uo. 7. o.

források” azok, amik a megkülönböztetés lényegét megmutatják, hiszen a jogszociológia terén az empirikus kutatások állnak inkább középpontban, míg a szociológiai jellegű jogelmélet – nevében is megnevezve – elméleti jellegű. Noha, természetesen, az utóbbi is kénytelen tapasztalati adatokra támaszkodni, míg előbbi is sok esetben juthat absztraktabb állításokra.

Igy végső soron persze találhatunk olyan munkákat, melyeknél már tényleg nehéz lenne a megkülönböztetés. S még valami: egyes álláspontok szerint különbséget kell tenni szociológiai orientáció és jogtudományi megközelítés között, és ez adhatná a distinkció lényegét, ugyanakkor más vélemények szerint nem lehet a tudások között ilyen alapon objektív határokat húzni. Mindenesetre az az intellektuális tradíció, melynek hagyatéka olyan nevekben testesül meg, mint Émile Durkheim, Eugen Ehrlich, Rudolf von Jhering, Max Weber, Georges Gurvitch vagy Roscoe Pound, Oliver Wendell Holmes, Jerome Frank vagy Karl Llewellyn, szerepet játszhat – amennyiben egyáltalán szükséges – a distinkció lényegének meghatározásában.⁴

A fenti kérdésre adható válasz véleményem szerint mindenképpen történeti és földrajzi eredetű, s ez a hely és idő az Osztrák–Magyar Monarchia és kora, ahol és amikor a jogszociológia „napvilágot látott”. A történet mégis egy kissé korábbi időszakra mutat vissza, nevezetesen az osztrák birodalom korára. II. József a következőképpen határozta meg a jogásztársadalom és a jogi oktatás arculatát: „jó állami tisztviselőket kell képezni”;⁵ ez a kijelentés tökéletesen megfelelt az abszolút monarchiákban megvalósuló államközpontú ellenőrzési mechanizmusnak. Ám a kijelentés és az utána következő korok jogi szemlélete ellenreakciókat is kiváltott.

Ilyen ellenreakciónak tekinthető Jheringmunkássága.² Jhering figyelme ugyanis az 1860-as években – az addig uralkodó fogalmi jogrendszer és fogalomalkotó elméletektől – a szabályok mögötti gyakorlati célok felé fordult. Nevezetesen, korábbi felfogását a jog mögötti társadalmi kérdésekre érzékeny és a társadalmi problémákat kezelni akaró társadalomtudományos szemléletmód váltotta fel. Egyre inkább a jog valóságba való átmenetéről értekezett, mivel – szavai szerint – a törvények, ha az emberek nem követik azokat, üres szavakká válhatnak, míg az írott jog nélkül megvalósuló szabályok jognak is tekinthetők.⁶ Végül, a „társadalom- és célközpontúság” igazán a Cél a jogban(Der Zweck im Recht) című munkájában jelenik meg.

⁴ Részletesen lásd HUNT: *The Sociological Movement in Law*. 3–10. o. Durkheim – noha a jog belső elemzése nem feltétlenül került látóterébe – mégis egy általános szociológiai reflexió keretén belül dolgozott. Gurvitch szavai szerint: egy szisztematikusnak mondható jogszociológiát mutatott fel, amivel végső soron kitöltötte azt az űrt, ami a korabeli társadalomtudományok között már nyilvánvalóvá vált. GURVITCH, Georges: *The Sociology of Law*. New York, 1942. 83. o.

⁵ SZABÓ Imre (szerk.): *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, 1980. 887. o.

⁶ Uo. 7. o.

1. viselőket kell képezni”; 5 ez a...
laza szedés [pordanyk]

2. Jheringmunkássága.
Jhering munkássága.
[pordanyk]

3. jogban(Der correction jogban (Der
[pordanyk]

Egy kicsit később, és egy másik aspektusból, újabb szociológiai jellegű jogtudományi „előfutár” jelentkezett: Eugen Ehrlich. Ehrlich jelentőségét pedig mi sem mutatja jobban, minthogy szinte nincs olyan jogszociológiai történeti munka, mely ne foglalkozna tevékenységével, s végső soron őt tartják a jogszociológia „atyjának”.⁷ Álláspontja szerint a jog társadalmi jelenség, a társadalom produktuma, így a megismerésére vonatkozó tudománynak is társadalomtudománynak kell lennie. Erre pedig a szociológiának a jogra vonatkozó reflexiója lenne a legalkalmasabb: a jogszociológia.⁸

Ehrlich is szembefordult tehát a fogalmi jogtudománnyal, a pandektizmussal, a pozitívizmussal, s az „élő jog” kutatására helyezte a hangsúlyt, ezzel pedig a jogot empirikus megismerés alá vette.⁹ Ellentétben a korábbi, pusztán a törvényi jogot és a jogfogalmakat kutató és csiszoló jogtudománnyal, Ehrlich a társadalmi tények kutatását tartotta a jogtudomány fő feladatának.¹⁰ Az „élő jogot” sokkal fontosabb, szeretteágazóbb, szélesebb körű jelenségnek vélte, ezért álláspontja szerint „a szociológia feladata az, hogy a jogtudomány és a jogpolitika számára azzá váljon, mint a természettudomány a gyógyítás vagy a technika számára, azok tudományos megalapozójává”.¹¹ Felismerte azt is, hogy olyan jogszokások vannak érvényben, melyek igen távol állnak (például az osztrák–magyar) a törvényektől, így könnyedén rámutatható arra is, hogy mennyire nem veszik figyelembe a központi normákat. Ez rendkívüli módon hasonlatos mindazon társadalmi szituációkkal, melyek több kultúrát is magukba foglaló közegben léteznek vagy léteztek;¹ Roscoe Pound szavaival: sok esetben „az egyszerű és a modern indusztriális társadalmak együtt éltek más ősi típusú formációkkal”.¹²

Ugyanez a kérdés jelent meg a tengerentúlon is: az amerikai igazgatás a teljes liberális államideált és a „frontier eszmét”¹³ követően (körülbelül a 19. század, különö-

⁷ POUND, Roscoe: An appreciation of Eugen Ehrlich. *Harvard Law Review*, 36. (1922) 129–130. o.

⁸ EHRLICH, Eugen: *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München–Leipzig, 1913. 19. o.

⁹ POUND: An appreciation of Eugen Ehrlich.

¹⁰ Ehrlich ezekre példákat is hoz: az osztrák polgári törvénykönyv házassági vagyonközösségi szabályozása és a tényleges vagyonközösségi szerződések elég távol állnak egymástól, vagy a mezőgazdasági haszonbérleti szerződés már régen nem felel meg az agrártársadalom számára a kor fejlettségi fokának. EHRLICH: *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. 396. o.

¹¹ BADÓ ATTILA: Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In SZABADFALVI József (szerk.): *AMABALISSIMUS. A legszeretreméltóbbak egyike*. Loss Sándor Emlékkönyv. Debrecen, 2005. 137–150., 149. o.

¹² POUND: An appreciation of Eugen Ehrlich. 130. o.

¹³ Az amerikai társadalom térhódítása egy mindennapi küzdelmekkel terhes, „kalandokkal” átszótt folyamat volt, melynek számos történeti és irodalmi leírása ismert. Ezzel kapcsolatosan végső soron kimondható, „hogy a mindennapi, sokszor ténylegesen a túlélésért folytatott küzdelmek közepette egyszerűen nem juthatott mód, idő, és »vágy« az absztrakt, filozofikus jogelvekkel tarkított diskurzusra”. Lásd NAGY Zsolt: Egyetemi jogászság és joggyakorlat. *Jogelméleti Szemle*, (2007) 2. sz. (<http://jesz.ajk.elte.hu/>).

sen a polgárháború után) kezdett egyre centralizáltabb formát ölteni. Egyre inkább egy központosítottabb állam képe tárult a szemünk elé és lassan, de biztosan kezdett kibontakozni az amerikai közigazgatási jog (*administrative law*).¹⁴ Éppen ebben az időszakban kezdett kiteljesedni Roscoe Pound karrierje is, aki szinte „berobbant” az amerikai tradicionális jogi életbe. Írásaival többször kritizálta a jog diszfunkcionális hatását, illetve az adminisztráció problémáit.¹⁵ Ehhez a jogelméleti irányvonalhoz később mások is – nem kisebb jelentőségű személyiségek, mint Benjamin Cardozo vagy Oliver Wendell Holmes – csatlakoztak.

A támadás elsősorban a klasszikus elméleteknek megfelelő „mechanikus jogalkalmazás” ellen irányult; vagyis hogy a jogot, illetve az egyes döntéseket nem csupán a szövegek szerint kell értelmezni, hanem szükség van a mögöttük lévő „érdekek” feltárására is. Ezzel párhuzamos – bár inkább pszichológiai alapokon nyugvó – véleményeket fogalmaztak meg a jogi realizmus képviselői (Jerome Frank vagy Karl Llewellyn). A jogi realizmus képviselői elutasították a jogtudományt mint egzakt „természettudományos diszciplínát”, és többek között empirikus módszerekkel is bizonyították, hogy a döntések nem tökéletesen kiszámíthatóak, legfeljebb megjósolhatóak.

Mégis, az igazi összekötő kapocs e két elméleti mozgalom között Holmes volt, aki erősen hangsúlyozta a jogon kívüli faktorok hatását a jogi eljárásokban, és elsőként relativizálta a jogi döntések biztonságát.¹⁶ Holmes munkássága az a pont, ahol találkozott a kétféle „szociologizálás”: a szociológiai jogelmélet, mely Jhering és követőinek munkáiból táplálkozott, illetve a jogszociológia, melynek bázisul Ehrlich munkássága szolgált. Valahol mindannyian, akár Európában (Rudolf von Jhering, Eugene Ehrlich), akár a tengerentúlon (Roscoe Pound, Oliver Wendell Holmes vagy Karl Llewellyn, Jerome Frank) forradalmárok voltak; az akkori hagyományos jogtudomány és a jogi étellel szemben álló „lázádok”. Bár térben és időben máshol és

¹⁴ Tulajdonképpen az *administrative law* kifejezést – noha gyökereiben már jó néhány évtizeddel korábban megjelent és terebélyesedett – az angolszász jogrendszer az 1950-es, 1960-as évekig nem is ismerte. Az amerikai közigazgatási hatalom (*administrative power*) a kongresszus által életre hívott bizottságok közreműködésével működik: ilyenek volt tekinthető az 1887-ben – elsőként – életre hívott *Interstate Commerce Commission*, mely az államok közötti kereskedelmi közlekedést ellenőrizte, továbbá különösen fontosnak mondható a *Federal Trade Commission*, a *Security and Exchange Commission* és a *National Labour Relations Board*. A 20. század közepére már több mint ötven ilyen bizottság volt, melyek szabályozási jogkörrel bírtak; ami önmagában is megmutatja az igazgatási szabályok burjánzását. Vö. DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Budapest, 1977. 362. o.

¹⁵ „A igazságszolgáltatás népszerűtlenségének okai” (*Causes of the Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice*).⁵

¹⁶ „Elfogadhatok minden javaslatot, azután bármelyik irányban eldönthetem az ügyet” vagy „a jog nem logika, hanem tapasztalat”. Lásd HOLMES, Oliver W. Jr.: *The Common Law*. London–Melbourne, 1968; továbbá *Lochner v. New York*, 198. US. 76. (1905).

1. 14
nem kurzív [pordanyk]

2. képviselői (Jerome
képviselői (Jerome
[pordanyk]

3. Frank vagy Karl
Frank vagy Karl
[pordanyk]

4. power
) is kurzív [borsosagnes]

5. (Causes of the
Popular
Dissatisfaction...
kurzív [pordanyk]

máskor, mégis egy közös cél érdekében léptek fel. Természetesen – mint ahogy az lenni szokott – egy forradalom résztvevői között sokszor több irányvonal (vagy akár ellentét is) kibontakozik.¹⁷ Az empirikus kutatások pedig szinte adottak voltak, s immáron ki is lehetett mondani, meg is lehetett valósítani a jog és a társadalom összefüggéseit vizsgáló jogszociológiát. E kutatások természetesen konkrét empiriában láttak napvilágot, mint például az 1948-as¹ a háztartásbeliek életviszonyain segíteni kívánó norvég „Háztartási alkalmazottakra vonatkozó törvény” (*Housmaid Act*), illetve ennek érvényesülésére vonatkozó vizsgálatok¹⁸ vagy az angol *barristerek* kiegészítő személyzeti állományáról, illetve azoknak az ügyek kimenetelére gyakorolt speciális – látens², ámde jelentős – hatásáról szóló kutatások.¹⁹ E körbe tarthatnak továbbá a svéd ombudsman által 1990-ben előterjesztett és elfogadott antidiszkriminációs törvénnyel kapcsolatos vizsgálatok is.²⁰

Mint láthatjuk, meglehetősen sok közös dolog van az előbbieken bemutatott két-féle jogra irányuló reflexióban:

¹⁷ Jhering például a jogi formalizmussal való szembenállás tekintetében sokkal óvatosabb volt, mint Ehrlich, nem is beszélve a későbbi amerikai elméletekről, amelyekben szintén megfigyelhető a konzervatív eszméktől való fokozatos eltávolodás, radikalizálódás. Vö. SUMMERS, Robert S.: Rudolf von Jhering's influence on american legal theory – A selective account. In BEHREND, Okko⁴ (szerk.): Rechtsdenden³ Theorie und Pragmatik im DiensteEvolutionärer⁵ Rechtsethik. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen Philosophisch-Historische Klasse. Erste Auflage. Dritte Folge, Band, 1996. 216. o.

¹⁸ A vizsgálat szerint a háziasszonyok és a háztartási alkalmazottak 80–81%-a hallott a törvényről, ugyanakkor az érintettek csupán 20%-a értett vele egyet, és körülbelül -uk⁶ tudott a szabályozás konkrétumáról bármilyen is. Hiszen a törvényalkotók nem számoltak a „mi” kategóriával, azokkal a mikroszociológiai kapcsolatokkal, amelyek a mindennapi életet át- és átszövik. Vagyis, ugyan a törvény ismerete, tehát a jogtudat szoros korrelációban van a szabály érvényesülésével, ám jelen esetben a törvény „figyelmen kívül hagyta” a csoportintegrációt, azok szabályképző mechanizmusait, és a szociális entitások közti kapcsolatok hálóját. Lásd AUBERT, Vilhelm: *Sociology of Law*. London, 1977; SUMMER, Graham W.: *Folkways*. New York, 1960; összefoglalva pedig BANAKAR, Reza: *The Doorkeepers of the Law*. Aldershot–Dartmouth–Brookfield, 1998. 85–87. o.

¹⁹ John F. Flood a *barristeri* írók ügyintézőit (*clerks*) a jogrendszer „kapuóréinek” nevezi, akik ugyan a szabályok értelmében nem tartoznak a jog professzionalitáshoz, mégis aktív részesei a jogi tevékenységnek, vagyis a senki földjén (*no-man's-land*) lévő személyzeti apparátusnak nevezhetők. A jogot meghatározó szerepük a látszólagosnál sokkal jelentősebb: Ad 1. Részt vesznek az ügyek elosztásában, mely mechanizmust éppúgy meghatározhatják a szakmán kívüli attitűdök, vagy éppen az ő rálátásuk a *barristerek* professzionális képességeire, készségeire. Ad 2. A kiegészítő személyzet véleménye – még ha informális is – meghatározó lehet a kamarai felvételnél. (Például elsősorban ők figyelik meg – s ezzel az ügyvédek is tisztában vannak – felkészültségük tekintetében a potenciális tanulókat és jelölteket.) Ad 3. Végső soron a jogi eljárások és a jogrendszer mindennapjainak szervezésében akár főszerepet is játszhatnak. A vizsgálat egyik végső konklúziója, hogy az ügyintézők részvétele az eljárásokban akár sokkal fontosabb lehet, mint maga az anyagi jog (*substantive law*). Ad 4. A társadalom számára ezek közvetlen jogi tapasztalatként realizálódnak. Részletesebben lásd FLOOD, John A.: *Barrister's Clerks: The Law's Middlemen*. Manchester, 1983.

²⁰ Mely általános szabályozásokat tartalmazott, de nem vette figyelembe a panaszok társadalmi jellegét, illetve azt, hogy az adott probléma egyáltalán megoldható-e jogi normákkal; ha tetszik, a *Jus* területéhez tartozik-e. Összefoglalva lásd BANAKAR: *The Doorkeepers of the Law*.

1. 1948-as
1948-as, [pordanyk]

2. látens,
latens, [pordanyk]

3. Rechtsdenden
Rechtsdenken:
[borsosagnes]

4. Okko.
Okko [pordanyk]

5. DiensteEvolutionärer
két szó! Dienste után
szóköz kell [ildikobercj]
Evolutionärer
[borsosagnes]

6. -uk
1/3-uk [pordanyk]

- (i) mindkét elmélet felvetette a jogszabályok gyakorlati érvényesülésének kérdését;
- (ii) továbbá felvetették a fogalmi jogtudomány kritikáját is;
- (iii) és arra is rámutattak, hogy a fogalmak és egyes szabályozások helyett sokkal inkább az azokkal összefüggő társadalmi kérdésekkel kell foglalkozni, továbbá
- (iv) ezek a kutatások a legtöbb esetben konvergáltak is.

Egy azonban biztos, s ezt érdemes megfogalmazni: nem feltétlenül a kiindulási pontok relevánsak, sokkal inkább a módszerek, illetve a különféle jelenségekre adott reflexió. Vagyis a jogszociológia – amennyiben azt egyáltalán lehet definiálni – olyan tudományterületté vált, amely egyfelől megpróbálja meghatározni, hogy a jog vagy egy adott norma milyen hatással van az adott társadalomra (például jogkövetés, jogérvényesülés), másfelől azt is vizsgálja, hogy az adott társadalom kultúrája milyen normákat „produkál”. Ez természetesen összefügg a jogi kultúrával, legyen az laikus vagy professzionális, hiszen ezek elválaszthatatlanok egymástól.

II. A közelmúlt és napjaink leginkább elterjedt kutatási irányai

1. Előzmények

Valahol tehát a „fenti múltban” gyökerezik a jogszociológia diszciplináris meghatározásának problémája is. Nevezetesen, könnyen látható, hogy a jogszociológia tudománya elsősorban a jogfilozófiából „csepegett le”, másfelől viszont elfogadható az az általános szociológiára vetített álláspont is, miszerint e tudományterület a szociológia jogra vonatkoztatott reflexiója. Azonban pont a fentiek mutatják meg leginkább, hogy miből és milyen körülményekből következik az, hogy e szociológiának „alárendelt” jogra vonatkozó reflexió mégis viszonylagos autonómiával bír. Másrészt: a szakszociológiák többnyire az általános szociológiának a társadalom egy-egy területének, szegmensének mélyebb megismerését célzó diszciplinák, melyek ugyanakkor sok esetben az adott terület szaktudományát is segítségül hívják. Jelen esetben a jogszociológia már történetileg sem teljes mértékben az általános szociológiából, hanem magából a jogtudományból is eredeztethető. S ez meglátszik a szemléletmódbeli különbségekben, a módszertani eltérésekben, s nem utolsósorban az ebből következő nem konvencionális kutatási metodikai eljárásokban.

Ugyanakkor a jogszociológia természetesen összefonódik vagy összefonódott más, a joghoz közelebb álló tudományterületekkel is. Ilyen például az összehasonlító jog, mely önmagában sem nélkülözi vagy nélkülözheti a szociológiai, jogszociológiai, kulturális vagy akár antropológiai ismereteket. Továbbá ugyanígy kapcsolódik

különbféle, a jogi intellektuális életben megjelenő mozgalmakhoz is, ilyenek például a kritikai jogi tanulmányok, a jog gazdasági elemzése, vagy éppen a jog és irodalom, jog és nyelv stb.

Ehrlich szavai szerint annyi elmondható, hogy akármilyen különféle irányvonalak is találhatók a jogszociológia tudományának világán belül – és ezek kapcsolódhatnak más diszciplínákhoz is –, egyvalami közös: a jogszociológia tudományán belül „a jog változásának kérdése egyetlen központ irányába gravitál: emberemlékezet óta a jog nem az állam, hanem a társadalom függvényében definiálható, s emiatt napjainkban is abban keresendő”.²¹

Mindenesetre az tény, hogy a második világháború után, s részben következményeként, egyre inkább erőre kaptak azok a különféle empirikus kutatások, melyek a társadalmi szemléletek, attitűdbeli trendek és az egyébként az egész társadalomra, illetve egy-egy adott ország társadalmára kiterjedő, sőt kötelező normák közötti összefüggések feltárására irányultak. Idesorolható többek között a lengyel Adam Podgórecki, továbbá Skandináviából a svéd Per Stjernquist, illetve a norvég Vilhelm Aubert.

Attól függetlenül, hogy e kutatások átütő eredményekre vezettek-e, illetve a társadalmi tényezők leírásán túl bizonyos kritikák megfogalmazására sor került-e, a jog – durkheimi kifejezéssel élve – társadalmi tényére elsősorban a szociológia tudománya reflektált, s ezen belül is elsősorban a jognak a társadalomban betöltött szerepe, annak a szocialitás változásaira gyakorolt szerepével kapcsolatban.

Rendkívül röviden megemlítve: csupán néhány érdekes és e tekintetben mindenképpen fontos kutatást készített például Talcott Parsons, aki a jogban a társadalmi ellenőrzés egyik esszenciális mechanizmusát látta. De idetartozhat a kritikai szociológia területéről például Philip Selznick, aki leginkább a szocialitás igényeinek és morális attitűdjeinek a joggal való kapcsolatát vizsgálta. Továbbá idetartoznak Donald Black tiszta szociológiai módszertani vizsgálatai, illetve – nem feledhetően – Niklas Luhmann ez irányú kutatásai is, miszerint a jog azon túl, hogy normatív szempontból zárt, ám kognitív aspektusból nyitott, egyfajta autopoetikus rendszer, illetve „alrendszer”.²² Jürgen Habermas az előbbiekkel párhuzamosan, ám ellentétes irányból azt állította – Luhmann-nal ellentétben –, hogy a jog inkább az életvilág egyes szegmenseiként közelíthető meg, amelyben a normaszisztéma a mindennapi élet, a hétköznapi ismeretek és cselekvések rendszerének érdekeit és értékeit képviseli.

²¹ EHRlich, Eugen: *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. Cambridge–Massachusetts, 1936. 390. o.

²² „Minden emberi kollektíva direkt vagy indirekt módon, a jog alapján irányított.” LUHMANN, Niklas: *A Sociological Theory of Law*. London, 1985. 1. o.

1. Pod-
köv. sorba
[borsosagnes]

2. –
előző sorba [ildikoberci]

Pierre Bourdieu¹ és követői a jogot egy speciális társadalmi mezőben cselekvő aktorok kulturális, szimbolikus vagy éppen gazdasági tőkék feletti harcaként definiálták. E harc végső célja az ott lévő professzionális szereplők (jogászság) habitusának és pozíciójának, végső soron a társadalmi mező viszonyainak újratermelése.²³ Idekapcsolható Michel Foucault-nak a társadalmi diskurzus limitációjának keretében, a joggal kapcsolatban megfogalmazott álláspontja. Szerinte az állami szabályozási rendszer funkciója elsősorban a társadalom tagjainak egyre erősödő dirigista ellenőrzése, mely minél abszolutisztikusabb az állam, illetve – ezzel párhuzamosan – a szocialitás más intézményeinek struktúrája, annál inkább „ránehezedik” és behálózza az individuumok életének szinte minden egyes fázisát és szegmensét. Ez természetesen szolgálhatja a társadalmi viszonyok újratermelését, ha tetszik „bebetonozását”, vagyis szükségképpen osztályjellegű.

A háború után azonban nemcsak elszigetelt vagy akár elterjedt teoretikus elméletek kaptak szárnyra, illetve nemcsak bizonyos – noha sokszor igen kiterjedt és alapos – empirikus jogszociológiai vizsgálatok készültek, hanem elsősorban az 1960-as évektől főleg az angolszász jog világában kifejezett mozgalmakról is lehet beszélni. Az egyik ilyen legjelentősebb amerikai *movement* például a „Jog és Társadalom”, mely a kezdetekben elsősorban nem a tudomány vagy a praxis világában tevékenkedő jogászokat, hanem inkább olyan társadalomtudósokat tömörített, akik érdeklődést mutattak a jog tanulmányozása iránt. Ahogy Lawrence Friedman fogalmazott: „a jog annyira erősen jelen van az Egyesült Államok életében, hogy annak tanulmányozását több mint felelőtlenség volna a jogászokra hagyni”; „a jognak és a jogi intézményeknek a társadalmi környezetben való tanulmányozása szükségképpen életre hívott egy olyan önálló diszciplínát, mely megkülönböztethető az egyszerű interdiszciplináris dialógustól vagy a multidiszciplináris kutatási módszerektől”.²⁴ A mozgalom jelentősége abban is megmutatkozott, hogy biztosította a tudományos aktivitás terét, nem utolsósorban az 1966-ban alapított – a mai napig is működő – *Law and Society Review* tudományos szaklap megalapításával. Ezáltal a jogszociológia tudományterülete hatni kezdett a jogi oktatásra, sőt némi befolyása még az Egyesült Államok politikájára is kimutatható (elsősorban jogpolitikai, társadalompolitikai, felső-

²³ „Semmi sem hasonlít jobban a vallásháborúkhöz, mint a »tudományos perpatvar«, más szavakkal a kulturális értékek körüli vita. Akár szociális reformot is könnyebb végrehajtani, vagy keresztülvinni, semmint az értékek konvencióit, vagy például irodalomtörténeti tananyagot megváltoztatni, mert a kulturális hatalom önkényes aspektusának védelmében a kulturális tőke hordozói – s kétségkívül más tőkék birtokosaihoz képest nekik van a legnagyobb jelentőségük – nemcsak vagyonukat, hanem ennél valamivel többet és mást, saját mentális integritásukat védelmezik.” BOURDIEU, Pierre: *The State of Nobility. Elite Schools and the Field of Power*. Stanford, 1996. 6. o.

²⁴ FRIEDMAN, Lawrence M.: *The Law and Society Movement*. *Stanford Law Review*, 38. (1986) 763–780., 763. o.

oktatás-politikai kérdésekben). Emellett (és itt azért lehetne Friedmannel vitatkozni!) a fő különbség a jogszociológia diszciplínája és e mozgalom között az volt, hogy a mozgalom nyíltan vallott céljai túlmutattak a jogszociológia tudományos keretein. Ugyanis képviselői egyáltalán nem elégedtek meg sem a teoretikus, sem a konvencionális szociológiai módszerekkel, hanem megpróbálták a szociológián, politológián vagy szociálintropológián túl „magukhoz ölelni” például a pszichológia vagy a közgazdaságtan területének egy részét is.²⁵

Mindenesetre bárhol is alakultak a metodológiai erőfeszítések, annyi bizonyos, hogy a mozgalom keretében több jelentős empirikus kutatás készült (többek között William Felstiner, Richard Abel, Austin Sarat vezetésével) a jog szempontjából fontos, elsősorban a jogot elkerülő alternatív, de valamiképpen mégis formalizált eljárásokról (mediáció, arbitráció stb.). Továbbá ezzel szoros összefüggésben, és talán társadalmi szempontból ez a fontosabb: az emberi konfliktusok és azok feloldásainak problematikáját (konfliktustipológia, konfliktuspiramis stb.) is vizsgálták empirikus igényvel.²⁶

Ha visszatérünk az „Öreg Kontinensre”, akkor megállapítható, hogy efféle mozgalom vagy a keretein belül végzett kutatássorozatok nem vagy csak marginálisan léteztek. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem történtek a jog és a szociológia határterületén igen jelentős kutatások, csupán annyit jelez, hogy ezeket a kutatásokat vagy elszigeteltebb munkacsoportok végezték, vagy pedig sokkal inkább egy-egy elméleti irányzathoz kapcsolódtak.

Így például az Egyesült Királyságban a jogszociológia sokáig az oktatásban sem jelent meg és inkább a társadalompolitika részének tekintették – mint ahogy például Max Travers is –, ha **tetszik**² segédtudományának. Maximum egy olyan, egyébként inspiráló tudáshalmazt láttak benne, mely a politikai elvek és folyamatok általános teóriájához járulhat hozzá.²⁷ Ráadásul mindehhez hozzájárult egy metodológiai vita is. E vita nemcsak a nevezett interdiszciplináris tudást és kutatást, hanem az általános szociológiát is érintette: vajon szükség van-e elkülönült szakszociológiai metodológiára vagy elégséges a különféle társadalomtudományi módszerek alkalmazása. Ez utóbbihoz tartozhatnak a különféle kvalitatív vagy kvantitatív módszerek, de – amellett, hogy a jogpozitivizmusnak már megvoltak a maga kutatási metódusai – a diskurzusanalízistől kezdve az etnográfiaig sokan alkalmasnak találták ezeket is a társadalom jogi jelenségeinek vizsgálatára.

²⁵ BANAKAR, Reza: The Sociology of Law: From Industrialization to Globalization. *University of Westminster School of Law Research Paper*, (2011) 3. sz. (<http://ssrn.com/abstract=1761466>).

²⁶ FELSTINER, William – ABEL, Richard – SARAT, Austin: The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming. *Law and Society Review*, 15. (1981) 631–654., 401. o.

²⁷ Részletesebben lásd TRAVERS, Max: Sociology of Law in Britain. *American Sociologist*, 32. (2001)26–40. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. **tetszik**
tetszik, [pordanyk]

3. köv. sorba, ne legyen
elválasztva
[borsosagnes]

4. **(2001)26–40.**
(2001) 26–40.
[ildikoberci]

Vagyis Angliában a jogszociológia kétirányú támadásnak volt kitéve: egyfelől a saját már „megcsontosodott” pozícióikat védő „konzervatívak”, másfelől az éppen „csontosodó”, de egyébként a társadalomtudományon belül más diszciplínához tartozó akademikusok hadakoztak ellene. Mindenesetre néhány inkább szociológiai jellegű tanulmány már született a hetvenes években, illetve a részben Amerikából, részben a Kontinensről származtatható teoretikus alapon két irányzat határozottan megkülönböztethetővé vált, és a mai napig is az, s mi több, ezek vissza- és tovaterjedtek Amerikára és Európára is.

Az egyik ilyen felbukkanó irányzat a szimbolikus interakcionizmus, melynek megjelenése, ugyan meglehetősen vulgárisan, de végső soron a strukturális funkcionálizmussal szemben megjelenő szellemi áramlatként is definiálható.²⁸ Az interakcionizmus – ebben a diskurzusban legalábbis – a társadalom tagjai közötti cselekvést és annak meghatározott szituációkban történő értelmezéseit jelentette. S ebből már egyértelműen levezethető a többféle, egyébként normatív szempontból devianciának tekinthető cselekményeknek, cselekménysorozatoknak a hagyományostól eltérő meghatározása. Mi több azok „megértését” is lehetővé teszi – mint például a mentális betegségek és abból következő devianciák vagy a különböző büntetőjogba ütköző cselekmények (bűncselekmények?) –, illetve ezek jogi „kezelését” is vizsgálja. Ebből pedig egyenesen következik, hogy inkább a büntetőjog világába tartozó jogalkotás és kisebb részben jogalkalmazás, illetve annak társadalommal való kapcsolatára fókuszáló kutatási irányvonalról beszélhetünk.¹ A másik ilyen irányzat pedig a marxizmus, illetve neomarxizmus, mely a társadalmi problémák megközelítésének alapját tekintve – mellesleg a strukturális funkcionálizmus átfogó általánosításához hasonlóan – egy olyan teljes keretben gondolkodik, mely akár a konfliktusok, akár a szolidaritás tekintetében a különböző társadalmi csoportok között a materiális javakért zajló küzdelmet állította középpontba. Természetesen hasonló elveket képvisel az amerikai *Critical Legal Studies* is, ám esetükben kifejezetten nem csupán a hatalmi-jogi struktúrák osztályjellege a hangsúlyos, hanem a konszenzusos szociális lét helyett egyfajta konfliktusos társadalmi valóság került a kutatások középpontjába. Noha, mellesleg, ezt a szellemi mozgalmat sokan inkább a jogi karokon lévő, elsősorban az általános baloldali politikai irányultság előretöréseként értékelték, annyi bizonyos, hogy ez az irányzat már jelentősebb mennyiségű empirikus kutatást indukált. (Például történeti kutatási módszerekkel is „fűszerezve” a jogalkotáson belül a domináns gazdasági érdekek szerepének meghatározása vagy a bíró-

²⁸ Mellesleg Jean Francois Lyotard megállapítása szerint a strukturális funkcionálizmus egyértelműen köthető a jóléti államhoz, hiszen jóval kisebbnek tűntek a gazdasági, kulturális stb. különbségek. Lásd LYOTARD, Jean-François: A posztmodern állapot. (Ford.: Bujalos I., Orosz L.) In HABERMAS, Jürgen – LYOTARD, J-F. – RORTY, Richard: A posztmodern állapot. h. n., 1993. 7-145. o.

1. beszélhetünk.A

a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

2. n.,1993.

n., 1993. (szóköz
kimaradt) [borsosagnes]

ságok döntéseinek és a bírák és más perbeli szereplők társadalmi pozíciója közötti összefüggések kimutatása stb.)²⁹

Az előbbiekkal párhuzamosan a jogszociológia diszciplinájának már mind a kontinensen, mind pedig Angliában megkezdődött egyfajta intézményesülése is, noha más alapokon és más szemlélettel. Európa jelentős részén a jogi oktatásban hagyományosan a szaktudáson túl szélesebb – történeti, társadalmi – tudásalap állt és áll rendelkezésre, ezért ott szükségtelennek tűnt egy ilyen interdiszciplináris irányba történő reformtörekvés, így ez nem vagy csupán jelentéktelen mértékben kapott hangot. Továbbá az erős tudományos fogalmi határok – illetve ezzel párhuzamosan a viszonylag nagy múltú képzési intézmények oktatói szférája – sokkal hatékonyabban ellenálltak vagy ellenállnak a különböző diszciplinák közeledésének, vagy a hagyományos fogalmi keretekbe történő integrálásának.

Bár például Németországban az 1960-as évek végén történtek kísérletek a jogász- és társadalomtudományi képzés integrálására (*Integration von Rechts- und Sozialwissenschaften*), mivel a társadalomtudományok (és különösen a szociológia) közreműködhetnek a jogalkotásban, és a társadalomtudományi információk a bizonyítási eljárás során az állítások igazolásában, illetve a bizonyítás módszerében (például interjútechnikák) is segítséget nyújthatnak. Úgy tűnt, hogy az integrációval a jogi praxis is pozitív irányba reformálható. Ez már nemcsak egy-egy tantárgy bevezetését, egy-egy intézet kialakítását jelentette, hanem a jogi és más társadalomtudományi karok teljes fúzióját.

Azonban a jogi praxis és a társadalomtudományok közötti diszcrepancia jóval szélesebb körűnek tűnt: például kérdéses, hogy a társadalomtudományi teóriák eléggé bizonyítottak-e ahhoz, hogy előnyt élvezzenek a bírói tapasztalattal szemben; vagy a társadalomtudósok rendelkeznek-e az adott problémakörrel releváns adatokkal, és azok meggyőzően prezentálhatók-e; vagy míg a jogi praxis kötve van a hatályos normákhoz, addig a társadalomtudomány ilyen kötöttségektől mentes.³⁰ Összességében elsősorban az értékek és fogalmak distanciái miatt ezek az integrációs törekvések végül nem valósultak meg; illetve ami mégis megvalósult, az a jogszociológia, egyébként ismert, tárgyi és kutatómühelyi formáiban testesült meg. Az 1980-as években Angliában, elsősorban a kriminálpolitika és a büntetőjog-szociológia területére koncentrálnak, az Oxfordi Egyetemen jött létre a Jogszociológiai Kutatóközpont (*University of Oxford Centre for Socio-Legal Studies*); olyan nevekkkel, mint John

1. **meg.Az**
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

²⁹ Erre és a jogszékképzéssel való összefüggésekre lásd például KENNEDY, Duncan: *Legal Education as Training for Hierarchy*. In KAIRYS, David (szerk.): *The Politics of Law. A Progressive Critique*. Revised Edition. New York, 1998. 38–58. o.

³⁰ A jogi praxis és a társadalomtudomány összefüggéseinek problémáiról részletesebben lásd ROTTLEUTHNER, Hubert: *Rechtstheorie und Rechtssoziologie*. Freiburg–München, 1981. 203–215. o.

Maxwell Atkinson, Robert Dingwall vagy Doreen McBarnet. E kutatások ismét „valamiféle mozgalom” irányába tekintettek, pontosabban a külön-külön elkészült, illetve elvégzendő kutatások egy irányba konvergáltak, mégpedig az elméleti alapokhoz, vagyis a marxizmushoz és interakcionalizmushoz. Sőt a tapasztalati vizsgálódásaik e kettő konstellációját eredményezték; sőt ennél is többet, ami már – legalábbis elméleti szinten – inkább a jog és nyelv vagy akár a jog és irodalom irányába történő nyitásként is értelmezhető.

Ilyen munkának tekinthető a bírósági interakciók beszélgetéselemzése elsősorban az észak-írországi bírósági meghallgatások leírása alapján. Ezen túlmenően az oxfordi iskolában komoly professziókutatás is folyt (Robert Dingwall, Philip Lewis), s a jogásztársadalomra nézve elsősorban marxi és weberi alapokon magyarázták a brit jogászság magas jövedelmét, illetve társadalmi státuszát. Ezen túlmenően a mai napig folytatódnak olyan kutatások, melyek leginkább arra irányulnak, hogy a jogász teóriákat (bármily meglepő is!) szociológiai szakkifejezésekkel legyenek képesek újrainterpretálni.

Ami egyébként a kétféle jogszociológia-elméleti irányzatban, illetve a hozzájuk köthető különböző teoretikus és főleg empirikus kutatásokban – minden egymással is folytatott vita ellenére – közös, az az, hogy a jogot már semmiképpen nem tekintették vagy tekintik szabályszovegek, doktrínák és egyedi döntések társadalmiságtól független rendszerének, hanem úgy látják, hogy a jog „alrendszere” szükségképpen interakcióban áll a társadalom kulturális, gazdasági, szociális, politikai, vallási struktúráival, intézményeivel, melyek funkcionális és történeti okok miatt is összefüggnek. Vagyis a modern jogszociológia egyik fő kérdése, sőt fő kutatási területe, egyetelműen a modern jogrendszer és más szociális intézmények közötti összefüggésrendszerek feltárása.

Összegezve, e kutatások a hagyományos „dogmatikus” megközelítés számára többirányú kihívást jelentettek.

Ad 1. A tradicionális gurvitch-i „társadalmi jog” vagy ehrlichi „élő jog” megközelítésnek megfelelően a jog nem értelmezhető többé csupán az állam vagy szervei által kiadott szabályok rendszereként, hanem idetartozhatnak a nem formális, nem „hivatalos” normák is, melyek akár sokkal markánsabban is meghatározhatják a társadalom különböző csoportjainak, közösségeinek vagy Bourdieu szavaival „mezőinek” életét.

Ad 2. A jogszociológia alkalmasnak bizonyult arra, hogy megvizsgálják azt, hogy az állami jogszabályok milyen természetű interakcióban állnak a differenciált társadalmi rétegekkel, rasszokkal, vallásokkal stb., illetve azok „belső normáival”.

Ad 3. Mit jelentenek a különféle társadalmi szubkulturákban megjelenő differenciált normatív rendszerek, s ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz, illetve a tradicionális állami szabályrendszerhez, illetve ez hogyan érvényesül a „mindennapi életben”.

1. **telműen a modern jogrendszer és...**
laza sor [ildikoberci]

2. A jogi pluralizmus és „ellenlábasa”, az autopoézis

Ezzel megérkeztünk – noha épp a fentiekből kiténik, hogy azokat nem lehet elsza-
kítani a „gyökerektől” – napjaink jogszociológiai perspektíváihoz. Az első ilyen irány-
vonal az ún. jogi pluralizmus. E megnevezés alapvetően a jogi szabályozások adott
társadalmon belüli sokszínűségére utal: a szabályozások rétegeire, a normák külön-
féle forrásaira, a jog differenciált forrásainak létezésére egyetlen államban, egyetlen
társadalomban stb. Másképpen fogalmazva: egy meghatározott társadalmi viszonyokból
eredő konkrét szituáció ugyanazon szocialitásban több „jogrendszer együt-
télésével”¹ is magyarázható, megérthető, illetve „megítélhető”.³¹

A jogi pluralizmus alapján tehát a jogi normarendszer egyáltalán nem az állami
szabályok és az azokat alkalmazó állami szervek tevékenységével, hanem sokkal
inkább az azokat nélkülöző vagy éppen azokat figyelembe vevő hagyományos – pozi-
tív jogi – értelemben, formálisan nem jogi szabályok érvényesülésével és az előbbi-
ekkel való együttélésével definiálható. Azaz a jog érvényességét nem az államtól jert-
ték vagy teszik függővé, hanem inkább a jogszabály érvényesülésétől; az
érvényességnek tehát nem feltétele az állam elismerése, „hozzájárulása”. Ahogy
például John Griffiths fogalmazott: a jogpozitivizmus a társadalomtudományon
belül egy olyan valóságghú képzetet teremtett, mely gyakorlatilag egy „levehetetlen
álarcot” hozott létre;³² s a jogi pluralizmus talán ezt a „kikezdzhetetlen álarcot próbálta
meg levenni vagy inkább levetetni”.

A pluralizmus könnyen megtalálhatta múltbéli gyökereit is, hiszen Ehrlich vagy
Gurvitch nemcsak tapasztalatokkal, de elméleti keretekkel is ellátta a plurális jogi gond-
dolkodást. Továbbá a jogi pluralizmus elmélete a jogszociológián túl a jogi antro-
pológiára is jelentős hatást gyakorolt, és „remek fegyvernek” bizonyult a jogpoziti-
vizmus ellen. Hiszen (a valóságban, a mindennapokban) mi különbözteti meg a jogot
más normatív rendszerektől; vagy mi teszi a társadalmi szabályokat jogivá?³³ Vagyis
az államtól függővé tett jog ideája nemcsak feltétlenül jogpozitivizmus, hanem
inkább „jogi centralizmus”, hiszen „a jog csak az államtól eredhet, minden személy
számára azonos, csak az állami intézmények által alkalmazható és független minden
más szabályozástól”. Ez azonban figyelmen kívül hagyja nemcsak a partikuláris vagy
diaszpórikus szokásokat, hanem a kidolgozott más normarendszereket is (vallási ere-
detű jogok, szokásjogrendszerek stb.).³⁴

³¹ MERRY, Sally E.: Legal Pluralism. *Law and Society Review*, 22. (1988) 869–896. o.

³² Vö. GRIFFITHS, John: What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 24. (1986) 1. sz., 1–55. o.

³³ COTTERRELL, Roger (szerk.): *Law in Social Theory*. Aldershot, 2006. 37. o.

³⁴ GRIFFITHS: What is Legal Pluralism? 3. o.

1. együt- télésével"
együtt-élésével"
[pordanyk]

2. laza sor
[borsosagnes]

E pontnál mindenképpen ki kell térni további elméleti alapokra, melyek ugyan nehezen elválaszthatóak más diszciplínáktól, mint például antropológia, jogi antropológia, szociológia stb., s melyek ténylegesen sokat merítettek az előbbi tudásterületekből. Ilyen alapnak tekinthető Leopold Pospisil elmélete a „jog szintjeiről”. Ennek az a kiindulópontja, hogy „a jogra úgy kell gondolni, mint a társadalom egészének tulajdonára”.³⁵ Vagyis „a félvezető elvek” szerint a jog csak az egész társadalmat megjelenítő szabályhalmazként értelmezhető, amit a politikai közösség képvisel, s mindez egy jól integrált jogi rendszerben valósul meg. Valójában a szabályrendszer jól definiálható kisebb csoportok különféle normáinak összessége, azok komparatív hasonlóságának „emelkedése” egy magasabb jogi szintre, majd e piramisszerű építmény csúcán a leginkább „közös”, hasonló szabályok állnak.³⁶ Másképpen: a kisebb szubkulturális csoportokban a nagyobb társadalmi csoportokéhoz hasonló szabályok érvényesülnek (persze az eltérő szokások továbbra is pusztán partikuláris szinten élnek), s végül azok a normák, melyek minden szinten egyenműek, az egész társadalomban érvényesnek mondhatók. Tehát ezek szerint a jog valójában az egész társadalom elvárásait reprezentálja, még akkor is, ha ezek a normák kicsiny csoportok szokásainak összességéeként – mint a piramis alapja – határozhatók meg. Ám e „csoportok” szabályai egyáltalán nem függenek bármiféle állami elismeréstől, viszont a – joginak mondott – eljárások függenek a résztvevőktől, akik szükségképpen ugyanannak a csoportnak a tagjai. A csoportokon belüli belső szabályozás pedig egyértelmű indikátora az adott csoport belső aktivitásának, noha ezek a különféle normahalmazok egymástól nem lehetnek függetlenek.³⁷

Továbbá ilyenek tekinthető Michael G. Smith korporációs, politikára reflektáló elmélete is, miszerint – s ebben Pospisilhoz hasonlóan vélekedik – a jogok és kötelességek elsődleges forrása az individuumok csoporttagsága. Vagyis ezek az ún. korporációk jelentik a jog szociológiai keretét, s mivel egy adott társadalomban számos ilyen kis társadalom létezik, ez már önmagában a jogi pluralizmus. Az említett korporációkon belüli konfliktusok és viszonyok rendezése, szervezése viszont szükségképpen politikainak tekinthető, legalábbis abban az értelemben, hogy a politika az adott csoport közös viszonyainak „intézése”. Hiszen minden egyes csoportnak megvan a maga belső szervezetsége, egyfajta egységes inputképessége, a külső konfliktusokkal szembeni összetartó ereje, autonómiája és a konfliktusmegoldásokra

³⁵ Lásd POSPISIL, Leopold: *Anthropology of Law. A Comparative Theory*. New York, 1971. 99. o.

³⁶ Uo.

³⁷ Részletesebben lásd uo.; összefoglalóan továbbá GRIFFITHS: *What is Legal Pluralism?* 15–18. o.

1. visel, s mindez egy jól integrált...

laza szedés [pordanyk]

kidolgozott eljárásrendszere.³⁸ Ugyanakkor a különféle korporációknak vannak bizonyos „apaintézményeik”, melyek mindegyikben megtalálhatók, vagyis amelyek közősek, s így alkothatnak nagyobb – közös szabályokon is alapuló – entitásokat. Így a jogi pluralizmus a differenciált csoportok belső szabályozási aktivitásaként, illetve e korporációk egymással történő kapcsolataként definiálható.³⁹

S még egy elméleti „érdekesség”: Sally F. Moore koncepciója a félautonóm társadalmi mezőkről. Ez az elmélet azon túl, hogy némileg hasonlít Ehrlich „élő jogához”, vagy Pospisil jogi szintjeihez, mégsem azonosítható velük vagy nem hasonlítható Smith szociális struktúrájához sem, mivel egy olyan társadalmi „terület” megfigyelhető modelljét jeleníti meg, mely alkalmas egy komplex szocialitásban a normák és a társadalom változásainak együttes leírására. Eszerint: „a fél-autonóm társadalmi mező” kifejezés olyan belső szabályokat és szokásokat teremtő entitásként határozható meg, mely csoportok „sérülékenyek” tekinthetőek a „nagyvilágból” eredő és e mezőket körülvevő szabályok, döntések vagy bármiféle ráható erőkkal szemben. E „fél-autonóm társadalmi mezők” szabályalkotó kapacitással rendelkeznek, ugyanakkor részei a nagyobb szociális mátrixnak is, mely hathat és hat is rájuk, és természetesen a külső társadalom tagjai is részesei lehetnek az adott „kisebb” mezőknek.⁴⁰ Sőt e „társadalmi mezők” végeláthatatlan láncolatot alkotnak, melyek egymásra is hatnak, illetve komplexebb társadalmi viszonyokat hoznak létre.⁴¹ A mezők természetesen átfedhetik egymást, bizonyos aspektusaikban azonos vagy hasonló szabályaik is lehetnek, továbbá „összehangolódhatnak” és komplexitásukban egymás kötelezettségeit – akár kölcsönösen is – meghatározhatják. Mi több, egy „első pillantásra” átláthatatlan kötelezettségi rendszert alkotnak, mely végül elvezet a teljes társadalom komplexitásához.⁴²

E komplexitásba beletartozhat bármilyen legális, illegális vagy jogon kívüli szervezet, mely képes szabályokat alkalmazni vagy éppen – akár az állami büntetéssel megegyezően (pénzbüntetés, gazdasági helyzet ellehetetlenítése stb.) – a szabályszegést szankcionálni. Sőt, akár e szabályok sokkal erősebbek lehetnek az adott

³⁸ Beszélhetünk „akár *Santa Monica* városáról vagy a Római Katolikus Egyházzal, *Bushman* törzsekről (...) a *Yak Igpungkara* törzsről és az Amerikai Egészségügyi Szervezetről”. SMITH, Michael G.: *Corporation and Society*. London, 1974. 94. o.

³⁹ GRIFFITHS: *What is Legal Pluralism?* 20. o.

⁴⁰ MOORE, Sally F.: *Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate¹ subject of study*. In MOORE, Sally F. (szerk.): *Law as Process: An Anthropological Approach*. London, 1978. 55–56. o.

⁴¹ Uo. 57–58. o.

⁴² Mint ahogy például New York városa magába foglalja számos szervezet szabályait (kereskedők, szakszervezetek, vállalatok stb.), amelyeknek belső írott, illetve íratlan szabályai, továbbá egymással szembeni elvárásai, üzleti kötelezettségei vannak. GRIFFITHS: *What is Legal Pluralism?* 31. o.

1. appropriate
appropriate
[borsosagnes]

¹ csoportok tagjai számára, egyrészt mivel az individuum tagja akar maradni az adott csoportjának, másrészt mivel a csoportok tagjai sokkal inkább függnek az adott autonóm mezőtől, mint az egészet átfogó társadalomtól.⁴³

Ezzel párhuzamosan az állami szabályozás érvényesülésének hiánya a társadalomban nem jelent normatív vákuumot, mert azt kitölti a különféle mezőktől származó szabályok összessége. Továbbá az állami normák hatékonysága, annak hiánya, vagy a szabályozás céljától eltérő érvényesülése elsősorban – a mezők hálójából álló – társadalmi struktúrával magyarázható. S a „társadalmi mezők hálója” talán a leíró jogszociológia számára is a leginkább empirikusan alkalmazható, illetve a társadalmi struktúra és a szabályok kapcsolatára vonatkozó, „használható eszköz” a jogi pluralizmus tekintetében.

De az elméleti alapok és az elmélettörténet tisztázása után mégis felmerülhet a kérdés: meghatározható-e pontosan, mi a jogi pluralizmus? Annyi a különböző megközelítésekben mindenesetre mindenképpen közös, hogy a különféle módon megközelített – de mindenképpen létező – társadalmi csoportok a „szabályok alapjai” és a társadalom jogi rendjének letéteményesei, ez pedig a jogi pluralizmus egyértelmű bizonyítéka.⁴⁴ Vagyis bármely empirikusan is alátámasztott elméletre is tekintünk, megállapíthatjuk, hogy minden társadalom sok-sok mezőből áll, melyeken belül is többféle viszony alakul vagy alakulhat ki, és az e mezők közötti kapcsolatok összessége indukálja a társadalmi szervezethez. A jogi pluralizmus tehát nem más, mint a szociális pluralizmusnak a szabályokra vonatkoztatott sokoldalúsága, illetve az erre adott jogszociológiai reflexió. Természetesen, ahogy ez már általánosságban is a tudomány területén megszokható, a jogi pluralizmus is „többfelé szakadt”, több irányzat alakult ki; eszerint megkülönböztethető az úgynevezett „gyenge”, illetve „erős” irányvonal. Előbbi nem igazán kérdőjelezi meg a jogi centralizmus álláspontjának magját, csupán – s elsősorban a nyugati társadalmakra vonatkoztatva – elismeri például a szokásjogok vagy például az iszlám jog, esetlegesen a zsidó jog stb. és az állami „centrális” szabályok együttélését. Ugyanakkor ez az irányzat egyáltalán nem tekinti a centrális szabályokon kívüli normákat jogi jellegűnek.

⁴³ Moore elméletét bizonyítandó egyik szemléletes példája a chaga törzs és az 1963-as földbirtoktörvény „kapcsolata”. Végül soron a chaga társadalom teljesen intakt maradt, hiszen ugyanazon a helyen és ugyanolyan módon éltek tovább, mint 1963 előtt, mivel a földtörvény ugyan befolyásolhatta a birtokviszonyokat, ám nem befolyásolhatta a törzsön belül meglévő szomszédsági, illetve rokoni és intergenerációs viszonyokat. MOORE: Law and social change... 70. o. Az ok pedig meglehetősen prózai: mindenki kénytelen egyfajta bizalmi viszonyt ápolni szomszédaival, ismerőseivel stb., mert végül soron saját maga és közvetlen rokonainak a biztonsága is múlhat rajta, következésképpen a rokoni-szomszédi viszonyok effektív szabályképző és szankcionáló szociális nexust eredményeznek. Uo. 71-72. o.

⁴⁴ GRIFFITHS: What is Legal Pluralism? 38. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. sége indukálja a
társadalmi
szervezettséget....
sűrű szedés [pordanyk]

Az „erős” megközelítés viszont elutasít mindent, ami a jogi centralizmushoz kapcsolódik, számukra a pozitívizmus nem más, mint egy „legenda, egy mítosz, illúzió, vágyalom stb.”. Az állami szabályozás legfeljebb egy lehet a többi normatív rendszer közül, sőt mi több a „legtöbbször észrevehető”, hogy az állami normáknak – Ehrlich nyomdokain – inkább csak másodlagos vagy sokadlagos szerepet tulajdonítanak.

De bármelyik tudományos verzióra is tekintünk, abban kétségkívül – ahogy Roger Cotterrell mondta – egyetérthetünk, hogy egy olyan jogszociológiai tudományos megközelítésről van szó, amely szélesebb perspektívát kínál a jog megértésére. Amennyiben a szociológiai vetületre gondolunk, akkor egyértelművé válik, hogy a jogi pluralizmus nemcsak szélesítette a jogról való képünket, hanem kritikai szemlélettel is közelített a jogalkalmazás és jogalkotás praxisához. Ha viszont a jogelmelet felől közelítünk, akkor a jogi pluralizmus könnyedén kritikával illelhető, mivel valójában a jogon belül csak a praxis – azaz a joggyakorlat – dimenzióját látták, láttatták, s ezzel a jog más aspektusait figyelmen kívül hagyták.⁴⁵

Ezzel némileg ellentétben, de sokkal inkább az 1950-es évek hagyományaihoz visszatérően jelent meg, illetve azóta is újra és újra fel- és felbukkan – melleleg nemcsak a jogszociológián, hanem sokszor sokkal erőteljesebben a jogfilozófián belül – a jog autopoetikus felfogása. (Ami annál is érdekesebb, mert a Humberto Maturana és Francisco Valera által kidolgozott biológiai elmélet mindenképpen empirikus alapokon nyugszik.) Az autopoetikus „filozófia” eredete természetesen Talcott Parsons társadalmi rendszereinek „szakadékszerű” elválasztása, illetve Niklas Luhmann – egyébként szinte elementárisan új – a társadalmiságot a kommunikáció szintjére vitt és egyben „dehumanizáló” elmélete, mely egyneművé teszi a rendszereken (alrendszeren) belüli szociális kommunikáció közegét.

Ez a korábban radikálisnak hangzó szociológiaelmélet a jog „alrendszerére” is alkalmazhatónak bizonyult, hiszen mint minden parsonsi rendszer egymástól elkülönült, ám ebben az esetben a differencia a kommunikáció minőségével viszonylag könnyebben magyarázható. S ebben a rendszerben a társadalmiság egésze és részei is a kommunikáció által konstituálódnak. Vagyis a társadalom egyes „mezőit” nem az intézmények vagy meghatározott individuumok közösségeként határozta meg, hanem egy kommunikatív normarendként, mely definiálja az egyes szegmenseket. Ám nemcsak meghatározza, hanem végső soron létre is hozza azokat.

Itt két olyan kérdés vetődött/vetődik fel, mely a jogszociológia szempontjából elsődleges fontosságú. Egyfelől ismét Roger Cotterrellt idézve: ugyan nélkülözött minden empirikus megfelelést az autopoézis elmélete, mégis „olyan teoretikus bázist,

⁴⁵ COTTERRELL: Law in Social Theory. 37. o.

1. –
következő sorba
[ildikoberci]

2. :Law
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

a jog autonómiájáról olyan posztulátumot hozott létre, mely mind a jogi komparatisták, mind pedig a jogszociológia számára rendkívül gyümölcsöző alapot szolgáltatott a további immáron empirikus tanulmányokhoz”.⁴⁶ Másfelől azonban – szociológiai szempontból a weberi hagyományokat követően – ez az elmélet tökéletes municiót szolgáltatott a „kifejezett jogtudomány” számára, a tradicionális értelemben, pozitív felfogásban meghatározható jogelmélethez és tételes jogtudományokhoz is. Hiszen a jog autonómiája és az interdiszciplinaritás kizárása „kéz a kézben járt s jár” a mai napig is; ez elmélet pedig olyan elméleti keretet teremtett, ami alkalmassá vált a hagyományosnak mondható értékek védelmére, illetve épp a jogszociológia, összehasonlító jog stb. felől érkező támadások visszaverésére.

3. A jogi kultúrák diverzitása

Noha talán manapság már inkább az összehasonlító joghoz kapcsolható, ám mindenképpen a jogszociológia tárgyköréhez is tartozik a jogi kultúrák világának vizsgálata. Talán az a kijelentés is megkockáztatható, hogy a közép-európai régióban az összehasonlító jog e része a jogszociológiából „csepegett le”. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a jogszociológia e felfogása szerint – a jogösszehasonlítás „szűken értelmezett” diszciplinájával szemben – a jogszabályok által orientált cselekedetek és attitűdök mindig az adott társadalom kultúrájából eredeztethetőek és így azáltal meghatározottak. Bár akkor is tényként tekinthető, hogy bizonyos terminusoknak, mint például a jogi tradíció vagy a joghoz kapcsolódó professzionális/laikus attitűd, sokkal mélyebb hagyományai vannak mind az összehasonlító jogban, mind a politikatudományban.⁴⁷ Mindenesetre kimondható, hogy – akár a jogi intézményrendszerre, jogi infrastruktúrára, akár a jogi attitűdökre vagy jogtudatra tekintünk – ennek az irányzatnak van a legközelebbi kapcsolata a jogi pluralizmussal, az összehasonlító joggal és a jogi antropológiával.

Ugyanakkor a jogi kultúrák szerinti megkülönböztetés, mely bizonyos szempontokból megegyezést mutat akár a jogkörök, akár a jogsaládok tartalmával, szélesebb spektrumon mozgó vizsgálódást tesz lehetővé. Az oktatás és a jogász hivatás pedig „jogi tudattartalmakként”, a jog belső értékeinek átadásaként, továbbörökítéseként és létezésüként is felfogható.⁴⁸ Továbbá eszerint a laikus, de különösen a professzioná-

⁴⁶ Uo. 138. o.

⁴⁷ NELKEN, David: Culture, Legal. In CLARK, D. S. (szerk.): *Encyclopedia of Law and Society. American and Global Perspectives*. London, 2007. 369–370. o.

⁴⁸ Kasirer feltehetően nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is így tekint. Vö. KASIRER, Nicholas: Biculturalism in Law's Empire and in Law's Cosmos. *Journal of Legal Education*, 52. (2002) 29–41., 29. o.

1. **jogösszehasonlítás**
jog-összehasonlítás
[pordanyk]

2. **Perspectives.London**,
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

lis jogi kultúra fogalmi elemeinek – a kodifikált és érvényes jog, az intézményi struktúra, a jogilag releváns magatartási modellek, a jogtudat, a társadalom joggal kapcsolatos attitűdjei, a jog működésével összefüggő társadalmi tapasztalatok⁴⁹ – jogrendszerre gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen. (Bár az is igaz, hogy ez nem jelenti azt, hogy a más tipológia elhanyagolható vagy irreleváns szempont lenne.)

A hagyományos felosztásnak megfelelően a regulatív (korábban legálisnak nevezett) jogi kultúrában a jog (legalábbis némi leegyszerűsítéssel) normatív értelemben magatartásirányító szabályok összességének tekinthető. Ezzel szemben az orientatív jogi kultúrákban a jognak inkább orientáló szerepet tulajdonítanak, mivel ezekben sok esetben a szabályokat csupán szimbolikusan, mintajelentőségüknek felfogó társadalmi attitűd vált uralkodóvá.⁵⁰ Emellett a professzionális vagy belső jogi kultúra a joggal hivatásszerűen foglalkozók szemléletét, míg a laikus vagy külső jogi kultúra a joggal hivatásszerűen nem foglalkozóknak a joggal szembeni attitűdjét jelenti. De bármilyen osztályozást, kategorizálást is használunk, mindig tekintettel kell lenni arra, hogy a jogi kultúra fogalmához sokrétű tartalom kapcsolódhat. Lawrence M. Friedman ezt illetően meglehetősen találóan és plasztikusan fogalmazott: „a jogi kultúra különböző absztrakciós szinten definiálható, így értelmezhető például a jogrendszer szintjén, az állami szabályozások szintjén, egy bizonyos földrajzi régió esetében vagy éppen egy meghatározott közösség normái alapján, de aszerint is, hogy egyetlen közösség normarendszere hogyan viszonyul az egész társadalom kulturális rendjéhez”.⁵¹

Ehhez kapcsolódik az úgynevezett interpretív megközelítés, melynek lényege, hogy nemcsak összehasonlítja a különféle jogi kultúrákat, hanem azt is vizsgálja, hogy azok hogyan „rezonálnak” egymással, vagy mennyire hasonlítanak egymáshoz. Azaz megpróbálják egy kulturális rendszer ideáit, elveit stb. egy másikkal összehasonlítani, illetve egy efféle összehasonlítási hálót létrehozni. Ezen belül az elsődleges megközelítés szerint a jogi kultúrák különböző aspektusait elsősorban arra

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

⁴⁹ KULCSÁR Kálmán: *Politikai és jogszociológia*. Budapest, 1987. 526. o.; Lawrence M. Friedman a következőképpen határozza meg a jogi kultúrát: a jogi kultúra meglehetősen képlékeny fogalom; a legjobb volna magát a kultúra kifejezést elkerülni, de az túlzottan is részét képezi a fogalomnak. A kultúrának antropológiai sajátossága van: komplex viselkedési minta, szokások összessége, életmód, melyek összefüggésben vannak egymással; a kultúra a társadalom vagy egyes közösségek koherenciáját a magatartásokon keresztül biztosítja. FRIEDMAN, Lawrence M.: Some Thoughts on Comparative Legal Culture. In CLARK, Davis S. (szerk.): *Comparative and Private International Law: Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday*. Berlin, 1990. 52–53. o. A jogi kultúra a közösségnek vagy annak egy részének a jog, illetve jogintézmények iránti ideáinak, értékeinek, elvárásainak és attitűdjeinek összessége. FRIEDMAN, Lawrence M.: The Concept of Legal Culture: A Reply. In NELKEN, D. (szerk.): *Comparing Legal Cultures*. Aldershot, 1997. 34. o.

⁵⁰ Vö. KULCSÁR: *Politikai és jogszociológia*. 470., 527. o.

⁵¹ FRIEDMAN, Lawrence M.: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, 1975. 194. o.

használják, hogy a jogilag releváns cselekedetek típusait, szintjeit meghatározzák, illetve megmagyarázzák. Másodlagos megközelítésben pedig a jogilag releváns cselekedeteket és az azokhoz kapcsolódó attitűdöket a jogi kultúra „indexeként” alkalmazták.

De, bárhogy is nézzük, ez mindenképpen elvezet a „jogszociológiai eszperantóhoz”,⁵² mely alkalmas lehet arra, hogy absztrakt elvek alapján olyan skálát hozzon létre, ami a különféle kultúrák behatárolásához megfelelő mértékként szolgálhat. Ugyanakkor ezzel a holisztikus megközelítéssel kevés figyelmet fordítanak a társadalmi (hétköznapi) kulturális élet rengeteg aspektusa és a jogi kultúra közti egyébként meglehetősen vékony választóvonalra és az említett aspektusok közötti összefüggésekre. Ám, ami ebből a szempontból érdekes, hogy az angolszász jogi kultúrában akár jogelméleti szinten is rengeteg kapcsolódási pont van a jog és az életvilág más területeivel (még mozgalmak formájában is), mint például jog és gazdaság vagy jog és társadalom, míg a kontinentális akadémiai szféra inkább a jog és állam és társadalom¹ kapcsolatára koncentrál. Tehát a „kontinentális koncentráció” alapja egy olyan felfogás, mely – ellentétben az angolszász pragmatikus, a konkrét cselekvéseket meghatározó jogi felfogással – az államot mint a kollektív akarat megkérdőjelezhetetlen reprezentációját látja; a jog pedig a cselekvések ideális aspirációja, melynek persze lehetnek éppen tradicionális vagy vallási stb. alapjai is.⁵³ A² jogi kultúrák és a jogszociológia kapcsolata azonban más jelleggel is megközelíthető, s így már némileg megkülönböztethető a jogösszehasonlítástól³, és ez visszavezet minket a tradicionális jogszociológia keretei közé. Hiszen ha a legegyszerűbb megfogalmazástól eltekintünk, miszerint a jogi kultúra a jog által orientált cselekvések és a hozzá kapcsolódó attitűdök összességéként fogható fel, akkor megállapíthatjuk, hogy ennél „azért többről, illetve másról is szó van”. A jogi kultúra, mint egyébként minden más – szociológiai szempontból – kulturális kérdés, nemcsak arról „ad hírt”, hogy „mit teszünk, hanem arról is, kik vagyunk”.⁵⁴ S ez alapozza meg a jogszociológiai megközelítést, mivel ebben az esetben nem csupán különböző jogrendszerek összehasonlító megközelítése a feladat, hanem ugyanígy beszélnünk kell az „élő jog” és a „papír jog” megkülönböztetéséről, az előbbiekről létezéséről, funkciójáról, társadalmi háttéréről,

⁵² NELKEN, David: Using the Concept of Legal Culture. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 29. (2004) 1. sz., 10. o.

⁵³ Ugyan megpróbálható és meg is próbálják hasonlóan interpretálni például a *Rule of Law* kifejezést a Rechtss-taat⁴ vagy *Stato di diritto* fogalmakkal, vagy az olasz *garantismo* kifejezést due process⁵, illetve a *Sicherheit* szavakkal, ám feltehetően ezek kifejezett összehasonlítása több mint megkérdőjelezhető. Uo.

⁵⁴ Uo. 1. o.

1. állam és társadalom

állam, valamint a társadalom

[borsosagnes]

2. A

A elé szóköz [pordanyk]

3.

jogösszehasonlítástól, jog-összehasonlítástól,

[pordanyk]

4. Rechtss-taat

Rechts-staat

[borsosagnes]

5. kifejezést due

process,

kifejezést a due process,

(due process maradjon

kurzív) [borsosagnes]

továbbá – nem elhanyagolhatóan – az általános kulturális szemlélettel való kapcsolatáról, összefüggéseiről, vagy éppen azok hiányáról is.⁵⁵

1 Ebből következően, illetve ezzel kapcsolatban általánosan kimondható, hogy a jogszociológiai irodalomban a jogi kultúra két fő értelemben jelenik meg: egyrészt a mikroszint, másrészt a makroszint dimenziójában. Előbbi nemzeti, illetve partikuláris szinten a helyi bíróságok, ügyészségek, továbbá az ügyvédek, jogi tanácsadók tevékenysége, szemlélete, illetve ezek összehasonlítása. Tehát a hagyományos értelemben vett jogásztársadalom leginkább empirikus szociológiai vizsgálata. Utóbbi viszont a történelmi, társadalmi, gazdasági stb. viszonyok és a normák kapcsolatával foglalkozik. Meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben felmerül egy harmadik szint is: a transznacionális kultúra léte, mely egyértelműen a globalizációhoz köthető.⁵⁶ (De ha nem is beszélhetünk kulturális vagy jogi homogenizációról, azért a különféle jogi kultúrák szoros kapcsolatáról, egymásra hatásáról mindenképpen.⁵⁷) S e ponton persze újra „tetten érhető” az összehasonlító jog, ami nem nélkülözheti a jogrendszerek társadalmi hátterének bizonyos szintű ismeretét, ám ebben az esetben a többszintű vizsgálat – főleg, ha a „harmadik szintet” is figyelembe vesszük – már inkább a jogszociológiai irányvonalat képezi le.

⁵⁵ Az összehasonlítás a jogszociológia területén is megtörténik, csak részben más teoretikus és más metodológiai alapon. Csak néhány példával illusztrálva: Miként lehet, hogy mondjuk Hollandiában a jogalkotás a jogszabályok megalkotásának szamszerűségét és terjedelmét tekintve) töredéke a németországi normalkotásnak, holott rendkívül hasonló jogi kultúráról lehet beszélni? Vagy például, ha a közlekedési szabályokat nézzük, miért relatíve biztonságos Angliában gyalogosként bárhol átkelni az útesten, míg Németországban ez csak a kijelölt gyalogos-átkelőhelyen ugyanolyan biztonságos, viszont Olaszországban ez sehol sem biztonságos (esetleg a motorosok próbálják a balesetet elkerülni); holott egyik országban sem kisebb vagy nagyobb a közlekedési forgalom mértéke? Továbbá, például Olaszországban, sok esetben egy bírói ítélet meghozatalára akár 14 évet is várni kell, míg ez a legtöbb uniós országban (persze néhány nehéz eset, illetve bonyolultabb ügy kivételével) maximum hónapokig tart. S még egy példa: az erőszakos közösülés esetében sokkal valószínűbb, hogy az angolszász jogi kultúrába tartozó áldozatok hatósághoz fordulnak, mint a kontinentális jogrendszerekben élő áldozatok, ám például Franciaországban ez sokkal kevesebb esetben történik meg, mint mondjuk Olaszországban, ami viszont már nem magyarázható egyszerű kulturális vagy intézményi háttérrel. Uo. 1–3., 8. o. Vagyis a probléma sokkal komplexebb, mint egy egyszerű összehasonlítás; s ez már jogszociológia.³

⁵⁶ Ám, ha összevetjük makroszinten az előbbi mikroszintű példákat, akkor már kimutatható, hogy nem egyszerűen kulturális attitűdök befolyásolják a jogi eljárások és a joggal kapcsolatos szemléletek minőségét, hiszen például „a jog és rend” milyen minőségi változásokon ment keresztül az 1920–30-as években a weimari köztársaságból a hitleri Németországba tartva, vagy például ugyanebben az időszakban Olaszországban szinte egyáltalán nem beszélhetünk a bírói eljárások késedelméről. Uo. 3–6. o.

⁵⁷ Például Finnországban, a szabadságvesztésre ítélték számának nagyságáról publikált adatok szerint, az 1980-as években, Európában a lakosság számarányához mérten a legtöbb elítéltet lehetett találni: az összehasonlítás eredményeképpen Finnországban változtattak a büntetési rendszeren (leállították a börtönépítést), ugyanakkor több európai államban viszont szigorították az egyes bűncselekmények büntetési tételeit (új börtönöket építettek). Uo. 7. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. (a)
köv. sorba [pordanyk]

3. s ez már
jogszociológia.
ez már jogszociológia.
[borsosagnes]

4. Feminizmus

Szintén megkerülhetetlen, noha a jogszociológián belül talán kevésbé markáns, a jogelméletben és általában a jogtudományon belül azonban meghatározó jellegű az immáron ténylegesen mozgalom jellegét öltő feminizmus. Eredetileg ez a diskurzus elsődlegesen politikai jellegű volt, de elképzelhetetlen lett volna, hogy ennek ne legyenek nyilvánvalóan tudományos felhangjai is, s így a feminizmus a jogszociológiát sem hagyhatta „érintetlenül”. Arról nem is beszélve, hogy mivel elsősorban politikai mozgalomról és politikai kérdéskörrel van szó, a jog (az állam által alkotott jog!) megkerülhetetlenné vált. A feminizmus tehát megjelent, illetve expliciten jelen van mind a jogi oktatásban, mind a jogalkotási folyamatokban, szervezetekben, a jogalkalmazásban, a különféle jogi tanácsadási szolgáltatásokban, mi több egyáltalán általában a jogász professzióban.

Ahogy Ruth Fletcher fogalmazott: a jog világában a feminizmus többféle módon is megjelent, ami a mozgalom számára már önmagában szinte biztosította a sikert.⁵⁸ Így egyrészt olyan empirikus adatgyűjtésekről van szó, melyek a jogász professzió belül – s ez elsősorban professziókutatás – a nemek arányára koncentrálnak, vagy éppen a különböző pozíciók és a nemek arányának korrelációjára mutatnak rá.⁵⁹ De idetartoznak bizonyos szemantikai kutatások, illetve a nyelvi kifejezések és a jogász professzió belül a nők elfoglalt pozícióinak korrelációjával kapcsolatos vizsgálatok is: a rejtett nyelvi kifejezések, szólások, nyelvi formulák és például a jogászságon belül a különféle nők által betöltött pozíciók megkérdőjelezésének vagy éppen a betöltendő pozíció elutasításának összefüggései.¹ Jogszociológiai szempontból talán a leginkább elsődleges „vonálnak” a büntetőeljárás és a női nem összefüggései tekinthetők: „a nők, akik megsértették a törvényt”.⁶⁰ Ez természetesen összefügg az egyébként a jog és irodalom területén oly népszerű narratív tematikával, hiszen ez esetben is történetmondásról „beszélhetünk”; a nők saját történeteiről.

⁵⁸ FLETCHER, Ruth: Feminist Legal Theory. In BANAKAR, Reza – TRAVERS, Max (szerk.): *Introduction to Law and Social Theory*. Oxford, 2002. 135–154. o.

⁵⁹ Lásd például BAKER, Joe G. – JORGENSEN, Brian K.: Leaving the Law: Occupational and Career Mobility of Law School Graduates. *Journal of Legal Education*, 50. (2000) 1. sz., 16. o. Főleg az angolszász jogtudományi irodalom mutat rendkívüli gazdagságot a kisebbségekhez tartozó oktatók helyzetéről vagy a nemek közötti különbségek elemzéséről; csak néhány példát említve: NEUMANN, Richard K. Jr.: Women in Legal Educati-
on: What the Statistics Show. *Journal of Legal Education*, 50. (2000) 313. o.; RHODE, Deborah L.: Midcour-
se Corrections: Women in Legal Education. *Journal of Legal Education*, 53. (2003) 496. o.; VAUGHNS, Katherine L.: Women of Color in Law Teaching: Shared Identities, Different Experiences. *Journal of Legal Education*, 53. (2003) 475. o. Nagy-Britanniára vonatkozóan: GOODRICH, Peter – MILLS, Linda G.: The Law of White Spaces: Race, Culture, and Legal Education. *Journal of Legal Education*, 51. (2001) 15. o.

⁶⁰ Lásd például SOMMERS, Evelyn K.: *Voices from within: Women who have broken the law*. Toronto, 1995.

1.
összefüggései.Jogszoci
ológiai
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

2. **Educati- on:**
Educa-tion:
[borsosagnes]

3. **Midcour- se**
Midcourse (ne legyen
elválasztás)
[borsosagnes]

Hiszen, mint minden jogi ügyben, itt is rengeteg különféle történetet hallhatunk, beleértve a tanúké, vádlottaké, feleké, hatósági személyeké és persze a bírót, mely utóbbi története (az ítélet) egyetlen eset „hivatalosan” objektívnek elfogadott narrációja. Ugyanakkor – s persze innentől kezdve már nem lehet a kérdéskör mentes politikai konnotációktól sem – rengeteg különféle történetet hallhatunk, olvashatunk, ám a feminista álláspont szerint fel kell tenni a kérdést: és a nők története? Vagyis az „objektívnek” elfogadott történet mellett talán érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni a női elkövetők saját történeteinek is. Mellesleg ez párhuzamos a narratív tematikán belül is markánsan meglévő történetmondás (*storytelling*) társadalmi osztályokra való reflexiójával, minthogy „nem elképzelhető”, hogy mondjuk a vádlott vagy az egyébként pervesztésre álló fél története az igaz, a helyes. E probléma vizsgálatának szociolingvisztikai alapokon (kvantitatív szemantika, tartalomelemzés) nemcsak elméleti, hanem konkrét empirikus alapjai is lehetnek, ami már akár a jogszociológia területére eshet.

Ez a narratív tematika elsősorban nem teoretikus, hanem gyakorlati megközelítéséhez vezetett: a jogot a politikai és társadalmi hatalomhoz kötötten, intézményszerűsített eszközként felfogva a jogi aktusok győzteseinek vagy veszteseinek (s többnyire ez utóbbi) szemszögéből tekintenek a politikai célok érvényesülésére. A jog mechanizmusai, eljárásai egészen másként látszanak, ha azt a sokféle rendelkezésre álló narratívából kiindulva – a hatalom birtokosai vagy az elnyomott elbeszéléséből – látjuk, és utóbbi esetében a jog az áldozatok (például a nők) viktimizálásának eszközeként jelenik meg. A narratív tematika legelterjedtebb felfogása szerint az áldozat, az elnyomott narrativitása közelebb áll a valósághoz, korrektebb, mint a „győztes” elbeszélése, mely utóbbi inkább a „liberális” jogfelfogással egyezik meg.⁶¹

Összegezve: előfordulhatnak tehát olyan szituációk, amikor az igazi szakértő valójában „A nő”; hiszen nem az-e az igazi szakértő, aki igazán saját társadalmi pozíciójában, durkheimi értelemben rá vonatkozó társadalmi tények között él? Másképpen megfogalmazva, Joan Scott érvei szerint: „egyetlen történet sem lehet igazabb annál, amit valaki olyan mond el, aki átélte az eseményeket (...) történetmondása pedig szükségképpen konstituálja, a nyelvi formulákon vagy diskurzuson keresztül egyetlen látásmód szerint strukturálja a történetet, történelmet”.⁶² Ha mindennek empirikus

⁶¹ A narratív tematika szintén sokféle alkategóriájának kavalkádjából csupán néhány jelentősebb, többször előforduló megállapítást jelenítünk meg: a narratíva szerepe a megismerésben; az elbeszélők tapasztalati distanciái és az elbeszélések kapcsolata, amit a jog tudatosan elrejt; a jogi érvelések narratív szelekcióira épülése; a mellőzött elbeszélések a marginális társadalmi csoportok helyzetére vonatkoznak; az elbeszélő szemléletmód hozzájárulna a jog morális kvalitásának javulásához. Vö. NAGY Tamás: *Valami jog, valami irodalom*. Szeged, 2007. 5. o.

⁶² SCOTT, Joan W.: Experience. In BUTLER, Judith – SCOTT, Joan W. (szerk.): *Feminist Theorize the Political*. New York – London, 1992. 22–40. o.

kutatási felhangot adunk, akkor az már nemcsak jogelmélet lehet, hanem inkább a szociológia, illetve a jogszociológia területére esik. Az utóbbi egy-másfél évtizedben némi változást figyelhetünk meg a mozgalom jogászképzést érintő meglátásaiban: a pedagógia; a jogi történetmondás (*legal storytelling*), a narratív tematika; a jog és irodalmi kánon körüli diskurzus erőteljesebb hangot kapott, sokkal explicitebb módon jelent meg.⁶³ A jogászképzésben napjainkban gyakran előforduló jogi történetmondásra épülő kurzusok elsődleges kérdése az, hogyan befolyásolja a történet menete, a narratíva, a bíróság adott ügyre vonatkozó döntését. Ebben az esetben miként befolyásolhatja a történetmondó nemének kérdése a hitelességet, vagy a hitelesség, igazság elfogadását, illetve mindezek kapcsolatát. A történetmondást fókuszpontba helyező elméletek a szövegek értelmének többértékűségére, a szövegek többértelműségére, a hermeneutikai kérdések ismertetésére, a humaniórák szükségszerű megértésére, az emberi értelemre és felfogóképességre, annak komplexitására és univerzalitására helyezik a hangsúlyt.⁶⁴ Philip Meyer szerint az oktatásban három a narrativitásra épülő felfogás létezik. 1. Az irodalmi művek tanulmányozása folytán kialakuló értelmezési képesség hozzásegít a törvények (szabályok, alkotmány) helyes értelmezéséhez. 2. A történetekre elsősorban a morális „jobbítás” érdekében van szükség. 3. A jogot új, multidiszciplináris módon közelítik meg, és ehhez felhasználják a kulturális antropológiát, a kognitív elméleteket, a narratív teóriákat, a szociológiát, a szemiotikát és a lingvisztikát. E harmadik megközelítés interdiszciplinitása kínál az oktatásban is nagyobb teret a jogszociológiának. Noha ez a fajta erős mozgalmi diverzitás Meyer szerint szétforgácsolja az intellektuális vállalkozás erejét, és céljaik elérését lehetetlenné teszi.⁶⁵ A jog és irodalom mozgalomban az irodalmi kánon, illetve az ehhez kapcsolódó kánonvita az 1990-es évek központi kérdése volt: ki határozza meg a jog és irodalmi kánont és hogyan jön létre? Az egyetemeken tanított irodalmi művek kánonja azonban túlmutatott a pragmatikus diskurzus keretein, s valójában erőteljes politikai és kulturális harc központi és szinte szimbolikus kérdésévé vált.⁶⁶ Egyre éle-

1. **esik. Az**
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

2. **3.**
köv. sorba [pordanyk]

⁶³ Vö. GEMMETTE, Elizabeth Villiers: Law and Literature: Joining the Class Action. *Valparaiso University Law Review*, 29. (1995) 665. o.

⁶⁴ Symposium: Legal Storytelling. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 2073. o.; Pedagogy of Narrative: A Symposium. *Journal of Legal Education*, 40. (1990) 1. sz.

⁶⁵ MEYER, Philip N.: Introduction: Will You Please Be Quiet, Please? Lawyers Listening to the Call of Stories. Symposium: Lawyers as Storytellers and Storytellers as Lawyers: An Interdisciplinary Symposium Exploring the Use of Storytelling in the Practice of Law. *Vermont Law Review*, 18. (1994) 565. o.

⁶⁶ A kánonvita két ellentétes táborra az immanens és az intézményes felfogások kontradikciójaként realizálódott. Az immanens koncepció alapján a kánont a nagy alkotó utáni szerzők hozzák létre a kánonalapítóra hivatkozva, míg az intézményes felfogás szerint inkább a társadalmi hierarchia magasabb pozícióiban lévő rétegek, intézményesült csoportok határozzák meg a kánont, s az elitscsoportok mindig reprodukálják is azt. Természetes, hogy **vita** nem lehetett érdektelen politikai, illetve jogelméleti szempontból sem. Lásd Nagy:

3. **vita**
a vita [pordanyk]

sebb hangot kapott, különösen Richard Delgado és Jean Stefanic cikkei alapján, hogy a „Nyugati Kánon” szélesítésével nemcsak egyes tradicionálisan elnyomott rétegeket, mint például a nők (!) esetében a feminizmus képviselőit, hanem minden más kirekesztett csoportot nagyobb számban kell megjelentetni, mivel ez az oktatáson vagy a jogi gyakorlaton keresztül a bírói döntési hibák elkerüléséhez vezethet. A „komoly döntési hibák” a feministák szerint a bírák azon képességeinek hiányából erednek, hogy – a megfelelő oktatás hiányában – felismerjék a jogalkotási mechanizmusok vagy egyéb társadalmi körülmények hátterét. Egyszerűen nem ismerik az „ellen”-narratívát, mely tudás birtokában „bölcsőbb”, egyúttal szofisztikáltabb döntéseket tudnának hozni.⁶⁷ Ezzel összefüggésben – sokkal inkább a jog-szociológiai szemléletmódot követve – a jogra nem mint önálló, hanem mint szociális, kulturális, pszichológiai jelenségre, intézményre tekintenek, és ennek fényében olyan strukturált diskurzust építenek fel, amely elősegíti a jog adekvát reflexióját, formalizmusának, doktrinerségének akár az irodalmi műveken keresztül történő megvilágítását. A jog ideájánál – elsősorban a nemek szempontjából – figyelembe veszik annak keletkezését, fejlődését, érvelési struktúráit, a tények és a normák kapcsolatát, és nem redukálják fogalmát partikuláris jogi normákra. Láthatóvá válik a nyelv kulturális és társadalmi aspektusa, James BoydWhite¹ szavaival a konstitutív retorika: hogyan kapcsolódik egymáshoz a nyelv, a nyelv meghatározta jogi szövegek és az emberi értelem. Így, szociológiai szempontból, a narratívák képesek megvilágítani mindenki számára, hogyan ábrázolja, hogyan kezeli a jog a különböző társadalmi rétegeket – jelen esetben a nőket –, illetve milyen társadalmi és politikai szerepük van – mindezt irodalmi szövegek összehasonlításával.⁶⁸

Hiszen mindig van egy másik történet, egy alternatív változat, és a döntés csupán választás kérdése; az izgalmas kérdés az, vajon kimutatható-e összefüggés például a nemek viszonya és a történetválasztás között. Arról nem is beszélve, hogy a jog – noha látszólag egyenlőséget tükröz – az 1980-as, 1990-es évek kutatásai szerint

Valami jog, valami irodalom. 3–4. o. A kánon részét képező „Nagy Könyvek” kritikának vannak utóbbi nézőpontból kitéve, s kontinuous támadások érkeznek feléjük, mint például Judith Resnik álláspontja: „a kánon relatíve kevés figyelmet fordít az olyan kérdésekre, hogy kiknek a hangja hallatszik, kikre figyelnek, kik vannak marginalizálva”. GEMMETTE: *Law and Literature: Joining the Class Action.* 684–685. o.

⁶⁷ A szerzőpáros okfejtése bizonyítására közzétette a meglévő kánon tartomelemzését, miszerint 1957-től 1989-ig 330 mű szerzői fehér férfiak voltak, 29 műé fehér nők, és mindössze 2 munka írói voltak kisebbséghez tartozó nők. Ugyanakkor a jogi idézetten statisztikái szerint az utóbbi másfél évtizedben a hagyományos kisebbségnek tekintett szerzők írásainak idézettségi mutatói oly mértékben megnöttek, hogy az eddigi kívülállók tekinthetjük „bentlívőknek”. NAGY: *Valami jog, valami irodalom.* 19. o. Mellesleg Gemmette is kimutatta, hogy az utóbbi időben sokkal erőteljesebb a Nagy Könyvek melletti kisebbségi szerzők listája.

⁶⁸ GEMMETTE: *Law and Literature: Joining the Class Action*; MANDERSON, Desmond: *In the Tout Court of Shakespeare*²: *Interdisciplinary Pedagogy in Law.* *Journal of Legal Education*, 54. (2004) 283. o.

1. **BoydWhite**
space [drbalazsfekete]

2. **Sha- kespeare:**
Shakes-peare
[borsosagnes]

egyáltalán nem mellőzi a nemi megkülönböztetést. Így például a női jogsértők történeteit természetesen formálják a már meglévő interpretív keretek, s nem utolsósorban az az anyagi és eljárásjogi diskurzus, mely a női viselkedést – legalábbis töb-² bek között – újrakonstruálja.⁶⁹ Továbbá nem szabad elfelejteni azokat² a körülményeket sem, melyek a női nemet szociológiai értelemben társadalmi tényként körülvesszik és behatárolják cselekvési lehetőségeit. Sok esetben, amennyiben jogsértőkké válnak, nem egyszerűen „rossz” cselekvési lehetőséget választottak, hanem csupán nem feleltek meg az „idealizált” (!) női cselekvésnek.⁷⁰

Ugyanakkor – s ez felfogható akár egyfajta kritikaként is –, ha Carol Gilligan pszichoszociális kutatásait vesszük figyelembe, melyek különféle rasszokhoz és kultúr-³ ákhoz tartozó nőkkel készült interjúkon alapulnak, könnyű megállapítani, hogy nincs is „univerzális női tapasztalat”. Hanem e helyett inkább a nők által elkövetett jogsértések helyes megértéséről (*true understanding of women's lawbreaking*) kelle-⁴ ne beszélni, mivel egyébként csupán a partikuláris tapasztalatok általánosított elméleti értelmezése zajlik.⁷¹ De bármilyen tapasztalatok is „kerültek terítékre”, a femi-⁵ nista jogszociológia általánosan megállapítja, hogy – a következtetések szerint – a nők kriminális státuszának oka egy olyan jogrendszer, amely sem nem kezeli a nők problémáit, sem nem viszonyul megfelelően ahhoz a társadalmi struktúrához, amely egyébként sem empatikus a fent említett kérdésekkel. Végül a feminista ihletettségű jogszociológiai irodalomban megjelenik a társadalomtudományi módszerekkel kapcsolatos kritika is. Ez egyfajta módszertani kritikai szakszociológia, melynek lényege, hogy a jogtudományok és más segédszaktudományok eleve olyan metodikát használnak kutatásaikhoz, amelyek elsősorban „maszkulin irányban elfogultak”, vagyis nem is vezethetnek más eredményre, mint hogy ignorálják a feminin álláspontokat. S noha nem ez volt az igazi cél, e kutatások egyvalamire mindenképpen felhívták a figyelmet, mi több azt a középpontba is helyezték: a jogtudományon belüli kritikai oktatási és tudományos szemléletet. Ezen túl szinte minden esetben rámutatnak a történetmondás szubjektivitására, nem utolsósorban a bírósági történetek szubjektivitására: hiszen bármilyen történetet olvasunk vagy hallgatunk, megértésünk saját perspektívánkon, attitűdjeinken vagy akár politikai nézeteinken keresztül történik. Ez végső soron pedig jelzi a jogi paradigmák objektivitást láttató – ha tetszik, „maszként” hordozható – funkcióját.

⁶⁹ Lásd például: a nők által elkövetett fizikai erőszak (emberölés, testi sértés stb.) patologizálása sokszor jóval nagyobb problémát okozna, mint egyszerű irracionizálása, mivel valójában pszichiátriai magyarázatot adna egy olyan cselekedetre, amely általában a férfiakétól éppen eltérő; holott a cselekedetnek igenis lehetnek – csak az általános paradigmáktól eltérő – magyarázatai. Lásd O'Donovan, Katherine: Law's Knowledge: The Judge, The Expert, The Battered Woman, and Her Syndrome. *Journal of Law and Society*, 20. (1993) 427. o.

⁷⁰ SOMMERS: *Voices from within: Women who have broken the law*. 98. o.

⁷¹ Uo. 129. o.

1. bek között – újrakonstruálja. 69...
laza sor [ildikoberci]

2. bek között – újrakonstruálja. 69...
laza szedés [pordanyk]

3. kultúr- ákhoz
kultúrák-hoz [pordanyk]

4. women' s
women's [pordanyk]

5. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

5. Globalizáció

Végül – legalábbis kronológiai szempontból egyáltalán nem meglepően – a legújabb jogszociológiai (mellesleg jogelméleti, tételes jogi, szociológiai, politikatudományi, gazdaságtudományi stb.) kutatási irányvonalnak tekinthető a globalizáció kérdésköre. Annál is inkább, mert ez a terület áll a legközelebb a jogi pluralizmushoz vagy a jogi kultúrák tanulmányozásához. Itt természetesen a szociológia és a közgazdaságtan az „alaptudomány”, hiszen maga a globalizáció kérdése, sőt „léte” sem tisztázott, továbbá a szociológia tudományágán belül a mai napig erősen vitatott.⁷² A jogszociológiának tehát óhatatlanul össze kell hangolnia magát más szakszociológiaiakkal, különösen például a gazdaságszociológiával, családszociológiával, illetve különféle, a társadalom egyes kulturális intézményeit kutató társadalomtudományi ágakkal.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy kifejezetten jogi szempontból a társadalomtudományi megközelítés „meglehetősen határozatlannak és bizonytalannak mutatkozik”.⁷³ Ami a jogszociológia szempontjából talán a leginkább problematikus, mivel a jogtudomány szokásaihoz közel álló *dogmata* kérdései kerülnek fókuszpontba, azok esetleg megkérdőjeleződhetnek, illetve a jogász szakma és az akadémiai szféra tagjaiból ellenállást válthatnak ki. Továbbá, mivel társadalomtudományos módszerekkel reflektál jogi, jogász kulturális kérdésekre, „kikezdeheti” a hagyományos értelemben vett jogi és jogtudományi autonómiát.⁷⁴

Mindenesetre a globalizáció társadalomtudományi megközelítése alapvetően három irányzatot fog át.

⁷² Mellesleg a „globál” szót 1892-ben használták először, de tudományos jelentést, mint „globalizmus” kifejezés, az 1980-as évektől kapott. Lásd SHAMS, Heba: Law in the Context of „Globalization”. A Framework of Analysis. *The International Lawyer*, 35. (2001) 1589. o.

⁷³ MUCHLINSKI, Peter Thomas: Globalization and Legal Research. *The International Lawyer*, 37. (2003) 221. o.

⁷⁴ Ami a globalizáció problémáját illeti: talán a mindenki számára legnagyobb, bár csak az egyik, hatást gyakorló kérdés a gazdasági változás, illetve az ehhez köthető piaci, pénzügyi kapcsolatok átalakulása. A pénzügyi kapcsolatok szorosan kapcsolódóan a gazdaság terén is – elsősorban a meglévő jogi keretek adta lehetőségek kihasználásával – új jelenségeket lehet megfigyelni: akár teljesen a szabadpiac, akár az állam általi beavatkozó gazdaság modellje mellett a nemzetgazdasági keretek között zajló mechanizmusok feletti szintek megjelenése, s ezen szintek, illetve a hagyományos nemzetállami keretek gazdasága és állami szervezetek közötti feszültségek generálódása. Vö. SHAMS: Law in the Context of „Globalization”. Ehhez kapcsolódóan a pénz fontosságáról rendkívül szemléletesen nyilatkozott Almási Miklós (az európai közös pénzzel kapcsolatos viták idejéről szólva): „úgy látszik, már mindenről le lehet mondani, a zászlóról, a nemzeti múlttól, a himnuszról, a nemzeti kormányról – rendben van, de a pénzünktől nem fogunk, nem akarunk megválni”. MONORY M. András – TILLMANN J. Attila: *Ezredvégi beszélgetések*. Bővített kiadás. Budapest, 2000. 18. o. Mindez egyrészt rámutat a globális kultúra szinte megállíthatatlan előretörésére, másrészt viszont a pénz szinte mindenekfeletti fontosságára, szimbolikus erejére is.

1. „Globalization”. Ehhez a pont után szóköz kell [ildikoberci]

1. Az úgynevezett hiperglobalizmus, mely szerint a nemzeti gazdaságot és kultúr-¹
át² felváltja egyfajta nemzetközi transznacionális pénzügyi, intézményes stb. háló.⁷⁵
2. Az átalakuláspártiak, akik szerint a jelenlegi integrációs mechanizmusok precedens nélküliek, s ezzel párhuzamosan a politikai, jogi hatalmi kérdések – legyenek azok lokálisak, nemzetiek vagy nemzetköziek – közötti határok elvékonyodnak, elmosódnak.
3. A szkepticizmus szerint a nemzetközi együttműködések tekintve semmilyen különbség sincs a korábbi, például az 1914 előtti, állapotokhoz képest, vagyis a globalizáció csupán egy mítosz.⁷⁶

Az első két felfogásban közös, hogy a globalizáció hatásait földrajzi, nemzeti határokon átívelőnek gondolják. S még egyszer visszatérve a nemzeti keretek között folyó gazdasági tevékenységre és egyéb társadalmi mozgásokra: feltehetően a hatalom felfelé és lefelé történő átcsoportosításának is tanúi lehetünk. Mivel egyfelől megjelennek az olyan nemzetek feletti szervezetek, kommunikációs rendszerek stb., melyek kívül maradnak a nemzeti kormányok hagyományos ellenőrzési mechanizmusain. Másfelől megnő a nemzetközi, globális megállapodások és intézmények (melyek maguk is nemzetek feletti) szerepe,⁷⁷ és ez szintén a nemzetek feletti hatalom erősödéséhez vezet. Mindkét – egyébként párhuzamosan alakuló – trend természetszerű-

⁷⁵ Például a kereskedelmet tekintve a technikai fejlődés és ezzel összefüggésben a kommunikáció felgyorsulása is óriási hatást váltott ki: manapság bármikor, bárkivel, bárhol könnyedén érintkezésbe léphetünk; mindez a korábbi kereskedelmi folyamatokra nem volt, szükségképpen nem lehetett jellemző. Szintén technikai feltételekhez köthetően a mozdulatlanság, a stagnálás eszményét átvette a mozgás elve; mára a társadalom tagjai, és azok produktumai, folyamatos mozgásban vannak és a földrajzi határok, illetve elhelyezkedés jelentősége fokozatosan megkérdőjeleződik. BAUMAN, Zygmunt: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, 2002. 122–123. o. Ugyanakkor ez a mobilitás nem mindenki számára egyforma: a „globálisan mobilak” számára a térnek nincs jelentősége, míg a helyhez kötöttek a körülöttük lévő világ mozgatja, vagyis egyeseknek ez ténylegesen a szabadság, másoknak azonban sokkal inkább kényszer. Ennek részletes kifejtését lásd különösen:uo.³ 136–137. o.

⁷⁶ Norman Angell, a korabeli híres szakértő a következőket írta Az illúzió koracímű⁶ 7 munkájában: „a jelentősebb európai gazdaságok összefonódásának foka immár elképzelhetetlenné tett egy háborút”. WENT, Robert: *Globalizáció. Neoliberalis feladatok, radikális válaszok*. Budapest, 2000. 176. o. Ezeket a sorokat néhány hónappal azelőtt vetette papírra, mielőtt az Osztrák–Magyar Monarchia ágyúí – a történelem egyik legnagyobb fegyveres konfliktusának nyitányaként – 1914. július 28-án megkezdték Belgrád bombázását. Másképpen, mint tanulság: egyrészt bizonyos jelenségek „csalókának” tűnhetnek, másrészt a jelenségek értékelése sok esetben valóban szubjektív.

⁷⁷ Továbbá az egyik legégetőbb kérdésként aposztrofálva idesorolható az összpuláció növekedése és az élet-színvonal emelésére irányuló törekvések következtében kialakuló problémák, a környezeti problémák globális jellege és kezelésének⁸ globális módja, valamint ezzel egyidejűleg a szegényebb és gazdagabb országok közötti, illetve az országokon belüli elsősorban etnikai (vagy a vallási pozícióból adódó stb.) jellegű konfliktusok számának és jelentőségének megnövekedése is. Ezen kérdések megoldása egyre égetőbbé válik, és feltehetően tudatos, például oktatási és politikai, de elsősorban jogi tervezést igényel. Vö. KENNEDY, Paul: *A XXI. század küszöbén*. Budapest, 1997. 95–118., 305–323. o.

1. kultúr-
kultúr-rát [ildikoberci]

2. át
előző sorba [pordanyk]

3. különösen:uo.
különösen: uo.
[pordanyk]

4. különösen:uo.
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

5. írtaAz
írta Az [pordanyk]

6. írtaAz
írta Az (két szó)
[ildikoberci]

7. koracímű
kora című [pordanyk]

8. kezelésének
kezelésük [pordanyk]

leg a nemzeti hatalom csökkenését eredményezi,⁷⁸ vagyis „a nemzetállam, úgy tűnik, erodálódik (...) és a pusztító erők transznacionálisak”.⁷⁹

E pontnál kaphat szerepet – noha talán még mindig marginálisan – a jogszociológia, mely vizsgálhatja a társadalomban végbemenő kulturális változásokat, továbbá a spontán és tudatos normaváltozásokat, illetve az ezekre adható válaszokat és e válaszok jelentőségét, mértékét és „hasznosságát” stb. Mindemellett kutatások készülhetnek arról, hogy a jog pró és kontra milyen mértékben jelent indukáló vagy redukáló faktort a globális folyamatok szempontjából.

Jogszociológiai szempontból természetesen többféle olyan kutatási irányt és fel fogást találhatunk, melyek kapcsolódnak a globális folyamatokhoz. Egyrészt azok, amelyek a jogász hivatás határokön átívelő aktivitását hangsúlyozzák [5.a)], másrészt azok is ebbe a körbe tartoznak, amelyek a jogi eljárások és szabályok egyfajta „új rendjét” helyezik előtérbe [5.b)]. Harmadrészt érdemes lehet kitekinteni a globális folyamatokkal kapcsolatosan az állam szerepére, illetve az ahhoz köthető jogász ságot és azok képzését illető megfigyelésekre [5.c)].

a) A TRANSZNACIONÁLIS JOGÁSZI AKTIVITÁS¹

E megközelítésen belül is természetesen többféle elméleti előfeltevés található. A leginkább elterjedt gondolati szál elsősorban tételes jogi diszciplínákhoz kapcsolódik: a nemzetközi közjoghoz, a nemzetközi magánjoghoz és az összehasonlító joghoz. Már a jogi tárgyak megnevezéséből is kitűnik, hogy olyan kérdések „kerülnek terítékre”, amelyek függetlenek a nemzeti szuverén hatalomtól vagy – ha tetszik – „felülemelkednek” a szuverén hatalmon.

Ad 1. E modell szerint a nemzetközi közjog jogi kereteket kínál az államok, illetve nemzetközi szervezetek között (háború és béke esetén is) felmerülő kormányzati interakcióknak. Ezek történhetnek persze a hagyományos nemzetközi jogi kapcsolatok keretei között (diplomáciai kapcsolatok, diplomáciai védelem stb.), de történhetnek úgynevezett kormányközi szervezetek fórumain is. Ez utóbbi pedig azért is érdekes, mert minden ilyen szervezet megalkotja saját rendszerét, intézményeit, és önálló jogi rendjét (mely persze elvileg nem térhet el a nemzetközi jogi szabályoktól, szokásoktól). Sőt az ilyen szervezetek kvázi jogalkotási hatalommal bírnak, mely hatalom természetesen fejleszt a nemzetközi jogot és egyúttal meghatározza saját működésének normáit is.

⁷⁸ Az első folyamatra példának hozható az összes transznacionális pénzügyi szervezet, bank vagy egyéb kereskedelmi, illetve ipari vállalat, az utóbbira pedig a jól ismert, már meglévő nemzetközi szervezetek (ENSZ, UNESCO), melyek befolyásolási spektruma bővíthet, vagy az éppen még mindig alakuló Európai Unió, mely szupranacionális szerv pont a létrejöttével bizonyítja a hatalmi átstrukturálódást. Ennek részletes kifejtését lásd KENNEDY: uo. 127–128. o.

⁷⁹ G. H. von Wrightot idézi BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények.* Továbbá az államok erőforrásainak elégtelenségére lásd uo. 104–105. o.

1. a) A TRANSZNACIONÁLIS JOGÁSZI AKTIVITÁS
stílus! Miért kiskapitális?
[ildikoberci]

A nemzetközi magánjog szintén jelentős jogi eleme lehet a globális folyamatoknak, hiszen önmagában megmutatja azokat határokon¹ átvivő folyamatokat, amelyek elsősorban nem állami résztvevőket, hanem különböző jogi és természetes személyeket érintenek. Ez három kérdés körül artikulálódik: 1. A nemzeti jogrendszerek konfliktusainak valamiféle feloldása. 2. Irányadó szabályokkal látja el az ítélkező fórumokat, elsősorban a bíróságokat, hogy azok olyan ügyekben is eljárhassanak, amelyek nem az adott ország területén történtek. 3. Végül a nemzetközi magánjog elősegíti, hogy a hatóságok döntéseit más országokban is elismerjék, illetve azok végrehajtásához segítséget nyújtsanak. Ugyan a nemzetközi magánjognak az eredete még mindig territoriális, de már kétségtelül határokon átvivő relevanciával rendelkezik.⁸⁰ Az összehasonlító jog pedig elsősorban – e szempontból legalábbis – azt mutatja meg, hogy a különféle jogrendszerek hogyan és miért eredményezhetnek hasonló vagy éppen ugyanolyan döntéseket. Amiből egyenesen következnek a különböző nemzetek jogainak és jogi eljárásainak összehasonlítása. Továbbá, a jogösszehasonlítás² rámutathat a határokon átnyúló jogi interakciók többszörződésére, mely – többek között – a jogi rendszerek és szabályozások magasabb fokú integrációját is magyarázza. Erre a leginkább praktikus példát az Európai Unió szolgáltatja, mivel egyfelől a központi szabályozások (irányelvek, ajánlások stb.), másfelől a különféle jogalkotási döntések „egymásra figyelése” közelebb hozza a nemzeti jogrendszereket egymáshoz, és ehhez a tudományos alapot az összehasonlító jog és a jogszociológia teremti meg. Ahogy William Twining megállapította: „a globalizáció megköveteli egy általános jogtudomány újraélesztését és a jogösszehasonlítás globális aspektusok szerinti újragondolását. Melynek eredménye egy teljesebb, a globális jogról szóló világnépek kialakítása”.⁸¹ Sőt az Európai Unióval külön – ha tetszik – „globális szinten” is fog-

1. határokon

a határokon [pordanyk]

2. jogösszehasonlítás

jog-összehasonlítás

[pordanyk]

3. –

előző sorba [pordanyk]

4. –

előző sorba [ildikoberci]

⁸⁰ Szintén ilyennek tekinthető – elsősorban szociológiai szempontból vizsgálva – bizonyos már meglévő jogá-
gak⁵ jelentőségének és alkalmazási gyakoriságának megnövekedése; ezek közé tartozik például a nemzet-
közi magánjog témyerése. Erre szolgálat példát James W. Bowers elméletében az ún. jogi adaptációs mecha-
nizmusra hozott példa: Kalifornia és Louisiana kereskedelmi relációja. [A kevésbé önálló Louisiana
gazdasága a kereskedelmi biztonság érdekében az államon kívüli partnerekkel való viszonyuk során azok
normatíváit adaptálja – mely kevésbé költséges, mint fordított szituációban a különféle kereskedelmi part-
nereknek a lokális jogot elfogadniuk –, így praktikusán akkor is az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform
Commercial Code*) szabályozza a louisianai gazdasági forgalmat, ha történetesen az állam nem léptette azt
hatályba.] Bowers – talán nem minden kétséget kizárva – anekdotikus bizonyítékokra hivatkozik, amikor
azt állítja, hogy louisianai jogászokkal való beszélgetések alapján meggyőződhetünk arról, hogy polgári tör-
vénykönyvük kötelekre vonatkozó része csupán „papíron érvényesül”. BOWERS, James W.: *The Element-
ary Economics of Bijuralism: A First Cut. Journal of Legal Education*, 52. (2002) 68., különösen 71–74. o.

⁸¹ TWINING, William: *Globalization and legal theory*. London–Edinburgh–Dublin, 2000. 189–190. o.

5. gak

előző sorba [pordanyk]

lalkoznak, s végeznek kutatásokat, mivel a szupranacionális jog igazi „unikumnak” számít.⁸²

Ad 2. Még mindig e területen maradványok, kutatások zajlanak a jogi praxis pragmatikus változásainak kérdéseiről kapcsán is, az államon kívüli szinten megvalósuló, elsősorban üzleti szabályzatokon alapuló regulatív rendszerek körül. Három eklatáns példát érdemes megemlíteni.

Elsőként az üzleti élet szokásainak és – ha tetszik – szabályainak harmonizációját lehet említeni, illetve a nemzetközi szervezetek vagy transznacionális cégek általános normáinak létrejöttét, meghozatalát. E szabályozások sok esetben akár törvényi erőt is kaphatnak.⁸³

A második példa inkább az informális professzionális szokások megjelenésével kapcsolatos, melyek nemcsak egymás között érvényesülnek, de még – amennyiben nem precedens-, illetve törvényellenes – a bíróság előtt is érvényesíthetőek; vagyis végső soron a jogi ügyek „nemzetközi, de mégis lokális szintű megoldása” kerül előtérbe.

A harmadik példa egyfajta delokalizált eljárás, ami ebben az esetben nem más, mint az arbitráció. ¹*Egy* a feleken kívüli nemzet bíráiból álló döntőbizottság, mely döntéseinek a felek (az eljárásban részt vevő különböző országok állampolgárai, cégei vagy éppen az államok) alávetik magukat.⁸⁴

Ad 3. A következő lehetséges kutatási irány a különféle multilaterális szervezetek és azok normarendszereire vonatkozó ismeretszerzés: például az ENSZ keretei között működő szervezetek, például az Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), továbbá a második világháború után létrehozott – elsősorban az emberi jogokat védő – nemzetközi szervezetek (nemzetközi gazdasági szervezetek, nemzetközi környezetvédelmi szervezetek stb.). Ebben a gondolati szálban – egyébként empirikusan, számszerűen bizonyíthatóan – pedig elsősorban a különféle multilaterális egyezmények sokasodása és a nemzetek feletti szervezetek szerepének erősödése jelenik meg. Erre a talán leglátványosabb példát az emberi jogok második világháború utáni megjelenése jelentheti. De idetartozik a nemzetközi munkajogi szabályozások és

⁸² Az Unió jogát nem lehet egyértelműen nemzetközi jognak nevezni, ugyanakkor – amint ezt az EU Bírósága meghatározó ítéleteiben kimondta – felülemelkedik a nemzeti szuverenitáson is. Vagyis, ha úgy tetszik, egyfajta exkluzív kompetenciája van a tagállamok jogrendszere felett, egy territorialitás feletti jogrend, ami újrendezésként a „meggyökeresedett” jogi gondolkodást.

⁸³ English Lloyd Policy SG, vagy a *Marine Insurance Act*. ²*MUCHLINSKI*: Globalization and Legal Research. 227. o.

⁸⁴ Vö. TWINING: *Globalization and legal theory*.⁴ Különösen 252. o. és általában 245–257. o. Például a nemzetközi vállalatok közötti arbitrációs döntések már nem a nemzetállami szabályokon alapulnak, vagyis létezik az államoktól független, autonóm jogrendszer. Az új jogi rendszer és a hagyományos nemzetállami jog különbségeire lásd FEKETE Balázs: *The Fragmented Legal Vocabulary of Globalization. Acta Juridica Hungarica*, 45. (2004) 3–4. sz., 323–333. o.

1. Egy

Egy, [borsosagnes]

2. Act.M

a pont után szököz kell
[ildikoberci]

3. Act.M UCHLINSKI

Act. után szököz kell
[pordanykj]

4. legal theory.

Legal Theory. [pordanykj]

a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet léte (ILO), illetve a nemzetközi gazdasági szabályok megjelenése.

Ad 4. Meglepőnek tűnik, de a jogszociológiai vizsgálatok már csak számszerű alapokon is kimutatták, hogy elkezdődött a nemzeti, illetve regionális jogok és a nemzetközi normák harmonizálása, ami egy új jogterületet kezd megteremteni. A legjobb példát a sokféle nemzetközi gazdasági szervezet léte jelenti. A különféle jogok adaptálására pedig csupán néhány példa: az 1980-as Bécsi Egyezmény (*The United Nations Convention on Contracts for the International Sales of Goods*); az Egységes Kereskedelmi Kódex második szakasza, melyet a legtöbb amerikai állam hatályba léptetett; az amerikai alkotmány hatása a jogalkalmazásra; továbbá a WTO és a NAFTA létrehozása.

b) A JOGI ELJÁRÁSOK „ÚJ RENDJE”

A jogi eljárások új rendje és metodológiája és a globalizáció összefüggései kapcsán is természetesen többféle elképzeléssel találkozhatunk. Ebben az esetben sokkal inkább nem a „hivatalos” jogi szabályozások kerülnek fókuszpontra, hanem az informális, „nem hivatalos” megoldások, mint például a gazdasági szokások, professzionális értékek, „megesontosodott” jogi jellegű szokások stb. Hasonlóan az előzőekhez, itt is többféle irányzat található.

Ad 1. Mindenekelőtt az empirikus narratíva mögött egy olyan „szellemiség” bontakozik ki, amely újradefiniálja a jogi és állami szuverenitást és integritást. E megközelítésből három elem emelhető ki: először is a jogrendszer és a földrajzi értelemben vett territorialitás kapcsolata. Másodsorban a globálisan megjelenő gazdasági folyamatoknak köszönhetően a jogi és gazdasági hatalom közötti viszony, illetve annak változása. Végül pedig az, hogy miképpen lehet a demokratikus viszonyokat és az emberi méltóságot megőrizni a globális társadalom és gazdaság keretei között.

Az első felvetés kétirányú trendet takar. Egyrészt megfigyelhető a jogi szabályozások decentralizációja párhuzamosan a lokális, szubszidiárius szabályozások számszerűen kimutatható – növekedésével. Lokális vagy szubszidiárius szinten egyébként gondolhatunk egyszerű helyi közösségekre, városokra, megyékre, de akár nemzeti vagy regionális, illetve multilaterális szervezetekre is. Vagy, ahogy Neil MacCormick fogalmazott, ebben az esetben nem a szabályozások hierarchiájáról van szó, hanem sokkal inkább „egymást átfedő jogszerű normák komplex interakciójáról”.⁸⁵ Tehát a nemzetállami szabályozások szükségképpen erodálnak. Ennek következtében egyre inkább szükségessé válik a bilaterális vagy multilaterális szintű, „határon átívelő” jogszolgáltatás, illetve a már meglévő ilyen intézmények jogköreinek

⁸⁵ MacCORMICK, Neil: Beyond the Sovereign State. *Modern Law Review*, 56. (1993) 1. sz., 10. o.

1. az a), b)... címekben ne kiskapitális betűk legyenek [borsosagnes]

2. 2x egymás alatt [borsosagnes]

3. **1.Mindenekelőtt** a pont után szóköz kell [ildikoberci]

4. _
következő sorba [ildikoberci]

5. _
köv. sorba [pordanyk]

növelése.Ami² a második, illetve harmadik trendet illeti, e megállapítások szerint a jog delokalizációját, pontosabban az olyan szupranacionális szabályok aktivitásának növekedését láthatjuk, melyek elsősorban transznacionális entitás normatíváin keresztül érvényesülnek. (Gondoljunk csak az Európai Unió közvetlenül érvényesülő³ irányelveinek számszerű sokszorozódására, melyek már-már az abszolutisztikus monarchiák dirigista felfogásával veteksznek.) Ebben az esetben olyan nem kormányok által irányított vagy kormányközi szervezetekről van szó, amelyek „területek feletti” (*supra-territorial*) jogi normatívákat hoznak létre, illetve alkalmaznak. Mindez – főleg, ha figyelembe vesszük a globalizáció gazdasági dimenzióját – egyfajta globális jogi pluralizmushoz vezet.

Itt elegendő csak a különféle – egyébként világméretű, illetve a világot behálózó – olyan mozgalmakra gondolni, mint a feminista vagy környezetvédelmi szervezetek, de idetartoznak a különféle kereskedelmi szövetségek is. Ezek, különösen az Egyesült Államokban, elsősorban a lobbirendszereken keresztül, meglehetősen komoly befolyást gyakorolnak az állami, politikai intézményekre.⁸⁶ Az ilyen, egyébként eredetileg lokális mozgalmak természetesen előbb-utóbb kapcsolatba kerülnek vagy kerültek egymással, s így a párbeszéd és az elvek ütköztetésén és harmonizálásán keresztül egy nemzetközi és meglehetősen demokratikus regulatív rendszer jelenik meg.⁸⁷ E szervezetek száma pedig máris meglehetősen nagy, s évről évre növekszik, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a normáik közti konfliktusok száma is növekedést mutat.⁸⁸

Ad 2. E terület következő intellektuális irányvonala leginkább a „területek feletti” jogi megközelítésként aposztrofálható, amit Philip C. Jessup már 1956-ban mint „transznacionális jog” határozott meg. Eszerint a nemzetközi jog, illetve a nemzetközi jogforrások egy olyan regulatív rend alapjául szolgálhatnak, amely egyetlen olyan jogrendszert hoz létre, ami legalábbis a gazdasági és pénzügyi tranzakciókat sokkal hatékonyabbá teszi. Vagyis egyfajta – mellesleg már a középkorban is használt – univerzális kereskedelmi jogról (*Lex Mercatoria, Law Merchant*) beszélhetünk. Körülbelül, ahogy Günter⁴ Teubner megállapította, kialakulóban lehet egy olyan

⁸⁶ Ez természetesen egyáltalán nem újdonság, hiszen ilyen több száz évvel ezelőtt is létezett, mint például a *levanti* vagy a *Hanza* kereskedelmi és mellesleg katonai, politikai szövetségi rendszer.

⁸⁷ PICCIOTTO, Sol: Networks in International Economic Integration: Fragmented States and the Dilemmas of Neo-Liberalism. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 17. (1996/1997) 1014., 1017. o.; PICCIOTTO, Sol: Fragmented States and International Rules of Law. *Social and Legal Studies*, 6. (1997) 2. sz., 259. o.

⁸⁸ Lásd például a Politikai és Emberi Jogok különféle Nemzetközi Szervezetei⁵, az ausztrál állam és a tazmániai emberi jogi csoportok körül kialakult ellentéteket. DOUZINAS, Costas: *The End of Human Rights*. Oxford: Port-⁶land, 2000.

1. növelése.Ami

a pont után szököz kell
[ildikoberci]

2. növelése.Ami

növelése. Ami
[pordanyk]

3. tül érvényesülnek.

(Gondoljunk...

laza sor [ildikoberci]

4. Günter

Günther [drbalazsfekete]

5. Nemzetközi

Szervezetei,

nemzetközi szervezetei,

[pordanyk]

6. köv. sorba

[borsosagnes]

„jogi prototípus”, ami már nem hasonlít egyetlen nemzet jogára sem, sem pedig a nemzetközi jogi normákra. Forrását inkább olyan – már csupán számszerűség alapján is megmutatható – csoportosulások alkotják, amelyek saját rendszerükön belül hozzák létre saját specifikus – már említett – jogi prototípusaikát. Ez az új kereskedelmi jog olyan normatív rendszert képez, ami mindenképpen kívül áll a formális állami jogon.⁸⁹ De nem csak a kereskedelemről vagy az üzleti érdekekről lehet szó, ilyen szabályok például az emberi jogok területén is kialakulhatnak. (Ahogy Boaventura De Sousa Santos írta: a globális emberi jogok létrehoztak egy kozmopolita morális normarendszert és megteremtették a globális oktatás szféráját.⁹⁰) Az előbbi „új jogi szint” kulcsa a jogalkotás centrumának áthelyeződése. Valószínűsíthető, hogy a jogalkotás központja ebben az esetben már nemcsak hogy nem a nemzeti parlamentek vagy egyes globális szervezetek, illetve kormányközi szervek maradnak, hanem ez a centrum egyszerűen áttevődik a közjogtól a magánjog irányába, a magánigazgatás, magán-jogalkalmazás felé. Ha erre empirikus példát akarunk hozni, elég csupán megnézni a transznacionális óriásvállalatok szabályait és azok alkalmazását, illetve hogy ezek a normák az összpobláció milyen óriási hányadára terjednek ki. Ugyanakkor ez természetesen nem jelenti a közjog teljes eltűnését, hanem inkább a kétféle jogrend közti megkülönböztetés elhalványulását, a két szféra egymáshoz közeledését. E jogszociológiai trendből tehát az következik, hogy államelméleti és jogelméleti szempontból az állam többé már nem a jog központi eleme, de azt sem lehet mondani, hogy diszfunkcionálissá vagy funkció nélkülivé válik. Végül kimondható, hogy a hagyományos állami jogszabályok leginkább a már meglévő kontraktuális megállapodások vagy akár érdekek, illetve értékek közötti viták eredményeképpen létrejött konvenciók „ünnepélyes” deklarációjának lennének tekinthetők.⁹¹

Ad 3. A következő irányvonal a jog plurális felfogásából indul ki, ezért talán „a globalizáció és a jogi pluralizmusként” határozható meg. Az e koncepcióba tartozó jogszociológiai kutatások a jogi pluralizmushoz hasonlóan a gyarmatosított társadalmak jogi relevanciával bíró normáinak kutatásaiból indulnak ki. E gyarmatosított társadalmakban – amellet, hogy bizonyos társadalmi szférákban, intézményekben fennállt, illetve sok esetben fenn is maradt a gyarmatosítók jogának dominanciája – a gyarmattartók joga befolyásolta is a hagyományos normarendet. Ugyanakkor más társadalmi szférákban – noha a „külső” jogi befolyás éreztethette hatását – a tradicionális normarend erősebben megmaradt, illetve az informális szokásjog is tovább működött. Jó példa lehet erre a hindu jog vagy az iszlám jog.

⁸⁹ MUCHLINSKI: *Globalization and Legal Research*. 234. o.

⁹⁰ DE SOUSA SANTOS, Boaventura: *Toward a New Common Sense, Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. h. n., 1995.

⁹¹ MUCHLINSKI: *Globalization and Legal Research*. 235. o.

Azért, hogy az egész rendszer működőképes legyen, a koloniális jogot fejleszteni és változtatni kellett, többek között úgy, hogy a hagyományos normákat is elismerték és így képesek voltak meghatározni saját jogrendszerük határait. Ezzel a gyarmatokon megóvták a jogrendszer pluralitását, természetesen azért, hogy a gyarmati jog egyáltalán működni tudjon, másrészt végső soron azért, hogy a gyarmati rendszer fennmaradjon.

Az előbbieket a nemzetközi és globális jogra vonatkoztatva például De Sousa Santos „jogi integritást”, Teubner pedig „globális jogi pluralizmust” említ mint a jogrendszerek megjósolható jövőjét. Ám figyelembe véve a „bennszülött” lakosságra vonatkozó koloniális tapasztalatokat a jövőkép következménye éppúgy lehet a szegregáció és az elnyomás is.

Ehhez az irányhoz persze más megközelítések is tartoznak: Francis Snyder például a globális jogi pluralizmust inkább széles körű, strukturális társadalmi kérdésként fogja fel, melybe beletartoznak a különféle társadalmi intézmények, normák és konfliktusmegoldási eljárások. Ezek az intézmények „autonómak, függetlenek; lehetnek ugyanannak vagy éppen más entitásnak, rezsimnek a részei; lehetnek egy rendszer, de akár egy multilaterális kormányzati tényező részei is, melyek mellesleg kapcsolatban is állhatnak egymással, és egy „globális játékteret” alkotnak.⁹² Ez a megközelítés már inkább egy olyan regulatív eljárást vetít előre, mely – az előbbi irányokkal ellentétben – sokkal összetettebb kontextusba helyezi a plurális normarendet, és nem csökkenti azoknak sem a lokális, sem a globális jelentőségét.

C) EGYÉB GLOBALIZÁCIÓT ÉRINTŐ JOGSZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK

Persze a globalizációval kapcsolatban más irányú – bár kevésbé kiterjedt bázissal rendelkező – kutatások is készültek vagy készülnek. Természetesen néhány példát érdemes kiemelni: ilyen például William B. T. Mock – elsősorban a jogi oktatást érintő – összehasonlító elemzése, aki az információs technológia fejlődését s annak a jogi oktatásra gyakorolt hatását az ipari forradalom által kiváltott változásokhoz hasonlítja. Az ipari társadalom megjelenésével ugyan a jogászképzés még sokáig az agrárelvek szerint folyt, ám az átalakulás elkerülhetetlenül meghozta az új tárgyakat tartalmazó struktúrát (munkajog, társasági jog stb.), továbbá átfőrt a hagyományos tárgyak tananyagát is.⁹³

Hipotézise szerint az utóbbi évtized „technikai forradalma” hasonló helyzetet teremtett, és a tradicionális képzés szintén lassú reformokon megy majd keresztül.

⁹² Uo. 236–237. o.

⁹³ Vö. Mock, William B. T.: Informing Law Curricula: Modifying First-Year Courses to Reflect the Information Revolution. *Journal of Legal Education*, 51. (2001) 554. o.

1. ne legyen kiskapitális ez a cím! [borsosagnes]

Egyfelől új tárgyak jelennek meg, mint a komputerjog, *internetjog*, másfelől a meglévő stúdiumok az információs társadalom értékeinek megfelelően módosulnak. Másképpen megfogalmazva: előtérbe kerül az információ mint a társadalom új szervező elve (a jogalkalmazásban az egyes jogágak szabályozásainak már sokszor adaptált, a gyakorlatra vonatkozó analógiáinak ismertetése, arra vonatkozó készség kialakítása, például tulajdonjog és az információ mint tulajdon, vagy az információkkal való visszaélés büntetőjogi relevanciája).⁹⁴

További példa, hogy az állam, illetve részben az állam „szolgálatában álló jogászság” kapcsán végzett kutatások is elsősorban a globalizációhoz köthetők. A jogászságot s innentől kezdve természetesen a professziókutatáson keresztül a jogszociológiát különösképpen érintő kérdés az állam szerepének, illetve az államokban található jogászai professzió szerepének megfogalmazása, melynek persze van jogelméleti, államtani, államelméleti, alkotmányjogi, tételes jogi relevanciája is.

A megváltozott államjogi és társadalmi helyzethez kapcsolhatóan Zygmunt Bauman éles megfogalmazása eklatáns példát mutat: „a szuverenitások névlegessé, a hatalom névtelenné, a helye pedig üressé vált”,⁹⁵ mivel a globális gazdasági kapcsolatok a társadalomban döntőnek bizonyulnak, ám az ezekből adódó konfliktusok „megfelelő intézményesítése hiányzik”. Ebből egyenesen következik, hogy a globalizálódás „nem vezet automatikusan a gazdasági formák és a jogintézmények konvergenciájához”. A nemzetállam, a nemzeti jog és a nemzeti jogászság tehát egyre kevésbé alkalmas az új szabályozási szükségletek kielégítésére, „ezért elméleti tisztázást is igényel a nemzetállam jövőjének, a transznacionális jogrendnek és politikai berendezkedésnek a kérdése”.⁹⁶ Továbbá ehhez kapcsolódnak az elsősorban jogszociológiai, de legalábbis részben jogelméleti és államelméleti kérdéseket is felvető Volkmar Gessner² és Ali Cem Budak szerzőpáros gondolatai, miszerint a tradicionális jogállami modellek és elméletek kiegészítésekre, változtatásokra szorulhatnak, és ez fordulatot idézhet elő a modern jogelméletekben és a jogászság szemléletében is, melyek jelenleg nem tudnak mindenben megfelelő választ adni napjaink globális jogi folyamataira.⁹⁷ Ugyanakkor ezzel ellentétes elméleteket is találhatunk. Például Catherine

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. sner
előző sorba [pordanyk]

⁹⁴ Uo. 554–567. o.

⁹⁵ BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. 109. o.

⁹⁶ SZILÁGYI Péter: A jogbölcsélettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén – Magyarországról nézve. *Magyar Közigazgatás*, 54. (2004) 3. sz., 141–142. o. „Non veritas, sed autoritas facit legem. Ha oda az autoritás, hol a lex?” Uo. 141. o.

⁹⁷ Mind a klasszikus, mind a modern jogelméletekben a jog fogalma a legitimitáció koncepciójából vezethető le, s ebben az esetben a jogszabályok a nemzetállamok polgárai általi elfogadottsághoz köthetők. Azonban az állampolgárság és nemzetállam fogalmak jelentése globális szinten elveszti egymással való kapcsolatát, párhuzamos voltát; ennélfogva a nemzetközi jogalkotás és jogszolgáltatás legitimitációja (alapuljon ez a legitimitáció akár az egyes államokon, akár kereskedelmi szervezeteken) problematikusá válik. Ebben az

Valcke, többé-kevésbé összhangban Paul Kennedy összegző megállapításával,⁹⁸ egy olyan verziót tart a legvalószínűbbnek, melyben kiemeli, hogy legyen a globalizáció hatása bármilyen erős is, a nemzetállami formáció marad az esszenciális politikai egység.⁹⁹ Továbbá ugyan kétségtelen, hogy a transznacionális – akár a formális értelemben vett és professzionális, a transznacionális tranzakciókhoz értő jogászok által kidolgozott, tehát jogi keretek között történő – kapcsolatok egyre sűrűbbek, számszerűbbek, mégis csak az államok képesek a szerződések tényleges kikényszerítésére, a tulajdonjog garantálására vagy a szociális biztonság megteremtésére, illetve fenntartására.¹⁰⁰ Az persze látható, hogy az egyre gyakrabban megújuló kommunikációs technológia vagy az internacionális piac gyengíti az állam – főleg klasszikus értelemben felfogott – szerepét, ám a demokratikus autoritás egyetlen birtokosa továbbra is az állam marad.¹⁰¹ Így azonban felmerül a kérdés: vajon egyáltalán létező folyamatról beszélhetünk-e? Van-e valamilyen komoly hatása a globalizációnak? E kérdések megválaszolása, természetesen, önkényes kritériumok felállításától függ. Önkényes a gazdaság nemzetköziesedésének egy bizonyos szintjétől „globális gazdaságról” beszélni, és ugyanígy önkényes a technológiai fejlettség egy bizonyos szintjét küszöbként felállítani stb. Mégis, a szakirodalom többsége (még a szkeptikusok is) egyetért abban, hogy az 1970-es évektől kezdődően megváltoztak a gazdasági feltételek, illetve a tényleges gazdasági formációk és ezzel új környezet jött létre, továbbá azt sem vitatják, hogy a társadalom is jelentős átalakuláson ment, illetve megkeresztül. Ezért e folyamat kapcsán szükségképpen beszélhetünk jogi, illetve a jogászság attitűdjére vonatkozó hatásokról, s a kérdés inkább az, hogy milyen mértékű lehet ez a jogi változás.

Ugyanakkor akár kritikaként is megfogalmazható, hogy a jogszociológia még mindig nehezen lép túl a nemzetállami kereteken, mint ahogy a globalizáció és a jog összefüggéseit vizsgáló kutatók, mint például Yves Dezeleay, Bryen Garth vagy éppen Volkmar Gessner is megállapította. A globális folyamatok létében és alakulásában

összefüggésben a kereskedelmi jog (*lex mercatoria*) és a nemzetközi arbitrációs bíróságok legitimitása is megkérdőjelezhető. GESSNER, Volkmar – BUDA, Ali Cem (szerk.): *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*. Aldershot, 1998. 12. o.

⁹⁸ Paul Kennedy összegző álláspontja az, hogy „bár a nemzetek feletti irányzatok gyengítették az állam önállóságát és szerepét, nem jött létre megfelelő pótlék, amely helyettesíthetné, mint olyan alapvető egységet, amely választ ad a világban végbemenő változásra”. KENNEDY: *A XXI. század küszöbén*. 130. o.

⁹⁹ VALCKE, Catherine: *Global Law Teaching*. *Journal of Legal Education*, 54. (2004) 160. o.

¹⁰⁰ A hivatkozott „jóslat” FUKUYAMA, Francis: *The End of History and the Last Man* című munkáján alapul [New York, 1992]. Magyarul lásd FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. Fukuyama könyvében, a Szovjetunió összeomlásakor, a korszellemnek megfelelően dolgozta ki tézisét, miszerint elérkezett a történelem vége, a magángazdaság kétségtelenül győzedelmeskedett.

¹⁰¹ VALCKE: *Global Law Teaching*. 167. o.

1. Stu- dies

Stud-ies [borsosagnes]

2. köv. sorba

[borsosagnes]

1
 a jog fontossága tagadhatatlan, mégis a szociológia tudománya sok esetben ezt a tényt elhanyagolja, következőképpen a jogszociológiának ezen a területén folytatott kutatásai az „elvárásokhoz képest” elmaradnak.¹⁰² Noha pont az előbbieket miatt nyilván szélesebb lehetőség a jogszociológia előtt, mivel „a gazdasági globalizáció nem érthető meg a globális üzleti szabályozások nélkül, illetve a globalizáció jelensége nagymértékben függ a piacok jogi konstrukciójától”. Például a kulturális globalizáció nem magyarázható anélkül, hogy figyelmet fordítanánk a szellemi alkotások jogának intézményesedésére a nemzetek feletti szervezetekben, vagy a sérülékenyebb társadalmi csoportok védelme immáron nem képzelhető el a nemzetközi büntető- vagy humanitárius jog, illetve a nemzetközi bírói szervezetek nélkül.¹⁰³ Következésképpen a globális folyamatok nem érthetőek meg az ezeket tanulmányozó diszciplína, a jogszociológia nélkül.

1. 2x egymás alatt
 [ildikoberci]

6. A jogászi professzió vizsgálata

E fejezet utolsó csomópontja kifejezetten a jogászi professzió szociológiájához, illetve a laikus és professzionális jogi szemlélet feltérképezéséhez kapcsolódik. Ez első sorban, empirikus adatokra támaszkodva, a jogászság számának, a szabályozások mennyiségének és a jogi kultúrára vonatkozó kutatásokban teljesebb ki. Ez utóbbi nem feltétlenül kötődik a globalizációhoz, azzal azonban mindenképpen összefügg.

Ami a társadalomban végbemenő változások jogi relevanciáját illeti, a kutatások elsősorban a technikai fejlődést (személyi számítógépek, internet, telekommunikációs eszközök stb.) helyezik középpontba. Ehhez kapcsolják azokat a jogi folyamatokat, amelyek a technikai, illetve a társadalmi változásokat hivatottak szabályozni, „kordában tartani”. E jogi változások közül első a sztenderdizáció, mely elsősorban a különféle termékek előállításának és megjelenésének egyenműsítését jelenti. Idekapcsolódik a harmonizáció is, ami a nemzeti szabályok közelítésére koncentrál. Továbbá figyelembe kell még venni a privatizációt, mely jogi szempontból valójában a szabályok megsokszorosodásához vezet, hiszen amennyiben a különféle szervezetek kikerülnek az állam hatásköre alól, ezzel párhuzamosan egyre több állami normával próbálják garantálni megfelelő működésüket.

Másfelől pedig a privát szektor is egyre több szabályt hoz saját belső működésének biztosítására. (Mellesleg ezzel ellentétes folyamatot is megfigyelhetünk, mint a liberalizáció és dereguláció, mely az állam kivonulását jelenti elsősorban a szociá-

¹⁰² GESSNER-BUDAK: *Emerging Legal Certainty...*

¹⁰³ HALLIDAY, Terence C. – OSINSKY, Pavel: *Globalization of Law. Annual Review of Sociology*, 32. (2006) 447. o.

lis és a gazdasági szférából.¹⁰⁴ A szabályozások növekedésével pedig természetesen a jogászság létszáma is megemelkedett; ezt az erre vonatkozó jogszociológiai kutatások egyértelműen **megmutatják.¹** kutatások eredményét talán egy rendkívül „élesnek” tűnő megállapítással lehet összefoglalni: „a világ túlszabályozottá vált”. Ez jelenti – egy kissé leegyszerűsítve, ám a továbbiakban részletesen kifejtve – egyfelől a jogszabályok megsokszorozódását, másfelől a jogásztársadalom létszámának és természetesen társadalmi súlyának a növekedését.

MarcGalanter² alapján ezt kissé komplexebben megvilágítva meg lehet állapítani, hogy: 1. a jogról való információk mennyisége és az információk elérhetősége; 2. a jogászok és más jogi professzióhoz köthető szereplők száma és produktivitása; 3. a jogi eljárások száma; 4. a jogszabályok mennyisége és komplexitása; 5. az autoritativ szabályok mennyisége növekedett.¹⁰⁵ A kutatások egyértelműen megmutatták, hogy a laikusok számára a jogi ismeretek sokkal jobban hozzáférhetőek, ezzel párhuzamosan bővült a jogról való általános tudásuk is. Tömérdek jogi tárgyú vagy jogi jellegű írásokat is tartalmazó újság, pamflet és egyéb közlemény lát napvilágot. Továbbá az internet lehetőségei is óriásiak – talán informatikai mértékegységekkel is csak becsülhető –, mivel hatalmas mennyiségű jogi adatot, ismeretet tartalmaz. Emiatt egyes szakértők már egyenesen a jog demokratizálódásáról beszélnek, ami nem jelent mást, mint hogy a jog – mindenféle speciális szakértelem, képzés nélkül – elérhetővé válik bárki számára (ennek feltétele csupán egy számítógép). Azaz „mindenki egy kicsit jogásszá válik vagy vált”.¹⁰⁶ Ami a jogászság számát illeti, a különbség egyértelműen drámainak mondható, lényegét tekintve egyfajta „jogási megsokszorozódásról” beszélhetünk. Ennek fő oka az lehet – elsősorban a privatizációval összefüggésben –, hogy az egyéb nem jogi, de regulatív természetű normák sokasodása is mérhető jelenséggé vált, és ez természetesen magával hozza az eljárások számának növekedését is. Pontosabban szólva a két jelenség, tudniillik a jogászok számának és az eljárások mennyiségének szociológiai értelemben vett szoros pozitív korrelációja figyelhető meg.

Néhány empirikus példa figyelemreméltó és -felhívó lehet. Az elsődleges „jogásznagyhatalom”, az Egyesült Államok jogászságának számbeli növekedése már közhelyszerű, mégis érdemes újra felidézni: 1960-ban 285 933, 1985-ben pedig már 655 191 jogász praktizált, ami 129 százalékos növekedést jelent. Ugyanez a növekedés figyelhető meg Ausztráliában is: 1961-ben 6636, 1985-ben 21 640, 1999-ben

¹⁰⁴ SHAMS: Law in the Context of „Globalization”. 1589., 1603–1612. o.

¹⁰⁵ GALANTER, Marc: Law Abounding: Legislation Around the North Atlantic. *Modern Law Review*, 55. (1992) 1. sz., 1–25. o.

¹⁰⁶ Például csak Ausztráliában 1980-ban 25 jogi folyóirat létezett, ez a szám napjainkra 40. Nagy Zsolt: *Metaszetek a jogásztársadalomról*. Szeged, 2012. 127. o.

1. **megmutatják.E**
correction a pont után
szóköz kell [ildikoberci]

2. **MarcGalanter**
space [drbalazsfekete]

pedig 35 340. Ennél is meglepőbb, hogy a teljesen eltérő s a jogot háttérbe szorító jogi kultúrában, Kínában is hasonló folyamatot figyelhetünk meg: 1977-ben 7000, 1988-ban már 20 000, végül 1999-ben 150 000 a praktizáló jogászok száma; és a sort lehetne folytatni Kanada, az Európai Unió és más országok hasonló adataival. Mindehhez szorosan kapcsolódik, hogy a jogásztársadalom részesevé a nemzeti jövedelemből szintén emelkedett, 1960-hoz képest 1985-ben a jogi jellegű szolgáltatásokból eredő nettó nemzeti össztermék (GNP) összege megduplázódott.¹⁰⁷ E folyamat természetesen magával vonta a jogásztársadalom korstruktúrájának megváltozását: a drámai növekedés az utóbbi évtizedben következett be, vagyis a fiatal, frissen végzett jogászok száma emelkedett, így egyúttal a jogásztársadalom átlagéletkora csökkent. E látszólag érdektelen tény mégis fontos lehet: a jogásztársadalom e fiatal, a hagyományos attitűdök vonatkozásában kevésbé szocializált jogászrétege a tradicionális megoldások helyett egészen más kérdéseket preferálhat, s ez akár drámai változásokhoz is vezethet, melyek esetleg e nélkül nem következtek volna be.

A fentiek mellett a jogász tevékenység jellege is jelentős változáson ment keresztül: az utóbbi három-négy évtizedben a nagy ügyvédi cégek térnyerése figyelhető meg. Az Egyesült Államokban – ahol az ilyen típusú cégeknek egyébként is nagy hagyományai vannak – az 1960-as években az 50 jogásznál többet foglalkoztató cégeknél kevesebb mint 3000 jogász dolgozott, napjainkban pedig a 200 ügyvédnél többet foglalkoztató cégeknél 35 000 jogász dolgozik. Mellesleg az ilyen nagyobb cégek abszolút száma is emelkedik, illetve a jogásztársadalom összbevételeiből az ilyen cégekre egyre nagyobb arány jut. A globalizáció itt még inkább feltűnő adatokat produkál: a nemzetközi ügyvédi irodák száma 1965-ben gyakorlatilag nulla volt, 1995-ben már 5000 ilyen ügyvédi céget regisztráltak.¹⁰⁸ A jogszabályok mennyiségének és az egyes szabályok tartalmának bővülése szintén szembetűnő körülmény. Ez a kontinentális jogrendszerekben nem okoz különösebb feltűnést, hiszen a tradíciótól nem áll távol új szabályok meghozatala, még akkor sem, ha ez esetlegesen a korábbi gyakorlattól eltérő mennyiségben történik. Ugyanakkor semmivel sincs kisebb jelentősége, mint a nem kontinentális rendszerekben, mégis sokkal inkább a *common law* országokban kelt nagyobb feltűnést, hiszen ez abban a jogi kultúrában nemcsak pusztán mennyiségi növekedést jelent, hanem arányeltolódást is. Az elsődleges jogforrások (például esetjog) fokozatosan alárendelt szerepbe kerülnek a másodlagos jogforrásokhoz viszonyítva, vagyis alkalmazásuk tekintetében fordított ará-

¹⁰⁷ HAIGH, Richard: Of Law, Lawyers, Globalisation and Millenia. *Deakin Law Review*, 93. (1997–2000) 2. sz., 93–96. o.

¹⁰⁸ TOMASIC, Roman: Globalization and the Transformation of Commercial and Legal Practice in the Asia Pacific: Opportunities and Challenges for Australian Commercial Lawyers and Their Clients. *Corporate and Business Law Journal*, 69. (1997) 10. sz., 69–100. o.

nyosság állapítható meg, ami korábban elképzelhetetlen lett volna a *common law* jogászok gyakorlatában.

Csak példaként említhető, hogy a kanadai „törvénykönyvek” (*Revised Statutes of Canada*) száma az 1970-es kilencről 1985-re 13-ra emelkedett, vagy az Egyesült Királyságban az éves törvénygyűjtemény (*statute book*) 1950-ben 745 oldalt tett ki, míg 1980-ban már 1525 oldalt számolt, de talán az ausztrál példa a legkirívóbb: 1973-ban 221 nemzetközösségi törvény (*Commonwealth Act*) lépett életbe 1624 oldallal, 1991-ben ugyan csak 216 ilyen jogszabály látott napvilágot, ám terjedelmük elérte a 6905 oldalt.¹⁰⁹ Az autoritással rendelkező szabályok sűrűségének növekedése szintén megfigyelhető mind a kontinentális, mind a *common law* országokban, ám itt is az előzőekben bemutatott összefüggések irányadóak, vagyis mindez szembevetendő az utóbbi jogi kultúrában. Míg a kontinens országai esetében a jogforrási hierarchia magasabb szintjén megjelenő szabályok mellett az alacsonyabb szintű, partikuláris szabályozások megszokottak voltak, addig a *common law* területeken a kormányzat ilyen jellegű jogalkotása – ha ugyan létezett – messze alulmaradt a kontinenshez képest, továbbá az ún. (köz)igazgatási jog (*administrative law*) csak az utóbbi néhány évtizedben fejlődött ki teljesen, végeredményben a kontinens jogi kultúrájához némi képp hasonló valójában.

Manapság pedig teljesen természetesen használják nemcsak ezt a kifejezést, hanem az ezzel a kifejezéssel takart szabályokat is: büntetés-végrehajtásra, szociálpolitikára, egészségügyre, környezetvédelemre stb. vonatkozó szabályozások. Mivel több, más olyan társadalmi intézmények – melyek működése korábban esetlegesen morális szabályokhoz vagy szokásokhoz kapcsolódott – szintén kvázi pozitívalódott normák formájában szabályozottak, s ez még akkor is lényeges momentum, ha az említett szabályokat nem állami autoritás hozta létre vagy éppen államilag nem feltétlenül kikényszeríthetők (ilyenek tekinthetők a művészetek bizonyos ágai, a sport stb.).

Az előbbiekhöz hozzákapcsolható az a már sokat elemzett tényező, hogy a magánszféra elemei (gazdasági társaságok, jogi személyek stb.) az állami szabályozásoknak egyre inkább a tárgyát („célpontjait”) képezik, másfelől az említett szervezetek is a jogszabályokhoz hasonló belső normákat alkotnak, melyek nagyon sok tekintetben a tradicionális normákhoz hasonlatosak. Ez utóbbi tényezőt a szakterminológia a szervezetek jogaként említi, és mind mennyiségükben, mind a magatartások befolyásolása kapcsán egyre erőteljesebb jelentőségre tesznek szert. Mind ez érvényes a transznacionális vállalatokra is, melyek normáit így még a nemzeti

¹⁰⁹ HAIGH: *Of Law, Lawyers, Globalisation and Millenia*. 93–96. o.

szabályok sem feltétlenül tudják felülbírálni, megváltoztatni.¹¹⁰ Ám mégis talán a legfontosabb összefüggés, ami a kutatások során szembetűnik az, hogy a profeszionális jogi kultúra jogszemlélete egy igen érdekes kérdésben átalakul: angolszász viszonylatban az ésszerűség (*common sense*), kontinentális értelemben pedig az igazságra és kiszámíthatóságra való törekvés tradicionális felfogásában történik változás. A középkorban a jogi képzés a filozófiai, a jog szempontjából erkölcsfilozófiai diskurzus realizálásának, illetve annak hallgatók irányába történő közvetítésének színhelye, „szentélye” volt; a praxis a pozitív szabályok alkalmazását is ennek fényében végezte. A korabeli jogtudósok (*doctorok*) a jogra nem mint igazgatási eszközre, hanem mint az „igazság”, „az igazságra való törekvés művészetének” tekintett, a filozófiához, teológiához közel álló tudományra néztek. Ezt természetesen a jogpozitivistá szemlélet némileg megváltoztatta, ám a jog kiszámíthatósága – elsősorban a jogdogmatika belső rendszere miatt –, előre kalkulálhatósága elsődleges szemponttá vált, és ezt napjaink jogelméletei is kiemelkedő szempontként kezelik.

A laikus jogi kultúra a jog fontosságának megnövekedésével éppen nagyobb vagy a megszokottnál alacsonyabb szintű reverenciát tanúsíthat a jogászság iránt, de bár-hogy is alakul ez a szemlélet, egyetlen dolog bizonyos: a jog kiszámíthatóságának csökkenése, bizonytalanságának megnövekedése.

III. Konklúzió – jogszociológia az ezredforduló után

S végül talán érdemes lehet feltenni a kérdést, miszerint hogyan tovább. Mi lehet a jogszociológia mint diszciplína jövője? A későbbiekben történhetnek-e gyökeres változások a meglévő irányvonalakat illetően, illetve elképzelhető-e új megközelítések létrejötte?

Természetesen talán ezek a legnehezebb kérdések, mégis érdemes lehet megpróbálni a meglévő trendek alapján rövid és esetleg legfeljebb középtávú „jóslatokat” készíteni. (Hiszen nem szabad elfelejteni azt a statisztikai alapelvet, miszerint a hosszú távú jóslatok nemcsak azért feleslegesek, mert a tévedés veszélye az időbeli távolság növekedésével exponenciálisan nő, hanem azért is, mert hosszú távon „mind halottak vagyunk”.¹¹¹)

¹¹⁰ KULCSÁR Kálmán: *A jogszociológia alapjai*. Budapest, 1976. 188. o.

¹¹¹ Mellesleg Robert King Merton is megjegyezte, hogy a nagy ívű elméletek, a hosszú távú vagy akár egyetemes igazságokat kimondó teóriák szükségképpen megtörnek „a valóság ereje alatt”. GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Budapest, 2000. 673. o.

Persze minden fentebb említett irányvonal feltehetően a jövőben is releváns marad. Hiszen gondoljunk csak a jogi pluralizmusra: egy-egy társadalmon belül – az állami szabályok sokasodásával – nemcsak a normák fokozatos egyműsítése zajlik, hanem ezzel párhuzamosan a különféle kisebb csoportok szokásainak diverzitása is egyre hangsúlyosabbá válhat. Ez éppúgy érvényes lehet a hagyományos értelemben vett pluralista kutatásokra, melyek érintették például a vallási szokásokat. Például kifejezetten új jelenségnek tekinthetők a vallási jellegű millenáris mozgalmak, s ezek rendkívül erős és a tradicionális, a meglévő állami elvárásokhoz többé-kevésbé alkalmazkodott hitvilágoktól eltérő szabályozási rendje.¹¹² De ez éppúgy érvényes a globális világban „elszaporodó”, nem az államoktól vagy államközi szervektől eredeztethető, mégis autoritással bíró szabályok különbözőségére, mint például a gazdasági szokások vagy a szervezetek joga.¹¹³ S nem mellesleg ebben az esetben az autopoézis is komoly relevanciával bírhat, hiszen érdemes lehet feltárni az egyes társadalmi szférák sajátos szabályainak elkülönült felépülési történetét-struktúráját és gondolati rendszerét, illetve előbbieik összefüggéseit. Mindemellett az autopéitikus kutatások komoly táptalajt adhatnak további kifejezettebben elméleti erőfeszítéseknek. Ettől már talán némileg különböznek a jogi kultúrák diverzitására irányuló kutatások. Egyfelől a kontinentális és az angolszász jogrendszer fokozatos közeledése figyelhető meg. Ez megnyilvánul az angol jogban egyre erőteljesebben látható és érvényesülő *statute law*-ban és a közigazgatási szabályozások sokasodásában, illetve a kontinentális jogban (még ha rejtettebb formában is) egyre nyilvánvalóbbá váló precedenskövetésben. Ráadásul más jogcsaládok is (Ázsia, Afrika) fokozottabban közelebb kerültek valamelyik jogrendszerhez vagy azok mixtúrájához. Másfelől a különféle kultúrák diverzitása is fokozatosan csökken, és lassanként átadhatja a helyét egyfajta „univerzalitásnak”,¹¹⁴ ennek megfelelően a jogi kultúrák megkülönböztetésének relevanciája is csökkenhet. Ugyanakkor a jogalkotás és a tényleges

¹¹² A millenáris mozgalmak megjelenése elsősorban már a globalizálódó és rendkívül gyors ütemben változó gazdaságra, társadalomra, kultúrára stb. adott válasz, hiszen az egyének számára szinte követhetetlen változások okozta gazdasági, de elsősorban szociálpszichológiai értelemben vett „lelki” bizonytalanságra egyfajta biztonságkeresést és annak megtalálását jelenti. Részletesebben lásd GIDDENS: *Szociológia*. 451–453. o.

¹¹³ Mellesleg a jogi pluralizmus „erős”, illetve „gyenge” változata teljesen párhuzamos jelenség a szociológián belül a globalizáció tényének elismerésével, vagy részleges, esetleg teljes elutasításával.

¹¹⁴ Ezt a következő idézet remekül magyarázza: „Egyik barátom a falusi életet tanulmányozza Közép-Afrikában. Néhány évvel ezelőtt, kutatásai megkezdésekor, első ízben keresett fel egy távoli területet. Megérkezése napján meghívást kapott egy helyi családnál, hogy töltsön el ott egy kellemes estét. Azt várta, hogy megismerkedik az elszigetelt közösség hagyományos szabadiós szokásaival. Helyette a fő esemény az *Elemi ösztön* című film megtekintése volt, videofelvételről. Abban az időben a filmet még a moziban sem játszották.” GIDDENS, Anthony: *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció*. Budapest, 2000. 17. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. történetét-struktúráját
történetét-struktúráját
[pordanyk]

3. autopéitikus
autopoietikus [pordanyk]

4.
erőfeszítéseknek. Ettől
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

5. világ. Hogyan
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

jogalkalmazás közötti különbséggel a jogszociológiai makro- és mikroszint, illetve a transznacionális szint elemzése előtérbe kerülhet. Ezzel összhangba hozható a jogászság elemzése az általános társadalmi háttér kutatásával és napjaink „világában” lezajló folyamatok megvilágításával. A feminizmus esetében is, már ami a jövőbeni kutatások meghatározója lehet, a „közeledés” az egyik kulcsfontosságú kérdés. A férfi és női „szerepek” szociálpszichológiai és szociológiai értelemben egyre közelebb kerülnek egymáshoz, minnek következtében feltehetően a viselkedési és szemléletbeli változások is egyre nagyobb teret nyernek, illetve a különbségek egyre kisebb jelentőséggel bírnak. Ám például a nyelvi problémák, a narrativitás kérdései már olyan empirikus bázist nyújthatnak, amelyek nemcsak a „nők problémáira”, hanem általában – bármilyen pozícióban – a különféle jogi eljárásokban részt vevőket érintő narratív problémákra rávilágíthatnak. S nemcsak a jogelméleti álláspontokhoz nyújthatnak bizonyítékokat vagy ellenbizonyítékokat, hanem a nyelvi kérdések megmutathatják a társadalom szemléletét, hozzáállását is akár az eljárásokban részt vevőkre, akár magára a jogi eljárások minőségére vagy a jogásztársadalomra vonatkozóan.

S végül a globalizáció lehet az a kutatási terület, amely a későbbiekben is leginkább az érdeklődés középpontjában állhat. Bár nem teljesen új jelenség kutatásáról van szó, amit megmutat az is, hogy mennyire összefügg akár a jogi kultúrák diverzitásával, akár a jogi pluralizmussal. De jövőbeni aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy folyamatosan megújuló jogintézmények kutatásáról, illetve globális és lokális szinten egy rendkívül dinamikusan változó társadalom vizsgálatáról, illetve ezek kapcsolatának összefüggéseiről van szó. Mindez a jelenben és a jövőben is minőségileg más normaalkotási és alkalmazási rendet, eltérő jogásztársadalmi szemléletet, laikus jogi kultúrát, joghoz jutási esélyeket és egy új jogi racionalitást feltételez. Továbbá egy rendkívül ígéretes kutatási terület a globális társadalmi különbségek létrejötte, azok – elérő normarendjük és a globális egyenműsítés mellett – mégis fokozódó normatív távolodása.¹¹⁵ Hiszen természetes, hogy egészen eltérő gondolkodásmódjuk van az új globális felsőbb, közép- és alsóbb rétegeknek, s egyre kevésbé beszélhetünk „hibrid identitásokról”, vagyis egyre fokozottabb lesz a normatív eltérés is;¹¹⁶ s a rétegzett gondolkodásmód egy része egyre távolabb kerül a globális „mérvadó” gondolkodástól. Vagyis a fentebb említett globalizált univerzalizmus együtt jár egy globális-lokális megkülönböztetéstől „terhes” szemléletmóddal és

¹¹⁵ „A szegénységet nem lehet »meggyógyítani«, mivel az nem a kapitalizmus betegségének tünete. Éppen ellenkezőleg: erőteljes jó egészségének bizonyítéka...” SEABROOK, Jeremy: *The Race for Riches: The Human Cost of Wealth*. Basingstoke, 1988. 19. o.

¹¹⁶ „Az a gondolkodásmód, amely az osztályon aluliakban kifejlődik, minden valószínűség szerint eltérő természetű azoktól a gondolkodásmódoktól, amelyek a kulturális ipar magasán képzett világutazói körül kialakulnak.” BAUMAN: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. 155. o.

1. megvilágításával. A megvilágításával. A [pordanyk]

2. elérő eltérő [pordanyk]

szabályrendekekkel, melyek konfliktusa is meglehetősen valószínűsített.¹¹⁷ Mindezzel párhuzamosan a különféle jogalkalmazási szereplőknek (elsősorban a globális vállalatoknak) a versenyben való minél hatékonyabb érvényesülés miatt legfőbb érdeke a jogforrások és a jogalkalmazás fölötti kontroll kialakítása. Vagyis innentől kezdve a jogra már nem mint az igazságosság pozitív vagy elvszerű letéteményesére tekint a jogászság, hanem egyszerű fegyverre, mely az elsőbbség érdekében bevethető, használható vagy éppen semlegesíthető. A jog kevésbé flexibilis világban, a jogásztársadalom attitűdjeiben korábban elképzelhetetlen változásokat megfelelően jellemzik MarcGalanter¹ szavai: „A jog világának szereplői számszerűségükben megnövekedtek, rétegeik sokszínűségében gazdagabbakká váltak, ehhez kapcsolódóan a jogelvek megsokasodtak, a jogról rendelkezésre álló információ, a jogi szolgáltatások, a jogászok tevékenysége kitágult – s mindezek megsokszorozták az előre nem látható párhuzamos jogi jelenségeket és ösztönzik mindazokat az elméleti vállalkozásokat, melyek aláássák a hagyományos elméleteket, elveket, szabályokat és gyakorlatot (...) valaki joga egyre inkább véletlenszerűvé, esetlegessé válik.”¹¹⁸

1. MarcGalanter
space [drbalazsfekete]

Válogatott irodalom

- AUBERT, Vilhelm: *Sociology of Law*. London, 1977.
- BADÓ Attila: Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In SZABADFALVI József (szerk.): *AMABALISSIMUS. A legszeretreméltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv*. Debrecen, 2005. 137–150. o.
- BAKER, Joe G. – JORGENSEN, Brian K.: Leaving the Law: Occupational and Career Mobility of Law² School Graduates. *Journal of Legal Education*, 50. (2000) 1. sz., 16–34. o.
- BANAKAR, Reza: *The Doorkeepers of the Law*. Aldershot–Dartmouth–Brookfield, 1998.
- BANAKAR, Reza: The Sociology of Law: From Industrialization to Globalization. *University of Westminster School of Law Research Paper*, (2011) 3. sz. (<http://ssrn.com/abstract=1761466>).

2. of Law
of Law [pordanyk]

¹¹⁷ A fent említettek együtt járnak egyfajta egyre fokozódó, erőteljesebb elkülönüléssel és a deviancia új formáinak megjelenésével. Erre részletesebben lásd CHRISTIE, Nils: *Crime Control as Industry: towards Gulag, Western Style?* London, 1993. 86–87. o.

¹¹⁸ GALANTER: *Law Abounding: Legislation Around the North Atlantic*. 14. o.

- BAUMAN, Zygmunt: *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, 2002.
- BOURDIEU, Pierre: *The State of Nobility. Elite Schools and the Field of Power*. Stanford, 1996.
- BOWERS, James W.: The Elementary Economics of Bijuralism: A First Cut. *Journal of Legal Education*, 52. (2002) 68–74. o.
- CHRISTIE, Nils: *Crime Control as Industry: towards Gulag, Western Style?* London, 1993.
- COTTERRELL, Roger (szerk.): *Law in Social Theory*. Aldershot, 2006.
- DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Budapest, 1977.
- DE SOUSA SANTOS, Boaventura: *Toward a New Common Sense, Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. h. n., 1995.
- DOUZINAS, Costas: *The End of Human Rights*. Oxford–Portland, 2000.
- EHRlich, Eugen: *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. Cambridge–Massachusetts, 1936.
- EHRlich, Eugen: *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München–Leipzig, 1913.
- FEKETE Balázs: The Fragmented Legal Vocabulary of Globalization. *Acta Juridica Hungarica*, 45. (2004) 3–4. sz., 323–333. o.
- FELSTINER, William – ABEL, Richard – SARAT, Austin: The Emergence and Transformation of Disputes¹: Naming, Blaming, Claiming. *Law and Society Review*, 15. (1981) 631–654. o.
- FLETCHER, Ruth: Feminist Legal Theory. In BANAKAR, Reza – TRAVERS, Max (szerk.): *Introduction to Law and Social Theory*. Oxford, 2002. 135–154. o.
- FLOOD, John A.: *Barrister's Clerks: The Law's Middlemen*. Manchester, 1983.
- FRIEDMAN, Lawrence M.: Some Thoughts on Comparative Legal Culture. In CLARK, Davis S. (szerk.): *Comparative and Private International Law: Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday*. Berlin, 1990. 49–57. o.
- FRIEDMAN, Lawrence M.: The Concept of Legal Culture: A Reply. In NELKEN, David (szerk.): *Comparing Legal Cultures*. Aldershot, 1997. 33–39. o.
- FRIEDMAN, Lawrence M.: The Law and Society Movement. *Stanford Law Review*, 38. (1986) 763–780. o.
- FRIEDMAN, Lawrence M.: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, 1975.
- FUKUYAMA, Francis: *The End of History and the Last Man*. New York, 1992.
- GALANTER, Marc: Law Abounding: Legislation Around the North Atlantic. *Modern Law Review*, 55. (1992) 1. sz., 1–25. o.
- GEMMETTE, Elizabeth Villiers: Law and Literature: Joining the Class Action. *Valparaiso University Law Review*, 29. (1995).
- GESSNER, Volkmar – BUDAK, Ali Cem (szerk.): *Emerging Legal Certainty: Empirical*² *Studies on the Globalization of Law*. Aldershot, 1998.

1. of Disputes:
of Disputes: [pordanykj]

2. Empirical
Empirical [borsosagnes]

- GIDDENS, Anthony: *Elszabadult világ.Hogyan¹ alakítja át életünket a globalizáció.* Budapest, 2000.
- GIDDENS, Anthony: *Szociológia.* Budapest, 2000.
- GOODRICH, Peter – MILLS, Linda G.: The Law of White Spaces: Race, Culture, and Legal Education. *Journal of Legal Education*, 51. (2001) 15–38. o.
- GRIFFITHS, John: What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 24. (1986) 1. sz., 1–55. o.
- GURVITCH, Georges: *The Sociology of Law.* New York, 1942.
- HAIGH, Richard: Of Law, Lawyers, Globalisation and Millenia. *Deakin Law Review*, 93. (1997–2000) 2. sz., 93–96. o.
- HALLIDAY, Terence C. – OSINSKY, Pavel: Globalization of Law. *Annual Review of Sociology*, 32. (2006) 447–470. o.
- HOLMES, Oliver W. Jr.: *The Common Law.* London–Melbourne, 1968.
- HOLMES, Oliver W. Jr.: The Path of the Law. *Harvard Law Review*, 10. (1897) 457–478. o.
- HUNT, Alan: *The Sociological Movement in Law.* London–Basingstoke, 1978.
- KASIRER, Nicholas: Bijuralism in Law's Empire and in Law's Cosmos. *Journal of Legal Education*, 52. (2002) 29–41. o.
- KENNEDY, Duncan: Legal Education as Training for Hierarchy. In KAIRYS, David (szerk.): *The Politics of Law. A Progressive Critique.* Revised Edition. New York, 1998. 38–58. o.
- KENNEDY, Paul: *A XXI. század küszöbén.* Budapest, 1997.
- KULCSÁR Kálmán: *A jogszociológia alapjai.* Budapest, 1976.
- KULCSÁR Kálmán: *Politikai és jogszociológia.* Budapest, 1987.
- Lochner v. New York, 198. US. 76. (1905).²
- LUHMANN, Niklas: *A Sociological Theory of Law.* London, 1985.
- MACCORMICK, Neil: Beyond the Sovereign State. *Modern Law Review*, 56. (1993) 1. sz., 1–18. o.
- MANDERSON, Desmond: In the Tout Court of Shakespeare: Interdisciplinary Pedagogy in Law. *Journal of Legal Education*, 54. (2004) 283–302. o.
- MERRY, Sally E.: Legal Pluralism. *Law and Society Review*, 22. (1988) 869–896. o.
- MEYER, Philip N.: Introduction: Will You Please Be Quiet, Please? Lawyers Liste-ning³ to the Call of Stories. Symposium: Lawyers as Storytellers and Storytellers as Lawyers: An Interdisciplinary Symposium Exploring the Use of Storytelling in the Practice of Law. *Vermont Law Review*, 18. (1994) 567–580. o.
- MOCK, William B. T.: Informing Law Curricula: Modifying First-Year Courses to Reflect the Information Revolution. *Journal of Legal Education*, 51. (2001) 554–567. o.

1. **világ.Hogyan**
a pont után szóköz kell
[jldikoberci]

2. **Lochner v. New York, 198. US. 76....**
Fel kell itt tüntetni?
[pordanyk]

3. **Liste-ning**
Listen-ing [borsosagnes]

- MONORY M. András – TILLMANN J. Attila: *Ezredvégi beszélgetések*. Bővített kiadás. Budapest, 2000.
- MOORE, Sally F.: Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study. In MOORE, Sally F. (szerk.): *Law as Process: An Anthropological Approach*. London, 1978. 54–81. o.
- MUCHLINSKI, Peter Thomas: Globalization and Legal Research. *The International Lawyer*, 37. (2003) 221–240. o.
- NAGY Tamás: *Valami jog, valami irodalom*. Szeged, 2007.
- NAGY Zsolt: *Metszetek a jogásztársadalomról*. Szeged, 2012.
- NELKEN, David: Culture, Legal. In CLARK, Davis S. (szerk.): *Encyclopedia of Law and Society. American and Global Perspectives*. London, 2007.
- NELKEN, David: Using the Concept of Legal Culture. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 29. (2004) 1. sz., 1–26. o.
- NEUMANN, Richard K. Jr.: Women in Legal Education: What the Statistics Show. *Journal of Legal Education*, 50. (2000) 313–357. o.
- O'DONOVAN, Katherine: Law's Knowledge: The Judge, The Expert, The Battered Woman, and Her Syndrome. *Journal of Law and Society*, 20. (1993) 427–437. o.
- Pedagogy of Narrative: A Symposium. *Journal of Legal Education*, 40. (1990) 1. sz.
- PICCIOTTO, Sol: Fragmented States and International Rules of Law. *Social and Legal Studies*, 6. (1997) 2. sz., 259–279. o.
- PICCIOTTO, Sol: Networks in International Economic Integration: Fragmented States and the Dilemmas of Neo-Liberalism. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 17. (1996/1997) 1014–1056. o.
- POSPISIL, Leopold: *Anthropology of Law. A Comparative Theory*. New York, 1971.
- POUND, Roscoe: An appreciation of Eugen Ehrlich. *Harvard Law Review*, 36. (1922) 129–130. o.
- RHODE, Deborah L.: Midcourse Corrections: Women in Legal Education. *Journal of Legal Education*, 53. (2003) 475–488. o.
- ROTTLEUTHNER, Hubert: *Rechtstheorie und Rechtssoziologie*. Freiburg–München, 1981.
- SCOTT, Joan W.: Experience. In BUTLER, Judith – SCOTT, Joan W. (szerk.): *Feminist Theorize the Political*. New York – London, 1992. 22–40. o.
- SEABROOK, Jeremy: *The Race for Riches: The Human Cost of Wealth*. Basingstoke, 1988.
- SMITH, Michael G.: *Corporation and Society*. London, 1974.
- SOMMERS, Evelyn K.: *Voices from within: Women who have broken the law*. Toronto, 1995.
- SUMMER, Graham W.: *Folkways*. New York, 1960.

1. appropriate
appropriate
[borsosagnes]

2. Perspectives. London,
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

3. of Legal
of Legal [pordanyk]

4. ne legyen elválasztva
[borsosagnes]

- SUMMERS, Robert S.: Rudolf von Jhering's influence on american legal theory – A selective account. In BEHREND, O. (szerk.): *Rechtsdenken¹ Theorie und Pragmatik im Dienste²Evolutionärer² Rechtsethik*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch-Historische Klasse. Erste Auflage. Dritte Folge, Band, 1996. 61–76. o.
- Symposium: Legal Storytelling. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 2073. o.
- SZILÁGYI Péter: A jogbölcsélettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén – Magyarországról nézve. *Magyar Közigazgatás*, 54. (2004) 3. sz., 141–147. o.
- TOMASIC, Roman: Globalization and the Transformation of Commercial and Legal Practice in the Asia Pacific: Opportunities and Challenges for Australian Commercial Lawyers and Their Clients. *Corporate and Business Law Journal*, 69. (1997) 10. sz., 69–100. o.
- TRAVERS, Max: Sociology of Law in Britain. *American Sociologist*, 32. (2001)26–40. o.³
- TWINING, William: *Globalization and legal theory*. London–Edinburgh–Dublin, 2000.
- VALCKE, Catherine: Global Law Teaching. *Journal of Legal Education*, 54. (2004) 160–182. o.
- VAUGHNS, Katherine L.: Women of Color in Law Teaching: Shared Identities, Different Experiences. *Journal of Legal Education*, 53. (2003) 496–504. o.
- WENT, Robert: *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok*. Budapest, 2000. 665–859. o.

1. Rechtsdenken

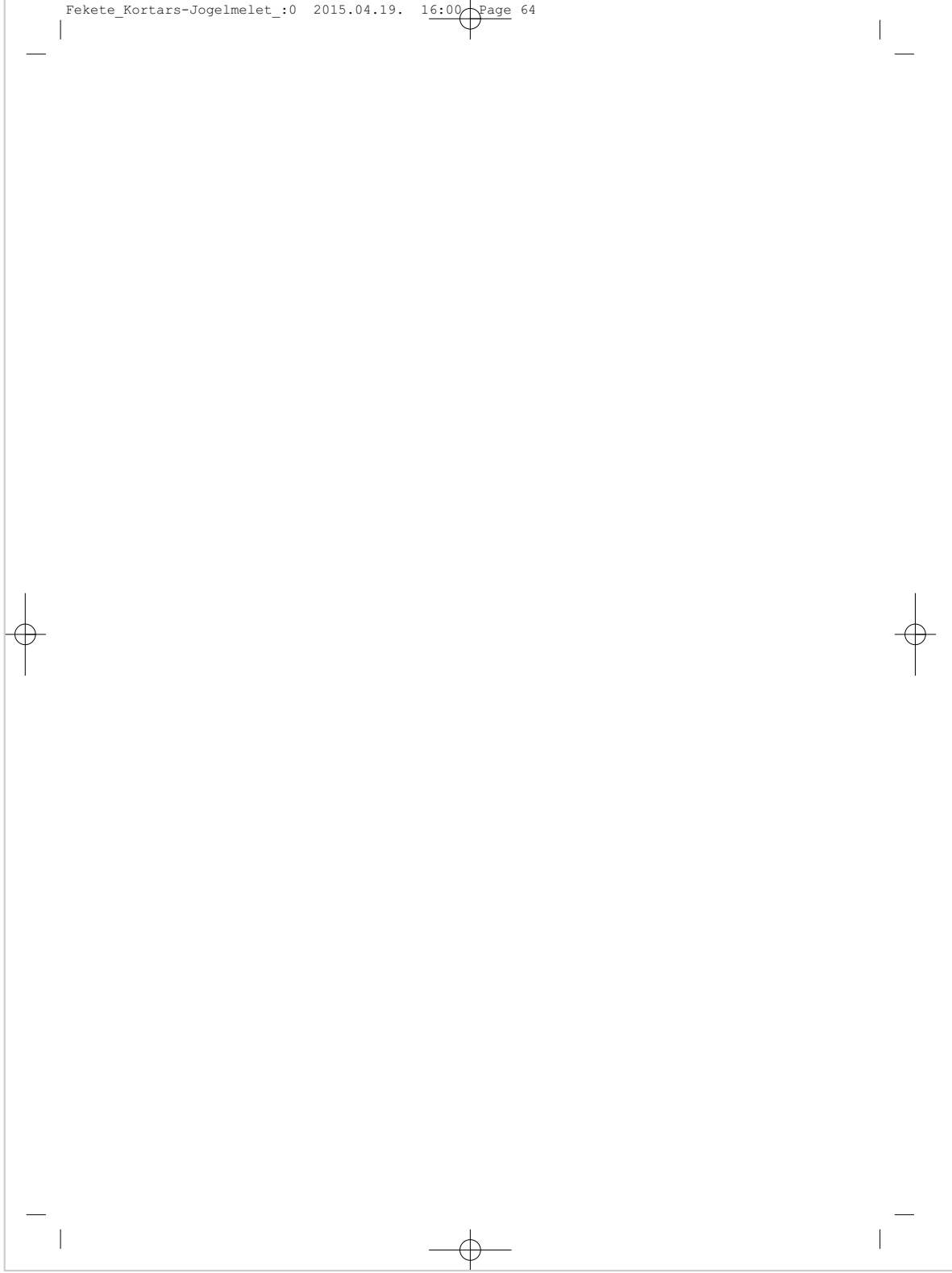
Rechtsdenken:
[borsosagnes]

2. DiensteEvolutionärer

Dienste Evolutionärer
[ildikoberci]
Evolutionärer
[borsosagnes]

3. (2001)26–

(2001) 26-- [ildikoberci]

[no notes on this page]

Jog és nyelv – nyelv és jog

Vinnai Edina

A jog és nyelv irányzatként a hetvenes évek óta formálódó kutatási terület már elnevezésében egyértelműen utal arra, hogy két hatalmas és szerteágazó tudományterület, a jogtudomány és a nyelvtudomány határán járunk. Nem véletlenül, mivel a jog kialakulásában, fejlődésében és létezésében a nyelvnek rendkívül fontos szerepe volt és van; mindaz, amit jognak és a jog működésének tekintünk, a nyelv által, a nyelven keresztül létezik és történik. Ez a viszonylag kézenfekvő kapcsolat jog és nyelv között azonban sokáig nem mutatkozott meg sem a jogtudományi, sem a nyelvészeti kutatásokban: a jogászok hosszú ideig csupán eszközként tekintettek a nyelvre, egy olyan semleges közvetítőre, mellyel a különféle jogi célok elérhetőek, a nyelvészek pedig legfeljebb szaknyelvként azonosították és vizsgálták a jogi nyelvet.

Az áttörés az Egyesült Államokban történt a hetvenes évek elején. Ebben az időszakban kezdődtek olyan empirikus kutatások, melyek arra igyekeztek felhívni a figyelmet, hogy a jogi környezetben zajló nyelvhasználat jogászok és laikusok részéről egyaránt befolyásolja a jogi eljárások kimenetelét, továbbá arra is rámutattak, hogy a nyelvtudomány korábbi eredményei és módszerei sikerrel alkalmazhatóak a jogi nyelv és nyelvhasználat vizsgálatában. Nem utolsósorban segítenek például megérteni számos olyan jelenséget a jog működésében, melyeket korábban nem tudtak magyarázni vagy tudományosan igazolni (például hogy miért sikertelenek a jogi előírások a törvény előtti egyenlőség gyakorlati megvalósításában, miért érzik bizonyos társadalmi csoportok tagjai megaláztatónak a jogi eljárásban való részvételt, mi lehet az oka annak, hogy a laikusok magukat általában kiszolgáltatottnak találják a bíróság előtt stb.).

Azt, hogy a jog és nyelv irányzat még viszonylag fiatal és képlékeny terület, jól mutatja az a tény is, hogy még az elnevezése sem egységes (erre utal a tanulmány címe is): bizonyos tanulmányokban a „jog és nyelv”, míg máshol a „nyelv és jog” megnevezés szerepel. A szakirodalom áttanulmányozása után annyit azonban megállapíthatunk, hogy úgy tűnik, nincs különösebb jelentősége, ki melyik elnevezést használja, de – érthető módon – a jogászok (így jelen sorok szerzője is) jellemzően a „jog és nyelv”, míg a nyelvészek inkább a „nyelv és jog” sorrendet részesítik előnyben.¹

¹ A tudományterület jobb ismertségének előmozdítására létrehozott egyesület első helyen a nyelvet említi: *International Language and Law Association*. Honlapjukon (www.illa.org) megtalálhatjuk azokat a konferenciákat

E tanulmány megkísérli átfogóan felvázolni a jogtudomány és a nyelvtudomány határterületén megjelenő kezdeti kutatásokat, ezek fejlődési ívét az elmúlt, most már mintegy négy évtized során mind az amerikai, mind az európai kontinensen; áttekintést ad arról, hogy jelenleg melyek a legnépszerűbb kutatási témák a nemzetközi szakirodalomban, és számba veszi az ezidáig¹ csekélynek mondható hazai fejleményeket is.

Ugyanakkor már a legelején jelezni kell, hogy nehéz feladatra vállalkozik az, aki egy tudományterületet, különösen egy olyan interdiszciplináris kutatási területet próbál körülhatárolni, ami² korábbi diszciplínákból, azok (konkrétan a szociolingvisztika, valamint a jog és társadalom irányzat) metszéspontjában alakult ki. Ahogy nem könnyű pontosan behatárolni például a jog és társadalom irányzat, a jogszociológia, az amerikai jogi realizmus vagy a *Critical Legal Studies* területét, és meghúzni a választóvonalakat közöttük, hasonlóképp nehézségekbe ütközünk a jog és nyelv irányzat határainak megrajzolásakor is. Mint látni fogjuk, vannak ugyan próbálkozások az irányzat részterületeinek számba vételére³ és lehatárolására, de ezek szerzőnként, országonként és persze korszakonként is változnak. A következőkben megismerkedünk majd ezekkel a különféle megközelítésekkel, és e tanulmány is kínál egy lehetséges osztályozást.

I. A jog és nyelv irányzat előzményei

Az Egyesült Államokban a hetvenes évektől kezdődően olyan empirikus kutatások indultak meg nagy számban, melyek a jogtudomány, illetve a nyelvtudomány egy-egy területének határán mozogva, azok módszertanára, megállapításaira támaszkodva kezdték vizsgálni a jogi környezetben kialakuló beszédhelyzeteket. Ez a két terület a *szociolingvisztika*, valamint a *jog és társadalom irányzat* voltak, és az ezekre *épülő empirikus kutatások vezettek el a jog és nyelv irányzat kialakulásához*.

Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a nyelv és a társadalom egymást feltételezi: nyelv nélkül nincs társadalom, a nyelv pedig csak a társadalomban létezhet. A nyelvhasználat tehát szükségszerűen kötődik a társadalomhoz és a beszélőkhöz, továbbá a társadalmi környezet is meghatározza a mindenkori nyelvhaszná-

¹ és egyéb rendezvényeket, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a jog és nyelv kutatási területéhez, és ezekről az eseményekről a tagoknak értesítést küldenek. Összegyűjtve megtalálhatjuk továbbá azoknak a szervezeteknek, folyóiratoknak a honlapját is, ahol a jog és nyelv irányzattal kapcsolatban további információk szerezhetők be, valamint egy folyamatosan bővülő bibliográfiát is találhatunk.

1. ezidáig
ez idáig [pordanyk]

2. ami
amely [pordanyk]

3. számba vételére
számbavételére
[pordanyk]

latot. Ezt a kapcsolatot vizsgálja a *szociolingvisztika* vagy társadalomnyelvészet, mely a szociológia és a lingvisztika határterületén önállósodott. A szociolingvisztika kifejezés és az általa jelölt kutatási terület, azaz a nyelvhasználat és a társadalmi helyzet összefüggésének vizsgálata az 1950-es évektől elfogadottá vált a nyelvtudomány képviselői között, és az a megállapítás is korán igazolást nyert, hogy a nyelv kiemelkedő szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésében és újratermelésében.²

A szociolingvisztika számos kiemelkedő képviselője közül érdemes megemlíteni egy angol nyelvész, *Basil Bernstein* munkásságát,³ aki a hetvenes évek legelején a nyelvhasználat vizsgálata során azt állapította meg, hogy az emberek saját nyelvhasználatát, azaz az ún. nyelvi kódok használatának mékéntjét, közvetlenül meghatározza a társadalmi környezet és a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció.⁴ Megfigyelte, hogy az iskolába kerülő gyerekek nyelvi készségei között jelentős eltérések vannak, ami attól függ, hogy korábbi éveikben milyen családi környezetben nőttek fel.

Arra a következtetésre jut, hogy egy társadalomban kétféle kód létezik: a *kidolgozott kód* egy magasabb minőséget képvisel, melynek birtokában bonyolult összefüggések, elvont fogalmak használatára és kifejezésére is képesek vagyunk, a *korlátozott kód* birtokában viszont csak egyszerű, töredékes kifejezéseket képes alkotni annak használója. Ez utóbbival mindenki rendelkezik, aki megtanulja az anyanyelvet, és használja is például a családon belül vagy baráti társaságban, ahol nem kell feltétlenül szabatosan fogalmazni. Azok a gyerekek azonban, akik családjuk alacsonyabb társadalmi helyzetéből fakadóan nem sajátítják el a kidolgozott kódot szüleitől, az iskolában nehezebb helyzetbe kerülnek, lemaradnak és ez későbbi társadalmi helyzetüket is hátrányosan befolyásolja. Az iskolából kikerülve pedig (részben rosszabb tanulmányi eredményeik miatt) csak alacsonyabb presztízsű munka ellátására lesznek képesek, így ők maguk is ugyanabban a társadalmi rétegben maradnak,

² A szociolingvisztika¹ rendkívül kiterjedt, szerteágazó tudományág, és nagyon gazdag szakirodalma van.

¹ A szociolingvisztika¹ átfogó ismertetésére magyarul lásd WARDHAUGH, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, 2005; TRUDGILL, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, 1977, továbbá Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest, 1995.

³ BERNSTEIN, Basil: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In PAP Mária – SZÉPE György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975. 393–431. o.

⁴ Elméletének alapját az ún. Whorf-Sapir-hipotézis képezte, melyet két neves amerikai nyelvész-antropológus dolgozott ki, de később sok kritika érte. E hipotézis szerint az egyes nyelvek grammatikája nem egyszerűen a gondolati tartalmak kifejezésére szolgáló passzív és semleges eszköz, hanem meghatározza, formálja ezeket a tartalmakat: a világot tehát úgy látjuk, ahogy azt a nyelvünk lehetővé teszi, a világról kialakított képünket a nyelvi struktúrák szervezik. A nyelvi-kulturális relativizmus ezen álláspontjával szemben az univerzalisztikus felfogás azt hirdeti (és a hétköznapi tapasztalat is ezt látszik alátámasztani), hogy a nyelvek legalapvetőbb szerkezetei minden kultúrában azonosak, így a nyelvi-kulturális különbségek nem lehetnek akadályai a nyelvek és kultúrák közötti kommunikációnak. Lásd TERESTYÉNI Tamás: *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest, 2006. 98. o.

ahonnan eredetileg származnak. Így termeli újra a társadalmi hierarchiát a nyelvhasználat – állította Bernstein.⁵

Bernstein kommunikációs kódokról szóló elméletét sokan kritizálták. Kritika érte elméletét többek között azért – különösen *William Labov* részéről –, mert nem vette figyelembe a szocializációban szerepet játszó egyéb tényezőket, vagy hogy a vizsgálatokat nem végezte el életszerű helyzetekben is, továbbá azért is, mert nem volt megfelelő az adatgyűjtés, és összességében a középréteg nyelvi gyakorlatát, normáit abszolutizálta.⁶ Arra azonban Labov is felhívta a figyelmet, hogy a különböző társadalmi tényezők (például faj, nem, kor stb.) hatással vannak a nyelvhasználatra, vizsgálataiban azt találta ugyanis, hogy a New York-i emberek nyelvhasználati módját nagymértékben befolyásolja társadalmi helyzetük.⁷

A hátrányos nyelvi helyzet feltárása és elemzése a szociolingvisztika egyik központi témája lett mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban. Általánosságban hátrányos helyzetről akkor beszélhetünk, ha valaki konkrét élethelyzetekben, a társadalomban való érvényesülés területén az esélyegyenlőtlenséget tapasztalja meg. Ennek a helyzetnek a következménye a *nyelvi hátrány*, egy olyan helyzet, amikor nem állnak az ember rendelkezésére azok a nyelvhasználati eszközök, melyek a sikeres, hatékony kommunikációt biztosítják. Nyelvi hátrány azonban nem csupán a társadalmi helyzet függvényében alakulhat ki, hanem például amiatt is, ha valaki nem a köznyelvet, hanem valamely nyelvjárást beszél, ugyanis általában jellemző a nyelvjáráások negatív társadalmi megítélése, az ún. stigmatizáció.⁸ De ugyancsak nyelvi hátrányban szenvednek a kisebbségi nyelvet beszélők, függetlenül attól, hogy egyébként társadalmi helyzetüket tekintve nincsenek feltétlenül hátrányos helyzetben.⁹

Bíró Zoltán definíciója szerint „nyelvi hátránynak azt a helyzetet nevezzük, amikor valakinek valamilyen okból vállalnia kell a beszélést, és az illető nincs tisztában azzal a szabályrendszerrel, amelyet alkalmaznia kellene”.¹⁰ Ez a definíció értelmezhető a jogi kontextusban zajló beszédhelyzetekre is, hiszen például rendőr-

⁵ Hasonló megállapításokra jutott Pierre Bourdieu is a francia oktatási rendszer tanulmányozásakor. BOURDIEU, Pierre: Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei. In BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok.* Budapest, 2010². 53–91. o.

⁶ Lásd erről részletesen Kiss: *Társadalom...* 125–128. o.

⁷ LABOV, William: *The Social Stratification of English in New York City.* Washington, 1966.

⁸ Ezt az iskolai oktatásban is megjelenő jelenséget minősítette a michigani bíróság diszkriminációnak a híres *Ann Arbor-i* ügyben 1979-ben (Martin Luther King Junior Elementary School Children et al. v Ann Arbor School District). Ismertetését lásd például LABOV, William: From Objectivity and Commitment in Linguistic Science: 3 The Case of the Black English Trial in Ann Arbor. *Language in Society*, 11. (1982) 165–201. o.

⁹ Kiss: *Társadalom...* 124–125. o., 129–132. o.

¹⁰ BÍRÓ Zoltán: Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből. *Magyar Nyelvőr*, 108. (1984) 162–171. o.

1. EU,
előző sorba [pordanyk]

2. Scho-ol
ne legyen elválasztva
[borsosagnes]

3. ce:
előző sorba
[borsosagnes]

ségi kihallgatásokon vagy bírósági tárgyalásokon a laikusok nem csupán a társadalmi helyzetük vagy nem standard nyelvhasználatuk miatt kerülnek nyelvi hátrányba (bár ezek is egyértelműen létező és bizonyítható jelenségek), hanem amiatt is, hogy nem ismerik a jog nyelvezetét, a jogi fogalmak és kifejezések jelentését.

A szociolingvisztika legfőbb eredménye, hogy rávilágított arra, hogy a nyelvi változatok nem véletlenszerűek, hanem társadalmilag meghatározottak, és ma már tudjuk, hogy bizonyos társadalmi különbségek hogyan jelennek meg a nyelvben. Az irányzat kritikájaként fogalmazták meg azonban, hogy ezeket az eredményeket nem kapcsolta össze más, tágabb jelenségekkel, a **konverzáció-elemzésben** például nem vizsgálták a hatalommal való kapcsolatot, hanem úgy kezelték a beszélgetések résztvevőit, mintha azok – társadalmi helyzetüket tekintve – egyenlők lennének. Résztvevők ezekre a kritikákra reagált és ezeket a területeket kezdte vizsgálni a későbbiekben a jog és nyelv irányzat.

A szociolingvisztikával időben nagyjából egyszerre formálódott a jogtudományon belül a *jog és társadalom* irányzat, mely sokféle háttérrel, képzettséggel rendelkező tudósokból (szociológusokból, történészekből, filozófusokból, elméleti és gyakorlati jogi szakemberekből) állt össze a második világháborút követően.¹¹ Van olyan felfogás, mely szerint a jog és társadalom irányzat megjelenése az amerikai jogtudomány fejlődésének – a langdelli és a realista korszakot követő – harmadik korszakába, az ún. „jog és...” irányzatok (mint például a jog és gazdaság, a jog és irodalom, valamint a jog és nyelv irányzat is) sorába illeszkedik.¹²

Ugyanakkor a jog és társadalom irányzatot (is) meglehetősen nehéz pontosan körülhatárolni, különösen problémás a jogszociológiától való elhatárolása, hiszen mindkét területnek az az alapállása, hogy a jogot kívülről, a társadalom irányából, más tudományterületek módszertanát alkalmazva tanulmányozza. Az elhatárolást az is nehezíti, hogy a jogszociológiát sem könnyű pontosan körülhatárolni, többféle álláspont ismert és elfogadott ebben a kérdésben: vannak, akik a szociológia, míg mások a jogtudomány részterületének tekintik, megint mások viszont önálló kutatási területként tekintenek rá, ahol többféle társadalomtudomány módszereit alkalmazzák a jogi jelenségek és intézmények tanulmányozására (ezt az álláspontot vallja például Roger Cotterrell).¹³ Az angol és amerikai szakirodalomban a mai napig heves vita folyik arról, hogy pontosan mit is takar a jog és társadalom irányzat, mely kutatási

1. konverzáció-elemzésben

konverzációelemzésben
[pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

¹¹ Az irányzathoz köthető a *Law and Society Association* megalakulása 1964-ben, és az egyesület gondozásában 1967 óta megjelenő *Law and Society Review* című folyóirat megjelentetése.

¹² HACKER, Daphna: *Law and Society Jurisprudence. Cornell Law Review*, 96. (2011) 728. o.

¹³ COTTERRELL, Roger: *The Sociology of Law. An Introduction*. London–Dublin–Edinburgh, 1992².

területek sorolhatók alá, és egyáltalán mi is a feladata, hogyan tud hozzájárulni a jog jobb működéséhez és annak jobb megértéséhez.¹⁴

Az irányzat korai képviselői mindenestre foglalkoztak néhány olyan területtel, és olyan módszertant alkalmaztak, ami segíthette a jog és nyelv irányzat kialakulását. A jogot jellemzően a gyakorlatban vizsgálták (*law in action*), és ennek során kifejezetten azokra a problémákra koncentráltak, melyek a jog tökéletlenségét bizonyítják. Rendkívül kritikusán szemlélték például az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését a gyakorlatban, és vizsgálataikban olyan kérdésekre keresték a választ, mint például hogy kit és miért tartóztat le általában a rendőrség,¹⁵ hogyan erősíti a jogi szabályozás a nemi alapú megkülönböztetést a családjogi és munkajogi viszonyokban,¹⁶ továbbá voltak olyan kutatók is, akik a jogi döntéshozatal folyamatát vizsgálták.¹⁷ Az irányzat hiányosságaként azt szokták ugyanakkor megfogalmazni, hogy csupán dokumentálta azt a tény, hogy a jog egyszerűen nem képes megvalósítani az egyenlőség követelményét, ugyanakkor nem magyarázta meg, hogy hogyan is történik mindez, melyek azok a mechanizmusok, melyek megakadályozzák ezt.

A két irányzat előremutató eredményeire, de egyúttal hiányosságaikra tekintettel merült fel az igény a két terület módszertanának, célkitűzéseinek módosítására, illetve azok egyesítésére, és tulajdonképpen ebből a törekvésből fejlődött ki a jog és nyelv irányzat. A szociolingvisztika képviselőivel szemben az az igény fogalmazódott meg, hogy vizsgálataik során egyrészt vegyék figyelembe a hatalom megnyilvánulásait a különböző beszédhelyzetekben, másrészt fogalmazzanak egyértelműben, és egyszerűsítsék a transzkripció jeleket, hogy azok a nem nyelvészek számára is érthetőek és használhatóak legyenek. A jog és társadalom irányzatnak pedig a módszertanán változtatott némiképp a jog és nyelv irányzat: az egyenlőség megvalósulásának hiányát úgy próbálja bizonyítani, hogy először a nyelvi gyakorlatot és nyelvhasználatot írja le, és onnan halad politikai célok felé, nem pedig fordítva. Dokumentálják tehát, hogy a különböző nyelvi változatok hogyan jelennek meg jogi környezetben, és csak ezt követően vetik fel a kérdést, hogy ennek milyen politikai, társadalmi okai és következményei lehetnek.

Másrésztől, mivel a szociolingvisztika azt tárta fel, hogy a különböző társadalmi jellemzők hogyan függenek össze az emberek által használt nyelvi változatokkal,

¹⁴ Vö. SARAT, Austin: *Vitality Amidst Fragmentation: On the Emergence of Postrealist Law and Society* [Scholarship](#)¹. In *The Blackwell Companion to Law and Society*. Oxford, 2004; SCHLAG, Pierre: *Spam Jurisprudence, Air Law, and the Rank Anxiety of Nothing Happening. (A Report on the State of the Art.)* *Georgetown Law Journal*, 97. (2009) 803. o.; WEST, Robin: *A Reply to Pierre*. *Georgetown Law Journal*, 97. (2009) 865. o.; HACKER: *Law and Society Jurisprudence*. 727–748. o.

¹⁵ BLACK, Donald J.: *The Social Organization of Arrest*. *Stanford Law Review*, 23. (1971) 1087–1111. o.

¹⁶ FINEMAN, Martha A.: *The Illusion of Equality: The Rhetoric and Reality of Divorce Reform*. Chicago, 1991.

¹⁷ LIND, Allan – TYLER, Tom: *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York, 1988.

a jog és társadalom irányzat képviselői pedig azt állították, hogy ezek a nyelvi változatok befolyásolják a joghoz való hozzájutást, kézenfekvőnek tűnt az a törekvés is, hogy azokat a beszédhelyzeteket kell tanulmányozni, ahol a nyelvhasználat és a jog találkozik.

Számos olyan tanulmány, könyv látott napvilágot – elsősorban az amerikai szakirodalomban –, melyek – immáron a jog és nyelv irányzat égisze alatt – azt próbálták feltárni, hogy a jogban megnyilvánuló hatalom hogyan működik jogi környezetben, és megpróbálták beazonosítani azokat a nyelvi mechanizmusokat, melyeken keresztül a hatalom megjelenik: azt gyakorolják vagy esetleg visszaélnék vele. A hatalom természetéről is sok minden megtudható ezekből a kutatásokból: például hogy bizonyos nyelvi részletek egy adott jogi szituációban hogyan reflektálnak a hatalmi viszonyokra, és hogyan erősítik meg azokat. A kutatások többsége rávilágít arra a kritikai diskurzuselmélet által is megfogalmazott tételre, hogy a nyelv nem csupán eszköz, amelyen keresztül a jogi hatalom működik, hanem *a nyelv maga a hatalom a jogban*. A hatalom egyszerre oka és következménye azoknak a nyelvi interakcióknak, melyek naponta lezajlanak a rendőrségi kihallgatásokon, bírósági tárgyalásokon és más jogi környezetben.

A jog és nyelv irányzat kialakulása, tehát a hetvenes évek óta eltelt évtizedekben – az Egyesült Államokban és Európában egyaránt – a kutatók egyre többféle elemzési szempontot vontak be a jog és a nyelv kapcsolatának vizsgálatába. Az angol nyelvű, de például a német szakirodalomban is elsősorban kvalitatív kutatásokkal találkozhatunk a jog és nyelv területén, és jellemzően – bár nem kizárólagosan – a bírósági tárgyalások elemzésén keresztül vizsgálják a jogi nyelvhasználatot. További érdekesség, hogy a bírósági tárgyalások közül is elsősorban a büntetőjogi tárgyalások vannak túlsúlyban. Ennek az oka egyrészt az lehet, hogy az átlagemberek alapvetően a büntetőjogi tárgyalásokkal azonosítják a bírósági eljárást,¹⁸ de magyarázható a szociolingvistáknak azzal a motivációjával is, hogy olyan interakciók vizsgálatára törekedtek, ahol a beszélgetés résztvevői nagyobb társadalmi különbségeket mutatnak, ezért markánsabb különbségek állapíthatóak meg nyelvi viselkedésük alapján.¹⁹

Természetesen találkozhatunk olyan vizsgálatokkal is, melyek a nyomozás szakaszára, a rendőrségi kihallgatásokra, vagy a peren kívüli megegyezésekre fókuszálnak, de ezek lényegesen kisebb figyelmet kapnak, mint a bírósági tárgyalások. Jogi szempontból pedig azért tűnhet izgalmasabbnak a kutatók számára a büntető-eljárások vizsgálata, mert közjogi jellege miatt itt sokkal erőteljesebben jelenik meg

¹⁸ BECKER-MROTZEK, Michael: *Diskursforschung und Kommunikation*. Heidelberg, 1999. 10. o.

¹⁹ SAJGÁL Mónika: A kvalitatív kutatási módszertan lehetőségei és korlátai a jog és nyelv kapcsolatának tükrében. In SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010., 104. o.

a felek aszimmetrikus kapcsolata, ily módon az állampolgárok alárendelt és kiszolgáltatott szerepe, valamint jobban tetten érhető a jog hatalmi dimenziója. Másrészt a jog **dráma-jellege** is inkább megmutatkozik ezekben az ügyekben: a bírósági tárgyalás valóban összehasonlíthatónak tűnik egy színházi előadással.²⁰ Végezetül a büntetőjogi eljárások nyelvi szempontból való vizsgálata a kutatók reményei szerint feltárhat olyan jelenségeket, jogi problémákat, melyekkel érdemes komolyan foglalkozni, így ezek a kutatások akár visszahathatnak a jogalkotásra és a jogalkalmazásra is, általában véve pedig hozzájárulnak a jog működésének jobb megértéséhez.

Ezzel kapcsolatban érdemes azt is megvizsgálni, hogy a bíróságok hogyan viszonyulnak a társadalomtudományi kutatások eredményeinek felhasználásához az ítélezés folyamatában. Van rá ugyan példa az amerikai joggyakorlatban,²¹ de felmerül a kérdés, hogy vajon meddig mennek el az amerikai bírák, milyen mértékben hajlandóak figyelembe venni ezeket a kutatási eredményeket, és vajon más országok bíróságai hogyan viszonyulnak ehhez a gyakorlathoz. *John Monahan* és *Laurens Walker* a nyolcvanas évek végén felállított egy tipológiát, mely szerint a társadalomtudományi kutatásokat a bírák háromféleképpen használhatják fel az ítélezésben: (1) a társadalomtudományi kutatások eredményeit az ügyben szereplő tények alátámasztására vagy cáfolatára használják („social facts” use); (2) egyes kutatások eredményei akár a jogalkotást is befolyásolhatják („social authority” use); (3) végül számos általános jellegű empirikus kutatás eredményei szolgáltathatnak adatokat, tényeket egy-egy későbbi ügy körülményeihez („social framework” use).²² A jog és

²⁰ Ahogy azt Horváth Barna megfogalmazta, a jogi perekben a színházi drámákhoz hasonlóan jellemző a meg szervezett cselekmények rendszere és a konfliktushelyzetek sokasága, azaz a per egy „súrtett dráma”, egy „Circus Juris”. Vö. HORVÁTH Barna: *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*. Kolozsvár, 1942. A mű ilyen szempontú elemzésére lásd H. SZILÁGYI István: Horváth Barna géniusza. In H. SZILÁGYI István: *Jog – irodalom. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Szeged, 2010. 33–88. o.

²¹ Az első alkalom, amikor egy bíróság nem jogi érveket is mérlegelt a döntéshozatalban, a *Brandeis Brief* néven ismert beadványban foglaltak figyelembevétel volt. Ebben a mintegy százoldalas anyagban Louis Brandeis ügyvéd mint Oregon állam jogi képviselője az USA Legfelsőbb Bírósága által tárgyalta *Muller v. Oregon-ügyben* (1908) szakértői véleményekre alapozva olyan orvosi és társadalomtudományi bizonyítékokat sorakoztatott fel, melyek alátámasztották azt az Oregon állam által bevezetni kívánt törvényt, amely csökkenteni akarta a nők munkaidejét. Ez a tendencia folytatódott majd fél évszázaddal később, amikor a *Brown v. Board of Education-ügyben* (1954) a feketék iskolai szegregációját megszüntető esetben Warren bíró a híres 11. számú lábjegyzetben különféle empirikus kutatásokra hivatkozott [Brown v Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954)]. Az ítélet szerint a szegregáció, az elkülönítés szükségképpen diszkriminatív és az egyenlőség elvét sértő, ezért a közoktatásban az „elkülönítve, de egyenlően” (*separate but equal*) elvnek nincs helye. A döntést követő években érvénytelenítettek minden olyan előírást, amely szegregációt alkalmazott a közintézményekben, parkokban, kórházakban, éttermekben, járműveken, ily módon ez az ítélet és közvetett módon az ítéletet megalapozó társadalomtudományi kutatások a jogalkotásra is kihatottak.

²² MONAHAN, John – WALKER, Laurens: Social science research in law: A new paradigm. *American Psychologist*, 43. (1988) 465–472. o.

1. dráma-jellege

drámajellege [pordanyk]

2. köv. sorba

[borsosagnes]

3. 22

nem kurzív [ildikoberci]

4. Oregon-ügyben

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

a jogi kötetekre vonatkozó útmutató szerint ezekben az esetekben kell a kötőjel ???

[pordanyk]

nyelv irányzat korai képviselői már ekkor hittek abban, hogy a nyelvészeti kutatások nagy része is alkalmas (lesz) ilyen közvetlen felhasználásra a bírói ítékezésben, még-hozzá elsősorban bizonyos tények bizonyítása vagy cáfolása érdekében („social facts” use),²³ és – mint látni fogjuk a következőkben – ez a feltevésük be is igazolódott.

1. 23
nem kurzív [Ildikoberci]

II. A jog és nyelv irányzat fejlődése az angolszász szakirodalomban

1. A kezdetek

Az első kutatások, melyek kifejezetten a jogi nyelv sajátosságait vizsgálták, annak írott változatára fókuszáltak, és a törvényeket, valamint egyéb írásos jogi dokumentumokat kezdték elemezni. Az első jelentős munka e körben David Mellinkoff *A jog nyelve* című monográfiája volt, melyben a szerző az angol írott jogi nyelv szerkezetét vizsgálta, és feltárta annak latin, francia és angolszász gyökereit.²⁴

Nem sokkal később azonban megkezdődött a beszélt jogi nyelv vizsgálata is, amit eltérő tudományos háttérrel rendelkező szakemberek kezdtek elemezni. Ezt követően szinte robbanásszerűen megnőtt azoknak az (elsősorban amerikai) kutatásoknak a száma, melyek a környezetben zajló diskurzusokat vizsgálták, és számos rendkívül érdekes eredményre jutottak. Ez időben egybeesik a nyelvészet legfiatalabb ágának, a pragmatikának a kialakulásával,²⁵ és a már említett szociolingvisztika térhódításával, de majd csak évekkel később válik világossá, hogy ezzel egy új kutatási terület önállósodott.

²³ Jegyezzük meg, hogy éppen ugyanebben az időben már hazánkban is gondolkodtak ezen a kérdésen. BARD Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói. Értekezés a bírósági tárgyalás jövőjéről*. Budapest, 1987. Lásd különösen a 4. fejezetet: Társadalomtudományok – büntető igazságszolgáltatás – a tárgyalás kettéosztása. 166–223. o.

²⁴ MELLINKOFF, David: *The Language of the Law*. Toronto, 1963.

²⁵ A pragmatika (a grammatika és a szemantika után) a nyelvészet harmadik nagy területe, amely már kifejezetten a nyelv használatával foglalkozik: a társadalmi cselekvés egyik formájának, a nyelvi interakciónak a tudománya, mely a nyelvnek különböző szituációkban és különböző célok elérése érdekében történő használatát kutatja. Ugyanakkor itt sem lehet nagyon éles határokat húzni a nyelvet vizsgáló különböző nyelvészeti irányzatok és más ugyancsak a nyelvvel foglalkozó tudományterületek (mint például a kommunikációelmélet, a narratológia vagy a pszicholingvisztika) között, a kutatásokban is gyakran találunk átfedéseket. A pragmatika számos területe közül a beszédaktus-elmélet, a diskurzuselmélet és a retorika eredményeit lehet leginkább a jogi nyelv és nyelvhasználat elemzésében kamatoztatni.

De hogy pontosan milyen területeket is fed le ez az új kutatási terület, az a mai napig nem tisztázott. A rendszeres áttekintés érdekében a következőkben azt a megoldást követjük, hogy számba vesszük azokat az angol nyelvű tanulmányköteteket, melyek időről-időre¹ összefoglalják a megelőző időszak alatt a tágabb értelemben vett jog és nyelv területén végzett kutatásokat. Mint ezekből látni fogjuk, közel sincs egyértés² a tekintetben, hogy hol is húzhatók meg a jog és nyelv irányzat határai, és esetleges, hogy az egyes kötetek szerkesztői mely témaköröket és kutatásokat tárgyalják az irányzat részeként. További nehézségekbe ütközünk, ha a nem angol nyelvű szakirodalmat is elemezzük, mert ekkor országonként is eltérő hagyományokkal és gyakorlattal találkozhatunk.

Az első átfogó visszatekintést a jog és nyelv irányzat kezdeti időszakáról *Judith Levi* és *Anne Walker* egy 1985-ben megrendezett konferencia előadásait összefoglaló tanulmánykötetében találhatjuk.²⁶ A kötet legfőbb érdeme – azon túl, hogy nagyjából ehhez a konferenciához és kötethez köthetjük a jog és nyelv irányzat nevesítését –, hogy szisztematikusan összegyűjti a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig végzett kutatásokat, rámutat azokra a kutatási területekre, melyek nem kaptak kellő figyelmet, és egyúttal kijelöli a további lehetséges kutatási irányokat. A bemutatott időszakban, azaz mintegy másfél évtized alatt három fő csapásirány körvonalazódott a kutatásokban a jog és nyelv területén:

(1) A leginkább kutatott terület a jogi környezetben, azon belül is a tárgyalóteremben zajló kommunikáció tanulmányozása volt: ezeket a kutatásokat sorolják összefoglaló néven a *courtroom studies* elnevezés alá. Számos kutatás zajlott például a következő témakörökben:

- a tárgyalótermi nyelvhasználat vizsgálata;
- a nyelvi változatok (például a kérdésfeltevés módjának) hatása a tanúk emlékezetére;
- a különböző nyelvhasználati módok hatása a tanúk szavahihetőségének és az ügyvédek munkájának megítélésére;
- az esküdteknek adott bírói utasítások érthetősége és hatékonysága;
- különböző szemantikai és pragmatikai kérdések vizsgálata a jogi diskurzusban;
- a kommunikatív kompetencia vizsgálata jogi környezetben;
- a narratív történetmesélés, mint³ egy lehetséges tanúzási modell elemzése;
- az amerikai jogi eljárásokban jellemző szó szerinti jegyzőkönyv-készítés⁴ nyelvészeti és jogi vonatkozásai;
- a vádalku során alkalmazott nyelvhasználat;
- az ügyfél és az ügyvéd közötti nyelvhasználat vizsgálata.

²⁶ LEVI, Judith – WALKER, Anne (szerk.): *Language in the Judicial Process*. New York, 1990.

1. időről-időre
időről időre [pordanyk]

2. egy- értés
egyert-értés [pordanyk]

3. történetmesélés, mint
történetmesélés mint
[pordanyk]

4. jegyzőkönyv-készítés
jegyzőkönyvkészítés
[pordanyk]

E témák között vannak olyanok, melyekben több kutatás is zajlott, de vannak olyanok is, ahol még csak a kezdeti lépéseket tették meg a kutatók.

(2) A második csoportba azokat a kutatásokat sorolják a kötet szerkesztői, melyek a *nyelvet mint a jog tárgyát* kezelik és vizsgálják:

- a különböző kisebbségek (például nem anyanyelvűek, nagyothallók) nyelvhasználati jogainak kutatása (a közoktatásban, a jogi eljárásokban és a különböző szolgáltatásokhoz való hozzáféréseben);
- a szóbeli bűncselekmények vizsgálata (például hangfelvételek bizonyítékként való felhasználása, rágalmozás, szóbeli fenyegetések);
- a fogyasztóvédelem területén felmerülő nyelvészeti kérdések;
- a szólásszabadsággal kapcsolatos problémák vizsgálata.

E témakörök nagy részét (a nyolcvanas évek közepéig) még csak vázolták a kutatók, de kevesen foglalkoztak velük részletesebben, az azóta eltelt időben viszont ezek a kérdések is egyre több kutatásban szerepelnek.

(3) A harmadik terület az *írott jogi nyelv* vizsgálata: a szerződések és különböző formanyomtatványok érthetőségének kutatása, illetve a jogszabályok, jogszabálytervezetek nyelvezetének vizsgálata, melyekkel ugyancsak kevés kutatás foglalkozott a nyolcvanas évek közepéig.

A fenti felsorolásból három kutatási terület megállapításait érdemes alaposabban is megismerni, melyekkel több kutatásban is foglalkoztak. Az első a *tanúk emlékezetének* vizsgálata, hiszen a bírósági eljárások központi eleme a tanúk meghallgatása, és az ő elmondásuk alapján az események utólagos rekonstruálása.²⁷ Elizabeth Loftus még a hetvenes években végzett – és később a tárgyalótermi diskurzusok vizsgálatánál is felhasznált kutatásai²⁸ világítottak rá arra, hogy számtalan pszichológiai és pszicholingvisztikai tényező befolyásolja a tanúk emlékezetét, és hogy emlékezetünk szinte mindig becsap minket: ahogyan visszaemlékszünk bizonyos eseményekre, kisebb-nagyobb mértékben mindig eltér attól, ahogy az valóban történt.

²⁷ Magyarországi empirikus kutatási adatok szerint például a hazai bíróságok gyakorlatában az összes felhasznált bizonyíték több mint fele (53,6%-a) tanúvallomás, és az összes többi bizonyítási eszköz osztozik a felhasznált bizonyítékok másik felén. Vö. BENCZE M.: A jogi alapelvek érvényesülésének szociológiai feltételei. In BENCZE Mátyás – VINNAI Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Debrecen, 2012. 44. o.

²⁸ LOFTUS, Elizabeth F. – PALMER, John C.: *Eyewitness Testimony*. Cambridge, 1979; LOFTUS, Elizabeth F. – PALMER, John C.: Reconstruction of Automobile Destruction: An Example of the Interaction between Language and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13. (1974) 585–589. o.; LOFTUS, Elizabeth F. – ZANNI, Guido: Eyewitness Testimony: The Influence of the Wording of a Question. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 5. (1975) 86–88. o.

1. –kutatásai
kutatásai előtt space
[drbalazsfekete]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

3. ge
előző sorba
[borsosagnes]

Míndez ráadásul befolyásolható is például a szóhasználatl vagy a kérdésfeltevés módjával.²⁹

Azonban nemcsak a külső körülmények, például a kérdésfeltevés befolyásolja az emlékezetet, hanem a saját gondolkodásunk is: nem mindegy, hogy gondolatban mely szavakkal, kifejezésekkel jelölünk és tárolunk az emlékezetünkben bizonyos tárgyakat vagy eseményeket, melyek aztán segítenek felidézni azokat. Egyes pszicholingvisztikai kutatások pedig azt is bizonyították, hogy egy eredetileg rosszul vagy nem pontosan érzékelt majd tárolt információ egy adott módon való többszöri felidézése (például a kihallgatások sorozatában) végül oda vezet, hogy az illető maga is elhiszi, hogy az események valóban úgy történtek, ahogyan ő visszaemlékszik. A kutatások legjelentősebb következtetése a tárgyalótermi tanúkihallgatásokra vonatkozóan az, hogy akkor kaphatjuk a legpontosabb és legteljesebb beszámolót egy korábbi eseményről, ha először hagyjuk a tanút a saját szavaival előadni a történetet, majd néhány jól irányzott kérdéssel pontosítjuk azokat.³⁰

Egy másik korai kutatásban *William O’Barr* és munkatársai arra hívták fel a figyelmet, hogy a tanúk és vádlottak által használt nyelvi változatok nagymértékben befolyásolják az esküdtekben kialakuló benyomásokat a szavahihetőségre vonatkozóan.³¹ A határozott és határozatlan nyelvhasználati módnak („powerful–powerless style”) megfelelő stílusjegyeket eredetileg a női és férfi nyelvhasználatl gondolták azonosítani a kutatók, de végül arra a megállapításra jutottak, hogy az sokkal inkább függ a társadalmi helyzettől, iskolázottságtól, mintsem a nemek közötti különbségtől. A határozatlan stílus³² jellemzői ugyanakkor valóban nagymér-

²⁹ Az egyik kutatásban videofilmet vetítettek egy autóbalesetről, és az eredmények azt bizonyították, hogy nem mindegy például, hogy egy szemtanúnak úgy teszik fel a kérdést, hogy milyen gyorsan haladt a két autó, amikor „egymásba csapódtak” vagy „egymásnak ütköztek”. A megkérdezett személyek ugyanis az első esetben jellemzően nagyobb sebességet jelöltek meg pusztán a szavak mögötti lexikai előfeltevések miatt. Amikor a kutatásban egy héttel később azt kérdezték a szemtanúktól, hogy láttak-e a felvételen törött üveget, azok, akiknek közvetlenül a film megtekintése után úgy tették fel a kérdést, hogy az autók egymásba csapódtak, kétszer olyan gyakran emlékeztek üvegszilánkokra, mint a másik csoport – holott a felvételen egyáltalán nem volt törött üveg. De akár a határozott („Did you see the broken headlight?” – „Látta a törött fényszórót?”) és határozatlan névelő („Did you see a broken headlight?” – „Látott törött fényszórót?”) használata is más emlékeket idézhet fel a szemtanúknak: az első esetben többen emlékeztek úgy, hogy láttak törött üveget a felvételen, mint a határozatlan névelő esetén, ahol többen válaszoltak úgy, hogy nem tudják, vagy nem emlékeznek. (A magyar nyelvben a határozott névelő megléte vagy hiánya közötti különbség szerint más a kérdés megfogalmazása.)

³⁰ Ezt a felismerést a jelenleg hatályos büntető-eljárásjogi kódexünk is követi, amikor úgy szabályoz, hogy a tanút vagy terheltet először hagyni kell saját szavaival elmondani a történetet, majd utána kell neki kérdéseket feltenni. A gyakorlatban azonban ez gyakran nem valósul meg. Vö. VINNAI Edina: A jegyzőkönyvvezetés gyakorlata egy empirikus vizsgálat tükrében. In *A Collegium Doctorum konferencia kiadványa*. (DVD) Miskolc, 2012.

³¹ O’BARR, William M.: *Linguistic Evidence – Language, Power and Strategy in the Courtroom*. London, 1982.

1. 32
a lábjegyzet szövege
hiányzik az oldalról
[ildikoberci]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

tékekben megegyeznek a korábban Robin Lakoff által női stílusként (*women's language*); definiált nyelvhasználatával.³³ Ugyanezeket a stílusjegyeket O'Barr-ék kutatása is feltárta, de azokat már alapvetően nem a nőkre, hanem az alacsonyabb társadalmi helyzetű beszélőkre jellemzőként írták le.

Megállapították továbbá, hogy egy tanú hitelességét nagymértékben befolyásolja az is, hogy mondandóját folyamatosan adja-e elő (*narrative style*), vagy kérdésekre válaszolva szaggatott, rövid válaszokat ad (*fragmented style*). Az ügyvédek azonban ezzel tökéletesen tisztában is vannak, ezért nem hagyják például az ellenérdekű fél tanút hosszasan beszélni, hanem minduntalan félbeszakítják kérdéseikkel, ezáltal azt a benyomást keltve az esküdtekben, hogy a tanú nem az igazat mondja, vagy nem oda illő információkat akar közölni.

Ehhez kapcsolódik a harmadik megállapítás az ügyvéd és a tanú közötti párhuzamos beszéd és félbeszakítások (*interruptions and simultaneous speech*) kapcsán: azt találták a kutatók, hogy ha az ügyvéd túl gyakran szakítja félbe a tanút, és sokszor keveredik vele párhuzamos beszédbe, vagy az átfedést hosszú ideig fenntartja és nem hagyja a tanút tovább beszélni, akkor azt a benyomást kelti a hallgatóságban, hogy nem tud megfelelő kontrollt gyakorolni a beszélgetés felett, nem túl intelligens, illetve hogy nem „fair” a tanúval szemben. Ugyanakkor az is érdekes megfigyelés volt, hogy erre a következtetésre gyakrabban jutottak a hallgatóság női tagjai, mint a férfiak, akik inkább hajlottak az ilyen ügyvédet profinak és kompetensnek tartani.

Végezetül a kutatók azonosították az ún. hiperkorrekt nyelvhasználatot (*hypercorrect testimony style*),³⁴ amire az jellemző, hogy a beszélő a jó benyomás érdekében formális nyelvet (igyekszik) használni, ami miatt rendszerint számtalan nyelvtani és szóhasználatbeli hibát ejt. Ennek eredményeként épp a kívánt hatást, a jó benyomás keltését nem éri el, ugyanis a vallomása mesterkéltnek, nehézkesnek és természetellenesnek fog tűnni, ami egy hiteltelen, esetleg hazug tanú képzetét kelti az esküdtekben.³⁵

³² Lakoff a nők nyelvhasználatában a következő jellegzetességek nagyobb arányát mutatta ki: habozás; túl udvarias formulák és az ún. utókérdések („ugye?”) használata; bizonyos szavak hangsúlyozása; jelentéktelen, tartalom nélküli melléknevek és jelzők használata; hiperkorrekt nyelvtan és kiejtés; a humor hiánya; közvetlen idézés; speciális lexika és sajátos szókincs; kérdő jellegű válaszok.

³³ LAKOFF, Robin: *Language and Woman's Place*. New York, 1975.

³⁴ A hiperkorrekció mellett a magyar szakirodalomban a következő megjelölésekkel találkozhatunk még: téves visszaütés, téves regresszió, hiperurbanizmus, túlkompenzáció, túlzott javítás, legújabbban pedig túlhelyesbítés. Vö. Kiss: *Társadalom...* 147. o.

³⁵ A kutatás eredményeinek ennél részletesebb ismertetését magyarul lásd VINNAI Edina: A bírósági nyelvhasználat kutatása az angolszász jogrendszerben. In *Doktoranduszok Fóruma 2000. október 30. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának szakírókiadványa*. Miskolc, 2001. 230–237. o.

1. (women's
women's
[drbalazsfekete]

2. előző sorba
[borsosagnes]

3. O'Barr-ék
O'Barrék [pordanyk]

4. 34
nem kurzív
[drbalazsfekete]

5. 32
az előző oldalra a helye
[ildikoberci]

6. előző sorba
[borsosagnes]

A harmadik leginkább kutatott terület a nyolcvanas évek közepéig az *esküdteknek adott bírói instrukciók* érthetőségének vizsgálata volt.³⁶ A két legjelentősebb kutatás eredményei megegyeznek a végkövetkeztetést illetően, miszerint még az átfo-galmazott, közérthetőbb utasításokat sem érti meg a laikus esküdtek nagy része, így a kutatók feltevése szerint számos ítélet úgy születik meg, hogy az esküdtek nem, vagy nem helyesen veszik figyelembe a jogi előírásokat a döntésük meghozatalakor. Eze-ket a kutatásokat, bár feltevéseik és következtetéseik rendkívül érdekesek, a hazai jog-gyakorlat szempontjából irreleváns voltak miatt nem ismertetem részletesen.

2. A kilencvenes évektől napjainkig

A jog és nyelv irányzat fejlődésének második szakaszának kezdetét a kilencvenes évek elejére tehetjük: *John Conley* és *William O'Barr* 1998-ban megjelent tanul-mánykötete³⁷ is ekkortól kezdve foglalja össze a jog és nyelv kutatásokat. A gyűj-tevényben olyan vizsgálatok eredményeit teszik közzé, melyek a jogi *hatalomnak* a ¹ Foucault által definiált – mikrofizikáját³⁸ elemezték a mikrolingvisztika szintjén zajló események tanulmányozásával.

A szerkesztők ugyanis a korábbi vizsgálatokról úgy vélekednek, hogy azok bár jelentős művek voltak a jog és nyelv kutatásában, de nem koncentráltak kellőképpen a nyelvi eszközök, módszerek jelentőségére a jog és a jogi hatalom természetének megértésében. Ezt a hiányt kívánják pótolni kötetükkel, és a több témakörben vég-zett empirikus kutatások (például a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket tárgya-ló eljárások, a mediáció keretében zajló házassági bontóperek) eredményeit össze-gezve arra a következtetésre jutnak, hogy az amerikai jogrendszer patriarchális jellege nagyon jól kimutatható abban, hogy az eljárásokban részt vevő jogászok jel-

³⁶ A két legjelentősebb kutatás eredményeit itt találhatjuk: CHARROW, Robert P. – CHARROW, Veda R.: Making Legal Language Understandable: A Psycholinguistic Study of Jury Instructions. *Columbia Law Review*, 79. (1979) 1306–1374. o.; ELWORK, Amiram – ALFINI, James J. – SALES, Bruce D.: Juridic Decisions: In Ignoran-² ce of the Law or in Light of It? *Law and Human Behavior*, 1. (1977) 163–190. o.; ELWORK, Amiram – ALFINI, James J. – SALES, Bruce D.: Toward Understandable Jury Instructions. *Judicature*, 65. (1982) 432–443. o.; ELWORK, Amiram – ALFINI, James J. – SALES, Bruce D.: *Making Jury Instructions Understandable*. Charlottesville, 1982.

³⁷ CONLEY, John – O'BARR, William: *Just Words. Law, Language, and Power*. Chicago, 1998.

³⁸ Michel Foucault szerint a diskurzus és a hatalom szorosan összefüggő fogalmak, és azt állítja, hogy a hata-lom sokkal több az állami hatalomnál, és annak a mindennapi életben megnyilvánuló „mikrofizikájáról” beszél: ami a jogi környezetben zajló diskurzusokban, mint például az ügyvédi irodákban, a rendőrségen és a bírósá-gokon nap mint nap tetten érhető. Vö. FOUCAULT, Michel: *The Order of Things: An Archeology of Human Sciences*. London, 1970; FOUCAULT, Michel: *The Archeology of Knowledge and the Discourse of Language*. London, 1972.

1. –
következő sorba
[ildikoberci]

2. **ce**
előző sorba
[borsosagnes]

lemzően a férfiak által használt beszédstílust preferálják. Ez pedig nem csupán a nőket, hanem más alárendelt társadalmi csoportokat (például feketéket, iskolázatlanokat, munkanélkülieket stb.) is hátrányos helyzetbe hoz, és ezáltal gátat szab az egyenlőség gyakorlati megvalósulásának.

E megállapítás előzményének tekinthetjük azt a vizsgálatot, melyben a kutatók iskoláskor előtti gyerekek nyelvhasználatát vizsgálták. *Amy Sheldon* és *Diane Johnson* kutatásukban³⁹ két alapvető beszédstílust különítettek el: a *single-voice discourse* (talán „egyoldalú beszélgetés”-nek lehet fordítani) alapvetően a dominanciára épül, legfontosabb célja az önkifejezés megvalósítása, nem kerüli a másik beszélővel való konfrontációt, és gyakran figyelmen kívül hagyja a másik fél mondanóját.

Ezzel szemben a *double-voice discourse* („kétoldalú beszélgetés”) a szolidaritásra épül, jellemző rá az érzékenység és a másik fél iránt érzett felelősség. Nem meglepő módon a kutatók azt találták, hogy az előbbi a fiúkra, míg az utóbbi inkább a lányokra volt jellemző. Megállapítják ugyanakkor, hogy bár nyilvánvaló a nemek szerinti különbség a gyerekek nyelvhasználati stílusában, fontos szerepe van az éppen adott csoportban érvényesülő normáknak és szabályoknak is. Olyan közösségekben, ahol csak nők vannak, vagy ami¹ egyébként a szolidaritásra épül, jól működik a *double-voice* stílus, de egy vegyes összetételű csoportban a *single-voice* a domináns.

Ez utóbbi azért érdekes megállapítás, mert a hétköznapi és jogi környezetben zajló diskurzusok többségében egyaránt férfiak és nők is részt vesznek, így a single-voice² stílus dominanciája a patriarchizmust szolgálja, és ezáltal hátrányba hozza a nőket. A kutatás eredményei számos olyan probléma gyökerére is rávilágítanak, melyekkel a nők például a válási mediációban szembesülnek. Hiába választják ugyanis a nők szívesebben a peres eljárás helyett a közvetítői eljárást – ahol az eljárás formai elemei kizárják a bírósági eljárásra jellemző, a nőket hátrányos helyzetbe hozó szituációkat, és ami elvileg a konfrontáció elkerülésére, a másik iránti szolidaritásra és odafigyelésre épül –, ha a férfiak (és néha a közvetítő is) figyelmen kívül hagyják ezeket az elvárásokat, és továbbra is a domináns *single-voice* stílust alkalmazzák, így az eljárásban a felek által használt nyelvi eszközök, stratégiák továbbra is a férfiaknak kedveznek.

A kilencvenes évek folyamán végzett számos vizsgálat közül érdemes megemlíteni még egyet, ami³ a *jogi egyetemi oktatás* hatását vizsgálta a jogász nyelv elsajátításában.⁴⁰ A kérdés úgy fogalmazódott meg, hogy vajon mi az oka annak, hogy

1. ami
amely [pordanyk]

2. single-voice
single-voice [pordanyk]

3. ami
amely [pordanyk]

³⁹ SHELDON, Amy – JOHNSON, Diane: Preschool negotiators: Linguistic Differences in How Girls and Boys Regulate the Expression of Dissent in Same-Sex Groups. In LEWICKI, Roy J. – SHEPPARD, Blair H. – BIES, Robert J. (szerk.): *Research on Negotiation in Organizations*. Vol. 4. Bingley, 1994.

⁴⁰ A jogi képzés elemzése és kritikája az amerikai jogi realizmus és a *Critical Legal Studies* irányzatok egyik kiemelkedő témája volt.

a jogi eljárásokban részt vevő laikusok sokszor alig értik meg, amit a jogászok mondanak nekik vagy egymásnak, azaz mikor és hogyan történik a szakmai zsargon elsajátítása a jogi képzés során. Ennek megválaszolására 1996-ban *Elizabeth Mertz* végzett vizsgálatokat: nyolc amerikai jogi karon tanulmányozta az elsőévesek egyetemi óráit, és arra a következtetésre jutott, hogy a jogesetek, ítéletek olvasása, feldolgozása közben a tanulók megtanulják kiemelni a lényegét, a jogilag releváns tényeket, és ezáltal megtanulnak úgy gondolkodni, mint a jogászok.⁴¹ Ez természetesen nagyon fontos készség, amit el kell sajátítaniuk az egyetemi tanulmányok során, hiszen ezáltal lesznek képesek megjósolni az újabb ügyek kimenetelét, ami későbbi pályafutásuk során mindennapi teendőik közé fog tartozni.

A probléma csupán az, hogy miközben jó jogászokká válnak, eltávolodnak attól a világtól, attól a társadalmi környezettől, ahonnan eredetileg érkeztek, és ahonnan az ügyfelek is érkeznek majd. A jogászok és ügyfelek közötti kommunikációs szakadék tehát abból fakad, hogy míg a joghallgatók megtanulják kiragadni a feleket társadalmi környezetükből, és csak ember-, illetve esettípusokat látnak maguk előtt, addig a hétköznapi ember számára fontosak maradnak az egyéni tényezők, az eset egyedi körülményei. A jó jogász a bíró szemével látja a peres ügyet és a feleket, hisz így lesz képes a legmeggyőzőbben érvelni a bíróság előtt, ugyanakkor ezzel létrejön egy választóvonal a „mi, jogászok” és az „ők, laikusok” csoportja között. Mindezeknek a következményeknek azonban – állítja Mertz – maguk a professzorok sincsenek tudatában, amikor az egyetemen legjobb tudásuk szerint igyekeznek oktatni a diákokat. Nem is tudják, mekkora hatalmat adnak a leendő jogászok kezébe, amikor megtanítják nekik a jogi nyelvhasználatot, és hogy mindez milyen következményekkel jár nemcsak a jogi eljárásokban, hanem a társadalmi hierarchia újraterrésében is.

A harmadik átfogó jellegű kötet 2008-ban jelent meg, és egy 2006-ban Düsseldorfban megrendezett konferencia előadásait tartalmazza *Frances Olsen*, *Alexander Lorz* és *Dieter Stein* szerkesztésében.⁴² A jog és nyelv irányzat fejlődését, aktuális helyzetét, ismertségét és szóba jöhető részterületeit *Peter Tiersma* foglalta össze a kötetben: sorra veszi azokat a témaköröket, kutatási részterületeket, melyek a megelőző évtizedekben a jog és a nyelv kapcsolatát vizsgálták, és kísérletet tesz arra, hogy pontosan megvonja a jog és nyelv kutatási terület határait.⁴³ Az irányzat ismertségét

⁴¹ MERTZ, Elizabeth: Recontextualization as Socialization: Text and Pragmatics in the Law School Classroom. In SILVERSTEIN, Michael – URBAN, Greg (szerk.): *Natural Histories of Discourse*. Chicago, 1996.

⁴² OLSEN, Frances – LORZ, Alexander – STEIN, Dieter (szerk.): *Law and Language: Theory and Society*. Düsseldorf, 2008.

⁴³ TIERSMA, Peter: What is Language and Law? And Does Anyone Care? In OLSEN–LORZ–STEIN: *Law and Language: Theory and Society*. 9–34. o.

(pontosabban kevésbé ismert és marginális voltát) úgy próbálta szemléltetni Tiersma, hogy az interneten rákeresett bizonyos szókapcsolatokra, kifejezésekre, és azok találati számából vont le következtetéseket.⁴⁴

Alapvetően azt a várakozását igazolták a keresések eredményei, hogy a jog és nyelv kutatási terület nem kap kellő figyelmet sem szakmai körökben, sem a laikus közönség körében. Összehasonlításként a jog és gazdaság területet választotta, ami szintén a jogtudomány és egy másik tudományterület (közgazdaságtan) határán önállósodott.⁴⁵ A keresés eredményeként a „jog és gazdaság” szókapcsolatra sokkal nagyobb (több mint tízszer annyi) találati számot kapott az interneten, holott véleménye szerint a jog nyelvi vonatkozásai legalább annyira fontosak – ha nem fontosabbak –, mint a jog gazdasági jellegű vizsgálata.

Tiersma szerint több oka is van annak, hogy a jog és nyelv mint diszciplína kevésbé ismert és elismert. Az egyik az, hogy a jogi oktatás és általában a jogi szakma nem sok figyelmet szentel neki. Megállapítja, az Egyesült Államokban a jogászok és a jogot oktatók egyaránt továbbra is csak eszköznek tekintik a nyelvet, mintsem a vizsgálódás lehetséges tárgyának. Ez abban is megmutatkozik, hogy a jogi egyetemi képzésben ritkán találkozhatunk ilyen vagy hasonló tematikájú tantárggyal – ami egyrészt oka, másrészt következménye ennek a mellőzöttségnek. Ugyanakkor a következő tantárgyakkal az amerikai jogi karokon gyakrabban találkozhatunk: jog és gazdaság, jog és irodalom, jog és feminizmus, faj és jog – ez utóbbi nyilvánvalóan az emberi jogi értelemben vett fajok (*race*) és a jog viszonyára vonatkozik.⁴⁶

Tiersma tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy a jog és a nyelv lehetséges kapcsolódási pontjait vizsgáló – a nyelviséget bármilyen formában elemző – angol nyelvű tanulmányok, monográfiák áttekintése alapján meghatározza, melyek kutatási területek tartoznak a jog és nyelv irányzathoz. Ezek között vannak olyanok, melyek alapvetően empirikus kutatásokon alapulnak, míg mások inkább elméleti szempontból vizsgálják a jog és a nyelv kapcsolatát. A következő területeket veszi sorra Tiersma, és próbálja meghatározni helyüket a jog és nyelv irányzathoz viszonyítva: (i) jog és irodalom, (ii) a többnyelvűség problémájának kutatása, valamint a (iii)

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

⁴⁴ Az eredmények csupán tendenciák bemutatására alkalmasak, mert kvantitatív módszerként erősen kifogásolható, a keresés ugyanis számos esetlegességének hatását viseli.

⁴⁵ A jog és gazdaság irányzathoz lásd CALABRESI, Guido: *The Costs of Accidents: A Legal and Economic Analysis*. New Haven, 1970; CALABRESI, Guido: *Ideals, Beliefs, Attitudes, and the Law.Private*² *Law Perspectives on a Public Law Problem*. Syracuse, 1985; POSNER, Richard: *The Economic Analysis of Law*. Boston, 1972; COOTER, Robert – ULEN, Thomas: *Law and Economics*. Glenview, 1988. (Magyarul:³ *Jog és közgazdaságtan*. Budapest, 2005); SHAVELL, Steven M.: *Foundations of Economic Analysis of Law*. Cambridge, 2004.

⁴⁶ Említsük meg, hogy a jog és gazdaság, valamint a jog és irodalom tantárgy néhány hazai egyetemen is megtalálható szabadon választható óra keretében.

2. **Law.Private**
a pont után szököz kell
[ildikoberci]

3. **(Magyarul:**
(magyarul: [pordanyk]

nyelvi jogok kérdésköre, (iv) jogi szemiotika, (v) jog és retorika, (vi) jog és filozófia, (vii) igazságügyi nyelvészet, valamint a (viii) diskurzuselemzés – ezek közül néhányat a jog és nyelv irányzathoz tartozónak tekint, míg másokat attól független, különálló területként azonosít. Természetesen vitába lehet szállni ezzel az osztályozással, és léteznek is másféle csoportosítások, különösen ha nem csupán az angol nyelvű szakirodalmat, hanem az irányzat európai fejlődését is figyelembe vesszük.

Tiersma javaslatokat fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne növelni a jog és nyelv irányzat ismertségét és népszerűségét. Ennek egyik lehetséges, de nem túl reális módja, hogy egy kutató jogász és nyelvész diplomával is rendelkezzen, és mindkét tudományterület ismeretanyagát és eszköztárát birtokolva folytasson kutatásokat a két terület metszéspontjában. Ennél sokkal ígéretesebb megoldás lehet a jogászok és nyelvészek együttműködése, amire jó példa John Conley és William O’Barr munkássága. Az Egyesült Államokban azonban nem egyszerű egy ilyen közös kutatás megszervezése, ugyanis az egyetemek jogi karai fizikailag is elkülönülnek az egyetem egyéb fakultásaitól, különálló egységként működnek. Ezért az együttműködésre nagyobb lehetőség nyílik az európai országokban, ahol a jogi kar csak egy az egyetem többi kara mellett. Jó és egyben előremutató példa erre a 2000–2003 között Miskolcon folytatott empirikus kutatás, melyben jogász és nyelvész oktatók, kutatók és hallgatók vettek részt. (A kutatás részletes ismertetésére a tanulmány végén kerül sor.)

Végezetül a legfrissebb átfogó tanulmánykötet 2012 tavaszán jelent meg az *Oxford Handbooks in Linguistics* sorozatban Peter Tiersma és Lawrence Solan szerkesztésében:⁴⁷ ez egy 40 fejezetből álló, széles szakirodalmi jegyzéket is tartalmazó mű, ami azonban – a kézikönyvek műfaji jellegéből adódóan – csak arra alkalmas, hogy felvillantsa, az egyes területeken milyen kutatások történtek eddig, de elmélyültebb ismertetésekre nem kerül sor benne. Meglepő módon azonban a témakörök között nem találunk meg olyanokat, melyeket a korábbi osztályozások egyértelműen a jog és nyelv irányzaton belül helyeztek el (így hiányzik például a jog és irodalom említése, és az igazságügyi nyelvészet sem kap külön fejezetet a kötetben, hanem több témakörben található olyan írásokat, amelyek ehhez a területhez sorolhatóak), ugyanakkor önálló témakörként jelennek meg olyanok, melyeket néhanyan (köztük maguk a szerkesztők is más kötetekben) nem a jog és nyelv irányzat részeként tárgyalnak (mint például a nyelvi jogok kérdésköre).⁴⁸

⁴⁷ SOLAN, Lawrence – TIERSMA, Peter (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford, 2012.

⁴⁸ E negyven fejezet a következő témakörökbe rendezve jelenik meg: jogi nyelv, jogi szövegek értelmezése, többnyelvűség és fordítás, nyelvi jogok, nyelvhasználat a büntetőjog területén, tárgyalótermi diskurzusok, szellemi tulajdonnal kapcsolatos kérdések, szerzőségi kérdések, valamint beszélők azonosítása (e két utóbbi például jellemzően az igazságügyi nyelvészethez sorolható).

III. A jog és nyelv irányzat lehetséges részterületei

A következőkben – kizárólag az angol nyelvű szakirodalom alapján – számba vesszük azt a sokféle kutatási területet, melyeket az iménti tanulmánykötetek a jog és nyelv irányzat kapcsán tárgyaltak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért azt a megoldást választottam, hogy külön tárgyaljuk a szűkebb és a tágabb értelemben vett jog és nyelv irányzatot, és ebbe a két kategóriába rendeztem el az egyes területeket. Természetesen lehet vitatni az osztályozást és a kutatási területek besorolását, de arra alkalmas lehet ez a csoportosítás, hogy egy kicsit tisztábban lássunk a rendkívül szerteágazó irányzatok között.

1. A szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzat

Az előző fejezetben láthattuk, hogy már a kezdetekkor a legtöbb kutatás az ún. *courtroom studies* területen zajlott, azaz a tárgyalótermi diskurzusokra fókuszált. Idővel aztán a kutatók egyre mélyebbre ástak a jogászok nyelvhasználatának vizsgálatában, figyelmüket a lexikai elemzés felé fordították, és egyre kifinomultabb módszereket alkalmaztak.

A kezdeti kutatások elsősorban azt vizsgálták és bizonyították, hogy irányított, zárt kérdésekkel és félbeszakításokkal az ügyvéd el tudja azt érni, hogy a tanú csak néhány elfogadható válasz közül választhat, vagy kizárólag igen-nem válaszokat adhat. Ehhez hozzájárulnak az angol–amerikai bírósági és eljárási rendszer sajátosságai is, ahol a felek általi kikérdezés dominál: a vád és védelem képviselői először saját tanújukhoz intéznek kérdéseket, majd utána az ellenérdekű fél képviselője kérdez (ez az ún. *cross-examination*, a kereszkérdezés módszere). A korábbi vizsgálatok már azt is bizonyították, hogy a tárgyalótermi diskurzusokban a hatalom megnyilvánulása erősen aszimmetrikus a felek között, ami lényeges különbséget eredményez a beszélgetőtársak kérdésfeltevési és válaszadási jogaiban és lehetőségeiben.⁴⁹ Ilyen körülmények között a tanúknak esélyük sincs arra, hogy a saját narratívájukat szabadon

⁴⁹ Vö. ATKINSON, Maxwell – DREW, Paul: *Order in Court – The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London, 1979; O'BARR: *Linguistic Evidence...*; DANET, Brenda: *Language in the Legal Process*. *Law & Society Review*, 14. (1980) 445–564. o.; DANET, Brenda: »Baby« or »fetus«? Language and the Construction of Reality in a Manslaughter Trial. *Semiotica*, 32. (1980) 187–219. o.; WOODBURY, Hanni: The Strategic Use of Questions in Court. *Semiotica*, 48. (1984) 197–228. o.; PHILLIPS, Susan: On the Use of Wh-questions in American Courtroom Discourse: A Study of the Relation Between Language Form and Language Function. In KEDAR, L. (szerk.): *Power Through Discourse*. Norwood, 1987. 83–111. o.; WALKER, Anne G.: *Linguistic*

1. Evidence...;D

a pontosvessző után
szóköz kell [ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

előadják, kiemelve az általuk lényegesnek tartott momentumokat. Ehelyett a tanúk mondanivalóját az ügyvéd szólatatja meg, az ügyvéd által megfogalmazott kérdésekre kell válaszolniuk, nincs reális lehetőségük arra, hogy megváltoztassák a beszélgetés menetét, nem hozhatnak fel új témát, az ügyvéd pedig akár az egyértelmű „nem” válaszokat is figyelmen kívül hagy(hat)ja.

Amikor a kutatók lexikai szempontból is vizsgálni kezdték a tárgyalóteremben zajló interakciókat, arra a megállapításra jutottak, hogy az ügyvéd nem csupán a kérdések megfogalmazásával, hanem pusztán már a szóhasználattal, a szavak tudatos megválasztásával is el tudja érni, hogy egy tanú szavahihetősége megkérdőjeleződjék az esküdtek szemében.⁵⁰ Ez sokkal kevésbé egyértelmű és nyilvánvaló a kívülállók számára, mégis rendkívül hatásos (és a vallomást tevőre nézve hátrányos) módja a beszélgetés, pontosabban a vallomástétel manipulálásának.

E vizsgálatok kiemelt területe lett az erőszakos közösülés és a családon belüli erőszak, ahol különösen jól tetten érhető a jogi eljárásokban manifesztálódó hatalom, és annak működési mechanizmusai. Hiába történt – legalábbis a jogi normák szintjén – jelentős előrelépés azzal, hogy jogszabályban határozták meg a nemi erkölcs elleni bűncselekmények áldozatainak kihallgatási módszereit (az Egyesült Királyságban például a bántalmazó ügyvédje nem tehet fel a tanú korábbi szexuális életére vonatkozó kérdéseket), a valóságban továbbra is másodlagos viktimizációt jelent számukra a bírósági tárgyalás. Ennek elsődleges oka az a korábban már említett gyakorlat, hogy a tanú történetét – a kérdésein keresztül – valójában az ügyvéd szólatatja meg, és ebből fakad minden további probléma is: úgy fogalmazza meg a kérdéseket, hogy arra a tanú csak igen-nem válaszokat vagy néhány, már a kérdésben sugalmazott választ adhat, figyelmen kívül hagyja a tanú bizonytalan válaszait vagy akár az egyértelmű tagadását, valamint olyan szavakat használ, melyek mellékjelentése, illetve az ahhoz kötődő szókapcsolatok kellemetlen helyzetbe hozzák az áldozatot.⁵¹

A lexikai szempontokat vizsgáló kutatások azt is megállapították, hogy az ügyvédek által tudatosan megválasztott és használt szavak konnotációja, illetve a hozzá-

Manipulation, Power and the Legal Setting. In KEDAR, L.: *Power Through Discourse*. 57–83. o.; LUCHENBROERS, June: »In your own words...«: Questions and Answers in a Supreme Court Trial. *Journal of Pragmatics*, 27. (1997) 477–503. o.

⁵⁰ COTTERILL, Janet: Collocation, Connotation, and Courtroom Semantics: Lawyers' Control of Witness Testimony through Lexical Negotiation. *Applied Linguistics*, 25. (2004) 4. sz., 513–537. o.

⁵¹ Vö. TASLITZ, Andrew: *Rape and the Culture of the Courtroom*. New York, 1999; PTRACEK, James: *Battered Women in the Courtroom*. Boston, 1999; MATOESIAN, Gregory: *Reproducing Rape: Domination through Talk in the Courtroom*. Chicago, 1993; MATOESIAN, Gregory: *Law and the Language of Identity: Discourse in the William Kennedy Smith Rape Trial*. London, 2001; EHRlich, Susan: *Representing Rape: Language and Sexual Context*. London, 2001; EHRlich, Susan: (Re)contextualising Complainants' Accounts of Sexual Assault. *Forensic Linguistics*, 9. (2002) 193–212. o.

1. –
előző sorba [ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

juk kapcsolódó tipikus szókapcsolatok szintén hátrányosan befolyásolhatják egy tanú megítélését. Az olykor jelentéktelennek tűnő különbségek két szó között akár oda is vezethetnek, hogy például egy bántalmazott feleség könnyelműnek, sőt akár kifejezetten rossz anyának is tűnhet az esküdtek szemében.⁵² Ezeket a különbségeket a tanúk is pontosan érzékelik, mégis tehetetlenek az ügyvéddel szemben, hiszen az eljárási szabályok által meghatározott szerepükből nem léphetnek ki, nem szakíthatják félbe az ügyvédet, nem tiltakozhatnak a szóhasználatuk ellen, és ezek mind megalázó helyzetbe hozzák őket.

Van ugyan olyan – elsősorban jogászok által képviselt – vélemény,⁵³ mely szerint az ügyvédek pontosabb és szakszerűbb megfogalmazásából adódóan az általuk előadott történet teljesebb, mint a tanúk homályos és pontatlan megfogalmazásai, a nyelvészek mégis egyenesen „nyelvi Armageddonról” beszélnek a tárgyalótermi nyelvhasználat kapcsán.⁵⁴ Egy olyan tanúvallomás ugyanis, amely a kérdések megfogalmazása és a kérdésfeltevés módjának köszönhetően alapvetően az ellenérdekű fél (például a bántalmazó férj) védőjének szempontjait tükrözi, értelemszerűen hátrébe szorítja a tanú (a bántalmazott feleség) érdekeit.

Míndezek eredményeként sok tanú úgy hagyja el a tárgyalótermet, hogy úgy érzi, nem volt lehetősége arra, hogy előadja a történetéről a saját verzióját,⁵⁵ mások pedig

⁵² Az egyik ismertetett példában a bántalmazott feleség tanú következetesen „ismerős”-nek, míg az ügyvéd „barát”-nak nevezi a szomszédasszonyt. Ez azért jelentős, mert ha a szomszéd valóban egy barát volt, akkor ésszerű lett volna, hogy a tanú akár az éjszaka közepén is segítséget kérjen tőle, és átmenjen hozzá két kis-korú gyermekével, amikor a férje bántalmazta őt. A két szó mellékjelentése és a hozzájuk fűződő legjellemzőbb szókapcsolatok elemzésével a kutatók egyértelműen igazolni tudták, hogy a „barát” szó sokkal közelebbi, bensőségebb viszonyra utal annál, mint amit a tanú a szomszédasszonnyal való kapcsolatáról elmondott, így az ügyvéd által sugalmazott felelőtlensége nem állja meg a helyét. (Ehhez az elemzéshez egyébként a kutatók az ún. „COBUILD Bank of England” 56 millió szavas adatbázisát használták és ezakt számításokat, pontrendszeret alkalmazva vizsgálták a szavak konnotációját és a leggyakoribb szókapcsolatokat.) További példaként szerepelnek még a szakirodalomban a következő szópárok: magzat – bébi, bár – klub, meglők – taszit, arcul csap – arcába üt, melyek hasonlóan apró különbségeket jelentenek, de a valomást tevő tanúról kialakuló kép szempontjából meghatározók lehetnek.

⁵³ LUBET, Steven: *Nothing But the Truth. Why Trial Lawyers Don't, Can't, and Shouldn't Have to Tell the Whole Truth*. New York, 2002.

⁵⁴ TASLITZ: *Rape and the Culture of the Courtroom*.

⁵⁵ A brit Belügyminisztérium 2001-ben a tanúk megelégedettségéről végzett felmérése azt mutatta, hogy a megkérdezett tanúk kevesebb mint fele (48%-a) érezte úgy, hogy az ügyvéd lehetőséget biztosított arra, hogy mindent elmondjon a vallomásaiban, amit szeretett volna. Különösen nyugtalanító adat, hogy a legkiszolgáltatottabb csoportokba tartozók (nők, gyerekek, fogyatékkal élők, az erőszakos és szexuális bűncselekmények áldozatai) körében ez az arány még alacsonyabb: ők kifejezetten bántónak és nyugtalanítóknak tartották az ellenérdekű fél védőjének kérdéseit. A felmérésből az is kiderült, hogy a tanúk 20%-a már a tárgyalás előtt megfélemlítve érezte magát, a tanúvallomás megtétele után pedig 40%-uk mondta azt, hogy nem szívesen tenne ismét vallomást a bíróság előtt. Idézi WHITEHEAD, E.: *Witness Satisfaction: Findings from the Witness Satisfaction Survey 2000*. London, 2001. (Home Office Research Study, 230.)

1. **Truth. Why**
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

úgy érzik magukat, mintha ők lettek volna a vádlottak.⁵⁶ Ennél sokkal aggasztóbb és súlyosabb következményekkel is járhat azonban ez a gyakorlat, ha az esküdtek esetleg felmentenek egy erőszakos elkövetőt csupán azért, mert a tanúnak nem volt lehetősége a tárgyaláson a saját szavai szerint, pontosan előadni a történeteket.⁵⁷ A tárgyalótermi kihallgatások kapcsán a bírák felelőssége is felmerült már, akik sokat tehetnének az ügyvédek „kártékony” kihallgatási módszerei ellen.⁵⁸ Megoldásként pedig azt javasolják a szakemberek, hogy az erőszakos bűncselekmények áldozatai – hasonlóan a gyermekkorú tanúk meghallgatásához – saját szavaikkal, egybefüggő monológ formájában mondhassák el vallomásukat, mielőtt az ellenérdekű fél ügyvédje intéz hozzájuk kérdéseket.

Nem sokkal az ezredforduló előtt jelent meg az amerikai szakirodalomban és joggyakorlatban az igazságügyi nyelvészet (*forensic linguistics*), mint viszonylag jól körülhatárolható terület, és mára a jog és nyelv irányzat egyik legfontosabb, legtöbbet kutatott területévé vált. Vannak ugyan bizonytalanságok, hogy pontosan milyen típusú kutatások vagy írárok sorolhatók ehhez a területhez, sőt, néhányan a jog és nyelv irányzattal azonosítják, és a két fogalmat szinonimaként használják,⁵⁹ de az általánosan elfogadott álláspont szerint az igazságügyi nyelvészet a jog és nyelv irányzat egyik legfontosabb részterülete. Képviselőinek alapvető célja, hogy az igazságügyi orvostan nyomdokaiba lépjenek, és – a hasonló elnevezésen túl – a terület elérje azt a státuszt és elismertséget, amit az orvostudomány már kivívott magának a jogi eljárásokban.

Önállóságának egyik jele, hogy az amerikai jogi eljárásokban egyre gyakrabban kérnek fel nyelvész szakértőket olyan kérdések megválaszolására, melyek felmerülnek egy jogvitában, és amihez nyelvészeti ismeretek vagy nyelvészeti módszertan alkalmazása szükséges. Jellemzően az igazságügyi nyelvészek feladatai közé tartozik egy-egy konkrét megnyilatkozás szerzőjének azonosítása (ez lehet például egy lehallgatási ügyben a hangfelvételen szereplő személy, vagy egy névtelen levél írójának azonosítása, esetleg plagizálás bizonyítása); egy személy származásának megállapítása a beszéde alapján; esetenként pedig arra kéri fel őket, hogy adjanak szakvéleményt arról, hogy egy jogi kifejezéseket is tartalmazó szöveg (például egy kaparós sorsjegy használati útmutatója) mennyire érthető és egyértelmű egy laikus számára.⁶⁰

⁵⁶ LEES, Sue: *Carnal Knowledge: Rape on Trial*. London, 1996; PTACEK: *Battered Women in the Courtroom*.

⁵⁷ KEBBEL, Mark – DEPREZ, S.: Lawyers' Questioning Style »May Aid Rapists«. *The Guardian*, 10. September, 1998.

⁵⁸ TIERSMA, Peter: *Legal Language*. Chicago, 1999.

⁵⁹ GIBBONS, John: *Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System*. Oxford, 2003.

⁶⁰ A Massachusetts-i Lottóbizottság például azért tagadta meg több játékosról is az egymillió dolláros nyermény kifizetését, mert szerinte félreértették a kaparós sorsjegyen található instrukciókat. Az eljárásban

1. szinonimaként
szinonimaként
[pordanyk]

2. Massachusetts-i
Massachusettsi
[pordanyk]

Néhány igazságügyi nyelvészként dolgozó szakember meg is osztja tapasztalatait a nagyközönséggel: *Lawrence Solan* és *Peter Tiersma* például arra hívják fel a figyelmet, hogy nyelvész szakértő segítségével azt is egyértelműen ki lehet mutatni, hogy milyen nyelvi eszközökkel, trükkökkel érte el a rendőr, hogy valaki beismerjen egy olyan bűncselekményt, amit el sem követett. Foglalkoznak továbbá azzal az egész jogi eljárást alapjaiban érintő kérdéssel, hogy mennyire lehet megbízható egy korábbi beszélgetést felidéző vallomás, amikor köztudott, hogy az emberek általában nem tudnak pontosan visszaemlékezni egy adott szituációban elhangzott szavakra; vagy hogy képesek-e az emberek valakit a hangja alapján felismerni.⁶¹

Roger Shuy ugyancsak számos bírósági eljárásról beszámol, ahol nyelvész szakértőként vett részt,⁶² és olyan kézikönyvet is készített már, melyben gyakorlati tanácsokkal látja el a jogi eljárásokban szakértőként felkért nyelvészeket.⁶³ *Malcolm Coulthard* pedig néhány angliai ügyet elemez, ahol írott vallomások hitelességét kellett szakértőként megállapítania.⁶⁴ Az igazságügyi nyelvészek meglehetősen kritikusak a hatóságok, de akár saját munkájukkal szemben is. *Diana Eades* például egyszerűen elfogadhatatlannak és megbízhatatlannak tartja azt a módszertant és gyakorlatot, amit a bevándorlási hivatalok alkalmaznak a menedékkérők nemzeti hovatartozásának megállapításakor.⁶⁵ Solan és Tiersma pedig önkritikát gyakorol, amikor felvetik azt a mindennapi munkájukban felmerülő problémát, hogy vajon mennyire megbízható az az eredmény, amire vizsgálataik alkalmával jutnak, hisz az esetek többségében egy rövid beszéd- vagy írásrészlet alapján kell személyeket azonosítaniuk, ezért száz százalékos azonosítást nem tudnak végezni.⁶⁶

Az igazságügyi nyelvészet tehát nem pusztán mint gyakorlati szakma jelenik meg, ugyanis az eljárásokban szakértőként eljáró nyelvészek nem csupán szakvéleményeket készítenek, hanem tapasztalataik alapján általános összefüggéseket is megfogalmaznak, ezeket publikálják és így széles körben is hozzáférhetővé teszik.

---

egy nyelvész szakértő is elemezte és értelmezte a vitatott szöveget. Lásd BUTTERS, Ronald: How Not to Strike it Rich: Semantics, Pragmatics, and Semiotics of a Massachusetts Lottery Game Card. *Applied Linguistics*, 25. (2004) 4. sz., 466–490. o.

⁶¹ SOLAN, Lawrence – TIERSMA, Peter: *Speaking of Crime: The Language of Criminal Justice*. New York, 2005.

⁶² SHUY, Roger W.: *Language Crimes.The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom*. Cambridge, 1993.

⁶³ SHUY, Roger W.: *Linguistics in the Courtroom: A Practical Guide*. New York, 2006.

⁶⁴ COULTHARD, Malcolm: Whose Voice is It?: Invented and Concealed Dialogue in Written Records of Verbal Evidence Produced by the Police. In COTTERILL, Janet (szerk.): *Language in the Legal Process*. Houndmills, 2002. 19–34. o.

⁶⁵ EADES, Diana: Applied Linguistics and Language Analysis in Asylum Seeker Cases. *Applied Linguistics*, 26. (2005) 503–526. o.

⁶⁶ SOLAN–TIERSMA: *Speaking of Crime...*

1. **ke**
előző sorba
[borsosagnes]

2. **Crimes.The**
a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

Összességében azt lehet mondani, hogy az igazságügyi nyelvészet a jog és nyelv irányzat egyik legdinamikusabban fejlődő részterülete, amit az is bizonyít, hogy 1992 óta saját egyesületük (*International Association of Forensic Linguists – IAFL*) és folyóiratuk (*International Journal of Speech, Language and the Law*, korábban *Forensic Linguistics*) van. Ugyancsak a térhódításra utal, hogy 2004-ben az *Applied Linguistics* című folyóirat külön tematikus számot szentelt az igazságügyi nyelvészet alá sorolható legfrissebb kutatások ismertetésének.⁶⁷

A szűkebb értelemben vett jog és nyelv tehát véleményem szerint a fent ismertetett két kutatási területet (tehát a tárgyalótermi diskurzusokat vizsgáló *courtroom studies* és az igazságügyi nyelvészetet) egyértelműen magában foglalja, ezeket minden szakirodalom, tanulmánygyűjtemény és kézikönyv az irányzathoz sorolja. Mint láttuk, már a kezdeteknél kiemelkedő jelentősége volt a tárgyalótermi diskurzusok vizsgálatának, amihez később kapcsolódott az igazságügyi nyelvészet, és ez egy kicsit tágította is a kutatások spektrumát (például írott szövegek vizsgálatával, vagy a tárgyalótermen kívül, de jogi kontextusban zajló diskurzusok elemzésével). Van azonban még egy fontos szempont, ami miatt úgy látom, hogy ez a két terület adja a jog és nyelv irányzat „magját”: nevezetesen az, hogy módszertanilag is nagyon közel állnak egymáshoz, hiszen mindkét területen (az igazságügyi nyelvészetben értelem-szerűen a beszélt jogi nyelv vizsgálata során) gyakran alkalmazzák a diskurzuselemzés módszerét. Ezek az empirikus kutatások alkalmasak továbbá elsősorban arra, hogy a jogrendszer mindennapi, valódi működését pontosan leírják, méghozzá gyakran a laikusok szemszögéből.

Ugyanakkor a diskurzuselemzés nem pusztán módszertan, hanem egy jól körülhatárolható nyelvészeti irányzat is, így harmadikként ezt is a szűkebb értelemben vett jog és nyelvhez sorolom. A diskurzuselemzés egyik iránya a *társalgáselemzés* vagy más néven *konverzációelemzés* (a magyar szakirodalomban használatos rövidítése: KE).⁶⁸ Ez az irányzat a hetvenes évek elején először Amerikában, majd Európában bontakozott ki, mint egy új nyelvészeti diszciplína, ugyanakkor nem a hagyományos

⁶⁷ *Applied Linguistics*, Vol. 25, Issue 4, December 2004.

⁶⁸ Érdemes tisztázni a beszélgetéselemzés, diskurzuselemzés, társalgáselemzés, konverzációelemzés fogalmi kapcsolatát a német, az angol és a magyar nyelvű terminológia közötti átfedéseket és ellentmondásokat. A német *Gesprächanalyse* (beszélgetéselemzés) mint tágabb kategória magában foglalja a *Konversationsanalyse* és a *Diskursanalyse* irányzatokat. Ezzel szemben az angol nyelvben a *discourseanalysis* a nagyobb halmaz, ami az írott és a beszélt szöveg vizsgálatát, tehát a szövegnyelvészetet és a beszélgetéselemzést is magában foglalja, és ennek amerikai irányzatát szokás *conversation analysis* néven emlegetni. A magyar szaknyelvben – az angol terminológiát követve – a diskurzuselemzésen belül helyezhető el a társalgáselemzés, melynek szinonimája a konverzációelemzés. Vö. Iványi Zsuzsanna: A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr*, 125. (2001) 1. sz., 74–94. o.

1. **Linguistics**
Linguistics
[borsosagnes]

2. **Konversationsanalyse**

Konversation-analyse
[borsosagnes]

3. **Gesprächanalyse**

Gesprächsanalyse
[borsosagnes]

4. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

nyelvtudományban gyökerezik, hanem az etnometodológia egyik ágának, az etnometodológiai konverzációelemzésnek a továbbfejlődése.⁶⁹

A társalgáselemzés első jelentős képviselői, *Harvey Sacks*, *Emanuel Schegloff* és *Gail Jefferson* „Santa Barbara Iskola” néven kezdték meg tevékenységüket, és a nyelvészek akkor figyeltek fel rájuk, amikor 1974-ben a *Language* című folyóiratban publikált írásukban lefektették a társalgáselemzés alapjait, és bizonyították, hogy a társalgás is szabályok által irányított folyamat.⁷⁰ A konverzációelemzés egyik kiemelt területe az intézményspecifikus (például az orvos-beteg közötti, vagy a jogi kontextusban zajló) kommunikáció, ami több szempontból is különbözik a hétköznapi kommunikációtól, és jellegzetességei is azzal egybevetve határozhatók meg.

A diskurzuselemzéshez mint irányzathoz egyre nagyobb számban köthetők olyan írások, melyek a bíróságon vagy más jogi környezetben zajló diskurzus-stratégiákat vizsgálják. Ennek egyik vetülete a jogászok és a laikusok közötti interakciók elemzése a jogi eljárásokban. Ilyen például *Janet Cotterill* tanulmánya O. J. Simpson gyilkossági peréről,⁷¹ *Greg Matoesian* írása a William Kennedy Smith nemi erőszak ügyéről,⁷² *Susan Ehrlich* könyve egy egyetemvárosban történt nemi erőszakra,⁷³ *Gail Stygall* elemzése egy polgári peres tárgyalásról,⁷⁴ vagy *John Conley* és *William O’Barr* etnografikus elemzése a szabálysértési tárgyalásokon zajló diskurzusokról.⁷⁵ Ezek a művek, melyek gyakran azt vizsgálják, hogy a jogászok hogyan használják a nyelvet a hatalom és elnyomás eszközeként, ugyancsak izgalmas eredményekkel szolgálnak a jog valódi működéséről.

Meglátásom szerint tehát a következő szempontok alapján tartozik az említett három terület a szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzathoz: (i) jellemzően a diskurzuselemzés eszközeinek alkalmazásával, (ii) elsősorban a beszélt (ritkábban az

⁶⁹ Az etnometodológia a hatvanas évek amerikai szociológiájának egyik kutatási irányaként azokkal a módszerekkel, technikákkal foglalkozott, amelyek segítségével a társadalom tagjai az őket körülvevő világot értelmezik és hétköznapi cselekvéseikben a szociális valóságot és rendet létrehozzák. Az etnometodológia atyjának tekintett Harold Garfinkel szociológus elméletében azt fejtette ki, hogy a szociális valóságot a cselekvők hozzák létre interakcióik segítségével, ezért a vizsgálódás tárgya is sokkal inkább a kommunikáció volt, mintsem a nyelvi jelenségek leírása, rendszerezése, definiálása. Ez azt eredményezi, hogy az ember-ek eltérő értelmezési kerettel rendelkeznek, vagy Alfred Schütz fenomenológiai szociológiai fogalmát használva: más életvilágban élnek (az életvilág/lifeworld kulturálisan öröklődik és kommunikatíván szerveződik). Vö. GARFINKEL, Harold: *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, 1967; SCHÜTZ, Alfred: *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Vienna, 1932.

⁷⁰ SACKS, Harvey – SCHEGLOFF, Emanuel – JEFFERSON, Gail: A simplest systematics for the organisation of turn-taking in conversation. *Language*, 50. (1974) 4. sz., 696–735. o.

⁷¹ COTTERILL, Janet: *Language and Power in Court: A Linguistic Analysis of the O. J. Simpson Trial*. Houndmills, 2003.

⁷² MATOESIAN: *Law and the Language of Identity...*

⁷³ EHRlich: *Representing Rape...*

⁷⁴ STYGALL, Gail: *Trial Language: Differential Discourse Processing and Discursive Formation*. Amsterdam, 1994.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. diskurzus-
stratégiákat
diskurzusstratégiákat
[pordanyk]

3. 75
a lábjegyzet szövege
hiányzik az oldalról
[ildikoberci]

4. ek
előző sorba [pordanyk]

írott) jogi nyelv jellegzetességeinek feltárásával és leírásával (iii) a jog mindennapi, a laikusok által is megtapasztalt működéséről adnak képet. Rávilágítanak olyan jogon kívüli (nyelvi) szempontokra, melyekre tekintettel és azok figyelembevételével javítható lenne a jog működése, és mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás számára fontos szempontokat adnak arról, hogyan lehetne a jogot közelebb hozni az átlagemberek életéhez, ennyiben tehát megjelenik bennük a kritikai attitűd is.

A következőkben azokat a területeket tekintjük át, melyek gyakran megjelennek a jog és nyelv irányzat tárgyalása kapcsán, de nem felelnek meg a fenti szempontrendszernek, így csak tágabb értelemben tartoznak a jog és nyelv irányzathoz.

2. A tágabb értelemben vett jog és nyelv irányzat

Az egyik legkutatottabb, és talán a legnagyobb szakirodalommal rendelkező terület a „jog és irodalom” irányzata. Mivel e területtel a kötet egy másik tanulmánya részletesen foglalkozik, itt csupán a két irányzat egymáshoz való viszonyáról szölok röviden. A jog és irodalom – a jog és nyelv irányzathoz hasonlóan – a hetvenes években kezdett körvonalazódni és indult fejlődésnek,⁷⁶ viszonyukra pedig már a kezdetektől fogva inkább az elkülönülés, a távolságtartás és a mellérendeltség volt jellemző. Ugyanakkor nem kétséges, hogy szoros kapcsolat is van közöttük; vannak olyan kutatási témák, melyek mindkét területen megjelennek: például azok a művek, melyek az értelmezés irodalmi és jogi elméleteit tárgyalják (a szerző szándéka szerinti értelmezést, vagy a hallgatóság/címzettek szerepét az értelmezésben).⁷⁷ Az ilyen típusú írásokat szokás a „*jog mint irodalom*”¹ (*law as literature*) területhez sorolni, melyeknek közös kiindulópontja az, hogy a jogtudomány és az irodalomtudomány elemzé-

² CONLEY, John – O'BARR, William: *Rules versus Relationships: The Ethnography of Legal Discourse*. Chicago, 1990.

⁷⁶ Első jelentős képviselőjeként James Boyd White-ot tartják számon, de későbbi kritikusi is nagyban hozzájárultak a terület fejlődéséhez, jelenleg pedig Európában és hazánkban is egyre szélesebb körben foglalkoznak a jog és irodalom kutatásával, amit számos konferencia, tanulmány és tanulmánykötet, monográfia, valamint az újabb és újabb egyesületek megalakulása bizonyít világszerte. Vö. WHITE, James Boyd: *The Legal Imagination*. Chicago, 1973; POSNER, Richard: *Law and Literature: A Misunderstood Relation*. Cambridge, 1988; FISH, Stanley: *Doing what Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Durham, 1989; ARISTODEMOU, Maria: *Studies in Law and Literature: Directions and Concerns*. *Anglo-American Law Review*, 22. (1993) 157–193. o. [Magyarul: ⁴ A jog és irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások. In SZABADFALVI József (szerk.): *Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések*. Miskolc, 1996. (Prudentia Iuris 5.) 167–198. o.]; GAAKEER, Jeanne – OST, François (szerk.): *Crossing Borders: Law, Language, and Literature*. Nijmegen, 2008.

⁷⁷ Az ilyen típusú munkák összefoglalását találhatjuk a *Texas Law Review* egy 1982-es számában: **Symposium**: ⁵ *Law and Literature*. *Texas Law Review*, 60. (1982) 373–586. o.

1. „**jog mint irodalom**”
nem kurzív [ildikoberci]

2. **75**
az előző oldalon a helye
[ildikoberci]

3. **Cam-**
köv. sorba
[borsosagnes]

4. **[Magyarul:**
[magyarul: [pordanyk]

5. **Symposi-** **um:**
Symposium:
[borsosagnes]

si tárgya (azaz az írott szövegek, illetve az azok által használt nyelv) közös, ezért az irodalmi szövegek értelmezése során nyert tapasztalatok felhasználhatóak a jogi szövegek elemzése, azok helyes értelmének feltárása érdekében is.

Hasonlóképpen átfedésben van egymással a két terület a szerzőségi problémák kutatása kapcsán: ahogyan az irodalomtudósok azt kutatják, hogy vajon ki írhatta azokat a műveket, melyeket például Shakespeare-nek tulajdonítunk, úgy vitáznak az igazságszolgáltatásba szakértőként bevont nyelvészek azon, hogy ki írhatott egy fenyegető levelet, vagy kinek a hangja hallható egy hangfelvételen – ezt már az igazságügyi nyelvészet kapcsán említettem. A jog és irodalom irányzat másik területét a „jog az irodalomban” (*law in literature*) elnevezéssel jelölik. Ezek az elemzések azt vizsgálják, hogy általában a jog, vagy akár konkrét jogszabályok, jogintézmények, a jogászság, a jog és erkölcs viszonya, a jog és igazságosság kapcsolata hogyan jelenik meg egyes irodalmi művekben.

Az ebben a körben megjelenő írások, esszék, tanulmányok lehetnek analitikusak (ezek egy-egy konkrét irodalmi műben megjelenő jogi vonatkozásokat ismertetik és értelmezik), reflexívek (az ilyen elemzések az előbbi típusú írások átfogó bemutatását adják, azok összefüggéseit vizsgálják) vagy instrumentálisak (amikor az irodalmi műveket kifejezetten és közvetlenül valamely gyakorlati jogi cél érdekében használják fel). Ezek az írások egyértelműen elhatárolhatóak a jog és nyelv irányzattól, és az irányzatot kevésbé ismerők is jellemzően ezekkel azonosítják a jog és irodalom irányzat egészét.

Vannak azonban olyan művek is, melyeket nem lehet sem a „jog mint irodalom”, sem a „jog az irodalomban” területhez besorolni: ilyenek például azok, melyek azt vizsgálják, hogy egy-egy konkrét irodalmi mű hogyan befolyásolta a hatályos jog megváltozását, *de lege ferenda* elképzelések kialakítását, és azok törvényi erőre emelkedését (mint például Charles Dickens írásai az árvaházakra vagy az adósok börtönére vonatkozó szabályokat).

Megemlíthetőek még azok a kutatási irányok, melyek az irodalom jogára (*law of literature*) vonatkoznak, például a szerzői joggal, irodalmi plágiumvitákkal foglalkoznak, vagy irodalmi művekben, illetve azok által elkövetett bűncselekmények, vagy személyiségi jogi jogsértések jogi szempontú elemzését tartalmazzák. Ezek azonban már a jog és irodalom irányzathoz is csak akkor sorolhatóak, ha azt a szokásosnál kicsit tágabban értelmezzük, de hagyományosan nem szokás e körben tárgyalni őket.

A következő terület talán kevésbé ismert és kutatott, mint a jog és irodalom, de itt még inkább indokolt felvetni a kérdést, hogy nem sorolható-e mégiscsak a szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzathoz. A *jog és retorika* kapcsolatának vizsgálatáról van szó, mely területek már az ókortól kezdve szoros kapcsolatban állnak egymással: a retorika elméletét már akkor rendkívül jól kamatoztatták a gyakorlatban

1. „jog az irodalomban”
nem kurzív [Ildikóberci]

a bíróságokon, ahogyan azt Arisztotelész⁷⁸ vagy Cicero művei bizonyítják.⁷⁹ A retorika (mint – ahogy mondani szokták – a meggyőzés tudománya és művészete) a nyelv adott beszédhelyzetben való használatának szabályait foglalja össze, arra a célra tekintettel, hogy a hallgatóságot meggyőzze valamiről. A retorika azonban egyúttal a kommunikációelmélet (időben) első irányzataként is definiálható, de szokás argumentációs elméletként is emlegetni, továbbá a szövegnyelvészethez is közel áll, hiszen a meggyőzésre irányuló beszéd egyúttal szöveg is.

A retorika jogi relevanciáját nem kell különösebben bizonygatni, már Arisztotelész is a törvénytudományi szónoklatot nevesítette a retorika egyik típusaként. Az ókorban a retorika **kitüntetett** területe volt a bírósági beszéd, hiszen akkoriban a szóbeliség nem „csupán” az eljárási törvény egyik alapelve volt, hanem tényleges és kizárólagos gyakorlata. Ami azonban az ókor óta változatlan jellemzője a bírósági munkának, hogy a bírónak (angolszász rendszerben az esküdteknek) nem áll rendelkezésére objektív tudás, bizonyosság a múltbeli történésekről, és döntését számos bizonytalanság övezi. Ahhoz, hogy a bíróság dönteni tudjon az egymással versengő állítások között, az szükséges, hogy valamiféle meggyőződés alakuljon ki benne, amit a felek és képviselőik racionális érvekkel, valamint a meggyőző beszéd egyéb eszközeivel is (mint az érzelmekre hatás és a jó benyomás keltése) igyekeznek kialakítani.

A retorika újkori virágzása a 20. század második felében kezdődött meg az Egyesült Államokban, de a klasszikus retorikával szemben ez már inkább a tömegkommunikáció és az egyirányú kommunikáció manipulációs technikáival foglalkozik, és a nyilvános beszéd szinterei, a retorika mint mesterségbeli tudás némiképp háttérbe szorult. A politikai kampányok, a reklámok, a marketing világában különféle kézikönyvek készülnek az újkori „szónokok” részére, akik már nem művészetként tekintenek a szónoklatra, céljuk csupán a minden áron való meggyőzés, rábeszélés valamely termék (beleértve a politikust is) vagy szolgáltatás megvásárlására. A közelmúltból a jog és nyelv kapcsolódási pontjait a retorika felől kutató szerzők közül *Peter Goodrich*⁸⁰ és *Austin Sarat*⁸¹ munkássága kiemelkedő, de nagy számban találhatunk olyan, jogászok által írt kézikönyveket is, melyek arra tanítják a jogászokat, hogyan használják a nyelvet a meggyőzés eszközeként. Mindezzel együtt úgy vélem, hogy ha a fentebb vázolt szempontrendszert tartjuk szem előtt, akkor a jog és retorika területét nem indokolt a szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzathoz sorolni.

A jog és szemiotika ugyancsak gyakran megjelenik a jog és nyelv irányzatot tárgyaló kötetekben, de a most használt osztályozás alapján ez is csak tágabb értelem-

⁷⁸ ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika*. Budapest, 1982.

⁷⁹ CICERO: *Válogatott művei*. Budapest, 1987.

⁸⁰ GOODRICH, Peter: *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis*. London, 1987.

⁸¹ SARAT, Austin – KEARNS, Thomas (szerk.): *The Rhetoric of the Law*. Ann Arbor, 1996.

1. **kitüntetett**
kitüntetett [borsosagnes]

2. **80**
nem kurzív
[drbalazsfekete]

3. **81**
nem kurzív
[drbalazsfekete]

ben sorolható az irányzathoz. A jogi szemiotikának (ami egyébként a kontinentális országokban jobban elterjedt, mint az angol–amerikai területen) 1987 óta saját folyóirata van (*International Journal for the Semiotics of Law*), ahol rendkívül szerteágazó témákban találhatunk cikkeket, így pusztán a folyóirat tematikája alapján nem könnyű meghatározni, hogy mely területek tartoznak a jogi szemiotika területére. Találhatunk köztük olyanokat, melyek valamilyen jogi téma elemzéséhez elsősorban a szemiotika, vagy akár a retorika eszközeit, módszereit alkalmazzák; vannak olyan írások, melyek a politikai vagy jogi diskurzusok történetével, nyelvfilozófiával, pragmatikával, szociolingvisztikával vagy a (a Jacques Derridához köthető) dekonstruktívizmussal foglalkoznak. E témakörök közül néhány jobban hozzájárul a jogi diskurzusok megértéséhez (mint például a nyelvfilozófia vagy a szociolingvisztika – ez utóbbi magának a jog és nyelv irányzatnak a kialakulásában is fontos szerepet játszott), míg mások inkább csak elméleti szinten közelítenek a jogi nyelvhez.

A számtalan terület közül csak egyet emelnék ki, ami közel áll a szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzathoz. *Bernard Jackson* a nyolcvanas évektől kezdődően foglalkozott – több más, a jogi szemiotikához tartozó témakör mellett például – a *narrativitáselmélet* jogi nyelvre való alkalmazhatóságával.⁸² A narrativitás- vagy narratológiaelmélet az egyoldalú történetmesélés szabályszerűségeit kutatva kimutatta, hogy a rendkívül sokszínűnek tűnő történetek mögött valójában csupán néhány történettípus húzódik meg, melyek ráadásul egy adott közösségre, kultúrára jellemzőek.⁸³ Az ún. narratív kompetencia, mint egy tanult, kulturális képesség arra teszi képessé az embert, hogy a különféle történeteket megértse, és ő maga is képes legyen úgy előállítani és előadni egy történetet (például egy jogi eljárásban a vallo-mását), hogy az megfeleljen az adott közösségben elfogadott történetmesélési sém-áknak: ettől lesz ugyanis nemcsak igaz, hanem a hallgatóság számára is hihető a története. Mivel a jog maga is egy történet (különösen egy jogi eljárásban, ahol a bíró jellemzően mások elmondása alapján dönti el azt is, hogy mi történt: ez lesz a történeti tényállás ítéletben foglalt verziója, az ún. ítéleti tényállás), nem meglepő, hogy a narratológia megállapításait a jogi diskurzusokra is alkalmazzák (gyakran a *legal storytelling* elnevezés alatt is találkozhatunk ezzel a kérdéskörrel).

⁸² JACKSON, Bernard S.: *Semiotics and Legal Theory*. London – New York, 1985; JACKSON, Bernard S.: *Law, Fact and Narrative Coherence*. Liverpool, 1988; JACKSON, Bernard S. (szerk.): *Legal Semiotics and the Sociology of Law*. Onati International Institute for the Sociology of Law, 1994; JACKSON, Bernard S.: *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, 1995; JACKSON, Bernard S.: *Making Sense in Jurisprudence*. Liverpool, 1996.

⁸³ A narratológia megalapozója Vladimir Propp volt, aki orosz tündérmesék elemzése során jutott erre a következtetésre. Vö. PROPP, Vladimir J.: *A mese morfológiája*. Budapest, 1995.

1. szemiotika, vagy szemiotika vagy [pordanyk]

2. kompetencia, mint kompetencia mint [pordanyk]

3. sém-elválasztás! [ildikoberci]

4. Sen-köv. sorba [borsosagnes]

Bernard Jackson például két bírósági ítélet⁸⁴ összehasonlításával igyekszik demonstrálni, hogy a két eset valójában ugyanarról a típusú történetről (a szélhámos-ságról) szól, de azok más narratív struktúra köré szerveződnek: az egyik a „becsapott szegény”, míg a másik a „lővő tett gazdag” történeteként jelent meg a bírósági tárgyalás során, és Jackson állítása szerint e különbségre tekintettel született egymással teljes mértékben ellentétes bíró döntés a két ügyben.⁸⁵

A *jog és filozófia* kapcsolatával a jogelmélet, jogfilozófia keretein belül filozófusok és jogászok egyaránt foglalkoznak.⁸⁶ A filozófiából kinövő *nyelvfilozófia*, különösen annak Wittgensteinhez köthető szemléletváltása vezetett el a nyelvészetben belül a pragmatika és a beszédaktus-elmélet kialakulásához, ami aztán a jogi nyelvhasználat elemzésében is megjelent. *Ludwig Wittgenstein* osztrák filozófus nevéhez köthető az ún. „nyelvi fordulat” (*linguistic turn*), ami a nyelvfilozófiában és a nyelvészetben egyaránt radikális szemléletváltást eredményezett. A harmincas évek elejétől megfogalmazott újszerű gondolatait végül csak halála után, 1951-ben tették közzé tanítványai *Filozófiai vizsgálódások* címen.⁸⁷

A beszédaktus-elmélet megalapozása és kidolgozása *John L. Austin*⁸⁸ angol nyelvfilozófus nevéhez köthető, majd követőiből alakult ki a „köznapi nyelv filozófiája” (*ordinary language philosophy*) nevű irányzat. Képviselői azt hangsúlyozzák, hogy a köznapi nyelvvel nincs semmi baj, alkalmas arra, hogy bármit képesek legyünk kifejezni és megtenni a segítségével, így tehát alkalmas filozófiai vizsgálódásokra; sőt, éppen ezt kell tanulmányoznia a filozófiának, ha mélyebben meg akarja érteni az emberi életet. A beszédaktus-elmélet másik jelentős képviselője *John R. Searle* amerikai filozófus volt, aki tovább elemezte a beszédaktusok jellemzőit,⁸⁹ munkásságának érdeme pedig elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a Saussure óta elfogadott strukturalista szemlélet (miszerint a nyelv egy jelrendszer, a nyelvészet pedig ennek a speciális jelrendszernek a tudománya) munkásságnak³ köszönhetően valóban meghaladottá vált.

A beszédaktus-elmélet megállapításai különösen érdekes következtetésekre vezetnek a jogi nyelv elemzésekor. *Dennis Kurzon* még a nyolcvanas évek közepén

⁸⁴ Phillips v Brooks Ltd. (1919) 2 KB 243.; Ingram v Little (1961) 1 QB 31.

⁸⁵ JACKSON, Bernard S.: *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis*. London, 1987. 5. o.

⁸⁶ Brian Bix például a jogi értelmezés filozófiai megközelítésébe enged bepillantást. Vö. Bix, Brian: *Law, Language, and Legal Determinacy*. Oxford, 1993.

⁸⁷ WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, 1992.

⁸⁸ AUSTIN, John L.: *Tetten ért szavak*. Budapest, 1990.

⁸⁹ A téma szempontjából magyar nyelven is megjelent legfontosabb műve SEARLE, John R.: *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Budapest, 2000; SEARLE, John R.: *Beszédaktusok*. Budapest, 2009; SEARLE, John R.: *Közvetett beszédaktusok*. In: PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás(szerk.): Nyelv, jog, kommunikáció-Cselekvés. Budapest, 1997. 62–81. o.

1. bíró

bírói [pordanyk]

2. 88

nem kurzív

[drbalazsfekete]

3. munkásságnak

munkásságának

[pordanyk]

4. köv. sorba

[borsosagnes]

5. Tamás(szerk.):

Tamás (szerk.):

[ildikoberci]

megkísérelte a beszédaktus-elméletet a jogra alkalmazni,⁹⁰ és azóta is számos tanulmány született ezzel a céllal. Az a megállapítás ugyanis, miszerint az ún. performatívumokkal nem csupán valamilyen információt közlünk, hanem magával a közléssel tulajdonképpen egy cselekvést is végrehajtunk, a jog területén különösen megállja a helyét. Jogi kontextusban ugyanis számos olyan kifejezés, nyelvi aktus létezik, melyek kimondása bizonyos joghatással, jogkövetkezéssel jár. Amikor például a bíró az ítélethirdetésekor azt mondja, hogy „A vádlottat három év börtönben letöltendő szabadságvesztésre ítélem”,⁹¹ akkor ezzel a mondattal azt a jogkövetkezésményt váltja ki, hogy a vádlottat megfosztják személyi szabadságától, és az elkövetkező három évet egy börtön falai között fogja tölteni.

A példában az „ítélem” ige az a performatívum, melynek kimondásával a bíró egyúttal cselekszik is. Ezek a jogi performatívumok alapozzák meg a jog institucionalista szemléletét, miszerint a beszédaktusok beavatkoznak a világba, nem csak közölnek valamit a világról. A jogi performatívumok szabályainak kutatásakor különítették el az ún. konstitutív szabályokat, melyek azokat a feltételeket és körülményeket rögzítik, melyek mellett a performatív aktus sikeres és érvényes lesz, azaz kiváltja a kívánt hatást. Ezek a konstitutív szabályok intézményeket hoznak létre (mint például a házasság, a tulajdon vagy az igazságszolgáltatás intézményeit), melyek társadalmi tényként léteznek, jogokat és kötelezettségeket keletkeztetnek.

Utolsóként említjük azt a területet, ami azért kapcsolódik a jog és nyelv irányzathoz, mert a jogi szövegek más nyelvre való fordításának nehézségeivel, a két vagy többnyelvűség problémájával foglalkozik; ez az utóbbi években az Európai Unió kibővítésével került különösen előtérbe a kontinensen. Az a tény, hogy az Unióban már több mint húsz hivatalos nyelv létezik, nem csupán a fordítókat hozza nehéz helyzetbe, hanem a jogászokat is, akiknek azzal a helyzettel kell szembesülniük, hogy gyakran nincs egy végső, autoratív jogszabályszöveg, melyre támaszkodhatnak.⁹¹

Az Egyesült Államokban a többnyelvűség ugyancsak létező probléma, de ott inkább az ún. *nyelvi jogokkal* foglalkoznak, amit alapvetően emberi jogi problémaként szokás definiálni. Idesorolhatóak a nyelvi kisebbségek tolmáchoz való jogával, a büntetőeljárársban a nem anyanyelvű gyanúsított figyelmeztetésével, a kétnyelvű oktatással, és a saját anyanyelv munkahelyen való használatának lehetőségével foglalkozó kutatások.⁹² Az e területen tevékenykedő kutatók általában nem sorolják

⁹⁰ KURZON, Dennis: *It Is Hereby Performed: Explorations in Legal Speech Acts*. Amsterdam, 1986.

⁹¹ BHATIA, V. – CANDLIN, C. – ENGBERG, J. – TROSBORG, A.: *Multilingual and Multicultural Contexts of Legislation: An International Perspective*. Bern, 2003.

⁹² BERK-SELIGSON, Susan: *The Bilingual Courtroom. Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago, 1990.

A nyelvi jogok kérdéséről magyar nyelven lásd például ANDRÁSSY György: *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, 1998: KONTRA

1. „A
"a" [pordanyk]

2. ítélem,”
ítélem”, [pordanyk]

3. két-
a kötőjel ne legyen fett
[ildikoberci]

4. köv. oldalra
[borsosagnes]

magukat a jog és nyelv irányzathoz, hanem sokkal inkább az etnikai és faji kisebbségek jogaiért küzdő mozgalmakhoz. Ha tág értelemben húzzuk meg a jog és nyelv irányzat határait, akkor ez a témakör is besorolható, gyakran valamilyen módon meg is jelenik a jog és nyelv irányzatot tárgyaló kötetekben.

IV. Jog és nyelv kutatások Európában

Az amerikai kutatások megindulásával és fejlődésével nagyjából egyidőben¹ azokkal párhuzamosan Európában is megkezdődtek a jog és nyelv metszéspontjában a különféle interdiszciplináris kutatások. Természetesen nem ugyanazt az utat járta be a terület fejlődése a két kontinensen, mindenesetre Európában, különösen a német nyelvterületen sem volt kevésbé termékeny az elmúlt évtizedek munkássága, mint az USA-ban.⁹³ A német nyelvű jogi kultúrákban a jog és nyelv irányzat megfelelőjének a jogi nyelvészetet (*Rechtlinguistik*) tekinthetjük, képviselői azonban leghamarabb a törvényszéki, igazságügyi nyelvésztől igyekeztek elhatárolódni (szemben az angol területekkel, ahol az – mint láthattuk – a jog és nyelv irányzat egyik meghatározó területének tekinthető). A német nyelvészek ezzel az elhatárolódással elsősorban azt az igényüket kívánták kifejezni, hogy ők nem csupán mint nyelvészek akarnak a jog nyelvével foglalkozni, hanem annál átfogóbban és mélyrehatóbban.

Markus Nussbaumer a jog és nyelv kutatásokat a következő tematikus csoportokra osztja: 1. jogi szemantika és hermeneutika (a normatív jogi szövegek értelmezése); 2. jogi argumentáció és retorika (argumentatív nyelvi sémák használatának kérdése a jogalkalmazásban); 3. a jogi nyelv mint szaknyelv (olyan tipikus nyelvi kifejezőeszközök leírása, amelyek a jogi szövegeket és a jogalkalmazás nyelvét megkülönböztetik a hétköznapi nyelvhasználatól); 4. nyelvkritika (a laikusok számára érthetetlen jogi nyelv vizsgálata); 5. a jogtörténet és nyelvtörténet viszonya; 6. a jogelmélet és a nyelvelmélet problémái; 7. a nyelvi jogok kérdése; 8. a jog és az alkalmazott nyelvtudomány (nyelvészeti szakvélemények készítése a jogalkalmazásban és ezek hatékonyságának kérdése).⁹⁴

Miklós: *Nyelv és jog*. In KIEFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, 2003. 551–566. o.; LÁNCOS Petra Lea: *Nyelvpolitika és nyelvi sokszínűség*. PhD-értekezés. Budapest, 2012 (<http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/lp.pdf>).

⁹³ A német nyelvű szakirodalom ismertetésében segítségemre volt Sajgál Mónika már idézett összefoglaló írása. SAJGÁL: *A kvalitatív kutatási módszertan...* 91–116. o.

⁹⁴ NUSSBAUMER, Markus: *Sprache und Recht*. Heidelberg, 1997. 1–10. o.

1. egyidőben,
egy időben, [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. L ÁNCOS Petra Lea:
Nyelvpolitika...
laza sor [ildikoberci]

4. 2012
2012. [ildikoberci]

Mint látjuk, a tematikában – természetesen – vannak átfedések az angol nyelvű szakirodalommal, de a hangsúlyok kissé máshová esnek. Két olyan terület van a felsoroltak közül, melyek különösen nagy érdeklődésre tartanak számot német nyelvterületen: az egyik a jogi nyelvnek, min¹ szaknyelvnek a használatából adódó értehtőségi problémák vizsgálata (nyelvkritikai szempontú megközelítés), a másik pedig annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a nyelvtudomány eredményei mennyiben járulhatnak hozzá a jogalkalmazó szervek munkájának hatékonyabbá tételéhez (jogi argumentáció és retorika). Az előbbi területen a szaknyelvi és jogi szemantikai kutatások alapvetően a jogalkotás nyelvét vették górcső alá, míg az utóbbi területen a diskurzuselemzés és konverzációelemzés módszerét alkalmazó projektek inkább a jogalkalmazás nyelvvel foglalkoztak.

Érdekes *Sajgál Mónikának* az az észrevétele, hogy a német szakirodalomban egyfajta kettősség figyelhető meg a jogi nyelvhasználat kutatásában: egymástól függetlenül és egymás eredményeit figyelmen kívül hagyva születnek diskurzuselemző, valamint mikroszociológiai indíttatású konverzációelemző és retorikai vizsgálatok. A két irányzat közötti párbeszéd hiányára példaként hozza fel azt az esetet, hogy míg a mannheimi Német Nyelvtudományi Intézet által 2001-ben szervezett „Nyelv és jog” konferencián elsősorban a diskurzuselemző kutatócsoport tagjai (Ludger Hoffmann és Christoph Sauer), valamint a jogi szemantikai kutatások jeles képviselői (Thomas-M. Seibert és Markus Nussbaumer) számoltak be kutatásaikról,⁹⁵ addig a Német Jogszociológusok Társaságának 2008-ben² Luzernben tartott konferenciáján⁹⁶ az etnográfiai és etnometodológiai módszertant alkalmazó *Law in Action³* kutatócsoport szociológusai és nyelvészei képviseltették magukat, és senki nem szerepelt a meghívottak között az elsőként említett nyelvészek közül.

A német nyelvterületen is a hetvenes években következett be a hangsúlyeltolódás az írott jogi nyelv vizsgálata felől a jogi nyelvhasználat kutatása felé. Az angolszász kutatások eredményeire elsőként reagálva egy osztrák szociálpszichológus, *Ruth*

⁹⁵ A konferencia előadásai kötetben is megjelentek. HASS-ZUMKEHR, Ulrike (szerk.): *Sprache und Recht*. Berlin ⁴ New York, 2002.

⁹⁶ 2008 szeptemberében a Német Jogszociológusok Társasága „Hogyan hat a jog?” címmel rendezett konferenciát Luzernben. A konferencia súlypontjai a következők voltak: 1. a jogi eljárások kutatása; 2. a jog empirikus elemzése; 3. a büntetőjog és a statisztikák közötti összefüggések; 4. az alkotmányjog elemzése; 5. jog és érzelmek; 6. a gyermek a jog és a társadalomtudományok látómezejében; 7. a családi kapcsolatok jogi szabályozása; 8. a büntetőjog és a büntetés-végrehajtás hatékonysága; 9. családon belüli erőszak; 10. globalizált jog; 11. jogszociológia és jogállamkutatás; 12. jogi kultúrák konfliktusban; 13. antidiszkriminációs jog; 14. bírósági kommunikáció. Bővebben az egyes szekciókról lásd <http://www.rechtssociologie.info/luzern2008>

⁹⁷ „A jogi eljárás összehasonlító mikroszociológiája” című nemzetközi projekt négy országban (USA, Nagy-Britannia⁵, Németország és Olaszország) vizsgálja a jogi eljárás folyamatát. További információk a kutatócsoport tevékenységéről: <http://www.law-in-action.de>

1. nyelvnek, mint
nyelvnek mint [pordanyk]

2. 2008-ben
2008-ban [pordanyk]

3. 97
nem kurzív [ildikoberci]

4. –
előző sorba [ildikoberci]

5. Nagy-Bri-
tannia,
Nagy-Britannia,
[pordanyk]

Wodak végzett vizsgálatokat közlekedési baleseteket tárgyaló bírósági eljárásokban.⁹⁸ Kutatásának eredményeit (miszerint nemcsak a középszintbeli vádlottak alkalmazkodnak könnyedén a bírósági tárgyaláson jellemző beszédhelyzethez, hanem az alacsonyabb társadalmi osztályból származó, de már büntetett előéletű vádlottak is) ugyan sok kritika érte, de abból a szempontból mindenképpen mérföldkönek tekinthető, hogy ez volt az első német nyelvű bírósági hanganyag, és számos, a szociolingvisztika szempontjából jelentős következtetést fogalmazott meg. A későbbi német kutatások a konverzációelemzés térnyerésével már a történet elfogadhatóságával, hitelességével foglalkoztak, és a felszínen megragadható nyelvi-kommunikatív struktúrákra fókuszáltak (erre utaltunk úgy korábban, mint *legal storytelling*). A kortárs kutatásokra is ez utóbbi szemléletmód jellemző: fontos a résztvevők különböző perspektíváinak elemzése és a hozzájuk kapcsolódó történetmondás. A bírósági tárgyalások kutatása mellett jelentős figyelmet szenteltek a kutatók a nyolcvanas-kilencvenes évek folyamán a peren kívüli egyeztető eljárások vizsgálatának is.⁹⁹

A szakirodalom alapján azt lehet megállapítani, hogy német nyelvterületen a nyolcvanas-kilencvenes évek jelentették a jog és nyelv irányzat virágkorát. Kie-melkedőnek¹ számított *Ludger Hoffmann* monográfiája,¹⁰⁰ melyben a diskurzus-elemzés módszertanát alkalmazta a bírósági nyelvhasználat elemzésére, és részt vevő megfigyelés, valamint a tárgyalásokon készített jegyzetei segítségével azt vizsgálta, hogy milyen nyelvi cselekvési sémákba transzformálódnak és hogyan változnak a hétköznapiokban megélt történések a büntetőjogi eljárás során. Megállapításai**iban**² kritikusan szemléli a bíróság intézményét és javaslatokat tesz arra, hogyan lehetne az aszimmetrikus kommunikációs struktúra megváltoztatásával hatékonyabbá tenni a valóság kiderítésére irányuló tárgyalási stratégiákat.

Németország mellett Hollandia tekinthető a jog és nyelv kutatások másik „fellegvárának”, ahol már több évtizedes hagyománya van a jogi nyelv vizsgálatának. *Wibo M. van Rossum* jogi antropológus a kilencvenes évek elejétől foglalkozott – többek között – a multikulturalizmussal, az idegen kultúrák holland kultúrába való beilleszkedésével, és ennek keretében vizsgálta a kulturális különbségek megjelenését jogi környezetben. Egyik tanulmányában és későbbi doktori disszertációjában például azt mutatta be, hogy milyen speciális jellemzőket találhatunk a török származású vádlottak viselkedésében, különösen a bírósági tárgyalás alatt tanúsított test-

1. Kie-melkedőnek

Ki-emelkedőnek
[borsosagnes]

2. iban

i az előző sorba
[ildikoberci]

⁹⁸ WODAK, Ruth (Leodolter): *Das Sprachverhalten von Angeklagten bei Gericht*. Kronberg, 1975.

⁹⁹ SPRANZ-FOGASY, Thomas: »Widersprechen«. *Zu Form und Funktion eines Aktivitätstyps in Schlichtungsgesprächen. Eine gesprächsanalytische Untersuchung*. Tübingen, 1986; NOTHDURFT, Werner (szerk.): *Schlichtung*. Bd. 1: *Streit schlichten*. Berlin – New York, 1995; NOTHDURFT, Werner (szerk.): *Schlichtung*. Bd. 2: *Konfliktstoff*. Berlin – New York, 1996.

¹⁰⁰ HOFFMANN, Ludger: *Kommunikation vor Gericht*. Tübingen, 1983.

helyzetükben, és mi ennek az oka.¹⁰¹ Tizennégy török származású vádlott részvételével zajlott tárgyalás megfigyelése, valamint a velük készített interjúk alapján fogalmazta meg következtetéseit; szerinte a török vádlottak hollandokétól eltérő testtartása, viselkedése valójában tiszteletük kifejezése a bíróság felé, és így igyekeznek jó benyomást kelteni a bíróban. A probléma „csupán” az, hogy a bírák és a tárgyalás többi hivatásos résztvevője hajlamos az átlagostól eltérő cselekvéseket, magatartásokat félreértelmezni, ami jelentős mértékben kihat a vádlott szavahihetőségének megítélésére is.

Martha L. Komter, szociológus és nyelvész, az intézményes kommunikáció egyik kiemelkedő kutatója a jogi kontextusban zajló interakció vizsgálatával foglalkozik. Több kutatást is végzett már rendőrségen és bírósági tárgyalásokon, melyek eredményeiről számos publikációban, monográfiában számolt be holland, francia és angol nyelven egyaránt.¹⁰² Mind a rendőrségi kihallgatások, mind a bírósági tárgyalások elemzése kapcsán tett megállapításai azért különösen érdekesek, mert eredményei közelebb állnak a magyar jogrendszer jelenségeihez és problémáihoz, mint az amerikai kutatások – így számos megállapítása közvetlen forrásként szolgált az első magyar jog és nyelv kutatáshoz.

A rendőrségi kihallgatások elemzéséről több írás is megjelent már, ezek egyike magyarul is megtalálható a miskolci kutatás eredményeit összefoglaló tanulmánykötetben.¹⁰³ Ebben az írásában azt mutatja be, hogy a rendőrségi kihallgatásokról készült jegyzőkönyvek tartalma alig adja vissza azt a diskurzust, ami² a résztvevők között ténylegesen lezajlott a tanú- vagy gyanúsított kihallgatás során. Ennek elsődleges oka szerinte az, hogy a „kérdés-felelet-gépelés” szisztémáját követő kihallgatási technika bizonyos megoldásokat alkalmazhatóbbá tesz másoknál, így a jegyzőkönyvben sokkal inkább a kihallgatást végző rendőrtiszt szavai, megfogalmazásai szerepelnek, mintsem a kihallgatott személy saját szavai. Emellett a jegyzőkönyvek egyes szám első személyű megfogalmazásai nem adják vissza a kihallgatás során zajló

1. 103

a lábjegyzet szövege hiányzik az oldalról [ildikoberci]

2. ami

amely [pordanyk]

3. 1996.;

1996; [pordanyk]

4. InternationalJournal

International Journal [pordanyk]

¹⁰¹ ROSSUM, Wibo M. van: *The Appearance of a Turkish Defendant in a Dutch Courtroom. Sociability and Ceremoniality in Court Behaviour*. Paper presented at the „Law and Society” Congress, Scotland, July 1996.³
ROSSUM, Wibo M. van: *Appearing before the judge. The dos and don'ts of standing trial and the ritual of Turkish defendants in court*. PhD, University of Amsterdam, 1998.

¹⁰² KOMTER, Martha L.: *Accusations and Defences in Courtroom Interaction*. *Discourse & Society*, 5. (1994) 2. sz., 165–187. o.; KOMTER, Martha L.: *Dilemmas in the courtroom. A Study of Trials of Violent Crime in the Netherlands*. Mahwah-London, 1998; KOMTER, Martha L.: *The Construction of Evidence in a Police Interrogation*. Franciaül: *La construction de la preuve dans un interrogatoire de police*. *Droit et Société*, 48. (2001) 367–393. o.; KOMTER, Martha L.: *The Suspect's Own Words: The Treatment of Written Statements in Dutch Courtrooms*. *The International Journal of Speech, Language and the Law*, 9. (2002) 2. sz., 168–192. o.; KOMTER, Martha L.: *The Interactional Dynamics of Eliciting a Confession in a Dutch Police Interrogation*. *Research on Language and Social Interaction*, 36. (2003) 4. sz., 433–470. o.

valódi interakciót, és a végleges jegyzőkönyv nyelvezete a köznapi nyelv és a jogi szaknyelv furcsa keveréke lesz.

Franciaországban ugyancsak nagy hagyománya van a jogi nyelv vizsgálatának, hiszen a nyelvészet meghatározó alakjai között számos francia származású vagy francia nyelven publikáló szerző volt. A modern nyelvészet megalapozójaként számon tartott *Ferdinand de Saussure* svájci nyelvész 1916-ban (halála után) megjelent művében¹⁰⁴ azt állította, hogy a nyelvtudománynak a nyelvi rendszerként felfogott nyelvvel (*langue*) kell foglalkoznia.¹⁰⁵ Saussure ezen elmélete és szemléletmódja, az ún. strukturalizmus (miszerint kizárólag a nyelvi rendszer struktúráját, szabályszerűségeit kell vizsgálnia a nyelvészetnek) hosszú időre meghatározta a nyelvtudomány fejlődését.

Nemrég megjelent tanulmányában *Thomas Lebarbé* azt vizsgálja, hogy napjainkban hogyan jelennek meg a Saussure által felállított kategóriák a jogi nyelvre vonatkozóan, azaz a *langue de droit* vagy a *langage de droit* kifejezés fordul elő gyakrabban a jogi szövegekben.¹⁰⁶ Kutatási adatai azt mutatják, hogy a *langage de droit* kifejezés a meghatározó (több mint 10 000 internetes találatban ez szerepelt), ami véleménye szerint a jogász szakmai közösség nyelvfelfogását tükrözi: a jogászok a jogi nyelvet gyakorlatilag formális, egyfajta programnyelvnek (tehát csupán eszköznek) tekintik, amit nem befolyásolnak külső, szubjektív tényezők.

Pedig egyre erősebben jelenik meg világszerte az az igény a jogászokkal szemben, hogy lépjenek túl ezen az instrumentális szemléleten: ideje lenne belátniuk, hogy a nyelv nem semleges közvetítő eszköz, és közel sem mindegy (jogi környezetben pedig különösen nem mindegy), hogy az emberek hogyan használják a (jogi) nyelvet. Pontosan ezekre a szempontokra igyekszik rávilágítani a szűkebb értelemben vett jog és nyelv irányzat számos kutatása, tudományos, empirikus adatokat szolgáltatva ehhez az állításhoz.

Francia nyelvterületen – hasonlóan az angolhoz – többféle megközelítése létezik a jogi nyelv vizsgálatának: léteznek történeti jellegű vizsgálatok (ezek a „jogi írás” történetébe ágyazva jelennek meg), megtalálhatjuk az analitikus és a preskriptív meg-

¹⁰³ KOMTER, Martha L.: The Construction of Records in Dutch Police Interrogations. *Information Design Journal*, 11. (2003) 2-3. sz., 201–213. o. (Magyarul: Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. In SZABÓ: *Nyelvben a jog*. 137–151. o.)

¹⁰⁴ SAUSSURE, Ferdinand: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest, 1967.

¹⁰⁵ Saussure három fogalmat különített el egymástól: (1) a *langage* a nyelvezet, a beszéd-megnyilvánulás² pszichofiziológiai értelemben felfogott folyamatát jelöli; ezen belül helyezhető el (2) a *parole*, ami a beszélt nyelvet, nyelvhasználatot jelenti; míg (3) a *langue* a nyelvi rendszerre utal, és ez kell legyen a nyelvtudomány tárgya.

¹⁰⁶ LEBARBÉ, Thomas: *Langue du droit, multiplicité des approches, multiplicité des disciplines*. *Lidil*, 38. (2008) 5–9. o.

1. **103**
az előző oldalon a helye
[ildikoberci]

2. **beszéd-
megnyilvánulás**
beszédmegnyilvánulás
[pordanyk]

közelítést, valamint a jogi szövegek különböző szinteken való elemzését (szavak, dokumentumok és érvelések szintjén).¹⁰⁷ Ugyanakkor az angol nyelvű szakirodalomhoz képest mindenképp újdonságként hat, hogy a francia nyelvű írások a nyelvészet mellett fontos szerepet tulajdonítanak a jogi informatikának is a jogi nyelv vizsgálatában (egyrészt az igazolás, másrészt a dokumentumelemzés területén).¹⁰⁸

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy Európában is egyre ismertebb és elismertebb a jog és nyelv irányzat, egyre több kutatás foglalkozik annak valamely részterületével. E sorba illeszkedik az első magyarországi jog és nyelv kutatás, amivel hazánk is csatlakozott azokhoz az országokhoz, ahol tudományos igénnyel foglalkoznak e területtel, méghozzá olyan egyedülálló módon, hogy nyelvészek és jogászok¹ egymással szoros együttműködésben igyekeztek minél több szempontból vizsgálni a jog és a nyelv kapcsolatát.

V. A jog és a nyelv kapcsolatának vizsgálata Magyarországon

1. A kezdetek

Az elmúlt időszakban hazánkban is egyre többen – jogászok és nyelvészek egyaránt – érdeklődnek a nyelvészet és a jogtudomány lehetséges kapcsolódási pontjai iránt, ezért érdemes röviden áttekinteni a terület magyarországi fejlődését.¹⁰⁹ Kezdetben, a múlt század hatvanas éveitől – hasonlóan az angol és német nyelvű kutatásokhoz – nálunk is főleg az írott jogi nyelv mint *szaknyelv* (jogsabályok, bírósági ítéletek) vizsgálatára fókuszáltak a nyelvészek,¹¹⁰ míg a jogászok nem mutattak számottevő érdeklődést

¹⁰⁷ E megközelítésekhez kapcsolható tanulmányokat tartalmaz a *Lidil* fent idézett tematikus száma, amelyben jogászok, nyelvészek, informatikusok vagy akár logikával foglalkozó szakemberek publikáltak. A terület multidiszciplináris voltát a szerzők tudományterületeinek sokszínűségén túl az is mutatja, hogy (érthető módon) a szerzők többféle terminológiát használnak írásaikban.

¹⁰⁸ Jegyezzük meg, hogy a jogi informatika szerepére és fontosságára már a magyar szakirodalomban is találhatunk utalásokat a jogi adatbázisok és a jogi forráskutatás területén. Vö. Zódi Zsolt: *Jogi adatbázisok és jogi forráskutatás. Gépek a jogban*. Budapest, 2012.

¹⁰⁹ A magyar jogi szaknyelv kutatásának részletes ismertetését lásd VINNAI Edina: A magyar jogi nyelv kutatása. *Glossa Iuridica. A magyar nyelv és a magyar jogi műnyelv megújulása*, 3 (2014) 1. sz., 29–48. o.

¹¹⁰ BACSO Jenő: A jogszabályok közérthetősége. *Jogtudományi Közöny*, 23. (1968) 9. sz., 457–466. o.; MÓRA Mihály: A jogi nyelvművelés feladatairól. *Magyar Nyelvőr*, 84. (1960) 7–9. sz., 269. o.; MÓRA Mihály: A jogi szaknyelv új szótára. *Magyar Nyelvőr*, 88. (1964) 1–3. sz., 7. o.; MÓRA Mihály: A jogász és az anyanyelvi műveltség. *Magyar Jog*, 11. (1964) 558. o.; TOMPA József: A jogszabályok anyanyelvi gondozása. *Magyar Nyelvőr*, 89. (1965) 4. sz., 430–438. o.; KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964.

1. szok

előző sorba [pordanykj]

2. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

3. 1

1. [ildikoberci]

a nyelvészet irányában. E kezdeti időszakban elsősorban a jogi nyelv közérthetőségével kapcsolatos aggályokat fogalmazták meg a nyelvészek, majd a nyolcvanas évek elején *Karcsay Sándor* lépett túl az addig jellemző nyelvtisztítói hevületen, és tárgyilagosan számolt be a jogi nyelv mint szaknyelv legfontosabb sajátosságairól, ezzel mintegy védelmébe véve a jogi nyelvet a támadásokkal szemben.¹¹¹

A jogi nyelv vizsgálatának második korszakában már annak használata felé fordul a figyelem, és megkezdődnek a *szociolingvisztikai* és *pragmatikai* jellegű kutatások is. Hazánkban a szociolingvisztika első megjelenésének¹¹² a korábban említett Basil Bernstein hipotézisének magyar viszonyok közötti „tesztelését” tekinthetjük. *Pap Mária* és *Pléh Csaba* a hetvenes évek legelején vizsgálták a nyelvi hátrány létezését az iskolákban,¹¹³ de zajlottak olyan kutatások is, melyek kifejezetten a roma tanulók nyelvi nehézségeire fókuszáltak,¹¹⁴ és ezek a vizsgálódások a kilencvenes években is folytatódtak.¹¹⁵ A pragmatika a nyelvészet harmadik nagy területékként a nyelvet használó embert és a nyelvhasználók interakcióit vizsgálja, valamint azt, hogy a beszélő miképpen használja fel (vagy akár használja ki) a nyelvi kompetenciája által nyújtott lehetőségeket annak érdekében, hogy céljait el tudja érni, illetve szándékait meg tudja valósítani. E jellemzőiből az következik, hogy a jog területén a pragmatika elsősorban a jogalkalmazás, a jogi eljárás nyelvhasználatának vizsgálatára alkalmazható.¹¹⁶

A jogi nyelv pragmatikai szempontú vizsgálatának hazai fellendülése a már említett, Miskolcon végzett kutatás alapján kezdődött meg. Az utóbbi években *Dobos Csilla* és *Sajgál Mónika*, a Miskolci Egyetem (volt) oktatói és a kutatás résztvevői részben a kutatás adatbázisára támaszkodva többféle szempont alapján elemezték már a jogi nyelvhasználatot.¹¹⁷

¹¹¹ KARCSAY Sándor: Jog és nyelv. *Jogtudományi Közöny*, 36. (1981) 4. sz., 325–338. o. A magyar jogi szaknyelv kialakulásával pedig B. Kovács Mária foglalkozik részletesen. B. KOVÁCS Mária: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. *Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek 3. Miskolc, 1995.*

¹¹² A szociolingvisztika hazai megjelenésének előzményeiről lásd Kiss: *Társadalom...* 16–22. o.

¹¹³ PAP Mária – PLÉH Csaba: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. *Valóság*, 15. (1972) 2. sz., 52–58. o.

¹¹⁴ KEMÉNY István: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest, 1976. 45. o.

¹¹⁵ KEMÉNY István: A romák és az iskola. *Educatio*, 5. (1996) 1. sz., 74. o.

¹¹⁶ DOBOS Csilla: A pragmatika szerepe a jogi nyelvhasználat kutatásában. In GECSÓ Tamás – SÁRDI Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest, 2007. 74–75. o.

¹¹⁷ Uo. 74–81. o.; DOBOS Csilla: Kérdésfeltevési stratégiák a hétköznapi és a jogi diskurzusban. In KLAUDY Kinga – DOBOS Csilla (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. Pécs–Miskolc, 2005. 55–61. o.; DOBOS Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110. Budapest, 2010.*⁴ DOBOS Csilla: Jogi pragmatika. A tárgyalótermi kommunikáció pragmatikai szempontú vizsgálata. In SZABÓ: *Nyelvben a jog*. 29–63. o.; DOBOS Csilla:

1. Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek...

Miskolc, 1995. (Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek 3.) [ildikoberci]

2. ga

előző sorba [borsosagnes]

3. világa.Soknyelvűség

a pont után szóköz kell [ildikoberci]

4. Segéd- könyvek a nyelvészet tanulmányozásához...

Budapest, 2010. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110.); [ildikoberci]

Külön érdemes megemlíteni az *igazságügyi nyelvészet* hazai fejleményeit. A magyar szakirodalomban bűnügyi vagy kriminalisztikai nyelvészetként is emlegetik az irányzatot,¹¹⁸ *Kontra Miklós* pedig az alkalmazott nyelvészet egyik új ágaként definiálja.¹¹⁹ Hazánkban *Nagy Ferenc* volt az első, aki ezzel a témával foglalkozott,¹²⁰ napjainkban pedig *Kontra Miklós* munkásságát említhetjük meg, aki egyik írásában bírósági eljárásokból vett példákkal illusztrálja, mennyire nem elfogadott még Magyarországon a nyelvészek szaktudásának igénybevétele és szakvéleményük elfogadása.¹²¹ Hasonlóképpen kritikusan nyilatkozik *Kenesei István* a jogászok nyelvhez és nyelvtudományhoz való viszonyulásáról.¹²²

Az igazságügyi nyelvészet mellett a *jog és irodalom* irányzat említhető még olyan kutatási területként, mely már hazánkban is néhány éves múltra tekint vissza. Mivel erről a témáról jelen kötet egy másik tanulmányában részletesen olvashatunk, csak annyit említek meg, hogy a hazai szakirodalomban elsősorban a „jog az irodalomban” (*law in literature*) területhez sorolható írásokkal találkozhatunk,¹²³ de kisebb mértékben a másik irányzat (*law as literature*) is képviselve van.¹²⁴ 2007 óta az Ügyészek Lapjának „Jog és irodalom” című állandó rovatában jelennek meg rendszeresen ilyen témájú írások (2009 óta pedig már „Jog és humor” cím alatt is található különféle tanulmányokat). Ugyancsak 2007 óta rendezik meg a Jog és Irodalom Szimpóziumot, 2013 januárjában pedig megalakult a Magyar Jog- és Államtudományi Társaság Jog és Irodalom Szakmai Tagozata. Az angolszász szakirodalomhoz hasonlóan

Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In SZABÓ: *Nyelvben a jog*. 193–227. o.; SAJGÁL Mónika: Az alkalmazott társalgáselemzés lehetőségei jog és nyelv kapcsolatának vizsgálatában. In GECSÓ Tamás – SÁRDI Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest, 2007. 251–264. o.; SAJGÁL Mónika: „El fogom mondani jó böven itten az arany szép lányoknak...”¹ A társadalmi pozicionálás és nyelvi-interaktív cselekvési lehetőségei egy tanúkihallgatásban. In SZABÓ: *Nyelvben a jog*. 229–260. o.

¹¹⁸ KENESEI István: Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program. *Világosság*, 44. (2003) 11–12. sz., 63. o.

¹¹⁹ KONTRA: *Nyelv és jog*. 551. o.

¹²⁰ NAGY Ferenc: *Kriminalisztikai szövegnyelvészet*. Budapest, 1980.

¹²¹ KONTRA Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, 2003. 325–327. o.; KONTRA Miklós: *Közérdekű nyelvészet*. Budapest, 1999.

¹²² KENESEI: *Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program*. 63. o.

¹²³ KISS Anna: *Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest, 2008; FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a 'Jog és irodalom' köréből*. Budapest, 2009; KISS Anna (szerk.): *Bűntények a könyvtárszobából. Interaktív íratmintatár büntetőjogi komplex gyakorlathoz és szakvizsgához*. Budapest, 2010; H. SZILÁGYI István: *Jog – irodalom. Tanulmányok a 'jog és irodalom' köréből*. Szeged, 2010.

¹²⁴ NAGY Tamás: *Josef K. nyomában – Jogról és irodalomról*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2010; NAGY Tamás: *Jog, irodalom, intertextualitás*. In GERENCSÉR Balázs – TAKÁCS Péter (szerk.): *Ratio legis, ratio iuris: ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2011.

1. lányoknak...”A

az idézőjel után szóköz kell [ildikoberci]

2. :Jogi

a kettőspont után szóköz kell [ildikoberci]

3. _

előző sorba [ildikoberci]

4.

könyvtárszobából. Interaktív

a pont után szóköz kell [ildikoberci]

egyébként a hazai viszonyokra is igaz, hogy a jog és nyelv, valamint a jog és irodalom irányzat nem egymásnak alárendelten, hanem alapvetően egymás mellett, de természetesen egymástól nem elhatárolódva fejlődik.

Mielőtt rátérnénk a Miskolcon végzett kutatás ismertetésére, röviden tekintsünk át néhány olyan empirikus kutatást, melyek nem kifejezetten a jog és nyelv kapcsolatának vizsgálatára fókuszáltak, de vannak olyan megállapításaik, melyek a jogi nyelvhasználat szempontjából is értékelhetőek. Ilyen például Kengyel Miklós per-kultúra-vizsgálata, aki az adatokból többek között arra a következtetésre jut, hogy a bíró beszédstílus nagymértékben meghatározza az egész tárgyalás hangvételét, ami nagyon sokféle lehet a bíró személyiségétől függően.¹²⁵ Egy másik hazai empirikus kutatás Miskolcon zajlott 1997–98 folyamán a cigány perek jellegzetességeinek feltárására.¹²⁶ A kutatás célja hangsúlyozottan nem a bírói tevékenység diszkriminatív jellegének vizsgálata volt (ilyen irányú kutatást a Magyar Helsinki Bizottság végzett a 2000-es évek elején),¹²⁷ hanem annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a bírósági tárgyalás közegében zajló interakciókban mutatkozik-e különbség annak függvényében, hogy valamelyik fél – általában a vádlott – roma származású. A jog és nyelv irányzat szempontjából említésre méltó megállapítása a kutatásnak, hogy az eljárások roma származású résztvevői alacsony iskolázottságukból és társadalmi helyzetükből (és nem kifejezetten származásukból) adódóan, valamint az ebből fakadó nyelvi hátrány okán nem értik a tárgyaláson elhangzó kérdéseket, a hivatalos és a kifejezetten jogi kifejezéseket.

Az empirikus előzmények mellett van azonban néhány fontos elméleti előzménye is a miskolci kutatásnak. 2000-ben jelent meg *Jog és nyelv* címen egy fordításkötet,¹²⁸ melyben a jog és filozófia, a jog és retorika, a jogi szemiotika, valamint a hermeneutika (értelmezéstan) területére sorolható néhány alapvető írással találkozhatunk, a bevezetőben pedig egy áttekintést olvashatunk a nyelvfilozófia és a nyelvészet fejlődéséről, valamint arról, hogy hogyan fedezték fel e két terület képviselői egy lehetséges kutatási területként a jogi nyelvet. Szabó Miklós 2001-ben publikált írásában pedig az átfordítások szerepét vizsgálja a jogi diskurzusokban, és rámutat, hogy az eljárásokban ún. intralingvális (nyelven belüli) fordítással találkozhatunk:¹²⁹

¹²⁵ KENGYEL Miklós: *Perkultúra. Bíróságok, bírák, ügyfelek a nyolcvanas évek végén*. Pécs, 1993.

¹²⁶ H. SZILÁGYI István – LOSS Sándor: A cigány per. *Beszélő*, 6. (2001) 4. sz., 94–100. o.

¹²⁷ CSORBA József – FARKAS Lilla – LOSS Sándor – LÓRINCZ Veronika: A törvény előtti egyenlőség elve a büntetőeljárásban. Egy kutatás problematikája. *Fundamentum*, 6. (2002) 1. sz., 125–136. o.

¹²⁸ SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*. Budapest, 2000.

¹²⁹ Roman Jakobson szerint a nyelvi kifejezések megfogalmazása ún. nyelvi kódokon történik, és az ezek közötti váltást nevezi fordításnak, melynek három formáját különbözteti meg. Az *interszemiotikus* fordítás („átalakítás”) a nyelvi jeleknek nem nyelvi jelekkel való értelmezése (például a szóveges példák a matematikában).

1. per-
köv. sorba [pordanyk]

2. 1997–98
1997--1998
[borsosagnes]

3. elején, 127
elején127), [pordanyk]

4. lődéséről, valamint
arról, hogy...
laza sor [ildikoberci]

az eljárás elején a laikus története, mire a jegyzőkönyvbe kerül, már a jogi nyelv formáját ölti, az eljárás során a jogászok ezen a „kód”-on kezelik a történetet, majd az eljárás végén, az ítéletben megőrtörténi egy bizonyos fokú „visszafordítás” jogi nyelvről laikus nyelvezetre.¹³⁰

2. Az első magyar jog és nyelv kutatás

A tanulmány során többször is utaltam rá, hogy egy évtizeddel ezelőtt Miskolcon zajlott egy olyan empirikus kutatás, amelynek egyik kifejezett célja a jog és nyelv irányzat szemléletmódjának meghonosítása volt a magyar jogi eljárások vizsgálatában.¹³¹ Az adatgyűjtés 2000 és 2003 között történt rendőrségi kihallgatásokon és bírósági tárgyalásokon készített hangfelvételek rögzítésével, amit a laikus résztvevőkkel és rendőrtisztekkel folytatott mélyinterjúk egészítettek ki. Összesen több mint 18 órnyi hanganyag készült, ebből 14 és fél óra rendőrségi kihallgatásokon, 4 óra pedig bírósági tárgyalásokon.

Ez az adatbázis lehetővé teszi, hogy a jogi környezetben zajló nyelvhasználatot akár nyelvész, akár jogász kutatók vizsgálhassák a jövőben, és saját szempontjaik szerint elemezhesék. A kutatás úttörő jellege abban is megmutatkozott, hogy jogász és nyelvész szakértők, valamint egyetemi hallgatók egyaránt részt vettek (doktorjelöltként jelen tanulmány szerzője is tagja volt a kutatócsoportnak). A kutatás célja az volt, hogy feltárjuk és elemezzük azt a ténymegállapítási, jogalkalmazási folyamatot, ami a büntetőeljárásokban a rendőrségi és bírósági bizonyítás során zajlik, és amelynek folyamán a jogi eljárásban részt vevő laikus személyek hétköznapi nyelven előadott narratívái jogi szaknyelven megfogalmazott tényállásokká fordítódnak át.

A kutatás céljaként kettős feladatot jelöltünk meg: egyrészt a laikus és a professzionális beszédmód nyelvi jegyeinek feltárását, másrészt annak vizsgálatát, hogy a hatalom és kényszer jelenléte a diskurzusban milyen hatást gyakorol a ténymegállapítás folyamatára. Mindezt alapvetően inkább intenzív, mintsem extenzív módon

*Az interlingvális fordítás az, amit a hétköznapi nyelvben is a fordítás fogalma alatt értünk, amikor a nyelvi jeleket más nyelv segítségével értelmezzük (például magyarról angolra fordítunk egy szöveget). Végül az intralingvális fordítás az ugyanazon nyelven belüli kódok (mint például a köznapi és a jogi nyelv kódja) között történik, de ebbe a körbe tartozik az eltérő nyelvhasználati módok, regiszterek közötti fordítás is, aminek lehetnek társadalmi, kulturális vagy szociális okai. Vö. JAKOBSON, Roman: Fordítás és nyelvészet. In JAKOBSON, Roman: *Hang – jel – vers*. Budapest, 1972. 424–434. o.*

¹³⁰ Ennek az átfordítási folyamatnak részletes leírását lásd SZABÓ Miklós: *Nyelvi átfordítások a jogban*. In *Feladat Nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, 2001. 471–491. o.

¹³¹ „*Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. *Nyelvi átfordítás és ténykonstitúció a jogi tényállás megállapításának folyamatában*.” (FKFP 0653/2000.)

1. **vettek**
vettek benne [pordanyk]

képzeltük el, azaz elsősorban nem arra kívántunk törekedni, hogy minél nagyobb eset-számot vonjunk be a kutatásba, hanem hogy egy-egy esetet a lehető leghosszabb ideig kövessünk az eljárás folyamatában, és a lehető legmélyebben dolgozzunk fel. A kutatás elsődleges eredményeit feldolgozó, jogi és nyelvészeti tárgyú tanulmányokat egyaránt tartalmazó kötet 2010 nyarán jelent meg.¹³²

Ugyancsak a kutatási anyagra támaszkodva készült a „Nyelvhasználat a jogi eljárásban” című doktori értekezés, melyben – többek között – a magyar büntetőeljárásokban alkalmazott jegyzőkönyvezési gyakorlat elemzésével és kritikájával is találkozhatunk.¹³³ A hangfelvételek elemzéséből az a következtetés vonható le, hogy a rendőrségi jegyzőkönyvezés során a *kérdés-felelet-gépelés*, míg a bíróságinál a *kérdés-felelet-diktálás* módszere (ami a hangfelvételek készítésének idején még jellemző volt a tárgyalásokon) nagymértékben *torzítja* az eredetileg elhangzó *narratívát*.

Ez az ún. intralingvális (nyelven belüli) fordítási folyamat végigkíséri a jogi eljárások egészét, de a legmeghatározóbb a rendőrségi kihallgatásokon zajló jegyzőkönyvezés során, hiszen itt történik meg első ízben a laikus narratíva jogi szöveggé való átalakítása: az eljárás későbbi szakaszaiban ezek a jegyzőkönyvek már úgy jelennek meg, mint a laikus narratíva egyenértékű megfelelői. Ezért is kiemelkedő a jelentősége a rendőrségi jegyzőkönyvezés gyakorlatának, mely azonban számos problémával terhelt. Ezek közül a legfontosabb, hogy a kihallgatást végző nyomozótiszt munkájával szemben túl sok elvárás fogalmazódik meg (az elhangzó narratíva követeése, kérdések megfogalmazása, az esetleges ellentmondások feloldása, a kérdések és válaszok írásba foglalása oly módon, hogy az a jogilag releváns tényeket tartalmazza), melyeknek nem lehet egyszerre és egyforma mértékben megfelelni.

A bíró munkája a jegyzőkönyvezés szempontjából lényegesen egyszerűbb (volt a kutatás idején).¹³⁴ egyrészt a bíró már csak a rendőrségi jegyzőkönyvhöz képest felmerülő eltéréseket, ellentmondásokat jegyzőkönyvezi, másrészt a hangszalagra diktálás (amivel a kutatás során találkoztunk) önmagában is könnyebbé teszi a feladat ellátását. Ugyanakkor a tárgyaláson elhangzó laikus történeteket, a bíró és a laikus között zajló interakció egészét a bírósági jegyzőkönyv még kevésbé adja vissza, mint a rendőrségi. Az is problémát okoz ugyanakkor, hogy ez a jegyzőkönyvezési technika jelentősen gátolja a vallomások összefüggő előadásának lehetőségét. Az is fel-

¹³² SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvben a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010.*³

¹³³ VINNAI Edina: *Nyelvhasználat a jogi eljárásban. PhD-értekezés. Miskolc, 2011.* (<http://midra.uni-miskolc.hu/?docId=12225>).

¹³⁴ Az azóta eltelt időben úgy módosult a bírósági jegyzőkönyvezés, hogy vagy egy gépiró szinte szó szerint rögzíti számítógépen az elhangzottakat, vagy – a korábbi megoldáshoz nagyon hasonlóan – a bíró saját szavaival összefoglalja az elhangzott vallomást vagy párbeszédet lényegét, és azt diktálja a jegyzőkönyvbe a gépirónak.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. **idején): 134**
idején134): [pordanyk]

3. **Prudentia Iuris 28.**
Miskolc, 2010.
Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

vetődik, hogy a szembesítések nagyarányú eredménytelenségének részben az is az oka, hogy a kommunikáció olyannyira a jegyzőkönyvezésnek van alárendelve, hogy nem alakulhat ki olyan szituáció, olyan feszültség, ami kikényszerítené a hamisan tanúskodó személy álláspontjának megváltozását és a valóságnak megfelelő vallo-más megtételét.

Az is megállapítható a hangfelvételek elemzéséből, hogy a rendőrségi és bírósági kihallgatások elején (esetleg közben) elhangzó, a laikusok jogaira, kötelezettségei-re vonatkozó *figyelmeztetések* a jogszabályokban előírtaknak hangzanak el ugyan, azok valódi célja mégsem valósul meg maradéktalanul. A felvételek egyértelműen bizonyítják, hogy a büntető-eljárásjogi törvényben és az ahhoz kapcsolódó rendeletekben leírt rendelkezéseket a nyomozók és a bírák betartják, sokszor azonban azok közlésének módja, stílusa jelentéktelenné teszi a szöveg lényegét, tartalmát. Ezt természetesen rendkívül nehéz bizonyítani, hiszen magában a jegyzőkönyvben valóban szerepel a figyelmeztetés szövege (még véletlenül sem lehet azokat kihagyni, hiszen a jegyzőkönyvminta már eleve tartalmazza a figyelmeztetéseket, azok közül a nyomozónak csak ki kell választania az adott kihallgatott személy szempontjából írán-nyadót), sőt, mint a felvételekből kiderül, azok valóban el is hangzanak. Így még a hangfelvételek leírt formáiból sem lehetne igazolni ezt az állítást, ez csupán a felvételek meghallgatásából derül ki. A gyakorlat tehát megfelel a törvény szigorú követelményeinek, de a figyelmeztetések mégsem töltik be azt a funkciót, amire eredetileg megalkották őket.¹³⁵

Végezetül megfogalmazódik az a javaslat is, miszerint (ismét) érdemes lenne megfontolni az *ügyféli per* alkalmazását a magyar büntetőeljárásban (ennek lényege, hogy a tárgyaláson az ügyésznek és az ügyvéd(ek)nek van lehetősége elsőként, a bírót megelőzően kérdéseket feltenni a tanúknak, vádlottaknak). Az 1998-ban elfogadott büntető eljárásjogi törvény eredetileg tartalmazta is ezt a megoldást, még-hozzá mind a tanú, mind a vádlott esetében kötelező jelleggel, de mire öt évvel később hatályba lépett a jogszabály, arra már csak a tanúnál és csak opcionális lehetőségként nyílt mód. Az elmúlt évek gyakorlata pedig azt mutatja, hogy – még a bírót megelőzően – a tanú felek (pontosabban az ügyész és a védő) általi kikérdezésére csak elvétve kerül sor. Pedig a hangfelvételek is egyértelműen alátámasztják a tárgyaló-termekben járatos szakemberek azon vélekedését, miszerint az a gyakorlat, hogy a tárgyaláson a bíró hallgatja ki a tanúkat, vádlottakat, valóban azt a benyomást kelti a laikusokban, mintha a bíró a vádat képviselné, nem pedig függetlenül és pártatlanul járna el. Már csak (de nem kizárólag) a bíróságba vetett bizalom megerősítése érdekében

1. előírtaknak

előírtaknak megfelelően
[pordanyk]

2. büntető-eljárásjogi

büntetőeljárás-jogi
[pordanyk]

3. írá-

elválasztás! [ildikoberci]

4. büntető eljárásjogi

büntetőeljárás-jogi
[pordanyk]

¹³⁵ A rendőrségi jegyzőkönyvezéssel kapcsolatos problémákról részletesebben lásd VINNAI: A jegyzőkönyve-zés gyakorlata egy empirikus vizsgálat tükrében.

is szükség lenne tehát az ügyféli per olyan formában való bevezetésére, ahogyan az eredetileg a törvény szövegében szerepelt.

Ehhez kapcsolódik az az általános jellegű, a jogi eljárások egészére vonatkozó kívánalom, amit a *jogalkalmazás nyelvi modelljének* nevezhetünk. Ennek lényege, hogy a jogi eljárásokban a nyelvi kommunikáció hatékonysága, sikeressége a ténymegállapítások hatékonyságának is feltétele: jogi szempontból sem lehet ugyanis korrekt, „fair” az eljárás (azaz nem felel meg a tisztességes eljárás alkotmányos követelményének), ha nyelvi, kommunikációs szempontból nem az. Ha tehát a laikusok és a jogi szakemberek közötti interakciókban problémák, hiányosságok, torzítások merülnek fel, akkor az jelentősen kihat a ténymegállapítás folyamatára, és végső soron az eljárás eredményére, az ítéletre, valamint az abban előírtak betartására is.

A jogalkalmazásnak ez az újszerű megközelítése tehát a jogi eljárások nyelvi jellemzőinek fontosságát hangsúlyozza, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogi környezetben zajló diskurzusoknak feltárhatóak olyan jellegzetességei, melyek jelentősen kihatnak az eljárás jogilag releváns tényezőire is (például a bizonyítás, a ténymegállapítás folyamatára, a vallomások szavahihetőségére stb.) – így kapcsolódik ez a modell a jog és nyelv kutatások korábbi megállapításaihoz. Törekedni kell tehát a jogalkalmazásban a nyelvhasználati, pragmatikai törvényszerűségek tudatosítására, és a hivatalos személyeknek (mind a hatósági, mind a bírósági jogalkalmazás során) a nyelvi szempontokra is tekintettel kellene a jogi eljárásokat lefolytatni. Szem előtt kell tartanunk, hogy a jog minden formájában nyelvi jelenség, de különösen fontos ez a jellemzője a jogalkalmazás folyamatában, ahol a jog az emberek számára a legplasztikusabban megjelenik, és amelynek eredménye (egy határozat, ítélet formájában) közvetlenül kihat az életükre.

Ahhoz, hogy a laikusok elfogadják a jogi döntéseket és kövessék azokat, fontos az egész eljárás tisztességes, „fair” volta, aminek van egy nyelvi vonatkozása is: a laikusnak – többek között – akkor alakul ki ez a benyomása az eljárásról, ha annak során elmondhatta a saját álláspontját, azt meghallgatták és megértették a per hivatalos szereplői, megfelelő módon jegyzőkönyvbe vették, ő maga pedig megérti a határozat, ítélet szövegét. Csak így várhatja el a jog, hogy egyedi utasításait betartsák és azoknak engedelmesskedjenek a címzettek.¹³⁶

¹³⁶ 2014 szeptemberétől „A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére” című OTKA-kutatás keretében kilenc (jogász és nyelvész) kutató részvételével folytatjuk a jogalkalmazás nyelvi szempontú elemzését.

1.
érvényesülésére” című
az idézőjel után szóköz
kell [ildikoberci]

Válogatott irodalom

- ATKINSON, Maxwell – DREW, Paul: *Order in Court – The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London, 1979.
- B. KOVÁCS Mária: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek 3. Miskolc, 1995.¹
- BACSÓ Jenő: A jogszabályok közérthetősége. *Jogtudományi Közlöny*, 23. (1968) 9. sz., 457–466. o.
- BECKER-MROTZEK, Michael: *Diskursforschung und Kommunikation*. Heidelberg, 1999.
- BERK-SELIGSON, Susan: *The Bilingual Courtroom. Court Interpreters in the Judicial Process*. Chicago, 1990.²
- BERNSTEIN, Basil: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In PAP M. – SZÉPE Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975. 393–431. o.
- BÍRÓ Zoltán: Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből. *Magyar Nyelvőr*, 108. (1984) 162–171. o.
- BIX, Brian: *Law, Language, and Legal Determinacy*. Oxford, 1993.
- BUTTERS, Ronald: How Not to Strike it Rich: Semantics, Pragmatics, and Semiotics of a Massachusetts Lottery Game Card. *Applied Linguistics*, 25. (2004) 4. sz., 466–490. o.
- CHARROW, Robert P. – CHARROW, Veda R.: Making Legal Language Understandable: A Psycholinguistic Study of Jury Instructions. *Columbia Law Review*, 79. (1979) 1306–1374. o.
- CONLEY, John – O'BARR, William: *Just Words. Law, Language, and Power*. Chicago, 1998.
- CONLEY, John – O'BARR, William: *Rules versus Relationships: The Ethnography of Legal Discourse*. Chicago, 1990.
- COTTERILL, Janet: Collocation, Connotation, and Courtroom Semantics: Lawyers' Control of Witness Testimony through Lexical Negotiation. *Applied Linguistics*, 25. (2004) 4. sz., 513–537. o.
- COTTERILL, Janet: *Language and Power in Court: A Linguistic Analysis of the O. J. Simpson Trial*. Houndmills, 2003.
- COULTHARD, Malcolm: Whose Voice is It?: Invented and Concealed Dialogue in Written Records of Verbal Evidence Produced by the Police. In COTTERILL, J. (szerk.): *Language in the Legal Process*. Houndmills, 2002. 19–34. o.
- DANET, Brenda: »Baby« or »fetus«? Language and the Construction of Reality in a Manslaughter Trial. *Semiotica*, 32. (1980) 187–219. o.

1. **Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek...**
Miskolc, 1995. (Miskolci Magyar Nyelvészeti Füzetek 3.) [ildikoberc]

2. **al**
előző sorba, vagy Judicial [borsosagnes]

- DANET, Brenda: Language in the Legal Process. *Law & Society Review*, 14. (1980) 445–564. o.
- DOBOS Csilla: (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110.* Budapest, 2010.¹
- DOBOS Csilla: A pragmatika szerepe a jogi nyelvhasználat kutatásában. In GECSŐ T. – SÁRDI Cs. (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat.* Budapest, 2007. 74–81. o.
- DOBOS Csilla: Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. In SZABÓ M. (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Prudentia Iuris 28.* Miskolc, 2010. 193–227.³
- DOBOS Csilla: Jogi pragmatika. A tárgyalótermi kommunikáció pragmatikai szempontú vizsgálata. In SZABÓ M. (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban. Prudentia Iuris 28.* Miskolc, 2010.⁴ 29–63. o.
- DOBOS Csilla: Kérdésfeltevési stratégiák a hétköznapi és a jogi diskurzusban. In KLAUDY K. – DOBOS Cs. (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban.* Pécs–Miskolc, 2005. 55–61. o.
- EADES, Diana: Applied Linguistics and Language Analysis in Asylum Seeker Cases. *Applied Linguistics*, 26. (2005) 503–526. o.
- EHRlich, Susan: (Re)contextualising Complainants' Accounts of Sexual Assault. *Forensic Linguistics*, 9. (2002) 193–212. o.
- EHRlich, Susan: *Representing Rape: Language and Sexual Context.* London, 2001.
- ELWORK, Amiram – ALFINI, James J. – SALES, Bruce D.: *Making Jury Instructions Understandable.* Charlottesville, 1982.
- FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a 'Jog és irodalom' köréből.* Budapest, 2009.
- FISH, Stanley: *Doing what Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies.* Durham, 1989.
- GAAKEER, Jeanne – OST, François (szerk.): *Crossing Borders: Law, Language and Literature.* Nijmegen, 2008.
- GIBBONS, John: *Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System.* Oxford, 2003.
- GOODRICH, Peter: *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis.* London, 1987.
- H. SZILÁGYI István: *Jog – irodalom. Tanulmányok a »jog és irodalom« köréből.* Szeged, 2010.
- HACKER, Daphna: Law and Society Jurisprudence. *Cornell Law Review*, 96. (2011) 727–788. o.
- HASS-ZUMKEHR, Ulrike (szerk.): *Sprache und Recht.* Berlin – New York, 2002.
- HOFFMANN, Ludger: *Kommunikation vor Gericht.* Tübingen, 1983.

1. **Segédkönyvek a nyelvészet tanul...**
Budapest, 2010.
(Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110.)
[ildikoberci]

2. –
előző sorba [ildikoberci]

3. **Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010....**
Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) 193–227. o.
[ildikoberci]

4. **Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010.**
Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

5. In
köv. sorba [pordanyk]

- IVÁNYI Zsuzsanna: A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr*, 125. (2001) 1. sz., 74–94. o.
- JACKSON, Bernard S. (szerk.): *Legal Semiotics and the Sociology of Law*. Onati International Institute for the Sociology of Law, 1994.
- JACKSON, Bernard S.: *Law, Fact and Narrative Coherence*. Liverpool, 1988.
- JACKSON, Bernard S.: *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis*. London, 1987.
- JACKSON, Bernard S.: *Making Sense in Law: Linguistic, Psychological and Semiotic Perspectives*. Liverpool, 1995.
- JACKSON, Bernard S.: *Semiotics and Legal Theory*. London – New York, 1985.
- KARCSAY Sándor: Jog és nyelv. *Jogtudományi Közlöny*, 36. (1981) 4. sz., 325–338. o.
- KEBBEL, Mark – DEPREZ, S.: Lawyers' Questioning Style »May Aid Rapists«. *The Guardian*, 10. September, 1998.
- KENESEI István: Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program. *Világosság*, 44. (2003) 11–12. sz., 63–70. o.
- KENGYEL Miklós: *Perkultúra. Bíróságok, bírák, ügyfelek a nyolcvanas évek végén*. Pécs, 1993.
- KISS Anna: *Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest, 2008.
- KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alafogalmak*. Budapest, 1995.
- KOMTER, Martha L.: Accusations and Defences in Courtroom Interaction. *Discourse & Society*, 5. (1994) 2. sz., 165–187. o.
- KOMTER, Martha L.: *Dilemmas in the courtroom. A Study of Trials of Violent Crime in the Netherlands*. Mahwah–London, 1998.
- KOMTER, Martha L.: The Construction of Evidence in a Police Interrogation. La construction de la preuve dans un interrogatoire de police. *Droit et Société*, 48. (2001) 367–393. o.
- KOMTER, Martha L.: The Construction of Records in Dutch Police Interrogations. *Information Design Journal*, 11. (2003) 2–3. sz., 201–213. o. [Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. In SZABÓ M. (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010.¹ 137–151. o.]
- KOMTER, Martha L.: The Interactional Dynamics of Eliciting² a Confession in a Dutch Police Interrogation. *Research on Language and Social Interaction*, 36. (2003) 4. sz., 433–470. o.
- KOMTER, Martha L.: The Suspect's Own Words: The Treatment of Written Statements in Dutch Courtrooms. *The International Journal of Speech, Language and the Law*, 9. (2002) 2. sz., 168–192. o.
- KONTRA Miklós: *Közérdekű nyelvészet*. Budapest, 1999.

1. Prudentia Iuris 28.

Miskolc, 2010.

Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

2. of Eliciting

of Eliciting [pordanyk]

KONTRA Miklós: Nyelv és jog. In KIEFER F. (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, 2003. 551–566. o.

KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964.

KURZON, Dennis: *It Is Hereby Performed: Explorations in Legal Speech Acts*. Amsterdam, 1986.

LABOV, William: From Objectivity and Commitment in Linguistic Science: The Case of the Black English Trial in Ann Arbor. *Language in Society*, 11. (1982) 165–201. o.

LAKOFF, Robin: *Language and Woman's Place*. New York, 1975.

LEBARBÉ, Thomas: Langue du droit, multiplicité des approches, multiplicité des dis-ciplines. *Lidil*, 38. (2008) 5–9. o.

LEES, Sue: *Carnal Knowledge: Rape on Trial*. London, 1996.

LEVI, Judith – WALKER, Anne (szerk.): *Language in the Judicial Process*. New York, 1990.

LOFTUS, Elizabeth F. – PALMER, John C.: *Eyewitness Testimony*. Cambridge, 1979.

LUBET, Steven: *Nothing But the Truth. Why Trial Lawyers Don't, Can't, and Shouldn't Have to Tell the Whole Truth*. New York, 2002.

LUCHJENBROERS, June: »In your own words...«: Questions and Answers in a Supreme Court Trial. *Journal of Pragmatics*, 27. (1997) 477–503. o.

MATOESIAN, Gregory: *Law and the Language of Identity: Discourse in the William Kennedy Smith Rape Trial*. London, 2001.

MATOESIAN, Gregory: *Reproducing Rape: Domination through Talk in the Courtroom*. Chicago, 1993.

MELLINKOFF, David: *The Language of the Law*. Toronto, 1963.

NAGY Ferenc: *Kriminalisztikai szövegnyelvészet*. Budapest, 1980.

NAGY Tamás: Josef K.³ nyomában – Jogról és irodalomról. Máriabesnyő–Gödöllő, 2010.

NUSSBAUMER, Markus: *Sprache und Recht*. Heidelberg, 1997.

O'BARR, William M.: *Linguistic Evidence – Language, Power and Strategy in the Courtroom*. London, 1982.

OLSEN, Frances – LORZ, Alexander – STEIN, Dieter (szerk.): *Law and Language: Theory and Society*. Düsseldorf, 2008.

PHILLIPS, Susan: On the Use of Wh-questions in American Courtroom Discourse: A Study of the Relation Between Language Form and Language Function. In⁴ KEDAR, L. (szerk.): *Power Through Discourse*. Norwood, 1987. 83–111. o.

POSNER, Richard: *Law and Literature: A Misunderstood Relation*. Cambridge, 1988.

PTACEK, James: *Battered Women in the Courtroom*. Boston, 1999.

ROSSUM, Wibo M. van: *Appearing before the judge. The dos and don'ts of standing trial and the ritual of Turkish defendants in court*. PhD, University of Amsterdam, 1998.

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. dis-
köv. sorba
[borsosagnes]

3. Josef K.
Josef K. [pordanyk]

4. In
köv. sorba
[borsosagnes]

- ROSSUM, Wibo M. van: *The Appearance of a Turkish Defendant in a Dutch Courtroom. Sociability and Ceremoniality in Court Behaviour*. Paper presented at the „Law and Society” Congress, Scotland, July 1996.
- SAJGÁL Mónika: »El fogom mondani jó bőven itten az arany szép lányoknak...« A társadalmi pozicionálás és nyelvi-interaktív cselekvési lehetőségei egy tanúkihallgatásban. In SZABÓ M. (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris, 28. Miskolc, 2010.¹ 229–260. o.
- SAJGÁL Mónika: A kvalitatív kutatási módszertan lehetőségei és korlátai a jog és nyelv kapcsolatának tükrében. In SZABÓ M. (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris, 28. Miskolc, 2010.² 91–116. o.
- SAJGÁL Mónika: Az alkalmazott társalgáselemzés lehetőségei jog és nyelv kapcsolatának vizsgálatában. In GECSŐ T. – SÁRDI Cs. (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest, 2007. 251–264. o.
- SARAT, Austin – KEARNS, Thomas (szerk.): *The Rhetoric of the Law*. Ann Arbor, 1996.
- SCHEFFER, Thomas: *Adversarial Case-Making. An Ethnography of English Crown Court Procedure*. Leiden–Boston, 2010.
- SHUY, Roger W.: *Language Crimes. The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom*. Cambridge, 1993.
- SHUY, Roger W.: *Linguistics in the Courtroom: A Practical Guide*. New York, 2006.
- SHUY, Roger W.: *The Language of Confession, Interrogation, and Deception*. London, 1998.
- SOLAN, Lawrence – TIERSMA, Peter (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford, 2012.
- SOLAN, Lawrence – TIERSMA, Peter: *Speaking of Crime: The Language of Criminal Justice*. New York, 2005.
- SPRANZ-FOGASY, Thomas: »Widersprechen«. Zu Form und Funktion eines Aktivitätstyps in Schlichtungsgesprächen. Eine gesprächsanalytische Untersuchung. Tübingen, 1986.
- STYGALL, Gail: *Trial Language: Differential Discourse Processing and Discursive Formation*. Amsterdam, 1994.
- SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*. Budapest, 2000.
- SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Prudentia Iuris 28. Miskolc, 2010.⁴
- SZABÓ Miklós: Nyelvi átfordítások a jogban. In *Facultas Nascitur. 20 éves a jogász-képzés Miskolcon*. Miskolc, 2001. 471–491. o.
- TASLITZ, Andrew: *Rape and the Culture of the Courtroom*. New York, 1999.
- TIERSMA, Peter: *Legal Language*. Chicago, 1999.
- TOMPA József: A jogszabályok anyanyelvi gondozása. *Magyar Nyelvőr*; 89. (1965) 4. sz., 430–438. o.

1. Prudentia Iuris, 28.**Miskolc, 2010.**

Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

2. Prudentia Iuris, 28.**Miskolc, 2010.**

Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

3. nyelv-

köv. sorba

[borsosagnes]

4. Prudentia Iuris 28.**Miskolc, 2010.**

Miskolc, 2010. (Prudentia Iuris 28.) [ildikoberci]

- VINNAI Edina: A bírósági nyelvhasználat kutatása az angolszász jogrendszerben. In¹ *Doktoranduszok Fóruma 2000. október 30. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának szekciókiadványa*. Miskolc, 2001. 230–237. o.
- VINNAI Edina: A jegyzőkönyvezés gyakorlata egy empirikus vizsgálat tükrében. In² *A Collegium Doctorum konferencia kiadványa*. Miskolc, 2012. (DVD) (<http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Vinnai%20Edina.pdf>)
- VINNAI Edina: A magyar jogi nyelv kutatása. *Glossa Iuridica. A magyar nyelv és a magyar jogi műnyelv megújulása*, 1. (2014) 1. sz., 29–48. o.
- VINNAI Edina: *Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. PhD-értekezés. Miskolc, 2011. (<http://midra.uni-miskolc.hu/?docId=12225>)
- WALKER, Anne Graffam: Linguistic Manipulation, Power and the Legal Setting. In³ KEDAR, L. (szerk.): *Power Through Discourse*. Norwood, 1987. 57–83. o.
- WODAK, Ruth (Leodolter): *Das Sprachverhalten von Angeklagten bei Gericht*. Kronberg, 1975.
- WOODBURY, Hanni: The Strategic Use of Questions in Court. *Semiotica*, 48. (1984) 197–228. o.

1. In
köv. sorba
[borsosagnes]

2. In
köv. sorba
[borsosagnes]

3. In
köv. sorba
[borsosagnes]

„S ő levelemre városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatásoknak?*

Nagy Tamás

„A zord halálnak álcáját viselvén,
Így fekszel majd negyvenkét óra hosszat,
S végül – mint könnyű álomból – felébredsz.”
*William Shakespeare*¹

I. Bevezetés: a vég terminusai

Ami holt, ritkán tűnik elevennek – különben is: „nem szeretem a ficáncoló hullákat”² –, ám a fordítottja sem igazán jellemző: ami a virágzás jeleit mutatja, kár volna temetnünk. Márpedig a *jog és irodalom* kutatások az elmúlt évtizedben feltűnően gyakran estek áldozatul efféle rítusoknak: az állapotukért való aggodástól a megfeszítésen és élveboncoláson át egész a hantolásig; s az esetleges feltámadás reményénél több jó hírt (lásd *euangelion*) nem közöltek olvasóikkal az összegző tanulmányok. Talán e vizsgálódások krisztusi korba lépte (*szül. 1973; a. n. James Boyd White*) hívta elő a múlt évtized közepén a jeles kutatók tudattalanjából az újszövetségi metaforákat, melyeknél gyakrabban csak orvosiakat alkalmaznak „helyzetünkre”.

* Szerzői jegyzet: jelen írás nagyobb része egyfajta sűrítőmánya annak, amit a *jog és irodalom* kutatások általános kérdéseiről korábban írtam. Vö. Nagy Tamás: *Josef K. nyomában (jogról és irodalomról)*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2010; Nagy Tamás: *Mint(h)a iratokba lépének*. In Kiss Anna (szerk.): *Bűntények a könyvtárszobából. Interaktív iratmintatár büntetőjogi komplex gyakorlathoz és szakvizsgához*. Budapest, 2010. 10–18. o., illetve Nagy Tamás: *Jog, irodalom, intertextualitás*. In Takács Péter (szerk.): *Ratio Legis – Ratio Iuris. Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2011. 38–47. o. A kéziratra tett értékes megjegyzéseimért köszönettel tartozom az MTA TK JTI megrendezésében 2013. július 9-én tartott műhelyvita résztvevőinek, különösen Falusi Mártonnak, Fekete Balázsnak és Majtényi Balázsnak, valamint a hozzám írásban eljuttatott észrevételeiért – *on file with author* – H. Szilágyi Istvánnak.

¹ SHAKESPEARE, William: Rómeó és Júlia. Ford. Mészoly D. In *William Shakespeare összes művei*. Budapest, 1992. 587. o.

² PETRI György: Maya emlékére. In *Petri György munkái. Összegyűjtött versek*. Budapest, 2003. 385. o.

Túlélhetik-e a rendszerelméletet?³ A kutatási terület egészségi állapota ambivalens jegyeket mutat; évek óta szkepticizmus fertőzi; megmutatjuk, miért oly vérszegény, és miért nem fog mégsem belehalni.⁴ Bejelentem: halott, ám a jövőt illetően mégis optimista vagyok.⁵ A tudományközöttiség minden formája diszciplináris szimp-tóma, adott tudományágak láthatatlan fájdalomainak, elfojtott vágyainak testi tüne-tei. Az irodalom a jelentéktelensége felett érzett bánatát, a jog a humanista eszmé-nyektől való elidegenedése miatti keserűségét kívánná orvosolni a másikkal való összeborulás révén. A kísérlet eleve kudarcra ítéltetett, ám a vég új kezdetet jelent-het.⁶ És így tovább: zavarba ejtő képek (időnként képek zavarja) – ekként szólnak a diszciplináris diagnózisok és próféciák.

S ami a legfurcsább: annak ellenére fogalmaznak a szerzők ily kíméletlenül, hogy a *jog és irodalom* (vagy általában a *jog és humaniorák*; anyanyelvén: *law and huma-nities*) kutatásokkal látszólag semmi gond; az idézettségi mutatók alakulásától – azaz az amerikai felsőbb bírósági ítélkezésre gyakorolt hatástól és az akadémiai világ népszerűségi versenyében számszerűsített helyezéstől⁷ – eltekintve jogelméleti irányzat ennél elevebbnek nem mutatkozhat.

A kétezres évek elejére nemcsak a szükségszerűen (lásd *publish or perish*) sor-jázó tanulmányok, monográfiák, antológiák sokasága – valamint Christine A. Corcos az előbbieket listázó 1200 oldalas (!) bibliográfiája⁸ – demonstrálta az efféle vizs-

1. **JOG**
a jog (végig így!)
[pordanykj]

2. **huma-nities**
human-ities
[borsosagnes]

³ BEEBEE, Thomas O.: Can Law-and-Humanities Survive Systems Theory? *Law & Literature*, 22. (2010) 244. o.

⁴ YOSHINO, Kenji: The City and the Poet. *Yale Law Journal*, 114. (2005) 1835. o.

⁵ HEALD, Paul J.: The Death of Law and Literature: An Optimistic Eulogy. *The Comparatist*, 33. (2009) 20. o.

⁶ PETERS, J. Stone: Law, Literature, and the Vanishing Real: On the Future of an Interdisciplinary Illusion. *Publications of the Modern Language Association*, 120. (2005) 442. o.

⁷ Paul J. Heald számára egy jogelméleti irányzat sikerességének és egyben létjogosultságának egyik legfőbb mércéje: milyen gyakorisággal hivatkoznak az irányzathoz sorolható szerzők műveire az Egyesült Államok bíróságai. Etekintve most annak taglalásától, mennyiben és miért tarthatatlan egy efféle álláspont, valamint attól, hogy Heald így miként azonosul a Pierre Schlag által a *langdelli paradigma* foglyának nevezett jogász alakjával és attitűdjével, az kétségtelenül igaz, hogy nem a *jog és irodalom* szövegek képezik az amerikai igazságszolgáltatás legfőbb referenciapontjait; inkább akadémiai körökben népszerűbbek (Heald példája: James Boyd White és Stanley Fish írásaira 2500 hivatkozást talált jogtudományi folyóiratokban, ellenben mindössze négyet szövetségi bíróságok ítéleteiben). Ám az akadémiai jelenlét intenzitását sem feltétlen találhatják kielégítőnek a kritikusok: Kenji Yoshino ebben az összefüggésben mutat rá, hogy az 1990–2004 közötti időszakban az amerikai jogtudományi folyóiratok átlag hatszor-nyolcszor annyi tanulmányt jelentettek meg a *jog gazdasági elméletének*, mint a *jog és irodalom* vizsgálódásoknak a köréből. Azt ugyan nem indokolja, miért kellene a *jog és irodalom* sikerességének, hatékonyságának, elfogadottságának stb. megítéléséhez épp a *jog gazdasági elméletével* való összehasonlítást elfogadnunk (mert annak egyfajta antitéziseként jött volna létre? mert Richard Posner is érdekelt az ügyben, pontosabban: mindkét ügyben?), de így nézve: valóban volna még mit javítani a mutatókon. Vö. HEALD: The Death Of Law and Literature... 21. o.; YOSHINO: The City and the Poet. 1835. o. 6. jegyzet.

⁸ CORCOS, Christine A.: *International Guide to Law and Literature Studies*. Buffalo, 2000.

gálódások erőit, energiáit és elméleti hozadékait; és mutatta jelentőségüket az, hogy általánosan elfogadottá vált a *jog és irodalom*ról mint a kortárs (angolszász) jogfilozófia öt meghatározó irányzatának egyikéről beszélni,⁹ de az intézményesülés különféle formái is azt látszottak igazolni, hogy valami eleven történésnek lehetünk részesei, amikor a jog és az irodalom világainak összefonódásai után nyomozunk vagy összekapcsolásuk lehetőségeit kutatjuk. A *Yale Law School* és a New York-i *Benjamin N. Cardozo School of Law* – amellet, hogy kutatási központokként működnek – egyaránt önálló folyóiratot szenteltek a tárgykör vizsgálatának [*Yale Journal of Law & the Humanities*, *Cardozo Studies in Law & Literature* (2002 óta: *Law and Literature*)]. Az amerikai jogi egyetemek közel fele már az 1990-es évek közepén ajánlott *jog és irodalom* kurzusokat a hallgatói számára.¹⁰ A konferenciák sora végeláthatatlan, a *Jogfilozófiai Világkongresszusok* pedig külön *jog és irodalom* szekciókat nyitottak. *Jog és irodalom* tárgyú levelezőlisták, honlapok, elektronikus gyűjtemények árasztották el az internetet.¹¹ *Stb.*¹² Mindez nem változott azóta sem, sőt.

A *jog és irodalom* vizsgálódások – egyfajta fordított irányú „gyarmatosításként” – a jogfilozófia európai diskurzusterének egy részét is meghódították. Itt sem kizárólag kiváló szerzők és műveik (Peter Goodrich, Ian Ward, Maria Aristodemou, Willem

⁹ *A jog gazdasági elmélete, a kritikai jogi mozgalom, a feminista jogelmélet és a faji tudatosság jogelméletének társaságában.* Vö. MINDA, Gary: *Postmodern Legal Movements – Law and Jurisprudence at Century's End.* New York – London, 1995. 149–166. o.

¹⁰ Egy 1987-ben végzett felmérés szerint az adott tanévben az amerikai jogi karok 28%-a hirdett meg ilyen elnevezéssel kurzusokat, míg 1993–1994-re ez az arány 43%-ra emelkedett. Vö. GEMETTE, E. Villiers: *Law and Literature: An Unnecessarily Suspect Class in the Liberal Arts Component of the Law School Curriculum.* *Valparaiso University Law Review*, 23. (1989) 267. o., illetve GEMETTE, E. Villiers: *Law and Literature: Joining the Class Action.* *Valparaiso University Law Review*, 29. (1995) 665. o. Hasonló jellegű felmérések azóta nem készültek, de anekdotális bizonyítékok támasztják alá, hogy a trend nem változott, napjainkban is 100 körül-³ire tehető az amerikai jogi karok által meghirdetett *jog és irodalom* kurzusok száma, amelyek immáron bármely átlagos tanrendben előfordulnak, és különösen a bírói pályára történő felkészítés szerves részének szokás tekinteni őket. Vö. YOSHINO: *The City and the Poet.* 1835. o. 3. jegyzet, illetve BARNHARD, L. A.: *Court Staff Benefit from Law and Literature Course.* <http://news.nasie.org/2013/07/12/court-staff-benefit-from-law-and-literature-course/> (Utolsó megtekintés: 2013. 09. 10.)

¹¹ Kiindulópontokként ajánlható Christine Corcos honlapja: <http://lawlit.blogspot.hu>; Daniel Solove honlapja: <http://docs.law.gwu.edu/facweb/dsolove/Law-Humanities/>; a University of Texas School of Law Tarlton Law Library honlapja (*Law and Lawyers in Popular Culture*): <http://tarlton.law.utexas.edu/exhibits/lpop/index.html> (Mindhárom esetében utolsó megtekintés: 2013. 09. 10.)

¹² A videomegosztó oldalak minden bizonnyal csak egyelőre sorolhatók a „stb.” kategóriájába. Nyilvánvaló, hogy szerepük a *jog és irodalom* kutatások eredményeinek nemzetközi ismertetésében is egyre erőteljesebbé válik. Három különböző példa: 1. előadás: DWORKIN, Ronald: *Is There Truth in Interpretation?* *Law, Literature and History.* <http://www.youtube.com/watch?v=742JyiqLhuk;> 2. kerekasztal-beszélgetés Stephen Breyer, Martha Nussbaum, Richard Posner és Richard Strier részvételével: *Shakespeare and the Law.* <http://www.youtube.com/watch?v=DM6XpaDBq4c;> 3. konferencia: *Third Biennial Literature and Law Conference: Justice the Very Idea!* Part 1. <http://www.youtube.com/watch?v=JILWzjAI96w;> Part 2. <http://www.youtube.com/watch?v=FfyGBPGINiM> (Mindhárom esetében utolsó megtekintés: 2013. 09. 10.)

1. –
előző sorba [ildikoberci]

2. igazítás [ildikoberci]

3. ire
i az előző sorba
[ildikoberci]

4.
Course.<http://news.nasie.org/2013/07/12/court-staff-benefit-from-law-...>
a http előtt szóköz kell
[ildikoberci]

5.
History.<http://www.youtube.com/watch?v=742JyiqLhuk;...>
a http előtt szóköz kell
[ildikoberci]

6.
Law.<http://www.youtube.com/watch?v=DM6XpaDBq4c;...>
a http előtt szóköz kell
[ildikoberci]

Wittween, Jeanne Gaakeer, François Ost, Claus Hebell vagy épp Janko Ferk munkái) jelzik e kutatások beépülését a kontinentális jogtudományba; vagy azt, hogy Nagy-Britanniától Skandinávián át egészen a mediterrán térségig (sőt, immár Magyarországon is)¹³ önálló irányzatként beszélhetünk a *jog és irodalomról*.¹⁴ Mindezen túl

¹³ A *jog és irodalom* kutatások hazai recepciójának bemutatása önálló szövegrészt igényelne jelen tanulmányban. Ám H. Szilágyi Istvánnál jobban megírni ezt a történetet nem lehet, a tisztelt olvasó forduljon hozzá bizalommal. H. SZILÁGYI ISTVÁN: Law and Literature in Hungary – An Introduction. *Acta Juridica Hungarica*, 53. (2012) 1. sz., 1. o., illetve H. SZILÁGYI ISTVÁN: Jog és irodalom Magyarországon. <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/H.Szil%E1gyi%20Istv%E1n.pdf> (Utolsó megtekintés: 2013. 09. 10.)

¹⁴ Olyannyira, hogy létezik összefoglaló mű, [ami](#)¹ az amerikai mellett a *jog és irodalom* brit és német paradigmáit is megkülönbözteti. Az ilyen címszó alatt ismert vizsgálódások korábbi csoportosítási kísérletei elsősorban tematikus és módszertani alapon próbálták meg besorolni a *műfaj* egyes darabjait önálló kategóriákba: *law in literature*/law as literature (Weisberg, Posner, Aristodemou, H. Szilágyi és sokan mások); *law as literature as language*/law in literature/law as cultural movement/law and literature as ethical discourse (Heald) stb. Időnként az efféle osztályozások egymást követő korszakokként is megjelennek a leírásokban; Jane Baron és Julie Stone Peters szerint például az 1970-es és a korai 1980-as éveknek a döntően [primer](#)² szépirodalmi szövegekkel foglalkozó *humanistái* mellé zárkóztak fel a következő évtized *hermeneutái*, akiket jobbra az irodalomelmélet inspirált és vezérelt a kutatásaik során, majd követték őket az 1990-es évektől kezdve a *narrativisták*, akik a jog egyedi eseteinek elemzésére koncentráltak. A fentiekhez képest Greta Olson egy újabb fajta csoportosítás lehetőségét mutatja fel, az amerikai, a brit és a kontinentális jogi kultúrák eltéréseit kezelve kiindulópontokként. Az amerikai hagyomány sajátosságát az erkölcsi dilemmák tárgyalásában látja – legyen szó akár James Boyd White, Richard Weisberg vagy Martha Nussbaum munkásságáról –, amihez elsősorban a 19. századi realista próza szolgáltatja a vizsgálati anyagot, s amelynek végcélja egy – a kortárs jog által megtestesítetthez képest – alternatív morális világregnd felvázolása. A jognak ezzel a javító szándékú, a *jobb jog* lehetőségébe vetett hitet tükröző (és azt nemegyszer idealizáló) megközelítésével élesen szemben állónak látja Olson a brit mintát, amely – még nevében is megtagadva, hogy *jog és irodalom* lenne – kifejezetten a kritikai jogi mozgalommal azonosul, miközben javarészt a *jog és irodalom* kutatások metódusait, szövegelemző módszereit alkalmazza. A *critical jurisprudence* elnevezéssel illetett irányzat (és szerzői: Costas Douzinas, Peter Goodrich, Adam Gearey, Ronnie Warrington, Shaun [McVe](#)³ igh s részben Maria Aristodemou) célkitűzései között pedig – az amerikaikkal ellentétben – a leleplezés áll az első helyen. A főként a francia posztstrukturalizmus és dekonstrukció filozófiai apparátusát igénybe vevő elemzések irodalmi és jogi szövegek lebontása révén kívánják megmutatni, mi az, amit a jog elhallgat, leplez, tagad; mi az, amit a jog – gyakran szörnyű – tudattalanja mutat nekünk, mi az, amit elfojtott és elfelejtett; hol húzódnak a rések, repedések a jog szövetén (szövegén), s hol rejtőznek az anyaghibák, amelyek *helyén* a törvény szövedéke minduntalan felfeslik. A kortárs német *jog és irodalom* kutatók a Grimm testvérekig visszavezetett hagyományait szelidebb attitűddel és lényegesen visszafogottabb (jog)politikai ambíciókkal ápolják. Sőt, számos esetben adnak hangot kételyeiknek az amerikai mozgalom célkitűzéseinek általánosságait és meghatározatlanságait, valamint eredményeiknek a német joggyakorlat általi hasznosíthatóságát, de nem kevésbé módszertani bizonytalanságaikat illetően is. Munkáikat elsősorban történeti és autobiografikus érdeklődés jellemzi; a tudományosság határait provokatív módon nem feszegető, s ehhez illő tónusú írásaik jelentős részének figyelme a *Dichterjurist* alakjára és műveire (különös tekintettel a drámai műfajokra) irányul: Goethe, Novalis, Kleist, Hoffmann, Heine, Kafka, Schlink alkotásaira. Az új évezredbe lépéven azonban a dekonstrukció és a foucault-i ihletettségű diskurzusanalízisek térhódítása is megfigyelhető. Vö. OLSON, Greta: De-Americanizing Law and Literature Narratives: Opening Up the Story. *Law & Literature*, 22. (2010) 338. o.

1. [ami](#)
amely [pordanyk]

2. [primer](#)
primer [borsosagnes]

3. [McVe](#)
köv. sorba
[borsosagnes]

ugyanis az egyesült államokbeliekhez hasonló intézményesülési folyamatok szintén megindultak. Kutatóközpontként létesült a londoni székhelyű *Centre for Law and the Humanities* vagy a *University of St. Andrews* által létrehozott *Centre for Mediaeval and Early Modern Law and Literature*.¹ Az ugyancsak angol *Warwick School of Law* gondozásában megjelenő *Law and Humanities* című folyóirat többek között a *jog és irodalom* kutatásokra is specializálódott, de a *Law and Critique* és az *International Journal for the Semiotics of Law* című periodikák hasonlóképpen jelentős publikációs teret biztosítanak az efféle vizsgálódásoknak. A *jog és irodalom* kurzusok ma már az európai egyetemeken sem számítanak ritkaságnak (még az *École Normale Supérieure*² is beengedte a falai közé). Önálló hálózatot hoztak létre a skandináv országok kutatói (*Rett og Literatur: Nordic Network for Law and Literature*), amelynek ambícióiban és célkitűzéseiben osztozik a Jeanne Gaakeer és Greta Olson által alapított *European Network for Law and Literature* és több nemzeti *jog és irodalom* társaság is (amelyek közül a legélelénkebb tevékenységet talán a bolognai székhelyű *Società Italiana di Diritto e Letteratura* fejt ki). *Stb.*¹⁵

Hol itt a baj? Vélhetően – „ahogy a történet kibontakozott előttem, ahogy a vizeimen haladtam előre”¹⁶ – sehol és mindenütt. A fent sorolt fejlemények arra utalnak: minden rendben; ugyanakkor: nincs olyan jogfilozófiai vizsgálódás (*se másmilyen*), amelynek az önmeghatározását, célkitűzéseit, programjait és kiáltványait, módszertani alapjait, egyedi koncepcióit vagy megállapításait ne lehetne megkérdőjelezni. Paul J. Heald szerint az a *baj*,³ hogy nem elég normatív (a *jog és irodalom*): azaz nem mondja meg a jogászoknak, mit tegyenek, nem mondja meg különösen a bíróknak, miként döntsenek. [Pierre Schlag szerint viszont *minden* baj forrása az, hogy túl normatív *ez az egész*: a kortárs amerikai jogtudományban mindig mindenki meg akarja mondani a jogászoknak, mit tegyenek, meg akarja mondani különösen a bíróknak, miként döntsenek. *Ráadásul*: ebben a kontextusban az „(...) a kísérlet, hogy az amerikai jogot egyfajta irodalomként értelmezzük, kissé olyan, mintha a szovjet kommunizmust a szocialista realizmus támogatására szerveződött mozgalomnak tekintenék”.¹⁷] Julie Stone Peters szerint az a *baj*, hogy eleve mindenki kölcsönösen félreértette a *másikat*.⁴ A jogászok – abból fakadó frusztráltságuk okán, hogy a 20. század végén technokrata gépezeteknek tekintik őket, akikből hiányzik minden emberi érzés (többek között: szolidaritás, empátia, morál), és alig többek, mint egy fennálló *establishment* apológétái – némi emberiséget (*humanitást*) és kritikai élt szerettek

1. **Literature.**
a pont is kurzív
[pordanyk]

2. **Supérieure**
Supérieure
[drbalazsfekete]

3. **baj,**
a vessző is kurzív
[ildikoberci]

4. **másikat.**
az "-at." végződés ne
legyen kurzív [pordanyk]

5. **09.10.)**
09. 10.) [ildikoberci]

6.
**2012.http://www.youtub
e.com/watch?v=lisliWsh
vlg...**
a http előtt szóköz kell
[ildikoberci]

¹⁵ Az említett intézmények mindegyikének honlapja egyszerű internetes kereséssel megtalálható, kizárólag a „stb.” kategóriájára hoznék egyetlen példát: *Quarto Convegno Nazionale della Italian Society for Law and Literature 2012*.<http://www.youtube.com/watch?v=lisliWshvlg> (Utolsó meglátás: 2013. 09.10.)⁶

¹⁶ KAFKA, Franz: *Naplók, levelek*. Ford. Gyórfy M. et al. Budapest, 1981. 109. o.

¹⁷ SCHLAG, Pierre: *Commentary: Law and Phrenology*. *Harvard Law Review*, 110. (1997) 877. o.

volna kölcsönözni az irodalomtól. Az irodalmárok pedig – abból fakadó frusztrált-ságuk okán, hogy tevékenységüknek gyakorlatilag nincsenek látható, mérhető társadalmi következményei – erőt szerettek volna kölcsönözni a jogtól. E frusztrációk-ból táplálkozó vágyak egymásra vetítése azonban nem járt sikerrel: olyan karikatúraszerű ábrázolásokat eredményeztek a másíkról, amelyek végtelenül leegyszerűsítőek, s így az értelmes együttműködés lehetőségeit korlátozzák, ugyanis a jog nem csak nyers maskulin erő, ahogy az irodalom sem csupa feminin szuperérzékenység és altruizmus. Greta Olson szerint *ugyanaz a baj: a jog és irodalom* kutató-sok mind a jognak, mind az irodalomnak gyakran olyan esszencialista felfogásait tükrözik, amelyek tarthatatlanok, hiszen az irodalmat nem idealizálhatjuk a jó, a humánus, az igazságos birodalmaként, ahogy a jogot sem tekinthetjük kizárólag barbár, erőszaktevő eljárások tárházának.¹⁸

Az alapokat érintő kritikáknak – ahogy a később ismertetendő ellenvetéseknek is – természetesen megvan a létjogosultságuk, és a róluk folytatott vita részét kell, hogy képezze a beszély egészének, ám a fent idézett szerzők következtetéseinek időnként apokaliptikus tónusát mindenképp túlzásnak érzem. Mindezek ellenében ugyan is a *jog és irodalom* vizsgálódások sokkal inkább mutatják egy élénk diskurzus jellegzetességeit, mint a hanyatlás tüneteit.

Az alábbiakban tehát nem kívánom követni a kritikus helyzetértékelések és jóvendölések érveit; vizsgálatuk helyett arra tennék kísérletet, hogy (a teljesség igénye nélkül) bemutassam, ami a *jog és irodalom* interdiszciplináris kutatási irány hagyományaiából és teljesítményeiből a saját meggyőződésem szerint megőrzendő és folytatandó, mert – *legyen ez is orvosi szakszó* – igenis életképesnek tartom.

¹⁸ Lehetne folytatni hosszasan az „az a baj”-ok felsorolását Posnertől egészen – hogy a hazai szakirodalomból is hozzak példát – Varga Csabáig. (Posner: „A jog épp annyira a társadalmi ellenőrzés eszköze, mint amennyire szövegek összessége; így működését a társadalomtudományok világhatják meg, és ítélik meg etikai kritériumok szerint. Az irodalom viszont művészet, értelmezésének és értékelésének legjobb mércei esztétikaiak.” Varga: „[A] Law and Literature mozgalommá válása, különösen az Amerikai Egyesült Államokban, mára mégsem érdek nélküli filozofikus öneszmélődés terméke, hanem brutalizálódó beháborúkban fogant törzsi viszálykodásban a tudományos módszeresség követelményei alóli kibújás eszköze.”) Ám a kritikák egy részét már ismerjük, más részének a további ismertetésétől pedig megkímélnék minden érdeklődő olvasót. Vö. POSNER, Richard A.: Law and Literature: Misunderstood Relation. Cambridge, 1988. 7. o., illetve VARGA Csaba: Irodalom? Jogbölcsélet? *Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 119–132. o.

1. ból táplálkozó vágyak egymásra...

laza szedés [pordanyk]

2. alapokat

az "-at" végződés ne legyen kurzív [pordanyk]

3. beszély

??? [pordanyk]

4. A.:Law

a kettőspont után szóköz kell [ildikoberci]

II. Honnan hová?

Kleist, Hoffman és az *Allgemeines Landrecht*, Heine, Stendhal és a *Code Napoléon*, Dosztojevszkij és az 1864-es orosz törvénykezés, Kafka és az 1852. évi *Strafgesetz*, az Osztrák–Magyar Monarchia Büntetőjogi Törvénykönyve. Írók, műveik és a modernitás jogtörténetének kitüntetett státuszú szövegei. Kódexek, melyek – akár sorszerűen, akár véletlenül folytán – bekerültek egy-egy mű vagy adott esetben egész életművek szövegterébe, amelyek recepciója során azonban sem az irodalom-, sem a jogtudomány nem fordított soha különösebb figyelmet e kapcsolódások jelentőségére és jelentésének feltárására.

Ha csak a kiragadott példákra tekintünk: a stendhali megjegyzést, amely szerint *A páрмаi kolostor* írása során reggelente mindig Napóleon törvénykönyvét olvasgatta, hogy „kellően száraz és tárgyilagos” legyen a regény stílusa,¹⁹ afféle *bon mot*-ként persze mindenki ismeri, ahogy Hoffmanról is tudható, hogy felsőbbírási bírónak volt, Kleist, Heine és Dosztojevszkij pedig koruk kodifikációinak elkötelezett hívei. S épp ahogy Dosztojevszkij kapcsán szinte valamennyi írás megemlíti azt is, hogy kénytelen volt elszünetelni az orosz büntető igazságszolgáltatás eljárásait egészen az utolsó pillanatban kényszermunkára változtatott halálos ítéletig, úgy a Kafka-recepció darabjai sem feledkeznek el megjegyezni, hogy az író életének nappalait jogász tevékenység töltötte ki a prágai Munkás-Balesetbiztosító tisztviselőjeként.

Megannyi történeti tény, biográfikus és szociográfikus adat, amelyek *kiindulópontokként*¹ szolgálhatnak ugyan olyan sejtések és feltételezések megfogalmazásához, ezek szerint esetlegesen megalapozhatóak szorosabb összefüggések az irodalom és a jog – *bármit jelentsenek is e szavak* – szövegei és világi között, ám *önmagukban* ennél többre nem alkalmasak: merészebb következtetéseket mindösszesen e körülményekből nem vonhatunk le. Ennek megfelelően mind az irodalom, mind a jog kortárs tudományai azokat az egybeeséseket, átfedéseket, amelyek az írói életpálya és a jogász hivatás, irodalomtörténeti periódus és jogtörténeti korszak vagy – és irányítsuk elsősorban erre jelen írás erejéig a figyelmünket – az irodalmi mű és a jognak a kódexekben, bírói *döntésekben*² valamint egyéb dokumentumokban testet öltő szövegei között fennállhatnak, leginkább az irodalom- és jogtörténeti érdekességek kategóriájába sorolják.

Az okok?

¹⁹ BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1991. (Reprint). 495. o. Kabdebó Lóránt ennél is határozottabban fogalmaz: „Stendhal mögött a *Code Napoléon* áll.” Vö. SZENTKUTHY Miklós: *Az európai irodalom története*. Budapest, 1988. 322. o.

1. **pontokként**
a "-ként" végződés ne
legyen kurzív [pordanyk]

2. **döntésekben**
döntésekben, [pordanyk]

1. Ellenvetések 1.

1. *Az irodalomtudomány idegenkedése és távolságtartása* érthető. Az önmagát leg-erősebben talán a Hyppolite Taine nevével fémjelvezhető, comte-i ihletettségű pozitivistá szemlélettel szemben meghatározó modern irodalomelmélet és -kritika a 20. századi fejleményei során egyre erőtejesebben¹ elutasító módon viszonyult az irodalmi szövegek bármilyen valóságreferens értelmezéséhez. Különösen azon olvasatok, amelyek akármilyen formában a szerzői életrajz vagy pszichológikum – a taine-i *la race, le milieu et le moment*²⁰ – és intenció egyfajta derivátumaiként, illetve megnyilvánulásaiként kezelik a szövegeket, menthetetlenül elavultként tűnnek fel napjaink irodalomértésének diskurzusaiban. Ez a meggyőződés a múlt század eleji orosz formalizmussal kezdődően, s az ismertebb angolszász „újkritika”, majd a strukturalista és posztstrukturalista irodalomtudomány valamennyi irányzatának képviselői körében kikezdetlenül erősnek mutatkozik.²¹ [Még akkor is ez tekinthető a meghatározó álláspontnak, ha a legutóbbi időkben az „újhistorizmus”, a posztkolonializmus² valamint általában a „kisebbségi tudatosság” elméletei részben rehabilitálták is a Taine-féle szempontokat, és újra az értelmezés egyedi aktusainak részévé tették a faji, nemi, vallási és etnikai identitás fogalmait, illetve azt a vélekedést, hogy az irodalom „kulturális tett” és nem ragadható meg egy mindentől herme(neu)tikusan elzárt szövegvalóságként.]²²

S általában: az irodalomtudomány képviselői az általuk gondozott szövegek értelmezését illetően *legalábbis* gyanakvással szemlélnék – persze nem egyszer⁴ teljes joggal – minden olyan közelítést az irodalom világához, amelyek „külsődleges” szempontokat és bennük foglalt értékítéleteket érvényesíthetnek. [A hasonló vizsgálódásokkal szemben Milan Kundera hozza fel legsúlyosabb érvként, hogy azok a tanulmányozott szövegeket (Kundera természetesen regényekre gondol elsősorban,

²⁰ TAINÉ, Henrik: Az angol irodalom története. Előszó. Ford. Szávai J. In BÓKAY Antal – VILCSEK Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, 1998. 33–43. o.; VILCSEK Béla: *Az irodalomtudomány „provokációja”*. Budapest, 1995. 91–92. o.

²¹ Ehhez rövid bevezetesként JEFFERSON, Ann: Az orosz formalizmus története és képviselői. Ford. Babarczy Eszter⁵ In JEFFERSON, Ann – ROBEY, David: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Összehasonlító áttekintés*. Budapest, 1995. 27–50. o.; ROBEY, David: *Angolszász újkritika*. Ford. Beck A. In JEFFERSON – ROBEY⁶: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. 83–104. o.; JEFFERSON, Ann: *Strukturalizmus és posztstrukturalizmus*. Ford. Babarczy Eszter. In JEFFERSON – ROBEY⁷: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. 104–138. o.

²² Vö. KISS Attila Attila – SZÓNYI Gy. E. (szerk.): *Az újhistorizmus (tanulmányok)*. *Helikon*, 44. (1998) 1–2. sz., 1–206. o.; GREENBLATT, Stephen: *A reneszánsz költészet rezonanciája*. *Aetas*, 14. (1999) 1–2. sz., 301–305. o., illetve GREENBLATT, Stephen: *A társadalmi energia áradása*. In KISS Attila Attila et al. (szerk.): *Testes könyv*. Szeged, 1996. 355–372. o.; KISS Gábor Z.: *Különleges örömmel*. *Jelenkor*, 46. (2006) 9. sz., 928. o.; LAZARUS, Neil (szerk.): *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. Cambridge, 2004; YOUNG, Robert J. C.: *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Oxford, 2001.

1. erőtejesebben

erőteljesebben

[pordanyk]

2. posztkolonializmus

posztkolonializmus,

[pordanyk]

3. valóságként.] 22

az indexszám a zárójelen belül, a pont után álljon

[pordanyk]

maradjon így

[borsosagnes]

4. nem egyszer

nemegyszer [pordanyk]

5. Eszter

Eszter. [ildikoberci]

6. J EFFERSON – ROBEY

JEFFERSON–ROBEY:

(nem kell szóköz a kötőjel

elé és mögé) [ildikoberci]

7. J EFFERSON – ROBEY :

JEFFERSON–ROBEY:

[ildikoberci]

de nyilván egyéb irodalmi műfajokra is vonatkoztathatóak kijelentései) kiszakítják az irodalomtörténet „nagy összefüggéseiből”, olcsó szövegmagyarázatát – a cseh szerző kifejezésével: „kafkaológiaiá” – silányítva az értelmezés **aktusát**.²³

Márpedig: a jog és irodalom kutatások szempontjából az efféle megközelítések lehetőségének a fenntartása és ennek megfelelő irodalomtudományos megalapozása több okból is kifolyólag kulcsfontosságú.

Az első ok a kényszeré. A 20. századi filozófia, irodalomelmélet és jogfilozófia meghatározó törekvéseire egyaránt jellemző, hogy próbáltak szabadulni a metafizika, a referencialitás, a reprezentacionalizmus *stb.* fogságából, s nem adták fel a küzdelmet a mai napig sem, annak ellenére, hogy úgy tűnik: a (transzcendentális) *jelölt*(ek) felettébb nehezen ereszti(k) el a *jelölő*(ke)t; a metafizika szorítása erős, és a nyelv(kritika) sem biztos kiútja a csodás menekülésnek. *A jog és irodalom* vizsgálódások viszont a „szabadulás” kísérletét illetően sok szempontból eleve esélytelenek (illetve: lennének, ha ez is szerepelne a célkitűzéseik között, de jobbra nem ez a helyzet). Sőt, az esetek jelentős részében kifejezetten kénytelenek a reáliák birodalmában mozogni, legyen szó a jogtörténeti múlt ábrázolásának elemzéséről szépírodalmi művekben vagy valamely a jogszociológia által is vizsgálható jelenség megjelenítéséről, illetve az épp ezekhez kapcsolódó jogelméleti/morálfilozófiai dilemmák tárgyalásáról.

Mi több: e vizsgálódások természetükből fakadó szükségszerűséggel és gyakorisággal tekintenek drámák, regények fiktív világára „objektív” valóságként, s kezelik ezek szereplőit – Kreönt és Antigonét, Shylockot és Portiát, Vere kapitányt és Billy Buddot, Michael Kohlhaast vagy Josef K.-t – reálisan létező személyekként, kijelentéseiket pedig olyanokként, amelyek valóságos referenciapontokkal rendelkeznek. A logika tudományának szempontjából ez utóbbi vállalkozás ugyan felettébb kétése, ám ha nem így tennének – s ez a kényszer másik eleme ² a *jog és irodalom* vizsgálódásoknak fel kellene adniuk kutatási területük igen tekintélyes részét, a kutatók azon meggyőződése ellenére, hogy időnkénti filozófiai/logikai, irodalomelméleti esendőségükkel – és saját kételyeikkel – együtt is van értelme ilyen módon közelíteni irodalmi alkotásokhoz.

A valóságelvű olvashatóság fenntartása melletti érvelés másik indoka szintén ehhez a meggyőződéshez kapcsolódik. Ha léteznek olyan szépírodalmi művek, amelyekkel kapcsolatban maga a kortárs irodalomtudomány sem zárja ki a valóságorientált interpretáció lehetőségét, s különösen ha feltárhatóak olyan irodalmi és értelmezési hagyományok, amelyek keretei között a jog világa felől közelítő olvasatok érvényesen elhelyezhetőek, akkor ezzel a lehetőséggel élni kell. S ideális esetben mindezt sikerülhet oly módon végrehajtani, hogy a *jog és irodalom* kutatások nem

1. **aktusát.**] 23

az indexszám a zárójelen belül, a pont után álljon

[pordanyk]

maradjon így

[borsosagnes]

2. =

--, [pordanyk]

²³ Vö. KUNDERA, Milan: Szent Garta kasztráló árnya. In *Elárult testamentumok*. Budapest, 1996. 35–53. o.

rekednek a jogtudomány már eredetileg átlépni szándékozott – ám Magyarországon intézményileg is erősen védett²⁴ – diszciplináris határain belül, és – *a törvény kapuja megnyilván* – az irodalmárok részéről is bebocsáttatást nyernek az ő falaik mögé, azaz a két tudományterület *kölcsönösen* termékenynek tekintett párbeszédbe kezdhet.

2. *A jogtudomány idegenkedése és távolságtartása* úgyszintén magyarázható, azzal együtt, hogy sem igazán bölcsnek, sem igazán védhetőnek nem tartom a *mainstream* jurisprudencia illetén viszonyulását az irodalom vizsgálatához.

Az Egyesült Államokban a diszciplináris önállóságát s ennek révén tekintélyét nehezen és viszonylag későn megszerző jogtudomány és jogelmélet elsődleges célja – langdelli születése óta – mindig is a professzionalizálódott joggyakorlathoz való kapcsolódás és lehetőség szerint annak érdemi befolyásolása volt; azaz olyan pozíció kialakítása, amelynek keretei között „a törvényhozás törvényhozásaként és a bíróságok bíróságaként” a jurisprudencia normatív és – a természettudományok eszményét átvéve – prediktív jellege érvényesül.²⁵ E törekvással párhuzamosan az amerikai jogi akadémia tagjai – múltjuk elfelejtésre ítélt pre-professzionális² fejezeteként elkönnyelve – a jogász tevékenység és gondolkodásmód azon hagyományát is megtagadni látszottak, amelyben jog és irodalom szétválaszthatatlanul összefonódott, s amit Robert A. Ferguson a „jog és irodalom konfigurációjának” nevez.²⁶ Az amerikai felvilágosodás örökségével való szembefordulás pedig – részben nyilván épp a hagyomány erejének ellenhatásaként – az irodalom (és általában a humaniórák)³ valamint a vonatkozó teoretikus reflexió szempontjainak a negligálásával járt együtt.²⁷ Az amerikai jogelmélet 1960-as évekbeli ún. „interdiszciplináris fordulata”²⁸ sem vál-

²⁴ Értve ez alatt mindenekelőtt a jogászképzés döntéshozó testületeinek és a tétéles jogtudományok képviselői jelentős részének azon vélekedéseit, amelyek már a jogfilozófia egészét is afféle jogtudományi „meléküzemágnak” tekintik, az irodalmi szövegekkel való foglalatosságot pedig végképp csak a lélekemelő szórakoz(tat)ás egyik válfajaként tudják elképzelni. Reményre okot adó fejlemény azonban, hogy 2013 januárjában megalakult a Magyar Jog- és Államtudományi Társaság Jog és Irodalom Szakmai Tagozata, amelynek egyik legfőbb célkitűzése, hogy a humaniórák vizsgálatát is meghonosítsa a képzésben és felszámolja a diszciplináris elkülönültség merev határait.

²⁵ Vö. például SCHLAG, Pierre: Normativity and the Politics of Form. In SCHLAG, Pierre – CAMPOS, Paul F. – SMITH, Steven D.: *Against the Law*. Durham–London, 1996. 29–99. o. Richard Posner még keményebben fogalmaz, amikor az amerikai jogtudomány képviselőit „kibicek és krakélerek” gyülekezetének titulálja. POSNER, Richard A.: The Problematics of Moral and Legal Theory. Cambridge, 1999. 194. o.

²⁶ FERGUSON, Robert A.: *Law and Letters in American Culture*. Cambridge–London, 1984; NAGY Tamás: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények. Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 57–69. o.

²⁷ Néhány kivételtől eltekintve. Más-más hangsúlyal és formában, de egyaránt jog és irodalom – s egyben az amerikai felvilágosodás és a modern *jog és irodalom* kutatások – között teremtenek kapcsolatot: WIGMORE, John: List of Legal Novels. *Illinois Law Review*, 2. (1908) 574. o.; CARDOZO, Benjamin Nathan: Law and Literature. In *Law and literature and other essays and addresses*. New York, 1931. 3–52. o.; FULLER, Lon L.: The Case of the Speluncan Explorers. Harvard Law Review, 62. (1949) 616. o.

1. am
előző sorba [pordanyk]

2. pre-professzionális
preprofesszionális
[pordanyk]

3. humaniórák
humaniórák), [pordanyk]

4. 28
a lábjegyzet szövege
hiányzik az oldalról
[ildikoberci]

5. A.:The
a kettőspont után szököz
kell [ildikoberci]

6. essays
Essays [pordanyk]

7. literature
Literature [pordanyk]

8. addresses.
Addresses. [pordanyk]

9. Harvard.
pontot törölni [ildikoberci]

toztatott lényegesen a helyzeten: az ekkoriban induló számos „jog és ...” (*law and...*) irányzat közül – minden intézményi (értsd: az akadémiai világon és elsősorban az elit egyetemeken belüli) népszerűségük ellenére – egyedül a jog gazdasági elemzésének (*law and economics*) a kvázi természettudományosság és objektivitás látszatát kelteni képes analízise emelkedtek az elfogadottság rangjára. A jogtudomány egészére azonban – az alkotmányjogi tematika és a doktrinális elemzések túlsúlya mellett – máig is a langdelli eszmények és célkitűzések (autonómia és praxishoz kötöttség) hagyományának az ápolása jellemző, annak ellenére, hogy mindez egyre nyilvánvalóbban illuzórikusnak bizonyul.²⁹

A modern kontinentális jogtudományt pedig – elsősorban a római jog és a német tudományosság öröksége hatására – mindig is a tételes jogi tudományok dogmatikai szempontú elemzései uralták és uralják napjainkban is, különös tekintettel a pandektisták 19. századi hagyományait (s az ezekben inherens jogtudományképet és jogtudósi szerepfelfogást) továbbvivő fogalomelemző és -konstrukciós eljárásokra. Sem e jogtudományi műveletek, sem a kortárs európai jogelmélet meghatározó trendjei (a jogpozitivizmus, az angolszász analitikus jogfilozófia vagy a társadalomelméleti ihletettséggű jogelméletek) nem nyújtanak megfelelő terepet a jogi és az irodalmi szövegek kölcsönviszonyának feltárásához. Jog és irodalom (illetve általában a művészet) egymástól való elzártságát leghatározottabban a társadalomelméleti alapokra építő és a modern társadalmak legfőbb jellegzetességét azok funkcionális differenciálódásában megragadó teóriák állítják: két egymástól jellegzetesen eltérő társadalmi tevékenységterületet láttatnak, amelyek egymáshoz való bármilyen viszonyát is csak azok „egzisztenciális-funkcionális különbözőségét előfeltételezve” lehet megkísérelni tisztázni.³⁰

Összességében: talán túlságosan megszoktuk valamikor az elmúlt két évszázad során, hogy jog és irodalom nem *egy* pár – vagy legalábbis *össze nem illő* pár –, hanem függetlenek egymástól. Holott korántsem volt ez mindig így és nem is feltétlenül kelene így lennie.

²⁸ Vö. POSNER, Richard A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 761. o.

²⁹ SCHLAG, Pierre: Normative and Nowhere to Go. In *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind*. New York – London, 1996. 17–41. o., illetve SCHLAG, Pierre: The Evaluation Controversy. In *Laying Down the Law...* 60–76. o.

³⁰ Ezt a – „reflektált differenciálatapasztalattól” kiinduló – álláspontot fogalmazza meg Cs. Kiss Lajos: Megjegyzések a jog és a művészet viszonyához. *Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 13–18. o. Úgy gondolom azonban, Cs. Kiss – kételyeit tükröző – kérdései nem érintik a jog és irodalom közötti intertextuális kapcsolatok vizsgálatait. Ha ugyanis a legitím vizsgálódás (egyik) játéktereként annak a kérdésnek a megválaszolását jelöljük ki, hogy akár a jog, akár az irodalom (művészet) „a saját funkcióspecifikus működése (önfelépülése) által milyen teljesítményeket képes” a másik számára „rendelkezésre bocsátani”, akkor arra a válasz egyszerű: szövegeket.

2. Kezdetek és eszmények aka „a case for two”¹

Ha visszatekintünk előzményeket (és néha eszményeket) keresve a jog és irodalom összefüggéseinek létét igazolandó, találhatunk olyan szövegeket, amelyek egyértelmű kapcsolódási pontokat jelentenek; bukkanhatunk olyan nagy formátumú jogászokra, akik a jogi és az irodalmi tevékenységet egymással összefonódó praxisként művelték és olyan intézményekre is, amelyek e tevékenységek közös színtereiként jellemezhetők leginkább. Mindannyian ismerünk *írá*sokat, amelyek egyaránt olvashatóak jogi, vallási és irodalmi szövegekként. Felidézhetjük az antikvitás jogtudóinak tevékenységét és szónoklatait (kitüntetett helyen Cicero *Pro Archiáját*). Megemlékezhetünk a jogi humanistákról vagy a 19. század első évtizedeiben formálódó amerikai köztársaság jogászairól, Daniel Webster és kollégái perbeszédeiről, amelyek épp olyan² súllyal hivatkoztak Ciceróra, a Bibliára és Shakespeare-re, mint Blackstone-ra, s a maguk korában önálló *irodalmi* műfajt teremtettek (miközben a *Supreme Court* tárgyalásai tömegesen látogatott társadalmi és társasági eseményekké váltak).

Számba vehetnénk nemcsak az amerikai, de a skót, a német felvilágosodás és pre-romantika fórumait, ahol természetesnek tekintették a jogi és az irodalmi képzelet egymásba olvadását.³¹ S ha közelebbi példát szeretnénk a korból, kézbe vehetjük Kölcsey *Országgyűlési Naplóját* vagy Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában* című művét. Előkereshetjük Wigmore bíró listáját a jogászok számára mintegy kötelezően³ olvasandó regények soráról,³² amely összeállítás pedig örököse azoknak a „végtelen olvasmánylistáknak”, amelyekben az amerikai felvilágosodás „atyjai” rögzítették a 18–19. század fordulóján, hogy a jogászoknak milyen ismeretekre van feltétlenül szükségük tevékenységük folytatásához.³³ De választhatnánk minden idők egyik legkiválóbb amerikai bírójának (és jogtudósának), Benjamin Cardozónak

1. „a case for two”
kurzív [pordanyk]

2. épp olyan
éppolyan [pordanyk]

3. lezendően
lezően [pordanyk]

³¹ Vö. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*.

³² Vö. WIGMORE: List of Legal Novels, illetve PAPKE, David Ray: *Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works*. *Law Library Journal*, 73. (1980) 421. o.

³³ Például Thomas Jefferson ajánlásai – amelyeket saját hajdani mentora, Amerika elismerten egyik legkiválóbb klasszikus műveltségű jogtudósa, George Wythe útmutatásait követve fogalmazott meg – lényegében a felvilágosodás irodalmának teljes bibliográfiáját tartalmazták, és „képzési tervének” végrehajtása öt éven keresztül napi tizen négy órai olvasást követelt meg, szigorúan meghatározott rend szerint: reggel nyolc óra előtt természettudományi, erkölcsfilozófiai, teológiai és természetjogtani művek szerepeltek az olvasmányok között, majd jogtudománynak kellett következnie délig (s legalább három különböző nyelven), politikai jellegű írások és történelem délután, s végül költészet, irodalomkritika, retorika és szónoklatok tanulmányozása „sötétedéstől a lefekvés idejéig”. Vö. COHEN, Morris L.: *Thomas Jefferson Recommends a Course of Law Study*. *University of Pennsylvania Law Review*, 119. (1971) 823. o.

az elemzéseit is a bírói döntéshozatal „poétikájáról”.³⁴ S akkor még szót sem ejtettünk azokról az irodalmi alkotásokról, amelyek nemcsak tükrözték egy-egy történelmi periódus jogi krízishelyzeteit,³⁵ de nem egyszer¹ hozzászólásoknak is tekinthetők koruk jogi és jogtudományos vitáihoz, legyen szó a görög tragédiákról, az Erzsébet-kori drámáról, a 19. századi német, angol és orosz prózáról (beszéljünk akár Kleist, Goethe, Walter Scott, Dickens vagy Dosztojevszkij műveiről), a magyar irodalomban Eötvös Károly és Mikszáth regényeiről és beszédeiről vagy a 20. században az Osztrák–Magyar Monarchia végnapjainak, a náci és szovjet diktatúrák vagy a „létező szocializmus” idejének írásairól (Kafka, Musil, Koestler, Kertész, Böll, Grass, Szolzsenyicin, Hajnóczy stb.).

Mivel a *jog és irodalom* kutatásokat a mai napig elsősorban a modern és amerikai jogelmélet részének tekinthetjük, a gyökereit is itt keresném. Nem az antikvitásban, ám nem is oly későn, mint James Boyd White fellépése a *The Legal Imagination* című könyvével, amelynek 1973-as megjelentetését konvencionálisan a *jog és irodalom* irányzat kibontakozásának indításaként szokás számon tartani.

A 18. század utolsó harmadának és a 19. század első felének Amerikájában létezett a jog(ász)i gondolkodásmódnak és tevékenységnek egy olyan – természetesen szintén nem előzmények nélküli – hagyománya, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével a jog és az irodalom sajátos „konfigurációjaként” határozhatunk meg.³⁶

Legáltalánosabban szólva olyan, eredetében az antikvitás kultúrájág visszavezethető hagyományról – egyszerre helyzetről és eszményről – beszélhetünk, amelyben „jog” és „irodalom” még nem egymástól – rossz esetben merev – akadémiai diszciplináris határokkal (is) elválasztott, önálló és professzionális diskurzus-formákként² lépnek elének, hanem olyan interdependens praxisokként, amelyek egymással szétbogozhatatlanul összefonódva egyenrangú szerephez jutnak a korai köztársaság fiatal Amerikája formálódó „normatív univerzumának” – a coveri értelemben vett *nomos*nak – és önálló nemzeti identitásának a meghatározásában.

Robert Cover a jognak és a narratívának a legelemibb szinten is megnyilvánuló kölcsönös függőségére mutat rá.

A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek

³⁴ Vö. CARDOZO: *Law and Literature*, illetve WEISBERG, Richard H.: *Law, Literature, and Cardozo's Judicial Poetics*. *Cardozo Law Review*, 1. (1979) 283. o.

³⁵ Vö. ZIOLKOWSKI, Theodor: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*. Princeton, 1997.

³⁶ FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. 5. o.

1. nem egyszer
nemegyszer [pordanyk]

2. diskurzus-formákként
diskurzusformákként
[pordanyk]

jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.

Ebben az elméleti keretben egy-egy adott kultúra jogintézményei és normái¹ valamint az ezeket megalapozó és legitimáló elbeszélések együttesen képezik a *nomost* – „a helyes és helytelen, a jogszerű és jogszerűtlen, az érvényes és érvénytelen világot” –, az ekként felfogott jog szerepe pedig a társadalmi lét formálásában nem más, mint hogy híd legyen „a valóság és annak egy elképzelt alternatívája között”.

Amikor a jog és irodalom e konfigurációjáról beszélünk, egy olyan korszak jelenségéről van szó, amelyben a jogászok Amerika intellektuális elitjeként – vagy Alexis de Tocqueville kifejezésével: „arisztokráciájaként”² saját „szakmájuk” művelésének határait átlépve egyszerre voltak éppúgy a kultúra, mint a politika „követői és mesterei”, egy születőben lévő nemzet „írásstudói”. Felismerve, hogy a fiatal köztársaságnak szilárd kulturális háttérre van szüksége – mert máskülönben nem maradhat fenn –, ez az amerikai elit a köztársaság és a republikánus kultúra antik mintákat követő együttes építését egyetlen és egységes feladatának tekintette. Jog és kultúra közös teremtő formálásának igénye természetesen adódónak tűnik e heroikus vállalkozás keretein belül, ha figyelembe vesszük, hogy az *Alkotmány* által meghatározott irányban, s az angol „anyajogtól” lassan elszakadva születő, specifikusan amerikai jogrend genezisének arról a periódusáról van szó, amikor a létrehozandó intézmények, a megfogalmazandó elvek és szabályok oly alapvetők, hogy az általános kulturális értékekkel való kapcsolatuk még közvetlennek tekinthető.

Továbbá: ebben a keretben értelmezhető leginkább a maga teljességében a korabeli fellebbviteli bíróságok ítélkezési stílusának a „fennkölt” és „általános” jellege – az, amit Karl Llewellyn *grand style*-nak nevezett –,³⁸ úgyszintén az is, hogy a perbeszédék egyaránt és egyszerre tartalmaztak hivatkozásokat Blackstone, Cicero és Shakespeare műveire, valamint az is, hogy a tárgyalótermi szónoklatok önálló irodalmi műfajként is értékelhetők e korszakban. Sőt, a jog és az irodalom ezen „együttállásának” háttérre előtt válik láthatóvá, hogy miért tekinthettek olyan szerzők, mint például James Kent és Joseph Story nemcsak Blackstone *Kommentárjaira*,³⁹ de saját és egymás jogtudományi értekezéseire is irodalmi művekként, egy olyan nemzeti

³⁷ COVER, Robert M.: The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative. *Harvard Law Review*, 97. (1983) 4–5. o.

³⁸ LLEWELLYN, Karl: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. Boston, 1960. 62–75. o., illetve LLEWELLYN, Karl: Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are To Be Construed. *Vanderbilt Law Review*, 3. (1950) 395. o.

³⁹ BLACKSTONE, William: *Commentaries on the Laws of England I–IV*. Chicago, 1979 (1765–1769). Az amerikai első kiadás 1771–1772-ben jelent meg.

1. normái
normái, [pordanyk]

2.
„arisztokráciájaként” –
nagykötőjel elé (és után)
szóköz kell [pordanyk]

literatúra keletkező korpuszának más művekkel egyenrangú darabjaiként, amelyben az irodalmi tevékenység, a különféle műfajok és az egyes alkotások egyazon módon a „tökéletes köztársaság” és Amerika kollektív identitása megteremtésének a szolgálatában álltak. Ez a törekvés olyan fokú integratív erővel bírt, hogy a „jog” és az „irodalom” kapcsolatának természetére vonatkozó *kérdést* is igen nehéz értelmesen megfogalmazni a szóban forgó időszak néhány évtizedében, lévén, hogy a kor szerzőinek szemében e két „szöveget” írása egyszerűen nem válik el élesen egymástól, a „költő” és a „jogalkotó” szerepe egyesül az új „világi pap”-ében – a „szépség” és a „hasznosság” mércéinek a fúziója jegyében.

² Az eszmények szintjén az Alapító Atyák nemzedékének idejétől kezdve az 1840-es évekig eleven maradt az egyetemes műveltség és a jogász tevékenység azon mintájának az idealizálása, amelynek keretében a jogászoknak polihistoroknak is kellett lenniük, különös tekintettel az irodalomban való jártasságra.

1829-ben Joseph Story – akkor már közel két évtizede a *Supreme Court* bírójaként, s egyben frissen kinevezett Dane professzorként – a *Harvard Law School* hallgatóinak tartott előadásában „a filozófia, a retorika, a történelem és az emberi természet tanulmányozására” bátorított, kiemelve „az antik és a modern idők irodalma teljes ismeretének” a fontosságát. Story pátoasztól sem mentes fogalmazással próbálja érzékeltetni, hogy milyen megkülönböztetett jelentőséggel kell bírnia a klasszikus és ezen belül az irodalmi – műveltségnek a jogászság számára, amennyiben ugyanis egyedül ez „teszi az elmét erősen és tartósan ragyogóvá, s ez kölcsönzi a dikciónak azt a kifinomult választékoságot és eleganciát, amely szinte észrevétlen árnyalatokkal élénkíti a gondolatokat”, hozzátéve, hogy a klasszikus tudásanyagot nemcsak komoly értekezésekben, de nagyszerű irodalmukban és az emberi szív festői ábrázolásaiban” is tanulmányozni kell.⁴⁰

Ami pedig a polihisztoreszményt illeti: a legkiválóbbak valóban rendkívül szer-teágazó tevékenységet folytattak. Joseph Story irodalmi ambícióinak – amelyeket levelei tanúsága szerint csak súlyos belső küzdelmek árán tudott feladni a jogi pálya kedvéért – bizonyítéka fiatalkori verseskötete és későbbi alkalmi költeményei, valamint tanulmányainak, cikkeinek állandóan visszatérő irodalmi utalásai; emellett számos nyilvános előadást tartott, kormányzattani szöveggyűjteményt állított össze, írt kilenc nagyszabású kommentárt különböző jogterületekről, mindezt párhuzamosan főbírói és harvardi kötelezettségeinek az ellátásával.⁴¹ James Kent – aktív

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. előző sorba
[borsosagnes]

3. –
következő sorba
[ildikoberci]

4. „
következő sorba
[ildikoberci]

⁴⁰ Vö. SUTHERLAND, Arthur E.: Joseph Story: 1829–1845. In *The Law at Harvard: A History of Ideas and Men, 1817–1829*. Cambridge, MA, 1967. 92–139. o.

⁴¹ Vö. STORY, William W. (ed.): *Life and Letters of Joseph Story*. Freeport, New York, 1971 (1851), illetve KONEFSKY, Alfred S.: Law and Culture in Antebellum Boston. *Stanford Law Review*, 40. (1988) 1119., 1135–1145. o.

jogászkarrierje és az amerikai jogról írott négykötetnyi értekezése mellett – terjedelmes tanulmányokat jelentetett meg az angol, a görög, a latin és a francia irodalomról, önálló kötetet Walter Scotttól és egy hosszú értekezést Alexander Hamiltonról. Theophilus Parsons, Sr., a massachusettsi fellebbviteli bíróság főbírája, asztronómiai és matematikai tárgyú írásokat publikált, írt ógörög nyelvtankönyvet és közreműködött a korszak egyik legjelentősebb könyvtára, a mai napig működő *Boston Athenaeum* 1807-es megalapításában. Számtalan kötetnyi vers, színjáték, irodalmi esszé és fordítás fűződik ismert jogászok és jogtudósok nevéhez, sőt, a felsorolásban helyet kaphatnak olyan teljesítmények is, mint az első amerikai Shakespeare-összkiadás szerkesztése, zeneművek, az amerikai zászló terve vagy épp a philadelphiai Szépművészeti Akadémia létrehozása, amely utóbbi okán a „philadelphiai jogász” kifejezés a 19. század egy részében a műveltség fogalmának szinonimájaként volt használatos.⁴²

Mindezen tevékenységeket illetően a végső ideálnak pedig leginkább „a tanulmányoknak és a tetteknek szentelt élet – *a life of study and a life of action* – felhalmozott bölcsessége” tekinthető.

„Tudományt a munkás étellel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfianak törekedni kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványulva a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indulnia” – írja Kölcsey Ferenc 1837-ben kiadott *Parainesis*-ében,⁴³ első pillantásra talán meglepő módon pontosan megfogalmazva azt az eszményt – s egyben dilemmát –, ami az Alapító Atyák generációjának a sajátja is volt. Az egybeesés azonban nem véletlen: mindkét esetben közös antik minták követéséről van szó.

Az amerikai köztársaság politikai vezetésének az ország jövőjére vonatkozó elgondolásait jelentős mértékben az antik köztársaságok történelmi példái ihlették, a jogászelit számára pedig – mind tevékenységük jellegét, mind szerepfelfogásukat illetően – szintén egy antik szerző, Cicero szolgált követendő modellként.⁴⁴

A felvilágosodás klasszicizmusa és a republikánus ideológia kontextusában kézenfekvőnek tűnik, hogy az amerikai jogászság példaképei az antikvitás köztár-

⁴² FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. 68. o.

⁴³ KÖLCSEY Ferenc: *Parainesis* Kölcsey Kálmánhoz. In *Minden óráim – Kölcsey Ferenc válogatott művei*. Budapest, 1984. 228. o.

⁴⁴ BOTEIN, Stephen: Cicero as Role Model for Early American Lawyers: A Case Study in Classical 'Influence'. *Classical Journal*, 73. (1978) 313., 313–331. o. A kortárs beszámolót az összeesküvésről lásd CRISPUS, S.: *Catilina összeesküvése*. Ford. Kurcz Á. In SIMON Róbert (vál.): *Lakoma – a görög–latin próza mesterei*. Budapest, 1974. 259–299. o. A hazai szakirodalomból HORVÁY HÖRCHER Ferenc: *Jog és irodalom a keresztényhumanista nevelési eszményben*. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modellt áll*. Budapest, 2011. 13–21. o., illetve NÓTÁRI Tamás: *Tényállás és szónoki narratíva Cicero Pro Cluentiójában*. In FEKETE – H. SZILÁGYI: *Iustitia modellt áll*. 125–149. o.

1. **ami**
amely [pordanyk]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

3. **13–**
köv. sorba [pordanyk]

saságpárti jogászai lettek, s közülük is elsősorban Marcus Tullius Cicero, aki több vonatkozásban is megtestesítette a *vivere civile* követendőnek tartott eszményét.

A korai köztársaság jogászáinak ez a (neo)klasszicizmusa kötötte oly szorosan össze a jogi és az irodalmi tevékenységet, azaz a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége – közelítsük meg azt akár az irodalom, akár a jog oldaláról – a fenti eszmények gyakorlati megvalósításának a kísérletéből vezethető le. Ebben a tekintetben is Cicero szolgál az eredeti példával: az antiókhiai származású költő, Aulus Licinius Archias védelmében i. e. 62-ben elmondott beszéde, a *Pro Archia* tekinthető annak a szónoklatnak, amely talán először teremtette meg a jog és a humaniorák között azt a kapcsolatot, és ennek létét az **eziránt**¹ fogékony jogászok és irodalmárok egyaránt állítják két évezred óta, s amelynek modern reinkarnációját találjuk meg napjaink *jog és irodalom* kutatásaiban.⁴⁵

Az Alapító Atyák és kortársaik magukra nézve is alkalmazhatónak tartották a *Pro Archia* megállapítását, amely szerint „e kiegyensúlyozott és önzetlen emberek² (...) bizonyára, ha az erény megszerzésében és kifejtésében nem nyújtana segítséget az irodalom, soha annak tanulmányozására nem adták volna magukat”.⁴⁶

Olyan korról van tehát szó, amelyben valamennyi amerikai értelmiségi szemében a kollektív nemzeti identitás meghatározása bizonyult a legnagyobb intellektuális kihívásnak, és olyan irodalomról, amely „rendeltetéssel” bírt³ – a legáltalánosabb célkitűzés pedig irodalmárok és az önmagukra a köztársasági eszme őrzőiként és követőiként, illetve „politikai művészekként” tekintő jogászok számára egyaránt a köz szolgálata volt az írott szó révén. *Azaz*: az irodalom a köztársaság szolgálatában áll, éppúgy, ahogy a jogrend is annak fennmaradását hivatott biztosítani, mely törekvések értelmében „maga Amerika volt a jogász könyve; s a hatékony közreműködés ennek lapjain: a szerzőség egy formája”.⁴⁷

A jog és az irodalom összefonódása – mint az a fentebbi Kölcsey-idézetből is kiviláglik – természetesen nem kizárólagosan amerikai sajátosság. Annak ellenére, hogy a társadalmi, politikai viszonyok különbségeitől, valamint az eltérő jogtörténeti fejlődéstől függően e jelenségnek mindig más és más – kultúraspecifikus – formáival találkozhatunk, a két diskurzus közötti kapcsolat számos helyen jóval szorosabbnak

1. **eziránt**
ez iránt [pordanyk]

2. **ek**
előző sorba [pordanyk]

3. **–**
-- [pordanyk]

4. **előző sorba**
[borsosagnes]

5. **Összes**
összes [borsosagnes]

⁴⁵ Vö. PANTAZAKOS, Michael: Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement. *Cardozo Studies in Law & Literature*, 7. (1995) 1. sz., 31. o.

⁴⁶ CICERO, Marcus Tullius: Aulus Licinius Archias költő védelmében. Ford. Nótári Tamás. In *Marcus Tullius Cicero Összes perbeszédei*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. Szeged, 2010. 771–780. o.

⁴⁷ FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. 89. o.

mutatkozik, mint ahogy azt akár napjainkban látjuk vagy akár ahogy azt feltételezzük a 19. század első felének időszakáról.⁴⁸

Le lehetne ugyan mindezt egyszerűsíteni azzal – és nem is teljesen alaptalanul – hogy mind az irodalmi, mind a jogászai praxis esetében azok pre-professionális periódusairól beszélünk – s ily módon egy anakronisztikussá vált jelenségről van szó, amennyiben a felsorolt szövegek, emberek és intézmények javarészt már a múlt részei, és így napjaink modern jogrendszerének az előzményeihez tartoznak; lehetnek ugyan fontos tényezői kialakulásuk folyamatának, de mára az általuk felhalmozott tudás jelentőségét és érvényét veszítette –, ám ezzel megfeledeznénk több dologról is.

Egyrészt arról, hogy elképzelhető (hangozzék bármily futurisztikusan *most* a kijelentés), hogy az antikvitás hagyományaitól az elkülönült és professzionális jogi racionalitás létrejöttéig terjedő két és fél évezrednyi időhöz képest az utolsó két évszázad fog majdan epizódnak bizonyulni egy 33. vagy 51. századi jogtörténet elbeszélésében. Nem tudhatjuk, hogy a történő változások milyen irányt vesznek, s hogy a felvilágosodás és a 19. századi modernizmus fejleményeiből kinőtt jogrendszereknek, jogászai tevékenységnek és gondolkodásmódnak a modelljei meddig bizonyulnak életképesnek; nem jönnek-e olyan idők, amikor jog és irodalom interdependenciája (kölsönös függősége) újra nyilvánvaló lesz. Ám ami – másrészt – ennél fontosabb: megfeledeznénk mindazon összefüggésekről,³ amelyek ma is fennállnak a legáltalánosabb és – mint arra már fentebb utaltam – a letriviálisabb vonatkozásokban egyaránt.

Az előbbieket tekintetében nem lehet elégszer felidézni Robert Cover szavait a jog és a narratívák kölsönviszonyáról; a trivialitásokat illetően pedig elegendő csak

⁴⁸ A jog és az irodalom összefonódásának jelensége természetesen nemcsak a korai köztársaság Amerikájára jellemző: eltérő hangsúlyokkal és megnyilvánulási formákkal ugyan, de megfigyelhető a skót felvilágosodás és preromantika vagy a német romantika kultúrájában is, és véleményem szerint azt sem volna túlzás állítani, hogy szintén hasonló a helyzet a magyar reformkor esetében. A kérdés vizsgálata önálló tanulmányt igényelne és érdemelne, de ha csak végigtekintünk a 19. századi magyar irodalom történetén, s számba vesszük, hogy csak az ismertebb szerzők közül hányan folytattak jogi tanulmányokat és/vagy jogászai praxist, a gyanúnk talán megalapozott lehet. Néhány név a teljesség igénye nélkül („hosszú”⁴ 19. századdal számolva): Kármán József, Katona József, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Vas Gereben, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Ady Endre. *Ráadásul*: ez nem jelenti azt, hogy a jogvégtettséggel nem rendelkező szerzők művei ne lennének adott esetben éppúgy a jog felől is olvashatóak. A korszakra vonatkozó példák a hazai szakirodalomból HORVÁTH Attila: Mikszáth Kálmán „külsős” házassági históriája. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KONCZOS Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, 2009. 53–58. o., illetve Arany János jogi esetei. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modellt áll.* 25–36. o.; ZOMBOR Ferenc: Madách Imre⁵ ember tragédiája⁶ A civilizátorcímű⁷ műveinek összevetése jogbólceleti szempontú megvilágításban. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modellt áll.* 39–52. o.; FALUSI Márton: Esszé a jó kormányzásról. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István: *Iustitia modellt áll.* 55–72. o.

1. pre-professionális
preprofessionális
[pordanyk]

2. ₂
előző sorba [ildikoberci]

3. összefüggésekről,
összefüggésekről,
[pordanyk]

4. („hosszú”
a "hosszú"
[borsosagnes]

5. H OR -
köv. sorba [pordanyk]

6. ZÖL
előző sorba [pordanyk]

7. tragédiájaésA
tragédiája és A
[ildikoberci]

8. ImreAz
Imre Az [ildikoberci]

9. civilizátorcímű
civilizátor című
[pordanyk]

arra gondolnunk, hogy a jogászok mindennapi ténykedésük során – *mindenekelőtt* – írnak, olvasnak, értelmeznek, indokolnak, fordítanak, megfejtenek, kitalálnak, konstruálnak, manipulálnak. Szövegeket, döntéseket, helyzeteket, szándékokat, érdekeket, embereket, tényeket, történeteket. Azaz: jóval többször és jóval több elemében irodalmi jellegű a tevékenységük, mint ahogy azt gondolnák vagy hajlandók lennének beismerni.

Véleményem szerint többé-kevésbé a fenti két megállapítással határolható körbe az összefüggések azon területe, amelyet a kortárs jogelméletben és jogtudományban a *jog és irodalom* néven ismertté vált kutatások próbálnak meg feltárni. E vizsgálódások különféle változatait hagyományosan két nagy csoportba szokás sorolni.

Az elemzések egyik körét képezik azok, amelyek a „jog az irodalomban” (*law in literature*) címszó alatt ismereteseek, és elsősorban a nyugati irodalom kanonikus vagy az ezt a státuszt még el nem ért alkotásaiban vizsgálják a jogi tematika jelenlétét. Jog- és eszmetörténeti, jogelméleti, jogszociológiai valamint a tételes jogtudományok körébe tartozó és irodalomtudományos vizsgálódások egymással összekapcsolódva és egymást kiegészítve próbálják meg bemutatni, miként jelenik meg ezen irodalmi művekben a jog (jogászok, konfliktusok, eljárások, jogi és jogtudományos problémák, a társadalom tagjainak mindezekről alkotott vélekedései, ezek változásai stb.).

Az analízis más irányú lehetőségeit testesítik meg azok a tanulmányok, amelyekre – összefoglaló jelleggel – a „jog mint irodalom” (*law as literature*) megjelölést lehet alkalmazni. Ebben az esetben leginkább a jog és az irodalom, a jogi és az irodalmi tevékenység, gondolkodásmód, nyelvhasználat stb. közös vonásai (és eltérései) utáni kutatásokról van szó; különös tekintettel az értelmezés problémájára, azaz arra, hogy az irodalomelmélet belátásai, amelyeket az irodalmi szövegek tanulmányozása során nyertek irodalmárok és filozófusok, hasznosíthatóak-e, s ha igen, mi módon a jogászok számára saját textusaik interpretációi során.⁴⁹

Éles határokat természetesen nem húzhatunk e vizsgálódások közé, s ezt különösen jól illusztrálják azok a viszonylag későbbi keletű és legújabb kutatások, amelyek az interdiszciplinaritás minden lehetséges eszközét felhasználni igyekeznek.

Az alábbiakban – mivel egyébként sem nyílna tér az enciklopédikus összegzésre, át- és visszatekintésre (másként: a kísérlet is reménytelen volna) – egyfajta szubjektív összegzésként csak azokra a kutatási irányokra térek ki, amelyekről úgy gondolom, fenntarthatóaknak és/vagy termékenyeknek bizonyulhatnak a jövőbeni vizsgálódások számára.

⁴⁹ Vö. ARISTODEMOU, Maria: A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások. In SZABADFALVI József(szerk.):Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések. Miskolc, 1996. 167–199. o.

1. jogszociológiai
jogszociológiai,
[pordanyk]

2. József(szerk.):Mai
József (szerk.): Mai
[ildikoberci]

III. Jog és/mint/vagy irodalom: irányok

A jog¹ és irodalom néven ismeretes kutatások előfeltevése mindig is az volt, hogy határozottan van valami – és nem csak az érzés –, amit az irodalom tanulmányozása nyújthat a jogászok számára, ugyanakkor a kezdetektől fogva kérdésként merült fel az, hogy az irodalom vagy az irodalmiság milyen vonatkozásban lehet „valóban” érdekes a „joggal” összefüggésben?² Vajon a primér irodalmi szövegek abban az értelemben és minőségükben fontosak-e a jogtudomány számára, hogy esztétikai értéket képviselő művészeti alkotásokként vonják magukra a figyelmünket, és mint ilyenek lehetnek képesek legjobb esetben a rilkei „Változtasd³ meg életed!” imperatívusz jegyében ténylegesen formálni vagy felülírni bizonyos, a „joggal”, jogászokkal, jogszolgáltatással kapcsolatos meggyőződéseinket, előítéleteinket, helyzetértékelésünket, nézőpontunkat (különös tekintettel ezek morális aspektusaira)? Vagy akkor lehet-e az „irodalommal” való foglalatosság termékeny a jogászok számára, ha az irodalminak nevezett szövegekre mint narratív struktúrákra, mint a nyelvi működés egy sajátos módusára tekintünk, és más – nem irodalmi – narratívákhoz képest legfeljebb annyiban tulajdonítunk ezeknek különös jelentőséget, amennyiben a történetmondás legjobb példáival szolgálnak?

Bárhogyan legyen is, minden bizonnyal szépirodalmi művek tanulmányozása jelentheti a legkézenfekvőbb, legkönnyebb módját és útját azon sejtelem megfogalmazásának és igazolásának, amely szerint a jog és az irodalom világi és szövegei valami módon összetartoznak vagy – ha óvatosabbak vagyunk – többféle és szorosabb a kapcsolat közöttük, mint azt általában feltételezni szoktuk. (Nyilván nem véletlen, hogy a *jog és irodalom* kutatások első, 1970-es évekbeli fázisának a primér⁴ – akár kanonikus, akár nem – irodalmi szövegek elemzése jelentette a legfőbb irányát.) Ez a sejtelem vélhetően megszületik minden olvasóban és jogászban, amikor büntényekkel, nyomozásokkal, tárgyalási jelenetekkel találja magát szemben az irodalom fiktív világában vagy nehezen kibogozható (*regényes*) történetekkel a jog valóságában. Sőt, nem egyszer⁵ lehet az az érzésünk, hogy mint az álom és az ébrenlét határai,⁶ úgy mosódnak el a különbségek fikciók és – a jog eljárásaiban a valóságot megragadni kívánó – jegyzőkönyvek között.

Szépirodalmi művek gyakran a jegyzőkönyvek aprólékosságával és részletességével mesélnek el történeteket; az olyan dokumentarista ihletű alkotások pedig, mint Truman Capote *Hidegvérrel* vagy Norman Mailer *A hóhér dala* című regényei, a jegyzőkönyvek hitelességének képzetét is keltik az olvasóban. Ráadásul: a kortárs – ha úgy tetszik: *posztmodern* – irodalom szándékolt eljárása ez: nemcsak az egyes irodalmi művek közötti (a modernitás korában szerzői jogilag is védett) határok átlépése, de úgyszintén a művek és az élet elválasztó vonalainak bizonytalaná tétele.

1. A jog

A jog [pordanyk]

2. összefüggésben?

összefüggésben.

[pordanyk]

3. „Változtasd

”változtasd [pordanyk]

4. primér

primer [borsosagnes]

5. nem egyszer

nemegyszer [pordanyk]

6. ai,

előző sorba [pordanyk]

Umberto Eco kérdése illusztrálja e törekvés lényegét. „Ha a fiktív világok oly kellemesek, miért ne próbálnánk meg a tényleges világot is fikcióként olvasni? Vagy, ha a fiktív világok oly kicsik és megtévesztően kellemesek, miért ne próbálnánk meg olyan fiktív világokat kitalálni, melyek éppannyira bonyolultak, ellentmondásosak és provokatívak, mint a tényleges világ?”⁵⁰ Majd a következőképpen folytatja. „[T]ehát olyan esetekről lesz szó, amikor kénytelenek vagyunk a fikciót és az életet transzponálni – vagyis az életet úgy olvasni, mintha fikció volna, s a fikciót, mintha élet volna. Ezeknek az összekeveredéseknek némelyike kellemes és ártatlan, némelyike abszolúte elkerülhetetlen, némelyike pedig rémisztő.”⁵¹

Ami viszont az irodalomban a létmódjához egyébként is hozzátartozó sajátosság, és egyben immáron tudatos *program*, az – a másik oldalról – a jog jegyzőkönyveinek a természete, amelyetől még ha szeretne, s akár oly elszántsággal, mint Edmond Dantès If várából, akkor sem tudna szabadulni – a foglya marad. Ami a későbbi Monte Cristo grófnak sikerült, a jogászoknak nem fog: a nyomozati, ügyészégi, bírósági iratok lapjain lépten-nyomon felbukkannak a szépirodalmi valóságteremtés műveletei – a jegyzőkönyveket átítatja a fikció. E műveletek jelenlétét és működésüket a jogi szövegekben nemcsak a kifejezetten ezekre vonatkozó szemiotikai,⁵² retorikai⁵³ kutatások mutathatják meg, de belátásokat nyerhetünk olyan vizsgálódásokból is, amelyek általában az elbeszélte történetek (narratívák) jellegzetességeit vizsgálják az élet különféle területein.⁵⁴ A történetírás tudománya megmutatta, hogy a múlt felidézésére – s mi más tesz egy jogász nap mint nap a múltbeli események rekonstrukciója során? – irányuló történetírói munkák alapvető sajátossága a szépirodalmi művekre jellemző verbális fikcióteremtés.⁵⁵ A kognitív tudományok (azaz a megismeréssel foglalkozó vizsgálódások) elemzik, hogy elbeszélte történeteinknek – legyenek hétköznapiak vagy szépirodalmiak akár – milyen szerep jut társadalmi érintkezéseink, emlékezetünk, erkölcsi meggyőződéseink, identitásunk stb. formálódásában. Mindezek a kutatások szintén könnyedén összefüggésbe hozhatók a jogi eljárások résztvevőinek leghétköznapibb tapasztalataival. Ahány szereplő, annyi különböző elbeszélés. Óhatatlanul fiktív mozzanatok sokaságával (is) telnek meg a dossziék, sőt,

1. természete,
az "-e," végződés ne
legyen kurzív [pordanyk]

⁵⁰ Eco, Umberto: Fiktív jegyzőkönyvek. Ford. Gy. Horváth László. In *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest, 1995. 165. o.

⁵¹ Uo. 167. o.

⁵² Vö. például JACKSON, Bernard: *Law, Fact and Narrative Coherence*. Merseyside, 1988.

⁵³ Vö. például PERELMAN, Chaim – OLBRECHTS-TYCETA, Lucie: *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, 1969.

⁵⁴ Vö. például NASH, Christopher(szerk.): *Narrative in Culture – The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*. London – New York, 1994.

⁵⁵ WHITE, Hayden: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*. Ford. Novák György. In Kiss Attila – Kovács Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv*. Szeged, 1996. 333–354. o.

2. Christopher(szerk.):
Christopher (szerk.):
[ildikoberci]

találkozhatunk olyan szövegekkel vagy szövegrészletekkel, amelyekről szinte eldönthetetlen, autoritativ jogi dokumentumot olvasunk-e avagy szépirodalmi művet.⁵⁶ Rendőrtiszt, ügyész, vádlott, tanú, szakértő, bíró: megannyi különféle érdek, nyelv, emlékezet, narratív séma és klisé, eltérő lehetőségek és másfajta hatalom, s ennek megfelelően megannyi különféle történet.

[Ami a narratív sémákat és kliséket illeti: leegyszerűsítve: olyan történetmintákról van szó, amelyek részét képezik mindannyiunk közös történetkészletének, származzanak akár mítoszokból, szépirodalomból vagy a hétköznapi élet „forgatókönyveiből”. Gyakran ezek által – és nem a logika szabályaihoz igazodó argumentációval – tesszük mondandónkat felismerhetővé, érthetővé és elfogadhatóvá mások számára. S ezek segíthetik egy keresetlevél, egy vádirat, egy perbeszéd, egy ítélet, egy fellebbezés megírásakor vagy a tárgyalóteremben a jogászt ahhoz, hogy „ugyanazon tényálláselemekből” egymástól teljesen eltérő történeteket konstruáljon. Így lehet a hányattatott sorsú vádlott egyszer szent, aki már gyermekora óta kénytelen volt az élet kíméletlenségével megküzdeni, máskor elvetemült gonosztevő, aki kora ifjúságától kezdve képtelen beilleszkedni a társadalomba; a rendőrökkel folytatott utcai összecsapás résztvevője egyszer a demokrácia szabadságharcos katonája, máskor az alkotmányos rend felforgatója; a B-közép tagja egyszer a közösségi szellem, az összetartozás érzésének szenvedélyes képviselője, máskor vandál suhanc, garázda „futballhuligán” stb. Sokak meggyőződése szerint az eljárásokban részt vevő jogász fő feladata (s ha jól gyakorolja képességeit, akkor erénye): a történetmondás.⁵⁷ Nem véletlen az amerikai jogászok egyik *bon mot*-ja, amely szerint „a bíróságon mindig a legjobb sztori győz”, sem az, amit Richard Sherwin idéz egy tapasztalt peres ügyvédtől a saját munkáját illetően. „Amit csinállok, arra úgy tekintek, hogy bejátszom magam bizonyos általánosan elfogadott történetekbe, amelyek áthatják a társadalom életét. Amit teszek, az annyi, hogy fogom az ügyfelem történetét, és olyan narratív vágányra állítom, amely az embereket arra vezeti, hogy: »Oké. Rendben.«.”⁵⁸]

⁵⁶ Könnyen hozzáférhető, nevezetes példák: a *Jelentés Örkény István gépkocsivezetői engedélyéről* című szöveg, amely – ha nem rendőrségi irat volna – lehetne maga is az *Egyperces novellák* egyike. *Rubicon*, 15. (2004) 8–9. sz., 76. o. Vagy a PKKB azon ítélete, amelyet 15. B. 21551/1964/9. szám alatt hozott Hajnóczy Péter ún. zászlóletépeses ügyében, amelynek a tényállást összefoglaló része akár Hajnóczy-novellaként is olvasható. Vö. SZERDAHELYI Zoltán: A letépett vörös zászló. *Beszélő*, 14. (2009) 1. sz., 48–72. o. Vagy Lord Denning egyik híres döntésének szintén a tényállást rögzítő része, amely pedig bármely az angol Középszintű életéről szóló kisregény nyitánya lehetne. *Miller v. Jackson* (1977) QB 966, (1977) 3 WLR 20, (1977) 3 All ER 338. És így tovább, rengeteg hasonló esetet lehetne találni.

⁵⁷ Vö. például REID, Benjamin: The Trial Lawyer As Storyteller: Reviving an Ancient Art. In LUNDQUIST, Weyman (szerk.): *Pyrrhus, Alyson (szerk.): The Litigation Manual. Jury Trials*. Chicago, 2008. 157–166. o.

⁵⁸ SHERWIN, Richard K.: Legal Storytelling. Culture's Tools for Making Meaning. In SHERWIN, Richard K.: *When Law Goes Pop*. Chicago-London, 2000. 41. o.

1. olvasunk-e
olvasunk-e, [pordanykj]

2. előző sorba
[borsosagnes]

Természetesen a történetek mindegyike valamiféle igazság – „és ez az, amit az emberek kívánnak?” – meghatározására irányul, de mindenképp valami olyasmi felmutatására, amit a többiek – szereplők és szemlélők – igazként fogadnak majd el. S ha mindeerre felfigyeltünk, már az sem meglepő, amit Michel Foucault állít: nem kevesebbet, mint hogy a nyomozás mint a megismerés és az igazság rögzítése egyik formájának a felbukkanása egy irodalmi műben, Szophoklész *Oidipusz király* című tragédiájában figyelhető meg elsőként a nyugati kultúrában.⁵⁹

E ponton azonban – oly sokadszor – ismételten beleütközünk a Thomas Bernhard által (más összefüggésben) megfogalmazott „tanulságba”. „Egyetlen jól sikerült mondattá zsugorodnak a mi filozófusaink, a mi legnagyobb költőink, mondta, gondoltam, ez az igazság, gyakran csak egy úgynevezett filozófiai felhangra emlékezünk, semmi másra, mondta, gondoltam. Tanulmányozunk egy roppant művet, tesztem azt, Kantot, és idővel az egész mű összezsugorodik, csupán Kant kis keletporosz feje marad, egy sötétség és köd borította csupa homály világ, mely végső soron éppolyan kiszolgáltatott, mint az összes többi, mondta, gondoltam” – írja Bernhard *A menthetetlen* című regényében. Azaz: sorolhatnánk a jog az irodalomban kutatásokban érdekelt szerzők s az általuk elemzett szépirodalmi művek szerzőinek névsorát és címeik listáját szinte a végtelenségig, ha nem is borgei végtelenségű a könyvtár, de emberi és kutatói léptékkal szinte felmérhetetlen.⁶⁰

Az enciklopédikus vázlat reménytelen kísérlete helyett csak egyetlen példán hadd illusztráljam, hogy a jog az irodalomban címszó alatt *minimálisan* hányféleképpen közelíthetik meg a vizsgálódások egy adott irodalmi *oeuvre* egészét vagy akár csak egyetlen darabját.

Az áttekinthetetlenül gazdag irodalomtudományi recepcióval párhuzamosan az elmúlt húsz évben a jogtudomány/jogelmelet⁶¹ is számos irányból közelített Kafka

⁵⁹ FOUCAULT, Michel: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Ford. Suttyák T. Debrecen, 1998. 23–43. o. ¹

⁶⁰ Magyar nyelven egyetlen jó közelítés létezik, H. Szilágyi István összefoglalása. H. SZILÁGYI István: *Jog – Irodalom*. Szeged, 2010. 89–120. o.

⁶¹ Korántsem csak jogelméleti/jogfilozófiai megközelítésekről van szó, a tételes jogtudományok részéről is megindult az életmű „gyarmatosítása”. Csak néhány példa: DRAGICH, Martha J.: Justice Blackmun, Franz Kafka, and Capital Punishment. *Missouri Law Review*, 63. (1998) 853. o. (büntetőjog); RUBIN, K. M.: Has A Kafkaesque Dream' Come True? Federal Rule of Civil Procedure 11: Time for Another Amendment? *Boston University Law Review*, 67. (1987) 1019. o. (magánjogi eljárás); DUBIN, Jon C.: Torquemada Meets Kafka: The Misapplication of the Issue Exhaustion Doctrine to Inquisitorial Administrative Proceedings. *Columbia Law Review*, 97. (1997) 1289. o. (közigazgatási jog); KRAUSE, Anthony W.: Assessing Mr. Samsa's Employee Rights: Kafka and the Art of Human Resource Nightmare. *Labor Lawyer*, 15. (1999) 309. o. (munkajog); WEISBROD, Carol: Family Governance: A Reading of Kafka's Letter To His Father. *University of Toledo Law Review*, 24. (1993) 689. o. (családi jog); SOLOVE, Daniel J.: Privacy and Power: Computer Databases and Metaphors for Information Privacy. *Stanford Law Review*, 53. (2001) 1393. o. (adatvédelem).

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. túl nagy szóköz
[borsosagnes]

„jogi tematikájú” írásaihoz. Az egyre gyarapodó másodlagos irodalom e kísérletei leggyakrabban a következő lehetséges olvasatokra tesznek javaslatokat: 1. a jogtörténeti perspektíva szempontjainak mozgósítása bukkan fel azon értelmezésekben, amelyek vagy a korabeli Osztrák–Magyar Monarchia „krónikásaként” láttatják az író, ⁶² vagy a náci és a szovjet totalitárius jogrendszerek „eljövetelére” vonatkozó próféciaikat olvasnak ki a szerző egyes műveiből; ⁶³ 2. a pszichoanalízis irodalma felől érkező interpretációk a modern jogrendszerek/igazságszolgáltatások keretei között (is) megjelenő elidegenedés, irracionális és emberi szenvedés ábrázolásaiként olvassák Kafka szövegeit; ⁶⁴ 3. e szövegeknek a posztmodernre jellemző „újraírásaként” értékelhetőek azok a megközelítések, amelyek a liberális joguralom eszményének demisztifikálására mutatnak rá; ⁶⁵ 4. többek számára a „kafkai” fogalma természetesen igénybe vehetőnek tűnik a modern nyugati típusú bürokratikus társadalom és annak hiperracionalizációja jogi aspektusainak az elemzése során ⁶⁶ (ideértve akár e fogalom operacionalizálását az angol–amerikai fellebbviteli bíróságok részéről is) ⁶⁷ 5. a kisebbségi tudatosság jogelméleteinek a képviselői nemegyszer Kafka műveit „használgják fel” az *establishment*-en (s így végső soron a jogrendszeren) „kívül állók” nézőpontjának a megfogalmazásához; ⁶⁸ 6. s végül: önálló kategóriába sorolhatóak azon tanulmányok is, amelyek a kafkai szövegvilág egyes darabjainak a jogi oktatásban történő felhasználhatóságát vizsgálják. ⁶⁹

⁶² KIRCHBERGER, Lida:Franz¹ *Kafka's Use of Law In Fiction: A New Interpretation of In der Strafkolonie, Der Prozess, and Das Schloss*. New York, 1986.

⁶³ STERN, James: The Law of The Trial. In KUNA, Franz (szerk.): *On Kafka: Semi-Centenary Perspectives*. New York, 1976. ²

⁶⁴ CLELAND, L. G.: Medical-Legal Iatrogenesis: A Kafkaesque Analysis. *Adelaide Law Review*, 12. (1989) 225. o.; STRINGFELLOW, Frank: Kafka's Trial: Between The Republic and Psychonalysis. *Cardozo Studies in Law & Literature*, 7. (1995) 173. o.

⁶⁵ HORN, Nicholas: T(ρ)op(í)cology: Law, Interpretation, Power. *Griffith Law Review*, 5. (1996) 125. o.; WITTEWEEEN, Willem J.: After Rhetoric and before The Law. *Dutch Journal for Legal Philosophy and Legal Theory*, 23. (1994) 208. o.

⁶⁶ DEHAVENON, Anna Lou: Charles Dickens Meets Franz Kafka: The Maladministration of New York City's Public Assistance Programs. *New York University Review of Law & Social Change*, 17. (1989) 231. o.; HARRINGTON, James: Texas' New Habeas Corpus Procedure for Death Row Inmates: Kafkaesque – and Probably Unconstitutional. *St. Mary's Law Journal*, 27. (1995) 69. o.

⁶⁷ FINET, Scott: Franz Kafka's Trial as Symbol in Judicial Opinions. *Legal Studies Forum*, 12. (1988) 23. o.

⁶⁸ LITOWITZ, Douglas E.: Franz Kafka's Outsider Jurisprudence. *Law & Social Inquiry*, 27. (2002) 1. sz., 103. o.; DECOSTE, Frederick C.: Kafka, Legal Theorizing and Redemption. *Mosaic*, 27. (1994) 161. o.

⁶⁹ BELL, Christine: Teaching Law as Kafkaesque. In MORISON, John – BELL, Christine (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*. Aldershot, 1996. 11–38. o.; BONSIGNORE, John J. In *Parables: Teaching Through Parables*. Parables³. *Legal Studies Forum*, 12. (1988) 191. o.

1. Lida:Franz
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

3. Para- bles.
Par-ables.
[borsosagnes]

1. Ellenvetések 2.

Ezzel a kör zárul, joggól az irodalomig és vissza, sejtéseink talapzatot és szilárdabb formát kaphat(ná)nak. Am pillanatnyi megérzéseinket rendszerint – a jog és az irodalom kapcsolatát illetően a szó legszorosabb értelmében: egy, a 20. századra megszilárdult *rend* szerint – elhessegetjük magunktól. S ehhez megtalálhatjuk a megfelelő kérdéseket és érveket is könnyedén, sokan feltették és felsorakoztatták már őket. Ugyan mi köze lehetne érdemben egymáshoz jognak és irodalomnak, túl azon, hogy szépirodalmi művekben időnként felbukkannak jogászok, büntények, jogviták, tárgyalások stb.? Mi olyat mondhatnának el nekünk a jogról ezek az írások, amit a jogtörténet, a jogszociológia, a jogelmélet vagy a tételes jogtudományok nem tudnak már rég? Hogyan hagyhatnánk figyelmen kívül, hogy jog és irodalom esetében is önálló, ráadásul egymástól végletesen és véglegesen elkülönült professzionális társadalmi tevékenységszférákról van szó, amelyek keretei között jogászok és irodalmárok saját tevékenységük valóságát a másiktól elzártként élik meg, és az e tevékenységekhez kapcsolódó elméleti reflexiókat is merev akadémiai határokkal elválasztott területekként érzékelhetjük? Miként feledkezhetnének meg arról, hogy *végző soron* a jogi szövegek *mégsem* irodalmiak?

Mások a megítélés mércéi, különösen, ha jogalkalmazói döntésekről beszélünk: ezeket a „tényeknek” („ez az, amivel szolgálni tudunk”) való megfelelésük, dogmatikai és eljárásjogi helyességük és időnként társadalmi kihatásaik szerint értékeljük, míg a belletrisztika darabjait esztétikai értékeiknek megfelelően. Mások a társadalmi funkcióik – ez különösen jól látszik a büntetőjog esetében – és a következményeik. A jog szövegei semmiképp nem a szépirodalmi alkotások létrehozásának a szándékával fogantatnak. A műfaj darabjai egy ennél – „in a field of pain and death”⁷⁰ – jóval *kegyetlenebb* színház produktumai: kivégeztethetnek, munkatáborba és fegyházba, börtönbe és javító-nevelő intézetbe zárathatnak embereket, megfoszthatják őket vagyonuktól, munkahelyüktől, gyermeküktől. Bármitől.

„És mégis: belül váltig azt súgja valami, hogy ez az egész nem az, aminek mutatja magát.”⁷¹ A jog és az irodalom összefonódásának állításával szembeni ellenvetések létjogosultságát nem kívánja vitatni senki, fontos szempontokat rögzítenek, megkérdőjelezhetetlen különbségekre mutatnak rá. Igazságtartalmuk azonban nem olyan szilárd, mint amennyire az magától értetődőnek tűnik a józan ész számára. Helyenként cáfolhatóak. (*Tanulhatnak-e a jogászok bármit az irodalomtól, amit*

1. egy, a
egy a [pordanyk]

2. „in a field of pain and death”
kurzív [pordanyk]

⁷⁰ COVER, Robert M.: Violence and the Word. In MINOW, Martha et al. (szerk.): *Narrative, Violence, and the Law. The Essays of Robert Cover*. Ann Arbor, 1995. 203. o.

⁷¹ LENGYEL Péter: *Macskakő. Detektív regény*. Budapest, 1988.

a jogtudományok nem tudnak? Igen.) Helyenként kétségbe vonhatóak, visszakérdezhetünk. (Jog és irodalom: sokféle határvonallal elválasztott önálló társadalmi alrendszerek; jogászai és irodalmi tevékenység: más és más professzionális logikához igazodnak; a jogászképzésben: megtanulni jogász módjára gondolkodni – „thinking like a lawyer”⁷² – nem feltételezi az irodalmi iskolázottságot. Hogyne, persze. De: egészen biztos, hogy minden elemében így van ez jól?) Időnként pedig új szempontokat hozhatunk játékba. (Mások a tettek, a jog döntései sokkal súlyosabb következményekkel terhesek. Valóban. De: mennyiben fakadnak ezek a következmények épp a jogi szövegek létrehozatalának tagadhatatlanul meglévő irodalmi mozzanataiból?)

2. Az intertextualitás felé

A jogi tematika jelenléte (a jogászság, az igazságszolgáltatás, egyes jogi problémák ábrázolása) vagy a jogra, a jogrendszerre és annak kérdéseire – legyen az kodifikáció vagy büntetőjogi reform – vonatkozó esetleges szerzői álláspontok kibontása tehát korántsem jelenti a jog(tudomány)i szempontokat is mozgósító értelmezések lehetőségeinek végpontját. Számomra a kutatások minden tekintetben védhető és érvényes terepének tűnnek azon vizsgálódások, amelyek révén megmutathatóvá válik, miként gyakorol hatást egy-egy jogi szöveg valamely irodalmi mű szövegének a formálódására (narratív struktúrájára, cselekményvezetésére, stílusára, szóhasználatára, mondatstruktúrára *stb.*), azaz miként válik a kérdéses szöveget működtető poétikai eszköztár részévé, illetve miként és mennyiben határozhatja meg az interpretáció folyamatát.

[A fentiekben esett már szó arról, hogy a kortárs irodalomtudomány gyakran idegenkedik irodalmi művek bármilyen valóságreferens értelmezésétől, az viszont meglepő, hogy a referenciális olvasatok felfüggesztését javasló és az irodalmi művek szövegiségének vizsgálatát előtérbe helyező megközelítések, s az ezek teoretikus energiái által táplált intertextuális vizsgálódások is csak kivételes esetben látszanak elfogadni a jog szövegeinek létjogosultságát irodalmi alkotásoknak az értelmezés során hasznosítható intertextusaiként.⁷³ A posztmodern irodalomtudomány időnként szolgál

⁷² A kontinentális jogászképzés elsősorban szabályokkal, dogmákkal és formalításokkal foglalkozik, az angolszász pedig precedensekkel, doktrínákkal, ezek analizálásával és (a formalítás mint olyan kötelező – tudja, csupa formalítás az egész) formalításokkal. A ténnyel és azok történetekbe rendezésével való foglalatosság jobbra mindkét partján az óceánnak: hiány. Egy kitűnő ellenpélda H. Szilágyi István: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés*. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „Jog és irodalom” köréből*. 111–132. o.

⁷³ Az intertextualitás elmélete irodalomtudományos alapvetéseinek áttekintéséhez lásd a *Helikon* folyóirat tematikus számát: *Intertextualitás*. *Helikon*, 42. (1996) 1–2. sz. Továbbá ALLEN, Graham: *Intertextuality*. London – New York, 2000.

ugyan kiváló ellenpéldával – sőt, eljutott annak az általánosabb kérdésnek a megfogalmazásáig is, hogy irodalmi szövegek értelmezésének folyamatában „létezik-e irreleváns kontextus”⁷⁴ –, ám ennek ellenére a jog írott és beszélt (vagy beszéltként rögzített: tanúvallomások, áldozati beszámolók, szóban előterjesztett kérelmek *stb.*) nyelve általában kívül reked a szövegközöttség megismerendő világán.]

Ezzel és Milan Kundera korábban idézett felvetésével szemben azonban nemcsak azt gondolom, hogy irodalmi és jogi szövegek gyakran termékeny, új jelentéseket létrehozó párbeszédre léphetnek egymással, de azt is, hogy intertextuális nyomozások révén az irodalomtörténet nagy összefüggéseinek hálózatába beilleszthetőek a jogtörténet egyes epizódjai is, továbbá, hogy a dialógus kölcsönös – azaz az irodalom és a jogtudomány számára egyaránt birtokba vehető – haszna ott is jelentkezhet, ahol előzetesen nem várnánk. Nemcsak azokról a művekről (és olvasataikról) van tehát szó, amelyeknél az irodalmi és jogi szövegösszefüggések esztétikai hatás- és jelentésképző szerepe már első ránézésre nyilvánvaló lehet, hanem azokról is, amelyeknél a szövegkapcsolódások mechanizmusai láthatatlanabb formákat öltenek; amelyeknél a katarzis- és jelentésképzés afféle „textuális rejtékutakon” lopózik. Kizárólag illusztrációként – minden elemzés nélkül – hadd említsek néhány kézenfekvő példát.

Heinrich von Kleist elbeszélésein mind stílusán, mind strukturálisan jól látható nyomokat hagytak azok a *Landrecht* stílusában fogant kézikönyvek, amelyek szigorúan meghatározták mindazon bírói döntés-előkészítési anyagoknak (*Relationen*) a nyelvhasználatát, formáságait és szerkezeti felépítését, amelyek fogalmazása Kleist¹ hivatali feladatkörébe is tartozott a kőnigsbergi kincstári kamara alkalmazottjaként.⁷⁵ Azaz mondhatni: a kodifikált porosz jog mintái nemegyszer szövegszervező elvekként működtek az *oeuvre* elbeszéléseiben, a komoly stílus és szerkesztésbeli következményekkel is járó kérlelhetetlen pontosságra törekvéstől egészen a kleisti mondat szerkezet alakításáig.

Dosztojevszkij több regényében – s különösen *A Karamazov testvérekben*⁷⁶ – szintén centrális szerep jut a korabeli orosz büntetőeljárás nyelvhasználatának és formalitásainak (amely eljárással kapcsolatosan egyébként Dosztojevszkij direkt módon

⁷⁴ SZILASI László: Nyakvers (irodalomilag releváns kontextus-e az angol jog?). In *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét.* h. n., 1994. 57–67. o. Szilasi e tanulmányában Balassi Bálint utolsó versét, a halálos ágyán fordított *Ah Deus immensum clemens miserereprecantis*² kezdetű zsoltárt értelmezi újszerűen annak az angol jogszokásnak a fényében, amelynek centrális mozzanata ugyanennek a zsoltárszövegnek a felolvasása volt, ami által bizonyos esetekben elkerülhetővé vált a halálbüntetés végrehajtása – ahogy Szilasi írja: „(...) a bűnös írástudót az írás olvasni-tudása kimentí a halálnak töréből”. Az általánosabb kérdés pedig a *jog és irodalom* kutatások számára is alapvető, nevezetesen, hogy irodalmi és jogi szövegek képezhetnek-e egymás számára értelmes kontextust, az egyik csoportba tartozó szövegek tanulmányozása járhat-e bármilyen haszonnal a másik szövegegyüttes darabjainak értelmezése tekintetében.

⁷⁵ Vö. ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis.* 194–214. o.

⁷⁶ DOSZTOJEVSZKI, Fjodor M.: *A Karamazov testvérek.* Ford. Makai Imre. Budapest, 1977.

1. **ist**
előző sorba [pordanyk]

2. **miserereprecantis**
miserere precantis
[borsosagnes]

is hangot adott a véleményének és elképzeléseinek az *Egy író naplójában*).⁷⁷ Túl azon, hogy az elbeszélés módja a tárgyalási jelenetben kifejezetten repetitív lesz – mintegy leképezve az eljárás során az „egyazon eseményekre” vonatkozó tanúvallomásokban, jegyzőkönyvi bejegyzésekben és bírói tényösszefoglalásokban megtestesülő ismétlődést –, a regény szerkezete és szövege ugyanazokat a problémákat jeleníti meg – s szembesíti velük olvasóját –, amelyeket a jogtudomány sem tudott, a mai napig sem, aggodalmakat megszüntető módon megoldani a múltbeli események (történetek) elbeszélhetőségét és a modernitás korában szabad akarattal „felruházott” szubjektum tudatállapotának rekonstrukciós lehetőségeit illetően.⁷⁸

Franz Kafka esetében pedig – akinek *A fűtő* című elbeszélése⁷⁹ szintén tekinthető egyfajta Kleist-parafrazisnak, s így kitüntetett darabja annak az „izgalmas intertextuális szövevénynek”,⁸⁰ amellyé a magyar irodalomban (hogy innen is vegyünk példát) Hajnóczy Péter *A fűtője* válik⁸¹ – nemcsak a korának jogi, jogtudományi vitái iránti érdeklődése dokumentálható (s helyezhetők el például *A fegyencgyarmaton* vagy *A per* című munkái a végnapjait élő monarchia büntetőjogi reformvitáinak a kontextusában), de az is egyértelműen igazolható, hogy *A per* egyik legfontosabb referenciapontja és intertextusa az 1852. évi *Strafgesetz*.⁸² Továbbá: önálló elemzést igé-

⁷⁷ Vö. MURAV, Harriet: *Russia's Legal Fictions*. Ann Arbor, 1998. 125–155. o. Továbbá TALLAR Ferenc: Regényköltészet Szkotoprigonyevszkben. A tárgyalás témája Dosztojevszkij *A Karamazov* testvérek című regényében. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 73–80. o.

⁷⁸ Úgy történt-e minden, ahogy azt a regény eredendően elmeséli vagy másként, úgy ahogy azt a tárgyalás folyamán a jogászok a saját szempontjaikkal és fogalmaikkal megközelítik és rögzítik. Richard Weisberg megfogalmazásában: „(a) jogászok teremtik Dimitrijt, ők kreálnak szándékot a büntetthez, ők írják meg a család történetét (...)”. Mi a viszony a két történet között, „valóság” és elbeszél valóság között, egy ember és szándékai, illetve a jog(ász)i fogalmak teremtette lény és akarat/tudata között? A jogi realizmus, a kortárs kognitív pszichológiai vizsgálódások és a narratív jurisprudentia kérdéseit előlegezi meg Dosztojevszkij szövege. Vö. WEISBERG, Richard H.: *The Codification of Western Law and the Poethics of Disclosure*. *Cardozo Studies in Law & Literature*, 6. (1994) 2. sz., 157. o.; GUTHRIE, Chris – RACHLINSKI, Jeffrey J. – WISTRICH, Andrew J.: *Inside The Judicial Mind*. *Cornell Law Review*, 86. (2001) 777. o., illetve NAGY Tamás: *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, Tomus LXIII., Fasc. 15., Szeged, 2003.

⁷⁹ KAFKA, Franz: *A fűtő*. Ford. Györfly Miklós. In *Elbeszélések*. Budapest, 1973. 53–83. o.

⁸⁰ CSERJÉS Katalin² *Da capo al fine*. Hajnóczy Péter egy hátrahagyott novellájáról. *Tiszatáj*, 57. (2003) 5. sz., 113–123. o.

⁸¹ Ehhez lásd NAGY Tamás: *Egy arkangyal vizsontagságai a szocializmusban*. Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszéléseinek egy lehetséges olvasata. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 9–41. o., illetve „Vörös zászló leng, lengeti a szél...”. A jog szövege Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszéléseiben. In FEKETE – H. SZILÁGYI: *Iustitia* modellt áll. 105–119. o., illetve Mintha Dániát ki lehetne szelöltetni. In Hajnóczy Péter: *Jelentések a sülylesztőből*. Budapest, 2013. 5–29. o.

⁸² Vö. ZIOLKOWSKI⁵: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*. 214–240. o., illetve 'Franz Kafka: The Trial'. In *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts*. Princeton, 1969. 37–67. o.; NAGY Tamás: „A per” mint burleszk, avagy releváns kontextus-e az osztrák-magyar büntetőjog? In MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006. 250–266. o.

1. –
következő sorba
[ildikoberci]

2. **Katalin**
Katalin: [ildikoberci]

3. **fűtő**című
fűtő című [pordanyk]

4. **S ZILÁGYI :Iustitia**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

5. **ZIOLKOWSKI :**
ZIOLKOWSKI, Theodor:
[borsosagnes]

6. **In**
köv. sorba [pordanyk]

nyelhetne egyrészt az is, mennyiben járul hozzá a regény esztétikai hatásának megképződéséhez az a tény, hogy a szekularizált világban már nem eredendően bűnösnek tekintett ember antropológiai státuszához hozzátartozik az ártatlanság vélelmének büntetőjog-dogmatikai alapelve, amely így részét képezi a kortárs olvasói elváráshorizontnak; másrészt az is, hogy az a „fenyegetés”, ami a karkai mondat szerkezetből árad,⁸³ mennyiben vezethető vissza a bürokrácia, a jog textusaira és fogalmazásmódjára – téve mindezt anélkül, hogy közben „kilakoltatnánk” Kafkát az esztétikum birodalmából, és a „kafkalógia” célját – „[a] kafkalogizált Kafkát állítani Kafka helyére”⁸⁴ – teljesítenénk be Kundera átkának terhe alatt.

Összegezve: az irodalmi szövegekben fellelhető intertextuális jelek és utalások – akár közvetlenül, akár áttételesen: más szerzők művein keresztül – gyakran a jog szövegvilágához vezetik el az olvasót. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy bármilyen irodalmi művet a jog felől olvasva – a jog egyébként „erőszakos” természetének és „jelentésgyilkos” praxisának szellemében⁸⁵ – a jogi szövegösszefüggések játékterében létrejövő jelentést a kizárólagosság igényével kívánánk felruházni, amely erősebbnek bizonyulhatna bármely más jelentésnél. A szándék épp ellenkező, és olyan új olvasatok felkutatására irányul, amelyekben a jogi és az irodalmi szövegek korpusz együttes olvasása – ha úgy tetszik: szinoptikus szemlélete – egyaránt gyarapíthatja nemcsak a lehetséges értelmezések számát, de irodalmi és jogi tudásunkat is.

Több olyan – részben az intertextualitás jegyében fogant – kezdeményezés született, amelyek folytatása alkalmas lehetne a két tudományág, illetve egyes részterületei közötti párbeszéd elmélyítésére. Robert Cover és Robert A. Ferguson már említett vizsgálódásain kívül – amelyek tehát jog és elbeszél történet¹ valamint jogászai és irodalmi tevékenység és gondolkodásmód összefüggéseire világítanak rá, általánosságban vagy egy konkrét történelmi periódusban – Theodor Ziolkowski kutatásai tűnnek számomra olyannak, amelyek sikeresen tartják egyszerre játékban a jog- és irodalomtörténet, a jog- és irodalomszociológia, valamint a jog- és irodalomelmélet szempontjait, ötvözve mindezt eszmetörténelmi meglátásokkal,⁸⁶ megnyitva így

⁸³ BIRNBAUM, Marianna D.: *Esterházy-Kalauz*. Budapest, 1991. 156. o.

⁸⁴ KUNDERA: *Szent Garta kasztráló árnya*. 41. o.

⁸⁵ Vö. COVER: *The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative*.

⁸⁶ Hasonló elemzések a magyar jog és irodalom vizsgálódások körében is megjelentek. Lásd például FEKETE Balázs: *A századforduló szellemi körképe a Varázshegytről. Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 19–29. o., illetve A nyugati jog vágyalma. *Jogi rétegek Szoltsenyicin Gulág szigetcsoport című művében*. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 59–71. o., valamint: *A modern jog határain túl. A népi szociográfiák jogképéről*. In FEKETE – H. SZILÁGYI: *Iustitia*³ modellt áll. 75–102. o. Továbbá SOMLAI Dorottya: *Jog a realista regényben. Két Balzac-regény jogszociológiai aspektusai*. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 81–99. o. és KÖNCZÖL Miklós: *Két per leírása Gerald Durrellnél*. In FEKETE – H. SZILÁGYI – KÖNCZÖL: *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. 101–109. o.

1. történet
történet, [pordanyk]

2. _
előző sorba [ildikoberci]

3. :Iustitia
a kettőspont után szököz
kell [ildikoberci]

a lehetőséget a felsorolt kutatási területek képviselői előtt, hogy valamennyien bekapcsolódjanak a diskurzusba. Ziolkowski lényegében azt vizsgálja, hogy jog és irodalom összefüggései miként ívelnek át történelmi korokon, különös tekintettel azokra, amelyekben a jog valamilyen értelemben válsághelyzetbe jutott vagy fordulóponthoz ért, s hogy mindez milyen módon tükröződik a korszak irodalmi műveiben az antik tragédiáktól és eposzoktól kezdve az izlandi sagákon, a középkori német és francia fabulákon és az Erzsébet korabeli angol drámairodalmon keresztül a 19–20. századi regényig.

Ami ebből igazán – s a jelen írás által megfogalmazott célkitűzések szempontjából is – fontos: az eljárás. Ziolkowski olvasatai kettős természetűeknek bizonyulnak: egyrészt egy-egy korszak irodalmi műveinek egyfajta valóságreferens értelmezéseiként megmutatják azt, hogy az adott periódus jogéletének – aktuális történeti praxisának és elméletének – a dilemmáit miként jelenítik meg a korabeli irodalmi alkotások; másrészt szövegszerű bizonyítékok után kutatva – és találva – igazolják azt, hogy e művek textusait ténylegesen formálták a korszak jogi szövegei. Azaz: az egyik oldalon – a referencialitás szellemében – olyan történeti jog- és egyben irodalomszociológiai vizsgálódások alapjait találhatjuk, amelyekre jogtörténészek, jogszociológusok és jogelméleti szakemberek egyként építhetnek; a másikon pedig olyan intertextuális nyomozásnak lehetünk a szemtanúi, amelyet talán irodalmárok is folytathatnak.⁸⁷

Hasonlóan kettős természetűeknek gondolom mindazon vizsgálódásokat – vagy pontosabban: az ezekben rejlő lehetőségeket –, amelyek a jogszociológiai dokumentumelemzés körébe tartoznak. A jogszociológia egyik részterületeként a dokumentumelemzés – legyen szó jogi vagy nem jogi dokumentumokról, azaz ez utóbbi körben irodalmi művekről, sajtóhírekről és bírósági tudósításokról, képzőművészeti alkotásokról, filmekről vagy a populáris kultúra egyéb termékeiről⁸⁸ (például dalszövegekről)⁸⁹ – elsődlegesen a felsoroltak valóságvonatkozásait kutatja, tehát azt,

⁸⁷ Ziolkowski mindezt ebben a formában nem fejti ki, de úgy látom, elemzései határozottan ezt a mintát követik. A német komparatista irodalomtudós saját kutatásait a jog és irodalom vizsgálódásokkal tárgyában egyezőnek, ám hangsúlyait és részben célkitűzéseit illetően különbözőeknek tartja, és az irodalom és jog (literature and law) elnevezést alkalmazza rájuk. A hangsúlykülönbségek tekintetében kiemeli, hogy az ő megközelítése sokkal inkább történeti, mint elméleti, és nem kívánja sem a modern joggyakorlat, sem a kortárs jogelmélet problémáit „beleolvasni” régmúlt idők alkotásaiba. Célkitűzése pedig a szemügyre vett irodalmi művek eredeti jogi, jog- és társadalomtörténeti kontextusának rekonstruálása. Azaz: érdeklődése „inkább szubsztantív, mint retorikai” jellegű, különös figyelmet fordítva a korabeli jog és erkölcs összeütkezésének, konfliktusainak nyomaira az adott szövegekben. Vö. ZIOLKOWSKI: *The Mirror of Justice*. xi–xii. o.

⁸⁸ SHERWIN: *Legal Storytelling. Culture's Tools for Making Meaning*.

⁸⁹ Például ARMSTRONG, Edward G.: *Gangsta Misogyny: A Content Analysis of the Portrayals of Violence Against Women in Rap Music, 1987–1993. Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 8. (2001) 2. sz., 96–126. o.

hogyan milyen ábrázolást nyújtanak a jogról, az igazságszolgáltatásról, a jogászságról vagy a társadalom tagjainak ezekre vonatkozó elképzeléseiről.⁹⁰ Semmi nem zárja ki azonban annak a lehetőségét, hogy ezek az elemzések időnként intertextuális jelleget öltsenek: azaz – immáron a szociolingvisztika és a nyelvészociológia tapasztalatait is hasznosítva⁹¹ – jogi és irodalmi szövegek együttes olvasása révén vizsgálják, miként hat a társadalom a nyelvre (analóg módon a jogi és az irodalmi nyelvre) és tagjainak ez irányú nyelvhasználatára, vagy éppen fordítva: a nyelv (ebben az esetben: az egymást kölcsönösen befolyásoló jogi és irodalmi nyelv) a társadalomra.

Azaz: a jog és az irodalom tudományai közötti viszonyos kapcsolatteremtésnek korántsem csak az erre alkalmas adó irodalmi művek referenciális olvasatainak a részleges rehabilitálása jelenti az útját. A kortárs irodalom-felfogások – legalábbis egyelőre – uralkodó trendjeivel könnyebben összhangba hozhatónak tűnnek azok a vizsgálódások, amelyek a szövegköziség (intertextualitás) ösvényein indulnak el, tehát elsődleges feladatuknak az egymásra ható jogi és irodalmi szövegek összefüggésrendszereinek és ezek specifikus formáinak a feltérképezését tekintik. E vizsgálódások nem titkolt célja, hogy a jogtudomány is képes legyen megfontolandó tanulságokkal szolgálni az irodalomárok számára, s ezáltal (újra) kölcsönössé tenni az érdeklődést és a jelenleginél intenzívebbé a párbeszédet a két terület képviselői között.

3. Ellenvetések 3.

A fentiek alapján – remélem – elfogadható az a kijelentés, hogy jogi és irodalmi szövegek – a Bibliától és az antikvitás számos dokumentumától kezdve, Cicero és majd két évezreddel később Daniel Webster perbeszédein és a *Supreme Court* ítéletein át, Kleist, Dosztojevszkij, Kafka vagy Hajnóczy írásaiig – egyaránt egy olyan

1. irodalom-felfogások
irodalomfelfogások
[pordanyk]

⁹⁰ Jean Carbonnier nyomán e kutatások magyar nyelvű összefoglalását nyújtja ZOMBOR Ferenc: Dokumentumelemzés. In BADÓ Attila et al.: Bevezetés a jogszociológiába. Miskolc, 1997. 99–112. o.

⁹¹ Vö. KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alafogalmak*. Budapest, 2002, illetve WARDHAUGH, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, 1995. Kiegészítő megjegyzés: az ilyen irányú jogszociológiai dokumentumelemzések számára azonban elengedhetetlennek tartom, hogy a kortárs irodalomtudomány álláspontjaival legalábbis kompatibilis irodalomfelfogással rendelkezzenek; s mindenekelőtt lépjenek ki a romantikus zseniesztétika bűvköréből, amelyben az írók, költők váteszekként és látnokokként jelennek meg, a dolgok „lényegét” a „költői zsenialitás ösztönösségével megragadó” géniuszokként. A kivételes nyelvi kompetencia eredete nyilván megmagyarázhatatlan, de Dickens és Kafka (és a többiek is) profik voltak. Vö. ZOMBOR: Dokumentumelemzés. 110. o.

szövegüniverzumnak a részei, melynek darabjai folyamatos kölcsönhatásban és párbeszédben állnak egymással.⁹²

E kölcsönhatás és párbeszéd mibenlétének és alakulásának elemzése leginkább a *jog és irodalom* kutatások terepuma lehetne, ám úgy tűnik, egyrészt mindez az eddigiekben csak részlegesen sikerült, másrészt a jogtudomány diszciplináris elkülönültségéről szőtt elképzeléseken sem tudtak áttörni – és nem csekély mértékben ezért önmagukat is okolhatják.

Túl azon, hogy küzdenek az interdiszciplinaritás általános problémáival, gyakran megragadnak – mint azt Jane B. Baron megjegyzi⁹³ – ugyanannál a vizsgálódási sémánál, amely az esetek többségében nem másba, mint jogi tematikájú irodalmi művek cselekményének és morális tanulságainak összegzésébe torkollik, elavult vagy könnyen avuló olvasatok sorát produkálva.

Továbbá: még ezek a kutatások – amelyek maguk is kénytelenek folyamatosan szembesülni a marginalizáltság tapasztalatával – sem mentesek a kirekesztésnek attól a gesztusától, amelyet általában az interdiszciplináris megközelítésekről szólva Jack M. Balkin a „gyarmatosítás” fogalmával ír le. Egy tudományterület megpróbálja kiaknázni a saját céljai számára egy másik meglátásait, használni eszközeit és módszereit, anélkül azonban, hogy valódi dialógus kezdeményezésében mutatná érdekeltnek magát.⁹⁴ Az irodalmi érdeklődésű jogtudomány és jogelmelet sem igen teszi fel a kérdését másként, mint hogy mi az, amit a jogászok az irodalom (és tudományának) tanulmányozásától remélhetnek,⁹⁵ ám fordítva – nevezetesen, hogy mi volna az, amit a jogi szövegek tanulmányozása és ezen keresztül általában a jogtudomány nyújthatna az irodalomtudományok számára – nem hangzik el. S úgy gondolom, ez az egyik fő oka annak, hogy a jog- és az irodalomtudomány képviselői között kreatív párbeszédre mind-

1. mind-
mind [pordanyk]

⁹² Arról nem is beszélve, hogy: a jog és különösen a jogalkalmazói döntések szövegei maguk is evidensen intertextuális vagy még pontosabban hypertextuális jellegűek: tanúvallomásokban foglalt történetekből, felsőbírói döntések (szintén hypertextusok) szövegeiből, jogszabályok és kapcsolódó kommentárok textusaiból stb. fonódnak egyé. A hypertextualitás fogalmát Genette irodalmi művekre vonatkoztatja, de nem látom akadályát, miért ne lehetne jogi szövegek kapcsán is használatba venni. Olyan szövegkapcsolatról beszél, amelynek keretében „(...) a hypotextustól a hypertextusig vezető deriváció egyszerre erőteljes (egy egész B mű származik egy egész A műből) és – többé-kevésbé – hivatalosan bevallott”. Ami az irodalomban a hypotext, az a jog szövegvilágában a precedens és/vagy a jogszabályszoveg, a hypertext pedig: a későbbi döntés. Vö. GENETTE, Gerard: Transztextualitás. *Helikon*, 42. (1996) 1–2. sz., 82–90. o. József Attila pontosan fogalmazott – a törvény: szövedék. Feslik vagy sem, akkor is. És így lesz ismételtelen egy költő: a világ el nem ismert törvényhozója.

⁹³ BARON, Jane B.: Law, Literature and the Problem of Interdisciplinarity. *Yale Law Journal*, 108. (1998) 1059. o.

⁹⁴ BALKIN, Jack M.: Interdisciplinarity as Colonization. *Washington & Lee Law Review*, 53. (1996) 949. o.

⁹⁵ Lásd James Boyd White – részben – programadó tanulmányát WHITE, James Boyd: What Can a Lawyer Learn From Literature? *Harvard Law Review*, 102. (1989) 8. sz., 2014. o.

ezidáig¹ nem igazán került sor,⁹⁶ és egyben az alapja is mindazon vélekedéseknek, amelyek három és fél évtized elteltével a *jog és irodalom* kutatások kifulladásáról vagy egyenesen a haláláról beszélnek.

Ráadásul: az interdiszciplináris megközelítéseknek a célkitűzései sem mindig egyértelműek. Ennek legeklejtársabb példája tán épp a *jog és irodalom* posneri programja, amelynek keretében a szerző látszatra csatlakozik egy kutatási irányhoz, ám mindezt oly módon teszi, hogy egyben megsemmisítő kritikát is igyekszik gyakorolni felette, és – értekezésének mintegy látens² funkciójaként – pontosan e kutatások eredeti szándékaival ellentétes célokat próbál megvalósítani: a jog és a jogtudomány autonómiájának védelmét (s melleleg a jog gazdasági elemzése hegemon pozíció-inak³ a biztosítását az interdiszciplinaritás birodalmában).⁹⁷

4. Tovább: történetek, avagy az alternatív beszédmód

Az amerikai *jog és irodalom* kutatások sajátos irányának tekinthetők azok a kísérletek, amelyek a jogi folyamatok elemzése során – több esetben egészen újszerűen – a narráció aktusára irányítják figyelmü(n)ket, illetve élnek ennek eszközeivel maguk is. A narrativitás jogelméleti tematizálásának a kontinentális jogfilozófiai hagyományba ágyazódó változataitól jelentős mértékben elkülönülnek azok a törekvések, amelyek az Egyesült Államokban az elmúlt húsz évben „narratív jogtudományként” (*narrative jurisprudence/narrative scholarship*) váltak ismeretessé, és talán az amerikai jogelméleti diskurzus legélesebb vitáit váltották ki.⁹⁸

⁹⁶ Az, hogy az irodalmárok jelentős része – néhány olyan nagy név, mint Fish, Ferguson vagy James Boyd White kivételével – miért nem fedezi fel önmagától a jog textusainak vizsgálatát interdiszciplináris kutatások lehetséges terepeként, külön kérdés; de azt hiszem, a dialógust a jogtudománynak kellene kezdeményeznie – *forzíroznia* –, leginkább talán azért, mert mintha erről a térfélről könnyebben belátható volna a két szövegtest gyakori kapcsolódásának evidenciája, amennyiben mindig is a jogi szövegek voltak a specifikusabbak és meghatározott jelentésre töröek, s különösen a modernitás korában az irodalmi szövegek „abszorbeálják” a jogiakat vagy játszanak rá azokra és nem fordítva (ellentétben például a Bibliával, ahol a vallási-irodalmi⁴ szöveg foglalja magában a jogit).

⁹⁷ Vö. BALKIN, Jack M.: *The Domestication of Law and Literature*. *Law & Social Inquiry*, 14. (1989) 4. sz., 787. o., illetve NAGY Tamás: *Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban*. In: Josef K. nyomában⁵ *– jogról és irodalomról* –). Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. 85–121. o.

⁹⁸ Tisztában vagyok azzal, hogy a megkülönböztetés nem egészen szerencsés, mert azt látszik sugallni, hogy az amerikai és a kontinentális jogfilozófia mind tematikáját, mind metodológiáját tekintve élesen elválik egymástól. Ez nyilván nem igaz, átfedések sokszorosán kimutathatók, ugyanakkor a narratíva fogalmának központi tétele az esetek java részében számottevően különbözik, s így – legalábbis felületes distinkcióként – elfogadhatónak tartok egy efféle elhatárolást is. Hasonló értelemben lásd VAN DUNNÉ, Jan M.: *Narrative Coherence and Its Function in Judicial Decision Making and Legislation*. *American Journal of Comparative Law*, 44. (1996) 463. o.

1. ezidáig
ez idáig [pordanyk]

2. látens
latens [pordanyk]

3. inak
i az előző sorba
[ildikoberci]

4. vallási-irodalmi
vallási-irodalmi
[pordanyk]

5. nyomában(–
a zárójel előtt szóköz kell
[ildikoberci]

6. –
előző sorba [ildikoberci]

A kontinentális megközelítés az elbeszélő szemléletmódot – legáltalánosabban szólva – az emberi megismerés és a kommunikáció narratív természetének premisszájából kiindulva érvényesíti a jogi folyamatok analizésének valamennyi pontján.⁹⁹ Eközben felhasználja mindazokat a meglátásokat, amelyeket a narratívumokra és a narráció tevékenységéről a filozófia, az etika, az irodalomelmélet, a historiográfia, a pszichológia és általában a kognitív tudományok tettek.

Az amerikai megközelítések számára viszont az elbeszélések sokkal inkább mint a történelem által „elhallgattatott” kisebbségek hangjának megszólaltatása, a hagyományosan marginalizált (kirekesztett), elnyomott társadalmi csoportok szempontjainak kifejezésre juttatása és érdekeik érvényesítése válik érdekessé. Azaz: az 1990-es évek amerikai jogelméletében a kontinentális hagyományokhoz képest – nem véletlenül, hisz gyakran éppen azzal szemben – a narratívák kérdésének ideológiai-politikai aspektusai kapnak erőteljesebb megvilágítást, jelentős részben még akkor is, ha nem a jogelméleti beszéd közvetlen tartalmáról van szó, hanem azokról az esetekről, amikor a narratívák az önmagát objektív tudományként megalapozni kívánó jogelmélet¹⁰⁰ hagyományos nyelvhasználatának módszertani alternatíváiként jelennek meg.

1. ra és a narráció
tevékenységéről...
laza sor [ildikoberci]

⁹⁹ Ideértve a narrativitás szerepének vizsgálatát a laikus tanúknak az általuk tanúsított tényekről adott beszámolóiban, a jogászok tárgyalótermi tevékenységében, az esküdtszéki és a bírói döntéshozatalban, a szabályértelmezés és a döntés igazolásának tekintetében éppúgy, mint a törvényhozásban és a jogrendszer egészének igazolásában.

¹⁰⁰ A kifejezés közvetlenül arra a leginkább Christopher Columbus Langdell nevével fémjelzett törekvésre utal, amelynek keretében a természettudományok vizsgálódási módszereinek feltételezett objektivitását, fogalomképző eljárásait és rendszerességét tekintették az amerikai jogirodalom szerzői követendő mintának. Ezt a jogtudományt – és a helyzetet – jellemzi röviden a Farber–Sherry szerzőpáros. „A hagyományos jurisprudentia elsődlegesen doktrinális jellegű volt. Lényegében megkísérelte egységessé rendezni a jog problémás és komplex területeit, összhangot teremtő elveket és fogalmi megkülönböztetések tisztázását ajánlva. Az elmúlt két évtizedben e kutatások kiegészítéseként egyre növekvő teret nyertek az interdiszciplináris vizsgálódások, nemegyszer átfogó jogi reformokra téve javaslatot. Az interdiszciplináris munka megmaradt a jogtudomány konvencionális – a jogászok, történészek és közgazdászok számára már egyaránt ismert – formáinál. A legutóbbi időkben azonban a jurisprudentiának új formája látott napvilágot. Ahelyett, hogy kizárólag jogi vagy interdiszciplináris forrásokra támaszkodtak volna, empirikus adatokra vagy szigorú elemzésekre, elkezdtek történeteket mesélni saját valós vagy elképzelt élményeiről. Így manapság, ha az ember fellapoz egy neves jogtudományi folyóiratot, könnyen ütközhet például valamilyen dialógusba a szerző és kitalált radikális barátja között vagy valamilyen incidens felidézésébe a szerző múltjából. A történetek gyakran arról számolnak be, miként érte a szerzőt diszkriminatív bánásmód faji, nemi megkülönböztetés alapján vagy szexuális orientációjára vonatkozóan.” FARBER, Daniel A. – SHERRY, Suzanna: Legal Storytelling and Constitutional Law: The Medium and the Message. In BROOKS, Peter – GEWIRTZ, Paul (szerk.): Law’s stories. New Haven – London, 1996. 37–53. o.

Emiatt narratívafogalmuk szempontjából sem az elbeszélések strukturáltsága a fontos, mint ahogy az a proppi ihletésű formális narratívaelemzésekben¹⁰¹ vagy az archetipikus kriticismus elméleteiben megjelenik, például Northrop Frye-nál,¹⁰² hanem a – gyakran egyes szám első személyű elbeszélésben – rögzített tapasztalatok hitele és naturális ereje, a narrátor és a hallgató perspektívájának viszonya és ennek alakulása a tapasztalatok feltárásában, valamint a történetmondás szubverzív jellege a jogi diskurzus – minden értelemben – uralkodó beszédmódjához képest. Narratíva és elmesélt történet így szinonim fogalmaknak mutatkoznak e megközelítésekben, s így¹ ha téziseiknek kifejtésére mint „jogi történetmondásra” utalunk – ahogy ez az irányzat másik bevett elnevezéséből (*legal storytelling*) is következik –, az talán még pontosabban kifejezi a szóban forgó elképzelések lényegét, mint a „narratív jogelmelet” kategóriája.

Az irányzat képviselői nevében – első közös jelentkezésükkor – Richard Delgado megfogalmazott ugyan egy programadó kiáltványt,¹⁰³ de mára ez már nyilvánvalóan nem több mint az eredeti célkitűzések elmélettörténeti dokumentuma; azonos elnevezés alá mostanra rendkívül szerteágazó vizsgálódásokat kell összevonnunk. Amennyiben mégis megpróbáljuk a narratív jogtudomány fogalmát értelmesen használhatóként megtartani, úgy meg kell próbálnunk azonosítani a jogelméleti állításoknak egy olyan halmazát, amelyet az irányzat képviselői valószínűleg többé-kévesbő hajlandóak lennének közös kiindulópontokként elfogadni. Az alábbi megállapítások tűnnek a szakirodalomban rendszeresen visszatérőeknek.²

(1) Az emberi megismerésben és gondolkodásban a narratívumoknak kitüntetett szerepük van.

¹⁰¹ A narratológiát hagyományosan az irodalomtudomány formalista-strukturalista megközelítéseiinek keretében szokás elhelyezni, amelyek osztoznak a strukturalizmusnak azokban az ismertetőjegyeiben, amelyek mai tudományterületeken érvényesülő formáit is meghatározzák. Egyrészt: a kutatások egy rendszer – társadalmi rendszer, nyelv, kultúra, műalkotás stb. – alkotóelemeinek összefüggéseire s ezek dinamikájára irányulnak; másrészt: a rendszer működésének feltérképezése során a vizsgált jelenségeket megpróbálják néhány alapvető törvényszerűsége visszavezetni; harmadrészt: nagymértékben formalizált – gyakran képletekként rögzített – modellek kidolgozása révén próbálják e redukciót megvalósítani, mely modellek további célja az összehasonlíthatóság megalapozása különböző jelenségek és tudományterületek eredményei közt (azaz általában interdiszciplináris szemlélet jellemzi e kutatásokat). Az elbeszélések „univerzális grammatikájának” fellelérére irányuló irodalomtudományi narratológia – amelyre elsősorban a nyelvhez hasonlóan strukturálódó rendszerek gondolata hatott megtermékenyítőleg – alapművei közül talán Vlagyimir Propp mesemorfológiája emelkedik ki a leginkább. (PROPP, Vlagyimir: *A mese morfológiája*. Ford. Soproni A. Budapest, 1995.)

¹⁰² Vö. FRYE, Northrop: *A kritika anatómiája*. Ford. Szi³ J. Budapest, 1998.

¹⁰³ DELGADO, Richard: Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 2411. o.

1. így
el lehet hagyni
[borsosagnes]

2. visszatérőeknek.
visszatérőknek.
[pordanyk]

3. S ZIL
nem kiskapitális
[ildikoberc]

(2) Ugyanarról az eseményről egymástól különböző és egymással versengő narratívák mondhatók el, s e történet-változatok¹ az elbeszélők érdekeinek és tapasztalatainak különbözőségeit jelenítik meg.

(3) A jogi érvelés és döntéshozatal az eseménynarrációk szelekciójára épül.

(4) A jogi érvelésnek ez a szelektivitása egyben a versengő narratívák valamelyikének – vagy azok közül többnek – az elnyomását is jelenti más elbeszélések javára.

(5) A leginkább ignorált elbeszélések azok, amelyek alárendelt helyzetű társadalmi csoportok szempontjait tükrözik.

(6) A jogi diskurzus tagadja, hogy bizonyos narratívákat privilegizálna másokkal szemben.

(7) A jogi döntéshozatal úgy próbál az objektivitás és pártatlanság státuszára szert tenni, hogy absztrakt szabályok és kategóriák mögé elrejtje az emberi tapasztalatoknak azt a különösségét, amit az elbeszélő szemléletmód hangsúlyoz.

(8) A jogi absztrakcióknak ez a természete, valamint a döntések konkrét emberi következményeinek és jelentőségének gyakori mellőzése a jog morális igazolását aláássa.

(9) A jogi normák autoritásának igazolása azoktól az implicit narratíváktól függ, amelyek az autoritatív döntéshozók akarataival összekapcsolják őket, illetve azoktól, amelyek a döntéshozók autoritására adnak magyarázatot.

(10) Az elbeszélő szemléletmód és konkrét elbeszélések – legyenek akár fiktívek, akár „valóságosak” – integrálása a jogtudományba hozzájárulhatna a jog morális minőségének javításához, sugalmazott, ám hamis objektivitásának leleplezéséhez, valamint a marginalizált társadalmi csoportok szempontjainak érvényesítéséhez.

Az azonos „címkével” ellátott jogelméleti álláspontok szükségszerű sokféleségének közegében tehát ezek a megállapítások képezhetik a narratív jogtudomány magfogalmát.

A narratív jogtudományt gyakran éri az anti-professzionizmus³ és az elméletelenség vádja, s több esetben nem alaptalanul. Időnként valóban problematikusnak tűnik a narratívák közvetlen hozzáférhetőségének vagy dekódolatlan humánumának állítása éppúgy, mint politikai hasznosításuk stratégiái, s valóban inkább a populáris és nem a magas kultúra képezi e kísérletek kontextusát. Az átfogó teoretikus megalapozás igénye mégis fellelhető számos szerzőnél, akik a legtagabb összefüggéseket az ún. kulturális tanulmányok (*cultural studies*) elméleteiből vélik levezethetőnek, vagy ennél szűkebb körben, a jog és a humaniorák kapcsolatrendszerének kibontására irányuló vizsgálatokból (s ebben az értelemben tekintik többben a narratív jogelméleteket a *jog és irodalom* irányzat leágazásának¹⁰⁴). Ez utóbbi mintaérté-

1. történet-változatok

történetváltozatok

[pordanyk]

2. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

3. anti-

professzionizmus

antiprofesszionizmus

[pordanyk]

¹⁰⁴ Vö. például BINDER, Guyora – WEISBERG, Robert: *Literary Criticisms of Law*. Princeton, 2000. 204. o.

kü példáját találhatjuk meg Robin Westnél,¹⁰⁵ amikor megkísérelte kidolgozni a nyugati típusú társadalmak – persze elsősorban az Egyesült Államok – jogi rendjének és kultúrájának „humanista”, azaz a humaniorákat segítségül hívó kritikáját. Ennek keretében gondolható érvényesen – állítja Robin West –, hogy társadalmi létünk narratív praxisai olyan tudásanyaggal szolgálnak – és olyan empatikus készséggel ruháznak fel egyben –, amely morális ítéleteink megfogalmazásának közös referenciapontja lehet. Ha erkölcsi vélekedéseink az emberi természetről kialakított elképzeléseinken alapulnak, amelyeket pedig saját magunk és mások narratív formában rögzített tapasztalatai informálnak, és e tapasztalatok közül a „hatalom” mechanizmusai bizonyosakat rutinszerűen kirekesztenek – torzítva ezáltal morális meggyőződéseinket – akkor az egyensúly megteremtéséhez az eddig kirekesztettek megszólalásaira, az alárendeltségük tapasztalatát legplasztikusabban megjelenítő elbeszéléseikre kell figyelmünket fordítani. Ez elengedhetetlen feltétele minden olyan törekvésnek, amely a fennálló jogi intézményrendszer kritikájából kiindulva annak megváltoztatására irányul.

A fentiekhez igazodva a narratív jogtudomány a kortárs amerikai jogi kultúra olyan törésvonalainak feltérképezésére tesz kísérletet, melyek elválasztják egymástól a különböző társadalmi csoportokat: fehéreket és feketéket vagy spanyolajkúakat, jómódúakat és szegényeket, férfiakat és nőket, jogászokat és laikusokat – a „mi” és az „ők” csoportjait. E jogi kultúra „mi”-je természetesen azoknak a történeteiből látszik konstruálódni, akik fehérek és jómódúak és férfiak és jogászok, a narratív jogtudomány viszont megpróbálja felfedni azokat a mechanizmusokat – a rasszizmus, a nemi előítéletesség, az intolerancia direkt aktusain túl –, amelyek az utóbbiakhoz képest szubtilis, nehezen észrevehető és még nehezebben megváltoztatható módon zárják ki és próbálják érvényteleníteni a kisebbségi narratívákat és szempontjaikat.

E törekvés nyilván meghatározza a narratív jogtudomány kortárs jogelméleti irányzatokhoz fűződő viszonyát is. Láthatóan a legélesebb ellentétek a jog gazdasági elméletének vonatkozásában állnak fenn, ám hasonló léptékű a távolság a klaszszikus liberális legalizmus híveinek elgondolásaihoz képest is. Valamelyest meglepő ugyanakkor, hogy a „másik oldalt” képviselő, a politikai nézetrendszert illetően rokon kritikai jogi mozgalom is komoly támadásokat indított a narratív jogtudománnyal szemben, amelyet továbbá sok minden látszik elválasztani a jog posztmodern vagy dekonstrukcionista elképzeléseitől is. Azok a jogelméleti irányzatok, amelyekkel viszont úgymond a „családi hasonlóság” viszonya kifejezetten megállapítható: a jog legutóbbi időkben kibontakozó kulturális kriticismusa (*cultural criticism of*

1. 2
előző sorba [ildikoberci]

¹⁰⁵ West, Robin: *Narrativity, Authority and Law*. Ann Arbor, 1993. 1–23. o.

*law*¹⁰⁶ vagy *cultural studies of law*¹⁰⁷), a jog és a humaniorák kapcsolatának feltárását megcélzó megközelítések (*law and humanities*), valamint a *jog és irodalom* irányzat. S végül, létezik két olyan jogelméleti álláspont, amelyekkel kifejezetten azonosítani szokták a narratív jogtudományt: a feminista jogelmélet és az ún. *critical race theory*, azaz a faji tudatosság jogelmélete.

A narratív jogtudomány esetében ugyanakkor nemcsak a kisebbségi tudatosság szempontjainak a megjelenítéséről és (politikai: jogalkotás- és jogalkalmazásbeli) érvényesítéséről van szó, hanem egy – *új időknek új dalai* – újfajta jogtudomány/jogelméleti beszédmód kidolgozásáról is. Az új kifejezésmód – s a *jog és irodalom* kutatások szempontjából talán ez a fontosabb mozzanata az irányzatnak – legrövidebben az irodalmi forma felé való fordulásként ragadható meg.

A tradicionális jogelméletben nem egyszer szerepet kaptak már fiktív elemek, gondoljunk akár Holmes „rossz emberére”, Dworkin „herkulesi” bírójára vagy Fuller „barlangkutatóira”, ám ezekben az esetekben a fiktív mozzanatok anélkül váltak a teoretikus reflexió részévé, hogy a tudományosság konvencionális mércéit bármi módon megkísérelték volna „felülírni”. A *jog és irodalom* mozgalom kutatásai nyomán pedig az 1980-as évek végére már általánosan elfogadottá vált – minden kritika ellenére –, hogy mind primér irodalmi szövegeknek lehet érdemi mondanivalójuk a jogra vonatkozóan, mind az irodalom tudomány – különösen az irodalmi szövegek értelmezési módszereinek elméletei révén – szolgálhat hasznosítható megállapításokkal a jog szövegeinek értelmezése, a bírói döntések elemzése, adott esetben pedig konkrét dogmatikai kérdések vagy akár a jogi oktatás problémáinak tárgyalására vonatkozóan is.

A feminista jogelmélet képviselői és a faji tudatosság jogelméletének hívei egy lépéssel tovább kívántak menni, amennyiben írásaik már nem irodalmi szövegekből származtatott vagy azokra vonatkozó állításokat mozgósítanak, hanem azokhoz kezdenek el *hasonlítani*, osztozni a verbális fikcióknak azokban a jellegzetességeiben, amelyeket szépirodalmi formákra szokás jellemzőnek tartani.¹⁰⁸ Ezekben nemcsak *másoknak*, az „ők” kategóriájába tartozóknak a jogtudományban eddig el nem mesélt

¹⁰⁶ Vö. BINDER-WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*. 462–539. o.

¹⁰⁷ Lásd például a *Yale Journal of Law & the Humanities* 2001/1-es különszámának írásait, és különösen SARAT, Austin – SIMON, Jonathan: *Beyond Legal Realism?: Cultural Analysis, Cultural Studies and the Situation of Legal Scholarship*. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 13. (2001) 1. sz., 3. o.; MEZEY, Naomi: *Law as Culture*. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 13. (2001) 1. sz., 35. o.; illetve BROOKS, Peter: *Law, Therapy, Culture*. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 13. (2001) 1. sz., 227. o.

¹⁰⁸ Tárgyalt témájában ugyan különbözik a fentiekétől, ám – és épp ez a lényeg – szövegalkotó eljárásaiban ezt a módszert alkalmazza a honi szakirodalomban Paksy Máté remek írása. PAKSY Máté: *Így írtok én*. Artúr, Yossarian, Kenny – avagy a jog normativitásának paradoxonai. In FEKETE – H. SZILÁGYI: *Justitia* ⁶ *modellt áll*. 167–181. o.

1. nem egyszer
nemegyszer [pordanyk]

2. mind
mind a [pordanyk]

3. primér
primer [borsosagnes]

4. –
-- [pordanyk]

5. azokhoz
a "-hoz" végződés ne
legyen kurzív [pordanyk]

6. :lustitia
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

történetei jelennek meg, de a tanulmány szerzők egyes szám első személyű, személyes tapasztalataikat, élményeiket, érzéseiket és jogelméleti mondanivalójukat egybefonó elbeszélései (amelyek általában nem fiktívek, bár vannak nyilvánvaló ellenpéldák¹⁰⁹), metatörténetei, naplójegyzetei és dialógusai is.

A hagyományos jogtudományi-jogelméleti diskurzus szempontjából mindez merőben szokatlannak bizonyult,¹¹⁰ s azonnal felmerült a kérdés, hogy miért választják ezeket a formákat e szerzők. E narratív konstrukciók favorizálásának indokaiként leginkább azt jelölhetjük meg, hogy azok partikulárisak, plasztikusak és kontextuálisak.

Partikulárisak, amennyiben az absztrakt elméletek közegeben „elvesző”, ám mégis releváns individuális tapasztalatokat jelenítik meg, valamint a szerző személyes motivációit az analízis részévé teszik, s ezáltal felszámolják azt a tudományos beszédben hagyományos „episztemológiai távolságot”, ami a szerző és választott tárgy között fennáll.¹¹¹ [Susan Estrich: „Nem tudom elképzelni, hogy úgy írjak az erőszakos közönség kérdéséről, hogy el ne mondanám, hogy én miként tanultam meg, mit is jelent az, s hogy miért olyan fontos ez számomra.”¹¹² Jerome Culp: „Az ok (amiért az óráimon időnként elárulom, hogy egy szegény szénbányász fia vagyok) sokat elmond arról a különbségről, ahogy a feketék és a fehérek megközelítik a jogtudomány művelésének és oktatásának kérdését. Fekete lévén nem tudom elkerülni, hogy legalábbis átmenetileg, sok ember szemében egyfajta anomáliát testesítsek meg. Csak remélhetem, hogy képes vagyok hatással lenni arra, ahogy ezt az anomáliát értelmezik. Azért definiálom magam egy szegény szénbányász fiaként, hogy megnevezzek egy múltat, ami szüleim küzdelmének történetében gyökerezik, s hogy meghatározzak egy jövőt, ami az eltérő tapasztalat különbségéből nő ki.”¹¹³]

¹⁰⁹ BELL, Derrick: *Faces at the Bottom of the Well: The Performance of Racism*. New York, 1992; WILLIAMS, Patricia J.: *Achemical Notes: Reconstructing Ideals from Deconstructed Rights*. *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review*, 22. (1987) 401. o.

¹¹⁰ Azzal együtt, hogy (1) a filozófiától például soha nem volt és nem is lett idegen a kifejtésnek az efféle módja; (2) a jog és a narráció evidens kapcsolatának felismerése és a felismerés elvileg bármilyen módon történő kifejezése a judeo-keresztény kultúra jogtudományában már jóval hamarabb megjelenhetett volna, tekintettel arra, ami Mózes V. könyvében elhangzik: „Ha a te fiad megkérdez téged ezután, mondván: Mire valók e bizonyágtételek, rendelések és végzések, a melyeket az Úr, a mi Istenünk parancsolt néktek: / Akkor azt mondjad a te fiadnak:...” – ahol az „azt mondjad” után egy történet áll, az Egyiptomból való kihozatalé: igazolásként. Vö. 5 Móz 6, 20–25.

¹¹¹ Vö. ABRAMS, Kathryn: *The Narrative and the Normative in Legal Scholarship*. In HEINZELMAN, Susan Sage¹ – WISEMAN, Zipporah Batshaw(szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*. Durham–London, 1994. 47. o.

¹¹² ESTRICH, Susan: *Rape*. *Yale Law Journal*, 95. (1986) 1087., 1089. o.

¹¹³ CULP, Jerome M. Jr.: *Autobiography and Legal Scholarship and Teaching: Finding the Me in the Legal Academy*. *Vanderbilt Law Review*, 77. (1991) 539., 543. o.

1. Susan Sage

Susan Sage [ildikoberci]

2. Batshaw(szerk.):

Batshaw (szerk.):

[ildikoberci]

3. Acad-emy.

Acad-emy.

[borsosagnes]

Plasztikusak, amennyiben képesek közvetlen közelről érzékeltetni a jogrendszer, az igazságszolgáltatás működésének hatásait, s így kézzelfoghatóvá tenni absztrakt állításokat, vagy éppen helyettesíteni azokat. Nem diszkurzív állításokat fogalmaznak meg, hanem egy másik világba vezetnek, amely eddig ismeretlen vagy el nem ismert volt, s amelynek szokatlan perspektíváját, egy más nézőpontot segíthetnek elfogadhatóvá tenni, s ezáltal járulhatnak hozzá bizonyos problémák – különösen, de egyáltalán nem kizárólagosan morális természetű dilemmák – újszerű megoldásához. Ezeket nevezi Kathryn Abrams „paradigma-váltó” narratíváknak,¹¹⁴ amelyek kidolgozása mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy egy adott probléma kezelése tekintetében a jogtudomány és a jogelmélet eljutott egy bizonyos megoldásig, ami azonban nem bizonyult megfelelőnek, és nem is képesek továbblépni, amíg meg nem történik az adott probléma „újra-leírása”, a meglévő fogalmi keret felcserélése egy másikkal.

E folyamat indító lépése pedig nem más, mint olyan narratíváknak az elbeszélése, amelyek a teljes problémakört új megvilágításban láttatják – s ebben az értelemben hasonlatos a narratívumok szerepe ahhoz, amit a pszichoterápiában betöltenek –, legyen szó akár a házasságon belüli erőszak kérdéséről,¹¹⁵ a formális egyenlőség mércéiről¹¹⁶ vagy az abortusz szabályozásáról.¹¹⁷ Lehetővé teszik olyan érzések – félelem, kiszolgáltatottság, fájdalom, düh, szabadságvágy stb. – bevezetését egy olyan teoretikus diskurzusba, amelytől ezeknek a szubjektív mozzanatoknak a megjelenítése a lehető legtávolabb áll, s amelynek szakzsargonja révén minderről nem lehet beszámolni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a racionális érvelés helyére és azzal szemben tisztán érzelmi beszédet és naturális tapasztalatot kívánnak állítani, hanem annyit tesz, hogy további érvekkel próbálnak szolgálni a megoldandó problémák vonatkozásában uralkodó szemléletmód megváltoztatásához az adott kérdésnek a vitában korábban meg nem jelenő aspektusainak a bemutatása révén.¹¹⁸

A történetyszerűség a szerző és az olvasó közti viszony megváltozását is eredményezi: míg a konvencionális jogtudományi-jogelméleti szövegek általában határozottan megmondják, hogy egy adott kérdés kapcsán a szerző nyomán mit kellene gon-

¹¹⁴ ABRAMS: *The Narrative and the Normative in Legal Scholarship*. 50-53. o.

¹¹⁵ MAHONEY, Martha R.: *Legal Images of Battered Women: Redefining the Issue of Separation*. *Michigan Law Review*, 90. (1991) 1. o.

¹¹⁶ WILLIAMS, Patricia J.: *The Obliging Shell: An Informal Essay on Formal Equal Opportunity*. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 2128. o.

¹¹⁷ ASHE, Marie: *Zig-Zag Stching and the Seamless Web: Thoughts on Reproduction and the Law*. *Nova Law Review*, 13. (1989) 355. o.

¹¹⁸ Vö. BINDER-WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*. 245. o., illetve általánosabban NUSSBAUM, Martha C.: *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York, 1990.

dolnia az olvasónak is, addig az elbeszélrtörténet sokkal szélesebb körben hagyja meg a lehetőséget az olvasó számára, hogy saját helyzetértékelését és következtetéseit kialakítsa. Az olvasók többségükben azokra a történetekre lesznek a leginkább fogékonyak, amelyek saját szubjektív világuk eszményeihez, élményeihez hasonlatosakat beszélnek el – ezáltal viszont erősítik a közösségi szolidaritás érzését,¹¹⁹ vagy elősegíthetik a hasonló helyzetű olvasó „öntudatra ébredését”¹²⁰ – de optimális esetben kihívást jelenthetnek rögzült (jogászai-jogtudományi) meggyőződésekkel és félreértésekkel szemben,¹²¹ és végső soron e történetek, parabolák, krónikák és egyéb narratívák valóban bizonyulhatnak erőteljes eszköznek meghatározott „gondolkodásmódok – előfeltevések, készen kapott bölcsességek és általános vélekedések – lerombolásához, amelyek a jogi és a politikai diskurzus alapjaiként szolgálnak”.¹²²

S végül: a narratív forma kontextualitása valami ahhoz hasonló viszonyra utal az absztrakt tudományos állítások és normatív proposíciók vonatkozásában, mint ami a szükségszerűen általános osztályozó fogalmakkal operáló jogszabályok és a szabályok alá sorolandó egyedi tényállások végtelen változatossága között áll fenn, a hipotetikus esetkört azonban döntő többségükben valóságos társadalmi helyzetek leírásával cserélve fel. Azt mutatják be, hogy egy elvont kategoriális világhoz képest mi van „alul”,¹²³ és konkrét emberi szituációk összefüggéseibe helyezve elemzik a jog mechanizmusainak működését,¹²⁴ illetve ebből a kontextusból bontják ki akár egy probléma tudományos megközelítésének mikéntjére vagy a dogmatikai, jogpolitikai és tételes jogi megoldásokra vonatkozó javaslatokat.

S bár ezek az esetek többségében alátámaszthatóak lennének szigorú társadalomtudományos analízissel – ahogy a *Brown*-döntés is az volt –, empirikus szociológiai felmérésekkel, statisztikai táblázatokba rendezett adatokkal, amelyek önmagukban is lehetnek elgondolkodtatóak vagy akár megdöbbentőek. Az elbeszélrtörténetek mégis többek és hatásosabbak, mivel inkább képesek az empátia érzését felkelteni vagy egyenesen empatikus készségeinket fejleszteni, amelyeknek pedig valamennyi jogász érvelésben – legyen szó egy ügyfél igényeinek felismeréséről és

1.3 k [borsosagnes]

¹¹⁹ DELGADO: Storytelling for Oppositionists and Others...

¹²⁰ ABRAMS, Katryn: Hearing the Call of Stories. *California Law Review*, 79. (1991) 971., 975. o.

¹²¹ MINOW, Martha: Words and the Door to the Land of Change: Law, Language and Family Violence. *Vanderbilt Law Review*, 43. (1990) 1665., 1688. o.

¹²² DELGADO: Storytelling for Oppositionists and Others... 2413. o.

¹²³ MATSUDA, Mari J.: Looking to the Bottom: Critical Legal Studies and Reparations. *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review*, 22. (1987) 323. o.

¹²⁴ Például a szociális segélyezés eljárási vonatkozásairól WHITE, Lucie: Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G. *Buffalo Law Review*, 38. (1990) 1. o.

megfogalmazásáról, egy hatósági határozatról, egy *de lege ferenda* javaslat kidolgozásáról vagy egy kérdés törvényi rendezéséről – helyet kell kapniuk.¹²⁵

5. Ellenvetések 4.

A narratív jogtudomány vagy jogi történetmondás kísérletei gyakran az elképzelhető legélesebb ellenérzéseket váltották ki az amerikai jogtudomány és jogelmélet képviselőiből, akiknek kritikáiban a módszertani kifogások és a politikai ellenszenv motívumai egyaránt megjelennek, sőt, **nem egyszer**¹ keverednek egymással.

A narratív jogtudományt illetően különösen lesújtó Richard Posner véleménye.¹²⁶ Kritikája röviden az alábbiakban foglalható össze: az, hogy a jogi narratológia képviselőinek írásai didaktikus célzatúak, önmagában nem volna baj – a világ-irodalom és a filozófia nem egy jeles alkotása fogalmazódott meg hasonló célzattal. Problematikus viszont, hogy ezek a döntően „önéletrajzi” beszámolók eltörölni látszanak a tényszerűen igaz és a fiktív határait, és így komoly kételyeket ébresztenek valamennyi állításuk hitelességével kapcsolatban. Olyan műfaji keveredésnek lehetünk a szemtanúi, amely sem erről, sem arról az oldalról nem védhető.

Ha jogelméleti szempontból is releváns állításainkat adott esetben saját élményeink tényszerű igazságára, a velünk megtörténtek valóságára kívánjuk alapozni, akkor elbeszélésünknek – éppúgy, mint egy bírósági eljárásban – bizonyíthatónak kell lennie, e követelménynek pedig a jogi narratológia történetei nem felelnek meg. Ha viszont fiktív – azaz irodalmi jellegű – narratívákról van szó, akkor azoknak olyan **esztétikai** kvalitással kell rendelkezniük, hogy „katartikus” hatásuk révén képesek legyenek bizonyos meggyőződéseink felülvizsgálatára és megfelelő következtetések levonására indítani bennünket. Posner szerint a jogi narratológusok fikciói – mint például Derrick Bell vagy William W. Eskridge elbeszélései – **nem érik el** ezt a szintet és hatást, minden didaktikai szándékuk ellenére sem. **Így az**³ előítéletes meggyőző-

¹²⁵ HENDERSON, Lynne N.: Legality and Empathy. *Michigan Law Review*, 85. (1984) 1574. o. Ugyanerre, illetve a jogászai racionalitás „steril” technikai doktrinális szemléletmódjának abszurdításaira és következményeire mutat rá Richard Weisberg is egy kirívó példa, a francia zsidótörvények alkalmazásának elemzésén keresztül. WEISBERG, Richard H.: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*. New York, 1992. 127–143. o.

⁴ Ugyanakkor ennek éles bírálatára lásd POSNER: *Law and Literature: Misunderstood Relation*. 179–181. o.

¹²⁶ Ennek kifejtésére lásd POSNER, Richard A.: Legal Narratology. *University of Chicago Law Review*, 64. (1997) 737. o., illetve POSNER: *Law and Literature...* 10. fejezet, 344–377. o. Jellemző, hogy a könyvbe szinte változatlan szöveggel átemelt tanulmány címe menet közben megváltozik, és „Jogi narratológia” helyett „Hazugságok mint igazság? A narratív jogtudomány” lesz a fejezetcím.

1. **nem egyszer**
nemesyszer [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[borsosagnes]

3. **Így az**
Az [pordanyk]

4. **o.**
előző sorba [pordanyk]

5. **:Law**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

dések felszámolásához így nem járulnak hozzá,¹²⁷ egyébként pedig a létező problémák megoldására vonatkozóan semmilyen elképzelést nem tartalmaznak. A kétféle igazságigény – a tényeké és az esztétikai hatása – egybemosása a jogelméleti diskurzus közegében pedig messzemenően félrevezető lehet, mint azt Posner szemében legkifogásolhatóbb módon Patricia Williams elhíresült Benetton-története példázza.¹²⁸

De nemcsak az autobiografikus történetek alkalmazása problematikus, mások történeteinek és felhasználása is hasonló veszélyeket rejt magában. Egy másik – radikális feminista – szerző, Catherine MacKinnon pornográfia-ellenes írásai¹²⁹ kapcsán írja Posner a következőket. „Mágnesként vonzza prostituáltak, megerőszakoltak, pornómodellek és -színésznők szomorú történeteit. Ha mindezek a történetek igazak is (habár mennyi lehet túlzó közülük? tudja ezt MacKinnon?), reprezentativitásuk kérdése központi jelentőségű annak eldöntésében, hogy mi az – ha egyáltalán bármi –, amit a jognak meg kellene próbálnia tenni az elbeszélrt szenvedésekkel kapcsolatban.”¹³⁰

Posner szerint ugyanis az „oppozicionisták” elbeszélései általában atipikusak, márpedig a kirekesztettség, az elnyomás bármilyen narratívájának jelentősége elsősorban reprezentativitásának függvénye, s ez megint csak olyan kérdés, amellyel a jogi narratológia híveinek szembe kell nézniük. „Egy olyan nemzet életében, amely több, mint negyedmilliárd emberből áll, minden ocsmány dolog, ami megtörténhet, meg is fog történni (...)”,¹³¹ s ehhez képest a narratív jogtudomány reakciói „hisztérikusak” és „epizodikusak”, s egy olyan társadalmi és jogi környezetben, amely mind a nők, mind a kisebbségek számára egyre szélesebb körben biztosít mindenki mással egyenlő lehetőségeket és feltételeket, alig többek, mint az önsajnálát dokumentumai. Sőt, e narratíváknak a sztereotípiákkal fennálló bonyolult kölcsönhatása fényében – miszerint sztereotípiák lebontását célozzák meg, miközben maguk is sztereotípiákat alkalmaznak és generálnak – olyanokként tüntetik fel a nőket és a feketéket egyaránt, mint akik nem képesek a „szigorú”, következetes gondolkodásra, csak „érzelmi beszédre”, „tisztá retorikára” – s éppen ezáltal képeznek számukra egy olyan elzárt világot, amely nem más, mint – Posner kifejezésével – „a panaszkodás gettója”.

Ami pedig a bírósági eljárásban megjelenő narratívákat illeti – túl azon, hogy „már így is elég a fiktív történet a jogban”, felek és tanúk gyakran „számító” és „talmi” történetei, amelyek utat találhatnak még fellebbviteli bíróságok ítéleteibe is, mert igaz

¹²⁷ „Azok a holdkóros szélsőségesek, akik tényleg megfosztanák a feketéket állampolgárságuktól, soha nem is hallottak Bellről, soha egyetlen történetét el nem olvasták, s ha mégis, az sem változtatná meg a véleményüket.” POSNER: *Law and Literature*... 351. o.

¹²⁸ WILLIAMS, Patricia: *The Alchemy of Race and Rights*. Cambridge, 1991. 44–45. o.

¹²⁹ Lásd például MacKINNON, Catharine: *Sexual Harrassment of Working Women*. New Haven, 1979.

¹³⁰ POSNER: *Law and Literature*... 353. o.

¹³¹ Uo. 349. o.

1. :**Law**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

2. :**Law**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

voltukat hiszékeny esküdtek elfogadják vagy eljárási és stratégiai okokból nem kérdőjelezi meg senki¹³² –, a narratív jogtudomány propagálóinak ezekhez fűződő viszonya legalábbis **ellentmondásos**.¹ Ez különösen szembetűnő az elkövetett bűncselekménynek az áldozatra és családjára gyakorolt hatását a bíróság előtt megjelentető, ún. *victim impact statementek* kérdésére vonatkozó megnyilvánulásaikban.¹³³ A narratív jogtudomány minden történet – s különösen a viktimizált és elhallgattatott emberek történeteinek – „meghallgatása” mellett érvel, és elfogadja, hogy a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények vádlottjainak a *Supreme Court* többször megerősített álláspontjával és a kialakult gyakorlattal egybehangzóan legyen lehetőségük életük történetét vagy annak bármely részletét előadni a bíróság előtt, annak érdekében, hogy akár ezáltal győzzék meg a bíróságot, hogy esetükben a halálbüntetés kiszabása nem indokolt. Azonban, az előbbiekkal ellentétbe kerülve, a jogi narratológia több képviselője tiltakozik, hogy ugyanezekben az esetekben az „áldozati beszámoló” is elhangozhasson, mert az hatása révén mindig növelheti a halálbüntetés esélyét, amit viszont elleneznek. Pedig – teszi fel a kérdést Paul Gewirtz is – nem szó szerint elnémitott áldozatokról beszélünk itt is?¹³⁴

S végül: a bírói döntések narratív elemeit illetően a narratív jogtudomány gyakorlati hangoztatott állításával szemben, miszerint a döntések kialakítása során a bíróságok látszólag objektív racionalitása elfedi az emberi történetek fontosságát, s azt, hogy a történetek emberi sorsokon hagynak maradandó nyomatokat, Posner kiemeli, hogy a bíróságoknak még az olyan kivételesen nehéz esetekben is, mint amilyen például a *Brown v. Board of Education* volt, tudniuk kell, hogy mikor *ne* építsék érvelésüket meghatározott narratívákra. Azaz: *ne* hivatkozzanak – ahogy ezt az említett ügyben a Warren-bíróság meg is tette – a rabszolgaságnak a politikai közösséget megosztó és felkavaró történetére, hanem támaszkodjanak „szenvtelen” statisztikákra, szociológiai felmérésekre, közgazdaságtani elemzésekre stb.

Az egyébként „szimpatizáns” kritikák közül a talán leginkább reprezentatívnak Daniel Farber és Suzanne Sherry bírálatai tekinthetők.¹³⁵ A narratív jogtudománnyal kapcsolatos központi kérdésként azt veszik szemügyre, hogy vajon a történetmondás mint valós események konkrét elbeszélése, hozzájárulhat-e érdemben a jogra vonatkozó tudásunk bővítéséhez. Válaszuk általánosságban igenlő, feltéve, hogy figyelembe vesszük a jogelméleti narráció korlátait és kiegészítjük a metódust. A narratív jogtudomány híveinek gyakran hangoztatott állítása, hogy a narratívumok,

¹³² Uo. 352. o.

¹³³ A kérdés részletes elemzéséhez lásd GEWIRTZ, Paul: Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems at the Criminal Trial. In BROOKS-GEWIRTZ: *Law's stories*. 135–161. o.

¹³⁴ Uo. 143. o.

¹³⁵ FARBER-SHERRY: *Legal Storytelling and Constitutional Law...*

1. **ellentmondásos**
ellentmondásos.

[pordanyk]

2. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

3. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

s különös figyelmet érdemlően az „alul” lévők, a kiszolgáltatottak elbeszéléseinek értéke abban rejlik, hogy az absztrakciókkal szemben konkrét helyzeteket képesek megjeleníteni.

A konkrét helyzetek tanulmányozásának valóban van feltétlen haszna, amennyiben az egyrészt normatív állítások és elvek tesztelésének és finomításának alkalmas módja, másrészt a gyakorlati érvelés vizsgálatának kitüntetett terepe, s harmadrészt az empirikus vizsgálatok szintjén kézenfekvő információforrás. Mindez azonban sem újdonsága, sem megkülönböztető jegye nem lehet a narratív jogelméletnek – lévén, hogy nemcsak más tudományokban (morálfilozófiában, antropológiában, pszichológiában, orvostudományban stb.), de például a jogi érvelés tanulmányozása, az eseti döntések elemzése, a jogi oktatás szókratikus metódusa révén már a jogtudományban is meghonosodott eljárásról van szó.

A másik gyakran felbukkanó érv, a transzformatív hatásé, amit ezek az elbeszélések játszhatnak a szolidaritás érzésének felkeltésében, az empatikus készségek fejlesztésében és végső soron a jogközösség kommunikációs gyakorlatának megváltoztatása révén annak építésében, túlzott várakozásokat tükröz. Egyáltalán nem tűnik biztosnak, hogy e célok eléréséhez jogtudományi folyóiratokban publikált történetek jelentik a legmegfelelőbb eszközt, tekintve, hogy az individuális tapasztalatok megjelenítésének például a regényirodalom sokkal gazdagabb forrása, a filmek és a televízió pedig sokkal erőteljesebb hatásúak, és összehasonlíthatatlanul nagyobb közönségűek, s persze az is kétséges, hogy középosztálybeli jogtudósok képesek-e a valóban kiszolgáltatottak helyzetét ábrázolni. (Arról nem is beszélve, hogy e folyóiratok olvasói a sajátjuktól radikálisan eltérő tapasztalatokkal való szembesülés során inkább tanúsítanak – szinte ösztönszerűen – „védekező” vagy épp elzárkózó magatartást. Ez egybevág a kognitív pszichológia tapasztalataival, és magának a jogi narratológiának a hívei is kénytelen² voltak időnként elismerni.)¹³⁶

Ezzel együtt – tartja Farber és Sherry – a narratívumok hasznosításának lehetnek megfelelő formái is: rámutathatnak a jogrendszer működésének érzékeny pontjaira, amelyek a társadalomtudományi, doktrinális vagy statisztikai elemzések közegeiben elsikkadhatnak, segítségünkre lehetnek a „miért”-ek kérdéseinek megválaszolásában, teljesebbé tehetik a tudásunkat, amennyiben érzékeltetni képesek, hogy az igazságszolgáltatás mechanizmusai vagy bizonyos megoldások – jogintézmények, eljárások, jogpolitika stb. – milyen hatást gyakorolhatnak egyes emberek vagy közösségek életére,³ és hozzájárulhatnak a jogra vonatkozó tudás „elevenné tételéhez”, amennyiben

1. és
és ezt [pordanyk]

2. kénytelen
kénytelenek [pordanyk]

3. ére,
előző sorba [pordanyk]

¹³⁶ DELGADO, Richard: The Imperial Scholar Revisited: How to Marginalise Outsider Writing, Ten Years Later. *University of Pennsylvania Law Review*, 140. (1992) 1349., 1360–1361. o.

„élő példák” élenkebben ragadnak meg az emlékezetben, mint elvont gondolatmenetek.¹³⁷

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a narratívumok milyen önálló problémákat képezhetnek, ha jogtudományként próbáljuk meg azokat értékelni. Két tárgykörben merülhetnek fel komoly kételyek: egyrészt az alkalmazott narratívák érvényességének (hitelességének, megbízhatóságának) kérdéseit, másrészt a jogelméleti írások minősége megítélésének lehetséges mércéit illetően. Összetett problémáról van szó már az első körben is. A bevallottan fiktív elbeszélésekkel kapcsolatban – a már eddig említettekén túl – alapvető gondként jelentkezik, hogy a kutató és az irodalmár szerepei egybemosódnak, és ez elbizonytalaníthatja az olvasót, hogy mennyiben „használhatók” a történetek bármilyen álláspontnak az alátámasztására.

A nem fiktív narratívák pedig az igazolhatóságnak és a reprezentativitásnak azokkal a nehézségeivel szembesítik az olvasót, amelyekre már Richard Posner bírálata kapcsán utaltunk, s amelyekre vonatkozóan Farber és Sherry következtetéseit következő megállapításaik illusztrálják: „[m]inden szükséges lépést meg kell tennünk annak érdekében, hogy a kérdéses eseményekről szóló »hivatalos« és »opozicionista« beszámolóok hihetőségét egyaránt ellenőrizni tudjuk”,¹³⁸ és az elbeszélte történetek tipikusságának is utána járjunk.

De hasonlóan komplex azoknak a narratíváknak az értékelése is, amelyek megfelelnek a hitelesség és a reprezentativitás követelményének. A konvencionális jogtudományi mércék vonatkozásában sem azt nem látják bizonyítottnak, hogy azok a kisebbségi narratívákkal és kutatókkal szemben diszkriminatívak lennének – ahogy azt korábban Randall Kennedy is megfogalmazta –, sem azt, hogy azok alkalmatlanok lennének a jogelméleti teljesítmények megítélésére, szemben viszont azokkal a javasolt mércékkel, amelyek „esztétikai jellegű szempontokat” hoznának játékba.¹³⁹ Azokat az elképzeléseket pedig, amelyek az „alulról jövő” narratívák értékét politikai eredményességükön mérnék,¹⁴⁰ afféle pragmatikus mérceként, ellentmondásoknak és adott esetben veszélyeseknek tartják. (Hasonló, ám jóval radikálisabb kritikát fogalmaz meg ezzel kapcsolatban David Hyman is, amikor kimutatja, hogy a sürgősségi orvosi ellátásra vonatkozó szabályozás kialakítása során mennyire félrevezető történeteket fogadott el „anekdotális bizonyítékként” a törvényhozás.¹⁴¹)

¹³⁷ Vö. FARBER-SHERRY: Legal Storytelling and Constitutional Law... 824–830. o.

¹³⁸ Uo. 838. o.

¹³⁹ BALL, Milner S.: The Legal Academy and Minority Scholars. *Harvard Law Review*, 103. (1990) 1855., 1862. o.

¹⁴⁰ COOMBS, Mary I.: Outsider Scholarship: The Law Review Stories. *University of Colorado Law Review*, 63. (1992) 683. o.

¹⁴¹ HYMAN, David: Lies, Damned Lies, and Narrative. *Indiana Law Journal*, 73. (1998) 3. sz., 787. o.

1. utána járjunk.
utánajárjunk. [pordanyk]

A narratív jogtudomány számára, úgy tűnik, egyetlen kiút lehetséges jó megoldásként: a narratívák alkalmazásának kétségkívül meglévő pozitívumai kizárólag a konvencionális kritériumokat is kielégítő „analitikus komponens” beépítése mellett érvényesülhetnek, máskülönben „(...) a jog történetei olyanok lesznek, mint egy bírói ítélet, amelyben rögzítik a »tényállást«, de nem állapítják meg a »jogkövetkezményeket«.¹⁴²

IV. Következtetések és próféciák: valami nagyobb, valami amorf

Összegzésképp: a fentiek semmilyen módon nem kívánják a *jog és irodalom* kutatások bármiféle kánonját rögzíteni – még csak teljes áttekintést nyújtani sem –, mindösszesen arra tettem kísérletet, hogy felsorakoztassam (az ismert és lehetséges ellentétekkel együtt), mi az, amit e vizsgálódások meglévő irányai és a háttérüket képező hagyományok közül hosszabb távon is velünk maradónak vélek.

Ami pedig a próféciákat – a *jog és irodalom* jövőjét – illeti: az alábbiak óvatos találgatások. „Ez már volt” – mondogatta előszeretettel az 1930-as években Halász Gábor Szentkuthy Miklósnak a világirodalom legújabb alkotásaira (Proust, Joyce, Pirandello és Tristan Tzara szenzációinak idején vagy Kassák és épp a *Prae* újításai láttán), ekképp jelezve: szerzők és műveik „mindenben ismert nyomokon haladnak”, nincs új a nap alatt.¹⁴³ És nem is lesz – tehetnénk hozzá; a jogfilozófia sem mentes sem az ímént idézett, sem a Kolakowski-féle (filozófiai) tapasztalattól: „Ma kulturálisan és gondolatilag éppoly lehetséges, hogy valaki nominalista vagy antinomialista legyen, mint volt a 12. században; éppoly megengedhető hinni vagy tagadni, hogy a jelenségek megkülönböztethetőek a lényegtől, mint volt a görögöknél; és egyaránt lehet azt gondolni, hogy a jó és a rossz közötti különbség véletlenszerű konvenció, illetve azt, hogy a dolgok rendjében testesül meg. Lehet valaki tiszteletre méltó akkor is, ha hisz Istenben, és akkor is, ha nem; civilizációnk normái sem azt nem tiltják, hogy azt gondoljuk: a nyelv tükrözi, sem azt, hogy teremti a valóságot; és akkor sem nézik ki az embert a jó társaságból, ha elveti, akkor sem, ha elfogadja az igazság szemantikai fogalmát.”¹⁴⁴

¹⁴² FARBER-SHERRY: *Legal Storytelling and Constitutional Law...* 854. o.

¹⁴³ Vö. SZENTKUTHY Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Budapest, 1988. 313. o., illetve HALÁSZ Gábor:² *Az újabb regényről*. In *Válogatott írásai*. Budapest, 1977. 426–446. o.

¹⁴⁴ KOLAKOWSKI, Leszek: *Metafizikai horror*. Ford. OROSZ I. – TARNÓCZI G.³ Budapest, 1994. 8. o.

1. **kezményeket«.**

." helyett ". [pordanyk]

2. **Gábor:**

Gábor előtt szóköz kell

[ildikoberci]

3. **O ROSZ I. – T**

ARNÓCZI G.

nem kiskapitális

[ildikoberci]

Azaz: ahogy filozófiai kérdések, válaszok és variációik nem tűnnek el soha teljesen, úgy a jogfilozófiai beszély történetében is megőrződnek a problémák és a megoldások, és a diskurzus körforgásának bármely pontján újra megnyithatók, viták, szinte bármiről. Természetjogászok és pozitivisták, Aquinói Tamás és (a) Kelsen (konferenciák sora), *sein/sollen* és a jogi realizmus *stb.* itt vannak velünk mind – és marad a *jog és irodalom* is.

Változni persze fognak az efféle vizsgálódások is, és vélhetően más lesz a helyük, szerepük a jogtudomány egészén belül. (Túl azon, hogy van, amiben mindenki *egye-terteni* látszik: az irodalomnak és a vonatkozó *jog és irodalom* kutatások ismertetésének, felhasználásának a jogászképzésben jelen kell – vagy ahol még nem, ott: *kel-lene* – lennie.¹⁴⁵)

Paul J. Heald a maga „optimista eulógiájában” a *jog és irodalom* lehetséges jövőjét (*a feltámadása után*) egy olyan morális diskurzus létrejöttében látja, ami – *law and literature as ethical discourse* néven – közvetlenül gyakorlati célokat szolgál: szép-irodalmi művek elemzése, de mindenekelőtt azok *olvasására* való buzdítás révén a praxis résztvevőit fogékonyabbá teszi az irodalmi szövegekben (miként az életben) felmerülő erkölcsi meggyőződések, érvelések, szempontok pluralitása iránt, elősegítve ezáltal tevékenységük önreflexiók szintjének emelését és döntéseik minőségé-

¹⁴⁵ A *jog és irodalom* később mozgalommá szerveződő kutatásait eredetileg a kortárs amerikai jogászképzés állapota iránti aggodalom indította útjukra, nevezetesen az a félelem, hogy a „jogászként való gondolkodás” elsajátításának folyamatában elvész a leendő ügyvédek, ügyészek, bírók és pályatársaik világlátásából az együtt- és beleérzés készsége, az érzékenység valamennyi formája, minden, ami a technokratikus/bürokratikus/dogmatikus szakmai tudáson túl fontos lehet egy jogász számára, legyen szó döntéseinek meghozataláról, az ügyfelei érdekeinek képviseléről (nem kevésbé a velük történő kapcsolattartásról) vagy a kollegiális küzdelem erkölcséről. Az irányzat alapműve, James Boyd White *The Legal Imagination című munkája* is tankönyvként született meg. Így mindenképp önálló tárgyalást igényelne jelen tanulmány keretei között is, mi módon – milyen célokkal, funkciókkal, milyen formákban és lehetőségekkel – volna integrálható az irodalom (és a *jog és irodalom*) a jogi felsőoktatásba, ám a vonatkozó szakirodalmi álláspontok részletes ismertetései és kifejtései már kiváló összefoglalásokban magyar nyelven is napvilágot láttak, sőt sajátos oktatási kísérleteknek szintén szemtanúi lehetünk. A kérdés iránt érdeklődők számára teljes körű tájékoztatást nyújtanak – az apró betűs részek is – a következő munkák: ARISTODEMOU: A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások. 170–184. o.; H. SZILÁGYI István: A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogász bölcsesség. In H. SZILÁGYI: *Jog – Irodalom*. 121–145. o., különösen 141–145. o., illetve H. SZILÁGYI: *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája: visszatekintés*. Továbbá: RIXER Ádám: *Jog és szépirodalom. Iustum Aequum Salutare*, 8. (2012) 2. sz., 165–193. o.; TÓTH J. Zoltán: A „jog és irodalom” felhasználása az egyetemi oktatásban. (Kézirat.) Valamint kifejezetten az „irodalmi” jogászképzés megteremtését próbálják elősegíteni azok a művek (s egyben oktatási projektek), amelyek elsősorban a büntetőjogász és kriminológus Kiss Anna nevéhez fűződnek (számos tételes jogtudománnyal foglalkozó tudós és gyakorló jogász közreműködésével). Kiss Anna: *Bűnbe esett irodalmi hősök*. h. n., 2008; Kiss: *Bűntények a könyvtárszobából*; Kiss Anna – Kiss Henriett – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Csinny vagy bűn?* Budapest, 2010. (Ez utóbbi mű más irányból közelít: a középiskolai irodalomoktatás keretei között szeretné tárgyalhatóvá tenni a szépirodalmi alkotásokban felbukkanó morális és jogi dilemmákat.)

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. **stb.:**
a pont és a kettőspont is
kurzív [ildikoberci]

3. **egye-terteni**
egyet-érteni
[borsosagnes]

4. **egye-terteni**
egyet-érteni [pordanyk]

5. **olvasására**
az "-ára" végződés nem
kurzív [pordanyk]

6. **címűmunkája**
című munkája
[pordanyk]

7. előző sorba
[borsosagnes]

8. **o.,**
előző sorba [pordanyk]

9. **könyvtárszobából;K**
a pontosvessző után
szóköz kell [ildikoberci]

nek javulását.¹⁴⁶ Julie Stone Peters szerint elkerülhetetlen, hogy a *jog és irodalom* mint pontos vonalakkal körülhatárolt interdiszciplináris vállalkozás megszűnjön, és beolvadjon „valami nagyobb és szükségképpen amorf” kezdeményezésbe, ami tartalmi értelemben nem volna más, mint – Binder és Weisberg nyomán¹⁴⁷ – a „jog kulturális kritikája”, elnevezését tekintve pedig a „jog, kultúra és a humaniőrak” (*law, culture, and the humanities*) irányzata.¹⁴⁸ Vele egyetértésben Greta Olson akként vélekedik, hogy a *jog és irodalom* kutatások eddigi kettős mivoltukat – *azaz 1 db Rómeó és 1 db Júlia* – feladva multidiszciplináris vizsgálódásokként éledhetnek újra (*a change from a binary discipline to a triadic or multiple one*); hozzátéve, hogy az eddigi elemzések tárgyát képező, hagyományos értelemben vett „irodalmi szöveg” fogalma is új jelentést nyer majd, és (összhangban az irodalomtudományban lezajlott legutóbbi változásokkal) a regény, a dráma és a vers átadja helyét egy másként definiált, nehezebben körvonalazható, „nagyobb esztétikai szövegnek” (*larger aesthetic text*), párhuzamosan azzal, hogy a jog is egyre inkább egyfajta „kulturális gyakorlatként” (*cultural practice*) határozódik meg.¹⁴⁹ Mindez pedig az irányzat lehetséges elnevezéseiben is tükröződni fog: jog, irodalom és kultúra (*law, literature and culture*); jog, irodalom és nyelv (*law, literature and language*); jog és szemiotika (*law and semiotics*) – ezek az új verziók. „S ha az »irodalom« kifejezés megmarad is az új interdiszciplína elnevezéseiben, valami mást fog jelölni, valami olyat, ami túl van a tradicionális írott irodalmi szövegen.”² – teszi hozzá Olson.¹⁵⁰

Az elnevezésektől függetlenül – *éppoly illatos* – úgy vélem, ez utóbbi megjegyzés nyomán juthatunk legközelebb a *jog és irodalom* jövőjének sejtéséhez (s talán nem is számoljuk el magunkat oly tragikusan, mint Lőrinc barát): a konvencionálisan értett irodalmi szövegen túl *képek* vannak, az írott szó mellett – és rovására – minden bizonnyal egyre nagyobb teret nyer a *vizuális élmény*, Shakespeare helyett Baz Luhrmann.¹⁵¹ A Gutenberg-galaxis lakói átköltöznek a Hollywood bolygóra – „mind

¹⁴⁶ Lehet ezt egyszerűbben is. „Put most bluntly, judges should read and discuss fiction because they will make wiser decisions.” HEALD: *The Death Of Law and Literature...* 20. o. Ezzel csak az a baj, hogy ez már tényleg volt: nemcsak Wigmore bíró, de egy évszázaddal még őt is megelőzően az amerikai felvilágosodás jogászai már tudták ugyanezt.

¹⁴⁷ Vö. BINDER-WEISBERG: *Literary Criticisms of Law*. 462–539. o.

¹⁴⁸ PETERS: *Law, Literature, and the Vanishing Real...* 451–452. o. A Binder-Weisberg szerzőpáros és a Peters által ábrázolt folyamatnak kétségtelenül egyre több nyilvánvaló jele mutatkozik, s egyre kevésbé prófécia, mint inkább történő valóság, amiről írnak. A kétezres évek elejétől fogva a *jog és irodalom* (inter)diszciplináris önállósága valóban eltűnni látszik – elegendő bizonyoságként csak a szakfolyóiratok tartalomjegyzékére pillantást vetni – és valamelyest háttérbe szorulni a jogot tág értelemben vett kultúráként meghatározó elemzésekhez képest.

¹⁴⁹ OLSON: *De-Americanizing Law and Literature Narratives...* 359. o.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ *William Shakespeare's Rómeó + Júlia*. Rendezte: B. Luhrmann. 20th Century Fox, 1996.

1. **tural practice)**
határozódik meg....
laza sor [ildikoberc]

2. **szövegen.**"
szövegen" [pordanyk]

3. **Shakespeare's Rómeo**
Rómeo előtt szököz kell
[ildikoberc]

elmegyünk, a ringatózó fák alól mind elmegyünk”¹⁵² – és a jog s vele tudományának új birodalma is vélhetően ott épül majd.

S bár nyilván – *a nemrégiben távozott* – Ronald Dworkinnak már eddig is igaza volt: „a jog nem irodalom” (azzal a megszorítással *együtt*, hogy „mégis közelebb áll a költészethez, mint a fizikához... vagy épp a közgazdaságtanhoz”),¹⁵³ a *jog és irodalom* kutatásoknak továbbra is vannak perspektívái; a döntő kérdés csak az, hogy a még napjainkban is szövegcentrikus jogi kultúra – praxis és tudomány egyaránt – mennyiben lesz a 21. és későbbi századokban a vizualitás terepe. Kamerák a *Supreme Courton*, élő adás Hágából, *Court TV* (majd *TruTV*), tárgyalótermi filmek és sorozatok, *reality ezerrel*, bíróságon sugárzott áldozati beszámolók és egyéb felvételek, audiovizuális segédeszközök a jogi oktatásban, minden a *Youtube-on stb.*: Peter Goodrich szerint hozzá kell szoknunk a gondolathoz, hogy „a jog túllépett az írott szövegen”.¹⁵⁴ Mennyi tér marad mégis a könyveknek? Vagy az irodalom fogalma tágul a *határtalanságig*? S mindehhez képest: milyen irányt vesznek a *jog és irodalom* vizsgálódások? Tartok tőle, *szerelmeseink* esélyeit hiába latolgatnánk, egyelőre nem tudhatjuk, történetük miként alakul. Ellenben: majd úgyis *látjuk*.

Válogatott irodalom

- ABRAMS, Kathryn: The Narrative and the Normative in Legal Scholarship. In HEINZELMAN, Susan Sage – WISEMAN, Zipporah Batshaw (szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*. Durham–London, 1994. 44–56. o.
- ALLEN, Graham: *Intertextuality*. London – New York, 2000.
- ARISTODEMOU, Maria: A jog és az irodalom tanulmányozása: irányok és kapcsolódások. In SZABADFALVI József (szerk.): *Mai angol–amerikai jogelméleti törekvések*. Miskolc, 1996. 167–199. o.
- BABITS M.: *Az európai irodalom története*. Reprint. Budapest, 1991.
- BALKIN, Jack M.: The Domestication of Law and Literature. *Law & Social Inquiry*, 14. (1989) 4. sz., 787–822. o.

¹⁵² WEÖRES Sándor: Bolero. In *Egybegyűjtött írások III*. Budapest, 1986. 374–375. o.

¹⁵³ „Imagine a judge who just sentenced a villain to jail or perhaps worse. And then says at the end of his opinion: of course that’s the way I see it, that’s my opinion, that’s the way I read it but there are other interpretations and they are equally good. We would want that judge sent to jail. (...) Law is not literature but law is closer to poetry than it is to physics or even...economics.” DWORGIN: *Is There Truth in Interpretation?*

¹⁵⁴ Interview of Prof. Peter Goodrich. <http://vimeo.com/35896835> (Utolsó megtekintés: 2013. 09. 10.)

1. 153

az indexszám a zárójelen belülre kerüljön
[pordanyk]

2.

<http://vimeo.com/35896835>
35(Utolsó)
(Utolsó elé szököz kell
[pordanyk])

- BARON, Jane B.: The Many Promises of Storytelling in Law. *Rutgers Law Journal*, 23. (1991) 79–105. o.
- BELL, Christine: Teaching Law as Kafkaesque. In MORISON, John – BELL, Christine (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*. Aldershot, 1996. 11–38. o.
- BELL, Derrick: *Faces at the Bottom of the Well: The Performance of Racism*. New York, 1992.
- BINDER, Guyora – WEISBERG, Robert: *Literary Criticisms of Law*. Princeton, 2000.
- BOTEIN, Stephen: Cicero as Role Model for Early American Lawyers: A Case Study in Classical 'Influence'. *Classical Journal*, 73. (1978) 313–321. o.
- BROOKS, Peter – GEWIRTZ, Paul (szerk.): *Law's stories*. New Haven – London, 1996.
- CARDOZO, Benjamin Nathan: Law and Literature. In *Law and literature and other essays and addresses*. New York, 1931. 3–52. o.
- COOK, Nancy L.: Outside the Tradition: Literature as Legal Scholarship. *University of Cincinnati Law Review*, 63. (1994) 116–139. o.
- COOMBS, Mary I.: Outsider Scholarship: The Law Review Stories. *University of Colorado Law Review*, 63. (1992) 683–716. o.
- CORCOS, Christine A.: *International Guide to Law and Literature Studies*. Buffalo, 2000.
- COVER, Robert M.: The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative. *Harvard Law Review*, 97. (1983) 4–68. o.
- COVER, Robert M.: Violence and the Word. In MINOW, M. et al. (szerk.): *Narrative, Violence, and the Law. The Essays of Robert Cover*. Ann Arbor, 1995. 203–238. o.
- CS. KISS Lajos: Megjegyzések a jog és a művészet viszonyához. *Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 13–18. o.
- DELGADO, Richard: Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 2411–2441. o.
- DELGADO, Richard: The Imperial Scholar Revisited: How to Marginalise Outsider Writing, Ten Years Later. *University of Pennsylvania Law Review*, 140. (1992) 1349–1372. o.
- DOUGLAS, Davison M.: The Jeffersonian Vision of Legal Education. *Journal of Legal Education*, 51. (2001) 2. sz., 185–211. o.
- ECO, Umberto: *Hat séta a fikció erejében*. Budapest, 1995.
- FARBER, Daniel A. – SHERRY, Suzanne: Telling Stories Out of School: An Essay on Legal Narratives. *Stanford Law Review*, 45. (1993) 807–855. o.
- FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, 2009.
- FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Budapest, 2011.

- FERGUSON, Robert A.: *Law and Letters in American Culture*. Cambridge–London, 1984.
- FOUCAULT, Michel: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Debrecen, 1998.
- FREEMAN, Michael – LEWIS, Andrew D. E. (szerk.): *Law and Literature – Current Legal Issues 2*. Oxford, 1999.
- FRIEDMAN, Lawrence M.: *A History of American Law*. New York, 1973.
- FRYE, Northrop: *A kritika anatómiája*. Budapest, 1998.
- GENETTE, Gerard: Transztextualitás. *Helikon*, 42. (1996) 1–2. sz., 82–90. o.
- GREENBLATT, Stephen: A társadalmi energia áramlása. In KISS Attila – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv*. Szeged, 1996. 355–372. o.
- H. SZILÁGYI István: *Jog – Irodalom*. Szeged, 2010.
- HEILBRUN, Carolyn – RESNICK, Judith: Convergences: Law, Literature and Feminism. *Yale Law Journal*, 99. (1989–1990) 1913–1956. o.
- HEINZELMAN, Susan Sage – WISEMAN, Zipporah Batshaw (szerk.): *Representing Women: Law, Literature and Feminism*. Durham–London, 1994.
- HYMAN, David: Lies, Damned Lies, and Narrative. *Indiana Law Journal*, 73. (1998) 3. sz., 787–865. o.
- JACKSON, Bernard: *Law, Fact and Narrative Coherence*. Merseyside, 1988.
- JEFFERSON, Ann – ROBEY, David: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe – Összehasonlító áttekintés*. Budapest, 1995.
- KENNEDY, Randall: Racial Cirtiques of Legal Academia. *Harvard Law Review*, 102. (1989) 8. sz., 1745–1819. o.
- KIRCHBERGER, Lida: *Franz Kafka's Use of Law in Fiction: A New Interpretation of in der Strafkolonie, Der Process, and Das Schloss*. New York, 1986.
- KISS Attila – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv*. Szeged, 1996.¹
- KONEFSKY, Alfred S.: Law and Culture in Antebellum Boston. *Stanford Law Review*, 40. (1988) 1119–1159. o.
- KUNDERA, Milan: Szent Garta kasztráló árnya. In *Elárult testamentumok*. Budapest, 1996. 35–53. o.
- LITOWITZ, Douglas E.: Franz Kafka's Outsider Jurisprudence. *Law & Social Inquiry*, 27. (2002) 1. sz., 103–137. o.
- MITCHELL, William J. Thomas (szerk.): *On Narrative*. Chicago, 1981.
- MORISON, John – BELL, Christine (szerk.): *Tall Stories? Reading Law and Literature*.² Aldershot, 1996.
- NAGY Tamás: „Vörös zászló leng, lengeti a szél...” A jog szövege Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszélésében. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll*. Budapest, 2011. 105–119. o.
- NAGY Tamás: Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszélésének egy lehetséges olvasata. In FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. re.
előző sorba
[borsosagnes]

- István – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből.* Budapest, 2009. 9–41. o.
- NAGY Tamás: *Josef K. nyomában (jogról és irodalomról).* Máriabesnyő–Gödöllő, 2010.
- NAGY Tamás: Mintha Dániát ki lehetne szellőztetni. In HAJNÓCZY Péter: *Jelentések a süllyesztőből.* Budapest, 2013. 5–29. o.
- NASH, Christopher (szerk.): *Narrative in Culture – The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature.* London – New York, 1994.
- PANTAZAKOS, Michael: Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement. *Cardozo Studies in Law & Literature*, 7. (1995) 1. sz., 31–71. o.
- PAPKE, David Ray: Law and Literature: A Comment and Bibliography of Secondary Works. *Law Library Journal*, 73. (1980) 421–437. o.
- PAPKE, David Ray: Problems with an Uninvited Guest: Richard A. Posner and the Law and Literature Movement. *Boston University Law Review*, 69. (1989) 1067–1088. o.
- POSNER, Richard A.: *Law and Literature: Misunderstood Relation.* Cambridge, 1988.
- POSNER, Richard A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 761–780. o.
- POSNER, Richard A.: *The Problematics of Moral and Legal Theory.* Cambridge, 1999.
- POSNER, Richard A.: *The Problems of Jurisprudence.* Harvard University Press,² Cambridge–London, 1990.
- REID, Benjamin: The Trial Lawyer as Storyteller: Reviving an Ancient Art. In LUNDQUIST, W. I. – PYTTE, A. (szerk.): *The Litigation Manual. Jury Trials.* Chicago, 2008. 157–166. o.
- ROCKWOOD, Bruce L. (szerk.): *Law and Literature Perspectives.* New York, 1996.
- SCHLAG, Pierre – CAMPOS, Paul F. – SMITH, Steven D.: *Against the Law.* Durham–London, 1996.
- SCHLAG, Pierre: *Laying Down the Law: Mysticism, Fetishism, and the American Legal Mind.* New York – London, 1996.
- SHERWIN, Richard K.: Legal Storytelling. Culture’s Tools for Making Meaning. In SHERWIN, Richard K.: *When Law Goes Pop.* Chicago–London, 2000. 41–71. o.
- SLOTKIN, Richard: *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth Century America.* New York, 1992.
- STERN, James: The Law of The Trial. In KUNA, Franz (szerk.): *On Kafka: Semi-Centenary Perspectives.* New York, 1976.
- THOMAS, Brook⁶: *Cross-examinations of Law and Literature.* New York, 1987.
- VILCSEK Béla: *Az irodalomtudomány „provokációja”.* Budapest, 1995.

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. **Harvard University Press,**
törölni [ildikoberci]

3. köv. sorba
[borsosagnes]

4. köv. sorba
[borsosagnes]

5. köv. sorba
[borsosagnes]

6. **T HOMAS , Brook:**
Brook, Thomas: ???
(besorolás!) [pordanyk]

- WEISBERG, Richard H.: Law, Literature, and Cardozo's Judicial Poetics. *Cardozo Law Review*, 1. (1979) 283–342. o.
- WEISBERG, Richard H.: *Poethics and Other Strategies of Law and Literature*. New York, 1992.
- WEISBERG, Richard H.: The Codification of Western Law and the Poethics of Disc-losure¹. *Cardozo Studies in Law & Literature*, 6. (1994) 2. sz., 157–170. o.
- WEISBERG, Robert: The Law-Literature Enterprise. *Yale Journal of Law & Humanities*², 1. (1989) 1. sz., 1–67. o.
- WEST, Robin: *Narrativity Authority and Law*. Ann Arbor, 1993.
- WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest, 1997.
- WHITE, Hayden: A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás. In KISS Attila – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv*. Szeged, 1996. 333–354. o.
- WHITE, James Boyd: What Can a Lawyer Learn From Literature? *Harvard Law Review*, 102. (1989) 8. sz., 2014–2047. o.
- WILLIAMS, Patricia: *The Alchemy of Race and Rights*. Cambridge, 1991.
- WITTEVEEN, Willem J.: Cicero Tells a Story: On Narration and Rhetorical³ Reflection. In ROCKWOOD, Bruce L. (szerk.): *Law and Literature Perspectives*. New York, 1996.
- ZIOLKOWSKI, Theodor: 'Franz Kafka: The Trial'. In *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts*. Princeton, 1969. 37–67. o.
- ZIOLKOWSKI, Theodor: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*. Princeton, 1997.
- ZIOLKOWSKI, Theodor: The Law: Text of Society. In *German Romanticism and its Institutions*. Princeton, 1990. 64–137. o.

1. Disc-losure. Dis-closure
[borsosagnes]**2. Huma-nities,**Human-ities
[borsosagnes]**3. Rhetorical**

Rhetorical [borsosagnes]

A feminizmus a jogban

Molnár András

I. Feminista jogelmélet? Feminizmus a jogban?

Feminista jogkritika? Bevezetés és megjelölési dilemmák

Több szempontból is nehéz helyzetbe kerül a jogelmélet kutatója, ha az ún. „feminista jogelmélet” fő téziseit akarja összefoglalni. E helyütt négy dilemmára mutatunk rá. Elsőként kérdéses, mennyiben lehet a jogelméleten belül módszertanilag önálló irányzatként elkülöníteni a feminista jogelméletet a jogelmélet más klasszikusnak számító irányzataitól. A feministák által a jogról kifejtett tézisek három elméleti megközelítésmód sajátos gyakorlati alkalmazásának tűnnek. A szociológiai jogelmélet hatását mutatja a jogi feminizmus, amikor egy többé-kevésbé átfogó társadalomjellemzést ad, és ennek tükrében elemzi a jogot. A feministáknak a jog kiszámíthatóságáról, objektivitásáról tett kijelentéseiből, valamint arra irányuló törekvéseiből, hogy állításait, kritikai megjegyzéseiket társadalomtudományi adatokkal támasszák alá, pedig a jogi realizmus alapvetései köszönnek vissza. Ezek szerint – mind a ténymegállapítási folyamat buktatói, mind a jogszabályszeveg jelentésének bizonytalansága folytán – a bírói döntést legalább annyira meghatározzák a szubjektív tényezők – legyen szó akár a bíró szocializációjáról és az ebből fakadó, ösztönös² előítéletekről, akár tudatos visszaélésről –, mint az indokolásokban nyíltan megjelent és alkalmazott jogértelmezési kánonok, s ezért a bírói döntést a tudományosan igazolt ismeretekkel kell összhangba hozni. Végül pedig egyértelműen a posztmodern kritikai jogi iskola befolyását tükrözik azok a feminista törekvések, amelyek arra irányulnak, hogy dekonstruálják a jogi normák szövegét és rámutassanak a mögöttük rejlő hatalmi viszonyokra. Azaz míg például Kennedy, Unger és követőik elsősorban osztályérdekek érvényesítő eszközeként tekintenek a jogra, a feministák a patriarchális társadalmi viszonyok újratermelésének egyik okozójának tartják azt.

Másrészt a feminista jogelmélet vizsgálatánál nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről sem, hogy ez az irányzat egy átfogóbb társadalmi mozgalom jogi leágazása. A feminizmus mint a nők társadalmi helyzetének jobbítására, illetve egyenlőségük elismerésére irányuló tudatos mozgalom történetének kezdetei a 18. századra nyúlnak vissza, az e körben leggyakrabban emlegetett mű Mary Wollstonecroft

1. fakadó, ösztönös

fakadó ösztönös

[pordanyk]

2. zök – legyen szó akár a bíró

szocializációjáról...

laza szedés [pordanyk]

A Vindication of the Rights of Women című értekezése, de – férfiként – idesorolható a francia Condorcet márkí, a 19. századból pedig John Stuart Mill, és érdemes megemlíteni, hogy Herbert Spencer is szót emelt a nők egyenlősége mellett. A mozgalommal foglalkozók szerint erre az időszakra datálható a feminizmus első hulláma, amikor is a nők célja a nyílt jogegyenlőtlenség (például a szavazójog hiánya vagy a házasság alatt szerzett vagyon feletti rendelkezési jog hiánya) felszámolása volt.

A feminizmus második hulláma a második világháború utáni gazdasági fejlődés évtizedeiben bontakozott ki. A fő cél ebben a szakaszban az volt, hogy a nők önérvényesítése ne csupán elvi lehetőség legyen, hanem ténylegesen elérhetővé váljék számukra, ugyanis noha jogilag a nők is szabadon vállalhattak munkát vagy járhattak egyetemre, társadalmilag kialakult szerepük továbbra is arra predesztinálta őket, hogy mindenekelőtt feleségként és anyaként teljesítsék kötelezettségeiket. A feministák ebben a szakaszban artikulálták a testi önrendelkezéshez való jogra, főként az abortusz szabadságára irányuló követeléseiket is, valamint felszólaltak a nőket érő erőszak, illetve a zaklatás különböző formái (családon belüli erőszak, szexuális zaklatás) ellen is.

A feminizmus harmadik hullámának képviselői a korábbiaknál mélyrehatóbb kritikákat fogalmaztak meg. Álláspontjuk szerint mind az első, mind a második hullám közös – bírálandó – sajátossága, hogy nem rugaszkodtak el a formális egyenlőség talajáról, és megvalósíthatónak tartották a férfiak és nők egyenlőségét pusztán az esélyegyenlőséget biztosító szabályok által. A férfiak és nők egyenlőtlensége ugyanis sokkal mélyebben gyökerezik a társadalomban: megjelenik a nyelvben, az íratlan érintkezési szokásokban, a nőket tárgyiasító megnyilvánulásokban (reklámokban, pornófilmekben). Amíg ezeket nem sikerül megváltoztatni, a valódi egyenlőség pusztán illúzió marad. Ugyancsak a harmadik hullám képviselői hívták fel a figyelmet arra, hogy a korábbi feministák a középosztálybeli fehér nők szemszögéből vizsgálták a nők problémáit, ezért más női csoportok nézőpontjának bevonását szorgalmazták.

Egyesek szerint manapság már beszélhetünk a feminizmus negyedik hullámáról is, amelynek sajátosságai közé tartozik a globalizáció kihívásaira adott reakció, valamint az infokommunikációs technológiák adta lehetőségek hatékony kihasználása mozgalmárszervezés céljából.

E bírálatok különféle diszciplínákban, így a jogtudományban is megjelentek. Látni kell, hogy a feminista jogelmélet állításai nem választhatók el élesen a feminizmus általános társadalomkritikájától. Ellenkezőleg: a különbség mindössze annyi, hogy a feminista jogelmélet elsősorban a jogászoknak szól, míg az általános társadalomkritika mindenkinek, aki fogékony rá, és hajlandó hangot adni a változtatás igényének. Ezen túlmenően azonban mindkettő azonos premisszák alapján és azonos célkitűzések mentén működik. A feminista jogelmélet nem egyéb, mint a feminizmus átfogó törekvéseinek jogtudományi megjelenése, erre tekintettel indokoltnak tűnhet

– miként a címben mi is tettük – a „feminizmus a jogban”, esetleg a „jogi feminizmus” elnevezések használata.

Az ímént kifejtettekkel összefügg egy harmadik nehézség is. A feminista jogelmélet legalább annyira nevezhető jogkritikának, mint jogelméletnek. A 19. századtól kezdődően a jogpozitivisták nézetek uralta jogelmélet jellemző törekvése volt, hogy éles határvonalat húzott a „jog, ahogy van” (a pozitív jog), valamint a „jog, ahogy lennie kellene” (a bármely mérce alapján kívánatos tartalmú jog) kategóriái között. Ehhez az elkülönítéshez Kelsen tartotta magát a legkövetkezetesebben, aki nemcsak a jogi ontológiából, de teljes jogelméletéből száműzte annak kérdését, milyennek kellene lennie a jognak. Később a 20. század jogelméletére óriási befolyást gyakorló Hart ugyanezt a distinkciót alkalmazta, amikor arról értekezett, hogy a jogi ontológiában nincs helye a kívánatos jog vizsgálatának,¹ s ez meghatározta a kritikusával folytatott diskurzust is.²

Ehhez képest a feminista jogelmélet-jogkritika mellőzi téziseiből a jogelmélet klasszikus kérdéseire való válaszadási kísérletet. Ez talán abból fakad, hogy a kritikai jogi tanulmányok tudásszociológiai megközelítésmódját tekintik evidensnek, és ennek talaján állítják, hogy az „objektívnek” tekintett jog által leplezett elnyomás a nők ellen irányul, de az is szerepet játszhat e fejleményekben, hogy a jellemzően formalista európai jogelmélet fontos meglátásai kevés visszhangot váltottak ki a gyakorlatiasabb amerikai jogelmélet művelői körében.

A szóban forgó nehézség némileg más szemszögből is felvázolható. A hazai szakirodalomban Bódig Mátyás különbséget tesz jogászai és nem jogászai jogelméletek között. Jogászai jogelméletek minősíti azokat a jogelméleteket, amelyek az ún. „tartalmi jogelméletet” – a gyakorlati jogi tudás elméleti reflexióinak elméletét – megalapozzák. Ez a megalapozás kétféleképpen történik: a jogi igények „releváns és igazolt gyakorlati elvek fényében” történő értékelésével (ezekkel foglalkoznak Bódig megfogalmazásában az igazolási célú elméletek), valamint azon fogalmak tisztázásával, „amelyek segítségével a tartalmi jogelmélet megfogalmazhatja az álláspontját” (ez utóbbi az ún. konceptuális elméletek feladata).³

Nem jogászainak azokat az elméleteket tartja, amelyek szempontjából a „tartalmi jogelmélet összefüggéseinek nincs konstitutív jelentősége. Nem akarnak tartalmi jogelméletté válni, és nem akarják a tartalmi jogelméletet megalapozni sem”.⁴

¹ Vö. HART, Herbert L. A.: Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71. (1957) 4. sz., 593–629. o.

² Vö. például FULLER² Lon L.: Positivism and Fidelity to Law. A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*, 71. (1957) 4. sz., 630–672. o.

³ BÓDIG Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások*. Miskolc, 2004. 437. o.

⁴ Uo. 435–437. o.

1. vastagabbnak tűnik itt a lénia [ildikoberci]

2. FULLER
Fuller, [pordanyk]

Ha ebben a tipológiában el akarjuk helyezni a feminista jogelméletet – vagy általában a „kisebbségi tudatosság jogelméleteit” –, a feminista jogelméletet¹ az utóbbi kategóriába sorolhatónak tűnik. Ám ezt némi kiegészítéssel kell tenni. Egyrészt kétségtelen, hogy a tény, miszerint a szociológia, pszichológia,² és egyéb tudományok eredményeinek hasznosításával a feminista jogelmélet egy nem jogászai nézőpontból elemzi a jog jelenségét. Másrészt azonban az irányzathoz rendszerint szervesen kapcsolódik egy gyakorló jogászai nézőpont is, ami abban nyilvánul meg, hogy a feminista jogászok egy-egy meghatározott jogág dogmatikáját igyekeznek a nők érdekeinek³ megfelelően átforgálni (erre példa a beleegyezés fogalmának módosítása a nemi erőszak szabályozása kapcsán, illetve az „ésszerűen gondolkodó ember” mércéjének bírálata).

Vagyis a következő helyzet vázolható fel: egyrészt az elméletnek van mondani-
valója a tételes jogtudomány számára, másrészt ad egy átfogó, nem jogászai értékelést „a” jogról magáról. Eközben azonban a jogászai jogelméletekhez tartozó kérdések vonatkozásában az irányzat hallgat. Az olyan problémák vonatkozásában, mint például a „jogosultság”, az „érvényesség”, vagy akár maga a „jog” fogalmának meghatározása, a jog megismerhetősége vagy forrásai, a feminista jogelméletnek nincs sajátos álláspontja. Az irányzat voltaképpen adottnak veszi azt, hogy az olvasónak van válasza az előbb említett kérdésekre, vagy legalábbis – Potter Stewart bírónak a *Jacobellis v. Ohio-ügyben*⁴ kinyilvánított álláspontját követve – „felismeri a jogi normát, ha látja”.⁵ Akárhogy is,⁵ tény, hogy a feminista jogelmélet a jog mibenlétének elméleti igényű vizsgálata, valamint a klasszikus irányzatok vitatása nélkül vonja le következtetéseit. E következtetések részben általános – jogon kívüli – szempontokat tartalmaznak a jogban rejlő elnyomó struktúrák leleplezéséhez, részben pedig konkrét, a nők helyzetét érintő precedensek, jogszabályi rendelkezések kritikáját tartalmazzák, valamint feminista nézőpontból kidolgozott *de lege ferenda* javaslatokat.

Végül érdemes rámutatni arra, hogy a feminista jogelmélet abból a szempontból is rendhagyónak tekinthető, hogy noha különösen az elmúlt évtizedekben kimutathatók törekvések a jog minden ágazatát felölelő, átfogó elméleti keret kialakítására, a feminista jogelmélet legjava a nőket legközvetlenebbül érintő szabályozási tárgyak – abortusz és testi önrendelkezés, munkahelyi diszkrimináció és zaklatás, nemi erőszak, prostitúció és pornográfia, házasság és párkapcsolaton belüli erőszak – vizsgálatára összpontosul. Ez azt eredményezi, hogy a feminista jogelmélet legtöbb

⁵ Az 1964-ben eldöntött *Jacobellis v. Ohio-ügyben*⁶ a Supreme Court a pornográf tartalmú mozgóképek tiltásának alkotmányosságával foglalkozott. Stewart bíró rövid párhuzamos véleményében úgy fogalmazott, nem tudná megadni a kemény pornográfia definícióját, azonban felismerné, ha ilyen anyagot látna („I know it when I see it”). Vö. 378 U. S. 184, 197.

1. a feminista jogelméletet
"a feminista jogelméletet"
törlendő [pordanyk]

2. pszichológia,
pszichológia [pordanyk]

3. inek
i az előző sorba
[ildikoberci]

4. Ohio-ügyben
A jogi könyvekre
vonatkozó útmutató
szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

5. is,
kötőjelet törölni
[ildikoberci]

6. Ohio-ügyben
kötőjelet törölni
[ildikoberci]
A jogi könyvekre
vonatkozó útmutató
szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

irányzata nem tud újat mondani az olyan jogterületek, jogágak számára, mint például a társasági jog vagy a közigazgatási jog, de még azon jogágakon belül is csak korlátozott érvényű megállapításokat tehet, amelyeknek egyes rendelkezéseit egyébként görcső alá veszi (így például büntetőjogi vizsgálódásai elsősorban a párkapcsolaton belüli erőszak, a nemi erőszak, valamint a prostitúció céljából történő emberkereskedelem szabályozásának kritikájára irányulnak).⁶

A jog megváltoztatására irányuló törekvéseiket nyíltan vállaló feministák krédójával ez természetesen a legkevésbé sem áll ellentétben, azonban az, aki a „jogelmélet” fogalma alatt a jog átfogó elméletét érti, mellyel bármely társadalom jogrendszere leírható, aligha tudja egykönnyen kategorizálni a feminista jogelméletet. Ugyancsak bajban van, aki a jogelmélet klasszikus témakörei alapján próbálja elhelyezni a feminista jogelméletet. Talán a jog helyességének vizsgálata áll legközelebb ahhoz, amit az irányzat képviselői végeznek, ám ezt is rendhagyó módon teszik, ugyanis míg a jogi axiológia hagyományosan objektív, mindenki, de legalábbis a társadalom széles köre által elfogadhatónak tekintett értékekhez méri a pozitív jogot, a feminista jogtudósok deklaráltan a nők mint társadalmi csoport érdekeinek kívánnak hangot adni – amihez persze hozzátehető, hogy a feminista álláspont szerint a nők érdekeinek figyelembevétele az egész társadalomnak előnyére válik.

E bizonytalanságok szükségszerűen adódnak abból, hogy az 1980-as években erőre kapó feminista jogelmélet sokat köszönhet a posztmodern jogelmélet belátásainak. Míután a jogelmélet művelői között nincs egyetértés (többek között) a diszciplína vizsgálódási tárgyait illetően (sem), irányzattól függ, ki hogyan értékeli ezen áramlat létét és meglátásait. Maga a „feminista jogelmélet” megjelölés dilemmáira azonban mindenképpen érdemes ráirányítani a figyelmet.

II. A feminista jogelmélet önmeghatározása, célkitűzései, alapkérdései

Gary Lawson a feminista jogelmélet öt lehetséges definícióját különítette el. A kifejezés utalhat 1. minden a nők és a jog kapcsolatát elemző kutatásra; 2. a nőkre irányuló, a nők érdekében végzett kutatásokra; 3. egy önálló módszertannal rendelkező,

⁶ Itt említés tehető az Európai Unió társadalompolitikai stratégiájává emelkedett *gender mainstreaming* elvről, mely szerint bármilyen döntés előtt meg kell vizsgálni, az várhatóan milyen hatással lesz a nők és a férfiak egyenlőségére, és ha az eredmény negatív, akkor más alternatívát kell találni. Ez az elv a családpolitikától az adópolitikáig minden szabályozási területet áthat, megítélésünk szerint azonban e stratégia léte nem oldja fel a szóban forgó elméleti dilemmát.

elkülönült irányzatra; 4. a nőkkel és a joggal kapcsolatos, a nők helyzetének jobbítására irányuló kutatásokra, valamint 5. mindazon, a nőkkel és a joggal összefüggő tevékenységekre, amelyek során bizonyos normatív konklúziók kerülnek levonásra meghatározott társadalmopolitikai kérdésekkel kapcsolatban.⁷ Megítélésünk szerint önmeghatározása alapján a feminista irodalom többsége a 4. vagy az 5. számú meghatározásokkal jellemezhető. Az első kettő túlságosan általános és semleges, és velük együtt a 3. számúra is jellemző, hogy nem emelik ki kellőképpen azt a nyíltan vállalt mozgalmi jelleget, amire az irányzattal ismerkedő olvasó talán elsőként figyel fel. Az utolsó két meghatározás azért is szerencsésebb, mert érzékeltetik a feminista jogelmélet azon sajátosságát, hogy az elmélet és a gyakorlat egyáltalán nem válik el élesen egymástól, sőt szervesen összekapcsolódik.⁸

A feminista jogelmélet – mint általában a feminizmus – gondolati magva az az állítás, hogy a társadalmunkban a nők alárendelt helyzetben élnek, célkitűzése pedig az, hogy az alárendeltséget újratermelő viszonyokat leleplezze a jogban, és a tényleges egyenlőséget biztosító szabályozást dolgozzon ki. Clare Dalton megfogalmazása tökéletesen tükrözi ezt.

Véleményem szerint joggal állítható, hogy manapság feministának lenni egyet jelent azzal, hogy úgy gondoljuk, olyan társadalomhoz, sőt, civilizációba tartozunk, amelyben a nők férfiak által fenntartott, a férfiak javára működő elnyomás alatt éltek és élnek, és az élet a nők számára mindenképpen, de valószínűleg mindenki számára jobb volna, ha ez megváltozna. A feminizmus tehát egy sor tudatos kutakodást és tevékenységet foglal magába: egyrészt a nők alávettségének leírására, az alávettség természete és mértéke feltárására irányul, másrészt arra kérdez rá, *hogyan*, milyen mechanizmusok útján, valamint *miért*, milyen bonyolult és szövevényes okokból maradnak meg a nők e helyzetben, harmadrészt pedig a változásra törekszik.⁹

⁷ Vö. LAWSON, Gary: Feminist Legal Theories. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 18. (1994–1995) 2. sz., 325–330. o.

⁸ Ezt példázzák az olyan tanulmányok, amelyek kifejezetten a feminista perlési stratégiák eredményességét latolgatják, vagy éppen a szemléletmódjuknak a jogi karokon történő oktatásával foglalkoznak. Vö. például CAHN, Naomi R.: Defining Feminist Litigation. *Harvard Women's Law Journal*, 14. (1991) 1–20. o.; HOWE, Adrian: The Problem of Privatized Injuries: Feminist Strategies for Litigation. In FINEMAN, Martha Albeertson & THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 148–167. o.; illetve FREEDMAN, Ann E.: Feminist Legal Method in Action: Challenging Racism, Sexism and Homophobia in Law School. *Georgia Law Review*, 24. (1990) 4. sz., 849–881. o.

⁹ „To be a feminist today, I think it is fair to say, is to believe that we belong to a society, or even civilization, in which women are and have been subordinated by and to men, and that life would be better, certainly for women, possibly for everybody, if that were not the case. Feminism is then the range of committed inquiry and activity dedicated first, to describing women's subordination—exploring its nature and extent; dedicated second, to asking both *how*—through what mechanisms, and *why*—for what complex and interwoven

Rögtön ezután Dalton kijelenti, hogy a feminista jogi gondolkodás képviselői azok, akik vizsgálódásaikat kifejezetten a jogrendszerre összpontosítják. A jogrendszer fogalma itt igen széles: kiterjed a pozitív jog normáira, az e normákat övező diskurzusra, a jogalkalmazó szervekre, a jogi oktatásra, sőt, mindenkire, aki a jog folyamataiban bármilyen módon szerepet vállal, ideértve például az eljárásokban meghallgatott szakértőket, tanúkat.

Hasonló nézeteket fogalmaz meg Catharine MacKinnon, aki szerint a feminizmus a „női nézőpont elmélete”.¹⁰ Alapvetése az, hogy a nők létük szinte minden mozzanatában elnyomás alatt állnak, mely elnyomás arra a körülményre vezethető vissza, hogy a nőket a férfiak szexuálisan elérhető alanyokként határozzák meg. A jogi feminizmus célja ebből következően a patriarchátus jogban való jelenlétének felfedése, és a nők alávetésének jogi eszközökkel való visszaszorítása.¹¹

MacKinnon e szempontból azért is érdemel említést, mert nyíltan deklarálja a feminista jogelméletnek a bevezető fejtegetések között emlegetett partikularizmusát. MacKinnon a feminizmusnak az alapjogok liberális elméletétől, valamint a marxizmustól való elhatárolása során írja, hogy ez utóbbiakkal ellentétben a feminizmus „nem tart igényt egyetemességre, ám – az előbbi törekvést megvalósítani nem tudván – nem korlátozódik a relativizmusra sem”.¹² A feminista jogelmélet tárgya a nők helyzete, az ő hatalmi alávetettségük és a jog kapcsolata, melynek vizsgálata az érintett társadalmi csoport nézőpontjának elsajátítását követeli az elemzőtől. Hasonlóan fogalmaz Deborah L. Rhode is a feminista jogelmélet céljainak lefektetésénél: szerinte a feminista jogkritikusok – átfogó utópikus elképzelések felvázolása helyett – elsősorban konkrét kérdésekkel és konkrét programok kidolgozásával foglalkoznak,

reasons—women continue to occupy that position; and dedicated third to change.” DALTON, Clare: *Where We Stand. Observations on the Situation of Feminist Legal Thought. Berkeley Women's Law Journal*, 3. (1988) 1. sz., 2. o.

¹⁰ „Feminism... is the theory of women's point of view.” MACKINNON, Catharine A.: *Feminism, Marxism, Method, and the State. An Agenda for Theory. Signs*, 7. (1982) 3. sz., 535. o.

¹¹ Ez a felfogás MacKinnon esetében konkrét eredményekben is megmutatkozott. MacKinnon, valamint a feminizmus talán legradikálisabb vonulatát képviselő Andrea Dworkin kidolgozott egy rendelettervezetet, melyet az Indiana állambeli Indianapolis városa el is fogadott. A rendelet a pornográf multimédiás tartalmak előállításának és terjesztésének széles körű tilalmát tartalmazta. A rendeletet később az illetékes szövetségi fellebbviteli bíróság a szólásszabadságra hivatkozva alkotmányellenesnek minősítette. Vö. LEVIT, Nancy VERCHICK, Robert R. M.: *Feminist Legal Theory*. New York, 2006. 153–154. o. A szabályozás modelljének szövegéhez lásd DWORKIN, Andrea: *Against the Male Flood. Harvard Women's Law Journal*, 8. (1985) 24–28. o.

¹² „Unlike the scientific strain in marxism or the Kantian imperative in liberalism, which in this context share most salient features, feminism neither claims universality nor, failing that, reduces to relativity.” MACKINNON, Catharine A.: *Feminism, Marxism, Method, and the State. Toward Feminist Jurisprudence. Signs*, 8. (1983) 4. sz., 640. o.

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. –
előző sorba [ildikoberci]

3. előző sorba
[borsosagnes]

melyek elsődleges értékelési szempontja az, hogy mennyiben segítenek jobbá tenni a nők helyzetét.¹³

A feminista jogelmélet szerteágazó téziseit közelebbről megvizsgálva két olyan alapprobléma válik láthatóvá, amelyben az irányzat minden képviselője valamilyen módon állást foglal. Az alábbiakban ezeket vesszük górcső alá.

1. A privát és a publikus szféra határainak elmosódása

Az emberi cselekvések egy része a másokkal való nyilvános érintkezés, a nyilvánosság előtt zajló kommunikációk körébe tartozik. A klasszikus jogfelfogás szerint ezek a cselekvések legitim módon szabályozhatók, így például azt, aki egy idegennek szándékosan fizikai vagy vagyoni kárt okoz, büntető-, illetve magánjogi felelősség terheli, az állam pedig szabályozhatja saját intézményeinek működését. A feministák e szférát tartják „publikusnak” (*public*).

Ezzel szemben a személyes magánszféra körébe tartozó cselekvések alkotják a „privát” (*private*) szférát. A klasszikus jogfelfogás szerint az e körbe tartozó cselekvések szabályozásától az államnak tartózkodni kell. A privát szféra a piacot és a családot foglalja magába. A feministák kritikája különösen ez utóbbit érinti. A családi élet érinthetetlensége a nők elnyomásának kulcsfontosságú eszköze volt, hiszen a házasságban bántalmazott vagy megerőszakolt nők nem, vagy csak korlátozott mértékben számíthattak az állam segítségére. Jogi formáját tekintve ez az elnyomás változott a történelem folyamán. Kezdetben a jog nyíltan elismerte a férjnek azt a jogát, hogy megfenyítse feleségét (*right of chastisement*), a házasságon belüli nemi erőszak kapcsán pedig a feministák mindmáig sűrűn idézik az angol Matthew Hale 1736-ban kifejtett doktrínáját, melynek értelmében a férj fogalmilag nem követhet el – büntetőjogi értelemben vett – nemi erőszakot a feleségén, a feleség ugyanis, amikor szabad akaratából beleegyezett a házasságba, mintegy testileg is átadta magát férjének.¹⁴ Később, a 19. század folyamán a fenytési jogot eltörölték, ám a bíróságok ezután is tartózkodtak attól, hogy beavatkozzanak a házaspárok tettelegességig fajuló vitáiba. Íté-

1. nem, vagy
nem vagy [pordanyk]

¹³ RHODE, Deborah L.: Feminist Critical Theories. *Stanford Law Review*, 42. (1990) 3. sz., 637. o.

¹⁴ „Ámde a férj nem találtathatik bűnösnek a megbecstelenítés deliktumában, amennyiben tettét törvényes feleségén követi el, midőn a kölcsönös házassági fogadalomból és szerződésből fakadóan a feleség férje kezébe adta magát e végből, s szavát nem másíthatja meg.” („But the husband cannot be guilty of a rape committed by himself upon his lawful wife, for by their mutual matrimonial consent and contract the wife hath given up herself in this kind unto her husband, which she cannot retract.”) HALE, Matthew: *Historia Placitorum Coronae. The History of the Pleas of the Crown*. Vol. I. London, 1800. 628 [629]. o.

leteik indokolásában morálisan ugyan elítélték a házastárs sérelmére elkövetett, mégoly csekély súlyú erőszakos magatartást, ám az elkövetőt – jellemzően a férjet – nem vonták felelősségre, és azzal érveltek, hogy ha így tennének, felborítanák a magánélet szentségét, végső soron a társadalom egyik legalapvetőbb pillérét ingatva meg ezzel.¹⁵ A privát szférába tartozónak tekintett családi élet az elnyomás színterévé vált, és mint ilyen, hatalmi, ezáltal politikai relációvá vált, s ennek következtében a feminista jogelmélet számára kilépett a publikus szférába.

Francis E. Olsen részletekbe menően vizsgálta a piac szabályozása körüli diskurzust, és arra a megállapításra jutott, hogy az ennek során elhangzó érvek feltűnő párhuzamokat mutatnak a családi életbe való állami beavatkozás kapcsán felhozható érvekkel. A kérdés vizsgálatához két dichotómiát állít fel: megkülönböztethető egyrészt a piac mint a publikus szféra része, valamint a család mint a privát szféra része, másrészt az állam mint publikus entitás, valamint a „civil társadalom” (*civil society*),¹⁶ mely a családot és a piacot is magába foglalja. Meglátása szerint a piac működésébe történő állami beavatkozás ellen két tipikus érvet hoznak fel a kritikusok. Az első értelmében a piac érzékeny a külső hatásokra, ezért a beavatkozás könnyen vezethet előre nem látható, káros eredményekre. A második érv szerint a piac nagyon ellenálló a külső beavatkozással szemben, és minden ilyen törekvés kudarcra van ítélve, mert a piac szereplői megkerülik őket.¹⁷ Ezekkel analóg módon megfigyelhető, hogy a családi élet vonatkozásában is hivatkoznak a családon belüli, kifinomult viszonyok megbolygatásának káros mivoltára, valamint arra, hogy ténylegesen lehetetlen

1. –
előző sorba [ildikoberci]

http://books.google.hu/books?id=2KoDAAAQAAJ&printsec=toc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2013. 10. 24.) Mellékesen megjegyezhető, hogy Hale álláspontja szerint a kényszer útján létrejött vagy egyéb okból érvénytelen házasság sem jogositja fel a feleséget a férj elleni vádemelésre, a feleség **beleegyezése**² ugyanis érvényessé teheti a házasságot. Eltérő szabályozás alá esik a házasság, amelynek semmisségét a bíróság megállapíthatja. Ugyancsak megáll a férjrel szemben a nemi erőszak vádja, amennyiben harmadik személlyel való közösülésre kényszeríti feleségét. Vö. uo. E meglehetősen tág korlátok persze mai szemmel – illetve a korabeli nők szemével – nézve aligha teszik humánusabbá a doktrínát.

¹⁵ E fejlemények áttekintéséhez lásd különösen SIEGEL, Reva B.: The Rule of Love. Wife Beating as Prerogative and Privacy. *The Yale Law Journal*, 105. (1996) 8. sz., 2121–2153. o. A nők házasság alatt szerzett keresményéhez való joga tekintetében lásd ehhez különösen SIEGEL, Reva B.: The Modernization of Marital Status Law. Adjudicating Wives' Rights to Earnings, 1860-1930.³ *The Georgetown Law Journal*, 82. (1994) 7. sz., 2132–2149., valamint 2168–2210. o.

¹⁶ OLSEN, Francis E.: The Family and the Market. A Study of Ideology and Legal Reform. *Harvard Law Review*, 96. (1983) 7. sz., 1501. o. A „civil társadalom” kifejezés ebben a kontextusban a személyközi viszonyok körét jelenti, amelyekbe az állam legfeljebb „külső” szereplőként avatkozik be. Hasonló felosztást alkalmaz LACEY, Nicola: Theory into Practice? Pornography and the Public/Private Dichotomy. *Journal of Law and Society*, 20. (1993) 1. sz., 94. o.

¹⁷ OLSEN: The Family and the Market. 1503. o.

2. **beleegyezése**
bele-egyezése
[borsosagnes]

3. **1860-1930.**
1860--1930. [ildikoberci]

érvényre juttatni a szabályozást (például nem állhat a nap 24 órájában rendőr minden bántalmazott nő mellett).¹⁸

A piac és a család kritikája szintén két komponensre osztható: egyrészt mindkét területen gyakran kényszer hatása alatt cselekszenek bizonyos szereplők (például a munkavállalók gazdasági, a nők érzelmi nyomásra), másrészt az állam a be nem avatkozás esetén valójában nem semleges, hanem bizonyos felek (nagyvállalatok, férfiak) érdekeit szolgálja.¹⁹ Fontos ellentét azonban, hogy míg a piac deregulációjának központi gondolata az egyenlőség, vagyis az, hogy a gazdasági kapcsolatokat melérendelt, jogilag egyenlőnek tekintett személyek alakítják, addig a családi élet szabályozatlanul hagyásával az egyenlőtlenség termelődik újra, mivel a család természetesként elfogadott rendje szerint a feleség engedelmességgel tartozik férjének, a gyermekek pedig szüleiknek. A családi életben az egyenlőség helyreállítása jelené a beavatkozást.²⁰

2. Az esszencializmus–antiesszencializmus vita

Nehéz pontosan behatárolni, mely elképzeléseket valló szerzők sorolhatók az ún. „esszencialisták”,¹ és melyek az ún. „antiesszencialisták” körébe. A feminista szakirodalomból ugyanis az tűnik ki, hogy e szembenállás kétféleképpen, két alapvető kérdés kapcsán is megfogalmazható.

Az első kérdés azzal függ össze, hogyan pozicionálják magukat a feministák az elméletük magvát alkotó társadalmi viszonyok közt. A feminizmus társadalomelméleti paradigmája a férfiak általi alávetettség ténye, célja pedig az alávetettség megszűntetése. Ahhoz, hogy az irányzat képviselői törekvéseiket megfelelően artikulálják,

¹⁸ Uo. 1506–1507. o. Érdekességképpen megemlíthető, hogy hazánkban az elmúlt években a Vodafone Magyarország a Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesülettel összefogva kialakított egy programot, melynek lényege a következő: a szolgáltatást igénybe vevő nők egy jeladót kaptak, amivel bántalmazás esetén – jelen esetben egy társaság ügyeleti közreműködése segítségével – azonnal riaszthatták a rendőrséget. A program az értékelés szerint alapvetően eredményesnek bizonyult, és azt mutatja, mégiscsak lehetséges, hogy a „nap 24 órájában” rendelkezésre álljon a rendőr. Ugyanakkor vegyük észre, ² ² a törzsszövegben olvasható ellenvetés érvényén ez vajmi keveset változtat, hiszen itt arról van szó, hogy a rendőrség riasztása vált technikailag hatékonyabbá, így a rendőrség gyorsabban kiérkezhet a helyszínre, és a felelősségvonnás is nagyobb eséllyel történhet meg. A törzsszövegben található kijelentés az állam korlátaira utal, amelyek továbbra is léteznek, az e helyütt ismertetethez hasonló programok a piac és a civil társadalom együttműködése folytán valósulhatnak meg. Az ilyen programok bizonyos szempontból a feminizmusnak az állami beavatkozást rendszerint szorgalmazó álláspontját gyengítik.

¹⁹ Uo. 1508–1509. o.

²⁰ Uo. 1504–1505. o.

1. „esszencialisták”,
a , törlendő [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[jldikoberci]

szükséges konkretizálni az alávetettség természetét. Ezzel összefüggésben kell meghatározni azt, létezik-e olyan közös tapasztalat, amelyet minden nő átél, és amelynek révén a nők egységes társadalmi csoportként kezelhetők. Azokat, akik e kérdésre igenel felelnek, az esszencialisták táborába sorolják, ezzel szemben a nemleges választ adók az antiesszencialisták körét alkotják.

A második kérdés azzal kapcsolatos, kimutathatók-e természetes különbségek a férfiak és a nők között. A nyilvánvaló biológiai eltérések értelemszerűen nem tartoznak ide, azonban egyes szerzők hajlanak arra az álláspontra, hogy bizonyos jellemvonások, gondolkodásmódok inkább a nők sajátjai, mások a férfiak körében fordulnak elő gyakrabban. E felfogás képviselői sűrűn találják magukat az esszencializmus „skatulyájában”. Velük szemben az antiesszencialisták úgy tartják, a „férfias” és „nőies” magatartásminták semmi egyebek, mint társadalmi képződmények: az emberek interiorizálják a maguk körül látott mintákat (például a nő összetartja a családot, a férfi megteremti a család anyagi biztonságát), mindez azonban nem az emberi természetből fakad, hanem társadalmi konstrukció.

Erre a különbségtételre meglátásunk szerint fontos felhívni a figyelmet. Jane Wong az esszencializmus–antiesszencializmus vita természetét és korlátait elemezve az esszencializmus definícióját az „esszencia”, azaz „lényeg” szóból vezeti le, és miközben rámutat arra, hogy ez a „lényeg” lehet biológiai vagy pszichológiai természetű, úgy fogalmaz, az „esszencializmus feltételezi, hogy minden nő ugyanazon inherens tulajdonságokkal rendelkezik”.²¹ Ez a definíció azonban túlságosan sommás, és elfedi azt, hogy a különböző esszencializmuskritikák különböző problémaköröket implicálnak. Illusztrációképpen utalhatunk Carol Gilligan elméletére, amely szerint különbség tehető „férfi” és „női” tulajdonságok között (például a versengés férfi sajátosság, a kooperáció női). Ezt az álláspontot a feminizmuson belül többen kritizálták azért, mert a társadalomba beágyazódott sztereotípiák megerősítéséhez vezethet, vagyis ahhoz, hogy a „női” jelleg a pozitív előítéletekkel válik azonossá. Catharine MacKinnon e kritikusok közé tartozott.²²

A helyzet iróniája azonban, hogy mások MacKinnont is esszencialistának tartották, és emiatt kritizálták. MacKinnon álláspontja szerint minden nő közös élménye az alávetettség. Kritikusai szerint azonban ez a meglátás valótlan és torzító, ugyanis nem veszi tekintetbe a más különbségek alapján létrejött alávetettségi

1. tartásminták semmi egyebek, mint...
laza szedés [pordanyk]

²¹ „Either way, essentialism assumes that all women share the same inherent characteristics.” Wong, Jane: The Anti-Essentialism v. Essentialism Debate in Feminist Legal Theory. The Debate and Beyond. *William & Mary Journal of Women and the Law*, 5. (1999) 2. sz., 275. o.

²² Feminist Discourse, Moral Values, and the Law—A Conversation. *Buffalo Law Review*, 34. (1985) 1. sz., 74. o.

viszonyokat – például a faji diszkriminációt.²³ Még fontosabb az az ellenvetés, hogy a nők közösségén belül is más-más élmények fűznek össze egyes csoportokat. Kimberle Crenshaw például arra mutat rá, hogy a feminista törekvések csak a középosztálybeli fehér nők tapasztalataiból indultak ki, ám figyelmen kívül hagyták, hogy a színes bőrű nők helyzetét a középosztálybeli fehérekéhez képest más tényezők (is) meghatározták, mindenekelőtt a rabszolgamúlt, az ebből fakadó marginalizálódás, valamint az a szexuális hierarchia, amelynek révén „becsülete” csak a fehér nőknek lehetett, ehhez képest a színes bőrű nők fehér férfiak általi megerőszakolása társadalmilag nem számított kirívó tetteknek, ezért jogi szankciója is rendszerint elmaradt, ugyanakkor a fehér nők színes bőrű férfiak általi megerőszakolása megbocsáthatatlan gaztettnek számított, mely gyakran lincselésbe torkollott.²⁴ Míg a múltban a fehér nőket állítólagos „törekenységük”, „kifinomultságuk” miatt tartották távol a közügyektől, a színes bőrű nők rabszolgaként éppoly keményen robotoltak, mint a színes bőrű férfiak, és a színes bőrűek társadalmi marginalizálódása révén a 20. században is más problémákkal szembesültek, mint a fehér nők, ezért nem lehet „a” nők mint homogén közeg közös tapasztalatairól beszélni.²⁵

E hosszas ismertetéssel azt kívánjuk érzékeltetni, hogy míg a Gilligan és MacKinnon közötti vita a férfiak és a nők viszonyával, hasonlóságaival és különbségeivel kapcsolatos, addig a faji kritikák arra világítanak rá, hogy a nők közösségén belül is kimutathatók eltérések. Wong definíciója elmulasztotta ezt a pontosítást – és jellemzően a feminista szerzők sem explikálják a problémát –, holott az esszencializmus–antieszencializmus vita a két témakör közül bármelyiket érintheti. Az, hogy Catharine MacKinnon az egyik nézőpontból esszencialistának, a másiktól antiesszencialistának tűnik, plasztikusan illusztrálja a fogalmi kavargást is, ami ezt a vitát övezi.

Röviden szót kell még ejteni az ún. „stratégiai esszencializmus” gondolatáról. Egyes feministák azt vallják, a perekben a nőknek jól beazonosítható érdekekkel rendelkező, és ebből a szempontból egységes csoportként kell megjelenni, mert ez segíti elő az érdekérvényesítés hatékonyságát. Más szerzők ezt inkább kontraproduktív-

²³ Deborah L. Rhode munkásságát idézve érzékelteti ezt Wong: *The Anti-Essentialism v. Essentialism Debate in Feminist Legal Theory*. 282. o. Ilyen eset például, amikor a középosztálybeli fehér nő színes bőrű férficselédet alkalmaz. Ekkor arról van szó, hogy a társadalom a színes bőrűeket arra predesztinálja, hogy többségükben alacsony presztízsú, csekély fizetésű munkákból tengődjenek. A középosztálybeli fehér nő ebben a látens hierarchiában magasabb helyet foglal el a színes bőrű férfinnál még akkor is, ha egyébként a középosztálybeli fehér férfi felette áll.

²⁴ CRENSHAW, Kimberlé: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *The University of Chicago Legal Forum*, (1989) 152–160. o.

²⁵ Lásd még HARRIS, Angela P.: Race and Essentialism in Feminist Legal Theory. *Stanford Law Review*, 42. (1990) 3. sz., 588. o.

1. látens
latens [pordanyk]

2. látens
latens [borsosagnes]

nak tartják, és a nők egyetlen csoportként való megjelenítését még ezekben az átmeneti esetekben is ellenzik.

III. A feminista jogelmélet módszertana

A posztmodern jogelmélet örökségét továbbgondolva a feminista jogelmélet képviselői tagadják annak lehetőségét, hogy egyetlen átfogó fogalmi kerettel meg lehetne ragadni a társadalmi tapasztalatok lényegét.²⁶ A feminizmus ezért nem cövekel le egy bizonyos módszertan mellett, hanem épp ellenkezőleg, az alkalmazott módszerek sokszínűségét, a különböző – a tradicionális jogi gondolkodásból hiányzó – nézőpontok szintetizálását preferálja.²⁷

Abrams megfogalmazása szerint az, hogy a feministák egyetlen átfogó ideológia mellett törnek lándzsát, részükről elsősorban stratégiai törekvés, ezek ugyanis radikálisabb fogalmi keretben dolgozzák fel a valóságot, ezáltal pedig figyelemfelkeltőbbek, mint az árnyalt megközelítések.²⁸ Bírálata szerint azonban a valóság bizonyos aspektusainak univerzálisként kezelése több szempontból sem szerencsés: egyrészt e leegyszerűsítés rontja a feminizmus intellektuális megítélését, másrészt kirekesztő a nők olyan csoportjaival szemben, melyek egy adott élethelyzetet másként élnek, éltek meg, mint azt az univerzalizásra törekvő irányzat axiómája leírja (például a konszenzuális nemi aktust valóban szabad akaratból vállaltként fogják fel, szemben MacKinnon elképzelésével, aki ennek lehetőségét az esetek túlnyomó többségében lehetetlennek tartja).²⁹

Részben hasonlókat állapít meg Olsen is, amikor azt írja, a feministák jellemzően három okból idegenkednek az átfogó elméletektől: egyrészt azok alapvetően a férfiai tevékenységéből jönnek létre, márpedig a valóság absztrakt fogalmakká szűkítése a nők kirekesztéséhez vezetett; másrészt a gyakorlati célok elérésére nem mindig hasznosak; harmadrészt redukcionizmusuk gátolja az eltérő élmények figyelembevételét.³⁰ Az alábbiakban a feminizmus interdiszciplinaritására, valamint a narratív jogtudományban a feminista jogelméletben betöltött szerepére történő kitérés után Katharine Bartlett áttekintésére támaszkodva ismertetjük az irányzat leginkább bevett megközelítési módszereit.

²⁶ RHODE, Deborah L.: The „Woman’s Point of View”. *Journal of Legal Education*, 38. (1988) 1. sz., 41. o.

²⁷ BARTLETT, Katharine T.: *Feminist Legal Methods*. *Harvard Law Review*, 103. (1990) 4. sz., 832. o.

²⁸ ABRAMS, Kathryn: *Ideology and Women’s Choices*. *Georgia Law Review*, 24. (1990) 4. sz., 770–771. o.

²⁹ Uo. 772. o.

³⁰ OLSEN, Francis E.: *Feminist Theory in Grand Style*. *Columbia Law Review*, 89. (1989) 5. sz., 1169–1170. o.

1. Feminizmus és interdiszciplinaritás

A jog autonómiájának leomlását és a jogtudomány interdiszciplinárisává válását a szakirodalom jelentős része immár évtizedek óta evidenciaként kezeli.³¹ A bevezetésben említettek alapján már sejthető volt, hogy a feminista jogelmélet más tudományágak eredményeit is rendszeresen hasznosítja. A legnyilvánvalóbb e téren a szociológia: a feminista mozgalmárok empirikus szociológiai adatok segítségével támasztják alá a társadalom megváltoztatására irányuló követeléseiket a nők szempontjából kritikusnak tartott területeken. Több feminista él a pszichológia eszköztárával is, sőt, a később tárgyalandó kulturális feminizmus néhány kimagasló alakja egyenesen pszichológus volt. Ezenkívül a feministák – egyebek között – a filozófia, a történettudomány vagy éppen a vallástudomány eredményeit is hasznosíthatják. Interdiszciplináris szemléletmódjuk jól összefér az ún. „feminista gyakorlati érveléssel”, melynek lényege egy adott helyzet minél szélesebb kontextusban való bemutatása a meggyőzés érdekében.

2. Narratív jogtudomány és feminista jogelmélet

A narratív jogtudomány (*narrative jurisprudence*), avagy a „jogi történetmeselés” (*legal storytelling*) módszertanának lényege abban áll, hogy alkalmazói egyéni – személyes vagy másokkal megosztott –, a jog működéséhez, illetőleg valamilyen társadalmi anomáliához (kirekesztés, bántalmazás stb.) kapcsolódó élményekről számolnak be, és emiatt alkalmazói valamilyen szempontból kritikusan állnak a fősodró, hagyományos jogtudományi diskurzushoz. Ezt az analitikus, absztraháló szemléletmód dominálja, és célja, egyes kritikák szerint, egy szűk közönség, a szövetségi bírúk és a velük rendszeres szakmai kommunikációt folytató személyek – ügyvédek, bírósági munkatársak – megszólítása.³² A történetmeselés céljai sokrétűek lehetnek, azok köre a perspektívák bővítésétől egészen a fennálló paradigmák megingatásáig terjed.

Az irányzat paradigmaticus alapvetései a narratíváknak az emberi megismerésben és gondolkodásában játszott szerepéhez, valamint azok sokszínűségéhez kapcsolódnak.³³ Az ember társadalmi létét, gondolkodásmódját, kultúráját, önmagáról és

³¹ Vö. például POSNER, Richard A.: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987*. *Harvard Law Review*, 100. (1987) 4. sz., 766–777. o.

³² ABRAMS, Kathryn: *The Narrative and the Normative in Legal Scholarship*. In HEINZELMAN, Susan Sage – WISEMAN, Zipporah Batshaw (szerk.): *Representing Women. Law, Literature, and Feminism*. Durham, 1994. 48. o.

³³ Lásd NAGY Tamás: *Josef K. nyomában*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2010. 129. o.

környezetéről alkotott képét események időbeli sorozatából összeálló elbeszélések határozzák meg, melyek jelentőségét ilyenformán nem lehet túlbecsülni. Ugyanakkor egy konkrét eseményről „egymástól különböző és egymással versengő narratívák mondhatók el”, melyek „az elbeszélők érdekeinek és tapasztalatainak különbözőségeit jelenítik meg”.³⁴ A narratív jogtudomány képviselői szerint a jogrendszer működésének, mibenlétének teljesebb megértése csak akkor lehetséges, ha e társadalmi identitást konstituáló narratívák fényében vesszük őket szemügyre. „Egyetlen jogintézmény- vagy előírásrendszer sem létezik azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek elhelyezik és jelentést adnak neki”, fogalmazza meg Cover az ismertetett alapvetést.³⁵

Ugyanakkor a narratívák sokszínűsége azzal jár együtt, hogy a jogi érvelési és döntési folyamatok során dönteni kell az egymással versengő narratívák között, és ez az alárendelt helyzetű társadalmi csoportok szempontjainak figyelmen kívül hagyásával járhat.³⁶ Delgado megfogalmazásában a narratívisták zöme a „nagy vonalakban külső csoportként jellemezhető csoportok tagja, marginalizáltságuk meghúzza a fősodor határvonalát, s hangjukat és nézőpontjaikat – tudatosságukat – elnyomták, leértékelték, abnormálisnak bélyegezték”.³⁷ Amikor a *mainstream* jogtudomány a jog objektivitásának, pártatlanságának szükségességéről beszélve absztrakt szabályokkal regulálja meg az életet, voltaképpen azt tagadja, hogy bizonyos narratívákat előnybe helyez másokkal szemben – ez azonban aláássa a jog morális igazolását. A világ jelenségeinek absztrakt kategóriákba sorolásával ráadásul a jogrendszer szisztematikusan elzárkózik attól, hogy megismerje azokat az egyéni és társadalmi következményeket, amelyeket az ily módon megfogalmazott jogi normák alkalmazása eredményez.³⁸

³⁴ Uo.

³⁵ „No set of legal institutions or prescriptions exists apart from the narratives that locate it and give it meaning.” COVER, Robert M.: Foreword: Nomos and Narrative. *Harvard Law Review*, 97. (1983) 1. sz., 4. o.

³⁶ NAGY: *Josef K. nyomában*. 132. o.

³⁷ „Many, but by no means all, who have been telling legal stories are members of what could be loosely described as outgroups, groups whose marginality defines the boundaries of the mainstream, whose voice and perspective — whose consciousness — has been suppressed, devalued, and abnormalized.” DELGADO, Richard: Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 8. sz., 2412. o.

³⁸ Alfieri megfogalmazásában a tradicionális jogi érvelés „értelmezési erőszakot” (*interpretive violence*) hajt végre a laikus ügyfelek narratíváin, mely háromféleképpen nyilvánul meg: a marginalizálás (*marginalization*), az alávetés (*subordination*) és a fegyelmezés (*discipline*) gyakorlatában. A marginalizálás megalapozza az ügyfél alacsonyabbrendűségét. Az alárendelés ezt az alacsonyabbrendűséget, az ügyvéd-ügyfél viszonyát az alany-tárgy viszonyába ágyazza. A fegyelmezés ezt a hierarchiát oly módon juttatja érvényre, hogy az ügyfél narratíváját elfojtják a jogi diskurzusban. Vö. ALFIERI, Anthony V.: Reconstructing Poverty Law Practice: Learning Lessons of Client Narrative. *The Yale Law Journal*, 100. (1991) 7. sz., 2125. o. Csak jelzőszerűen kell

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. mea-ning.
mean-ing."
[borsosagnes]

3. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

4. Learn- ing
Learn-ing [borsosagnes]

A narrativisták e negatív hatások elkerülését, a jog morális minőségének javítását célozzák meg.³⁹

Az ún. „kisebbségi tudatosság jogelméletei”⁴⁰ – idesorolható mindenekelőtt az ún. kritikai faji jogelmélet (*critical race theory*)⁴¹ és a feminista jogelmélet, de a feminista jogelmélet térnyerését nem sokkal követően kibontakozó szexuális kisebbségek jogelmélete,⁴² valamint a feketék nyomdokain haladó latin kritikai (*LatCrit*) mozgalom⁴³ is ebbe a kategóriába sorolható – kiváltképpen hasznosították a narratív jogtudomány eszköztárát.⁴⁴ Ez tulajdonképpen egyenesen következik a fent ismertetett megfontolásokból. Habár a nők nagyjából az emberiség ötven százalékát – sőt, valamelyest nagyobb hányadát – alkotják, ezért pusztán számszerű alapon nem tekinthetők

utalni rá, mennyire homlokegyenest elűt e konzekvencialista koncepció azoktól a felfogásoktól, amelyek épp abban látják a modern jog sajátosságait – egyben a jogfejlődés megváltoztathatatlan irányát –, hogy a jogi folyamatok professzionális résztvevői elzárkóznak a következményektől és a „külső”, nem jogi szempontok mindig csak egy speciális transzformáción átesve kerülhetnek be a rendszerbe. A hazai jogelméletben Pokol Béla e szemlélet fő képviselője, aki Niklas Luhmann nyomán úgy fogalmaz, a jogdogmatikát a „jogrendszer input hatásaira telepedett mechanizmusnak” lehet felfogni, amely a jogrendszerbe áramló információt a jog szempontjainak megfelelően dolgozza fel, és csak a jogilag releváns tények figyelembevételét teszi lehetővé. Vö. Pokol B.: *Jogelmélet*. Budapest, 2005. 35. o. Mindez következik a jog Luhmann által megfogalmazott autopoietikuss felépítményéből, amelynek alapján a jognak „(s)aját műveleteinek mindegyikével önműveletvégző képességét kell reprodukálnia. A jogrendszer saját szerkezeti stabilitását e rekurzívitás eredményeként nyeri el, s nem pedig előnyös input vagy érdemdús output révén”. LUHMANN, Niklas: *A jog mint szociális rendszer*. Ford. Karácsony András. In Cs. Kiss Lajos – KARÁCSONY András (szerk.): *A társadalom és a jog autopoietikuss felépítése*. Budapest, 1994. 57. o. Az ilyen felfogások alapján a feminista jogelmélet nyílt és következetes konzekvencialista érvelése voltaképpen nem tekinthető a jogelméleti diskurzus részének.

³⁹ Nagy: *Josef K. nyomában*. 132–133. o.

⁴⁰ Uo. 144. o.

⁴¹ Nagy Tamás a *critical race theory* megjelölést a „faji tudatosság jogelmélete” kifejezéssel fordítja abból a megfontolásból, hogy a „faji jogelmélet” elnevezés „számomra az irányzat lényegéhez képest éppen ellentétes irányban mozgó asszociációkkal terhes”. Vö. uo. Megítélésünk szerint, noha a „faji jogelmélet” kifejezés valóban kétes képzetekkel terhes, a „kritikai faji jogelmélet” kifejezés – amellett, hogy szöveghű – megfelelően visszaadja az irányzat lényegét anélkül, hogy félreértésekre adna okot, ezért Nagy Tamással szemben ezt a fordítást alkalmaztuk.

⁴² A „szexuális kisebbség” kifejezés használata indokolt e téren, ugyanis nemcsak a homoszexuális, azaz a saját neműkhöz vonzódó személyek jogi törekvései sorolhatók ide, hanem egyéb, a „heteronormatív” társadalmi rend szempontjából marginalizált, avagy egyenesen nem létezőnek tekintett szexuális önazonosságot való személyek jogi küzdelmei is.

⁴³ A „LatCrit” mozgalom az egyesült államokbeli, egyre gyarapodó latin közösség öntudatosodásából kialakuló mozgalom, mely a „fekete-fehér” kettősséget meghaladva törekszik a jog reformjára az e közösséget kifejezetten érintő területeken. Vö. például VALDES, Francisco: Foreword: Under Construction—LatCrit Consciousness, Community, and Theory. *California Law Review*, 85. (1997) 5. sz., 1087–1142. o.

⁴⁴ A kritikai faji jogelmélet vonatkozásában például Ladson-Billings alapvetésként szögezi le, hogy annak része a történetmesélés. Vö. LADSON-BILLINGS, Gloria: Just what is critical race theory and what’s it doing in a nice field like education? *Qualitative Studies in Education*, 11. (1998) 1. sz., 8. o.

kisebbségnek, nyilvánvaló tény, hogy a nyugati civilizáció történetében sokáig nyílt hátrányos megkülönböztetésben részesültek, ami narratíváik háttérbe szorulását is eredményezte. Természeteszerű hát, hogy a feministák célja e narratívák köztudatba emelése és a jogrendszer folyamatainak ezek szerint való átalakítása. Ugyanakkor a narratívák alkalmazását stratégiai eszköznek is tekintik: egy életteli történet előadása sokkal hatásosabb a meggyőzőerő szempontjából, mint a jogilag releváns tények ismertetése.

A narratív jogtudomány és a feminista jogelmélet kapcsolatát mindmáig a legáltalánosabb módon talán Abrams végezte el, aki arra mutat rá, hogy a narratívák szerepe változó. Vannak olyan megközelítések, amelyek a narratívát csak illusztrációként hasznosítják egy olyan okfejtéshez, amely a tradicionális jogtudomány keretei között marad, más megközelítések a tradicionális jogtudomány alternatívájaként hasznosítják a narratív módszert.⁴⁵ A feminista narrativisták tagadják, hogy a narratív módszerrel szemben számonkérhető lenne az „igazság” (*truth*)⁴⁶ és a „tipikusság” (*typicality*) követelménye. Ez az álláspont levezethető a tapasztalatok és a hozzájuk kapcsolódó narratívák sokszínűségének, az objektív igazság meghatározhatatlanságának alaptéziséből. A valós események nem vázolhatók fel egyetlen elfogulatlan narráció segítségével, ezért a hagyományos értelemben vett igazság elvárása egyszerűen értelmetlen.⁴⁷ A tipikusság esetén pedig felmerül a kérdés, mely csoport szempontjából tipikus valamely tapasztalat.⁴⁸ A fehér és színes bőrű nők élményeinek az esszencializmus–antiesszencializmus vita bemutatása során felmerült különbségei jól illusztrálják e dilemmát.

Bartlett a feminista jogelmélet három fő módszerét különbözteti meg. Ebből legáltalább kettő részben megfeleltethető a narrativista szemléletmód gyengébb, illetve erősebb válfajainak. Tárgyalásuk során ezt is tekintetbe vesszük.

⁴⁵ Áttekintőleg lásd ABRAMS, Kathryn: Hearing the Call of Stories. *California Law Review*, 79. (1991) 4. sz., 982–1012. o. Az erősebb narrativizmus egy szemléletes példája Lahey tanulmánya, mely tulajdonképpen nem egyéb, mint különböző nők megpróbáltatásairól szóló beszámolók laza gyűjteménye. Vö. LAHEY, Kathleen A.: Reasonable Women in Law. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 3–21. o. A tanulmány célja azon helyzetek életközébe hozása, amelyekben a jogrendszer elvárja a nőktől az „ésszerűen gondolkodó (férfi)ember” (*reasonable man*) mércéje szerinti magatartást, ám ez a mérce csupán megerősíti a nők szisztematikus elnyomását.

⁴⁶ Természetesen az e helyütt alkalmazott „igazság” szó a „valóság”, nem az „igazságosság” szinonimája.

⁴⁷ ABRAMS: Hearing the Call of Stories. 1020. o.

⁴⁸ Uo. 1028. o.

1. **A.:**
előző sorba [pordanyk]

2. **(rea-**
köv. sorba
[borsosagnes]

3. A „nőkérdés” felvetése

A feministák állandó jellegű észrevételei közé tartozik a látszólag semleges vagy objektív jogszabályok, illetve joggyakorlat genderszemponitú kritikája. A „gender”¹ a társadalmi nemet jelenti, és szembeállítható a biológiai nemmel („sex”)². Ez utóbbi esetében a biológiai tényezők a meghatározók, vagyis biológiailag attól függ, valaki nő-e vagy férfi, hogy milyen elsődleges, illetve másodlagos nemi jelleget mutat. A társadalmi nem ezzel szemben azoknak a tulajdonságoknak az összessége, amelyeket egy adott társadalomban valamely nem képviselőihez kapcsolnak. Noha a gyakorlatban a két fogalom jellemzően találkozik (azaz a női sztereotípiák alanyai biológiailag is nők), a feministák többnyire a „gender”³ kifejezést alkalmazzák, érzékelve, hogy a megkülönböztetés, amely ellen küzdenek, társadalmi eredetű.

A nőkérdés felvetése nem jelent egyebet, mint a nők nézőpontjának bevitelét valamilyen társadalmi norma vagy gyakorlat értékelésébe. Bartlett megállapítja, hogy a nők régóta alkalmazzák ezt a megközelítésmódot, ugyanakkor hozzáteszi, a kezdeti törekvések nem elsősorban arra irányultak, kihagyták-e a női nézőpontot, hanem csupán arra, hogy ezt a kihagyást indokolták-e a berögzült nemi szerepfelfogások.⁴⁹ A korai törekvések közé sorolható a *Supreme Court* által 1873-ban, a *Bradwell v. Illinois-ügyben*⁵⁰ hozott ítélete.⁵⁰ Az ügyben az volt a kérdés⁴ Illinois tagállam szabályozása kapcsán,⁵ megtagadható-e alkotmányosan a nőktől, hogy ügyvédi praxist folytassanak. A *Supreme Court* többsége ezt alkotmányosnak tekintette, Bradley bíró azonban párhuzamos véleményt fogalmazott meg, melyben kifejezetten úgy érvelt, hogy a női nem „természetes és ildomos félénksége és finom jelleme” (*natural and proper timidity and delicacy*) egyértelműen alkalmatlanná teszi a nőket bizonyos foglalkozások ellátására, és mivel a nő alapvetően az „otthon szférájában” (*domestic sphere*) töltheti be rendeltetését, ezért semmi kivétivaló nincs abban, ha ez a tétel jogban is kifejezésre jut.⁵¹

A feministák sokáig csekély eredménnyel kritizálták a fentihez hasonló beidegződéseket. Törekvéseik szempontjából fontos fordulópontként értékelik a *Supreme Court* 1971-es, a *Reed v. Reed-ügyben*⁸ hozott döntését.⁵² Az indítványozók Idaho tagállam törvényét támadták, melynek értelmében az állami hagyatékogdozók (*public administrators*) kiválasztásánál előnyben kell részesíteni a férfiakat a nőkkel szemben. A tagállam úgy érvelt, hogy a férfiak otthonosabban mozognak az üzleti ügyek-

⁴⁹ BARTLETT: *Feminist Legal Methods*. 838. o.

⁵⁰ 83 U. S. (16 Wall.) 130.

⁵¹ Vö. 83 U. S. (16 Wall.) 138–139.

⁵² 404 U. S. 71.

1. „gender”

kurzív [pordanyk]

2. („sex”).

kurzív [pordanyk]

3. „gender”

kurzív [pordanyk]

4. kérdés

kérdés, [pordanyk]

5. Illinois-ügyben

kötőjelet törölni

[borsosagnes]

6. Illinois-ügyben

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.

[pordanyk]

7. kapcsán,

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

8. Reed-ügyben

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.

[pordanyk]

ben, ám a *Supreme Court* ezt nem fogadta el, és az egyenlő törvényi védelem klauzulájába ütközőnek ítélte a kifogásolt rendelkezést.

Ruth Bader Ginsburg megállapítja, hogy az 1970-es években a Warren E. Burger által vezetett *Supreme Court* a nők elleni nyílt diszkrimináció számos formáját alkotmányellenessé nyilvánította.⁵³ Ám a feminista jogelmélet berkein belül is vita folyik arról, ezekhez az eredményekhez milyen gondolatmenet alapján helyes eljutni, ezért nem ritka, hogy – a „női nézőpontot” behozva az elemzésekbe – bírálattal fogadják az olyan jogi fejleményeket, amelyekről a felületes szemlélő azt gondolná, kedvezőek a nők számára.

E körbe sorolhatók az irányzat által mindig megkülönböztetett figyelemben részesített munkahelyi diszkrimináció, azon belül a terhesség miatti piaci hátrányok kiküszöbölése kapcsán kialakított elvek. Az Egyesült Államok szövetségi bíróságai az 1970-es években ezen a területen nem egy fontos döntést hoztak. A *Cleveland Board of Education v. LaFleur-ügy*¹ tárgyát olyan jogszabályok képezték, amelyek a terhes pedagógusokat kötelező jelleggel szabadságra helyezték.⁵⁴ A *Supreme Court* azon az alapon nyilvánította alkotmányellenesnek a kérdéses gyakorlatot, hogy az megdönthetetlen vélelmet állított fel a terhes nők munkaképtelenségét illetően, és ez nem volt megfelelően igazolható.⁵⁵ Nem sokkal később, a *Geduldig v. Aiello-ügyben*⁵⁶ a testületnek olyan jogszabályról kellett döntenie, amely a munkaképtelenségi járadékok juttatásának jogalapjai közül kizárja a terhességet, és úgy ítélte meg, hogy a kérdéses szabályozás nem ellentétes az alkotmánnyal, mert a szabályozás a terhes nők, valamint a nem terhes személyek között különbséget téve ez utóbbiakra egységesen vonatkozik.⁵⁷ Hasonlót mondott ki a *Supreme Court* a *General*

⁵³ GINSBURG, Ruth Bader: Some Thoughts on Autonomy and Equality in Relation to *Roe v. Wade*. *North Carolina Law Review*, 63. (1985) 2. sz., 283. o.

⁵⁴ 414 U. S. 632 (1974). A *Supreme Court* elé került eset két szövetségi fellebbviteli bírósági ügy egyesítéséből alakult ki. A *LaFleur v. Cleveland Board of Education-ügyet*³ (465 F.2d 1184 /6th Cir. 1972.) a hatodik kerületi fellebbviteli bíróság bírálta el, és úgy foglalt állást, hogy a terhes pedagógusok szabadságolása nemi alapú diszkrimináció, mivel eltér attól a bánásmódtól, amelyben a betegségben szenvedő férfi oktatók részesülnek. A *Cohen v. Chesterfield County School Board-ügy*⁴ (474 F.2d /4th Cir. 1973.) a negyedik kerületi fellebbviteli bíróság illetékességébe tartozott; ennek a testületnek a többsége úgy döntött, a szabályozás nem minősíthető nemi alapú diszkriminációnak, mivel nem vonatkozik a nőkre olyan helyzetekben, amelyekben versenghetnek a férfiakkal.

⁵⁵ A *Supreme Court* ezáltal a fellebbviteli bíróságokhoz képest más joggal is döntötte el a jogvitát. Míg ugyanis a fellebbviteli bíróságok a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő törvényi védelmet (*equal protection of the laws*) kimondó rendelkezéséből indultak ki, addig az Egyesült Államok legfőbb bírói fóruma ugyanezen alkotmánykiegészítés megfelelő eljárást (*due process*) előíró rendelkezését vette alapul.

⁵⁶ 417 U. S. 484 (1974).

⁵⁷ 417 U. S. 496, 20. lábjegyzet.

1. LaFleur-ügy

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

2. Aiello-

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

3. Education-ügyet

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

4. Board-ügy

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre vonatkozó útmutató szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

*Electric Co. v. Gilbert-ügyben*⁵⁸ is, a polgárjogi törvény (*Civil Rights Act*) munkahelyi diszkriminációt tételesjogilag tiltó VII. fejezetének értelmezése során.

A felsorolt döntések alapvetően semleges, külsődleges mércével mérnek, csak arra vannak tekintettel, elkülöníthető csoportra vonatkozik-e a kérdéses szabályozás. Herma Hill Kay kritikus ezzel a megközelítéssel szemben. Álláspontja szerint a biológiai eltéréseken alapuló megkülönböztetések kapcsán jellemzően két téves álláspont figyelhető meg: az eltérések minimalizálása vagy eltűlése, és ezek valamelyike gyakran megjelenik a nők helyzetével kapcsolatos jogalkotási, illetve jogalkalmazási gyakorlatban is.⁵⁹ Kay ezekkel szemben egy harmadik alternatívát kínál: ennek értelmében a biológiai eltérések csak akkor tekinthetők jogilag relevánsnak, ha azok a szaporodással összefüggésben merülnek fel.⁶⁰ A *Geduldig-ügyben* például álláspontja szerint tévesen járt el a *Supreme Court*, a munkavállalókat általában tette meg viszonyítási alpnak, ehelyett ugyanis csak azokat kellene a releváns csoportba tartozónak tekinteni, akik valamilyen szaporodással összefüggő tevékenységet végeznek munkaviszonyuk tartama alatt. Ez a csoport két alcsoportra osztható: az egyik csoport tagjai – akik csak a nők közül kerülnek ki – orvosi vizsgálatokra járnak és bizonyos időre képtelenné válnak a munkavégzésre, a másik csoport tagjairól – akik kizárólag férfiak – ez egyáltalán nem mondható el.⁶¹ Másrészt azért is téves a *Geduldig-ügyben* alkalmazott érvelés, mert a férfiak releváns magatartásából nem következik az, hogy a munkavégzésre képtelenné válik, a nőkéből azonban igen, a két nem tagjai tehát e vonatkozásban nem tekinthetők egy csoportba tartozónak.⁶² A nőkkel való egyenlő bánásmód azt követelné meg, hogy munkaképtelenségükért ne érje őket negatív szankció.

A női nézőpont képviselésének tekinthetők az abortuszszabályozás kapcsán megjelenő egyes vélemények is. Így például a *Roe v. Wade-ítélet*^{3,63} sok feminista a testi önrendelkezéshez való jog fontos állomásaként értékeli, e döntésben a *Supreme Court* kimondta – egyebek között – azt, hogy a terhesség első trimeszterében a művi terhességmegszakítás mindennemű jogszabályi korlátozása alkotmányellenes, a magánszférához való jogra (*right to privacy*) tekintettel a döntés kizárólag a nőre és orvosára tartozik. Más feministák azonban bírálják azt, hogy a döntés alapja a magánszférához való jog. A magánszféra a fősodró jogfelfogás szerint az élet olyan

⁵⁸ 429 U. S. 125 (1976).

⁵⁹ Kay, Herma Hill: Equality and Difference. The Case of Pregnancy. *Berkeley Women's Law Journal*, 1. (1985) 1. sz., 22. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Vö. uo. 30. o.

⁶² Uo. 30-31. o.

⁶³ 410 U. S. 113 (1973).

1. Gilbert-ügyben

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre
vonatkozó útmutató
szerint kell a kötőjel.
[pordanyk]

2. ke gyakran megjelenik a nők helyzetével...

laza sor [ildikoberci]

3. Wade-ítéletet

kötőjelet törölni

[borsosagnes]

területét jelenti, amely mentes az illetéktelen „külsősök” – akár az állam, akár más személyek – beavatkozásától. Ám, mint MacKinnon fogalmaz: „míg a privát szféra egyesek számára menedéket kínált, mások számára a poklot jelentette. (...) A hatalommal rendelkező egyének sajátja. A nőket sohasem ruházták fel sem egyéni léttel, sem hatalommal”.⁶⁴ A szemléletet tehát, amelynek alapfogalma a nők elnyomásának eszközeként szolgált, mindenesetül meg kell haladni, és gyökeresen új elvi alapok kidolgozására van szükség.

A narrativista szemléletmód gyengébb alkalmazásának és a női nézőpont megjelenítésének keveredéseként fogható fel Susan Estrichnek a nemi erőszak büntetőjogi szabályozásáról írt terjedelmes tanulmánya. Ezt az írást a nemi erőszak áldozatává vált szerző a bűncselekménnyel kapcsolatos személyes élményeinek ismertetésével kezdi.⁶⁵ A szubjektív nyitány azonban nem eredményez gyökeres megközelítésmódbeli változást,⁶⁶ ugyanis a cikk további részeiben a hagyományos jogtudományban megszokott módon veszi végig a nemi erőszak bűncselekményének tényállási elemeit, majd kritikai szempontból elemez néhány újabb szabályozási megoldást.

A megközelítés újdonsága elsősorban abban áll, hogy Estrich a narratíva révén átélhetőbb módon viszi be az áldozat nézőpontját a kívánatos szabályozás megalkotásának folyamatába, és ezt az áldozatcentrikusságot szintetizálja a büntetőjogi dogmatika elfogadott módszereivel. Ez a legplasztikusabban a sértett beleegyezéséről (*consent*) szóló szakaszban figyelhető meg. A sértett beleegyezése meglétének vagy hiányának bizonyításával kapcsolatos nehézségek a korai feminista szakirodalom figyelmét sem kerülik el. Az ellenállás elégtelenségének felrovása, a sértett „szexuális előéletének” a védelem általi bevonása, és a nemi erőszakkal kapcsolatos közkeletű hiedelmek mind nehezítik az elkövetők felelősségre vonását.⁶⁷ Estrich hasonló bírálatokat fogalmaz meg, amikor a kapcsolódó precedenseket áttekintve észrevételezi, hogy a beleegyezés hiányának megállapíthatóságához a sértett szempontjából igen szigorú elvárásokat kapcsoltak.⁶⁸ Ugyancsak élesen bírálja azt

⁶⁴ „(W)hile the private has been a refuge for some, it has been a hellhole for others(.) ... It belongs to the individual with power. Women have been accorded neither individuality nor power.” MACKINNON, Catharine A.: Reflections on Sex Equality under Law. *The Yale Law Journal*, 100. (1991) 5. sz., 1311. o.

⁶⁵ ESTRICH, Susan: Rape. *The Yale Law Journal*, 95. (1986) 6. sz., 1087–1089. o.

⁶⁶ Vö. ABRAMS: Hearing the Call of Stories. 985–986. o.

⁶⁷ Vö. például HARRIS, Lucy Reed: Toward a Consent Standard in the Law of Rape. *The University of Chicago Law Review*, 43. (1976) 3. sz., 617–628. o.

⁶⁸ Így például egy ítéletben felmentették a terhelteket, mert a sértett csak egyszer kiáltotta a tettesnek, hogy ernessze el, és nem használta fizikai ellenállásra a tagjait. Egy másikban a tagállami bíróság elégtelennek találta a sértett könyörgését és arra irányuló kísérleteit, hogy lelökje magáról a tettest. (Hozzá kell tenni, hogy a *Supreme Court* megváltoztatta a döntést, és elítélte a tettest.) ESTRICH: Rape. 1121–1125. o.

a sztereotípiát, hogy a „nem” sok esetben valójában „igent” jelent, és arra hívja fel a figyelmet, hogy míg az egyik oldalon amiatt aggódnak, nehogy ártatlant ítéljenek el egy visszaélészerű feljelentés miatt, a másik oldalon a sértettektől azt várják el, hogy a végsőkig álljanak ellen a támadónak, függetlenül attól, hogy a dulakodás során akár az életük is veszélybe kerülhet, illetve az erősebb ellenállástól felbőszült támadó súlyosabb sérülést okoz nekik, mint amelyet eredetileg szándékozott.⁶⁹

4. A feminista gyakorlati érvelés

Bartlett meglátása szerint ez a módszer elsősorban azokra a feminista irányzatokra jellemző, amelyek úgy vélik, léteznek bizonyos inherens különbségek a férfiak és nők között, és ezek az érvelési technikában is tetten érhetők, elsősorban abban, hogy a nők jobban odafigyelnek a mindennapi élet gyakorlati szempontjaira, és ezeket nem áldozzák fel az absztrakt mércék kedvéért.⁷⁰ Bartlett először általában a gyakorlati érvelést jellemzi, melyről megállapítja, hogy a felmerülő problémákat nem dichotomizált konfliktusként fogja fel, hanem olyan kérdéskörként, amely számos különböző nézőpontot vonultat fel, és e nézőpontokat nem a rendszer ellentmondásmentességét veszélyeztető hibáknak tekintik, hanem az adott élethelyzet mélyebb megértését és a megközelítések integrációját elősegítő tényezőknek.⁷¹

A „hagyományos” jogelméleti témák között kiemelkedő jelentőséggel bír a szabályok és a standardok mint különböző absztraktsági szintű normatípusok kapcsolata.⁷² Bartlett e kérdéskör alapján is jellemzi a klasszikus gyakorlati érvelést, és rámutat arra, hogy az elsősorban a standardokat preferálja, melyek több lehetőséget hagynak az egyedi szempontok bevonására, ugyanakkor szükség van a szabályokra is, egyebek között azért, mert azok a múlt tapasztalatát halmozzák fel, és kizárják az önkényi lehetőségét.⁷³

A hagyományos gyakorlati érveléshez képest Bartlett abban jelöli meg a feminista gyakorlati érvelés megkülönböztető sajátosságát, hogy míg az előbbi nem kérdőjelezi meg a fennálló normákat kibocsátó közösség legitimitását – és ezáltal természetesen konzervatív –, addig az utóbbi ezt megteszi. A feminizmus szerint már

⁶⁹ Uo. 1128. o.

⁷⁰ Vö. BARTLETT: *Feminist Legal Methods*. 849. o.

⁷¹ Uo. 851. o.

⁷² Vö. például SCHLAG, Pierre: *Rules and Standards*. *UCLA Law Review*, 33. (1985) 2. sz., 379–430. o.; SCHAUER, Frederick: *Rules and the Rule of Law*. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 14. (1991) 3. sz., 645–694. o.; SUNSTEIN, Cass R.: *Problems with Rules*. *California Law Review*, 83. (1995) 4. sz., 953–1026. o.

⁷³ BARTLETT: *Feminist Legal Methods*. 852. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. tat arra, hogy az
elsősorban a...
laza szedés [pordanyk]

önmagában közösségről beszélni problematikus, hiszen a jog nem más, mint egy meghatározott hatalmi berendezkedés megszilárdítása, azaz egy meghatározott csoport domináns pozícióba kerül, egy másik pedig alárendeltbe.⁷⁴ Ugyanakkor a feminista érvelés nem ellentéte a hagyományos gyakorlati érvelésnek, hanem csupán kibővíti azt oly módon, hogy az emberi tapasztalatoknak a korábnál szélesebb tárházát vonja be a diskurzusba.⁷⁵

Bartlett egy tagállami bírósági döntést hoz fel példaként a feminista gyakorlati érveléssel összefüggésben. A *State v. Smith-ügyben*,¹ melyet New Jersey legfelsőbb bírósága bíralt el 1981-ben, egy erőszakos közöszlással vádolt férj hivatkozott a sértettel való házasságára mint büntethetőséget kizáró okra. A bíróság elvetette ezt a védekezést, és indoklásában áttekintette a házasság mint büntethetőséget kizáró ok doktrínájának történetét, a doktrína legitimálására felhozott érveket, a környező társadalmi és jogi kontextust, valamint a terheltnek a vádemelésre okot adó magatartását.⁷⁶ Bartlett méltatja az indoklás alapvetően kontextuális jellegét, ugyanakkor véleménye szerint a bíróság még ennél is tovább mehetett volna, így például részletesebben feltárhatta volna a szóban forgó büntethetőséget kizáró oknak a sértetre gyakorolt hatását.⁷⁷

Noha Bartlett a női nézőpont bevonását és a feminista gyakorlati érvelést külön fogalmakként kezeli, nehéz egymástól megkülönböztetni a kettőt, és a tanulmányban nem vizsgálja kifejezetten a különbségeket. Végül soron mindkét módszer arra irányul, hogy a megszokott vagy kézenfekvő szempontok mellett a jogalkotási és jogalkalmazási folyamatokban további más, értelemszerűen a feministák törekvéseivel összhangban álló szempontokat is tekintetbe vegyenek a döntéshozók. Talán azon az alapon húzható választóvonal a két kategória között, hogy míg a nőkérdés felvetése többé-kevésbé a tradicionális jogi diskurzusban használatos fogalmi keretek között marad, addig a feminista gyakorlati érvelés azok meghaladására törekszik. Így például Kay a *Geduldig-ügy* kapcsolatban az egyenlő törvényi védelem követelményére tekintettel állítja, hogy a női és férfi munkavállalók nem sorolhatók egy csoportba. Ezzel szemben a *Smith-ügy* erényét Bartlett szemében éppen az adta, hogy jogon túli megfontolások is megjelentek az indoklásban.

⁷⁴ Vö. uo. 855. o.

⁷⁵ Uo. 857. o.

⁷⁶ Uo. 858. o.

⁷⁷ Uo. 861. o.

1. Smith-ügyben,

kötőjelet törölni

[ildikoberci]

A jogi könyvekre
vonatkozó útmutató
szerint kell a kötőjel.

[pordanyk]

5. A tudatosságnövelés

Catharine MacKinnon a feminizmus és a marxizmus párhuzamainak ecsetelése során úgy fogalmaz: „(a feminizmus számára a szexualitás azt jelenti, amit a munka a marxizmus számára: valamit, ami a leginkább az ember sajátja, mégis a legnagyobb mértékben fosztják meg tőle”.⁷⁸ A munka is, a szexualitás is társadalmi konstrukció, mely ugyanakkor „konstruálja”, meghatározza az egyén helyét egy adott társadalom hatalmi hierarchiájában. Mind a munka, mind a szexualitás jellemzője, hogy annak egy adott osztály kiélvezi az előnyeit egy másik osztály rovására. Végző soron mind a marxizmus, mind a feminizmus a hatalom, valamint annak elosztásának elmélete.⁷⁹

A tudatosságnövelés mint a feminista jogelmélet módszere e párhuzamnak köszönheti a létét, ugyanis a marxizmus által kidolgozott „hamis tudat” fogalmára vezethető vissza. A módszer elsősorban a radikális feminizmusra jellemző, mi több, ezen irányzat képviselői szerint egyenesen a tudatosságnövelés jelenti „a” feminista módszert. Kiindulópontja az a meglátás, hogy a nők, amíg alávetett állapotban vannak, nem a saját hangjukon szólalnak meg, hanem azt mondják, amit az elnyomó rendszer a „szájukba ad”. „[Ú]gy vélem, a hang, melyen állítólag megszólalunk, valójában nagyrészt a »feminin« hang, a tudatosság nélküli áldozat hangja”, fogalmaz másutt MacKinnon.⁸⁰ A tudatosságnövelés arra irányul, hogy a férfiuralom áldozatait a nyilvánosság elé tárják a patriarchális rendszerről nyert személyes tapasztalataikat, s ezáltal egyrészt felfedjék annak igazi arcát, másrészt tudatosítsák más nőkben, hogy a látszat ellenére elkerülhetetlenül alárendelt pozíciót foglalnak el a társadalomban.

A tudatosságnövelés példája MacKinnonnál Linda Marchiano (művésznéven Linda Lovelace), a *Deep Throat (Mély torok)* című pornográf film főszereplőjének beszámolója személyes hányattatásairól. A nőt elmondása szerint kényszerítették a filmben való szereplésre, bántalmazták és folyamatosan ellenőrzés alatt tartották.⁸¹ Hányattatott sorsát *Ordeal (Megpróbáltatás)* című könyvében tárta a széles közönség elé. MacKinnon szerint Linda esete kiválóan szemlélteti a pornográfia mint a férfiuralom tartozékának valódi természetét: az ugyanis nem más, mint szisztematikus

⁷⁸ „Sexuality is to feminism what work is to marxism: that which is most one's own, yet most taken away.” MacKINNON: *An Agenda for Theory*. 515. o.

⁷⁹ Uo. 516. o.

⁸⁰ „I think that the voice that we have been said to speak in is in fact in large part the 'feminine' voice, the voice of the victim speaking without consciousness.” *Feminist Discourse, Moral Values, and the Law...* 27. o.

⁸¹ MacKINNON, Catharine A.: *A feminizmus változásai. Előadások életről és jogról*. Ford. Borsody Gyöngyi. Budapest, 2001. 153. o.

erőszakot a nőkön, és ilyen módon a férfiuralom egyik legnyíltabb kifejezési módja.

A pornográfiában tulajdonképpen az jelenik meg, milyen képet alkotnak a férfiak a nőkről.

A pornográfia szexualizálja a nemi erőszakot, a testi sértést, a szexuális zaklatást, a prostitúciót és a gyermekek szexuális zaklatását; felmagasztalja, a közvéleménnyel elfogadtatja, hitelesíti és legitimálja ezeket. Erotizálja a dominanciát és az alárendelődést, a visszaélések közös eredőjét. Szexualizálja a hierarchiát, és ezt a szex igazságának és a valóság tükrének nevezi. A pornográfia a nőiséget annak alapján értelmezi, hogy mit várnak a férfiak a szextől.⁸²

Kicsivel később:

(a) pornográfia üzenete egyszerű. A nők valójában kisajátításra és kegyetlenségre vágnak. A nők alig várják, hogy megköttözzék, bántalmazzák, kínozzák, megalázzák és meggyilkolják őket, avagy egyszerűen csak használják őket, hogy a szolidabb változattal szemben se legyünk igazságtalanok. Férfi nézőpontból ez erotikus. A nő szexuális vágya és vonzereje a női alávetettségben, az önrendelkezésről való elragadtatott lemondásban fejeződik ki.⁸³

Az, hogy Linda Marchiano megírta a pornográfiával kapcsolatos tapasztalatait, azért jelentős, mert mintegy „lehullt az álarc” a patriarchális társadalomról, és a valóság feltárlásával a nőknek lehetősége nyílik arra, hogy e tapasztalataikat önmagukra vonatkoztatva felismerjék valódi helyzetüket, elvessek azt az identitást, amelyet a férfiak által meghatározott szemlélet beléjük plántált, és kialakítsák valódi, torzításmentes önmagukat. A Lindával megtörténtek – noha kirívóak – valamilyen szinten minden nő életében megfigyelhetők. „Linda tapasztalata ugyanis egyrésztől egyedülálló, rendkívül elborzasztó, szokatlanul kegyetlen, másrésztől nagyon általános, minden nő által megélt tapasztalat.”⁸⁴ A konkrét esetben a férfiak által létrehozott pornográf médiumok azt sugallják, a nők élvezik a szexuális alávetettség különböző formáit, holott a nők szemében a valóság egészen más. A nőknek ezt a valóságot kell nyilvánosságra hozniuk.

⁸² Uo. 146. o.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 108. o.

IV. A feminista jogelmélet főbb irányzatai és vitáik

Egy olyan elmélet esetében, amelynek képviselői deklaráltnak ódzkodnak a szilárd módszertani alapok lefektetésétől, és a megközelítésmódok sokszínűségének elkötelezettjei, nehéz kristálytisztán elkülöníthető irányzatokat kimutatni.⁸⁵ Ennek ellenére rendelkezésre állnak szempontok, amelyek alapján beazonosíthatók bizonyos főbb ágazatok. Ilyen szempont lehet egy korábbi irányzat későbbi bírálata, a gyökeres megközelítésmódbeli eltérés két irányzat között, vagy éppen az, hogy elsősorban milyen személyi körre koncentrálna elemzéseit az adott irányzat. A feminista jogelmélet irányzatainak taglalása során elsősorban Levit és Verchick felosztására támaszkodunk, amely a mi meglátásainkkal is összhangban van, ugyanakkor röviden arra is rá kell mutatni, hogy a modern jogi feminizmuséhoz hasonló meglátások, törekvések már a 20. század elejéről is megfigyelhetők.

Mielőtt azonban a feminista jogelmélet irányzatainak taglalásába kezdünk, érdemes utalni Olsen áttekintésére. Ő a jog objektivitásáról vallott álláspontok szerint rendszerezte a különböző nézeteket, és három kategóriába sorolta be őket. Az első kategóriába a „jogi reformisták” (*legal reformists*) tartoznak, akik szerint a jog lehet objektív, racionális és elvektől vezérelt (*rational, objective and principled*), ám jelenlegi állapotában a nők kárára nem az, ugyanis az egyenlőség különböző formáit megtagadja tőlük, vagy egyéb módon számukra hátrányosan működik. A második kategóriába azok tartoznak, akik ugyan szintén lehetségesnek tartják a jog objektivitását, azonban elvetik azt a nézetet, hogy e tulajdonságok ellentétpárjai (irracionális, szubjektív stb.) alacsonyabb értéket képviselnének. Végül a harmadik kategóriába sorolható szerzők szerint a jog még elméletileg sem rendelkezhet a felsorolt tulajdonságokkal.⁸⁶ Az alábbiak folyamán mindegyikre láthatunk példát.

1. Előzmények

Habár a feminista jogelmélet kibontakozását nagyjából az 1970-es és 1980-as évektől számíthatjuk, már a 20. század korai évtizedeiben akadtak női csoportok, illetve „magányos harcosok”, akik egy olyan időszakban, amikor a jogász szakmát¹ a csak-

⁸⁵ Vö. például THORNTON, Margaret: The Development of Feminist Jurisprudence. *Legal Education Review*, 9. (1998) 2. sz., 173. o.

⁸⁶ OLSEN, Francis: Feminism and Critical Legal Theory: An American Perspective. *International Journal of the Sociology of Law*, 18. (1990) 205–210. o.

nem kizárólagos férfiuralom jellemezte, nem csekély befolyást gyakoroltak a körülöttük végbemenő jogi folyamatokra. Ezek a jogászok ugyan nem feltétlenül fogalmazták meg tudatosan a patriarchátus leleplezésének és megszüntetésének programját – ebből a szempontból tehát nem nevezhetők „feministának” a szó napjainkban bevett értelmében –, azonban olyan társadalmi problémáknak szentelték figyelmüket és energiájukat, amelyek kárvallottjai túlnyomórészt vagy szinte kizárólagosan nők voltak, és így nem alaptalan a feminista jogi gondolkodás és mozgalom előfutárainak tekinteni őket.

A századforduló tájékán a New York-i egyetem önmagában a női mozgalmárok kisebb „költőfészkévé” vált azzal, hogy 1890-ben az elsők között vett fel nőket is a soraiba.⁸⁷ Az itt végzetek tevékenyen kivették a szavazati jogért való küzdelmekből, kiáltványaikban hangoztatták az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvnek a nőkre való kiterjesztését is, egyúttal – a baloldali mozgalmakkal együttműködve – élesen bíralták a kapitalizmus kizsákmányoló jellegét, kampányoltak a születésszabályozás mellett, és kapcsolódtak a pacifista mozgalmakhoz.⁸⁸

A „különutasok” közé sorolható Anna Moscowitz Kross, akinek tevékenysége sokáig feledésbe merült, és csak a 2010-es évek legelején került ismét a feminista jogtudomány látóterébe, mint a feminista célkitűzések egy korai képviselője. Kross jogot végzett, majd ügyvédként és bíróként is dolgozott. Szegény bevándorló családba születésén személyesen tapasztalhatta meg a marginalizált létet. Jogász pályafutása során jogi és egyéb segítséget nyújtott a törvény által üldözött prostituáltaknak,⁸⁹ később elérte, hogy a fiatalok prostitúáltak ügyeit külön ügytípusként csoportosítsák,⁹⁰ rámutatott arra, hogy az akkoriban rendelkezésre álló jogi eszközök alkalmatlanok a családon belüli erőszak kezelésére,⁹¹ emellett a jogi realistákkal párhuzamosan élesen bírálta azt, hogy az élet sokszínű jelenségeit a jogtudomány homogén kategóriák alá rendeli, és ezáltal a jog folyamatai eltávolodnak a valóságtól.⁹² 1935-ben – mintegy megelőlegezve a kulturális feminizmus arra irányuló törekvéseit, hogy a társadalom elszakadjon a problémák hagyományos jogi úton való kezelésétől – arra tett javaslatot, hogy a prostitúció problémáját ne bírósági, hanem alternatív úton, segítségszolgálatok révén oldják meg.⁹³

⁸⁷ ECKHAUS, Phyllis: *Restless Women: The Pioneering Alumnae of New York University School of Law*. *New York University Law Review*, 66. (1991) 6. sz., 1998. o.

⁸⁸ Uo. 2002–2012. o.

⁸⁹ QUINN, Mae C.: *Feminist Legal Realism*. *Harvard Journal of Law & Gender*, 35. (2012) 1. sz., 29. o.

⁹⁰ Uo. 37. o.

⁹¹ Uo. 40. o.

⁹² Vö. például Moscowitz, Ann: *The Night Court for Women in New York City*. *Women Lawyers' Journal*, 5. (1915) 2. sz., 9. o.

⁹³ QUINN: *Feminist Legal Realism*. 35. o.

2. Az egyenlő bánásmód elmélete, avagy a liberális feminizmus

Levit és Verchick ezt az irányzatot a feminista jogelmélet első hullámához köti,⁹⁴ időben azonban a feminizmus általános történetének második hullámával párhuzamosan jelent meg. Az egyenlő bánásmód elméletének képviselői arra törekedtek, hogy egyenlő társadalmi és politikai lehetőségeket vívjanak ki a nők számára azokon a területeken, ahol a nemnek nincs relevanciája, és ezzel együtt el akarták törölni azokat a jogszabályokat, amelyek a nők védelmére hivatkozva izólálják őket a publikus szférától.⁹⁵ Az irányzatra tulajdonképpen fenntartásokkal alkalmazható az „elmélet” kifejezés, mert nem annyira az átfogó elméletképzés jellemzi – nem is állítható, hogy lenne néhány iránymutató teoretikus ezen a vonalon –, mint a jog megváltoztatására irányuló gyakorlati törekvések. Ezt példázza, hogy az *American Civil Liberties Union* (ACLU), az Egyesült Államok első számú jogvédő szervezete külön munkacsoportot szervezett a nemi diszkriminációval kapcsolatos perek indítására, mely célja a nemi, illetve a terhességen alapuló diszkrimináció felszámolása volt, majd e törekvések kiegészültek a reprodukciós jogokkal. A munkacsoport létrehozása fölött a *Supreme Court* későbbi tagja, Ruth Bader Ginsburg bábáskodott.⁹⁶ Az ACLU egy sor szabályozást sikeresen támadott a *Supreme Court* előtt, így például a testület megállapította, hogy a hadsereg női tagjai ugyanazon ellátásokra jogosultak, mint a férfiak,⁹⁷ úgy ítélte meg, hogy az elhunyt házastárs melletti gyermekevelési támogatás a túlélő férjnek is jár,⁹⁸ alkotmányellenesnek nyilvánította azt a törvényt, amely különböző alkoholkorhatárt írt elő a nők és a férfiak számára,⁹⁹ de a fentebb már említett *Reed v. Reed*-döntés is e körbe tartozik.

Az egyenlő bánásmód elméletének képviselői arra törekedtek, hogy lebontsák a nők és a férfiak közötti „természetes” különbségek képzetét, amely behatárolta a nők társadalomban elfoglalt helyzetét – jellemzően a hátrányukra –, és arról igyekeztek meggyőzni a bíróságokat, hogy a jogi megkülönböztetések legitím indokait újra kell gondolni.¹⁰⁰ Alapvetéseik a következő két tételben foglalhatók össze: 1. tilos minden olyan nemi különbségtétel, amelynek alapja a testfelépítés vagy a társadalmi szerep, illetve 2. ha valamely jogszabály nem alkalmaz nyílt nemi diszkriminációt, rendel-

⁹⁴ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 16. o.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ STROSSEN, Nadine: *The American Civil Liberties Union and Women's Rights*. *New York University Law Review*. 66. (1991) 6. sz., 1949–1950. o.

⁹⁷ *Frontiero v. Richardson*, 411 U. S. 677 (1973).

⁹⁸ *Weinberger v. Wiesenfeld*, 420 U. S. 636 (1975).

⁹⁹ *Craig v. Boren*, 429 U. S. 190 (1976).

¹⁰⁰ GINSBURG, Ruth Bader – FLAGG, Barbara: *Some Reflections on the Feminist Legal Thought of the 1970s*. *The University of Chicago Legal Forum*, (1989) 11. o.

1. előző sorba
[borsosagnes]

2. on
előző sorba [pordanyk]

3. mely
melynek [pordanyk]

4. Reed-döntés
kötőjelet törölni
[borsosagnes]

5. Revi-ew,
Re-view, vagy ne legyen
elválasztva
[borsosagnes]

kezései mégis hátrányosabbak az egyik nemre, mint a másikra, a bizonyítási teher arra a félre hárul, aki a jogszabály indokolhatósága mellett érvel.¹⁰¹ Azokat az élethelyzeteket, amelyeket korábban a „nőiség” természetes velejárójának tekintett a társadalom, általánosabb kategóriák alá igyekeznek vonni oly módon, hogy azokat ne kezeljék más-képp, mint azokat, amelyeket jellemzően a férfiak is megtapasztalhatnak.

Tipikus példája ennek a terhesség szabályozási kérdéseinek megközelítése: az egyenlő bánásmód elméletének hívei úgy érvelnek, a terhesség nem egyéb, mint egy olyan állapot a sok közül, amelynek következtében bizonyos munkavállalók meghatározott időre munkavégzésre képtelenné válnak. Ezért a terhes munkavállalókra egyenlően, minden pozitív és negatív megkülönböztetés nélkül kell alkalmazni a munkaképtelenség esetére irányadó munkajogi szabályokat. Az egyenlő bánásmód elmélete tehát nem más, mint a klasszikus liberális egyenlőségeszmény újragondolása olyan közegben, amely nem zárja ki a nőket az alapvető jogok élvezetéből: az absztrakt jogalanyiség nemre való tekintet nélküli feltételezése.

3. A kulturális feminizmus

A feminizmus interdiszciplináris jellege a kulturális feminizmus esetében különösen szembeötlő, tekintve, hogy az irányzat két leginspirálóbb személyisége, Carol Gilligan és Nancy Chodorow nem is jogászok, hanem pszichológusok. Ez az irányzat az 1980-as években lépett színre. Alaptézise abban ragadható meg, hogy a formális egyenlőség nem mindig eredményez materiális egyenlőséget. Az egyenlő bánásmód elméletének képviselőivel szemben a kulturális feminizmus követői úgy tartják, léteznek releváns, „természetes” különbségek a nők és a férfiak között, és csak ezek figyelembevételével alkotható olyan szabályozás, ami¹ valóban jobbat teszi a nők életét.

A kulturális feminizmus talán legbefolyásosabb alkotása Carol Gilligan nevéhez fűződik. *In a Different Voice* című műve nem jogtudományi, hanem erkölcspszichológiai tárgyú, mindazonáltal a feminista jogi gondolkodás számára is van relevanciája. Kiindulópontként Gilligan kritizálja Lawrence Kohlbergnek a morális gondolkodás fejlődéséről² kialakított tézisének. Kohlberg a morális érettség kialakulását összesen hat stádiumra osztotta fel, melyeket kettesével három fölöttes kategóriába, a prekonvencionális, a konvencionális és a posztkonvencionális szakaszokba rendezte. Röviden azt mondhatjuk, a prekonvencionális szakaszban a büntetéstől való félelem, később a közvetlen szükségletkielégítés határozza meg a döntéseket, a konvencionális szakaszban a cselekvő a személyközi és társadalmi viszonyokban megfigyelt és

¹⁰¹ WILLIAMS, Wendy W.: Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal Treatment/Special Treatment Debate. *New York University Review of Law & Social Change*, 13. (1984-1985) 2. sz., 329-330. o.

1. ami
amely [pordanyk]

2. fejlődésről
fejlődéséről [pordanyk]

3. köv. sorba
[borsosagnes]

átvett mintáknak igyekszik megfelelni, a posztkonvencionális szakaszban pedig már túllép ezeken, és a személyiségi jogok, illetve az univerzális elvek alapján dönt.¹⁰²

Gilligan az ún. „Heinz-dilemmán” mutatja be, miért fut félre Kohlberg elemzése. A kérdés a következő volt: kellene-e orvosságot lopnia a gyógyszertárból Heinznak, ha a felesége halálos beteg, de nincs pénze orvosságra. Egy fiú (Jake) válaszként abból a premisszából indult ki, hogy az élet értékeesebb a pénznél, mert míg pénz szerezhető később is, egy ember nem támasztható fel. Kohlberg mércéje szerint ez egy morálisan érett válasz.¹⁰³ Jake-vel szemben egy lány (Amy) első ránézésre kitérőnek tűnő, sok szempontot bevonó feleletet adott. Szerinte nem kellene lopni, mert van más út is (például a kölcsönfelvétel), de a feleségnek sem szabadna meghalnia. Ha a férfi lop, egyszer ugyan megmenti a feleségét, de börtönbe kerülhet, és közben talán a feleség még rosszabbul lesz.

A lány tehát nem individuumok által végzett „matematikai feladványként” fogja fel a kérdést, hanem emberi viszonyok sokaságaként, így például hangsúlyt fektet arra, hogy a gyógyszertáros tisztában van a feleség állapotával és azzal, milyen következményhez vezetne, ha nem adna neki orvosságot. Kohlberg kategóriái alapján Amy felelete alacsonyabb szintű morális érettséget tükröz, Gilligan azonban bírálja ezt az álláspontot, mert akarva-akaratlanul marginalizálja a női nézőpontot.¹⁰⁴ Gilligan emellett példák sorával támasztja alá a két nem közötti eltéréseket, rámutatván arra, hogy míg a különböző döntési helyzetekben, ahol az önérdeket előmozdító alternatíva választása tűnik ésszerű megoldásnak, a nők rendszerint nem tudnak szabadulni az érdekközpontú és a gondoskodó etika konfliktusától, mert a „helyes” magatartást a gondoskodás jelenti számukra akkor is, ha egyébként belátják, hogy elsősorban saját boldogulásukért felelősek.¹⁰⁵ Hangsúlyozni kell, hogy a kulturális feministák, így Gilligan is – a többi irányzathoz hasonlóan – részben vagy egészben konstruálnak tekintik a férfiak és nők közötti különbségeket,¹⁰⁶ azonban emellett fog-

¹⁰² VÖ. VÁRINÉ SZILÁGYI I.: Amit Lawrence Kohlbergől tudni érdemes: Kohlberg hozzájárulása az erkölcs pszichológiájához. In VÁRINÉ SZILÁGYI I. (szerk.): *Az erkölcs a néző és a cselekvő szemszögéből*. Budapest, 1994. 23–24. o. Hozzá kell tenni, hogy a hatodik stádiumot, amelyben a cselekvő „univerzális princípiumok” alapján dönt, Kohlberg nem mutatta ki empirikusan, annak létére csak következtetett. Uo. 21. o.

¹⁰³ GILLIGAN, Carol: *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, 1982. 25–27. o.

¹⁰⁴ Uo. 28–30. o.

¹⁰⁵ Ennek egyik példája az az eset, amikor a kérdezett alany arról számol be, hogy elsőéves egyetemistaként szakított a párjával, mert nem akart megházasodni és családot alapítani. A döntést úgy jellemezte, hogy helyes volt, azonban ezzel megsértette fő erkölcsi elvét, mely szerint nem szabad másoknak ártani. Vö. uo. 134–135. o.

¹⁰⁶ Így például Nancy Chodorow emellett foglalt állást, hogy a társadalmi nem különbözőségei részben társadalmi konstrukciók, részben egyéni pszichológiai folyamatok eredményeként alakulnak ki. Vö. például

1. dalmi konstrukciók,
részben egyéni...
sorkizárt [ildikoberci]

lálnak állást, hogy a „nőinek” tekintett tulajdonságok sok esetben egy jobb társadalom létrejöttét segítik elő.

Robin West, akit alkalomadtán az irányzathoz sorolnak,¹⁰⁷ noha bizonyos szempontból a kulturális feminizmus meghaladására törekedett,¹⁰⁸ az egyenlő bánásmód elméletének alapjául szolgáló jogi liberalizmus kritikája során modellezi ezt az elméletet és szembehelyezi a kritikai jogi tanulmányok felfogásával. Meglátása szerint – mely némileg emlékeztet Duncan Kennedy individualizmus-altruizmus dichotómiájára¹⁰⁹ – a liberalizmus összekapcsolódik a legfőbb értéknek tekintett autonómia vágyával – az egyéni szabadság vágya –, és ehhez félelem is társul, a másik általi megsemmisítéstől való félelem. E felfogás (melyet West „hivatalos” felfogásnak tekint, szemben a *critik* „nemhivatalos” álláspontjával) elszigeteli az egyént, akihez képest mindenki más „másnak”, az autonómiát potenciálisan veszélyeztető tényezőnek számít, s velük szemben ezért az egyént az ún. negatív szabadságjogok védik. A kritikai jogi tanulmányok elképzelése szerint azonban az emberek kapcsolatok létesítésére töreksznek, és éppen az elidegenedés, az izolálódás jelenti a félelem forrását.¹¹⁰ Korának jogtudományát kritizálva arra mutat rá, hogy az több szempontból és „férfias” (*masculine*): egyrészt a joguralom (*rule of law*) eszméje nem értékeli az intimitást, másrészt nincs tekintettel a nők életét jellemző ellentmondásokra, nevezetesen arra, hogy noha a nők sokra tartják az intimitást, ezért rettegnek az életükbe való behatolástól (*int-rusion*), amelyet a nem kívánt közösülés vagy a nem kívánt terhesség is jelenthet.¹¹¹

A kulturális feminizmus képviselői a gyakorlati jogi életre is alkalmazhatónak, illetve alkalmazandónak vélik a gondoskodás etikáján alapuló megállapításait. Így például a jogi képviselet alapelvei oly módon változnak, hogy az ügyvédnek nem *kizárólag*, hanem *elsősorban* ügyfele érdekeire kell tekinteni. Az utóbbi esetben már mások szempontjai is megjelennek, az ügyfél státusa csupán ezek előtt áll, de nem rekeszti ki őket mindenestül.¹¹² A gondoskodás etikájából következhet olyan hozzáállás is, hogy az ügyvéd minél több érintettet igyekszik bevonni a perbe;¹¹³ továbbá

1. és
is [pordanyk]

CHODOROW, Nancy J.: *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Ford. CSABAI Márta et al. Budapest, 2000. 142. o.; CHODOROW, Nancy J.: Gender as a Personal and Cultural Construction. *Signs*, 20. (1995) 3. sz., 517. o.

¹⁰⁷ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 19., 13. lábjegyzet.

¹⁰⁸ VÖ. WEST, Robin: Jurisprudence and Gender. *The University of Chicago Law Review*, 55. (1988) 1. sz., 13. o.

¹⁰⁹ KENNEDY, Duncan: Form and Substance in Private Law Adjudication. *Harvard Law Review*, 89. (1976) 8. sz., 1713–1737. o.

¹¹⁰ WEST: Jurisprudence and Gender. 12–13. o.

¹¹¹ Uo. 58–59. o.

¹¹² ELLMANN, Stephen: The Ethic of Care as an Ethic of Lawyers. *The Georgetown Law Journal*, 81. (1993) 7. sz., 2680–2681. o.

¹¹³ MENKEL-MEADOW, Carrie: Portia in a Different Voice: Speculations on a Women's Lawyering Process. *Berkeley Women's Law Journal*, 1. (1985) 1. sz., 53. o.

2. C SABAI
nem kiskapitális
[ildikoberci]

az esküdszékkal való kommunikáció folyamán is nagyobb teret kaphatna a kölcsönös megértésre való törekvés, mint az agresszív érvelés.¹¹⁴ Az adverzariális eljárási rendszerekben megszokott „zéró összegű játszma” helyett pedig több figyelmet kapnának a felek konkrét szükségletei,¹¹⁵ és ehhez igazodó vitamegoldási módszer lenne kialakítható. Így például, aki valamilyen vétkes magatartás következtében sérülést szenved, és rendszeres rehabilitációs kezelésen kell részt vennie, annak kézenfekvőbb lehet az időszakonként folyósított kártérítés, míg egy válófélben lévő pár tartásdíjra jogosult tagja – az érvényesítési nehézségekből kifolyólag – praktikusabbnak tarthatja, ha egy tételben kapja a meg² a neki járó összeget.¹¹⁶ Ugyancsak az irányzatra jellemző az alternatív vitamegoldási módszerek bevezetésének, elterjesztésének szorgalmazása.¹¹⁷

Mindezek mellett történt kísérlet az alapjogok elméletének újraértelmezésére is: West úgy érvelt, hogy a liberalizmus elméletén alapuló szabadságjogok mellett szükség volna ún. „gondoskodási jogok” (*rights of care*) bevezetésére is: ezek létjogosultságát az adja, hogy az emberek sebezhető, kölcsönös függésben lévő lények, ezért szükség van olyan jogokra, amelyek a gondoskodás iránti igény megvalósítására biztosítanak lehetőséget.¹¹⁸

4. A dominanciaelmélet, avagy a radikális feminizmus

A radikális feminizmus mind az egyenlő bánásmód elméletét, mind a kulturális feminizmus tanait élesen bírálta. Képviselői szerint az előbbi nem is feminizmus, csupán a liberalizmus elmélete a nőkre vonatkoztatva,¹¹⁹ az utóbbi pedig a férfiak és nők közötti különbségek kiemelésével megerősíti az elnyomást: „ha a nők elismerik a különbözőséget – és a különbözőség dominanciát feltételez, különösen a nemi szerepek esetében – ez jogfosztottságunk tényének és következményeinek elismerését jelenti”.¹²⁰ Mindkét irányzattal szemben általános kritikaként fogalmazták meg, hogy a férfit teszik meg mércének, ezért alkalmatlanok azoknak a radikális változásoknak az elméleti megalapozására, amely a nőket valóban felszabadítaná a férfi-

1. lést szenved, és rendszeres rehabilitációs...
laza szedés [pordanyk]

2. kapja a meg
kapja meg [pordanyk]

¹¹⁴ Vö. uo. 54. o.

¹¹⁵ MENKEL-MEADOW, Carrie: Toward Another View of Legal Negotiation: The Structure of Problem Solving. *UCLA Law Review*, 31. (1984) 4. sz., 801–804. o.

¹¹⁶ Uo. 804–805. o.

¹¹⁷ *Feminist Discourse, Moral Values, and the Law...* 55. o.

¹¹⁸ WEST, Robin: Re-Imagining Justice. *Yale Journal of Law and Feminism*, 14. (2002) 2. sz., 339., illetve 343. o.

¹¹⁹ MACKINNON: Toward Feminist Jurisprudence. 639. o.

¹²⁰ MACKINNON: *A feminizmus változásai*. 36. o.

uralom alól. A liberalizmus egyenlőségszmenye olyan mércével méri a nőket, amelyeket férfiak dolgoztak ki a férfiak által relevánsnak tekintett szempontok alapján; a kulturális feminizmus pedig a férfiak által kialakított, a férfiuralmat alátámasztó sztereotípiákat tartja fenn, hiszen a férfiak uralta társadalomban mindig a „férfiasnak” tartott tulajdonságok biztosítottak több előnyt. A „nőies” tulajdonságok pedig nem szolgálnak egyébre, mint a nők férfiak általi értékelésére. „A nők azért becsülik nagyra a gondoskodást, mert a férfiak a tőlünk kapott gondoskodás szerint értékelnek bennünket, és feltehetően mi is értékelnénk, ha kapnánk. A nők viszonyokban gondolkodnak, mert létezésünket a férfiakkal fenntartott kapcsolataink határozzák meg.”¹²¹

A radikális feminista mozgalom már az 1960-as¹ 1970-es években megjelent az Amerikai Egyesült Államokban. E kezdeti évtizedekben az irányzat elsősorban politikai performanszokban, követelésekben, nyilvános problémafelvetésekben mutatkozott meg.¹²² Az irányzat egyik legnagyobb hatású képviselője a tevékenységét főként az 1980-as években kifejtő Andrea Dworkin volt, a joggal kapcsolatosan a legnagyobb visszhangot kiváltó gondolatok pedig Catharine MacKinnon nevéhez fűződnek.

A radikális feminizmus képviselői nem kevesebbet állítanak, mint hogy a társadalmat¹²³ minden szegmensében a férfiak – mint domináns társadalmi csoport – szemléletmódja határozza meg. A társadalmi intézmények és normák e szemléletmódból fejlődnek ki, és ennek megfelelően alakítják a valóságot. Ez az összefüggés azonban azt eredményezi, hogy a társadalomnak a férfiakon kívül eső résztvevőit egyáltalán nem hallgatják meg. Azok a tapasztalatok, amelyeket egy ilyen társadalmi csoport – jelen esetben a nők – negatívként élnek meg, nem tűnnek negatívnak az uralkodó csoport mércéjével mérve.

A pornográfia megítélése a dominanciaelmélet hívei szerint ennek kiváló példája. A pornográfia megengedhetőségével kapcsolatos diskurzust alapvetően a szó-lásszabadság terjedelme körüli érvek határozzák meg. Ez azonban a női nézőpont teljes mértékű negligálása. A vita során elhangzanak pró és kontra érvek a pornográfia mint obszcén tartalom terjesztésének határait illetően, ugyanakkor e vita során soha nem esik szó arról, hogy az ilyen tartalmak a nők megalázásán alapulnak, egyúttal úgy állítják be a nőket, mintha ezt a megaláztatást élveznék, sőt, kifejezetten kívánják. De ugyanez elmondható a pornográf felvételek előállításában részt vett nők megítéléséről is: a férfi szemléletmódú diskurzusban a nők szabad akaratból „adják el”

¹²¹ Uo.

¹²² A korai radikális mozgalmakhoz lásd például ECHOLS, Alice: *Daring to Be Bad. Radical Feminism in America, 1967–1975*. Minneapolis, 2003⁶. 139–202. o.

¹²³ Tekintve, hogy az irányzat meghatározó gondolkodói az Egyesült Államokból származnak, ezek az állítások értelemszerűen elsősorban arra az országra vonatkoznak.

1. 1960-as
1960-as, [pordanyk]

2. –
köv. sorba [pordanyk]

a testüket, ha pedig valamelyikük később bántalmazásról, kényszerítésről számol be – mint például a fentebb említett Linda Marchiano –, azt a férfiak nem hiszik el. A nők tapasztalatai tehát a jelenlegi társadalmi hatalmi rendszerben egyszerűen nem tudnak bekerülni a nyilvános eszmecserebe. És ez nemcsak a pornográfia vonatkozásában van így: a női létet közelebbről megfigyelve az erőszakos-elynyomó cselekedetek valóságos arzenálja tárul fel előttünk: munkahelyi szexuális zaklatás, nemi erőszak, prostitúcióra kényszerítés, és számos hasonló¹ (elsősorban szexuálisan) agresszív magatartás.¹²⁴

A radikális feministák szemében a nemi viszonyok egyúttal hatalmi viszonyok is: a nők és férfiak közötti hatalmi egyenlőtlenség a szexualitáson keresztül nyilvánul meg. Nem véletlen, hogy a pornográfia vagy a prostitúció kérdésének akkora jelentőséget tulajdonítanak: a „pornográfia hatása túlmutat tartalmán, erotizálja a hierarchiát és szexualizálja az egyenlőtlenséget. A dominanciát és az alárendelődést szexre váltja. Lényegi mozgatóereje az egyenlőtlenség, hatásához elengedhetetlen a szabadság illúziójának az erőszak valóságával való társítása”. Andrea Dworkin megfogalmazásában „(a) tény, hogy a pornográfiát széles körben a »szexualitás reprezentációjának« vagy a »szex ábrázolásának« vélik, csupán azt teszi hangsúlyossá, hogy a nők legalja szajháként való értékelése igen elterjedt, a női szexualitást pedig önmagában és önmagától eredően alacsonyrendűnek és szajhához illőnek tekintik”.¹²⁵

MacKinnon lényegében e gondolatot átvéve írja azt, hogy a

(...) pornográfia a férfuralom szexualitását intézményesíti azáltal, hogy a dominancia és alárendelődés erotizálását a férfi és női szereppel összekapcsolja. (...) A férfiak annak megfelelően bánnak a nőkkel, hogy kinek látják őket. A pornográfia megkönnyíti az értelmezést. A férfuralom feltételei között a férfiak megítélésétől függ, kik lehetnek a nők. A pornográfia ezt csak alátámasztja. A pornográfia (...) a szexualitás valósága.¹²⁶

Másutt Dworkin úgy fogalmaz, hogy a társadalmi alárendelés négy tényezőtől tevődik össze: az első a hierarchia (*hierarchy*), a második a tárgyiasítás (*objectification*), a harmadik az alávetés (*submission*), a negyedik pedig az erőszak (*violence*). E tényezők mindegyike megjelenik a pornográfiában.¹²⁷ Az alávetett nők pedig hall-

¹²⁴ Vö. MacKINNON: *A feminizmus változásai*. 141–144. o.

¹²⁵ „The fact that pornography is widely believed to be »sexual representations« or »depictions of sex« emphasizes only that the valuation of women as low whores is widespread and that the sexuality of women is perceived as low and whorish in and of itself.” DWORKIN, Andrea: *Pornography. Men Possessing Women*. New York, 1989⁴. 201. o.

¹²⁶ MacKINNON: *A feminizmus változásai*. 146–147. o.

1. hasonló,
hasonló [pordanyk]

2. 127
a lábjegyzet szövege
hiányzik az oldalról
[ildikoberci]

3. New
köv. sorba
[borsosagnes]

gatnak ugyan, de ez a hallgatás nem a beleegyezés kifejezése – ahogyan azt egy liberális gondolná –, hanem éppen a tiltakozásé, és erre az elnyomó oldalon nincsenek tekintettel. Más szerzők úgy jellemzik ezt a jelenséget, hogy az elnyomás „elsődleges színtere” a női test: a patriarchális társadalom által normálisként elfogadott bánásmód valójában a nők teste és személye elleni erőszak.¹²⁸

Abból, hogy a pornográfia nem pusztán egyéni szórakozás, hanem egy komplett hatalmi berendezkedés megjelenítője és közvetítője, egyenesen következnek a nőket közvetlenebbül érő legkülönbözőbb szexuális sérelmek. „Ha nemi erőszakról beszélünk, abban mindenki egyetért, hogy a nemi erőszak borzalmas. A nemi erőszak mindazonáltal csak következmény.”¹²⁹ A pornográfia által közvetített nőkép alapján „a nők erre vágnak”.¹³⁰ A jelenlegi büntetőjogi rendszer szisztematikusan hátrányba hozza a nőket, amennyiben sértettként jelennek meg a büntetőeljáráásban. Noha a visszaéléseket elvi szinten helytelenítik az emberek, azt mindig kétkedve fogadják, ha valós nő hozakodik elő valós beszámolóval. A „fennkölt jogi kategóriák” pedig alkalmatlanok a problémák orvoslására.¹³¹

A radikális feminizmus képviselői olyan változásokat szorgalmazznak a jogban, amelyek tekintettel vannak a nők áldozati státuszára a patriarchális rendszerben, és hozzájárulnak a patriarchális társadalmi gondolkodás gyökerestől való felszámolásához. Különösen a férfifuralmat nézetük szerint láthatóan megjelenítő pornográfia, prostitúció és nemi erőszak kérdéseiben álltak elő markáns szabályozási elképzelésekkel. Az irányzat követői a prostitúció esetében az ügyfelek és a futtatók büntetését szorgalmazzák, hiszen maga a prostituált nem egyéb, mint a férfifuralom kárvalottja.¹³² Más elképzelések a nemi erőszakkal kapcsolják össze a prostitúció szabályozását, és olyan szabályozás mellett érvelnek, amely szerint az ügyfél és a prostituált közötti nemi érintkezést beleegyezés nélkülinek kell tekinteni, amennyiben az ügyfél „nem tud ésszerű, etikus magyarázattal szolgálni arra nézvést, miért nem gondolt a kényszerre, illetve miért nem volt arról tudomása (ilyen mértékig

¹²⁷ DWORKIN: *Against the Male Flood*. 15–16. o.

¹²⁸ Vö. például ROWLAND, Robyn – KLEIN, Renate D.: *Radical Feminism: Critique and Construct*. In GUNEW, Sneja (szerk.): *Feminist Knowledge. Critique and Construct*. New York, 2012. 287. o.

¹²⁹ MACKINNON: *A feminizmus változásai*. 161. o.

¹³⁰ Uo. 162. o.

¹³¹ Uo. 161. o.

¹³² Vö. például TAMÁSI Erzsébet: *Egy törvény exportja. A prostitúció szabályozásának svéd modellje. Jogelméleti Szemle*, 2011/4. (<http://jesz.ajk.elte.hu/tamasi48.html>) (2013. 12. 5.). A tanulmány a svéd szabályozást állítja középpontba, de az elején olvasható egy összefoglaló a probléma szabályozásának átfogó elméleti megközelítéséről.

¹³³ „[...] If the client cannot provide a reasonable, ethical explanation for his lack of thought or knowledge of the coercion (such as lack of capacity) the encounter should be seen as non-consensual.” COWAN, Sharon.³

1. **127**
az előző oldalon a helye
[ildikoberci]

2. **133**
ennek a következő
oldalon a helye
[ildikoberci]

3. **coercion (such as
lack of capacity)...**
sorkizárt [ildikoberci]

például a beszámítási képesség hiánya)”¹³³ A pornográfia tekintetében – mint az a fentiek alapján sejthető – a teljes körű, de legalábbis igen szigorú tiltás álláspontjára helyezkednek, ugyanis elvetik a liberalizmus önkéntességen alapuló elméletét, de egyes korai feministákkal ellentétben nem is a szexuális szabadság kifejezőjének tartják a pornográfiát, hanem a patriarchális társadalom egyik elnyomó mechanizmusának.

A dominanciaelmélet feminista kritikáját elsősorban a kulturális feminizmus képviselői fogalmazták meg. Így például Robin West arra mutat rá, hogy a radikális feministák a nők szexuális alávetettségének minden esetét az elnyomással hozzák összefüggésbe. Mind a liberális, mind a radikális feminizmus figyelmen kívül hagyja a nők boldogságának vagy szenvedésének kérdését.¹³⁴ Míg West a radikális feminizmus bizonyos alaptéziseivel egyetért, az abból levont következtetések árnyalás-ára² törekszik, és ennek során azt emeli ki, hogy a női szexuális alávetettség valóban lehet erotikus (és nem pusztán a férfiak uralmának erotizálása), amennyiben az a bizalom kifejezője, s ilyenkor ez pozitív felhanggal is történhet, ezzel ellentétben negatív előjelet kap az alávetés, amennyiben félelemtől indítva történik.¹³⁵ Az embereknek – nemtől függetlenül – természetes igénye az, hogy bizonyos esetekben a másokra hagyatkozhassanak, és a nők erre éppúgy vágnak, mint az autonómiára és az egyenlőségre.¹³⁶ A radikális feministák tehát – számos meglátásuk helytállósága mellett – féloldalas képet adnak a női természetről.

5. A posztmodern feminizmus

A posztmodern fogalmának talán mindmáig meghatározatlan-meghatározhatatlan jellege a feminizmus képviselőit is kihívás elé állította, és tovább nehezítette a feminizmus irányzatainak egyébként is nehézkes elhatárolását. Egy szerző a posztmodern

³ 'Freedom and capacity to make a choice.' A feminist analysis of consent in the criminal law of rape. In MUNRO, Vanessa E. – STYCHIN, Carl F. (szerk.): *Sexuality and the Law. Feminist Engagements*. Abingdon, 2007. 60. o. Hozzátehetjük, a jelenleg hatályos brit szabályozás⁴ bűncselekménynek is⁵ minősíti a szolgáltatás vásárlását olyan prostituálttól, akit kényszerítettek annak nyújtására, függetlenül attól, hogy a kliens tudott-e a kényszerítés tényéről vagy sem.

¹³⁴ WEST, Robin: The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory. *Wisconsin Women's Law Journal*, 3. (1987) 87. o. A tanulmány némi módosítással később újra megjelent; az e helyütt ismertetett vélemények változatlanul megmaradtak. Lásd WEST, Robin: The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory. *Wisconsin Women's Law Journal*, 15. (2000) 1. sz., 155. o.

¹³⁵ WEST: The Difference in Women's Hedonic Lives... (1987) 129. o., illetve WEST: The Difference in Women's Hedonic Lives... (2000) 199. o.

¹³⁶ WEST: The Difference in Women's Hedonic Lives... (1987) 132. o., illetve WEST: The Difference in Women's Hedonic Lives... (2000) 201. o.

1. 133

a lábjegyzetbe tartozó szöveg hiányzik az oldalról (az előző oldalon van) [ildikoberci]

2. árnyalás-ára

árnyalás-ára [pordanyk]

3. In

köv. sorba [borsosagnes]

4. szabályozás

szabályozás is [borsosagnes]

5. is

törtölni [borsosagnes]

fogalmának kétféle jelentését különböztette meg: az ún. „játékos” (*ludic*) posztmodern a nyelv és a valóság közötti kapcsolat viszonylagosságára helyezi a hangsúlyt, és a politikában az uralkodó jelentéstartalmak megingatására törekszik. Az „ellenállási” (*resistance*) posztmodern kiindulópontja más, ugyanis nem a nyelvet, hanem a társadalmi küzdelmeket állítja középpontba, és azt állítja, hogy a jelentéstartalmak mögöttes csoportérdekekből fakadnak.¹³⁷ Ha ezt a distinkciót elfogadjuk, a posztmodern feminizmust egyértelműen az utóbbiba sorolhatjuk.

Az 1991-ben meggyilkolt Mary Joe Frug posztumusz megjelent kiáltványa egyúttal a posztmodern jogi feminizmus alapvető dokumentuma is. Frug a liberális, a kulturális és a radikális feminizmust egyaránt bírálattal illette. Az előbbivel kapcsolatban azt nyilváníti ki, hogy a jogi diskurzus valójában politikai küzdelem a nemi különbségek fölött.¹³⁸ Az utóbbi kettővel szemben pedig egyként hozza fel, hogy mind a férfi, mind a női nemi identitást „anatómiaiailag meghatározottként és pszichológiaiailag kiszámíthatóként” ábrázolja,¹³⁹ ami nincs összhangban a posztmodern sokszempontúságával, és nincs tekintettel arra sem, hogy a nemi különbségek szemiotikai különbségek, azaz társadalmilag létrehozott és értelmezett jelrendszerként jelennek meg, melynek keretein belül az egyének meghatározzák önmagukat.

Frug a női test és a jog kapcsolatáról három megállapítást tett.¹⁴⁰ Egyrészt a jog szabályai lehetővé teszik a női test terrorizálását azáltal, hogy nem nyújtanak elegendő védelmet a fizikai bántalmazással szemben. Másrészt lehetővé, esetenként kötelezővé teszik a női test „maternalizációját” (*maternalization*), azaz az anyaság felé ösztönzik a nőket. Ezek némelyike nyíltan ilyen céllal születik – például a reprodukcióval kapcsolatos vagy a családjogi jogszabályok –, mások burkoltan irányulnak erre akár negatív – ilyen a diszkriminatív piaci gyakorlat alulszabályozása –, akár pozitív módon – ilyenek azok a szabályok, amelyek a terhes nőket közvetetten a munkahely elhagyására sarkallják.¹⁴¹ Harmadrészt bizonyos szabályok lehetővé, esetenként kötelezővé teszik a női test szexualizációját. Frug ennek három módját különbözteti meg: 1. a nemi együttlét egyes formáinak tiltása vagy támogatása; 2. a nemi együttlét fizikai, illetve 3. gazdasági körülményeinek szabályozása.¹⁴²

¹³⁷ EBERT, Teresa R.: The „Difference” of Postmodern Feminism. *College English*, 53. (1991) 8. sz., 887. o.

¹³⁸ FRUG, Mary Joe: A Postmodern Legal Feminist Manifesto (An Unfinished Draft). *Harvard Law Review*, 105. (1992) 5. sz., 1046. o.

¹³⁹ „In their most vulgar, bootlegged versions, both radical and cultural legal feminisms depict male and female sexual identities as anatomically determined and psychologically predictable.” Uo.

¹⁴⁰ Lásd FRUG: A Postmodern Legal Feminist Manifesto. 1049–1050. o.

¹⁴¹ Uo. 1061–1062. o.

¹⁴² Uo. 1063. o.

1. **fema- le**
fe-male, vagy ne legyen
elválasztva
[borsosagnes]

A posztmodern jogi feminizmus leghatásosabb kritikája talán MacKinnon nevéhez köthető. MacKinnon már bírálata elején megismétli a posztmodernnel kapcsolatos azt az általános kifogást, mely szerint a konzisztencia hiánya és a sokféle nézőpont preferálása sekélyességhez és önparódiához vezet, így az irányzatnak elvész a releváns társadalmi mondanivalója.¹⁴³ Ezután szisztematikusan áttekinti a posztmodern filozófia buktatóit. Számunkra talán az az állítása a leginkább figyelemre méltó, hogy a posztmodern végletes relativizmusa árt a feminizmus ügyének. A feminizmus „mindenütt megkérdőjelezi a nők férfiak általi alávetésének kulturális érvényességét”.¹⁴⁴ MacKinnon azt is a posztmodernisták szemére veti, hogy elképzeléseik eltávolodnak a való életől: nem hús-vér nők sorsával foglalkoznak, ellenkezőleg, absztrakt fogalmakká üresítik azokat a tényezőket, amelyek nagymértékben és kézzelfogható módon befolyásolják a nők életét.¹⁴⁵

MacKinnon bírálja továbbá a posztmodernizmus azon álláspontját, hogy követői szerint „az igazság Istennel együtt meghalt, ezért nem léteznek társadalmi tények”.¹⁴⁶ Mivel minden csak olvasat és értelmezés kérdése, az állításoknak nincs igazságtartalma, ennek következtében nincs mód megtudni, hogy „vajon a holokauszta csak kitaláció-e, a nők szeretik-e, ha megerősöztetik őket, a Feketék genetikai okból intellektuálisan alacsonyabbrendűek-e a fehérekénél, a homoszexuálisok pedig gyermekmoleesztálók-e”.¹⁴⁷

6. A kritikai faji feminizmus

A feketék polgárjogi mozgalma, valamint a feminizmus részben egymást követő, részben párhuzamos megerősödéséből szinte szükségszerűen következett, hogy valamilyen képp összefonódjon a két marginalizált csoport nézőpontja. Ez az összefonódás különösen Kimberle Crenshaw és Angela Harris esszencializmuskritikájával vette kezdetét.

¹⁴³ MacKINNON, Catharine A.: Points against Postmodernism. *Chicago-Kent Law Review*, 75. (2000) 3. sz., 693. o.

¹⁴⁴ „Feminism, however, questions the cultural validity of subordinating women to men anywhere.” Uo. 699. o.

¹⁴⁵ Uo. 702. o.

¹⁴⁶ „Postmodernism has decided that because truth died with God, there are no social facts.” Uo. 703. o.

¹⁴⁷ „Apparently it cannot be known whether the Holocaust is a hoax, whether women love to be raped, whether Black people are genetically intellectually inferior to white people, whether homosexuals are child molesters.” Uo. MacKinnon a feketéket következetesen nagybetűvel jelöli: „nem egyszerűen bőrszínnek tekintem, a Feketét, hanem örökségnek, tapasztalatnak, kulturális és személyes identitásnak. Jelentését többek között a rasszizmus, illetve a rasszizmus ellen folytatott öntudatos politikai harc sajátos társadalmi feltételei kölcsönzik.” MacKINNON: *A feminizmus változásai*. 24. o., 12. lábjegyzet.

A kritikai faji feminizmus alapvetésének lényege, hogy a nők nem tekinthetők egységes csoportnak, és a társadalmi elnyomás nem vizsgálható kizárólag a nemek viszonylatában, ugyanis van még legalább egy fontos törésvonal, amely meghatározza az alávetettségi viszonyokat: a faji különbségek. Csak e két törésvonal együttes szemléletével adható valószerű, árnyalt kép a társadalmi elnyomásról. Az erre irányuló követelések elvérté már igen korán megjelentek: a szakirodalom visszatérő jelleggel emlegeti fel a második Nemzeti Női Szavazójogi Gyűlésen (*National Women's Suffrage Convention*) történt esetet, amikor is Sojourner Truth, egy volt rabszolganő szenvedélyes szónoklatában a fehér és a fekete nőekkel szembeni bánásmódban megmutatkozó különbségekre hívta fel a figyelmet.¹⁴⁸

A kritikai faji feminizmus képviselői szerint a fekete nők kétszeres alávetettségben élnek: egyrészt nemük, másrészt bőrszínük miatt. A bíróságok ezért tévesen járnak el akkor, amikor – például diszkriminációs ügyekben – csak fekete személyként, vagy csak nőként kezelik őket, ugyanis a két minőség metszete, az ún. interszekcionalitás (*intersectionality*) az, ami a fekete nők identitását meghatározza.¹⁴⁹

A különböző identitásképző tényezők együttes figyelembevétele a kritikai faji feminizmus sajátos jogi módszere, melyet Matsuda „többszörös tudatosságnak” (*multiple consciousness*) nevez. Megfogalmazása szerint ez a módszer „amellett való tudatos döntés, hogy az elnyomottak szemszögéből nézzük a világot”.¹⁵⁰ Ezen alapvető megközelítésmódbeli különbség mellett az irányzat éppúgy alkalmazza a korábban ismertetett módszereket, mint a feminista jogelmélet többi irányzata. Különösen a narratív jogtudomány megközelítésmódját tekintik célravezető módszernek. Ennek klasszikus példája Patricia Williams tanulmánya, melyben számos,² saját életéből vett példával hozza közel az olvasóhoz a megkülönböztetés élményét.

Abrams meglátása szerint Williamsnél maga a narratíva adja az érvelés magvát, struktúráját,¹⁵¹ és ez a meglátás helytállóan mondható, mert Williams valóban személyes beszámolóik segítségével ingat meg bizonyos jogi eszméket. Így például az egyenlőség eszméjének csalóka mivoltát egy diákok közötti rivalizálással illusztrálja: egy fehér és egy fekete diák azon vitatkozott, van-e színes bőrű őse Beethovennek, és az előbbi haragjában az utóbbi kollégiumi szobájának ajtajára ragasztott egy besatírozott Beethoven-posztert. Williams – egyebek között – kritikusan észrevételezi, hogy

1. Women'
elcsúszott az aposztróf
[ildikoberci]

2. számos,
számos [pordanyk]

¹⁴⁸ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 3. o.

¹⁴⁹ CRENSHAW: *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex*. 144. o.

¹⁵⁰ „The multiple consciousness I urge lawyers to attain is not a random ability to see all points of view, but a deliberate choice to see the world from the standpoint of the oppressed.” MATSUDA, Mari J.: *When the First Quail Calls: Multiple Consciousness as Jurisprudential Method*. *Women's Rights Law Reporter*, 11. (1989) 1. sz., 9. o.

¹⁵¹ ABRAMS: *Hearing the Call of Stories*. 1001. o.

semmilyen szankciót nem szabtak ki, mert az a fehér diák szólásszabadságát sértette volna, mintha a szólásból semmilyen kár nem származhatna.¹⁵² Másutt a rasszista előítéletek társadalmi valóságát ábrázolja olyan beszámolókkal, mint a *Radio City Music Hall Rockettes* táncársulat esete, amely csak mellékes szerepben alkalmazott egy fekete táncosnót, és általában ügyelt arra, hogy a táncosnók ne tűnjenek feketének.¹⁵³ Egy másik példa a New Jersey-i fekete közösség esete, mely tiltakozott az ellen, hogy a körzetükben egy utcát Martin Luther Kingről nevezzenek el, mert félték attól, hogy a feketékre való utalás megbélyegzi a környéket.¹⁵⁴

A kritikai faji feministák arra mutattak rá mind történeti, mind kortárs vonatkozásban, hogy a nők elnyomásának formái a fekete nők esetében a faji szupremácia fenntartásának eszközei is voltak. Így például a rabszolgatartás korában a fekete nők megerősökölése azt eredményezte, hogy alacsonyabb értékű emberként jelentek meg a társadalomban, és ez évszázadokra meghatározta, milyen szerepben jelennek meg a fekete nők az amerikai köztudatban.¹⁵⁵ Ráadásul a fehér nők ellenszenvvel viseltettek az ágyasként tartott feketék iránt, és olykor, ha a rabszolgáságot elleneztek, azt valójában nem humanitárius okból tették, hanem saját pozíciójuk megóvása végett.¹⁵⁶

A patriarchális társadalom különböző megnyilvánulásai sajátos módon érintik a fekete nőket. A fokozatosan emancipálódó középosztálybeli fehér nők fekete cselekedeteket alkalmazva háritották át a háztartás gondjait.¹⁵⁷ A nők által vezetett családok aránya pedig jóval nagyobb a feketék körében, mint másutt, az egyedülálló anyaság hagyományai erősebbek,¹⁵⁸ és az ilyen nőket több elfogadással kezelték, mint a fehér férfiak a fehér egyedülálló anyákat,¹⁵⁹ így a szegénység „feminizálódásának” nevezett jelenség különösen érzékenyen érinti a fekete nőket. A családon belüli erőszak speciális kárvallottjai pedig azok a bevándorló nők, akik a bevándorlási törvény értelmében két év házasság után jogosultak az állampolgárságra, ezért nem mernek kilépni a bántalmazó kapcsolatból, illetve az állampolgársággal rendelkező nőknél

¹⁵² WILLIAMS, Patricia: *The Obliging Shell: An Informal Essay on Formal Equal Opportunity*. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 8. sz., 2134. o.

¹⁵³ Uo. 2138. o.

¹⁵⁴ Uo. 2139. o.

¹⁵⁵ HOOKS, Bell: *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. Winchester, 1990³. 52. o.

¹⁵⁶ Uo. 54. o.

¹⁵⁷ ROBERTS, Dorothy E.: *Racism and Patriarchy in the Meaning of Motherhood*. *The American University Journal of Gender & the Law*, 1. (1993) 21–22. o.

¹⁵⁸ Uo. 23–24. o.

¹⁵⁹ OMOLADE, Barbara: *The Unbroken Circle: A Historical Study of Black Single Mothers and Their Families*. In: FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 185. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. In
köv. sorba
[borsosagnes]

jobban függenek férjüktől jogaik ismeretét illetően, vagy egyszerűen nem ismerik az angol nyelvet.¹⁶⁰

7. A leszbikus feminizmus

A többes identitásból eredő antiesszencializmus másik jelentős példáját jelentik azok a törekvések, amelyek a leszbikus nők sajátos helyzetéből adódó problémákra keresik a megoldásokat. Míg ugyanis a heteroszexuális nők elsődleges törekvései a férfiakkal való viszonyuk egyenlőségéhez kapcsolódnak, és olyan kérdéseket érintenek, mint például a gyermeknevelésben való részvétel, addig a leszbikusok esetében maga a gyermekvállaláshoz való jog sem garantált. A leszbikus feministák célja ezért – csakúgy mint a homoszexuális férfiak mozgalmainak – a heteronormatív – azaz a heteroszexualitást fő értéknek tekintő, a szexuális identitást ebből kiindulva meghatározó – társadalmi rend megváltoztatása, és az azonos neműekhez vonzó nőik számára is kiharcolni azokat a jogokat, amelyek a heteroszexuális többség számára természetesen.

E törekvések magukban foglalják az azonos neműek közötti kapcsolatok természetének bemutatását és az olyan képzetekkel való szembeszállást, miszerint az ilyen kapcsolatok perverzsek vagy deviánsak.¹⁶¹ Az azonos neműek közötti kapcsolatok „emberközelivé tétele” a politikai célokra irányuló pereskedésben is megjelenik.¹⁶² Ugyancsak előkerülnek az ilyen perekben a homoszexuális személyeket érintő egyes kérdésekkel – például a homoszexualitásnak a nevelt gyermekekre való „áttragadásával” vagy a homoszexualitás megváltoztathatatlanságával – kapcsolatos tudományos adatokra való hivatkozások,¹⁶³ valamint az egyenlő elbánáson alapuló érvek.¹⁶⁴

¹⁶⁰ CRENSHAW, Kimberlé: Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43. (1991) 6. sz., 1246–1249. o.

¹⁶¹ Card például különbséget tesz a „szexuális” és az „erotikus” fogalma között: az előbbit biológiai, illetve biológiai alapon társadalmi-politikai fogalomnak tartotta, az utóbbit bizonyos fajta kellemes izgalomokra való képességként jellemezte, amely elsősorban érintés útján, de egyéb módokon is végbemehet. Megítélése szerint az erotikus interakciók mentesek a szexuális kapcsolatokkal együtt járó egyenlőtlenségtől. Lásd különösen CARD, Claudia: Intimacy and Responsibility: What Lesbians Do. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 91–92. o.

¹⁶² LEVIT, Nancy: Theorizing and Litigating the Rights of Sexual Minorities. *Columbia Journal of Gender and Law*, 19. (2010) 1. sz., 25–30. o.

¹⁶³ Uo. 49–61. o.

¹⁶⁴ Lásd különösen NUSSBAUM, Martha C.: A Right to Marry? *California Law Review*, 98. (2010) 3. sz., 694–696. o.

A leszbikus feminizmus kései képviselői kritikusak az ún. „stratégiai esszencializmussal” szemben. Ezt a szembehelyezkedést a kritikai faji feminizmus kapcsán felmerült metszet indokolja: a különböző nemi identitású személyeket a bíróságok egységesen a „homoszexuális” skatulyába rekesztik, tekintet nélkül az ilyen személyek esetleges árnyaltabb önképére, ezért olyan alternatív megoldások kialakítására törekszenek, mint például a „kritikus koalíció” (*critical coalition*), vagyis a különböző érintett csoportok alkalmi pereskedési szövetségének létesítése.¹⁶⁵

8. A pragmatikus feminizmus

Első ránézésre megkérdőjelezhető, mennyire érdemes a pragmatikus feminizmust önálló irányzatként tárgyalni. A feminizmusra ugyanis – mint azt fentebb bemutatuk – általában jellemző a sokszínűsége törekvés, az egységes, univerzális elmélet kialakításától való tartózkodás. A pragmatikus feminizmus viszont abban különbözik a feminizmus többi irányzatától, hogy szem előtt tartja a valóságos korlátokat, és nem idealisztikus állapotokból indul ki, amikor a nők lehetőségeit elemzi. Radin a test áruba bocsátásának piacgazdaságban felvethető kérdésein keresztül illusztrálja az irányzat e sajátosságát. Szerinte, ha a társadalom liberalizálja az ilyen tevékenységet, azzal olyan veszély fenyegeti a nőt, hogy személyiségük egy alapvető része közönséges áruvá degradálódik. Ha azonban ezt a tevékenységet betiltják, azzal a nők örendelkezési szabadságának bizonyos aspektusa csorbul, ami különösen problematikus egy olyan világban, ahol a szegénység feminizálódása létező probléma. Radin ezt a situációt nevezi „kettős köteléknek” (*double bind*): bármelyik megoldást választjuk a jelenkori társadalomban, az káros a nők számára. A dilemmára természetesen kézenfekvő válasz az, hogy meg kell szüntetni az elnyomást, azonban ha ez egy nem ideális társadalomban nem lehetséges, pragmatikus módon kell viszonyulni a problémához, és azt kell megnézni, melyik alternatíva a kisebbik rossz.¹⁶⁶

A pragmatikus feminizmus megközelítésmódja különösen a radikális feminizmusával alkot éles kontrasztot. Emily Sherwin kifejezetten a radikális feministákkal szemben fogalmazza meg azt az ellenvetést, hogy az általuk szorgalmazott cél, a tár-

¹⁶⁵ KARAIAN, Lara: The Troubled Relationship of Feminist and Queer Legal Theory to Strategic Essentialism: Theory/Praxis, Queer Porn, and Canadian Anti-discrimination Law. In FINEMAN, Martha Albertson et al. (szerk.): *Feminist and Queer Legal Theory. Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*. Farnham, 2009. 389–393. o.

¹⁶⁶ RADIN, Margaret Jane: The Pragmatist and the Feminist. *Southern California Law Review*, 63. (1990) 6. sz., 1699–1700. o. A „test áruba bocsátása” itt mind a szexuális szolgáltatások kínálását, mind a béranyaságot magában foglalja.

sadalmilag konstruált viselkedésminták, előírások – a nők felszabadítása érdekében való – eltörlése úgy, ahogy azt elképzelik, nem valósulhat meg, egyrészt azért nem, mert elkerülhetetlen, hogy a nők viselkedése – pusztán emberi mivoltuknál fogva – társadalmilag meghatározott legyen, másrészt ha a bevett társadalmi mintákat a jog eszközával kívánják eltörlőlni, az ilyen előírásokat az emberek többsége jó eséllyel nem követné, hiszen azok ellentétesnek vélt meggyőződésükkel.¹⁶⁷ A feministáknak ezért az elérhető célokra kell fókuszálnia¹ célkitűzéseik során.

A radikális feminizmus képviselőjében MacKinnon nyomatékosan kijelentette, hogy a feminizmus semmilyen kultúrában nem fogadja el a nők alávetését.¹⁶⁸ A pragmatikus feministák azonban árnyaltabban közelítik meg az egyes felmerülő problémákat, és a rész megoldásokra is tekintettel vannak. Egy szerző bemutatja egy afrikai törzs szokását, mely szerint noha az apa vagyonát mindig a legidősebb fiú örökli, az örökségből kötelező azoknak a női örökösöknek is egy darab földet juttatni, akik nem tudnak megházasodni vagy házasságuk meghiúsul. Ez a gyakorlat egy adott helyzetben pozitív lehet, még akkor is, ha nem fogadható el végleges eredményként.¹⁶⁹

Ugyanez a szerző a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló, 1979-ben, New Yorkban elfogadott egyezmény (CEDAW-egyezmény) alkalmazásával kapcsolatban észrevételezi, hogy noha az egyezmény egyes rendelkezései arra kötelezik a részes államok kormányzatait, hogy eltörljék vagy módosítsák a nőket diszkrimináló gyakorlatokat, nem mindig ez a konfrontatív megközelítésmód a célravezető.¹⁷⁰ A cél tehát minden esetben a kézzelfogható megoldások foganatosítása.

9. Az ökofeminizmus

Ez az irányzat bizonyos tekintetben a kulturális feminizmus „zöld ága”. Kiindulópontja az, hogy a modern emberiség a rációt, a technikai fejlődést mindenek elé helyezte, ami a környezet kizsákmányolásával és pusztításával járt. Azokat az értékeket, amelyek e folyamat eszmei gyökeréül szolgáltak (racionalizmus, tudományos gondolkodás), a nyugati társadalmak alapvetően a férfiakhoz társították, ezért a szexizmus és a környezetszennyezés egy töről fakad. A nők és a természet pedig egy „összetett elnyomás” (*compound oppression*) elszenvedői – ez az elképzelés mind az

¹⁶⁷ SHERWIN, Emily L.: The Limits of Feminism. *Journal of Contemporary Legal Issues*, 9. (1998) 254–255. o.

¹⁶⁸ MACKINNON: Points against Postmodernism. 699. o.

¹⁶⁹ NYAMU, Celestine I.: How Should Human Rights and Development Respond to Cultural Legitimization of Gender Hierarchy in Developing Countries? *Harvard International Law Journal*, 41. (2000) 2. sz., 416. o.

¹⁷⁰ Uo. 415–416. o.

„öko-”, mind a „feminizmus” tagokat nélkülözhetetlenné teszi az irányzat meghatározásához, és e komplex szemlélet a társadalom új nézőpontból való értékelését teszi lehetővé.¹⁷¹ Az összetett elnyomás gondolata mellett az ökofeminizmust egyfajta holisztikus szemlélet is áthatja: képviselői az élővilág összetevőit sohasem elszigetelten vizsgálják, hanem egy nagy, összetett rendszer részeként, mely kölcsönhatásban áll más részekkel.¹⁷²

Az ökofeministák alapvetően a feminista jogelmélet módszereit alkalmazzák a környezetvédelemmel összefüggésben is. Így például a környezetvédelmi jogszabályok elemzésénél arra kérdeznék rá, azok mennyire veszik figyelembe a környezetvédelmi szempontból érzékenyen érintett emberek értékeit és tapasztalatait, és rámutatnak arra, hogy a szabályozási megoldások kárvallottjai sok esetben a marginalizált társadalmi csoportok: például a szegények, a nők, a színes bőrűek;¹⁷³ széles spektrumú érveléssel igyekeznek kimutatni a kapcsolatot a környezetszennyezés és a diszkrimináció között;¹⁷⁴ valamint a környezet kizsákmányolása miatt hátrányosan érintetteket az érdekeikért való kiállásra mozgósítják.¹⁷⁵ Emellett a fentebb ismertett irányzatokhoz hasonlóan az ökofeminizmus is elveti az esszencializmust, és a korábbi irányzatok szemére veti, hogy a nőket egységes csoportként jellemezve szem elől tévesztették az elnyomás egyéb formáit.¹⁷⁶ Az irányzat végső célja a „környezettudatos igazságosság” (*environmental justice*) megvalósítása.

10. A feminista jogelmélet kései tendenciái

A fenti elemzésből kitűnik, hogy a feminista jogelmélet meghatározó irányzatai már az 1990-es évek során körvonalazták alapvetéseiket és kibontakoztak. Az eleinte csupán az 1 formális jogok egyenlőségének megvalósítására irányuló mozgalom mélyreható társadalmi elemzéseket végzett, menthetetlenül a jogtudományi diskurzus részévé tett olyan problémákat, amelyek addig rejtve voltak annak képviselői előtt, és a feministák – csakúgy mint az egyéb politikai mozgalmak – markáns újításokat végeztek el a jogi módszertan terén is. Ezek az újítások a tételes jogi szabályozásban is megjelentek, elsősorban a női léttel szorosabb kapcsolatban lévő szabályozá-

1. az
a [pordanyk]

¹⁷¹ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 32. o.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ VERCHICK, Robert R. M.: In a Greener Voice: Feminist Theory and Environmental Justice. *Harvard Women's Law Journal*, 19. (1996) 36–37. o.

¹⁷⁴ Uo. 49–50. o.

¹⁷⁵ Uo. 52–54. o.

¹⁷⁶ Uo. 54–56. o.

si területeken, és ugyan egyre több kísérlet történt más területek – mint például a szerződési jog, a kártérítési jog – átalakítására is, ezek a törekvések kevesebb visszhanggal jártak. Megítélésünk szerint három olyan tendenciát kell okvetlenül megemlíteni, amelyek a feminista jogelmélet további alakulásával szoros összefüggésben állnak.

Egyrészt, legalábbis Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a nők helyzete jelentős változásokon ment keresztül a néhány évtizeddel korábbi állapotokhoz képest. Nem állítható, hogy a feministák által vélhetően ideálisnak gondolt teljes egyenlőség mára hiánytalanul megvalósult volna. Manapság is, hogy csak az európai vonatkozást említsük, rendre hallani arról, hogy a női fizetések elmaradnak a férfiakétól, a nagyvállalatok vezetésében pedig elenyésző a nők aránya. Ugyanakkor az itt ismertetett irányzatok felfutásakor még egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a házasságon belüli nemi erőszak is elítélendő, a családon belüli erőszak és a munkahelyi zaklatás pedig a feministáknak köszönhetően került be a közbeszédbe, és a nők számottevő részvétele a felsőoktatásban éppen csak elkezdődött.

A feministák törekvései számos területen nem valósultak meg, a mozgalomnak így még bőven van feladata – például kevésbé valószínű, hogy a nemi erőszak kapcsán a beleegyezés hiányának meghatározásában komoly változások várhatók –, azt azonban látni kell, hogy a három-négy évtizeddel korábbi állapotokhoz képest jelentős progresszív változások következtek be a nők érdemi jogegyenlősége terén. Ez azt eredményezi, hogy a feministáknak mélyebb összefüggésekre kell felhívni a figyelmet, és nem csupán a nők alávetettségének állítását kell alátámasztaniuk, hanem arra is magyarázatot kell adniuk, hogy a „látszat” ellenére miért nem lehet valódi egyenlőségről beszélni.

Másrészt megfigyelhető, hogy a feminista jogelmélet markánsan eltávolodik az esszencialista kiindulópontoktól, és egyre erősebb antiesszencialista hangok jelennek meg. A kritikai faji feminizmus és a lesbikus feminizmus törekvései ezt kitűnően példázzák: mindkét esetben arról van szó, hogy a nők látszólag homogén csoportján belül egyes részcsoportokat elválaszt a többitől bizonyos sajátos tapasztalat, amely az egyik esetben a csoporthoz tartozók etnikumához köthető, a másikban pedig azok szexuális identitásához. Ez a széttöredezés pedig csak fokozódott azzal, hogy megjelentek olyan törekvések is, amelyek már azt is elutasították, hogy a *gender* fogalmát a férfi-nő² kettősségre korlátozzák, a szexuális orientációt pedig a hetero-, homo-, illetve biszexuális kategóriákra, mert egy sor más, alternatív *gender*ű, illetve szexuális orientációjú ember is létezik, akik a férfi-nő kettősség alapján figyelmen kívül maradnának.¹⁷⁷

¹⁷⁷ MONRO, Surya: Transgender: Destabilising feminisms? In MUNRO, Vanessa E. – STYCHIN, Carl F. (szerk.): *Sexuality and the Law. Feminist Engagements*. Abingdon, 2007. 127–131. o.; Cole,³ Cheryl L. – Cate,⁴ Shannon L. C.:

1. Államokban

Államokban, [pordanyk]

2. fér- fi-nő

férfi-nő [pordanyk]

3. Cole,

kiskapitális [ildikoberci]

4. Cate,

kiskapitális [ildikoberci]

Hasonlóképpen hozzájárult a széttöredezéshez az, hogy a latin nők is hallatni kezdték a hangjukat.¹⁷⁸ Maguk a feministák is egyre inkább arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „az elnyomás különféle formái – a választás- és hatalomnélküliség típusai – összefonódnak. A *gender* alapú elnyomás és az elnyomás egyéb formái – ideértve a faji, a szexualitáson alapuló, az osztályalapú és az etnikai elnyomást – metszik egymást.”¹⁷⁹ A nők közösségén belüli sokszínűség egyre evidensebbé vált, és ezzel együtt a feminizmus is erőteljes összefonódást mutatott más politikai mozgalmakkal, amelyek egy meghatározott embercsoport diszkriminációja ellen léptek fel.

Végül szót kell ejteni arról, hogy egyes irányzatok, szerzők mintha „túlnőnének” a feminizmuson abban az értelemben, hogy noha nézeteik kifejtése során a nők alávetettségének kritikájából indulnak ki, a bírálat mellett egy átfogóbb szemléletmód felé közelítenek, olyasmira felé, amellyel más alapokon is azonosulni lehet. Elsősorban a kulturális feminizmus képviselői sorolhatók ebbe a körbe. Robin Westnél már megfigyelhető ez az elmozdulás: nála a gondoskodási igény erőteljesebb hangsúlyozása nem pusztán a nők felszabadítására irányul, hanem egy emberségesebb, odafigyelőbb társadalom gondolati kereteinek megalkotására is. West kiindulópontja az – a kulturális feminizmus fő képviselőivel összhangban –, hogy a társadalom a „férfiasnak” tekintett értékeket előbbrevalónak tartja azoknál, amelyeket „nőiesnek” neveznek, és ez alapján dolgoz ki olyan fogalmakat, mint a gondoskodási jogok. Márpedig nem kell feministának lenni ahhoz, hogy valaki bírálatot illesse például a túlhajszolt versengésből fakadó anomáliákat vagy a szociális háló túlságosan laza szövését. West egyes elképzelései tehát a nők elnyomásának megszüntetésén túl is releváns üzenettel bírhatnak.

Ugyancsak a kulturális feminizmushoz kapcsolható az alternatív vitamegoldási módszerek preferálása – ezek kívánatos volta bármiféle feminista háttéreszme nél-

Compulsory Gender and Transgender Existence: Adrienne Rich's Queer Possibility. *Women's Studies Quarterly*, 36. (2008) 3–4. sz., 282–283., valamint 285–286. o. Érdekes módon a feminizmus nem mindig volt megértő az „egyéb” kategóriába tartozó emberekkel: a radikális feminizmus egyes képviselői – akik közül talán Janice Raymond volt a legmeghatározóbb – már 1980 körül élesen támadták a transzszexuálisokat, mondván, a nem megváltoztatására irányuló műtétek a patriarchális orvostudomány eszközei arra, hogy a férfiak rendelkezzenek a nők teste fölött, s ezáltal fenntartsák az elnyomást. Ezen álláspont rövid ismertetéséhez és kritikájához lásd HEYES, Cressida J.: Feminist Solidarity after Queer Theory: The Case of Transgender. *Signs*, 28. (2003) 4. sz., 1098–1106. o.

¹⁷⁸ ROMANY, Celina: Gender, Race/Ethnicity and Language. *La Raza Law Journal*, 9. (1996) 1. sz., 50–51. o.

¹⁷⁹ „It is crucial to recognize that various forms of oppression—types of choicelessness and powerlessness—are intertwined. Oppressions of gender intersect with other oppressions, including those of race, sexual-³ ity,³ class, and ethnicity.” Levit,⁴ Nancy: Feminism for Men: Legal Ideology and the Construction of Maleness. *UCLA Law Review*, 43. (1996) 6. sz., 1090. o.

1. egymást.”
egymást”. [pordanyk]

2. Women's Studies
Quar-
terly,
kurzív [ildikoberci]

3. sexuali-
ty,
sexual-ity [borsosagnes]

4. Levit,
kiskapitális [ildikoberci]

kül, pusztán perökonómiai megfontolásból is belátható.¹⁸⁰ Végül hasonló figyelhető meg Joan Williams néhány éve megjelent könyvében is, melynek szerzője arra mutat rá, hogy a piac szisztematikusan hátrányos helyzetbe hozza a gyermekvállaló embereket. Williams itt nemcsak a nőkre, hanem a férfiakra is gondol, hiszen amennyiben ez utóbbiak több időt szeretnének a családjukkal tölteni, akkor nem felelnek meg az „ideális dolgozó” képzetének, aki minden idejét a munkának szenteli.¹⁸¹

V. Feminizmus és jog az Egyesült Államokon túl

Mivel a feminizmus leginkább az Egyesült Államokban szerveződött önálló, tudatos mozgalommá, ezért elsősorban az amerikai feminizmus jogra vonatkozó megállapításait ismertettük. Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül a jogi feminizmusnak az Egyesült Államok határain kívül eső területekre vonatkozó észrevételei, javaslatai sem. Erre tekintettel ehhez kapcsolódóan is nyújtunk egy rövid áttekintést. A problémák sokszínűségére tekintettel kielégítően átfogó kép aligha adható, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy e részben nem elsősorban elméleti, inkább gyakorlati problémákról esik majd szó.

1. Feminizmus, globalizáció, nemzetközi közjog¹⁸²

A globalizáció fogalmának pontos meghatározása mindmáig vita tárgya, az viszont kétségtől megállapítható, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben látványosan felerősödött a világ országainak gazdasági és kulturális összekapcsolódása. Nemzetközi vállalatok a világ távoli pontjain gyártják világszerte forgalmazott termékeiket,

¹⁸⁰ Megjegyezhetjük, hogy ez a belátás is bírálat alá esik. Az ún. *state-of-the-art* megközelítés szerint az alternatív vitarendezési formák csak kiegyensúlyozott hatalmi viszony esetén alkalmazhatók, amennyiben a felek között az egyik fél rovására hatalmi különbségek állnak fenn, vagy ha a konfliktus során erőszak alkalmazására került sor, akkor nem.

¹⁸¹ Williams nézeteit ismerteti KESSLER, Laura T.: *Feminism for Everyone*. *Seattle University Law Review*, 34. (2011) 3. sz., 682–683. o.

¹⁸² A „nemzetközi jog” és a „nemzetközi közjog” fogalmainak tartalma, határai nem teljesen tisztázottak a szakirodalomban. Egyesek az államok egymás közötti, illetve egymás joghatósága alá tartozó polgáiraival, szervezeteivel fennálló viszonyait meghatározó normaanyagot egyszerűen „nemzetközi jognak” nevezik, mások a „nemzetközi közjog” kifejezést adekvátabbnak tekintik. Jelen fejezetben nem kívánunk állást foglalni e vitában, és a „nemzetközi jog”, illetve „nemzetközi közjog” fogalmakat felcserélhetőként alkalmazzuk.

1. A feminista jogelmélet főbb irányzatai...

Feminizmus és jog az Egyesült Államokon túl
[Júliker]

a televízió és az internet jóvoltából azonos kulturális mintákat követnek egymástól akár több ezer kilométerre fekvő országokban, az országok közötti kommunikáció és vándorlás jelentős mértékben leegyszerűsödött. Ez a helyzet természetesen új problémákat eredményez, melyek női vonatkozásait a feminista jogi irodalom igyekezett behatóan feltérképezni. A problémák nemzetközi mérete értelemszerűen azt eredményezi, hogy a feministák a nemzetközi közjog rendszerének is figyelmet szentelnek. Vizsgálódásuk kétirányú: egyrészt bírálják a nemzetközi emberi jogi rendszer természetét, másrészt ellenőrzik az emberi jogoknak a nők vonatkozásában történő érvényesülését.

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy a feministák megkérdőjelezik az emberi jogi mércék egyetemes érvényét, és ezt nem egyszerűen relativista alapon teszik (amely esetben arról lenne szó, hogy az emberi jogok a világ különböző területein másképpen érvényesülnének), hanem arra hivatkozással, hogy az emberi jogok megfogalmazása és érvényesítése során rendszeresen kimarad a női nézőpont figyelembevétele, hiszen e folyamatokban szinte kizárólag férfiak vesznek részt. Ez olyan torz értelmezést eredményez, amely kizárólag a férfi nézőpontot tükrözi, így például az emberi jogok érvényességét rendszerint a publikus szférában (az államok és a személyek viszonylatában) tartják magától értetődőnek, a privát szférában (például a családtagok egymás közötti viszonyaiban) nem.¹⁸³ Ez utóbbi kritikához mindazonáltal érdemes hozzátenni, hogy a jelek szerint az ilyen elkülönültség fellazulása figyelhető meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatában. A testület ugyanis a 2000-es évek folyamán több ízben elmarasztalta az Európa Tanács tagállamait, amiért nem biztosítottak megfelelő hatósági védelmet a családon belüli erőszak áldozatainak – márpedig ha valami, akkor a családon belüli viszonyokba való beavatkozás vitathatatlanul áttöri a „privát” szféra határait.¹⁸⁴

A nemzetközi közjog vonatkozásában a feministák két szempontból bővítik ki a privát és a publikus szféra fogalmát. Egyrészt itt a publikus szférába tartozónak tekinthetők a szuverén államok, melyek a nemzetközi közjog tipikus alanyai, ugyanakkor a vállalatok mint magánszemélyek a privát szférába sorolandók. Másrészt a publikus szférába tartozóként fogható fel a nemzetközi közösség mint az államok, vállalatok és a nem kormányzati szervezetek („NGO-k”) összessége, ezzel szemben egyetlen állam a privát szférában helyezhető el.¹⁸⁵

¹⁸³ CHARLESWORTH, Hilary: *Feminist Critiques of International Law and Their Critics. Third World Legal Studies*, 13. (1995) 13–14. o.

¹⁸⁴ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatához lásd GRÁD András: *Az Emberi Jogok Európai Bírósága családon belüli erőszakkal összefüggő gyakorlata. Családi Jog*, 8. (2010) 2. sz., 32–35. o.

¹⁸⁵ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 216. o.

A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan problémát veszünk szemügyre, amelyek a globalizáció jelenségével függenek össze, és amelyek a feminizmus szemszögéből nézve relevánsnak tekinthetők. Megítélésünk szerint e problémakörök két csoportra oszthatók. A felosztás alapja a nemzetközi közjog és a globalizáció viszonya.

Egyrészt meghatározhatók olyan élethelyzetek, amelyek ugyan bírnak – különösen a feminista kritikusok szemszögéből – nemzetközi jogi vonzattal, ugyanakkor a globalizáció jelenségéhez legfeljebb áttételesen kapcsolódnak. Tipikusan ilyen a családon belüli erőszak problematikája. A gyengébb családtagok – így a feleségek – bántalmazása sokféle okra visszavezethető,² és már akkor is létezett, amikor a nemzeteket nem fűzte össze annyi kapocs, mint manapság. Újdonságot legfeljebb az jelent, hogy az emberi jogi normák univerzális jellegére tekintettel némileg nagyobb nyomás nehezedik az államokra ezek érvényesítése kapcsán. Az EJEB gyakorlata – melyre az imént utaltunk – ezt látszik tükrözni, bár meg kell jegyezni, hogy ezt a testületet egy regionális nemzetközi egyezmény, az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló 1950. november 4-én, Rómában elfogadott egyezmény hozta létre, míg az emberi jogok univerzális védelmére nincs olyan mechanizmus, amelynek eredménye kötelező lenne a részes államokra nézve.¹⁸⁶

Ugyanebbe a csoportba sorolhatók azok a problémák, amelyek évszázados kulturális gyökerekkel rendelkeznek, azonban csak a világ „összszegorodásával”, az államközi kapcsolatok sokszínűvé, intenzívebbé válásával kerültek a figyelem középpontjába. Tipikusan e körbe sorolhatók az arab világban a nők helyzetével kapcsolatos aggodalmak. Az iszlám vallásban erős patriarchális tradíciók élnek, amelyek mindmáig önmagukban befolyásolják a nők helyzetét, szerepét.¹⁸⁷ Ebből fakad például az a probléma, hogy azokban az országokban, ahol a büntetőjogban szigorúan

¹⁸⁶ Az emberi jogok előmozdítására létrehozott legfontosabb szervekként univerzális szinten talán az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsát, illetve a 2006-ban megalakított Emberi Jogi Tanácsot tekinthetjük. Az előbbi tanulmányokat, jelentéseket készít, illetve ajánlásokat tesz a gazdasági, kulturális és szociális jogok érvényesülése terén, az utóbbi – szakértők útján – figyelemmel kíséri az országok emberi jogi helyzetét, illetve felmerülésükkor foglalkozik az emberi jogi válságokkal.

¹⁸⁷ Ezzel kapcsolatban azonban két dologról említést kell tenni. Egyrészt az arab világ is sokszínű, tagolt, a különböző országokban különböző szabályok vonatkoznak a nőkre. Másrészt olykor maguk az iszlám hittudósok is amellett érvelnek, hogy a Korán szövegéből nem következik szükségszerűen a patriarchális berendezkedés. Vö. például BARLAS, Asma: The Qur'an⁴ and Hermeneutics: Reading the Qur'an's³ Opposition to Patriarchy. *Journal of Qur'anic Studies*, 3. (2001) 2. sz., 15–38. o. Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy az iszlám kultúrában a nők helyzetét csak az iszlám perspektívájából ismerhetjük meg kellő mélységgel, ennek hiányában a „felszabadítást” hangoztató követelések teljesen céltalanok, ugyanis a nők bizonyos szempontból előnyként fogják fel azt, hogy bizonyos kizárólag férfiakat terhelő elvárások, kötelezettségek alól mentesülnek. Vö. SMITH, Jane I.: Women in Islam: Equity, Equality, and the Search for the Natural Order. *Journal of the American Academy of Religion*, 47. (1979) 4. sz., 517–537. o.

1. MFeminizmus

Feminizmus [ildikoberci]

2. visszavezethető,

vezethető vissza,
[pordanyk]

3. Qur'an's

[pordanyk]

4. Qur'an

lásd a kéziratot
[pordanyk]

5. Qur'anic

[pordanyk]

érvényesítik a sariát¹ – vagyis az iszlám vallási előírásainak gyűjteményét – ott a nőknek komoly nehézségekkel jár a nemi erőszak miatti feljelentés, ugyanis ha nem sikerül a tettet megfelelően bizonyítani, ők maguk állhatnak bíróság elé paráznaság vádjával.¹⁸⁸ Szintén e kategóriába sorolható a női nemi szerv csonkításának hagyománya, mely egyes iszlám országokban is él, azonban nem e valláshoz köthető – mi több, világszerte gyakorolják –, ugyanakkor súlyos mentális és egészségügyi következményekkel jár.

Végül meg kell említenünk a lány újszülöttek szisztematikus elveszejtésének gyakorlatát is, melynek elsősorban Kínában megfigyelt esetei vertek fel nagy port világszerte.¹⁸⁹ A problémával foglakozó² kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy e gyakorlat nemcsak évezredek múlttal rendelkezik – a dokumentumok alapján legkésőbb a 13. században már felléptek ellene egyes hivatalnokok és császárok¹⁹⁰ –, de erős kulturális gyökerei vannak. Ezek mindenekelőtt az erős patriarchális hagyományokban érhetők tetten: az apa mint családfő lényegében teljhatalommal bírt a többi családtag fölött: gyermekeit megfenyíthette, akár meg is ölhette, ha azok engedtlenséget tanúsítottak vele szemben, és legfeljebb a „túlzó” büntetést szankcionálta a jog. Egy régi – nagyjából a Kr. u. 10. század első éveire kikristályosodott – szokásjogi kódex szerint például az apját megütő fiú halállal lakolt, ezzel szemben az apa csak akkor felelt, ha a fiú meghalt.¹⁹¹

Továbbá, a fiúgyermek értékesebb volt, hiszen egyrészt megházasodásával hozományt hozott a házhoz, másrészt ő el tudta tartani idős szüleit, míg a lány nem volt erre képes, mert házasodásával a férj családjához került.¹⁹² Komoly lépések csak a 20. század utolsó évtizedeiben történtek, ám ezek hatékonyságát is megnehezítette Kína egygyermekes társadalompolitikája, melynek következtében számos pár a végsőkhig is hajlandó volt elmenni a fiúgyermek érdekében.¹⁹³ Noha a szabályozás olyan általános problémákat is felvet, mint a társadalom elöregedése és a munkaképes korúak létszámának csökkenése, a feministák érdeklődésére is joggal tart számot, hiszen a lánygyermekeket kifejezetten hátrányosan érinti.

¹⁸⁸ Ehhez lásd például POLK, Michael F.: Women Persecuted under Islamic Law: The Zina Ordinance in Pakistan as a Basis for Asylum Claims in the United States. *Georgetown Immigration Law Journal*, 12. (1998) 2. sz., 379–393. o.

¹⁸⁹ A számadatokhoz lásd BANISTER, Judith – COALE, Ansley J.: Five Decades of Missing Females in China. *Demography*, 31. (1994) 3. sz., 459–479. o.

¹⁹⁰ JIMMERSON, Julie: Female Infanticide in China: An Examination of Cultural and Legal Norms. *Pacific Basin Law Journal*, 8. (1990) 60. o.

¹⁹¹ Uo. 58. o.

¹⁹² Uo. 52. o.

¹⁹³ Itt ki kell emelni azt, hogy nem egységes, országos hatályú jogszabály korlátozza egyre a vállalható gyermekek számát, hanem a tartományok központi iránymutatások alapján különböző eszközökkel töreksznek megvalósítani a célt.

1. sariát

sariát [pordanyk]

2. foglalozó

foglalkozó [pordanyk]

A fentiekén túl akadnak olyan élethelyzetek, problémák, amelyek kifejezetten a globalizáció hatására alakultak ki vagy mélyültek el – e problémák alkotják felosztásunk második halmazát. Az előbbi csoporttól való elhatárolás olykor nehéznek bizonyul, a valóságban ugyanis nem egyszer² az okok keveredése figyelhető meg.

Ennek érzékeltetésére ismét az iszlám világhoz kell fordulnunk. A nők helyzetét ugyanis nemcsak a kulturális tradíciók határozzák meg, de – egyebek között – különböző külpolitikai folyamatok is. Afganisztán sorsa erre tökéletes példa: az Egyesült Államok még a hidegháború éveiben támogatott egyes radikális vallási csoportokat a Szovjetunióval szemben, majd rövid ideig az utóbbi széthullása után is szövetségest látott bennük gazdasági törekvései (egy gázvezeték létesítése) megvalósítása érdekében. Az 1990-es években azonban ezek a radikálisok – a tálibok – fokozatosan átvették az uralmat az ország fölött, és a sarián³ alapuló, rendkívül kemény jogrendet vezettek be, amely drákói korlátozásokat tartalmazott a mindennapi élet vonatkozásában, s értelemszerűen súlyos hátrányokat eredményezett a nők számára is – egyebek között a Korán tanulmányozásán kívül mindenfajta oktatást megtiltott számukra, illetve bizonyos szűk körű kivételektől eltekintve nem vállalhattak munkát –, amelyen a komoly nemzetközi nyomás ellenére is csak keveset enyhítettek.¹⁹⁴ Miután az Egyesült Államok a 2001. szeptember 11-i támadásokra válaszképpen lerohanta Afganisztánt, a nők helyzete⁴ némileg mérséklődött, ám a 2000-es évek végére a tálib mozgalom újból megerősödött, és az Egyesült Államok Afganisztánból való kivonulási szándéka valószínűleg újra aggodalommal tölti el a feministákat.¹⁹⁵

Az ímént leírt probléma gyökere a nemzetközi politika manővereiben rejlett. Az, hogy vajon a külpolitikai kapcsolatok kibővülése mennyire tekinthető a globalizáció kísérőjelenségének, vitatható, mivel egyrészt az országok közötti kapcsolatok kétségkívül intenzívebbé váltak az elmúlt évtizedekben, másfelől azonban külpolitika mindig létezett, tehát nem új jelenséggel állunk szemben. Ugyanakkor a globalizáció gazdasági-társadalmi velejárói is számottevő hatást gyakoroltak a nők helyzetére.

Így például a prostitúció vonatkozásában két új fejlemény is említést érdemel. A határok átjárhatóságának megkönnyítése – itt elsősorban az Európai Unióra gondolunk – komoly kihívást jelent a bűnüldöző szervek számára, és a nemzetközi bűnügyi együttműködés minél hatékonyabb kialakítását teszi indokolttá, mivel könnyebbé vált a leánykereskedelem is. Nyugat-Európába kelet felől mind az Unió belülről, mind kívülről behoznak nőket, akiket erőszakkal vagy megtévesztéssel prostitúcióra

¹⁹⁴ GALLAGHER, Nancy: The International Campaign against Gender Apartheid in Afghanistan. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 5. (2000) 2. sz., 373–374. o.

¹⁹⁵ <http://www.reuters.com/article/2014/05/27/us-usa-afghanistan-obama-idUSKBN0E71WQ20140527> (2014. 5. 30.).

1. MFeminizmus

Feminizmus [ildikoberci]

2. nem egyszer

nemegyszer [pordanyk]

3. sarián

az "-n" végződés kivételével kurzív [pordanyk]

4. helyzete

elnyomása [borsosagnes]

5. 5.

05. [ildikoberci]

kényszerítenek. A feministák bírálata szerint ez a tarthatatlan helyzet részben annak tudható be, hogy az országok sokszor magát az illegális szexmunkást sújtják (például kitoloncolással), részben pedig annak, hogy az országok nem egységes szabályok alapján lépnek fel a jelenség ellen annak ellenére, hogy a büntetőjog valamilyen formában mindenhol tiltja a prostitúcióra kényszerítést.¹⁹⁶

Másrészt egyes szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy egyes országokban a prostitúció a gazdasági infrastruktúra szerves részévé vált, mert a szexuális szolgáltatások széles tárháza révén vonzó célpontot jelentenek a befektetőknek.¹⁹⁷ Márpedig a gazdaság liberalizálása, a piacbarát intézkedések meghozatala számos, elsősorban nők által betöltött munkahely megszűnéséhez vezet, a kilátástalan helyzet pedig ezeket a munkanélkülieket jó eséllyel a prostitúcióba sodorja.

A feminizmus rendszerint ellenérzéssel viseltet a neoliberais morál- és – ezzel összefüggésben – gazdaságfilozófia iránt, ennek oka részben az absztrakt egyenlőségfogalom – mely férfimintán alapul –, részben az, hogy az e felfogásból következő deregulációs gazdaságpolitika kiszolgáltatott helyzetben hagyja a nőket a munkáltatói visszaélésekkel, a diszkriminációval, a munkanélküliséggel szemben. Ezek az ellenérzések a gazdaság globalizálódásával szemben is megmaradtak. A feministák vitába szálltak a neoliberalizmus híveinek annak az¹ állításával, miszerint a befektetések jövedelmet eredményeznek, ami végső soron az életszínvonal javulását eredményezi. Robert McCorquodale szerint ez az érv három ponton cáfolható: 1.² a nemzetközi befektetések zöme nem az életszínvonal közvetlen emelésére irányul, és ezek mellett sem létesültek ilyen beruházások; 2. a beruházások során kizárólag a pénzügyi szempontok érvényesülnek, a beruházási ország társadalmi jóléte nem játszik szerepet a megfontolások között; 3. a nagyvállalatok beruházásai „könyörtelen” (*ruthless*) gazdasági növekedéshez vezetnek, ami számos negatív mellékhatással, egyebek között egyes rétegek menthetetlen leszakadásával jár.¹⁹⁸

Ha szem előtt tartjuk e problémákat, érthetővé válik, miért fontos a feministák számára, hogy a privát-publikus distinkciót az államok és a vállalatok vonatkozásában is lebontsák. Mindemellett megjegyzendő, hogy a globalizáció negatív kísérőjelenségei érdekes módon az egyes államok szerepét is új, ambivalens megvilágításba helyezik. Egyrészt a nemzeti kormányzatok akadályozhatják a feministák törekvéseit, amennyiben szabad utat adnak a befektetőknek, másrészt azonban az emberi jogok hatékony védelme is az ő kezükben van, és míg a nemzetközi szervezetek alap-

¹⁹⁶ LEVIT-VERCHICK: *Feminist Legal Theory*. 221–222. o.

¹⁹⁷ HORSFIELD, Sam: Questioning Inevitability: Globalisation and Prostitution. *The Australian Feminist Law Journal*, 17. (2002) 45. o.

¹⁹⁸ McCORQUODALE³, Robert: Secrets and Lies: Economic Globalisation and Women's Human Rights. *Australian Year Book of International Law*, 19. (1998) 76–79. o.

1. annak az
azon [pordanyk]

2. 1.
köv. sorba
[borsosagnes]

3. ORQUODALE
McCorquodale,
[pordanyk]

jog-érvényesítési mechanizmusai nehézkesek, addig az állam képes arra, hogy a globális kapitalizmus káros hatásait csökkentse, és összhangba hozza azt az emberi jogi követelésekkel.¹⁹⁹

2. A feminizmus és a multikulturalizmus ellentmondásai

A – globalizációhoz szervesen kapcsolódó – multikulturalizmus a mai élet megkezdhetetlen velejárója. Noha a különböző kultúrák keveredése, egymás mellett élése nem új jelenség, igazán intenzívvé csak a 20. század második felében vált. Nap mint nap rengeteg ember vált hazát és telepedik le új földön gazdasági vagy politikai okból. Az Egyesült Államokban a kultúrák sokszínűsége egyenes következménye az ország történelmének.²⁰⁰ Hasonló a helyzet Kanadával, ahol a multikulturalizmus 1971 óta hivatalos társadalompolitikai alapelvnek minősül, melyet 1988-ban törvénybe is foglaltak. Európában részben az Európai Unió biztosította mozgásszabadság, részben a más kontinensekről történő bevándorlás szintén markáns kulturális sokszínűséget eredményezett.

A feminizmus multikulturalizmushoz való viszonya ambivalens. A multikulturalizmus alapja a kulturális relativizmus, és mivel ez a nézet magában foglalja azt, hogy egyetlen kultúra sem tekinthető alacsonyabb rendűnek a másikkal, ezért a feministák, akik mozgalmukat az elnyomással szembehelyezkedőként határozzák meg, valamelyest kétségkívül tudnak azonosulni vele. Ugyanakkor bizonyos kultúrákhoz hozzátartozik a nők elnyomása, háttérbe szorítása, márpedig fentebb, MacKinnonnak a posztmodernizmussal szembeni kritikájánál láthattuk, hogy ez egy feminista számára elfogadhatatlan.

Will Kymlicka, a multikulturalizmus eszméjének kiemelkedő képviselője a multikulturalizmus pozitív jövője mellett érvelve arra mutat rá, hogy nem minden kulturális hagyomány egyformán értékes, és azoknak csak akkor van helye egy multikulturális társadalomban, ha átesnek az emberi jogok szűrőjén.²⁰¹ Szerinte a multikulturalizmus két társadalmi feltétel mellett létezhet. Az egyik az, hogy az

2. kulturális társadalomban, ha átesnek...
laza szedés [pordanyk]

¹⁹⁹ WINTER, Bronwyn: Women's Rights, Globalisation and the Nation-State: Are Human Rights and Democracy Enough? *The Australian Feminist Law Journal*, 17. (2002) 16. o.

²⁰⁰ Vitatott, hogy az Egyesült Államokban a különböző kultúrák együttműködése a multikulturalizmus vagy az „olvasztótégely” elve szerint történik. Az utóbbi esetében arról van szó, hogy noha sokféle kulturális gyökerű közösség él az országban, azokat bizonyos közös alapértékek összekötik. Az előbbi esetében kifejezetten a közösségek kulturális önállóságának, egyediségének hangsúlyozását szorgalmazzák.

²⁰¹ KYMLICKA, Will: The Rise and Fall of Multiculturalism? *New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies*. In VERTOVEC, Steven – WESSENDORF, Susanne (szerk.): *The Multiculturalism Backlash: European discourses, policies and practices*. London, 2010. 34–36. o.

3. Europe-an Euro-pean
[borsosagnes]

állam ne érezze magát veszélyben a szomszédai mellett, ne tekintsen ellenségként az idegen népekre. A másik az, hogy védeni kell azok emberi jogait, akik az önrányító kisebbségi közösségekhez tartoznak.²⁰²

Susan Moller Okin azok közé a feministák¹ tartozik, akik kritikusan viszonyulnak a multikulturalizmushoz. Két fő kifogást fogalmaz meg vele szemben. Egyrészt arra mutat rá, hogy a kultúrának fontos elemét képezi a privát szféra: a személyes, szexuális és reprodukciós viszonyok. Ezek a nők életének megkerülhetetlen tényezői, és minél komolyabb elvárásokat támaszt egy kultúra e téren a nőkkel szemben, annál kisebb az esélye annak, hogy valódi egyenlőséget érjenek el. Másrészt Okin felhívja a figyelmet arra, hogy a legtöbb kultúrában központi helyet kap a nők férfiak általi irányítása, amit a nők megbízhatatlanságával, veszélyességével magyaráznak és mítoszok, tanmesék révén adnak át nemzedékről-nemzedékre², ráadásul ennek az irányításnak egyes szélsőséges formái a nők nyílt elnyomását eredményezik.²⁰³ Emellett azt is jelzi, hogy még ha a nyílt elnyomó kultúrák fenn is akadnak az emberi jogok rostáján – ahogyan azt Kymlicka régóta hangoztatja –, az elnyomás burkolt, az adott kultúrában gyökerező formái tovább élnek.²⁰⁴

Nem mindenki fogadja el kritika nélkül azt, hogy a feminizmust és a multikulturalizmust egymás ellenében kellene pozicionálni. Leti Volpp szerint a szembeállítással az a hamis látszat keletkezik, mintha csak a kisebbségi és a harmadik világbeli kultúrák nyomnák el a nőket. A szembeállítás négy káros hatással jár: 1. ellepleződik azok a strukturális erők, amelyek a kulturális szokásokat alakítják (például Indiában az özvegyégetés szokása nem egyszerűen „barbár rítus”, hanem az anyagi kilátástalanság következménye);²⁰⁵ 2. azáltal, hogy az elemzők többsége az alávetésre fókuszál, figyelmen kívül hagyja a kultúrán túli erők befolyását (ilyen például a gazdasági egyenlőtlenség vagy a transznacionális vállalatok általi kizsákmányolás);²⁰⁶ 3. a harmadik világbeli nőket áldozatoknak tekintik, mintha nem lennének képesek emancipálódni;²⁰⁷ 4. elterelődik a figyelem arról, hogy a fejlett világban is létezik nők elleni erőszak.²⁰⁸

²⁰² Uo. 43–45. o.

²⁰³ OKIN, Susan Moller: Is Multiculturalism Bad for Women? In COHEN, Joshua et al. (szerk.): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton, 1999. 12–14. o. Megjegyezzük, hogy Okin kifejezetten Kymlicka nézeteire is reflektál. Kymlicka álláspontjának ismertetésére egy 2010-es anyag állt rendelkezésünkre, azért tapasztalható az álláspont és az arra adott reakció közötti időbeli diszkrépancia.

²⁰⁴ Uo. 21–22. o.

²⁰⁵ Volpp⁴ Leti: Feminism versus Multiculturalism. *Columbia Law Review*, 101. (2001) 5. sz., 1205–1206. o.

²⁰⁶ Uo. 1208. o.

²⁰⁷ Uo. 1211. o.

²⁰⁸ Uo. 1212. o.

1. feministák
feministák közé
[pordanyk]

2. nemzedékről-nemzedékre,
nemzedékről
nemzedékre, [pordanyk]

3. hiányzik a lénia
[ildikoberci]

4. V OLPP
Volpp, [pordanyk]

1. MFeminizmus

Feminizmus [ildikoberci]

3. Feminista szempontok a kelet-közép-európai rendszerváltások kapcsán

Az egykori szovjet blokk országaiban az államszocializmus évtizedei alatt a nők helyzete ambivalensként volt jellemezhető. A kommunizmusból egyrészt következett a férfiak és a nők egyenlősége, amibe beletartozott a nők szabad munkavállalásának joga is. Másrészt azonban ez az egyenlőség látszólagos volt, a nőkre ugyanis valójában kettős teher nehezedett. Egyrészt dolgozóként helyt kellett állniuk a munkahelyükön, másrészt anyaként és feleségként a hagyományos női szerepeket is kellett tölteniük, e szerepfelfogás ugyanis az államszocializmus évtizedei alatt is változatlanul élt a régióban. A rendszerváltásokat követően a nők alapvetően a vesztes oldalra kerültek. Az államszocializmus alatti kötelező foglalkoztatás megszűntével sokan elveszítették munkahelyeiket, és ezt a helyzetet súlyosbítja, hogy számos „tipikusan női” ipar – például a textilipar – versenyképtelenné vált a piacok megnyitásával. Az elemzők a szocializmus pozitívumaként értékelték a kiterjedt óvodarendszert, ami felszabadította a nőket a folytonos gyermekfelügyelet alól, és a rendszerváltások káros következményeként tekintettek arra, hogy számos óvodát bezártak.²⁰⁹

A nyugati – elsősorban angol–amerikai – feministákat a jelek szerint – a nőket érintő klasszikus kérdések mellett – az foglalkoztatta elsősorban, mennyiben alkalmazhatók az ő meglátásai a Kelet-Közép-Európában kialakult helyzetre és az ottani nők életére. Így például Olsen szerint a nyugati feministákkal szemben két kritikát lehet megfogalmazni: egyrészt egyesek szerint hozzájárulnak a Nyugat imperializmusához, másrészt homogenizálják a nőket. Olsen arra int, hogy e kritikákat figyelembe kell venni a volt szovjet blokk országainak vizsgálatakor, mivel nem tudható pontosan, hogy a nyugati és a kelet-közép-európai régióbeli nőknek ugyanazok-e a prioritásaik.²¹⁰

Nanette Funk absztraktabb szinten közelíti meg ugyanezt a kérdést, és arra mutat rá, hogy a nyugati feminizmus meglátásai azért nem alkalmazhatók a kelet-közép-európai helyzetre minden fenntartás nélkül, mert a régió egész politikai gondolkodásmódja – az egyes országok történelméből kifolyólag – eltér Nyugat-Európától és az Egyesült Államokétól. Így például Kelet-Közép-Európában – szemben az erős angol–amerikai individualizmussal – a személyt nem önmagában, hanem a – szűkebb

2. lett tölteniük, e szerepfelfogás...

laza szedés [pordanyk]

3. szerváltások káros következményeként...

laza szedés [pordanyk]

4. kát lehet megfogalmazni: egyrészt...

laza szedés [pordanyk]

5. e

előző sorba [pordanyk]

²⁰⁹ EINHORN, Barbara: Where Have All the Women Gone? Women and the Women's Movement in East Central Europe. *Feminist Review*, (1991) 23. o.

²¹⁰ OLSEN, Francis E.: Feminism in Central and Eastern Europe: Risks and Possibilities of American Engagement. *The Yale Law Journal*, 106. (1997) 7. sz., 2223–2224. o.

és tágabb – közösségével fennálló kapcsolatai tükrében fogták fel.²¹¹ A közösségi értékek, a másokért való áldozathozatal kötelessége – ideértve a nők családjuk iránti kötelességét – fontos szerepet játszott az itteni népek felfogásában.²¹² A nyugati feministáknak ezekre a körülményekre kell tekintettel lenniük, amennyiben hatékony befolyást kívánnak gyakorolni Kelet-Közép-Európában a nők helyzetére, és e régió-specifikus nézetekre kell hathatós kritikával szolgálniuk.

4. Feminizmus és jog Magyarországon

Fenntartva, hogy a kelet-közép-európai régióval kapcsolatban elmondottak Magyarországra is érvényesek, hazánkban a következőeket állapíthatjuk meg a feminizmus és a jog összefüggéseiről.

A feminizmus mint olyan értelemszerűen nem jelenhetett meg a szocializmus évtizedei alatt, hiszen a hivatalos dogma szerint a szocializmus bevezetésével felszámolták a nők és a férfiak közötti egyenlőtlenséget. Bizonyos téren azonban lezajlottak a feminizmus vizsgálódási tárgykörét érintő kutatások. Így például Herczog Mária szerint a családi viszonyok kutatásának évtizedes előzményei vannak Magyarországon, és már a hetvenes években mélyrehatóan vizsgálták a családon belüli viszonyokat. Ugyanakkor a családon belüli erőszakot külön nem tematizálták.²¹³

A családon belüli erőszak egyik korai, feminista szemléletmódot tükröző vizsgálata Morvai Krisztina nevéhez fűződik. Morvai egyrészt bírósági döntéseket elemzett, másrészt pedig interjúkat készített bántalmazott nőkkel; a bántalmazásokról adott beszámolók tulajdonképpen a jogi történetmesélés módszertanának magyarországi megjelenésének tekinthetőek.³ A szerző a családon belüli erőszak egyes aspektusainak tárgyalása mellett egy rövid fejezetben a lehetséges okokra is kitér, és részben a hatalmi viszonyokkal, részben a nemi szerepekkel magyarázza a jelenséget.²¹⁴

Érdeemes megjegyezni, hogy Morvai könyvében egyes megállapítások meglepő módon nem illeszkednek a feminizmus – legalábbis annak szélsőségesebb változatai – narratívájába. Így például kötete előszavában a feleségbántalmazással egy lapra

²¹¹ FUNK, Nanette: Feminist Critiques of Liberalism: Can They Travel East? Their Relevance in Eastern and Central Europe and the Former Soviet Union. *Signs*, 29. (2004) 701. o.

²¹² Uo. 704–705. o.

²¹³ HERCZOG Mária: A családon belüli erőszak kutatásának előzményei – családi viszonyok vizsgálata Magyarországon. In VIRÁG György (szerk.): *Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. Budapest, 2005. 54. o.

²¹⁴ MORVAI Krisztina: *Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog*. Budapest, 1998. 241–242.,⁴ valamint 244–246. o.

1. következőeket

következőket [pordanyk]

2. országon, és már a hetvenes években...

laza szedés [pordanyk]

3. tekinthetőek.

tekinthetőek. [pordanyk]

4. 241–242.

241–242., [ildikoberci]

helyezi a családon belüli bántalmazás minden válfaját: a „szülőbántalmazás, a gyermekbántalmazás, illetve a testvérbántalmazás természete szinte teljesen azonos a feleségbántalmazásával”.²¹⁵ Számos feminista nem értene egyet ezzel a megállapítással, hiszen szerintük a férfiak által a nők sérelmére elkövetett bántalmazás *differentia specificája* a hatalmi tényező: a férfiak uralmi helyzetben vannak, a nők pedig elnyomottak, ez ebben a formában semmilyen más rokoni kapcsolat vonatkozásában nem mondható el.

Említést érdemel Morvai azon állásfoglalása is, melyet a családon belüli erőszak bizonyíthatósága kapcsán fejt ki. Nézetei értelmében a családon belüli erőszak büntethetőségét nem zárhatja ki az, hogy nehéz a bizonyítás, hiszen más bűncselekmények – például a korrupciós bűncselekmények – bizonyítása is nehéz. Itt írja Morvai, hogy „(a)z, hogy egy ártatlan embert valaki bűncselekmény elkövetésével vádoljon, sajnos soha nem zárható ki teljes bizonyossággal. Többek között ennek kivédésére hivatott a büntető eljárásjog egész garanciarendszere. További biztosítékot jelent, hogy a törvény szigorúan bünteti a hamis vád bűncselekményét és a hamis tanúaszt”.²¹⁶ Egy radikális feminista aligha helyezne ekkora bizodalmat a büntetőjog rendszerébe, hiszen ezen irányzat szerint a büntetőjog is férfiszemléletet tükröz, és a nők elnyomása irányul. Az idézetben emlegetett hamis tanúaszt nem egyszerűen biztosítékot jelent: elrettenti az áldozatokat a feljelentéstől, hiszen ha az nem igazolódik be, a feljelentőt büntetőjogi felelősségre vonás veszélyezteti.

Morvai kötetét egy sor másik további felmérés követte.²¹⁷ Azt lehet mondani, hogy a magyar szakirodalomban feminista szempontból a családon belüli erőszak témaköre lett a legalaposabban kibontva. Átfogó feminista jogelmelet magyar szerzőtől nem született az országban. A családon belüli erőszakon túlmenően a nőket érzékenyen érintő tárgykörök – nemi erőszak, abortusz, munkahelyi zaklatás – többnyire a hagyományos jogtudományi megközelítés alapján kerültek tárgyalásra. Kivételt jelent Bencze Mátvás nemi erőszakról írt tanulmánya, melyben egyrészt rövid ismertetőt nyújt a feminista jogelmelet egyes meglátásairól, másrészt e nézőpontból elemzi a magyar büntetőbírói gyakorlatot, és arra az álláspontra helyezkedik, hogy a magyar bíróságok – mint azt a feministák a külföldi bíróságok esetében is kimutatták – kifejezetten „férfiszemmel” vizsgálják, mi volt a női sértettekől elvárható a nemi erőszak esetében, és súlyos elvárásokat támasztottak feléjük.²¹⁸

²¹⁵ Uo. 9. o.

²¹⁶ Uo. 92. o.

²¹⁷ Áttekintőleg lásd TAMÁSI Erzsébet: A családon belüli erőszak vizsgálatának története. In VIRÁG György (szerk.): *Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. Budapest, 2005. 31–52. o.

²¹⁸ Lásd BENCZE Mátvás: A szexuális erőszak és a jog. *Vulgo*, 7. (2005) 3. sz., 80–101. o.

A feminizmus Magyarországon elsősorban a civil mozgalmak terén képviselte magát, elsősorban a Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület, a Habeas Corpus Munkacsoport, valamint a Patriarchátust Ellenzők Társasága révén. Ezek az egyesületek részben tanácsadással, illetve jogvédelem nyújtásával igyekeznek segíteni a bántalmazott nőknek, részben pedig demonstrációkkal tiltakoznak a nők számára hátrányos intézkedésekkel szemben. Mindazonáltal megállapítható, hogy a feminizmusnak olyan erős hangja nincs a magyar közéletben, mint az nyugaton megfigyelhető.

1. nyugaton
Nyugaton [pordanyk]

VI. A feminista jogelmélet egyes kritikái

Ahogy a feminista jogelmélet egyre inkább teret nyert, úgy természetesen egyre gyakoribbáztak az irányzattal szemben felvetett „külső” kritikák is. Jelen tanulmányban ezekből ismertetünk néhányat.

1. Pragmatista–neoliberális megfontolások

Richard Allen Posner, a jog gazdasági elméletének ikonikus alakja valószínűleg joggal viselheti a „legtermékenyebb jogelméleti szerző” titulust, hiszen az 1970-es évektől kezdődően jóformán minden vitatémához hozzászólt. Nincs ez másként a feminista jogelmélettel sem. Posner a „jog és irodalom” témakörben írt monográfiájában általában a narratív jogtudományt bírálja. Azzal az érveléssel szemben, hogy a jogi történetmesélés az elnyomott csoportok sorsát mutatja be plasztikus módon, arra mutat rá, hogy egy több száz milliós lélekszámú országban, mint amilyen az Egyesült Államok, jóformán bármi megtörténhet az emberrel, egy eset azonban önmagában alkalmatlan bármiféle általánosítás levonására.

A narrativista módszer konkrét perekben sem kívánatos eszköz, mivel a fél élet-története jellemzően irreleváns a per tárgya szempontjából, és annak előadásával főlegesen törekszenek az érzelmek gerjesztésére. Posner kifejezetten a halálbüntetés kapcsán azt is megjegyzi, hogy a történetmesélés úgy volna igazságos, ha nemcsak a terhelt, de az áldozat történetét is meghallgathatná a bíróság.²¹⁹ Ez a gondolat kiterjesztve alkalmazható egyéb perekre és egyéb eljárási szereplőkre is, így a feminista jogelméletre is vonatkoztatható, hiszen azt implikálja, hogy például egy

²¹⁹ Posner álláspontjához lásd POSNER, Richard A.: *Law and Literature*. Cambridge, 1998. 348–353. o.

bántalmazó férj elleni büntető¹ vagy válóperben a férjnek éppúgy lehet „története”, mint a feleségnek.

A jogi történetmesélés elsősorban a radikális feministák eszköztárának nélkülözhetetlen fegyvere. Posner ugyanakkor foglalkozott a kulturális feminizmussal is. Szerinte téves leegyszerűsítés az „igazságszolgáltató etika” (*ethic of justice*) és a gondoskodás etikájának szembeállítás az alapon, hogy az egyik „férfias”, a másik „nőies”, ugyanis még a férfiak uralta jogrendszerben sem érvényesült kizárólagosan a merev, szabályközpontú szemlélet, mint azt – egyebek között – Langdell és Cardozo szembenállása is bizonyítja. Másrészt attól, hogy esetleg a nők többsége valóban „nőies” tulajdonságokkal rendelkezik, még nem biztos, hogy a bíróságokon is az ilyen nők vannak többségben, a bírói szelekció ugyanis nemtől függetlenül favorizál meghatározott tulajdonságokat.²²⁰ Ez utóbbi bírálattal kapcsolatban talán megjegyezhetjük, hogy aligha talál célt a feministáknál, elvégre még a kulturális feministák is társadalmi konstrukcióként tekintenek a nemi szerepekre, illetve az egyes nemekkel azonosított tulajdonságokra, ezért feltehető, hogy nem kizárólag a nemek bírósági arányán igyekeznek változtatni, hanem azon is, hogy – nemtől függetlenül – milyen tulajdonságok alapján minősül valaki a bírói posztra alkalmasnak.

Posner fenti kritikája a feminista jogelmélet módszertanát, valamint a kulturális feminizmus egyes tanait érintette. Egy másik írásában azonban bírálat alá vette a feminizmus társadalom- és gazdaságpolitikai törekvéseit is, nem meglepő módon a neoliberalis gazdaságfelfogás szemszögéből. A bírálat lényege az, hogy a neoliberalis deregulációs gazdaságpolitika sokkal jobban szolgálja a nők érdekeit, mint a feministák által gyakran követelt állami beavatkozás. Így például helyteleníti az olyan követeléseket, melyek szerint a munkáltatókat kötelezni kellene arra, hogy a várandós nőknek fizetett szabadságot biztosítsanak, és emellett azonos bért fizessenek nekik. Szerinte ez nem várható el a munkáltatóktól, mert a nők rendszerint több költséget okoznak – például a gyermekvállalással –, ami kompenzálható az alacsonyabb bér fizetésével.²²¹

Ráadásul – ismétli el Posner a klasszikus közgazdaságtan jól ismert tézisét – az efféle kötelezettségek vissza is üthetnek a nőkre, elvégre a munkáltatók ilyen kötelezettségek mellett kevésbé lesznek hajlandók nőket alkalmazni, hiszen az számukra

²²⁰ Uo. 124–125. o.

²²¹ POSNER, Richard A.: Conservative Feminism. *The University of Chicago Legal Forum*, (1989) 195. o. Hozzá kell tenni, hogy Posner nem univerzalizálja a tézist, miszerint a nők többletköltséggel járnak, elképzelhetőnek tart olyan esetet is, amikor a nő olcsóbb munkaerő, például mert óvatosabban dolgozik, így kisebb eséllyel sérül meg. A hangsúly tehát nem a nemen, hanem a gazdaságosságon van, mindössze arról van szó, hogy bizonyos a nemhez kapcsolódó tényezők tendenciózusan összekapcsolódnak a gazdaságossági szempontokkal. Vö. uo.

1. **büntető**
büntető- [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

jó eséllyel többletköltséget eredményezne.²²² Ezzel összefüggésben természetesen megjegyezhetjük, hogy az érv feminista szemmel aligha esik nagy súllyal latba, hiszen a feministák, ha ilyen követelést fogalmaznak meg, emellett jó eséllyel szorgalmazzák a diszkriminációtilalom, sőt, akár a női kvóta bevezetését is, ami jelentősen szűkíti a munkáltatók döntési szabadságát az alkalmazás terén.

Posner emellett reflektál arra a megállapításra, hogy a „természetesnek” elfogadott nemi szerepek valójában társadalmi konstrukciók, és úgy foglal állást, hogy noha ez alapvetően igaz, e tény még nem indokolja a helyzet állami úton történő megváltoztatását. Példaként az államilag finanszírozott óvodákat hozza fel, amelyek lehetővé tennék, hogy az anyák munkába állhassanak és ne kelljen egész nap a gyermekükre felügyelniük. Posner szerint – aki itt a svéd modellt vette alapul – az efféle állami finanszírozású intézmények fenntartása magas adókkal járna, ami a háztartásokat bevételkieséssel sújtaná, és ez különösen érzékenyen érintené az olyan háztartásokat, ahol a nő nem dolgozik. Emellett az ilyen intézkedés eltorzítaná a nő döntési lehetőségeit azáltal, hogy nullára redukálja a gyermek óvodába adásának személyes költségeit.²²³

Tanulmányában Posner a családhoz és a szexualitáshoz kapcsolódó egyes problémákat önálló alfejezetben tárgyalja. Központi megállapítása az, hogy a gazdasági tranzakciókon túli viszonyokra is kiterjesztett szerződési szabadság elvével ezek az élethelyzetek jórészt kielégítően szabályozhatók. A legkézenfekvőbb eset természetesen a nemi erőszak, ami nyilvánvalóan a „szerződési szabadságot” – vagyis a kapcsolat kölcsönös, önkéntes létesítésének szabadságát – sérti. Ez a cselekmény a lopással állítható analógiába ilyen szempontból. A pornográfia a környezetszennyezéshez hasonlítható, amennyiben az ügyletnek vannak bizonyos mellékhatásai (például nemi bűncselekményekre sarkallja a fogyasztóit), ám ezek bizonyítottságát Posner – mint alább látható lesz, Dworkinhoz hasonlóan – elégtelennek találja.²²⁴ Posner ebbe a körbe sorolja a bérnyaságot is: egyes feministák bírálják ezt az intézményt, mondván, az nem más, mint a női test instrumentalizálásának, alávetésének egyik eszköze, Posner szerint azonban itt semmi egyébről nincs szó, mint egy önkéntes tranzakcióról, melynek során a gyermek megszületését vállaló nő szolgáltatást nyújt az azt igénybevevőnek: az ügylet a nő reprodukációs képességének bérbevétele.²²⁵

²²² Uo. 197. o.

²²³ Uo. 201. o.

²²⁴ Uo. 206–207. o.

²²⁵ Uo. 205. o.

2. Egyes számadatok vitatása

A feminista jogelmélet bírálatának egy másik iránya a feministák által sűrűn felhasznált empirikus adatok megbízhatóságát kérdőjelezi meg. E helyütt egy konkrét tanulmányt emelünk ki. A radikális feministák arra biztatják a nőket, hogy merjenek kiállni a nyilvánosság elé, és megosztani történetüket az emberekkel. E körbe sorolhatók a nemi erőszakkal kapcsolatosan tett feljelentések is, és ezzel összefüggésben szorgalmazzák a radikálisok, hogy a jogalkotó bontsa le azokat az eljárásjogi gátakat, amelyek elbátortalanítják az erőszaktevőt felelősségre vonni kívánó nőket. Azokra a bírálatokra, hogy az eljárási garanciák esetleges fellazítására sok nő felbátorodna, és hamisan vádolna másokat nemi erőszakért, azt a feleletet adják, hogy a statisztikák alapján a nemi erőszakkal kapcsolatos feljelentéseknek mindössze 2%-a bizonyult hamisnak.

Edward Greer ezt az állítást boncolgatja tanulmányában. Szerinte a radikálisok érvelése több szempontból is téves. Így például felhívja a figyelmet arra, hogy a nemi erőszakkal kapcsolatos eljárások nagy része vádalkuval ér véget, ilyen esetben pedig nem rögzítik az eset tényeit, és nem marad bizonyíték a vád megalapozottságának megítéléséhez. Bizonyos közvetett bizonyítékok ugyancsak megingatják a radikálisok állítását: az esetek egy számottevő részében a sértett visszavonta a vádat, emellett sokszor tévesen jelölték meg az elkövetőt, ¹ami DNS-vizsgálatok is igazoltak. Végül Greer arra is rámutat, hogy a szóban forgó állítás egyetlen dokumentumból származik, a radikális Susan Brownmiller *Against Our Will* című, a nemi erőszakra szóló könyvéből.²⁶ Ebből az egyetlen, alaposan meg nem vitatott forrásból aztán a számadat beszívárgott a szakmai köztudatba, holott a könyv állításait több ponton is kétségbe lehet vonni.

3. Dworkin liberális bírálata

A feminista jogelmélet – ezen belül kifejezetten annak radikális irányzata – a liberális jogfilozófia felől is kapott kritikákat. Mindenekelőtt Ronald Dworkin neve említendő e vonatkozásban. Dworkin a *New York Review of Books* 1993. október 13-i számában ²recenzálta MacKinnon *Only Words* című kötetét, és különféle szempontokból is éles bírálattal illette MacKinnon – részben a jelen fejezetben is ismertetett – meglátásait. E bírálatot több pontban fejti ki. Elsőként megjegyzi, hogy MacKinnon

²⁶ GREER, Edward: The Truth behind Legal Dominance Feminism's „Two Percent False Claim” Figure. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 33. (2000) 3. sz., 951–956. o.

1. ami
amit [pordanyk]

2. recenzeálta
recenzálta [pordanyk]

„lélegzetelállító hiperbolákat” használ (például azt, hogy a pornófogyasztók előbb-utóbb a való világban is ki akarják próbálni a filmen látottakat, illetve erőszakos nemi bűncselekményeket követnek el), tényszerűen meg nem vizsgálta állításokra támaszkodik (a pornográfia tehető felelőssé a jugoszláviai háborúban elkövetett nemi atrocitásokért), és anekdotikus érvelést alkalmaz.²²⁷

Másodszor Dworkin bírálja azt a nézetet, hogy a pornográfiát azért kellene betiltani, mert „»hallgatásra kényszeríti« a nőket oly módon, hogy megnehezíti számukra a beszédet, és valószínűtlenné teszi, hogy mások megértsék, amit mondanak”. Dworkin szerint a radikális feministák ezen érve azon az „elfogadhatatlan premisszán” alapul, hogy a szólásszabadsághoz való jogba beletartozik az olyan körülményekhez való jog, amelyek az embereket megszólalásra ösztönzik, valamint a közlendő megértésének és tiszteletben tartásának joga.²²⁸

Harmadszor Dworkin vitába száll azzal a feltételezéssel, hogy a pornófilmekben szereplő nők a tényleges szexuális alávettség állapotába kerülnek, és azzal replikázik, hogy mások pornográf tevékenységben való részvételre kényszerítése a pornográfia betiltása nélkül is büntetendő; emellett – bármilyen cinikusnak is tűnjön ez a vélemény egy feminista számára – nem szabadna megfosztani a szegénységben élő nőket egy a többinél esetleg jobban fizető alternatívától.²²⁹

Negyedszer Dworkin arra a felvetésre reagál, hogy a pornográfia nem pusztán a beszédre korlátozódik, mivel erekción vált ki a férfiakból, és azzal utasítja el, hogy egy alkotás sem vonható ki az első alkotmánykiegészítés hatálya alól csak azért, mert néhány ember szexuális vágyát felkelti – még akkor sem, ha nem rendelkezik esztétikai értékkel.²³⁰

Ezeket túlmenően Dworkin vizsgálja azt a radikális feminista érvet is, miszerint a pornográfia betiltása a valódi esélyegyenlőségért tett lépések (például munkahelyi szexuális zaklatás tiltása, rasszista beszédet tiltó egyetemi szólásszabályzatok) közé sorolható. Szerinte a párhuzam azért nem állja meg a helyét, mert a létező példák specifikus alapon védik az érintetteket, olyan indokok alapján, amelyek érvényességéhez nem szükséges arra hivatkozni, hogy „az egyenlőség elve érdekében bizonyos embereket néha meg kell fosztanunk a nézeteik, meggyőződésük és preferenciáik kifejezésének lehetőségétől”.²³¹

Érdemes megjegyezni, hogy Dworkin a feminizmustól függetlenül is kifejtette részletes álláspontját a pornográfia szabályozásával kapcsolatban, egy bő évtizeddel

²²⁷ DWORGIN, Ronald: A nők és a pornográfia. Ford. KOZMA Zsolt. *Jogállam*, (1994) 75–76. o.

²²⁸ Uo. 76. o.

²²⁹ Uo. 77. o.

²³⁰ Uo. 77–78. o.

²³¹ Uo. 78–80. o.

a fent ismertetett cikk publikálása előtt. Rendkívül elnagyoltan vázolva arról van szó, hogy Dworkin feltételez egy alapjogot, a „morális függetlenséghez való jogot” (*right to moral independence*). Ennek értelmében az „embereknek joga van ahhoz, hogy ne szenvedjenek hátrányt a társadalmi javak és lehetőségek elosztásában – ideértve a büntetőjog által számukra biztosított szabadság korlátozását is – pusztán azon az alapon, hogy hivatalnokaik vagy polgártársaik úgy vélik, a helyes életvitelről alkotott nézeteik alantasak vagy helytelenek.”²³²

Ez a jog az utilitárius alapú döntések korlátja, vagyis attól, hogy egy bizonyos döntés adott esetben a legnagyobb haszonnal járna a társadalom legtöbb tagja számára, még nem korlátozhatja a morális függetlenséghez való jogot. A pornográfia szabályozása, annak megengedhetősége ebből a szempontból kérdéses. A probléma abban rejlik, hogy a pornográf művek terjesztése, megjelenése többféle okból korlátozható: részben annak káros hatása (például a kiskorúak bárhol találkozhatnak a nemiség nyílt ábrázolásával), részben szereplői erkölcsatlensége, „helytelen életmódja” miatt. Dworkin sémája szerint az utóbbi ok alapján nincs helye a korlátozásnak, elvégre emberek szabadságát pusztán morális meggyőződésük miatt korlátozzák – a korlátozást meggyőződésük, életvitelük, sőt személyük alacsonyabb rendűségére alapozzák –, ami a morális függetlenséghez való jogot sérti. E vegyes jelleg két opciót tesz lehetővé a pornográfia terjesztésének korlátozásával összefüggésben: vagy teljesen el kell vetni a szabályozás gondolatát, vagy konkretizálni kell, hogy mely esetekben lehet indokolt a korlátozás.²³³ Látható tehát, hogy Dworkin nézetrendszerében a pornográfia megengedhetőségének kérdése a szabadságkorlátozás átfogó problematikájába illeszkedik.

4. Természetjogi ellenvetések

A fentiekén túl röviden érdemes említést tenni a feministák jogszemléletének sajátos kritikájáról. A katolikus természetjog, mondhatni, a feminizmussal homlokegyenest ellentétes tanokat vall, hiszen olyan viszonyok, állapotok sérthetlenségét állítja, amelyek a feminizmus szerint elnyomáshoz vezetnek, ilyen például a férfi és a nő esszenciális különbözősége, valamint a család. A katolikus természetjog követőinek

²³² „People have the right not to suffer disadvantage in the distribution of social goods and opportunities, including disadvantage in the liberties permitted to them by the criminal law, just on the ground that their officials or fellow-citizens think that their opinions about the right way for them to lead their own lives are ignoble or wrong.” DWORKIN, Ronald: Is There a Right to Pornography? *Oxford Journal of Legal Studies*, 1. (1981) 2. sz., 194. o.

²³³ DWORKIN: Is There a Right to Pornography? 197. o.

1. helytelenek.
helytelenek”. [ildikoberci]

2. inc-luding
in-cluding [borsosagnes]

a feminizmusra irányuló bírálatát ezekkel összefüggésben, az irányzat képviselői közé sorolható Frivaldszky János megállapításain keresztül mutatjuk be.

Az irányzat képviselői szerint a család intézményét bíráló feministák „nem tudnak harmonikusan működő emberi relációkban gondolkodni, hanem csak olyan individuumokban, amelyek között hatalmi-elynyomó viszonyok vannak rendszerint, a kapcsolat társadalmi lényegénél fogva”.²³⁴ A nemi különbségek léte szerintük elkerülhetetlen, ugyanis a Másik jelenléte „nélkülözhetetlen feltétele az Én létezésének”.²³⁵ A férfiak és nők különbözősége „alapozza meg ontológiailag az ember kapcsolatteremtő képességét, azt az igényt, hogy a másik nemmel kapcsolatban, házassági, kizárólagos szeretet-kapcsolatban éljen”.²³⁶ Emellett a nemi különbség szorosan összekapcsolódik a gyermeknemzéssel is: ha a kettőt szétválasztjuk, az „gépi termelés” alacsonyítja a gyermeki élet létrehozásának folyamatát, ami egyúttal magát az embert is degradálja. A gyermek nézőpontjából pedig Frivaldszky arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermeknek joga van „családban születni, amelyben van apa és anya is, mert ez biztosítja az egészséges személyiségfejlődését”.²³⁷

Fontos látni, hogy a katolikus természetjog alapjaiban különbözik a feminizmustól, hiszen feltételezi a „dolog természetének” létét, vagyis azt, hogy az életviszonyoknak van egy esszenciális, „természetes” rendje,²³⁸ amelyek objektív korlátot jelentenek a jogalkotói akarat számára. Frivaldszky szerint bizonyos esetekben, ha „a dolog természetének figyelmen kívül hagyása, nyilvánvaló sértése az emberi természet *leglényegibb önazonosságát* jelentő elemek vonatkozásában történik (személyi méltósága, legalapvetőbb szabadságjogai, az emberi természet erkölcsi igazságai stb.)”, akkor az ilyen szabálynak erkölcsi kötelesség ellenszegülni.²³⁹

Talán szükségtelen hangsúlyoznunk, mennyire polárisan ellentétes ez az elképzelés – és természetesen a belőle adódó következtetések – a feminizmussal, mely éppen a létező társadalmi intézmények dekonstrukciójára, a mögöttük húzódó hatalmi viszonyok leleplezésére törekszik. Míg a katolikus természetjog megkérdőjelezhetetlennek tekint bizonyos dolgokat, ebből következően ilyen nézőpontból fel sem merülhet például az azonos neműek kapcsolatának házasságként való elismerése vagy az, hogy az anyaságra ne mint a nők legfőbb rendeltetésére tekintsenek, addig a feministák mindezt – úgy a házasság férfi és nő kapcsolataként való felfogását, mint az anyai szerepet – társadalmi konstrukcióként fogják fel, amelyet egy igazságosabb, egyenlőbb társadalom létrejötte érdekében újra kell értékelní, át kell alakítani.

²³⁴ FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, 2013. 84. o.

²³⁵ Uo.

²³⁶ Uo. 85. o.

²³⁷ Uo.

²³⁸ Ennek részletes taglalásához lásd uo. 194–207. o.

²³⁹ Uo. 205. o.

A család és a házasság értékének megítéléséből fakadó szükségszerű ellentét mellett talán az abortusz kérdése még az, amiben áthidalhatatlan szakadék húzódik¹ a katolikus természetjog és a feminizmus között. Az előbbi szerint a magzat jogalanyisága feltétlen és teljes, és nem pusztán jogviszonyok alanya lehet, hanem „korlátozhatatlan, abszolút szerkezetű jogviszony jogosultjaként, valódi alanyként, *ab origine* van joga életének védelmére, mivel ő maga e jogok eredeti jogosultja, az állam és mindenki más pedig ezt kötelező módon elismerve ezen *abszolút szerkezetű jogviszony kötelezettjei*.”²⁴⁰ A feministák az abortusz kérdését kizárólag a nő testi önrendelkezési jogának viszonylatában értelmezik: a várandós nő szerintük kizárólagosan jogosult dönteni a terhesség megszakításáról, a magzat esetleges jogalanyisága fel sem merül lehetséges kérdésként; ezt mutatja, hogy követeléseik megfogalmazása során is reprodukciós jogokról beszélnek. Az abortuszkérdésben való sarkos ellentétre már csak azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert a feminizmusnak létezik keresztény irányzata, illetve az ún. „*pro-life* feminizmus”, mely azonban az életet a fogantatástól kezdődően védendőnek tartja; és a terhességmegszakítás megtiltása helyett sokkal inkább a terhességmegszakítás végrehajtását tulajdonítják a férfiak elnyomásának, mondván, a férfiak kerülnek a szülői minőséggel járó felelősséget, ezért inkább arra szorítják rá a nőket, akikkel együtt voltak, hogy vetessék el magzatukat, és az abortusz engedélyezése csak a kizsákmányolás e válfajának enged zöld utat. Ezért az abortusz széles körű legalizálása helyett a gyermekvállalás lehetőségein kellene könnyíteni az államnak.

VII. Summázat és értékelés

Azt, hogy a feminizmusnak van helye a kortárs jogelméleti diskurzusban, visszavonhatatlanul alátámasztotta az a tény, hogy a mozgalom nem csupán saját szakmai fórumokkal rendelkezik, de téziseik elismert szakfolyóiratokban jelennek meg, és komoly szakmai viták tárgyát is képezik – már a jelen írásból is kitűnik, hogy olyan neves szerzők szálltak velük vitába, mint Posner vagy Dworkin. Hatása elsősorban kritikai szerepében mutatkozott meg – vagyis épp abban az oldalában, amelynek jogelméleti minősége erősebben vitatható³ színre lépésével a „nők szava” is eljutott a jogászai közösség elé, és a szakmai diskurzus részévé vált annak kérdése, milyen hatással vannak a tételes jogi szabályok, valamint a jogági alapfogalmak a nők életére.

²⁴⁰ Uo. 43. o.

1. lett talán az abortusz kérdése...

laza szedés [pordanyk]

2. kötelezettjei.

kötelezettjei". [pordanyk]

3. =

--, [pordanyk]

A jogalkotásban az irányzat hatása változó. Ha a nőket érintő szabályozást az Egyesült Államokban vesszük szemügyre, kézenfekvő módon először a szövetségi *Civil Rights Act* hetedik címe juthat eszünkbe. Ez az általános diszkriminációtilalmi rendelkezés megtilt egy sor tulajdonság alapján történő munkahelyi hátrányos megkülönböztetést, ugyanakkor kétségtelenül közvetlenül kapcsolódik a nők helyzetéhez, hiszen a nem alapján való diszkriminációt is tiltja. Ugyanakkor említést érdemel, hogy ez a szabály a liberalizmus jegyében született – még ha a nőjogi mozgalmak és a közgondolkodás változásai minden bizonnyal hozzá is járultak ahhoz, hogy a nemi diszkrimináció is nevesítve legyen.²⁴¹ A feminizmus markánsabb irányzatai nem mindig büszkélkedhettek ilyen tartós hatással. A Dworkin–MacKinnon-féle pornográfia-tilalmi¹ rendelet sorsa – a jogszabályt egy fellebbviteli bíróság a szólásszabadságba ütközőnek nyilvánította – azt példázza, hogy az Egyesült Államok jogalkalmazóinak alapjogfelfogását nehéz eltéríteni a klasszikus liberális megközelítéstől.

Európa felé tekintve elmondható, hogy a feminizmus *mainstream* társadalompolitikai elvvé nőtte ki magát. Egyrészt egyes országok bizonyos területeken kifejezetten a feminizmus meglátásait adaptálják egy-egy élethelyzet szabályozása során – idesorolható a prostitúció svéd szabályozása, amely a szexuális szolgáltatások igénybevételét szankcionálja.²⁴² Fontosabb azonban, hogy az Európai Unió is kiemelt figyelemben részesíti a *genderszemléletet*. Az egyenlő elbánást megkövetelő szabályok és a nők felzárkóztatására szolgáló programok kialakítása mellett talán a legsajátosabb megnyilvánulási formája e törekvésnek az ún. *gender mainstreaming*, vagyis az a törekvés, hogy bármilyen tárgyú jogalkotás során tekintettel kell lenni a *genderszem* pontokra – azaz ha egy szabály előreláthatóan tendenciózusan hátrányos lenne valamelyik nemre, akkor más megoldást kell találni helyette. Ugyancsak az Európai Unióra jellemző az ún. „bársonyháromszög” (*velvet triangle*) – az állam, a (feminista) akadémiai közösség és a civil szervezetek együttműködése.

Catharine MacKinnon egy helyütt úgy fogalmazott, hogy a „radikális feminizmus a feminizmus”.²⁴³ Ha a feminista jogelmélet értékelését a három fő irányzatra – a liberális, a kulturális és a radikális feminizmusra – vonatkoztatva végezzük el, akkor némi igazságot felfedezhetünk ebben az állításban. Tényszerűen megállapít

²⁴¹ Hozzátehetjük, hogy 1978-ban külön nevesítették a várandósság alapján történő hátrányos megkülönböztetést, 2012-ben pedig az *Equal Employment Opportunity Commission*, az egyenlő bánásmódot ellenőrző hatóság úgy rendelkezett, hogy a *Civil Rights Act* hetedik címe alapján a nemi önazonosság alapján történő hátrányos megkülönböztetés is tiltott.

²⁴² TAMÁSI: Egy törvény exportja. E szabályozási modellt azóta Norvégia is átvette. Megjegyzendő, hogy Európa országai nem egységesek a prostitúció szabályozásában, hiszen Hollandiában például legális vállalkozásként végezhető ilyen tevékenység.

²⁴³ „Radical feminism is feminism.” MACKINNON: *Toward Feminist Jurisprudence*. 639. o.

ható ugyanis – függetlenül attól, hogy egyébként a radikálisok ezt súlyos hátránnyként értékelték –, hogy a liberális feminizmus valóban „csupán” kibővítette a klasszikus liberalizmus horizontját, figyelme az egyenlő elbánás szempontjából „hasonló”, illetve „különböző” helyzetek női szempontú vizsgálatára irányult. Vagyis eleve adott volt egy „háttéreszme”, a jogi feminizmus pedig ezt egészítette ki.

A kulturális feminizmussal némileg hasonló a helyzet. Képviselői szerint a férfiak hosszú ideig elnyomták a nőket, és ez az elnyomás a két nem „különböző” gondolkodásmódjában is megnyilvánult: először a társadalom összekötötte a biológiai nemet bizonyos szerepekkel, illetve ezekhez meghatározott tulajdonságokat társított, majd a férfiakhoz kapcsolódó tulajdonságokat értékesebbnek titulálta. A kulturális feministák meglátásai azonban túlmutatnak e konstrukciók leleplezésén: szerintük ugyanis az alacsonyabb rendűnek bélyegzett „nőies” tulajdonságok jogba való implementálása egy jobb, igazságosabb társadalmat eredményez. Márpedig ennek kimondásával a „nőies” értékek – például a gondoskodás etikája – jogi hasznosítása válik vezérelvé, ez pedig egy olyan problémakör, ami függetleníthető a nők társadalmi helyzetétől. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kulturális feministák „lemondának” vagy „le kellene mondaniuk” a nőkről, az elmélet síkján azonban a problémakörök egymáshoz való viszonya megváltozik: adott egy átfogó probléma, miszerint a társadalomban bizonyos tulajdonságokat magasztalnak, másokat marginalizálnak, holott ez utóbbiak is alkalmasak arra, hogy jobbá tegyék a társadalmat. És ennek a problémának egyik – igaz, vitathatatlanul jelentős – kísérőjelenségévé válik az az esetlegesség, hogy a pozitív és a kevésbé pozitív tulajdonságok²⁴⁴ a biológiai nem szerint oszlanak meg. A kulturális feminizmus téziseit végiggondolva elkerülhetlenül előkerülnek ezek az implikációk.²⁴⁵

A radikális feminizmus sem olyan „háttéreszméhez” nem köthető, mint a liberális feminizmus, sem olyan nézőpontot nem dolgozott ki – szemben a kulturális feminizmussal –, amely bár a nők elnyomásának megértésére irányul, de implikációit tekintve meghaladja a nőkérdést. A radikális feminizmus, noha – mint fentebb láthattuk – téziseit tekintve némileg rokonítható a marxizmussal – MacKinnon szerint

²⁴⁴ E körülményes kifejezésmód alkalmazását azért tartjuk indokoltnak, mert a nemi szerepek tradicionális fel-fogását követő társadalmak a „nőies” tulajdonságokat nem negatívnak vagy károsnak tekintették, hiszen a gyermekekről gondoskodó édesanya, az otthont az élet viháraiban küszködő férj számára tisztán, rendben tartó feleség erényeit e társadalmak is nagyra becsülték. Ugyanakkor a társadalmi érvényesülést, a szélesebb környezet elismerését a „férfias” tulajdonságok – testi erő, versenyszellem, konfliktus- és kockázatvállalás, kezdeményezőkézség stb. – sikeres kamatoztatása biztosította. Egy jó társadalomban, ahol „rendjén mennek a dolgok”, a férfi sikeréhez mindkét tényező – a jó feleség és a jó személyes tulajdonságok – szükséges, azonban az elismerés elsősorban a férfinak jár.

²⁴⁵ Ezek a megállapítások vonatkoznak a kulturális feminizmussal némiképp rokonítható ökofeminizmusra is.

módszertanilag posztmarxista²⁴⁶ –, teljesen egyedülálló megközelítést alkalmaz: a férfiuralmat és a nők ezzel járó elnyomását teszi társadalomképének alfájává és omegájává. Ezzel összefüggésben fontosnak tartunk megemlíteni néhány kritikai megjegyzést.

Problematicusnak ítéljük a radikálisoknak azt az állítását, miszerint a férfiak uralta társadalomban a nőknek nincs „saját hangjuk”, mert viselkedésüket, gondolkodásmódjukat, egész szocializációjukat az a nőkép, azok az elvárások, azok a szerepfelfogások határozzák meg, amelyeket a férfiak alakítottak ki. Abban a tekintetben, hogy az emberek identitását a társadalomban látott minták többé-kevésbé meghatározzák, ez kétségtelenül igaz. Azonban ezt a kijelentést továbbgondolva arra a következtetésre juthatunk, hogy a nők a társadalomban voltaképpen akarat nélküli bábok. Ez egyrészt jóformán bármely személyes döntésük hitelességét, és a döntés következményeiért vállalt felelősséget kiiktatja: radikális szemmel nézve legalábbis megdönthető vélelem állítható fel arra nézve, hogy egy nő nem saját akaratából vett részt egy „önkéntes” aktusban, hanem valamilyen belső, ki nem mutatott, vagy a társadalom által szentesített kényszerből – például a nemi erőszaktól való szubjektív félelem hatására. Másrészt a szóban forgó feltételezés a nőket is degradálja: képtelennek tekinti őket arra, hogy viselkedésüket, önazonosságukat illetően felelős döntést hozzanak.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a radikálisok ilyen állításainak semmilyen körülmények között ne lehetne relevanciája. Kétségtelenül nem elfogadható például, ha egy iskolázatlan, bántalmazott nő, akibe gyermekkorától mélyen beleégett az a tudat, hogy a nő rendeltetése összetartani a családot és a végsőkig kitartani a férje mellett, az bárhogy is viselkedik. A radikális feministáknak a nők férfiak általi meghatározottságára vonatkozó érveinek ilyen esetekben lehet relevanciája.²⁴⁷ Ugyanakkor, ha például egy középosztálybeli nő kihívó öltözékekkel akarja felhívni magára a férfiak figyelmét, vagy éppen úgy dönt, hogy neki a családalapítás és a gyermeknevelés fontosabb, mint a karrierépítés, akkor abszurdum azt állítani, hogy az illető ezeket döntéseit azért hozta meg, mert a férfitársadalom által bújtatottan ráoktrojált értékrend „döntött helyette”. Az ilyen állítások – különösen az információ korában, amikor az emberek az interneten a legkülönbözőbb nézőpontokkal találkozhatnak – egyértelműen túlzásnak tekinthetők.

Másodsorban úgy véljük, nem tartható a radikális feministáknak az objektivitással való végletes szembenállása. Itt először arra kell felhívni a figyelmet, hogy kérdéses

²⁴⁶ MACKINNON: *Toward Feminist Jurisprudence*. 639. o.

²⁴⁷ Az más kérdés, hogy az ilyen problémák gyakorlati megoldására egy hatékony bűnüldöző rendszer, valamint a bántalmazott félnek az új élet kezdetében segítséget nyújtó – állami vagy civil – szervezetek képesek.

az, minek az objektivitással szemben támasztanak kritikákat¹ a dominanciaelmélet hívei. Egyrészt beszélhetünk objektív tényekről, vagyis az olyan tényekről, amelyeket szilárd, ellenőrizhető, ellentmondásmentes bizonyítékok támasztanak alá. Másrészt beszélhetünk objektív (jogi) normákról, amelyek minden címzetre egyformán vonatkoznak: azonos jogokkal illetik és azonos kötelezettségekkel terhelik őket. Mivel maguk a feministák (ideértve a radikálisokat) is sűrűn támaszkodnak statisztikai adatokra, amelyek ellenőrizhető módszertan alapján készülnek, ezért feltételezhető, hogy nem a tények objektivitásának lehetőségét vonják kétségbe – hiszen önmaguk kérdőjeleznék meg saját állításaik megalapozottságát –, hanem a jogi normák objektivitását vonják kétségbe, és hatalmi relációkat sejtenek mögöttük.

Ez a bíráló azért kifogásolható, mert – némileg sarkítva – egyetlen óriási hatalmi gépezetként tekint a jog normáira, amelyeknek jóformán semmi egyéb funkciójuk nincs, mint hogy fenntartsák a férfiak uralmát. A büntetőjog egyes szabályait illetően ez különösen szembeötlő. Ugyanis egyfelől csak helyeselhető, ha egy szabály alkalmazhatóságának korlátait, nehézségeit feltárják. Azonban emögé² egyfajta szándékolt, de legalábbis hallgatólagosan jóváhagyott elnyomást vizionálni, az abszurditás határait súrolja. Ez különösen a nemi erőszak szabályozása, felderítése és szankcionálása kapcsán jelenik meg plasztikusan. Mivel a nemi erőszak áldozatainak túlnyomó része nő, természetes, hogy az áldozatok nézőpontjának is helye lehet a szakmai diskurzusban – akár az Estrich által bevezetett narratív formában is. Azonban a nemi erőszak közismerten magas látenciájából³, valamint az eljárási garanciák érvényesítéséből nem vonható le az a következtetés, hogy a rendszer a férfiuuralom megerősítését szolgálja.

A feministák rendre nehezményezik, hogy kevés elítélés születik. Talán nem futunk félre, ha okfejtésük lényegét abban ragadjuk meg, hogy az áldozatnak a büntetőjog révén történő elégtételhez való jogát állítják szembe a terheltet megillető eljárási garanciákkal, és értékelésükben a mérleg nyelve az előbbi javára billen. Mondani sem kell azonban, hogy ez a terhelt eljárási jogainak rovására történik. Aladits Beáta és Bence Máttyás néhány éve egy empirikus kutatás során vizsgálta az ártatlanság vélelmének érvényesülését a hazai büntetőbírói gyakorlatban. Megállapításuk szerint a gyakorlat nemhogy a „teljes bizonyosság” vagy az „ésszerű kétség hiánya” szintjét nem éri el, de többnyire a „terhelő bizonyítékok egyszerű túlsúlya” is elegendő az elítéléshez. Konkrét meglátásaik sokban emlékeztetnek Lautmann németországi megfigyeléseire:²⁴⁸ a bíróságok gyakran alkalmaznak érvelési paneleket ítéleteik indokolásában, és szelektálnak a bizonyítékok között. Ami a jelen kontextusban különösen releváns, az az, hogy a bírák önkényesen ítélik meg az eljárásban részt vevő

1. minek az objektivitással szemben...

???

[pordanyk]

2. emögé

e mögé [pordanyk]

3. látenciájából,

látenciájából, [pordanyk]

²⁴⁸ LAUTMANN, Rüdiger: *Justiz. Die stille Gewalt*. Frankfurt am Main, 1972.

személyek szavahihetőségét, komoly jelentőséget tulajdonítanak a nyomozati vallo-
másoknak, és – talán ez témánk szempontjából a legfontosabb – hajlamosak sztere-
otípiákra¹ támaszkodni.²⁴⁹

Ez a bírói attitűd természetesen komolyan megnehezítheti egy nemi erőszak elkö-
vetőjének felelősségre vonását, különösen, ha nem készült megfelelő időben látlelet,
vagy a bíró, illetve az ügyész eleve bizalmatlan a sértettel szemben – amire a femi-
nisták nem ritkán panaszkodnak. Ez tagadhatatlanul probléma, hiszen egyrészt meg-
nehezíti a sértett számára, hogy elégtételhez jusson, másrészt adott esetben büntet-
lenül hagyja egy bűncselekmény elkövetőjét, harmadrészt pedig a jogrendszerbe vetett
bizalmat is megingathatja.

Ugyanakkor semmivel sem volna szerencsésebb, ha például a bírói sztereotípi-
ák, szavahihetőségi vélemények átfordulnának, és a terhelt ellen irányulnának. Eset-
leg lehet úgy érvelni, hogy a bírói eljárás egyhamar úgysem lesz hatékonyabb, az
ügyteher nem fog enyhülni, az ehhez hasonló anomáliák csak olyan óriási ráfordítással
lennének elháríthatók, amelyet az állam sosem áldozna ilyen ügyre, ezért praktiku-
sabb, ha a terheltek ellen fordítjuk a sztereotípiákat, hiszen úgyis valószínűbb az, hogy
a bírósághoz forduló nők valóban bűnös személyt jelentenek fel, mint hogy ártatlant.
Tudomásunk szerint ilyesmit nyíltan egy feminista szerző sem javasolt. Azonban ha
a büntetőeljárást – ideértve az annak során érvényesítendő garanciákat is – a nemi erő-
szak szankcionálásának akadályozásaként, a férfiuralmat segítő rendszerként fogjuk
fel, az valami hasonló javaslatot implikál, hiszen a könnyebb büntetőjogi felelősségre
vonás csak az eljárási garanciák fellazításával érhető el.

Ezen a ponton elérkeztünk a radikális feminizmus objektivitáskritikájának egy
újabb problematikus vonásához. Mivel a radikális feministák mindenben hatalmi
kérdést látnak, ezért a büntetőeljárás természetéről szóló vita is hatalmi küzdelemmé
válík. Az ellenfél nem egyszerűen vitapartner, hanem a férfiuralom képviselője, aki
a férfiak dominanciájának megszilárdítását szolgálja. Érvelése tulajdonképpen hatal-
mi motivációból fakad, ennél fogva minden további nélkül figyelmen kívül hagyha-
tó. A radikális feminizmus objektivitáskritikája a hatalmi dimenzió feltételezése révén
csírájában fojtja el a vita lehetőségét, hiszen csak elnyomók vannak, akik önös érdek-
ből fenntartják a rendszert, illetve elnyomottak, akik e rendszer kismizettjei.

Nem hagyhatók kritika nélkül a feministák egyes konkrét szabályozási javasla-
tai. E helyütt azzal a Nagy-Britanniában hatályos szabállyal szeretnénk bővebben fog-
lalkozni, melynek értelmében a szexuális szolgáltatást igénybe vevő személyt bünt-
etőjogi felelősség terheli, amennyiben a szolgáltatást nyújtónak kitarottja van, vagy

²⁴⁹ Vö. ALADITS Beáta – BENCZE Máttyás: A bírói érvelés problémái és az ártatlanság vélelmének érvényesülé-
se. *Jogelméleti Szemle*, (2012) 1. sz., jesz.ajk.elte.hu/aladits49.pdf (2014. 6. 21.).

1. sztere-otípiákra
sztereotípiákra
[borsosagnes]

2. 6.
06. *[ildikoberci]*

akarata ellenére kell szexuális szolgáltatást végeznie, és a felelősség szempontjából irreleváns az, hogy az elkövető tudott-e, vagy tudhatott-e a felsorolt körülményekről.²⁵⁰ A jogbiztonság alkotmányos, valamint a *nullum crimen sine lege (certa)* büntetőjogi alapelvein szocializálódott európai jogászoknak aligha szükséges hosszan ecsetelni e szabályozás kifogásolhatóságát. Az elkövetőt ebben az esetben olyan körülményért vonják felelősségre, amelyről nem tudott, sok esetben nem tudhatott, esetleg nem is várható el tőle, hogy tudjon róla. A nyugat-európai jogállami kultúrában ez elfogadhatatlan megoldás.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kritika nem önmagában a prostitúciót igénybe vevők szankcionálásának jogpolitikájára irányul. Nyugat-Európában a prostitúció – vagy még inkább a prostitúcióval kapcsolatos visszaélések, kizsákmányolás – visszaszorításának két fő módja az ügyfelek és a prostitúcióból hasznot húzó harmadik személyek büntetése.²⁵¹ Ezek legitimitásával, esetleges nehézségeivel itt nem kívánunk foglalkozni, csupán arra a tényre kívánunk rámutatni, hogy jelenleg ezek tekinthetők a fő megfontolásoknak. Az ügyfelek szankcionálása azonban megoldható egyértelmű, kiszámítható normák alkotásával is. Ha a büntetőjog világosan előírja, hogy büntetendő az, aki szexuális szolgáltatást igénybe vesz, a címzettek pontosan tudhatják, milyen magatartást kell tanúsítaniuk a felelősségre vonás elkerülése végett.

²⁵⁰ E szabályozást a 2009-es *Policing and Crime Act* 14. szakasza iktatta be a 2003-as *Sexual Offences Act* szövegébe. Ennek értelmében ez utóbbi jogszabály 53A. szakasza a következőképp rendelkezik:

„(1) Egy személy (A) bűncselekményt követ el, ha

- (a) egy prostituált (B) szexuális szolgáltatásáért fizetséget ad, vagy erre ígéretet tesz,
- (b) egy harmadik személy (C) olyan kizsákmányoló tevékenységet folytatott, amely annak a szexuális szolgáltatásnak a nyújtására ösztönözheti vagy bátoríthatja B-t, amelyért A fizetséget adott, vagy erre ígéretet tett, valamint
- (c) C saját vagy más (A-n és B-n kívüli) személy anyagi haszonszerzése céljából vagy reményében folytatta tevékenységét.

(2) Nem vehető figyelembe az, hogy

- (a) milyen helyszínen kell nyújtani a szexuális szolgáltatást, illetve hogy azt valóban nyújtják-e,
- (b) A tud-e, vagy kellene-e tudnia arról, hogy C kizsákmányoló tevékenységet folytat.”

Az idézett rendelkezések eredeti szövege a következő:

„(1) A person (A) commits an offence if—

- (a) A makes or promises payment for the sexual services of a prostitute (B),
  - (b) a third person (C) has engaged in exploitative conduct of a kind likely to induce or encourage B to provide the sexual services for which A has made or promised payment, and
  - (c) C engaged in that conduct for or in the expectation of gain for C or another person (apart from A or B).
- (2) The following are irrelevant—
- (a) where in the world the sexual services are to be provided and whether those services are provided,
  - (b) whether A is, or ought to be, aware that C has engaged in exploitative conduct.”

²⁵¹ Napjainkban már elmondható, hogy Nyugat-Európában a prostituáltak felelősségre vonása idejétműlt szabályozás.

A szóban forgó esetben azonban egy jóhiszemű elkövető fölött is ott lebeg a büntetőeljárás veszélye tőle független körülmények miatt.²⁵²

A fentebb ismertetett probléma, miszerint a radikális feminizmus objektív-táskritikája megnehezíti a diskurzust, a szóban forgó szabályozás kapcsán is felmerül. Megítélésünk szerint a szabályozás elsősorban a jogállami követelmények fényében kifogásolható. A radikálisok álláspontja szerint a jogállami követelmények is a férfiak nézőpontjából lettek kitalálva. Így a jelen esetben a hagyományos jogászai gondolkodás szerint a szexuális szolgáltatást igénybe vevő személy magatartása, amennyiben az nem jogsértő, nem kifogásolható. A radikális feministák azonban – ez esetben általában a feministák is – azt tartják szem előtt, hogy a jog védelme alatt a prostituált kihasználása történik, látszólag önkéntes, valójában azonban közvetve vagy közvetlenül kikényszerített „belegyezése”⁵ mellett, ami egyúttal a férfihatalom egy megnyilvánulása is. Másképpen fogalmazva: ahol a jogállami garanciák mellett érvelők objektív felelősségi kategóriákat, absztrakt személyeket látnak, a feministák konkrét, hús-vér áldozatokat, elnyomókat és elnyomottakat. A hatalmi dimenzió bevonásával a szabályozást a jogállami garanciák fényében kritizálók akarva-akaratlanul³ a „férfiuralom hangjaivá” válnak. Hangsúlyozni kell: természetesen a jogszabályok alkalmazásának szociológiai vonatkozásait a lehető legteljesebben fel kell térképezni, és a prostitúció szabályozása nem kivétel ez alól. Annak azonban nincs helye, hogy egy adott álláspont képviselőit az „elnyomó hatalom szócsöveinek” tekintsék.

Megítélésünk szerint kritizálható az, hogy a feminizmus képviselői sok esetben elsősorban a jogszabályszövegek szintjén kívánják foganatosítani reformelképzeléseiket, és nincsenek tekintettel a jogrendszer más szegmenseire. A családon belüli erőszak önálló különös részi tényállásban való kriminalizálása jól illusztrálja ezt a problémát. 2012 őszén Magyarországon is éles politikai és médiacsatározások folytak e kérdés körül, az ismertetett szempontok között azonban erősen háttérbe szorultak az esetleges új tényállás dogmatikai és alkalmazhatósági problémái. A női szempontok figyelembevételére a jogrendszerben számos lehetőség adódik. Így például különösebb vita nélkül egyetérthetünk abban, hogy a „fenyítőjog gyakorlása” mint jogellenességet kizáró ok – ha ugyan még van helye egy olyan társadalomban, ahol a közgondolkodásban lassan a gyermeknek adott, egyszeri „atyai” pofon is kezd elfogadhatatlan-

²⁵² Tulajdonképpen annak a ténynek a megnyilvánulása érhető itt tetten, miszerint az angolszász jogi kultúr-ában⁴ a büntető- és a magánjog nem határolódik el egymástól élesen. Ennek legismertebb példája talán a büntető-kártérítés (*punitive damages*) intézménye. A jelen esetben egy objektív felelősségi alakzat került a büntetőjogba. Megjegyezhetjük azt is, hogy a törvény a szóban forgó bűncselekményt pénzbüntetéssel szankcionálja. Mindezek a körülmények azonban nem befolyásolják a törzsszövegben ismertetett elvi aggályokat.

1. –
következő sorba
[ildikoberci]

2. „belegyezése”
"belegyezése"
[pordanyk]

3. akarva-aka- ratlanul
akarva-akaratlanul
[pordanyk]

4. kultúr- ában
elválasztás! [ildikoberci]

5. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

ná válni – nem terjeszthető ki a feleség – bármily csekély mértékű – bántalmazására. A bűnüldözési rendszer hatékonyságának növelése – ezáltal a jogérvényesítés magasabb fokának biztosítása, a bűncselekmények **latenciájának** csökkentése – szintén alkalmas eszköz a feministák céljainak megvalósítására. Fentebb írtunk róla, hogy ebben a piacnak is lehet szerepe.²⁵³ Ezek az eszközök a büntetőjogi kódex egységének megbontása nélkül alkalmasak a – főként – nőket a családon, párkapcsolaton belül érő atrocitások visszaszorítására. Így elkerülhetők egyrészt az elhatárolási nehézségek, másrészt a jóformán bizonyíthatatlan cselekmények kriminalizálása (idetartozik például a feministák által az erőszak egyik válfajának tekintett lelki erőszak).²⁵⁴

Végül rövid kritikával kell illetni a jogi feminizmus egyes túlkapásait. Egy nemzetközi civil szervezet, a Tolerancia és Kibékülés Európai Tanácsa (*European Council on Tolerance and Reconciliation*, ECTR) 2013-ban kidolgozott egy javaslatcsomagot, melyet az Európai Parlament elé kívántak terjeszteni, és amelynek célja az európai szélsőségek visszaszorítása. A javaslat végül nem került az Európai Parlament elé, ugyanakkor egyes részei kritikára adnak alapot. A javaslat ugyanis egyebek között az „antifeminizmust” is tiltandó ideológiának tekinti. Ireneusz Bil, az ECTR főtitkára szerint a „feminizmussal szembeni kulturált kritika helyénvaló, de a feminista mozgalmak, a *genderszemlélet* létjogosultságának megkérdőjelezése, az az állítás, hogy ezek a mozgalmak nem valódi problémákat vetnek fel, gyűlöletbeszédnek tekinthető, amely ellen fel kell lépni”.²⁵⁵

Könnnyű belátni azonban, hogy a határok megvonása nehéz. Önmagában véve kritizálható az is, hogy egy eszmei áramlat bírálóinak, ellenzőinek nézetét el kívánják fojtani, azonban az „antifeminizmus” bélyege kiterjeszhető olyan álláspontokra is, amelyek nem vallják a nők alacsonyabbrendűségét, és nem követelik jogaik szűkítését, ugyanakkor a feminizmust szükségtelennek tartják. Posner fentebb ismertetett feminizmuskritikája például e körbe vonható, hiszen szerinte a szabad piac, valamint az egyenlő jogok biztosítása feminizmus nélkül is megoldja a nők problémáit – ennek ellenére nézeteit abszurdum lenne „gyűlöletbeszédként” aposztrofálni. Hangsúlyoznunk kell, hogy a javaslat számos komoly bírálatot kapott. Emellett nem tudható, hogy

²⁵³ Lásd 18. lábjegyzet.

²⁵⁴ A családon belüli erőszak komplex jelenségkörét a büntető anyagi jog szabályai széles körben lefedik – noha például az említett lelki erőszak nem tartozik ezek közé. Vö. például ALFÖLDI Ágnes Dóra: Van megoldás? A család védelmét szolgáló magyar büntetőjogi eszközökről. *Belügyi Szemle*, 60. (2012) 2. sz., 70. o. Jelezni kell, hogy a tanulmány az azóta hatályon kívül helyezett 1978. évi IV. törvény alapján készült, az új Btk. (2012. évi C. törvény) vonatkozásában hasonló elemzésről nem tudunk. A tanulmány rámutat arra is, hogy a jogérvényesítéssel kapcsolatban komoly hiányosságok mutatkoznak – ilyen probléma mindenképp a távol tartás intézményének hatékonysága –, ahhoz azonban még nem kell feministának lenni, hogy a jogszabályok tényleges érvényesülését kívánatosnak tartjuk.

²⁵⁵ ldézi http://hvg.hu/itthon/20131128_viccek_t_is_betiltana_a_torvenyjavaslat (2014. 6. 22.).

1. látenciájának latenciájának [pordanyk]

2. 6. 06. [ildikoberci]

a feministák mennyire azonosulnak e szigorú tiltással. Könnyen meglehet, hogy többségük ellenezné az antifeminizmus jogi üldözését. Mindazonáltal fontos szem előtt tartani, hogy bár kétségtelenül – mint ahogyan azt közel egy évszázaddal korábban Oliver Wendell Holmes is megmondta – minden eszme, amely bizonyos önnön helyességében, kizárólagosságra törekszik,²⁵⁶ ez csakis indokolt esetben vezethet az ellentétes vélemények jogi tiltására. A feminizmus létjogosultságának tagadása nem jelent egyet a nőgyűlölettel vagy a nők kirekesztésének kívánásával, ezért a feminizmust ellenző eszmék, gondolatok tiltásának nincs elfogadható alapja.

Válogatott irodalom

- ABRAMS, Kathryn: Hearing the Call of Stories. *California Law Review*, 79. (1991) 4. sz., 971–1052. o.
- ABRAMS, Kathryn: Ideology and Women's Choices. *Georgia Law Review*, 24. (1990) 4. sz., 761–801. o.
- ABRAMS, Kathryn: The Narrative and the Normative in Legal Scholarship. In HEINZELMAN, Susan Sage – WISEMAN, Zipporah Batshaw (szerk.): *Representing Women. Law, Literature, and Feminism*. Durham, 1994. 44–56. o.
- BARTLETT, Katharine T.: Feminist Legal Methods. *Harvard Law Review*, 103. (1990) 4. sz., 829–888. o.
- CAHN, Naomi R.: Defining Feminist Litigation. *Harvard Women's Law Journal*, 14. (1991) 1–20. o.
- CARD, Claudia: Intimacy and Responsibility: What Lesbians Do. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 77–94. o.
- CHARLESWORTH, Hilary: Feminist Critiques of International Law and Their Critics. *Third World Legal Studies*, 13. (1995) 1–16. o.
- CHODOROW, Nancy J.: *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Ford. CSABAI³ Márta et al. Budapest, 2000.
- CHODOROW, Nancy J.: Gender as a Personal and Cultural Construction. *Signs*, 20. (1995) 3. sz., 516–544. o.

²⁵⁶ „Ha az embernek nincsenek kételyei premisszáit vagy hatalmát illetően, és bizonyos eredményt teljes szívvel kíván, természetes, hogy törvénybe iktatja óhaját és félresöpör minden ellenállást.” „If you have no doubt of your premises or your power and want a certain result with all your heart you naturally express your wishes in law and sweep away all opposition.” *Abrams v. United States*, 250 U. S. 616, 630 (1919).

1. **ez**
az [pordanyk]

2. **In**
köv. sorba
[borsosagnes]

3. **C SABAI**
nem kiskapitális
[ildikoberci]

- COLE, C. L. – CATE, Shannon L. C.: Compulsory Gender and Transgender Existence: Adrienne Rich's Queer Possibility. *Women's Studies Quarterly*, 36. (2008) 3–4. sz., 279–287. o.
- COWAN, Sharon: 'Freedom and capacity to make a choice.' A feminist analysis of consent in the criminal law of rape. In MUNRO, Vanessa E. – STYCHIN, Carl F. (szerk.): *Sexuality and the Law. Feminist Engagements*. Abingdon, 2007. 51–71. o.
- CRENSHAW, Kimberlé: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *The University of Chicago Legal Forum*, (1989) 139–167. o.
- CRENSHAW, Kimberlé: Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43. (1991) 6. sz., 1241–1300. o.
- DALTON, Clare: Where We Stand. Observations on the Situation of Feminist Legal Thought. *Berkeley Women's Law Journal*, 3. (1988) 1. sz., 1–13. o.
- DWORKIN, Andrea: Against the Male Flood. *Harvard Women's Law Journal*, 8. (1985) 1–29. o.
- DWORKIN, Andrea: *Pornography. Men Possessing Women*. New York, 1989⁴.
- EBERT, Teresa R.: The "Difference" of Postmodern Feminism. *College English*, 53. (1991) 8. sz., 886–904. o.
- ECHOLS, Alice: *Daring to Be Bad. Radical Feminism in America, 1967–1975*. Minneapolis, 2003⁶.
- ECKHAUS, Phyllis: Restless Women: The Pioneering Alumnae of New York University School of Law. *New York University Law Review*, 66. (1991) 6. sz., 1996–2013. o.
- EINHORN, Barbara: Where Have All the Women Gone? Women and the Women's Movement in East Central Europe. *Feminist Review*, (1991) 16–36. o.
- ELLMANN, Stephen: The Ethic of Care as an Ethic of Lawyers. *The Georgetown Law Journal*, 81. (1993) 7. sz., 2665–2726. o.
- ESTRICH, Susan: Rape. *The Yale Law Journal*, 95. (1986) 6. sz., 1087–1184. o.
- Feminist Discourse, Moral Values, and the Law—A Conversation. *Buffalo Law Review*, 34. (1985) 1. sz., 11–87. o.
- FREEDMAN, Ann E.: Feminist Legal Method in Action: Challenging Racism, Sexism and Homophobia in Law School. *Georgia Law Review*, 24. (1990) 4. sz., 849–881. o.
- FRUG, Mary Joe: A Postmodern Legal Feminist Manifesto (An Unfinished Draft). *Harvard Law Review*, 105. (1992) 5. sz., 1045–1075. o.
- FUNK, Nanette: Feminist Critiques of Liberalism: Can They Travel East? Their Relevance in Eastern and Central Europe and the Former Soviet Union. *Signs*, 29. (2004) 695–726. o.

1. **Antira-cist**
Anti-racist [borsosagnes]

- GALLAGHER, Nancy: The International Campaign against Gender Apartheid in Afg-
hanistan.¹ *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 5. (2000)
2. sz., 367–402. o.
- GILLIGAN, Carol: *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, 1982.
- GINSBURG, Ruth Bader – FLAGG, Barbara: Some Reflections on the Feminist Legal Thought of the 1970s. *The University of Chicago Legal Forum*, (1989) 9–22. o.
- GINSBURG, Ruth Bader: Some Thoughts on Autonomy and Equality in Relation to *Roe v. Wade*. *North Carolina Law Review*, 63. (1985) 2. sz., 275–386. o.
- HARRIS, Angela P.: Race and Essentialism in Feminist Legal Theory. *Stanford Law Review*, 42. (1990) 3. sz., 581–616. o.
- HARRIS, Lucy Reed: Toward a Consent Standard in the Law of Rape. *The University of Chicago Law Review*, 43. (1976) 3. sz., 617–628. o.
- HEYES, Cressida J.: Feminist Solidarity after Queer Theory: The Case of Transgender. *Signs*, 28. (2003) 4. sz., 1093–1120. o.
- HOOKS, Bell: *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. Winchester, 1990³.
- HORSFIELD, Sam: Questioning Inevitability: Globalisation and Prostitution. *The Australian Feminist Law Journal*, 17. (2002) 33–47. o.
- HOWE, Adrian: The Problem of Privatized Injuries: Feminist Strategies for Litigation. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 148–167. o.
- JIMMERSON, Julie: Female Infanticide in China: An Examination of Cultural and Legal Norms. *Pacific Basin Law Journal*, 8. (1990) 47–79. o.
- KARAIAN, Lara: The Troubled Relationship of Feminist and Queer Legal Theory to Strategic Essentialism: Theory/Praxis, Queer Porn, and Canadian Anti-discrim-
ination Law. In FINEMAN, Martha Albertson et al. (szerk.): *Feminist and Queer
Legal Theory. Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*. Farnham, 2009. 375–394. o.²
- KAY, Herma Hill: Equality and Difference. The Case of Pregnancy. *Berkeley Women's Law Journal*, 1. (1985) 1. sz., 1–38. o.
- KESSLER, Laura T.: Feminism for Everyone. *Seattle University Law Review*, 34. (2011) 3. sz., 679–702. o.
- LACEY, Nicola: Theory into Practice? Pornography and the Public/Private Dichotomy. *Journal of Law and Society*, 20. (1993) 1. sz., 93–113. o.
- LAHEY, Kathleen A.: Reasonable Women in Law. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 3–21. o.
- LAWSON, Gary: Feminist Legal Theories. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 18. (1994–1995) 2. sz., 325–330. o.

1. Afg- hanistan.
Af-ghanistan.
[borsosagnes]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

- LEVIT, Nancy – VERCHICK, Robert R. M.: *Feminist Legal Theory*. New York, 2006.
- LEVIT, Nancy: Feminism for Men: Legal Ideology and the Construction of Maleness. *UCLA Law Review*, 43. (1996) 6. sz., 1037–1116. o.
- LEVIT, Nancy: Theorizing and Litigating the Rights of Sexual Minorities. *Columbia Journal of Gender and Law*, 19. (2010) 1. sz., 21–63. o.
- MACKINNON, Catharine A.: *A feminizmus változásai. Előadások életéről és jogról*. Ford. BORSODY¹ Gyöngyi. Budapest, 2001.
- MACKINNON, Catharine A.: Feminism, Marxism, Method, and the State. An Agenda for Theory. *Signs*, 7. (1982) 3. sz., 515–544. o.
- MACKINNON, Catharine A.: Feminism, Marxism, Method, and the State. Toward Feminist Jurisprudence. *Signs*, 8. (1983) 4. sz., 635–658. o.
- MACKINNON, Catharine A.: Points against Postmodernism. *Chicago-Kent Law Review*, 75. (2000) 3. sz., 687–712. o.
- MACKINNON, Catharine A.: Reflections on Sex Equality under Law. *The Yale Law Journal*, 100. (1991) 5. sz., 1281–1328. o.
- MATSUDA, Mari J.: When the First Quail Calls: Multiple Consciousness as Jurisprudential Method. *Women's Rights Law Reporter*, 11. (1989) 1. sz., 7–10. o.
- MCCORQUODALE, Robert: Secrets and Lies: Economic Globalisation and Women's Human Rights. *Australian Year Book of International Law*, 19. (1998) 73–83. o.
- MENKEL-MEADOW, Carrie: Portia in a Different Voice: Speculations on a Women's Lawyering Process. *Berkeley Women's Law Journal*, 1. (1985) 1. sz., 39–63. o.
- MENKEL-MEADOW, Carrie: Toward Another View of Legal Negotiation: The Structure of Problem Solving. *UCLA Law Review*, 31. (1984) 4. sz., 754–842. o.
- MONRO, Surya: Transgender: Destabilising feminisms? In MUNRO, Vanessa E. – STYCHIN, Carl F. (szerk.): *Sexuality and the Law. Feminist Engagements*. Ábingdon, 2007. 125–149. o.
- MORVAI Krisztina: *Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog*. Budapest, 1998.
- MOSCOWITZ, Ann: The Night Court for Women in New York City. *Women Lawyers' Journal*, 5. (1915) 2. sz., 9. o.
- NUSSBAUM, Martha C.: A Right to Marry? *California Law Review*, 98. (2010) 3. sz., 667–696. o.
- NYAMU, Celestine I.: How Should Human Rights and Development Respond to Cultural Legitimization of Gender Hierarchy in Developing Countries? *Harvard International Law Journal*, 41. (2000) 2. sz., 381–418. o.
- OKIN, Susan Moller: Is Multiculturalism Bad for Women? In COHEN, J. et al. (szerk.): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton, 1999. 7–24. o.
- OLSEN, Francis E.: Feminism in Central and Eastern Europe: Risks and Possibilities of American Engagement. *The Yale Law Journal*, 106. (1997) 7. sz., 2215–2258. o.

1. B ORSODY
nem kiskapitális
[ildikoberci]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

- OLSEN, Francis E.: Feminist Theory in Grand Style. *Columbia Law Review*, 89. (1989) 5. sz., 1147–1178. o.
- OLSEN, Francis E.: The Family and the Market. A Study of Ideology and Legal Reform. *Harvard Law Review*, 96. (1983) 7. sz., 1497–1528. o.
- OLSEN, Francis: Feminism and Critical Legal Theory: An American Perspective. *International Journal of the Sociology of Law*, 18. (1990) 199–215. o. ¹
- OMOLADE, Barbara: The Unbroken Circle: A Historical Study of Black Single Mothers and Their Families. In FINEMAN, Martha Albeertson – THOMADSEN, Nancy Sweet (szerk.): *At the Boundaries of Law. Feminism and Legal Theory*. London, 1991. 171–187. o.
- POLK, Michael F.: Women Persecuted under Islamic Law: The Zina Ordinance in Pakistan as a Basis for Asylum Claims in the United States. *Georgetown Immigration Law Journal*, 12. (1998) 2. sz., 379–393. o.
- QUINN, Mae C.: Feminist Legal Realism. *Harvard Journal of Law & Gender*, 35. (2012) 1. sz., 1–55. o.
- RADIN, Margaret Jane: The Pragmatist and the Feminist. *Southern California Law Review*, 63. (1990) 6. sz., 1699–1726. o.
- RHODE, Deborah L.: Feminist Critical Theories. *Stanford Law Review*, 42. (1990) 3. sz., 617–638. o.
- RHODE, Deborah L.: The “Woman’s Point of View”. *Journal of Legal Education*, 38. (1988) 1. sz., 39–46. o.
- ROBERTS, Dorothy E.: Racism and Patriarchy in the Meaning of Motherhood. *The American University Journal of Gender & the Law*, 1. (1993) 1–38. o. ²
- ROMANY, Celina: Gender, Race/Ethnicity and Language. *La Raza Law Journal*, 9. (1996) 1. sz., 49–54. o.
- ROWLAND, Robyn – KLEIN, Renate D.: Radical Feminism: Critique and Construct. In GUNEW, Sneja (szerk.): *Feminist Knowledge. Critique and Construct*. New York, 2012. 271–303. o.
- SHERWIN, Emily L.: The Limits of Feminism. *Journal of Contemporary Legal Issues*, 9. (1998) 249–256. o. ³
- SIEGEL, Reva B.: The Modernization of Marital Status Law. Adjudicating Wives’ Rights to Earnings, 1860-1930. *The Georgetown Law Journal*, 82. (1994) 7. sz., 2127–2212. o. ⁴
- SIEGEL, Reva B.: The Rule of Love. Wife Beating as Prerogative and Privacy. *The Yale Law Journal*, 105. (1996) 8. sz., 2117–2207. o.
- STROSSEN, Nadine: The American Civil Liberties Union and Women’s Rights. *New York University Law Review*, 66. (1991) 6. sz., 1940–1962. o.
- THORNTON, Margaret: The Development of Feminist Jurisprudence. *Legal Education Review*, 9. (1998) 2. sz., 171–192. o.

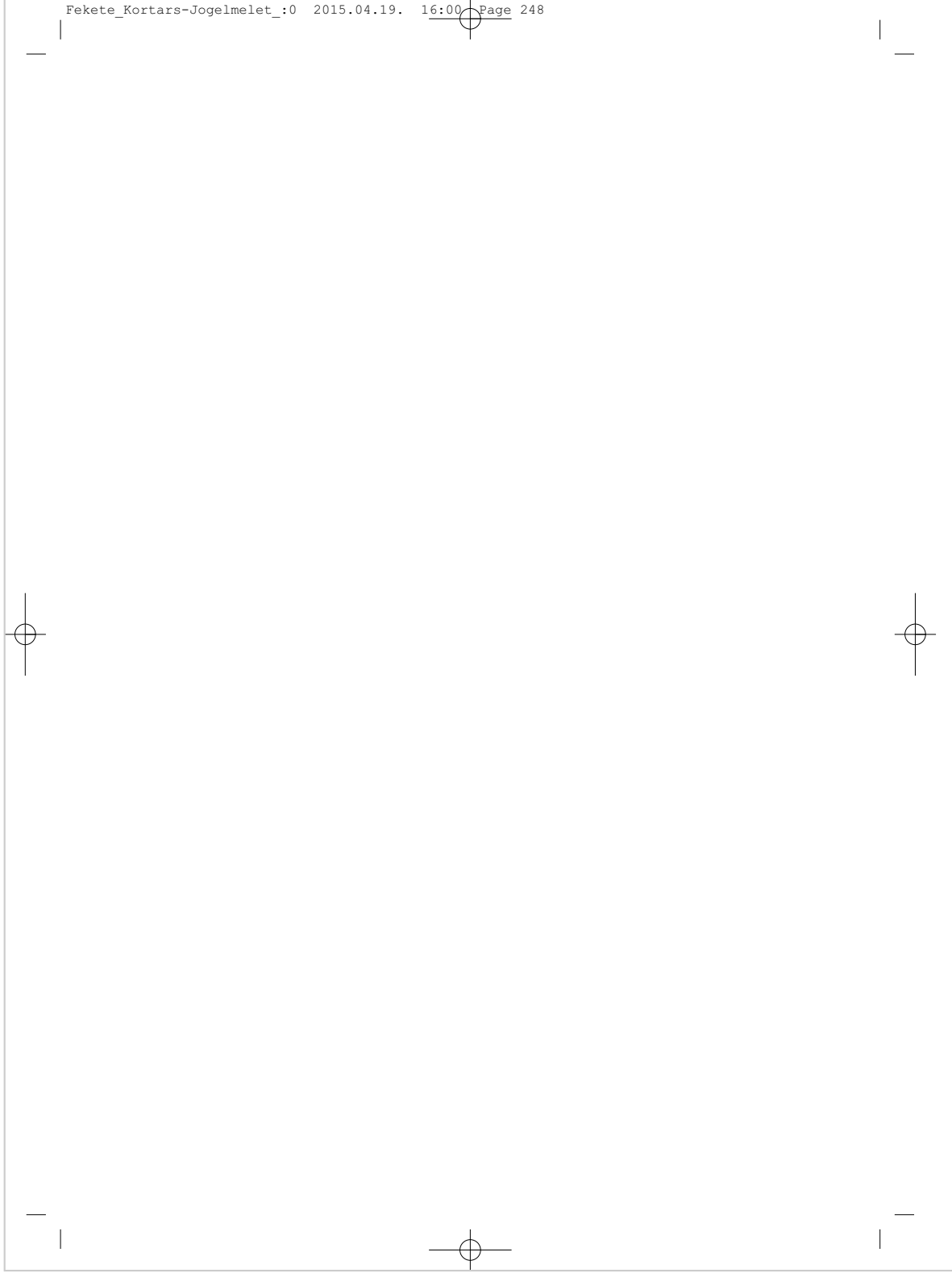
1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

3. **Issu-**
köv. sorba
[borsosagnes]

4. **1860-1930.**
1860--1930. [ildikobercij]

- VERCHICK, Robert R. M.: In a Greener Voice: Feminist Theory and Environmental Justice. *Harvard Women's Law Journal*, 19. (1996) 23–88. o.
- VOLPP, Leti: Feminism versus Multiculturalism. *Columbia Law Review*, 101. (2001) 5. sz., 1181–1218. o.
- WEST, Robin: Jurisprudence and Gender. *The University of Chicago Law Review*, 55. (1988) 1. sz., 1–72. o.
- WEST, Robin: Re-Imagining Justice. *Yale Journal of Law and Feminism*, 14. (2002) 2. sz., 333–344. o.
- WEST, Robin: The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory. *Wisconsin Women's Law Journal*, 3. (1987) 81–146. o.
- WEST, Robin: The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory. *Wisconsin Women's Law Journal*, 15. (2000) 1. sz., 149–215. o.
- WILLIAMS, Patricia: The Obliging Shell: An Informal Essay on Formal Equal Opportunity. *Michigan Law Review*, 87. (1989) 8. sz., 2128–2151. o.
- WILLIAMS, Wendy W.: Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal Treatment/Special Treatment Debate. *New York University Review of Law & Social Change*, 13. (1984–1985) 2. sz., 325–380. o.
- WINTER, Bronwyn: Women's Rights, Globalisation and the Nation-State: Are Human Rights and Democracy Enough? *The Australian Feminist Law Journal*, 17. (2002) 1–16. o.
- WONG, Jane: The Anti-Essentialism v. Essentialism Debate in Feminist Legal Theory. The Debate and Beyond. *William & Mary Journal of Women and the Law*, 5. (1999) 2. sz., 273–296. o.

[no notes on this page]

Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok?

Fekete Balázs

I. Bevezetés: egy új megközelítés?

Tagadhatatlan, hogy napjainkra alapvetően átalakultak az elméleti jogi gondolkodás keretei. Az elmúlt két évtizedben számos új irányzat jelent meg, vagy pedig már bevettnek számító megközelítések elméleti alapjai módosultak. A jogelmélet keretei igencsak széttöredezetté váltak és az egyes irányzatok önállóan, gyakran egymástól teljesen elkülönülve, mindenféle párbeszéd nélkül léteznek.

Az 1990-es évektől az angolszász elméleti jogi gondolkodásban egyre gyakrabban tűnik fel a *law and emotions* vagy a *law and emotions scholarship* kifejezés, jelezve egy újfajta érdeklődés kialakulását. Ezzel párhuzamosan a kontinentális jogtudományban is születnek olyan munkák, melyek szintén az érzelmek irányából közelítik meg a jog jelenségét és egyes jogi jelenségeket.¹ Úgy tűnik, hogy a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatása egyre jelentősebb szerepet kap a jogról való elméleti gondolkodásban és e megközelítés napjainkra már önálló irányzattá vagy mozgalommá fejlődött. Összegezve: az elmúlt évtizedekben megjelent egy új irányzat a jogi gondolkodásban, mely az érzelmek és jog összekapcsolódását és kölcsönhatásait kívánja vizsgálni.

Csábító lenne azonnal belevetni magunkat az igen kiterjedt irodalomba és annak segítségével feltérképezni e bonyolult kölcsönhatás számos vonatkozását. Azonban – véleményem szerint – számos csapda, tévút és zsákutca rejlik ebben a labirintusban, ezért mindenképpen néhány alapkérdés tisztázásával kell kezdeni. Csak e kérdések és a kutatás ezekre adott válaszok¹ alapján történő szűkítése teheti lehetővé egy valóban tudományos értékelés elkészítését.²

¹ PAPAUX, Alain: Un droit sans émotion. Iram non novit ius: esquisse des rapports entre science et droit. Revue² européenne³ des sciences sociales, XLVII. (2009) 144. sz., 105–119. o. [Papaux rendhagyó és inspiratív megközelítésében a jog és érzelmek kapcsolatát három területen ragadja meg: (i) az érzelmek lehetnek tények a jog számára; (ii) az érzelmek lehetnek a jogfejlődés hajtóerői; és (iii) maga a modern jog is lehet egy érzület: a méltányosság.] (Fenti folyóirat e száma további fontos elemzéseket tartalmaz az érzelmekről különféle társadalomtudományok szemszögéből.)

² A társadalomtudomány más területein megkezdődött az érzelmek szerepének újraértékelése, a korábbi konvenciók vitatása. A politikatudomány szemszögéből lásd Kiss Balázs igen előremutató tanulmányát, mely az

1. válaszok
válaszai [pordanyk]

2. Revue-
Revue (nem kell kötőjel)
[borsosagnes]

3. européen
européenne
[borsosagnes]

II. Alapkérdések

A jog és az érzelmek kapcsolatát már csak azért sem könnyű tudományos igénnyel vizsgálni, mert a modern jogtudomány egyik lényeges kiindulópontja a jog és a racionalitás összekapcsolása. Ez az alapvetően Weber által kidolgozott,³ de már a felvilágosodás során kifermálódott,⁴ és a jogi gondolkodásban folyamatosan, kívánalomként vagy elvárásként jelen lévő gondolat vezetett az érzelmek háttérbe szorításához és esetleges negligenciájához a jogtudományból. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a jogban ne jelentek volna meg az érzelmek, vagy a jog ne vette volna figyelembe valamilyen formában az érzelmeket;⁵ ez ugyanis lehetetlen lett volna egyszerűen amiatt, mert a szabályozás tárgyát jelentő emberi viselkedésekben mindig jelen vannak az érzelmi mozzanatok. A racionalitás és a jog összekapcsolása valójában olyan módszertani-fogalmi keretet teremtett a jogtudomány számára, melynek koordináta-rendszerében az érzelmek a legtöbb esetben egyszerűen láthatatlanná, tudományosan megragadhatatlanná váltak. Azaz, azok jogtudományi igényű vizsgálata végső soron tudománytalan lett. A legjobb esetben mint a jog belső racionalitását befolyásoló irracionális tényezők kaphattak csak korlátozott szerepet.

A jog és a racionalitás ilyen erős összekapcsolódása miatt – mely a modern jogi gondolkodás egyik kiemelkedően fontos pillére mind a tudomány, mind a „jogideológia” szintjén –, ha mégis a jog és az érzelmek „kapcsolatáról” kívánunk gondolkodni, akkor a belénk rögződött legtriviálisabb közhelyekkel kell szembenéznünk. Ez egyáltalán nem könnyű feladat, mivel tudatosan meg kell haladnunk azt a nézőpontot, amit már korábban nagy biztonsággal elsajátítottunk és egy olyan új nézőpontot kell kialakítanunk,⁶ mely nélkülözi a bevett tudás által nyújtott biztonságot és fogódzókat.

érzelmek kutatásának politikatudományi eredményeit mutatja be. Kiss Balázs: *Érzelmek és politikatudomány. Politikatudományi Szemle*, 22. (2013) 3. sz., 7–28. o.

³ Max Weber a modern jog mögött rejlő formális racionalitás posztulátumainak elemzése során kifejezetten utal arra, hogy e felfogás szemszögéből az, „amit jogilag nem lehet racionálisan »megkonstruálni«, az jogi szempontból nem is releváns”, és ezzel ab ovo kizárja az érzelmeket a modern jogból. Azonban, maga jelzi, hogy e kérdés ennél bonyolultabb, mivel a formalizmus bomlása kapcsán rámutat arra, hogy az érzületek (*bonafides*, *dolus*) értékelése – a bizalom fenntartása érdekében – fokozatosan előtérbe kerül a magánjogban, és ez az „érzületetikai racionalizáció kimutat a formális racionalitás keretei közül”. WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2*. Budapest, 1995. 22., 187. o.

⁴ Általános áttekintésként lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc – PÉTERI Zoltán – TAKÁCS Péter: *Állam- és jogbölcsélet. A kezdetektől a felvilágosodásig*. Budapest, 1998. 146–163. o.

⁵ Klasszikus példa lehet a büntetőjog erős felindulás fogalma, vagy a családjogban a házasság megromlása.

⁶ Vö. KUHN, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, 2000. 119–141. o.

A „jog és érzelmek” kutatását számos tényező nehezíti. Ezek közül a legfontosabb, hogy mindkét fogalom az emberi gondolkodás örök kihívása. Sem a jog, sem az érzelmek tudományos fogalmában nem sikerült még valamilyen konszenzusra jutni és várhatóan ez a jövőben sem történik meg. Éppen emiatt nagyon precízen és óvatosan kell feltenni a megvizsgálni kívánt kérdéseket; egyedül ez biztosíthatja a tudományos gondolkodás alapvető sztenderdjeinek való sikeres megfelelést. Továbbá azzal is tisztában kell lennünk, hogy a téma egészét kimerítően feltárni valószínűleg – interdiszciplináris jellege és az elméleti bizonytalanságok miatt – egyszerűen lehetetlen.

Véleményem szerint három problémát érdemes kiindulópontként kijelölni, mivel ezek szolgálhatnak e téma áttekintésének keretével.

(i) „Jogtudomány és érzelmek.” Itt arra kérdezzük rá, hogy vajon milyen természetű a jogtudomány kapcsolata az érzelmekkel, azok milyen szerepet kaptak, ha kaptak egyáltalán a jogról való gondolkodásban. E ponton kell részletesebben megvizsgálni a bevezetésben említett előfeltevést a jog és a racionalitás összekapcsolódásáról.

(ii) „A »jog és érzelmek« mozgalom.” E pontnál az alapvetően észak-amerikai gyökerekkel rendelkező, a kilencvenes években markánsan jelentkező ún. *law and emotions scholarship* rövid történetét, legfontosabb kérdésfelvetéseit, európai recepciótörténetét, illetve kritikai elemzését kell elvégezni. Jelenleg a jog és az érzelmek összefüggéseiről való elméleti gondolkodás kereteit az e mozgalomba tartozó szerzők alakítják és fejlesztik tovább folyamatosan. Azaz a jog és érzelmek kapcsolatának kutatásához e kezdeményezés vizsgálatával juthatunk a legközelebb, mivel az e körbe tartozó szerzők munkáiban válik leginkább láthatóvá a jog és érzelmek kapcsolatának sokszínűsége, illetve bomlanak ki az elméleti perspektívák.

(iii) „Alkalmazott jog és érzelmek.” Az utolsó problémakör pedig annak a vizsgálatát kívánja, hogy vajon az érzelmek elemzése – különös tekintettel az amerikai fejleményekre, illetve az érzelmek filozófiájának vizsgálatára – mennyiben képes elméleti tudásunkat gazdagítani, melyek azok a problémák, melyek megértésében vagy átértékelésében segítségünkre lehetnek. E rész természetesen csak példálózó jellegű lehet, hiszen számtalan jogi kérdés kapcsán merülhet fel az érzelmek elemzése – azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lenne érdemes néhány területet egyfajta kedvcsinálónaként részletesebben is bemutatni.

III. „Jogtudomány és érzelmek”

1. Az izolációs tézis dekonstrukciója

A jog és érzelmek kapcsolatával foglalkozó szakirodalom közhelyszerű megállapítása, hogy a modern jog – amennyire csak lehetséges – igyekszik az érzelmeket kizárni működéséből.⁷ Modern korunkban a jogot és az érzelmeket tehát el kell egymástól választani, ez az egyik olyan fontos felismerés, mellyel a modernség gazdagította a jogi gondolkodást. Sajó András kifejezését átvéve a fenti meglátást a modern jogtudomány izolációs tézisének nevezhetjük.⁸ Önmagában e tézis adekvátnak tűnhet, mivel rámutat a modern jog működésének sajátosságára, azonban mint minden – közhelyszerűvé vált és így leegyszerűsödött – tudományos fogalomnak, ennek is érdemes részletesebben feltárni a jelentésrétegeit, kijelölve ezzel érvényességének pontos körét és lehetséges jelentéseit. E dekonstrukció során véleményem szerint négy eltérő aspektushoz juthatunk el, melyek egy-egy, a modern joggal szemben megfogalmazott elvárást is magukban rejtnek.

2. A normatív dimenzió

Az izolációs tézis első fontos dimenziója normatív jellegű. A jog és érzelmek elválasztása ugyanis, amennyiben a modernitás születésének közegében értelmezzük, egyértelműen szembeszállást jelent a középkori Európa jogi kultúrájának modern értelemben vett – a racionalizmus gondolkörével összhangba nem hozható – kiszámíthatatlanságával, nem racionális természetével.⁹ E tágon értelmezett középkor (a Római Birodalom felbomlását követő és az ipari forradalom előtti időszak) jogi kultúrája ugyanis számos olyan elemre épült – többek között: státuszprivilegiumok, területi előjogok, a politikai hatalom decentralizációja, az igazságszolgáltatás politikai-hatalmi befolyásolása, vallási alapú intolerancia és gyűlölet, irracionális-mági-

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. köv. oldalra
[borsosagnes]

⁷ Ez a gondolat gyakorlatilag az összes *law and emotions scholarship* körébe tartozó publikációban megjelenik valamilyen formában.

⁸ SAJÓ András: *Constitutional Sentiments*. New Haven – London, 2011. 11. o.

⁹ Voltaire például a Calas-ügyben írt röpiratában a vallási fanatizmus ellen és a bíróságok befolyástól mentes, pártatlan működése mellett érvel szenvedélyesen. Lásd VOLTAIRE: *Traité sur la tolérance. Á l'occasion de la mort de Jean Calas*. 1763. (http://athena.unige.ch/athena/voltaire/voltaire_traite_tolerance.html)

kus eljárási mozzanatok¹⁰ – melyek egy felvilágosult gondolkodó szemével egyszerűen elfogadhatatlannak minősültek.

A jog racionalizálásának jogpolitikai igénye ebben a szellemtörténeti közegben egyértelműen a jogi kiszámíthatósággal össze nem egyeztethető tényezők fokozatos „kiszorításához” vezetett. Az anyagi és eljárásjogi racionalizáció során fogalmazódott meg többek között az érzelmek háttérbeszorításának igénye is, például a büntetések humanizálásának vagy a vallási intolerancia megszüntetésének igényével párhuzamosan.¹¹ Ebben az értelemben tehát az izolációs tézis egy, a modern joggal szemben humanista és racionalista alapon megfogalmazott követelések közül és a jogrendszer ilyen irányú – minél inkább érzelmektől mentes – átalakításának igényét fejezi ki.

3. A deskriptív dimenzió

Tézisünk következő dimenziója a jog tanulmányozásához kapcsolódik. A modern jogtudomány kopernikuszi fordulata, mely a korábbi, holisztikus és harmóniaorientált arisztoteliánus–skolasztikus nézőponttal szemben a jog vizsgálatát a matematika és logika mintájára, rendszerszemlélettel képzelte el¹² – karteziánus vagy newtoni irányt követve – a jog és az érzelmek kapcsolatára vonatkozóan is magában rejtett lényeges következtetéseket. Ugyanis a jog és az érzelmek elválasztása ebben a kontextusban azt jelentette, hogy a jog jelenségét olyan fogalmakkal kell leírni és bemutatni, melyek e matematikai-logikai koordináta-rendszerben értelmezhetők.¹³

Nyilvánvaló, hogy az érzelmek számára nincs, finoman fogalmazva, túlzottan nagy tér e felfogásban, hiszen alapvetően nem-racionális¹ – vagy legalábbis a racionalitás konvencionális keretei között nehezen leírható – jellegük szinte láthatatlanná teszi őket. Azaz, a jogi jelenségek leírásában csak különleges esetekben kaphatnak szerepet, mivel nem teljesen racionális, tökéletesen nem logiczálható természetük

1. nem-racionális
nem racionális
[pordanyk]

¹⁰ A középkori jogról kiindulópontként lásd például COHEN, Esther: *The Crossroads of Justice. Law and Culture in Late Medieval France*. Leiden, 1993; POST, Gaines: *Studies in Medieval Legal Thought. Public Law and the State, 1100–1322*. Clark, New Jersey, 2006.

¹¹ Például Beccaria kifejezetten amellett érvel, hogy a politikai közösség célja az egyének szenvedélyeinek hidegfejű moderálása, és ezért az általa előírt büntetések célja sem a szenvedés okozása, hanem a prevenció. BECCARIA, C.: *On Crimes and Punishment*. The Federalist Papers Project, 1764. (www.thefederalistpapers.org/wp-content/uploads/2013/01/Cesare-Beccaria-On-Crimes-and-Punishment.pdf) 20. o.

¹² Lásd részletesen VILLEY, Michel: *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris, 2003. 489–497. o.

¹³ Jó példa erre Domat természetjogi megközelítése, mely ugyan az isteni szuverén iránti szeretetből indul ki, de valójában már egy teljesen logiczálható, alapelvekre és azokból való pontos levezetésekre épülő megközelítés. DOMAT, Jean: *Les lois civiles dans leur ordre naturel*. 1697^c.

miatt nem illenek bele a modern jogtudomány által a jog tudományos jellegű vizsgálatára alkalmazott fogalmi konstrukciókba.¹⁴ Ebből pedig az is következik, és a mai napig e felfogás széles körben elterjedt a jogi gondolkodásban, miszerint a jogot lehetőleg az érzelmek felhasználása nélkül kell, sőt ildomos bemutatni.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

4. A konstruktív dimenzió

Harmadsorban, az izolációs tézisnek arról is van mondanivalója – ez a harmadik jelentésrétege –, hogy a jogrendszert hogyan és milyen előfeltevések mellett kell létrehozni. Ez az elsőként bemutatott normatív igényből ered, de minőségében túlmutat rajta. Az izolációs tézis normatív dimenziója ugyanis azt várja el, hogy a jogi szabályozásból mellőzni kell az irracionálisnak tekintett érzelmi elemeket (is), annak konstruktív jelentésstartománya azonban már azokat a törekvéseket foglalja össze, melyek szerint a jogrendszert racionális elvekre alapozva, az érzelmektől mentesen kell felépíteni.

A jog logikai rendszerezettségű, a 18. században kidolgozott klasszikus – napjainkban elvárásként továbbélő – eszményképei mind-mind e konstruktív igényt testesítik meg.¹⁵ A jheringi fogalmi mennyországban az érzelmeknek nincs helye, sőt semmilyen olyan elemnek, mely nem a jogi racionalitás szabályszerűségei alapján épül fel.¹⁶ E tisztán racionális felépítettségigény összekapcsolódik a tolerancia elvének fokozatos jogpolitikai elterjedésével, mely szintén az érzelmek mint jogalakító tényezők kiszorítását tette meg egyik fő célkitűzésének.¹⁷ Az izolációs tézis konstruktív mozzanata szerint tehát a jognak az értelem által elgondolt elvekre és fogalmakra kell épülnie, az érzelmeket mindenképpen ki kell zárni, vagy legalábbis szerepüket jelentősen csökkenteni kell a jog megalapozásában.

¹⁴ Talán Kelsen fejt ki ezt a legplasztikusabban: „Hogy magát »tisztá« tanként jelöli meg, ezt azért teszi, mert kizárólag a jogra irányuló ismeretet óhajt megállapítani és ebből az ismeretből mindent kiküszöbölni, ami nem tartozik szigorúan a jogként meghatározott ismerettárgyhoz. Tehát meg akarja szabadítani a jogtudományt minden a jog számára idegen elemtől. (...) A jogtudomány teljesen kritikátlan módon összekeveredett pszichológiával és biológiával, etikával és teológiával.” KELSEN, Hans: *Tiszta jogtan*. Budapest, 2001. 1. o.

¹⁵ Lásd például a korábban már említett Domat munkásságát, aki kifejezetten két alapelvre kívánta felépíteni a logika eszközeivel saját jogképét.

¹⁶ Vö. (beleértve e felfogás jheringi kritikáját is) P. SZABÓ Béla: A jurisprudentia mint tudomány. Jhering álláspontja a bécsi székfoglaló után. In FRIVALDSZKY János – POKOL Béla (szerk.): *Rudolf von Jhering és jogelméletének hatása*. Budapest, 2011. 67–79. o.

¹⁷ A liberalizmus által propagált semleges állam gondolatának és elméletének lehet egy ilyen irányú – eddig még kevésbé hangsúlyozott – olvasata is, lásd TAKÁCS Péter: A liberalizmus és a liberális állam eszméje. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet I.* Budapest, 2007. 258–262. o.

5. Az antropológiai dimenzió

A jog és érzelmek elválasztásának talán legkevésbé látható, azonban mégis kiemelkedő jelentőségű következménye a jog emberképének újragondolása – ez a tézis antropológiai dimenziója. Ha a jog jelenségét abból a szemszögből közelítjük meg, hogy vajon milyen emberképre épül, akkor egyértelmű, hogy egy, a klasszikus liberalizmus emberképéhez közelálló sziluett rajzolódik ki előttünk. Ez az elképzelt jogalany alapvetően racionális, ismeri érdekeit, képes önállóan dönteni és képes cselekedetene¹ inek következményeit is belátni.¹⁸

Természetesen a jog nem zárja ki az érzelmeket teljesen – a büntetőjog területén a legjelentősebb ezek szerepe, mivel a bűnelkövetés motívumai gyakran érzelmiek is lehetnek és ezt a jognak valamilyen módon értékelnie kell –, de az kijelenthető, hogy nem értékeli azokat teljes komplexitásukban. Számos a későbbiekben bemutatandó kutatás² szól arról, hogy milyen sematikus kezeli a jog az érzelmeket, milyen leegyszerűsítő képet alkot róluk.¹⁹ Az izolációs téziszől tehát a „jog emberképének” leegyszerűsítése és sematikusága is következik, amennyiben a jog az ember racionális oldalát túlértékeli, míg az érzelmeket vagy figyelmen kívül hagyja, vagy önkényesen – fogalomhasználatának logicizáltságával összhangban – újraalkotja.

IV. A „jog és érzelmek” mozgalom

1. A „klasszikus ortodoxia” dominanciája

A *law and emotions scholarship* jelenkori törekvéseinek megértéséhez az amerikai jogi gondolkodás egyik egyedi jellemzőjéből kell kiindulni. Az Egyesült Államok elméleti jogi gondolkodásának főáramát a 19. század harmadik harmadától²⁰ egészen a 20. század hatvanas éveig a Christopher Columbus Langdell harvardi dékán nevével fémjelzett ún. „klasszikus ortodoxia” határozta meg. A jogra e felfogás zárt jelenségként tekintett, amit markánsan az is mutatott, hogy a jogot tudományként fogták fel, nem pedig mint egy összetett és történeti dimenziókkal rendelkező jogi-társadalmi gyakorlat

¹⁸ Vö. Uo. 245–249. o.

¹⁹ Vö. CSERNE, Péter: Between the 'Metaphysics of the Stone Age' and the 'Brave New World': H. L. A. Hart on the Law's Assumptions about Human Nature. In JOVANOVIĆ, Miodrag A. – SPAIĆ, Bojan (szerk.): *Jurisprudence and Political Philosophy in the 21st. Reassessing Legacies*. Frankfurt am Main, 2012. 71–87. o.

²⁰ Az amerikai jogtudomány – a jog és irodalomra fókuszáló, nem konvencionális – előtörténetéről lásd NAGY Tamás: Jog és irodalom: kezdetek és eszmények. *Iustum Aequum Salutare*, 3. (2007) 2. sz., 57–69. o.

1. inek
i az előző sorba
[ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. Jurisprudence
Juris-prudence
[borsosagnes]

„eredményét”. E „klasszikus” megközelítés szerint tehát a jogi problémákat vissza lehet vezetni bizonyos alapelvekre, és ezek felkutatása, vizsgálata a jogtudós feladata.²¹ E szigorúan tudományos, rendszerszemléletű és rendszerező igényű felfogás megjelenése az észak-amerikai jogi gondolkodásban összhangban állt az európai jogtudományban a 19. század elején megkezdődő folyamatokkal,²² azonban fundamentális újdonságnak számított az alapvetően tapasztalati és gyakorlatias jellegű, *common law* gyökerekkel²³ rendelkező amerikai jogi kultúrában. Annak ellenére, hogy Langdell vízióját a jogról és annak tudományáról szinte születése óta vitatták és számos ellenvélemény látott napvilágot,²⁴ mégis döntő hatást gyakorolt az ötvenes évek végéig az Egyesült Államok jogi gondolkodására.

A hatvanas évektől azonban az Egyesült Államok elméleti jogi gondolkodása gyökeresen átalakult. A korszellem hatására a korábban bevettnek számító, társadalmi konvenciók képében jelentkező „igazságok” egymás után kérdőjeleződtek meg. Ez a jogelmelet terén a klasszikus langdelli ortodoxia alaptételeivel való teljes szembefordulást jelentette. Hirtelen gyors fejlődésnek²⁵ indultak a jogot más tudományterületekkel összekapcsoló, interdiszciplináris igénnyel kutatni kívánó irányzatok (például *law and economics*,²⁶ *law and literature*,²⁷ *law and psychology*²⁸), és megjelent az előbbiekből számos ponton merítő, de nyíltan baloldali kritikai-politikai irányultsága miatt önálló irányzattá váló *Critical Legal Studies* mozgalom is.²⁹

A hatvanas években robbanásszerűen újtára indult interdiszciplináris és ideológiai „pezsgés” egyik legfiatalabb hajtása a *law and emotions*, mely mind az interdiszciplináris irányultságból, mind a kritikai törekvésekből merít, különös tekintettel a feminista jogelméletre.³⁰

²¹ GREY, Thomas C.: Langdell's Orthodoxy. *University of Pittsburgh Law Review*, 45. (1983) 1. sz., 5. o.

²² Uo. 5. o. 17. lábjegyzet.

²³ A *common law* jogi gondolkodás összegzését lásd LEGRAND, Pierre: European Legal Systems Are Not Converging. *The International and Comparative Law Quarterly*, 45. (1996) 1. sz., 64–79. o.

²⁴ Lásd például Holmes 1897-es beszédét a jog tudományos vizsgálatának kérdéseiről. HOLMES, Oliver Wendell: The Path of Law. In HOLMES, Oliver Wendell: *Collected Legal Papers*. New York, 1920. 167–203. o.

²⁵ E robbanásszerű változás fő okainak Posner a (i) hatvanas évek ideológiai robbanását (marxizmus, feminizmus, anarchizmus, libertarianizmus stb.); (ii) a társadalomtudományok lendületes fejlődését; (iii) és a jogászokba vetett hit általános megingását, illetve (iv) a jogászság önbizalomvesztését látja. Lásd POSNER, Richard A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 765–771. o.

²⁶ Lásd például COOTER, Robert D. – ULEN, Thomas: *Law and Economics*. Boston, 2012.

²⁷ Lásd például NAGY Tamás: *Jozef K. nyomában – jogról és irodalomról*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2010; H. SZILÁGYI István: *Jog – irodalom. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Szeged, 2010.

²⁸ BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and Social Science in the Twenty-First Century. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, (2002–2003) 1–54., különösen 7–23. o.

²⁹ Lásd UNGER, Roberto M.: The Critical Legal Studies Movement. *Harvard Law Review*, 96. (1983) 561–675. o.

³⁰ A feminista jogelméletéről lásd LEVIT, Nancy – VERCHICK, Robert R. M.: *Feminist Legal Theory*. New York, 2006.

2. Az irányzottá alakulás első lépései

Az érzelmek mint önálló jogtudományi problematika megjelenését közvetlenül stimulálta az érzelmek tudományos tanulmányozásának nyolcvanas és kilencvenes évekbeli felélénkülése. A pszichológia, a filozófia és az idegrendszer vizsgálatára fókuszáló neurotudományok e két évtizedben számos új eredményt értek el, ez pedig a korábbi, sematikusnak tekinthető értelmezési keret – az értelem és az érzelem merev elválasztása – meghaladásának igényét erősítette fel.³¹ Ez az előrelépés a jogtudományban sem maradhatott visszhang nélkül, különös tekintettel arra, hogy az interdiszciplinaritás széles körben elfogadott követelménye egyébként is további tudományterületek jogtudományi integrációját ösztönözte. Ezt egészítette ki, hogy a feminista jogelmélet a női megismerés eltérő jellemzőit előtérbe állítva szintén ráirányította az érzelmekre a jogtudomány figyelmét.³²

Ilyen előzményeket követően a „jog és érzelmek” elsőként a bírói döntések vizsgálata kapcsán jelent meg az önálló mondanivaló igényével.³³ A 20. század amerikai jogtörténetének meghatározó egyénisége, William J. Brennan Jr. legfelsőbb bírósági bíró – Benjamin N. Cardozo felfogására támaszkodva – 1987-ben egy szimpóziumon mellett érvelt, hogy a bíró tevékenységét nem lehet kizárólag a tiszta értelemre alapozni, különösen az alkotmányértelmezésre tekintettel.³⁴ Az USA alkotmányának megértése ugyanis ennél többet igényel, mégpedig az értelemen túli „dimenziók” bevonását, ezeket Brennan összefoglalóan szenvedélynek nevezte el. A szenvedély ebben az értelemben olyan érzelmi és intuitív reakciók összessége, mely nélkülözhetetlen az „egészséges és életerős” értelem működéséhez, mivel csak ez lehet képes megfelelően, a kor igényeivel összhangban értelmezni az alkotmánynak az általánosság magas szintjén megfogalmazott alapelveit – érvelt Brennan.³⁵

Brennan bíró gondolataira több kutató is reflektált: írásaik a *Cardozo Law Review* 1988-as évfolyamában jelentek meg. E tanulmányok mellett, hogy továbbfejlesztették³⁶

³¹ Áttekintésként lásd DE SOUSA, Ronald: Emotion. In ZALTA, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. (<http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/emotion/>). 8. pont: Rationality and Emotions.

³² BELENKY, Mary Field et al.: *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice and Mind*. New York, 1997.

³³ ABRAMS, Kathryn – KEREN, Hila: Who's Afraid of Law and the Emotions? *Minnesota Law Review*, (2010) 6. sz., 2005. o.

³⁴ BRENNAN, William J.: Reason, Passion and the Progress of Law. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 3–23. o.

³⁵ Uo. 9., 12. és 22. o.

³⁶ Marta L. Minow és Elizabeth V. Spelman részletekbe menően vizsgálta, hogy vajon szét lehet-e választani az értelemet és a szenvedélyt, úgy ahogy azt Brennan tette, és annak viszonylagossága mellett érvelt. Minow, Marta L. – SPELMAN, Elizabeth V.: Passion for Justice. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 37–76. o.

vagy éppen kritizálták³⁷ álláspontját, mind-mind az érzelmek jogi kutatásának szükségességét hangsúlyozták és ezzel ráirányították a figyelmet e területre. Egyáltalán nem teremtettek kiérlelt elméleti kiindulópontokat, hanem ezek hiányát bemutatva további kutatásokra ösztönözték az észak-amerikai jogtudományt.³⁸

A bíró személyével és döntéseivel kapcsolatban több szerző is úgy érvelt, hogy meg kell haladni annak a bírónak képét, aki képes magát függetleníteni saját, illetve a tárgyalóteremben megjelenő érzelmektől. Az érzelmek tudatos kizárása valójában felszínes, rutinszerű és felelőtlen bírói döntésekhez vezethet, megfordítva viszont az is megállapítható, hogy az érzelmek figyelembevétele a bírói munkában segíthet a megfelelőbb döntések meghozatalában.³⁹ A „jog és érzelmek” tematikájával foglalkozó első szerzők valójában egy erős elvárást fogalmaztak meg a bírák irányában: a döntéshozatalnál nem csak a racionális indokokat, hanem az érzelmeket – és az azokból fakadó, a jogi racionalitástól eltérő természetű megállapításokat – is figyelembe kell venniük.⁴⁰ Végso soron tehát a jogból az érzelmeket kizáró modern jogtudomány egyik alapvezetisével, a bíró tiszta racionalitásának és érzelmi függetlenségének követelményével szemben léptek fel és annak újragondolását szorgalmazták.

A kilencvenes évek elején az érzelmek jogtudományi rehabilitációját szorgalmazó kutatók egy további területen, a jogi oktatással kapcsolatban is fontos és új következtetésekre jutottak. Egy amerikai szerzőpáros például kifejezett célként fogalmazta meg a jogi oktatásban uralkodó alapvetően racionalista szemlélet meghaladását. Tézisük szerint a kizárólagosan racionális érvekre és vitákra alapozott jogi oktatás egyszerre vezet a diákok és az oktatók elidegenedéséhez – mind egymástól, mind a jogot körülvevő laikus világtól –, illetve a gondolkodás elszegényedéséhez. Ugyanis az a problémákat csak a szigorúan jogász világszemléleten keresztül mutatja be, és ezzel mellőzi a sokkal gazdagabb érzelmi dimenziót.⁴¹

Az interdiszciplináris, kritikai és feminista jogi gondolkodás metszéspontján kialakuló, az érzelmeket a kutatás fókuszába állító elméleti törekvések formálódásuk első időszakában tehát a jog és racionalitás reflektálatlan összekapcsolódását támad-

³⁷ David Cole Brennan a szenvedély fogalmának társadalmi szituáltságára – fehér, középosztály, férfi – hívta fel a figyelmet, és ezáltal az azzal való visszaélés lehetőségét hangsúlyozta. COLE, David: A Justice's Passion. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 221–234. o.

³⁸ MARONEY, Terry A.: Law and Emotions: A Proposed Taxonomy of an Emerging Field. *Law and Human Behavior*, 30. (2006) 121. o.

³⁹ ABRAMS-KEREN: Who's Afraid of Law and the Emotions? 2004. o.

⁴⁰ VÖ. HENDERSON, Lynne N.: Legality and Empathy. *Michigan Law Review*, 7. (1986–1987) 1576., 1650. o. (Henderson több legfelsőbb bírósági ítéletet megvizsgálva bizonyítja az empátia szerepét a bírói döntéshozatalban.)

⁴¹ HARRIS, Angela P. – SHULTZ, Marjorie M.: „A(nother) Critique of Pure Reason”: Toward Civic Virtue in Legal Education. *Stanford Law Review*, 45. (1993) 6. sz., 1773–1805. o.

ták annak két fontos pontján, a bíró döntések és a jogi oktatás kritikai vizsgálatán keresztül. E törekvések tehát a modern jogi gondolkodás közhelyeivel helyezkedtek szembe, alapvetően érzelmi alapon.

3. A jog szenvedélyei: egy „majdnem paradigmateremtő” kötet

1999-ben jelent meg a *The Passions of Law (A jog szenvedélyei)* című kötet,⁴² melyet a *law and emotions* tematikával foglalkozó kutatók a mai napig az irányzat kiindulópontjának és alpművének tekintenek.

A kötet bevezetőjében a szerkesztő – Susan A. Bandes –, aki az elkövetkező évtizedben az irányzat egyik meghatározó személyiségévé vált, több olyan tézist is megfogalmazott, melyek kijelölhetik a *law and emotions scholarship* elméleti kereteit és főbb kérdésfelvetéseit. Elsőként természetesen a modern jogtudomány hagyományos kiindulópontját, a jog és az érzelmek elválasztását exponálja, rámutatva e viszony tisztázatlanságára: a jog ugyanis egyes érzelmeket elfogadhatónak minősít, másokat elfogadhatatlannak, máskor pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyja azokat. A büntetőjog az egyetlen jogterület, ahol az érzelmek saját jogon helyet kapnak, erre legjobb példa a gyűlölet-bűncselekmények esetköre.⁴³ A jog e nyilvánvaló bizonytalansága az érzelmek kezelésében azért problémás Bandes szerint, mert a jogban nincs olyan terület, mely ne állna valamilyen kapcsolatban az érzelmekkel, gondoljunk a tárgyalásokra és az egyes jogterületekre. Véleménye szerint annak, hogy az érzelmek jogi jelenléte nem tudatosul bennünk, az a fő oka, hogy azok „szinte teljesen láthatatlanok” a jogi gondolkodás hagyományos keretei között.⁴⁴ E ponton a „jog és érzelmek” felfogás talán „legklasszikusabb” témája, a jog és érzelmek modern viszonyának kritikája és a kiindulópont újragondolásának igénye jelenik meg.

Másodsorban, a kötet szerkesztője több olyan területre is rámutat, melyek kutatása különösen gyümölcsöző lehet az érzelmi irányultság számára. Fontos kutatási irány az egyes jogágakban és jogterületeken megjelenő érzelmek vizsgálata, illetve azok érzelmi szempontú dekonstrukciója. Így kerülhet például napvilágra a jog és a bosszú kapcsolata,⁴⁵ vagy a szerelem természetéről vallott nézetek kifejeződése

⁴² BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999.

⁴³ BANDES, Susan A.: Introduction. In BANDES: *The Passions of Law*. 1–2. o.

⁴⁴ Uo. 2. o.

⁴⁵ SOLOMON, Robert C.: Justice v. Vengeance. On Law and the Satisfaction of Emotion. In BANDES: *The Passions of Law*. 123–148. o. (Solomon érvelése szerint a bosszú olyan társadalmilag konstruált érzelem, amely a közjóval és a joggal általában is összhangba hozható.)

a családjogban az azonos neműek házasságkötésének tiltásán keresztül.⁴⁶ További izgalmas kérdéskör lehet a büntetés és érzelmek kapcsolata,⁴⁷ mely egyrészt megmagyarázhatja a büntetések érzelmi okait, másrészt pedig rámutathat a büntetések által kiváltott érzelmekre is.⁴⁸ A jogkövetés jelensége is kínálhat érdekes problémákat az érzelmek jogi szerepével foglalkozni kívánó kutatóknak, ugyanis rámutathat arra, hogy a tekintélynek való engedelmeskedésnek van érzelmi oldala is és ezért azt nem lehet kizárólag a félelemre korlátozni.⁴⁹ Utolsóként ki kell emelni a bíraskodás és az érzelmek több szempontból is elemezhető kölcsönhatásait; például vajon létezik-e egyáltalán érzelemmentes bíraskodás, illetve mi is lehet pontosan az érzelmek szerepe a bíró munkájában.⁵⁰ Az előbbi példálózó felsorolás jól mutatja, hogy széles és komoly perspektívák állnak az érzelmek jogi kutatása előtt, azonban az is látható, hogy ezek nagyon nehezen illeszthetők be egy egységes keretbe, mert az elméleti jogi gondolkodás igen különböző szakterületeihez kapcsolódnak (jogági elemzések, büntetésemélet, a jogkövetés szociológiája, döntésemleletek).

A gyümölcsöző – a hagyományos jogelméletet minőségileg is megújítani képes – perspektívák felvillantása után a szerkesztő meglepő nyíltsággal mutat rá a *law and emotions* legkomolyabb, szinte megoldhatatlannak tűnő problémájára is. A jog érzelmi alapú megértése és újragondolása természetesen csak interdiszciplináris keretekben történhet, azaz az ún. „érzelemelmélet” eredményeinek integrálásával. Ez azonban számos kérdést felvet és több nehézséget is okoz. Ezek közül a legfontosabb az, hogy maga az „érzelemelmélet” sem egységes, hanem különféle területek mozaikdarabjaiból épül fel – a legfontosabbak: filozófia, pszichológia és neurotudományok –¹ és emiatt még egy olyan alapkérdésben sem találhatunk egyetértést, mint az érzelmek definíciója.⁵¹ E fogalmi divergencia pedig képes jelentősen megnehezíteni a kutatómunkát.

⁴⁶ CALHOUN, Cheshire: Making Up Emotional People. The Case of Romantic Love. In BANDES: *The Passions of Law*. 217–240. o. (Calhoun amellett érvel, hogy az azonos neműek házasságát tiltó törvények mind a szerelemről alkotott romantikus koncepción alapulnak, mely csak férfi és nő között feltételez szerelmet.)

⁴⁷ SARAT, Austin: Remorse, Responsibility, and Criminal Punishment: An Analysis of Popular Culture. In BANDES: *The Passions of Law*. 168–190. o. (Sarat amellett érvel, hogy a megbánás még mindig fontos szerephez jut az egyes bűncselekmények értékelésében, annak ellenére, hogy a jog igyekszik ezt csökkenteni.)

⁴⁸ MINOW, Martha: Institutions and Emotions. Redressing Mass Violence. In BANDES: *The Passions of Law*. 265–281. o. (Minow elemzi, hogy korábbi tömeges jogsértések megtorlása milyen érzelmeket vált ki vagy hoz újra felszínre, és képes-e a korábbi érzelmi megrázkódásokat kezelni.)

⁴⁹ DEIGH, John: Emotion and the Authority of Law. Variation on Themes in Bentham and Austin. In BANDES: *The Passions of Law*. 285–308. o. (Deigh amellett érvel, hogy a jog tekintélyének elfogadása nemcsak racionális, hanem érzelmi alapon is megalapozható, és ez Hart elméletével is összhangba hozható.)

⁵⁰ POSNER, Richard A.: Emotion versus Emotionalism in Law. In BANDES: *The Passions of Law*. 309–329. o.

⁵¹ Az érzelemelmélet áttekintéséhez lásd DE SOUSA: Emotion.

Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a jogi kutatás keretei között az „érzelemelmélet” interdiszciplináris alkalmazása könnyen vezethet leegyszerűsítésekre vagy – amennyiben a jogi kutató átfogóságra és az aprólékos megértésre törekszik – a kutatás megbénulására.⁵² Egyáltalán nem könnyű azt a finom egyensúlyt megtalálni, mely az „érzelemelmélet” jogi felhasználásában a dilettantizmust elválasztja a valódi kutatómunkától. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a jog belső logicizáltsága és intézményi természete miatt gyakran átforgalmazza az érzelmeket is, érteve ez alatt azt, hogy az érzelem, miután valamilyen módon jogi minősítést nyer, gyakran önálló, az eredetétől részben eltérő tartalmat és funkciót kaphat. Bandes példája az empátia, mely rendkívül fontos az emberi életben, de a bírói döntést jelentősen megnehezítheti, és így – a hétköznapi életben betöltött funkciójával összehasonlítva – nem egyértelműen csak pozitív lehet a jogban betöltött szerepe.⁵³ Végző soron megállapítható, hogy a jog és érzelemelmélet viszonya – mivel eltérő természetű és elvárásokkal bíró jelenségekről van szó: az egyik egy funkcionális, gyakorlati rendszer, a másik pedig interdiszciplináris tudományterület – egyáltalán nem felhőtlen, sőt számos feszültség kódolt benne.

A *The Passions of Law* című kötet jelentősége – amellett, hogy meggyőzően bizonyította a jog érzelmi irányultságú kutatásának létjogosultságát és azt, hogy az hozzá tud járulni a jog jobb megértéséhez, mivel eddig kevésbé vagy egyáltalán nem vizsgált dimenziókat tárhat fel – abban állt, hogy részleteiben bemutatta a *law and emotions scholarship* három nagy területét: (i) az érzelmekre érzéketlen hagyományos felfogás kritikája és dekonstrukciója; (ii) egyes problémák elemzése; és (iii) a nélkülözhetetlen módszertani önreflexió. E kötet szilárd pontokat kínált a további kutatómunkához, azonban módszertani és tematikus sokszínűsége, valamint diverzifikáltsága miatt nem volt képes a jogelméleti kutatómunkának egy önálló, új paradigmát teremteni.

4. Az érzelmek kutatása – az utolsó bő évtized

A *Passions of Law* kötet megjelenése döntő hatást gyakorolt a jog érzelmi vetületeinek, a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatására. Jelentősen megnőtt az ezzel foglalkozó publikációk száma, 2000 és 2006 között 133 ilyen témájú tanulmány jelent meg.⁵⁴ Nincs okunk feltételezni, hogy e dinamikus bővülés ne folytatódott volna napjainkig. E széles körű publikációs tevékenység jól mutatja, hogy e terület általában

⁵² BANDES: Introduction. 8. o.

⁵³ Uo. 9. o.

⁵⁴ MARONEY: Law and Emotions... 123. o. 16. lábjegyzet.

inspiráló a kutatók számára; ez az inspiratív hajtóerő pedig valószínűleg annak köszönhető, hogy e prizmán keresztül számos, a jogi gondolkodásban eddig még kielégítően meg nem válaszolt kérdés kerülhet előtérbe.

A publikációk megsokszorozódása azonban nem vezetett az elméleti keretek tisztázásához. A kidolgozott, vagy legalábbis letisztult elméleti keretek hiányát jól mutatja, hogy az elsődlegesen problémafeltáró és tudományos eredményeket közreadó cikkek és könyvfejezetek mellett megjelent az önreflexió – azaz nem elsődlegesen tudományos kérdésekkel, hanem magával a tudománnyal foglalkozó⁵⁵ – szakirodalom is, mely a *law and emotions* kereteit és elméleti előfeltevéseit próbálta meg tisztázni.

A *law and emotions* kutatásoknak még a vázlatos áttekintése sem könnyű feladat az utóbbi másfél évtized publikációinak nagy száma és a kiforratlan elméleti keretek miatt. Ebben lehet segítségünkre, hogy két olyan tanulmány is megjelent az utóbbi években, mely magával a *law and emotions scholarship* foglalkozott, azaz az önreflexió jegyében annak természetére, céljaira és főbb területeire kérdezett rá.⁵⁶ A területtel kapcsolatos bizonytalanságokat jól jelzi, hogy e tanulmányokban – ha nem is gyökeresen, de számos ponton – eltérő nézetek jelennek meg a jog és érzelmek kölcsönhatásainak tanulmányozásáról. Mindezek ellenére nem lehetetlen nézőpontjaik egymásra vetítése, azok szinoptikus megközelítése ugyanis kiadhatja a *law and emotions* egy – igen tág – lehetséges elméleti keretét.

Az Abrams–Keren szerzőpáros a joggal és érzelmekkel kapcsolatos kutatásokat funkciójuk alapján sorolja három nagy csoportba. Azaz alapvetően a kutatások célkitűzéseinek szemszögéből kívánják a területet strukturálni. Három nagy célt vázolnak: (i) megvilágítás, (ii) vizsgálat, (iii) integráció.⁵⁷

Az első csoportba – *megvilágítás* – azok a kutatások tartoznak, melyek egy adott jogi problémát az érzelmek lencséjén keresztül elemeznek. Lényegében tehát arra próbálnak rávilágítani, hogy egy már jól ismert jogi jelenség mögött vagy hátterében milyen érzelmek állnak és ezek vizsgálata, előtérbe állítása mennyiben járulhat hozzá annak jobb megértéséhez.⁵⁸ Továbbá e körbe tartozhatnak azok a kutató-

⁵⁵ A jogösszehasonlítás¹ tudományelméleti irodalma jó példa arra, hogy amikor egy tudományág bizonytalan megalapozottságában, akkor jelenik meg a magával a tudománnyal, és annak jellegével foglalkozó szakirodalom nagy számban. Lásd CONSTANTINESCO, Léontin-Jean: *Traité de droit comparé. Introduction au droit comparé*. Paris, 1972. 176–204. o.

⁵⁶ MARONEY: *Law and Emotions...*; ABRAMS–KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?*

⁵⁷ ABRAMS–KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?* 2002. o.

⁵⁸ Huntington kutatásai arra mutatnak rá, hogy a családjog a szeretet/gyűlölet dichotómiájára épül, és így nem képes megfelelően kezelni az emberi érzelmek teljes spektrumát. A szerző javaslata szerint ezt úgy kell átalakítani, hogy a családjog képes legyen az emberi érzelmek teljes spektrumát kezelni és lehetővé tenni

sok is, melyek a jog érzelmekre gyakorolt hatásait elemzik; például azt, hogy egyes esetekben milyen, a jogalkotó eredeti szándékaitól független érzelmi hatás lehet egy jogi intézkedés végeredménye.⁵⁹

A „jog és érzelmek” kutatások következő iránya – *vizsgálat* – továbblép, ugyanis nem csak rámutatni kíván az érzelmek jogi relevanciájára és így jelzi a hagyományos felfogás problémáit, hanem önállóan elemzi is azokat. Itt valójában a legtágabban felfogott érzelmelemélet jogi felhasználásáról van szó; amikor egy-egy jogi probléma kapcsán a felmerülő érzelmi dimenziót annak elméleti elemzésével próbáljuk meg megérteni. E ponton jelenik meg markánsan az interdiszciplinaritás követelménye, ugyanis az e körbe tartozó kutatások leginkább pszichológiai, neurobiológiai, antropológiai és filozófiai eredmények jogi felhasználását jelenthetik.⁶⁰ Végző soron tehát minden olyan jogi kutatás ebbe a körbe tartozik, mely az érzelmelemélet eredményeit felhasználva jogi kérdéseket tárgyal és elemez.

Az utolsó cél – *integráció* – még egy további mozzanattal egészíti ki az előbbieket: az interdiszciplináris eredményeket felhasználva, az érzelmeket immár jobban megértve és ezt a megértést felhasználva az egyes jogterületek, a jogtudomány vagy a jogi gondolkodás továbbfejlesztésére törekszik. Az integráció célkitűzése tehát a legtágabb értelemben felfogott jogi gondolkodást próbálja átformálni az izolációs tézis feloldásával, beillesztve abba a „jog és érzelmek” kutatások eredményeit. Ez történhet az elmélet területén, az egyes jogintézmények fejlesztésén, a közbeszéd befolyásolásán vagy pedig a különféle szakpolitikák értékelésén keresztül. Tehát a „jog és érzelmek” kutatások eredményeinek segítségével különféle javaslatok fogalmazhatók meg a jogrendszer fejlesztésére és a jogi gondolkodás csiszolására vonatkozóan.⁶¹

Az előbbi, a *law and emotions scholarship* céljaira koncentráló értelmezéssel szemben áll Terry A. Maroney megközelítése, mely tematikusan próbálja rendszerezni e kutatási területet.⁶² Előre kell bocsátani, hogy e rendszerezést maga a szerző is viszonylagosnak tartja, mivel véleménye szerint egy adott kutatásban nagyon gyakran átfedéseket találhatunk.⁶³ Maroney kategóriáinak áttekintése e viszonylagosság

a kapcsolatok esetleges későbbi helyreállítását (reparatív modell). HUNTINGTON, Clare: Repairing Family Law. *Duke Law Journal*, 57. (2008) 5. sz., 1244–1319. o.

⁵⁹ A tinédzserek abortuszaival kapcsolatban kialakított USA-beli eljárásokat elemezve Sanger arra a következtetésre jut, hogy a szülői beleegyezés nélkül abortuszt kérő tinédzserek számára az a feltétel, hogy ezt egy bíróval kell megbeszélni, a megalázottság érzésének kialakulásához vezet. SANGER, Carol: Regulating teenage Abortion in the United States: Politics and Policy. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 3. (2004) 305–318. o.

⁶⁰ ABRAMS–KEREN: Who’s Afraid of Law and the Emotions? 2047. o.

⁶¹ Lásd részletesen uo. 2049–2073. o.

⁶² MARONEY: Law and Emotions... 125–133. o.

⁶³ Uo. 133. o.

ellenére sem haszontalan, mivel pontosan kijelöli azokat a nagy területeket, melyek körül a jog és érzelmek kölcsönhatásainak kutatása kikristályosodott az elmúlt közel másfél évtizedben.

E hat kutatási területet két nagy csoportba sorolhatjuk, melyeket fő hangsúlyaik alapján különböztethetünk meg. Úgy is mondhatnánk, hogy az alapvető különbséget az adja, hogy a „jog és érzelmekből” az „és” melyik oldalára fókuszálnak. Az első nagy csoport azoknak a területeknek az összessége, melyek az érzelmeket állítják a középpontba. Az amerikai szerző szerint idetartozik az: (i) érzelempontú; (ii) az érzelmi jelenségekre fókuszáló; és (iii) az érzelemelméleti megközelítés. Az első, érzelempontú megközelítés az a terület, mely talán elsőként merülhet fel mindenkiben, aki a jog és érzelmek kapcsolatának kutatása iránt érdeklődik. Az e területhez kapcsolódó tanulmányok egy-egy meghatározott érzelmek jogi megnyilvánulását vizsgálják, arra keresnek választ, hogy az milyen módon reflektálódik a jogban.⁶⁴ Az érzelmekre fókuszáló kutatások következő kategóriája nem az érzelmekre önmagukban, hanem az érzelmek által befolyásolt mentális folyamatokra vagy viselkedésekre koncentrál. Vagyis az iránt érdeklődnek, hogy a jog hogyan képes befolyásolni az emberekben lezajló érzelmi folyamatokat; milyen szerepet játszhat ezekben. Lényeges pont ezekben a kutatásokban – és ez komoly elméleti kihívásokat rejt magában –, hogy meg kell különböztetni az érzelmeket az azok operacionalizálására és külvilágban történő kifejezésére irányuló mentális folyamatoktól.⁶⁵ Az utolsó, harmadik kutatási terület e körben pedig az érzelemelméletek irányából közelíti meg problémáit. Tehát egy meghatározott érzelemelméleti kiindulópontot elfogadva egy adott jogi kérdést vizsgál részleteiben. Természetesen ez is számos buktatót jelenthet, mivel az érzelmekkel foglalkozó tudományterületek és a szakirodalom megsokszorozódása miatt maga az érzelemelmélet is olyan összetett és bonyolult terület, hogy egyáltalán nem magától értetődő egy adott elméleti kiindulópont kiválasztása és alkalmazása. Mindezek ellenére e megközelítés, amennyiben megalapozottan alkalmazák, sokat segíthet a jog érzelmekhez fűződő viszonyának jobb megértésében.⁶⁶

A Maroney által megkülönböztetett kutatási területek másik nagy csoportja, mely szintén három elemet foglal magában, az „és” másik oldaláról kiindulva, a jog irányából közelíti meg a jog és érzelmek kölcsönhatásainak elemzését. A jogi fóku-

⁶⁴ Klasszikus téma ebben a körben az undor vagy a félelem jogi megjelenésének elemzése. Lásd például SUNSTEIN, Cass R.: *Law of Fear: beyond the Precautionary Principle*. Cambridge, 2005.

⁶⁵ E kutatási irány keretében lehet rámutatni arra, hogy a jog gyakran azt az előfeltevést alkalmazza, hogy az emberek képesek saját érzelmeiket előrelátni. BLUMENTHAL, Jeremy A.: *Law and the Emotions: The Problems of Affective Forecasting*. *Indiana Law Journal*, 80. (2005) 2. sz., 155–238. o.

⁶⁶ KAHAN, Dan M. – NUSSBAUM, Martha C.: *Two Conceptions of Emotion in Criminal Law*. *Columbia Law Review*, 96. (1996) 2. sz., 269–374. o.

szű „érzelemkutatás” fő területei: (i) az egyes jogterületekre; (ii) a jogelméletre és (iii) a jogi aktorokra irányuló elemzés. Az első kutatási irány ismét csak egy olyan megközelítés, melyet magától értetődően sorolnánk ebbe a körbe. Itt a kutatók kiválasztanak egy jogágot vagy körülhatárolható jogterületet és azt vizsgálják, hogy a jognak e dimenziója hogyan viszonyul, vagy hogyan kellene viszonyulnia az érzelmekhez. E körben magától értetődik a büntetőjog és a büntető eljárásjog elemzése, különösen mivel az érzelmek szerepet kaphatnak az egyes cselekmények büntetőjogi értékelésében, így a jog is kifejezetten elismeri őket, illetve megpróbálja valamilyen módon beilleszteni a jog keretei közé.⁶⁷ A magától értetődő büntetőjogi elemzés mellett e megközelítés számos további területen nyithat új perspektívákat.⁶⁸ A második irányultság célja nem a jog, hanem a jogról való elméleti gondolkodás és az azokban rejlő, az érzelmeket elméleti igénnyel megközelítő állítások vizsgálata. Arról kaphatunk tehát képet e területen, hogy egy adott jogelméletnek milyen a viszonya az érzelmekhez, és milyen – gyakran kifejezetten nyilvánvalóvá nem tett – elméleti állításokat tesz magáévá azokról. Ez hozzásegíthet minket az elméleti önreflexióhoz, ezzel pedig közelebb kerülhetünk a jogelmélet megértéséhez és sikeres műveléséhez is. Maroney jelzi, hogy e kutatások eddig csak két területen, a jog és közgazdaságtan, illetve a feminista jogelmélet keretei között kezdődtek meg.⁶⁹ A harmadik alterület a jogi irányú érzelemkutatásokban pedig azokat a vizsgálódásokat fogja össze, melyek a jogot és a jogrendszer működését jogi aktorok vizsgálatával foglalkoznak. Érthetően e területen zajlott a legtöbb empirikus kutatás, melyek leginkább – az amerikai jogrendszer sajátosságait ismerve érthetően – az esküdtekre és a bírákra koncentráltak.⁷⁰

Mint látható, a „jog és érzelmek” kutatások lendületesen fejlődtek az elmúlt időszakban az észak-amerikai jogtudományban és ennek köszönhetően számos eltérő terület került érdeklődésük fénykörébe, továbbá gyakran még az egységesnek tűnő azonos területeken belül is eltérő hangsúlyok jelentek meg. Az előbbieken bemutatott értelmezések alapján – melyek nem feltétlenül mutatnak egy irányba – a „jog és érzelmek” körébe tartozó kutatásokat az 1. táblázat szerint csoportosíthatjuk.

.....¹

⁶⁷ Rámutattak például arra, hogy az emberölés jogi meghatározásai magukban rejtik azt is, hogy egy adott korban és kultúrában milyen érzelmeket tartanak „megfelelőnek”, melyek ezek „megfelelő” kifejezőmódjai. NOURSE, Victoria: *Passion's Progress: Modern Law Reform and the Provocation Defense*. *Yale Law Journal*, 12. (1997) 106. sz., 1403–1405. o.

⁶⁸ Az alkotmányjog területén lásd például SAJÓ: *Constitutional Sentiments*.

⁶⁹ Lásd például ABRAMS, Kathryn: *Legal Feminism and the Emotions: Three Moments in an Emerging Relation*. *Harvard Journal of Law & Gender*, 28. (2005) 2. sz., 325–344. o.

⁷⁰ Például arra, hogy mi az érzelmek szerepe a bírói döntésben. Lásd BANDES, Susan A.: *Fear and Degradation in Alabama: The Emotional Subtext of University of Alabama v. Garrett*. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, 3. (2003) 520–536. o. (BANDES³ amellett érvel, hogy a federalizmushoz kapcsolódó legfelsőbb bírósági ítéletekben jól érzékelhető a bírák érzelmi azonosulása (empátiája) a tagállamokkal, különös tekintettel azok méltóságára.⁴)

1. hiányzik a lénia
[ildikoberci]

2. **Journal**
kurzív [ildikoberci]

3. **(Bandes**
[Bandes [ildikoberci]

4. **méltóságára.)**
méltóságára.]
[ildikoberci]

1. táblázat¹

A kutatás célja / A kutatás területe	Megvilágítás	Vizsgálat	Integráció
Az érzelmek irányából megközelítve	a) érzelmközpontú kutatások	a) az érzelmi jelenségekre fókuszáló kutatások b) érzelemelméleti kutatások	a) az érzelmi jelenségekre fókuszáló kutatások b) érzelemelméleti kutatások
A jog irányából megközelítve	a) jogterületi megközelítés b) jogelméleti megközelítés c) jogi aktorok vizsgálata	a) jogterületi megközelítés b) jogelméleti megközelítés c) jogi aktorok vizsgálata	a) jogterületi megközelítés

1. 1. táblázat

1. táblázat. A "jog és érzelmek" körébe tartozó kutatások csoportosítása [Jldikoberci]

2. a léniák vastagsága egységes legyen [pordanyk]

5. A „jog és érzelmek”: bizonytalanságok, kihívások

Az előbbieket áttekintve két általános kérdést kell még megvizsgálnunk ahhoz, hogy többé-kevésbé megfelelő alapot kapjunk a „jog és érzelmek” mozgalom megértéséhez. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy vajon beszélhetünk-e egyáltalán egységes elméleti irányzatról. Másodsorban érdemes egy fogalmi és ehhez kapcsolódó módszertani problémára is felhívni a figyelmet.

a) JOGELMÉLET-E A „JOG ÉS ÉRZELMEK”?

A különféle „jog és ...” irányzatoknál inter- vagy multidiszciplináris természetükből következően fokozottan vetődnek fel a tudományelméleti problémák. Ezek egyike, hogy az adott irányzatot vajon a jogtudomány rendszerében hova soroljuk be, egyáltalán besorolhatjuk-e valahova. Témánk vonatkozásában ez a kérdés úgy vetődik fel, hogy vajon az a jogelmélet részeként önálló kutatási területet alkot-e. A kérdés tisztán elméleti jelentőségűnek tűnhet, azonban számos gyakorlati következménye van. Amennyiben ugyanis elfogadjuk a „jog és érzelmek” önállóságát a jogelméleten belül, akkor az önmagában komoly legitimáló erőt jelenthet a tudományművelés különféle megoldásai szempontjából (például folyóiratok, intézetek, alapítványok és tanzékek működtetése).

Egy tudományág vagy -terület önállóságának legfontosabb feltétele, hogy az adott terület képes legyen olyan összefüggő elméleti és módszertani keretet kínálni, melynek segítségével a vizsgált jelenségek logikusan és összefüggéseikben értelmezhetőek és így tudományos igényű állítások fogalmazhatóak meg róluk. Azaz tudományos előfeltételek olyan zárt rendszerét kínálja fel, melyek alapján egy adott problémakör kapcsán további kutatások és vizsgálatok végezhetőek és így a koráb-

bi előfeltevéseket továbbfejlesztő válaszok fogalmazhatóak¹ meg a kutatókat érdeklő kérdésekre.⁷¹

A „jog és érzelmek” körébe sorolt kutatások kapcsán könnyen észrevehető, hogy az előbbiek még nem alakultak ki. Jelenleg olyan sokféle és divergens kutatást sorolnak e körbe – igen távol áll egymástól például az esküdtek empátiájának vizsgálata a családjog mögött álló érzelmek koncepció dekonstrukciójától –, hogy ezek alapján lehetetlen egy egységes előfeltevés-rendszert rekonstruálni. A fentebb bemutatott – a „jog és érzelmek” tematikát uraló – különféle irányok mind-mind magukon viselik jogterületi-, jogelméleti-² vagy társadalomtudományi háttérük előfeltevéseit. Mivel ezek mind-mind önálló tudományos gondolatrendszerek részei, annyira távol állnak egymástól, hogy nem hozhatók így közös nevezőre. Ha pedig minden áron valamiféle közös előfeltevés-rendszert kívánunk találni, az az előbbi sokszínűség és divergencia miatt szükségszerűen kimerül olyan, tudományosan értékelhetetlen állításokban, mint például: a jog és az érzelmek között van valamiféle kapcsolat; vannak jogágak, melyek kifejezetten reflektálnak az érzelmekre, mások kevésbé; a bírót az érzelmei is befolyásolják stb.

Megállapítható, hogy a „jog és érzelmek” az igen impresszív publikációs teljesítmény ellenére sem teremtette meg a jogelméleti kutatás egy új, fogalmi és módszertani értelemben önálló és elkülönült területét, hanem a jogtudomány legkülönbözőbb területeihez tartozó olyan kutatások összefoglalását jelenti, melyek valamilyen mértékben újra kívánják értékelni a modern jogi gondolkodást meghatározó, a jogot és az érzelmeket mereven szétválasztó felfogást.

b) ÉRZELEMFOGALMAK A JOGTUDOMÁNYBAN – A TRANSZPLANTÁCIÓ KIHÍVÁSAI

Az egységes gondolkodási keret hiánya részben abból is következhet, hogy a „jog és ...”³ másik oldalán nem egy bevett tudományterület – mint például közgazdaságtan vagy pszichológia – áll, hanem egy olyan fogalom, mely több és igen különböző tudományterület tárgya, ezért jelenleg nem létezik általánosan elfogadott meghatározása. Emiatt valójában az is bizonytalanná és az interdiszciplináris kiindulópont által komolyan befolyásoltá válik, hogy egyáltalán mi is pontosan az, aminek a joggal való kapcsolatát kutatjuk.

Az előbbi, fogalm meghatározásból eredő probléma két szinten is érzékelhető e terület kutatásaiban. Az első ezek közül az, hogy egyáltalán általánosságban tudunk-e egy használható munkadefiníciót kialakítani az érzelemről. Meghatározható-e⁴ az érzelem fogalma az absztrakció olyan szintjén, hogy az tudományos igénnyel alkalmazhatóvá váljon a jogról való gondolkodásban. Az érzelemmel foglalkozó

⁷¹ KUHN: A tudományos forradalmak szerkezete. 36–54. o.

1. **fogalmazhatóak**
fogalmazhatóak
[pordanyk]

2. **jogterületi-,
jogelméleti-**
jogterületi, jogelméleti
[pordanyk]

3. „...”
előző sorba [pordanyk]

4. **e**
előző sorba [pordanyk]

egyed tudományterületek természetesen számos eltérő meghatározást kialakítottak már – ezekre azonban nem kell most kitérnünk, csak érdemes ezt jelezni.⁷² Susan Bandes és Jeremy Blumenthal egy nemrég megjelent tanulmányában vállalkozik e feladatra, és meghatározásuk jól illusztrálja az előbbi nehézségeket. Véleményük szerint az érzelem a következőképpen határozható meg:

Az érzelmek olyan, az agy egészében végbemenő értékelő és motiváló folyamatok, melyek segítenek az ingerek értékelésében és az azokra adott reakciókban. Továbbá, az érzelmek társadalmi és kulturális környezetben alakulnak ki, értelmeződnek és kommunikációjuk is ott zajlik. Az érzelmek befolyásolják azt, hogyan tekintünk az információra, hogyan kategorizáljuk és értelmezzük azokat, emellett befolyásolják a mások szándékaira és hitelességére vonatkozó értékelésünket, valamint abban is segítenek dönteni, hogy mi fontos és értékes. Talán az a legfontosabb, hogy az érzelmek arra ösztönöznek minket, hogy odafigyeljünk a döntéseink következményeire, vagyis hogy egyes szituációkban cselekedjünk vagy tartózkodjunk a cselekvéstől.⁷³

E meglehetősen összetett meghatározás lényeges állításai az érzelmekről a következők: (i) az érzelmek értékelő és motiváló folyamatok; (ii) melyek társadalmi-kulturális viszonyrendszerben értelmeződnek és (iii) befolyásolják világlátásunkat, illetve (iv) motiválják a döntéseinket. Az érzelmek tehát agyi folyamatok, melyek megjelennek emberi kapcsolatainkban; befolyásolva vagy ösztönözve minket. Nehéz jelenleg eldönteni, hogy egy ilyen definíció alkalmazható-e a jogi kutatásban, mindenesetre megalapozottan vehet fel kérdéseket.⁷⁴

Akkor sem jutunk közelebb az érzelmek jogtudományban alkalmazható tudományos definíciójához, ha a negatív definíció módszerét alkalmazzuk, azaz azt jelöljük ki, hogy mi nem tartozik biztosan a fogalomhoz. Erre is kísérletet tesz az előbbi szerzőpáros amellest érvelve, hogy az érzelmek „nem alkalmoszerű, intenzív, előreláthatatlan hangulatok, melyek összeütközésbe kerülnek a racionalitás stabil állapottával”.⁷⁵ Az előbbi, egyébként fontos meglátás – mely jelzi, hogy az érzelmek nem állnak szükségszerűen ellentétben a racionalitással – kétségkívül lényeges a *law and emotions* keretei között, de használható munkadefiníciót nem ad.

⁷² Lásd részletesen DE SOUSA: Emotion. 2–6. pont.

⁷³ BANDES, Susan A. – BLUMENTHAL, Jeremy A.: Emotion and the Law. *Annual Review of Law and Social Sciences*, 8. (2012) 163–164. o.

⁷⁴ Például: Nem túlzottan kiterjesztő-e ez a definíció? Nehezen kezelhetőek ugyanis egységes keretben egy jelenség – többek között – neurotudományos, kulturális és szociálpszichológiai vonatkozásai. Nem túlzottan racionális-e a fenti meghatározás? Minden állítás valamiképpen az emberi cselekvés befolyásolására utal, arra azonban nem, hogy ezek gyakran nem a racionálisnak és kiszámíthatónak vélt irányba mozdítják el az adott cselekvést vagy döntést.

⁷⁵ BANDES–BLUMENTHAL: Emotion and the Law. 164. o.

1. társadalmi-kulturális
társadalmi-kulturális
[pordanyk]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

Az érzelmek definíciójával kapcsolatos nehézségeknek van egy további szintje is. Ez pedig az egyes érzelmek meghatározásának problematikája. Bevettnék tekinthető a „jog és érzelmek” kutatásokban, hogy a szerzők egy meghatározott érzelmet valamilyen jogi vonatkozására kérdeznek rá. Ez azonban további kérdésekhez vezet, mivel az egyes érzelmek meghatározása jelentősen eltérhet tudományterületenként; más lesz a félelem fogalma egy agykutató, egy antropológus és egy pszichológus számára,⁷⁶ és ugyanígy eltérhet egy teológus és egy filozófus meghatározása a szeretetről.⁷⁷ Ez nem teszi lehetővé az ilyen kutatásokat, azonban a kutatóknak mindig tisztában kell lenniük azzal, hogy pontosan milyen érzelmfogalmat használnak és a fogalom – a tudományterületi eredetével összhangban – az adott érzelmet mely jellemzőit domborítja ki. Nagyon fontos tehát jelezni az adott érzelmfogalom pontos kereteit és az ebből fakadó következményeket következetesen érvényesíteni a kutatás során.

A fogalomhasználat kérdése egy további problémához vezet el, ez pedig nem más, mint a „fogalmi transzplantáció”. A jogelmélet történetében ugyanis már többször is rámutattak arra, hogy abban az esetben, ha egy társadalomtudományi fogalmat jogi kontextusban kezdünk el alkalmazni, az annak fogalmi átalakulásához vezet.⁷⁸ Ez az érzelmek kapcsán is tetten érhető, hiszen a jogban rejlő belső racionalitás és instrumentalitás az érzelmekről alkotott, alapvetően szaktudományos igénnyel megfogalmazott fogalmakat is átformálhatja, leginkább egyszerűsítve azokat. A magyar büntetőjog „erős felindulás” fogalma az érzelmi egyensúlyvesztés⁷⁹ komplex szituációjából csak annak a jog számára értékelhető vonatkozását, a belső egyensúly megbomlását, a tudat elhomályosulását és a megfontolás elvesztését ragadja meg, így jelentősen leegyszerűsíti azt.⁸⁰ A jog érzelmi dimenzióinak kutatásánál tehát mindig tudatában kell annak lenni, hogy az egyes érzelmek a jog viszonyrendszerében a bevettől eltérő értelmezést kap(hat)nak, illetve azt is figyelembe kell venni, hogy a jogban megtalálható érzelmfogalmakra mindig rányomja a bélyegét a jogiság.

A „jog és érzelmek” kutatások tehát egyáltalán nem maguktól értetődőek, a megfelelő kiindulópont kiválasztása komoly interdiszciplináris előkészítést feltételez, mind az adott érzelmet megragadása, mind működésének mechanizmusai kapcsán.

⁷⁶ Uo. 164. o.

⁷⁷ Vö. például Nemeshegyi Péter atya teológiai és André Comte-Sponville materialista, filozófiai megközelítését. NEMESHEGYI Péter: *Jó az Isten*. Róma, 1981 és COMTE-SPONVILLE, André: *Kis könyv a nagy erényekről*. Budapest, 2001. 265–347. o.

⁷⁸ Klasszikus példa Arisztotelész egyenlőségfogalmának jogi átalakulása vagy a felelősség fogalma. PESCHKA Vilmos: *Az etika vonzásában (Jogelméleti problémák az etika aspektusából)*. Budapest, 1980. 42–76. o., 164–177. o.

⁷⁹ Vö. például HERMAN, Judith L.: *Trauma és gyógyulás*. Budapest, 2003.

⁸⁰ 15. sz. irányelv IV.

1. **tetőjog „erős felindulás” fogalma...**
laza szedés [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

6. Jog és érzelmek? Jog és érzelmek!

E ponton, összefoglalva, a következőket fogalmazhatjuk meg az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő észak-amerikai *law and emotions scholarship* mozgalmáról.

Kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy e mozgalom elévülhetetlen érdemeket szerzett a jogtudományi kutatások nézőpontjainak általános újrapozicionálásában. A különféle jogterületeken és problémaköröknél ma már egyenrangú alternatíva egy kérdés vizsgálatánál az érzelmi irányú megközelítés, noha nem vált általánossá. Természetesen sokan tagadhatják vagy negligálhatják az érzelmek jogi szerepét, de a „jog és érzelmek” mozgalom elmúlt több mint két évtizedes eredményei sikeresen irányították rá a jogi gondolkodás figyelmét erre a problematikára. Ez pedig jelentősen hozzájárult a diskurzus gazdagodásához, természetesen anélkül, hogy az izolációs tézist teljes egészében elvetette volna a jogtudomány. Feltehetően erre nincs is szükség, mivel a jog és érzelmek radikális elméleti szétválasztásának megvan a maga – a jog és jogtudomány szempontjából nélkülözhetetlen – funkciója, mint azt korábban már láthattuk.

Mindenképpen jelezni kell, hogy napjaink gyorsan fejlődő jogtudományában nem a „jog és érzelmek” az egyetlen olyan terület, melyben szerepet kap az érzelmek jogi funkcióinak elemzése. A „jog és közgazdaságtan” egyik ágaként kialakuló, az emberi döntéseket előtérbe állító *behavioral law and economics* és az emberi aggyal foglalkozó neurotudományok jogi vonatkozásait kutató *law and neuroscience* megközelítés szintén szembekerül az érzelmek kérdéskörével.⁸¹ Mindkettőben közös, hogy nem lépték át a modern jogtudomány Rubiconját olyan értelemben, mint a „jog és érzelmek”; ugyanis nem kérdőjelezzik meg a jogban rejlő inherens racionalitást – azaz az izolációs tézist –, továbbá az érzelmeknek csak kiegészítő szerepet szánnak, nem pedig saját jogon foglalkoznak velük.⁸² E két legújabb kutatási terület csak jobban kihangsúlyozza a „jog és érzelmek” legalapvetőbb vonását: azt, hogy megpróbálja vitatni és feloldani a jog és a racionalitás között fennállóan vélt szoros kapcsolatot. Létezik tehát az az önálló út, melyen a „jog és érzelmek” mozgalom előrehalad, noha számos elméleti és gyakorlati problémával kell ennek során szembenéznie.

Mint láttuk, e megközelítés nem felel meg egy elkülönült jogelméleti iránnyal szemben támasztott követelményeknek, mivel túlzottan sok autonóm területet fog át, és ezért még nem alakulhatott ki az előfeltevések egy koherens rendszere. Gyümölcsözően alkalmazható viszont – kellő módszertani figyelemmel – egyes jogterüle-

⁸¹ E két irányzat bemutatását és a legalapvetőbb irodalmi munkák felsorolását lásd ABRAMS-KEREN: *Who's Afraid of Law and the Emotions?* 2018–2027. o.

⁸² Uo. 2019., 2025. o.

teken jól körülhatárolt problémák vizsgálatára. Ez e mozgalom valódi „hozzáadott értéke”, mivel az érzelmek jogtudományi emancipációjával a kutatás olyan dimenzióit tárja fel, melyek a hagyományos keretek között láthatatlanok vagy „művelhetetlenek” maradtak volna. A jogi problémák új nézőpontjának kialakítása tehát a „jog és érzelmek” legfontosabb értéke.⁸³

Utolsóként érdemes vázlatosan arra is kitérni, hogy vajon milyen egy valóban tudományos „jog és érzelmek” kutatási program. Véleményem szerint egy ilyen kutatás sikeres kivitelezéséhez hat lépés nélkülözhetetlen:

1. Széles körű interdiszciplináris kutatás, azaz egyfajta alapozás a vizsgált probléma megértése érdekében.
2. A „jog és érzelmek” vonatkozó irodalmának áttekintése, mert így nyerhetünk képet arról, hogy milyen eredményeket értek el, illetve milyen problémák vetődtek fel.
3. Az érzelemelméleti kiindulópont megválasztása, választás az esetleges versengő értelmezések közül. Ez a lépés kulcsfontosságú, ugyanis az így kiválasztott fogalmi keret fogja a későbbi kutatást és az eredményeket meghatározni.
4. Maga a konkrét kutatás, beleértve a jogi kérdés érzelmi vetületeinek vizsgálatát, természetesen a kiinduló előfeltevéseket következetesen érvényesítve.
5. Az eredmények bemutatása, elemzése és esetleges összevetése a témára vonatkozó hagyományos és „jog és érzelmek” irodalommal.

V. Alkalmazott „jog és érzelmek”: az érzelmek a közép-európai alkotmányfejlődésben – különös tekintettel a nemzeti érzelmekre és a félelemre

Azért, hogy a „jog és érzelmek” relevanciáját nemcsak elméletben, hanem egy konkrét problémakörön keresztül is érzékelhessük, egy első látásra szokatlan tézis mellett fogunk érvelni a következőkben: az ún. közérzúletek – az érzelmek közösségi megnyilvánulásai – az elmúlt húsz évben tartalmi értelemben is alakították a közép-európai alkotmányos kultúrákat. A közép-európai jogrendszerekkel foglalkozó

⁸³ Bandes és Blumenthal – jól példázva az új problémahorizontok megnyitásának lehetőségeit – legfrissebb tanulmányában öt potenciális új kutatási lehetőségre mutat rá: (i) a jogi doktrínák érzelmi vetületeinek elemzése; (ii) az esküdtsték – mint kollektív entitás – érzelmi dinamikáinak elemzése; (iii) az érzelmek szerepe a meggyőzésben; (iv) az érzelmek szerepe a törvényhozásban; (v) az érzelmek intézményi átadásának vizsgálata. Érdemes megfigyelni, és ez lehet az elmúlt évek egyik fontos tendenciája, hogy a kutatási területek és javaslatok egyre inkább a közjog, valamint az intézmények működése felé mozdul el. BANDES-BLUMENTHAL: *Emotion and the Law*. 175. o.

kutatók⁸⁴ eddig még nem fordítottak komolyabb figyelmet az érzelmek szerepére munkáikban, esetleges másodlagos vagy harmadlagos tényezőként vették őket számításba, ha egyáltalán utaltak valamilyen módon rájuk.⁸⁵ Azonban ha megpróbáljuk a közérzúletek hatását is figyelembe venni, az segíthet az elmúlt huszonöt év alkotmányfejlődésének jobb megértésében, és ez akár a tudományos diskurzus számára is új perspektívákat nyithat.⁸⁶

A közép-európai alkotmányos kultúrák átalakulását befolyásoló legfontosabb hatásokat már több nézőpontból is megvizsgálták a jogirodalomban, leginkább filozófiai, ideológiai, történelmi és jogi érvekkel próbálták magyarázni a különféle jellegzetességeket.⁸⁷ Ellentétben e korábbi kísérletekkel, ez a rész a „jog és érzelmek” szemszögéből tekint erre a kérdéskörre, leginkább azért, hogy egyes problémákat új fénytörésbe állítva új és eltérő természetű összefüggésekre mutasson rá.

1. Az érzelmektől a közérzúletekig

Elsőként bizonyos elméleti kérdéseket kell tisztázni, enélkül ugyanis nem lehetséges a későbbi következtetéseket tudományos igényvel megalapozni. A későbbi következtetések kiindulópontja – ezt mindenképpen hangsúlyozni kell –, hogy általánosságban nem az érzelmekre épül, hanem az ún. alkotmányos érzelmek fogalmára

⁸⁴ Közép-Európáról mint történelmi jelenségről lásd Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, 1983; SCHÖPFLIN, George: *The Political Traditions of Eastern Europe*. *Daedalus*, 119. (1990) 1. sz., 55–90. o.; PÉTER László: *Közép-Európa és visszavetítése a múltba*. In Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Budapest, 2005. 209–225. o.; PÉTER László: *Autokrácia Kelet-Európában*. In PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 37–59. o.

⁸⁵ Lásd például ROTH, Stephen J.: *The Effect of Ethno-Nationalism on Citizens' Rights in the Former Communist Countries*. In Sajó András (szerk.): *Western Rights? Post-Communist Application*. Hague–London–Boston, 1996. 273–290. o.

⁸⁶ A hagyományos jog-összehasonlítás nem képes a mai napig lényegében megragadni a közép-európai volt szocialista jogrendszerekkel történeteket. Formáljogi szinten, a széles körű jogátvételek köszönhetően, nem nehéz amellett érvelni, hogy ezek a jogrendszerek immár hasonultak a nyugati jogokhoz. Azonban, amennyiben rendelkezünk valós tapasztalatokkal e jogrendszerek napi működéséről, számos olyan tényezőt tudunk említeni, amelyek árnyalják az előbbi megállapítást, bár ezek nem szigorúan a jogi szabályokhoz, hanem sokkal inkább a jogi kultúrához kötődnek. Az ún. kulturális jog-összehasonlításban [lásd például LEGRAND, Pierre: *How to Compare Now? Legal Studies*, 16. (1996) 2. sz., 232–242. o.; LEGRAND, Pierre: *The European Legal Systems are not Converging. The International and Comparative Law Quarterly*, 45. (1996) 1. sz., 52–81. o.] kaphat szerepet az érzelmek kutatása, mivel láthatóvá tehet olyan összefüggéseket, amelyeket a hagyományos összehasonlító jog nem képes felismerni.

⁸⁷ Lásd például PRIBAN, Jiri – YOUNG, James (szerk.): *The Rule of Law in Central Europe*. Dartmouth–Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1999. kötet tanulmányait.

1. 90. o.; P ÉTER László:
Közép-Európa...
sorkizárt [ildikoberci]

2. Commu- nist
Commun-ist
[borsosagnes]

támaszkodik (*constitutional sentiments*).⁸⁸ Sajó András egy nemrég megjelent munkájában mutatott rá arra, hogy az alkotmányos érzelmek az általános közérzületek különleges csoportját alkotják, és az különbözteti meg őket a többi közérzülettől, hogy kapcsolódnak az alkotmányossághoz és a közügyekhez.⁸⁹ E rész tehát nem kíván általánosságban beszélni az érzelmek szerepéről az alkotmányosság kapcsán, hanem ennél jóval szerényebb állításainak érvényességi köre, mivel kizárólag az alkotmányos érzelmekre koncentrál.

A közérzületek olyan társadalmi szinten egymásra ható egyéni érzelmekből származnak, melyek képesek stabil – azaz hosszú távon fennmaradó és tartós – érzelmi mintákat létrehozni. Sajó érvelése szerint, ha egy társadalom hosszabb távon reflektál ezekre az érzelmi mintákra a közbeszédben, akkor fokozatos homogenizációs és konszolidációs folyamat kezdődik meg, mely elvezethet egy új közérzület kialakulásához. A közérzületek kialakulásában és formálódásában mind a kultúra, mind a média kiemelkedő szerepet játszik. A kultúra szabályozza, hogy az emberek hogyan és miként fejezhetik ki az érzelmeiket, míg a média biztosítja az ahhoz szükséges különféle csatornákat. Összegezve megállapíthatjuk, hogy egy közérzület több mint az „egyéni érzelmek egyszerű összeadódása”, mivel azok mindig rendszerezettek, valamint a közügyekhez kapcsolódnak.⁹⁰ Továbbá azok a közérzületek, melyek elsődlegesen alkotmányos vagy politikai kérdésekkel kapcsolatosak, alkotmányos érzelmekké is válhatnak és így képesek lehetnek az alkotmányos kultúrát és az alkotmányt magát is befolyásolni.

Könnyebben megérthetővé teszi az alkotmányos érzelmek születéséről szóló előbbi elméletet, ha azt egy egyszerű példával illusztráljuk. Vitathatatlan, hogy a félelem egyike az általános emberi érzelmeknek,⁹¹ maga a félelem pedig számos ok miatt alakulhat ki. Az emberek félhetnek a kiszámíthatatlan jövőtől, az előre nem látható katasztrófáktól, egyes meghatározott személyektől, különféle betegségektől, és sok egyéb dologtól is. Az előbbieket mellett az emberek egy közösségben félelemmel tekinthetnek a zsarnoki, korlátlan hatalomra is. Amennyiben a közösség tagjai elkezdik közösen megvitatni ilyen irányú aggodalmaikat és ez a téma a közbeszéd részévé válik, akkor ez a félelem – melynek tárgya a zsarnoki hatalomgyakorlás –

⁸⁸ Úgy gondolom, hogy a *constitutional sentiments* kifejezést helyesebb „alkotmányos érzelmek”-nek fordítani, mert ez a kifejezés jobban megálja a helyét a magyar nyelvben, mint az idegenül ható „alkotmányos érzület” szó szerinti fordítás. Ezért a továbbiakban ezt a kifejezést használom.

⁸⁹ SAJÓ: *Constitutional Sentiments*. 12. o.

⁹⁰ Uo. 20. o.

⁹¹ A szakirodalomban hat vagy hét alapérzelmét (boldogság, szomorúság, félelem, undor, düh, meglepődés és esetlegesen kételkedés) különítenek el. Lásd HESS, Ursula – THIBAUT, Pascal: Darwin and Emotion Expression. *The American Psychologist*, 64. (2009) 2. sz., 120–128. o.

olyan strukturált társadalmi szintű jelenséggé alakul, mely egyértelmű társadalmi-politikai jelentést nyer: a hatalmat korlátozni kell, mivel az ellenőrzés hiánya veszélyes a társadalomra. E folyamat eredményeként pedig egy olyan új alkotmányos érzelem születik, mely minőségileg különbözik az egyéni aggodalmaktól, mivel nem egyéni szinten, hanem a politikai szféra és a közbeszéd keretei között fogalmazódik meg.⁹² Ha az alkotmányozó valamilyen okból érdekelt abban, hogy a korlátlan hatalom veszélyeivel kapcsolatos közérzületeket és aggodalmakat figyelembe vegye, akkor megnyílik annak lehetősége, hogy az alkotmányosság formálása során erre is tekintettel legyenek.

Hogyan és milyen feltételek között lehet sikeres – értve ez alatt azt, hogy képessé válik egyes alkotmányos rendelkezések tartalmi befolyásolására – egy alkotmányos érzelem? Természetesen számos alkotmányos érzelem verseng egy adott történelmi pillanatban és ezek közül mindig vannak olyanok, melyek nem tudják befolyásolni az alkotmányfejlődést, míg mások kifejezetten sikeresek e téren. Sajó szerint egy közérzület megjelenése az alkotmányban mindig a hatalom döntésétől függ, azonban vannak olyan tényezők, melyek javítják ennek az esélyét. Ezek közül az erkölcs az egyik legfontosabb. Ha egy alkotmányos érzelem mögött széles körű erkölcsi helyeslés áll, ami kifejezi, hogy azt az emberek általában helyesnek tartják, és úgy vélik, hogy az alkotmányban annak meg kell jelennie, akkor ez kedvező helyzetet teremt annak alkotmányos szintű elfogadására. Ennek fő oka, hogy a politikuskok – és így a politikai szféra is – általában olyan döntéseket igyekeznek hozni, melyek összhangban állnak a többség érzelmeivel, illetve a széles körben elterjedt erkölcsi ítéletekkel. Az észak-amerikai abolícionista mozgalom kialakulása vagy az 18. század utolsó évtizedeiben megfogalmazott emberi jogi deklarációk időszaka jó példa lehet erre. Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy az alkotmányos érzelmek alkotmányjogi recepciója minden esetben függ a korszaktól és a kultúrától, ezért nem beszélhetünk általános törvényszerűségekről.⁹³

Miután tisztáztuk a leglényegesebb elméleti problémákat, még egy kérdést kell röviden megvilágítani az alkotmányos érzelmeken alapuló megközelítéssel kapcsolatban. Ez a rész egyáltalán nem állítja azt, hogy az alkotmányos érzelmek „jog és érzelmek” szempontú kutatása teljes mértékben képes megmagyarázni a közép-európai alkotmányos kultúrák egyedi, és több esetben széttartó jellemzőit. Ez nyilvánvalóan a benne rejlő magyarázó erő túlértékelése lenne, hiszen számos más tényező – például történelmi, politikai vagy kulturális sajátosságok – ugyanúgy ala-

⁹² SAJÓ András: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest – New York, 1999. 1–47. o.

⁹³ SAJÓ: *Constitutional Sentiments*. 25. o.

kítják azokat. Ezért az elkövetkező gondolatmenet célkitűzése sokkal szerényebb, pusztán csak azt szeretné jelezni, hogy az alkotmányos érzelmeket ugyanúgy érdemes figyelembe venni, mint más tényezőket, mivel ez tovább árnyalhatja a kérdéskörrel alkotott képünket.⁹⁴

2. A nemzeti érzelmek az alkotmányfejlődés hátterében

Tagadhatatlan, hogy a régió fejlődését – más tényezők mellett – egyfajta nemzeti reneszánsz is alakította az elmúlt huszonöt évben. A nemzeti érzelmek azonnal előtörtek a vasfüggöny leomlását követően.⁹⁵ A balti államok újjászületése, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása egy viszonylag rövid időszakon belül, illetve olyan „új” államok születése, mint például Moldávia, Szlovénia vagy Szlovákia jól példázhatják az előbbieket. Ez a folyamat láthatóan azt jelentette, hogy Közép-Európa népei újraalkották vagy felélesztették nemzeti identitásukat és ezzel párhuzamosan igyekeztek megerősíteni nemzeti közösségeiket. Ez a posztszocialista nemzeti reneszánsz tehát jelentősen megváltoztatta Közép-Európa térképét a 21. század elejére. Továbbá, a nemzeti érzelmek ilyen erős feléledését a szocialista időszak internacionalista és elnyomó politikájára – mely a nemzeti kérdés „semlegesítésére” törekedett – adott kései reakcióként is értelmezhetjük.

Különbéle történelmi, politikai és nemzetközi hatások mellett ez a nemzeti „újjászületési folyamat” a régióban az alkotmányfejlődés motorjává is vált. Olyan jogintézmények és megoldások kialakulásához vezetett, melyek vagy teljesen újak voltak, vagy minőségileg tértek el egyes pontokon a nyugati mintáktól. A szovjet hatás megszűnését követően a régió „nyugatosodása” összekapcsolódott a nemzeti érzelmek erős befolyásával is, azaz a nyugati alkotmányos modellek egyértelmű átvétele mellett a közép-európai alkotmányos kultúrák kevésbé látványos „nemzetiesedése” is lezajlott.

⁹⁴ Ezt a képet mindenképpen ki kell egészíteni, mivel a bevett nyugati felfogás a közép-európai jogrendszeret egyszerűen a „nyugati jog” részének tekinti, mivel azok lényegében majdnem tökéletesen átvettek minden nyugati jogintézményt. A nyugati jogszabályok és intézmények importja pedig alapvetően az 1990-es évek átfogó jogi segítségnyújtási tevékenységeinek, illetve az EU-csatlakozás harmonizációs követelményeinek köszönhető. Vö. GIARO, Thomas: Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise. *Comparative Law Review*, 2.(2011) 1. sz., 1–23. o.

⁹⁵ Lásd részletesen WANDYCZ, Piotr S.: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. London – New York, 1992. 244–265. o. A politikatudomány nézőpontjából lásd ČERNOCH, Filip – VIT, J. H-Michal: *Political Parties and Nationalism in Visegrad Countries*. Brno, 2011.

1. **2.(2011)**
a pont után szököz kell
[ildikoberci]

2. előző sorba
[borsosagnes]

A következő példák jól illusztrálhatják az előbbi „nemzetiesedési” folyamatot.

(i) A kilencvenes évek elején a balti államok olyan állampolgársági törvényeket fogadtak el, melyek egyértelműen diszkriminálták az ezekben az országokban élő orosz lakosságot, mivel az állampolgárság megszerzését kulturális követelményekhez, leginkább a hivatalos nyelv megfelelő szintű ismeretéhez kapcsolták. Nyugati szemmel egyértelmű volt, hogy e törvények szembemennek az állampolgárság-alapú megkülönböztetés tilalmával, és ezért az Európa Tanács, különösen a Velencei Bizottság aktívan részt vett a velük kapcsolatos vitákban.⁹⁶ Azonban ha az alkotmányos érzelmek irányából tekintünk rájuk, akkor nem túl nehéz felismerni a nemzeti érzelmek döntő szerepét elfogadásukban, különösen annak a frusztrációnak, mely a több évtizedig tartó szovjet politika miatt alakult ki. A második világháborút követően ugyanis a hivatalos szovjet politika tudatosan törekedett a balti államok nemzeti identitásának gyengítésére, egyenesen azok létezését veszélyeztetve.

(ii) A kétezres éveket követően egyes közép-európai országok – például Magyarország, Románia vagy Szlovákia – olyan törvényeket léptettek életbe, melyek lehetővé tették azt, hogy a szomszédos országokban élő, de ugyanahhoz nemzethez tartozó személyeknek az „anyaország” területén különféle kedvezményeket biztosítsanak. Egyértelmű, hogy a nemzet kulturális koncepciója és az a felismerés állt e törvények mögött, hogy egyes esetekben, történelmi okokból, az így felfogott nemzeti és az állami határok nem esnek egybe. Ezek voltak az ún. „státusz-törvények”, melyek mind az egyének, mind a közösségek szintjén támogatták a kisebbségi sorban élő, de egy szomszédos államhoz kulturálisan kötődő személyeket és közösségeket.⁹⁷ E törvények sok szempontból irracionálisnak tűnhetnek, például láthatóan megzavarták a régió egyes államainak kapcsolatait, gondoljunk például a törvénnyel kapcsolatos szlovák–magyar vitákra, továbbá komoly belső vitákat is gerjesztettek, mivel a törvények által nyújtott kedvezményeket a közvélemény egy része többször megkérdőjelezte. Az alkotmányos érzelmek figyelembevétele azonban megfelelően magyarázhatja, hogy miért

1. állampolgárság-alapú
állampolgárság-alapú
[pordanyk]

⁹⁶ A lett állampolgársági törvény jó példa lehet erre (1994. július 22.), mely az összes olyan személyt kizárta az állampolgárságból, aki 1940 után érkezett az országba [2. cikk (1)], és ez a rendelkezés leginkább azokat a korábbi orosz nemzetiségű szovjet lakosokat érintette, akik állandó lakóhellyel rendelkeztek Lettországon belül. Elméletben kérhették lett állampolgárságot, azonban ez a gyakorlatban szinte lehetetlen volt a szigorú nyelvi követelmények miatt [12. cikk (1) különösen 2., 3., 4.]. Végül e lakosok helyzetét egy törvénnyel rendezték. [Törvény az olyan korábbi szovjet polgárok helyzetéről, akik nem rendelkeznek sem Lettországon belül, sem más állam állampolgárságával (1995).] A problémákról és jogi értékelésükről lásd Klaus Berchtold Velencei Bizottság számára készített jelentését. BERCHTOLD, Klaus: Report on the Draft Law on Citizenship in Latvia. CDL(1993)005, 1993.

⁹⁷ Lásd részletesen HALÁSZ Iván – MAJTÉNYI Balázs – VIZI Balázs: A New Regime of Minority Protection? Preferential Treatment of Kin-Minorities under National and International Law. In KÁNTOR Zoltán et al. (szerk.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Sapporo, 2004. 328–349. o.

választották ezek az államok a területen kívüli jogalkotás e meglehetősen szokatlan formáját annak érdekében, hogy határaikon kívül élő kisebbségi csoportokat támogassanak: ez nemcsak a jogi és politikai racionalitásból fakadt, hanem egyértelmű érzelmi kérdéssé is vált. Ez az érzelmi dimenzió pedig egy alkotmányos érzelem formájában öltött testet és jelentősen hozzájárult e törvények megszületéséhez.

(iii) Utolsóként meg kell említeni, hogy a nemzeti érzelmek még olyan különleges alkotmányos rendelkezések formájában is megjelentek, melyek ezen országok határaikon kívül élő kisebbségeiért viselt felelősségét deklarálják. E „nemzeti felelősség klauzulák” szimbolikus jelentőségét az is jelzi, hogy mind az alkotmányok bevezető és általános rendelkezései között kaptak helyet. E rendelkezések középpontjában a nemzet kulturális identitása áll, és a kulturális nacionalizmus megkésett jeleiként is felfoghatóak,⁹⁸ szerepük pedig az, hogy jogalapot szolgáltatnak a különféle „státusztörvényeknek”,⁹⁹ másrészt általános kötelezettséget írnak elő az adott államnak a határain kívül élő kisebbségi csoportok támogatására.¹⁰⁰ Az összes eltérés ellenére is van azonban egy közös pontjuk: rámutatnak arra, hogy a közép-európai alkotmányozókat milyen mértékben ragadták magukkal a nemzet elképzelt – kulturális – egységét hangsúlyozó nemzeti érzelmek.¹⁰¹

Összegezve, a nemzeti érzelmek fokozatosan alkotmányos érzelmmé alakultak a régióban, melyek jelentősen hatottak Közép-Európa alkotmányos kultúráira az elmúlt huszonöt évben. Továbbá az általános és széles körű morális támogatás – csak egy kisebbség, alapvetően értelmiségiek vitatták és vitatják ma is a nemzeti érzelmek jelentőségét – döntő volt a sikerük szempontjából. Továbbá a korszellem szintén segítette érvényesülésüket a közügyekben és az alkotmányosság szférájában, mivel a regionális politikai miliő általában nyitott és érzékeny volt az ilyen, a nemzeti léttel összekapcsolódó érzelmekre. Különösen igaz ez, ha a szocialista időszakkal hasonlítjuk mindezt össze.

⁹⁸ Vö. a Szlovák Köztársaság Alkotmányának 7. a. cikkével: „A Szlovák Köztársaság támogatja a külföldön élő szlovákok nemzeti öntudatát és kulturális önazonosságát, támogatja az e célból létrehozott intézményeket és kapcsolattartásokat az anyaországgal.”

⁹⁹ Vö. a Szlovén Köztársaság Alkotmányának 5 (2) cikkével: „Azok a szlovének, akik nem szlovén állampolgárok, Szlovéniában külön jogokat és kedvezményeket élvezhetnek. E jogok és kedvezmények fajtáit és kereteit törvény állapítja meg.”

¹⁰⁰ A magyar Alaptörvény **D.** cikke: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”

¹⁰¹ A kulturális nemzetfogalom alkotmányjogi alkalmazásának liberális-egalitárius kritikáját a magyar Alaptörvény példáján keresztül lásd MAJTEŇVI Balázs: Alaptörvény a nemzet akaratából. *Állam- és Jogtudomány*, 55. (2014) 1. sz., 77–96. o.

1. köv. sorba
[borsosagnes]

2. **D.**
D) [borsosagnes]

3. Félelem és függetlenség

Napjaink közép-európai alkotmányos kultúráit a félelem legalább olyan mértékben formálta, mint a korábban bemutatott nemzeti érzelmek. Nehezen vitatható, hogy az alkotmányfejlődés egyik lényeges forrása a félelem,¹⁰² mégis, a közép-európai helyzet eltér az általános nyugati mintától. A felvilágosodás óta az alkotmányos rendelkezések egy része – egyebek mellett – részben a közösség zsarnoki és kizárólagos hatalomtól való félelmének „kezelését” szolgálja.¹⁰³ Azonban ez a motívum a poszt-szocialista alkotmányfejlődésben eltérően jelenik meg, ugyanis itt a félelem a nemzeti létezéssel, különös tekintettel a politikai függetlenséggel kapcsolódik össze.

A közép-európai nemzetek egyik alapvető történelmi tapasztalata a függetlenségért zajló folyamatos és folytonos küzdelem. A régió népeinek az elmúlt két évszázadban többször kellett küzdeniük függetlenségükért, ezt jól példázhatja a modern lengyel történelem: Lengyelország 1795-öt követően négyszer vesztette el függetlenségét (1795, 1815, 1939, 1945), mégha egyes korszakokban valamiféle – nagyhatalmi érdekeknek alárendelt – „bábállamiság” tagadhatatlanul létezett is. A függetlenség elvesztése és az azt követő külső elnyomás – mely Európa mindkét irányából, Nyugatról és Keletről is érkezhetett – tehát e népek egyik legalapvetőbb egzisztenciális tapasztalata. Bibó István szerint ez a tapasztalat jelentősen torzította e népek mentalitását, mivel kifejezetten hajlamosított ki bennük a politikai hisztériára, azaz szintiszta érzelmi reakciókat kapcsolt egzisztenciális természetű politikai kérdésekhez.¹⁰⁴ Nem meglepő tehát, hogy a politika és nemzeti függetlenség elvesztésének kollektív félelme szintén alkotmányos érzelmmé alakult át az 1989-et követő időszakban és ezért több közép-európai alkotmányban is megjelent.

(i) A régió alkotmányainak preambulumaik kifejezetten gazdagok a különféle függetlenségi harcokra hivatkozó elemekben.¹⁰⁵ Ezek a részek vagy e küzdelmek fontosságát ecsetelik a nemzeti emlékezet szemszögéből, vagy pedig a vereségek tragikus voltát hangsúlyozzák. Ennek eredményeképpen azokat az alkotmányos kultúra

¹⁰² SAJÓ: *Limiting Government*.

¹⁰³ Vö. uo. 49–68. o.

¹⁰⁴ Vö. Bibó István: *Eltorzult magyar alkotás, zsákutcás történelem*. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944*. Budapest, 1986. 571–619. o.

¹⁰⁵ Lásd például a Lengyel Köztársaság Alkotmányának preambulumát: „Figyelembe véve Szülőföldünk létét és jövőjét, mely 1989-ben újjalakult (...) hálás szívvel őseinknek; munkájukért, a függetlenség eléréséért nagy áldozatokkal folytatott küzdelmükért (...)” A magyar Alaptörvény preambulumának (Nemzeti Hitvallás) egyes részei szintén beszédesek ebből a szempontból: „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, (...) Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk.”

1. mégha
még ha [pordanyk]

részévé teszik. Ezt a jelenséget nem lehet lebecsülni, mivel a preambulumok – még ha normatív erejük vitatott is – általánosságban inspirálják a törvényalkotót, illetve a központi – hivatalos – narratívát igyekeznek teremteni a közélet számára. Azon keresztül, hogy a függetlenségi küzdelmek szimbolikus helyet kaptak a közép-európai alkotmányos kultúrákban, hozzá tudtak járulni az ezekhez kapcsolódó társadalmi szintű frusztrációk – legalább részbeni – kezeléséhez és feldolgozásához. A preambulumok e szakaszai a legtöbb esetben szenvedélyesek, érzelmesek és ünnepélyesek, egyes részek közelebb állnak a költészethez, mint a szűken értelmezett jogi nyelvezethez és szóhasználatához.¹⁰⁶ Ha a közép-európai alkotmányoknak ezeket az elemeket a függetlenség féltésére irányuló alkotmányos érzelmek jogi megjelenésének tekintjük, valódi jelentésük és értékük könnyedén megérthetővé válik. Lényegében az elvesztett függetlenségi harcok miatt kialakult történelmi léptékű frusztráció kezelése és feldolgozása a feladatuk, mivel alkotmányos szinten – azaz a közbeszéd egy privilegizált, ideális esetben a teljes állami intézményrendszerrel „megtámogatott” fórumán – ismerik el ezek történelmi szerepét és jelentőségét. A különféle, gyakran tragikus, vereségekhez kapcsolódó közérzúletek – a félelem és a vele összekapcsolódó frusztráció – tehát az igencsak szubjektív és cseppfolyós történelmi emlékezet köréből az alkotmányos értékek világába emelkedtek és így talán hosszabb távú konszolidációjuk is megkezdődhet.

(ii) Másodsorban, a függetlenség elvesztésének félelme kifejezetten befolyásolhatta az alkotmányos rendelkezések egy különleges és szűk szegmensét. A szakirodalom egyetért abban, hogy azoknak a rendelkezéseknek a megszövegezése, melyek lehetővé tették az uniós csatlakozást, mivel megteremtették az egyes hatáskörök átruházásának alkotmányos feltételeit, meglehetősen restriktív Közép-Európában.¹⁰⁷ Az ilyen „Európa-klauszula” természete még jobban láthatóvá válik, ha a hasonló nyugat-európai szakaszokkal hasonlítjuk össze őket. A magyar alkotmány vonatkozó szakasza például a „hatáskörök közös gyakorlása” kifejezést használja, amikor az uniós szintű hatáskör-átruházást szabályozza. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a hatáskör-átruházásra csak a szükséges mértékben kerülhet sor, és ezzel egy újabb

1. nyugat-európai
nyugat-európai
[pordanyk]

¹⁰⁶ Horkay Hörcher Ferenc amellett érvel, hogy a magyar preambulum erősen kötődik a 19. századi nemzeti költészethez, mely kiemelkedő szerepet játszott a magyar nemzeti szellem és identitás megteremtésében. Lásd HORKAY HÖRCHER Ferenc: The National Avowal. In CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*, Dublin, 2012. 25–45. o.

¹⁰⁷ A részletes elemzéshez lásd ALBI, Anneli: 'Europe Articles' in the Constitutions of the Central and Eastern European Countries. *Common Market Law Review*, 42. (2005) 2. sz., 399–423. o.; KÜPPER, Herbert: Die Ratifikation der Unionsverfassung in den neuen Mitgliedstaaten. In BECKMANN, Klaus – DIERINGER, Jürgen – HUFELD, Ulrich (szerk.): *Eine Verfassung für Europa*. Tübingen, 2005. 273–302. o.

lényegi korlátot állít.¹⁰⁸ Ezeket az egyedi jellemzőket – természetesen praktikus okok mellett – szintén lehet az olyan alkotmányos érzelmekkel magyarázni, melyek a nemzeti függetlenség megőrzését állítják előtérbe és a függetlenség féltése hajtja őket.¹⁰⁹

Az alkotmányos érzelmekre építő kutatás valójában tehát meg tudja azt magyarázni, amire a hagyományos alkotmányjogi irodalom hagyományos, dogmatikai módszerével kevésbé képes: miért különböznek annyira ezek a klauzulák a nyugati megoldásoktól? Azért, mert eltérő, talán némiképp extravagáns módon alkották meg őket, ugyanis mind-mind a közép-európai népek szuverenitáshoz való ragaszkodását tükrözik és megpróbálják olyan mértékben védeni ezeket, amennyire csak lehetséges az Európai Unió jogának keretei között.

4. Tanulságok

Az alkotmányos érzelmekkel foglalkozó jogi kutatómunka természetesen nem képes minden elméleti problémát megoldani, sőt nem is ez a feladata. Az érzelmi mozzanatok integrálása a jogi diskurzusba olyan új kérdésekre mutathat rá, melyek új válaszokat igényelnek. A fentiek talán megmutathatják azt, hogy az érzelemorientált kutatások segíthetnek abban, hogy az alkotmányjog egyes – talán nem az érdeklődés kifejezett fókuszába tartozó – kérdéseiről részletesebb és árnyaltabb képet kapjunk. A korábban megvizsgált törvények és alkotmányos rendelkezések az alkotmányjog hagyományos rendszerében olyan zavaró tényezőknek tűnhetnek, melyek eltávolodnak a bevett, jogi doktrínák formáját öltő nyugati modellektől. Azonban ha azokat történelmi és szociokulturális gyökerekkel rendelkező alkotmányos érzelmek megnyilvánulásainak tekintjük, akkor azonnal értelmes jelentést nyernek és elveszíti homályosságukat. Azaz érdemes az alkotmányos érzelmekkel foglalkozni, mivel az ilyen irányú kutatások pontosabb és tisztább képet adhatnak a minket érdeklő, jelen esetben alkotmányjogi természetű kérdésekről.

¹⁰⁸ Magyarország Alaptörvényének E (2) cikke: „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.”

¹⁰⁹ Érdemes az előbbieket összehasonlítani az Osztrák Szövetségi Alkotmány 9 (2) cikkével: „Törvény, vagy az 50. cikk (1) bekezdése értelmében jóváhagyandó államszerződés útján a Szövetség egyes felségjogai átruházhatók államközi intézményekre, valamint azok szerveire, és a nemzetközi jog keretében szabályozást nyerhet idegen államok szerveinek Ausztriában történő, valamint osztrák szervek külföldön folytatott tevékenysége.” A megfogalmazásbeli különbségeket nem lehet egyszerűen jogi alapon megmagyarázni.

VI. Összegzés – az érzelmek kutatásáról a jogtudományban

Az előbbieket áttekintve nem könnyű általános következtetéseket megfogalmazni az érzelmek jogi kutatásáról. E terület az Egyesült Államok jogtudományában „forrásban van”, ugyanis az elmúlt időszakban ugrásszerűen nőtt azoknak a publikációknak a száma, melyeket ehhez az irányzathoz kapcsolnak. Ez sem rejti el azonban a problémákat – az egységes gondolkodási keret hiányát; a kutatások túlságosan széles körét; a rendkívül szerteágazó érzelmelemélet jogtudományi átvételének elméleti nehézségeit; illetve az interdiszciplinaritás túlhangsúlyozását –, és az is kérdéses, hogy részben nem olyan egyéni karriervágányok állnak-e gyakran a *law and emotions scholarship* önállóságának hangsúlyozása mögött, melyek az aktuális akadémiai (beleértve a pozíciók és az erőforrások elosztását) *status quót* kívánják megtörni egy újabb jogelméleti irányzat létjogosultságának bejelentésével. Minden újdonságból fakadó bizonytalanság ellenére tagadhatatlan, hogy az amerikai törekvések visszhangra találtak a szélesebb körű jogelméleti gondolkodás körében, és az érzelmek szerepének felvetése, valamint azok elméleti irányú vizsgálata többé nem számít szakmai eretnekségnek vagy perifériának.

Észre kell venni, hogy a „jog és érzelmek” legfontosabb kiindulópontja, az izolációs tézis, paradox módon maga is részben egy olyan leegyszerűsítés, mint amivel a *law and emotions* igyekszik a kezdetek óta szembefordulni. Amennyiben azt a modern jogtudomány egyik lényeges, önazonosságot biztosító ideológiai elemeként fogjuk fel, azaz az önreflexió részeként, akkor természetesen helytállósága vitathatatlan. A modern jogi gondolkodás mindig is az érzelmek megkerülésére, kizárására törekedett – noha ez vegytiszta formában még az e tudományos programot talán legkövetkezetesebben érvényesítő Kelsennek sem sikerült, hiszen ő is ír egy félmondatot a jogkövetés kapcsán a félelelről.¹¹⁰ Ellenben fontos azt is látni, hogy ha az izolációs téziszre úgy tekintünk, mint a valóság leírására, akkor – természetesen – már nem állja meg a helyét. A modern jog működésének ugyanúgy részei az érzelmek, mint bármely más korszak jogának, pusztán csak annak keretei változtak, mivel a kiszámíthatóságra és pártatlanságra törekvő eljárások, a semleges fogalmi rendszer és az elvárt jogi beszédmód megnehezíti azok működését, de nem lehetetleníti el. Az

1. quót

ó is kurzív [borsosagnes]

2. 2x egymás alatt

[ildikoberci]

¹¹⁰ „A jogrend célja tehát az, hogy az embereket valamely magatartás esetén fenyegető rossz gondolatával az ellenkező magatartásra indítsa. Ebben a motivációban rejlik a jogrend által elérni kívánt hatékonyság.” KELSEN: *Tiszta jogtan*. 16. o., továbbá „Éppenséggel nem mindig a büntetéstől vagy a végrehajtástól való félelem az, ami a jog és a valóság közötti egyezést létrehozza, hanem vallási, erkölcsi indítékok, társadalmi szokások figyelembevétele, társadalmi kiközösítéstől való félelem, s igen gyakran a jogellenes magatartásra irányuló indíték teljes hiánya.” Uo. 18. o.

érzelmeket nehezebb a jog működésében észrevenni, de számos területen ugyanúgy jelen vannak, gondoljunk csak – kizárólag példálózó jelleggel – a házassági bontóperekre, a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos vitákra, vagy például az Európai Bíróság nyilvánvaló integrációs elkötelezettségére a hatvanas években. Azaz, annak ellenére, hogy a jog ideológiája tagadja, vagy nem kívánatosnak minősíti az érzelmelek hatását a jogra, attól még a jog, mivel emberek ügyeivel foglalkozik, ugyanúgy nap mint nap szembekerül az érzelmelekkel és kezeli azokat. Jól vagy rosszul, sikeresen vagy sikertelenül.

Véleményem szerint a jog és érzelmelek elméleti igényű kutatásának két fontos „útja” lehet a jövőben. Mint láthattuk, ez az irányzat sokat tett azért, hogy a modern jog önképét alkotó ideológia egy fontos tartópillérét, az izolációs tézist, felismerjük, dekonstruálhassuk és szerepét megfelelően érzékelhessük. Ilyen értelemben nagyon fontos ideológia-kritikai szerepet kaphat, lehetőséget biztosítva a jelenkor uralkodó jogi ideológiájának kritikai megközelítéséhez. Másrésztől, egyes kérdések kutatásánál – akár elméleti, akár szakjogi szinten – az érzelmi dimenzió bevonása, beleértve az érzelemelméleti és a korábbi *law and emotions* eredményeket, hozzásegítheti a kutatót a vizsgált probléma árnyaltabb megközelítéséhez. Ez vezethet akár új összefüggések felismerésére, a megértés lehetőségének kiszélesedésére, vagy új, a kutatást újabb irányokba elmozdító kérdések feltételére.¹¹¹ Ilyen értelemben pedig a kifáradni látszó elméleti igényű szakjogi vagy jogelméleti kutatások fellendítésének, előrelendítésének egyik eszköze lehet a „jog és érzelmelek” jogtudományi elterjedése.

Válogatott irodalom

ABRAMS, Kathryn – KEREN, Hila: Who's Afraid of Law and the Emotions? *Minnesota Law Review*, (2010) 6. sz., 1997–2074. o.

ABRAMS, Kathryn: Legal Feminism and the Emotions: Three Moments in an Emerging Relation. *Harvard Journal of Law & Gender*, 28. (2005) 2. sz., 325–344. o.

¹¹¹ Kiváló példa erre a hazai jogi gondolkodásból Bibó István jogelméletének egy-egy eleme. A büntetés kapcsán amellet fogl állást, hogy a megtorlás „emocionális” természetű, a büntetőjog célja pedig a büntetési szembeni felháborodás levezetése. Bibó István: Etika és büntetőjog. In Bibó: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944.* 173–176. o. A hatalommegosztást és a joguralmat pedig a halálfelelemből fakadó zsarnoksággal szembeni intézményes reakciónak tekinti, lehetőségnek a közösségi félelemtől való megszabadulásra. Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In Bibó: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944.* 173–176., 11–18. o.

1. nem kívánatosnak
nemkívánatosnak
[pordanyk]

2. ideológia-kritikai
ideológiai kritikai
[pordanyk]

3. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

- BANDES, Susan A. – BLUMENTHAL, Jeremy A.: Emotion and the Law. *Annual Review of Law and Social Sciences*, 8. (2012) 161–181. o.
- BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999.
- BANDES, Susan A.: Introduction. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 1–15. o.
- BIBÓ István: Etika és büntetőjog. In BIBÓ I.: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944*. Budapest, 1986. 161–182. o.
- BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and Social Science in the Twenty-First Century. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, (2002–2003) 1–54. o.
- BLUMENTHAL, Jeremy A.: Law and the Emotions: The Problems of Affective Forecasting. *Indiana Law Journal*, 80. (2005) 2. sz., 155–238. o.
- BRENNAN, William J.: Reason, Passion and the Progress of Law. *Cardozo Law Review*, 10. (1988) 1–2. sz., 3–23. o.
- DE SOUSA, Ronald: Emotion. In ZALTA, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2012. (<http://plato.stanford.edu/archives/spr2012/entries/emotion/>).
- DEIGH, John: Emotion and the Authority of Law. Variation on Themes in Bentham and Austin. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 285–308. o.
- GREY, Thomas C.: Langdell's Orthodoxy. *University of Pittsburgh Law Review*, 45. (1983) 1. sz., 1–53. o.
- HUNTINGTON, Clare: Repairing Family Law. *Duke Law Journal*, 57. (2008) 5. sz., 1244–1319. o.
- KAHAN, Dan M. – NUSSBAUM, Martha C.: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law. *Columbia Law Review*, 96. (1996) 2. sz., 269–374. o.
- KISS Balázs: Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 22. (2013) 3. sz., 7–28. o.
- MARONEY, Terry A.: Law and Emotions: A Proposed Taxonomy of an Emerging Field. *Law and Human Behavior*, 30. (2006) 119–142. o.
- PAPAUX, Alain: Un droit sans émotion. Iram non novit ius: esquisse des rapports entre science et droit. *Revue européen des sciences sociales*, XLVII. (2009) 144. sz., 105–119. o.
- PÉTER László: Autokrácia Kelet-Európában. In PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 37–59. o.
- POSNER, R. A.: The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962–1987. *Harvard Law Review*, 100. (1986–1987) 761–780. o.
- POSNER, Richard A.: Emotion versus Emotionalism in Law. In BANDES, Susan A. (szerk.): *The Passions of Law*. New York – London, 1999. 309–329. o.

1. ent-
köv. sorba
[borsosagnes]

- ROTH, Stephen J.: The Effect of Ethno-Nationalism on Citizens' Rights in the Former Communist Countries. In SAJÓ A. (szerk.): *Western Rights? Post-Communist Application*. Hague–London–Boston, 1996. 273–290. o.
- SAJÓ András: *Constitutional Sentiments*. New Haven – London, 2011.
- SAJÓ András: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*. Budapest – New York, 1999.
- SUNSTEIN, Cass R.: *Law of Fear: beyond the Precautionary Principle*. Cambridge, 2005.
- VILLEY, Michel: *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris, 2003.

1. –
előző sorba [ildikoberci]

Erény-jogelmélet (*Virtue jurisprudence*)

Szerletics Antal

I. Bevezetés

Az erény-jogelmélet (*virtue jurisprudence*) egy olyan új jogelméleti irányzat, ami az erényetika mintájára és annak utóbbi évtizedekben elért viszonylagos sikereitől inspirálva az erények fogalmát állítja a jogról való gondolkodás középpontjába.¹ Az irányzat képviselői szerint a normatív jogelméletnek az olyan fogalmak helyett, mint autonómia, jogi kötelezettség vagy hatékonyság, a jogalanyok erényességére és erkölcsi kiválóságára kell koncentrálnia.² Az erény-jogelmélettel kapcsolatos szakirodalom mennyisége meglehetősen szerény: eddig két gyűjteményes kötet és néhány tanulmány jelent meg a témában, tehát nem túlzás azt állítani, hogy az elmélet még igazságszolgálatban jár.³

Szembetűnő, hogy eddig csak két jogelméleti témakört dolgoztak fel erényetikai szempontból. Az erény-jogelméletnek egyrészt markáns álláspontja van a jog természetével és funkciójával kapcsolatban, és ebből következően a jogszabályok

¹ Az erények leíró elmélete mellett (erénytan, *virtue theory*) az elmúlt néhány évtizedben több filozófiai területnek is megtörtént az erényalapú újraértelmezése. Az erényetikán és erény-jogelméleten kívül megemlítendő az erényepisztemológia, ami képviselői véleménye szerint azáltal, hogy az episztemikus igazolás kérdését a megfigyelő személy észbeli (intellektuális) erényeihez kapcsolja, megoldást kínál a „klasszikus” igazolás-elméletekkel, a koherenzizmussal és a fundacionálizmussal kapcsolatban felmerülő strukturális problémákra.¹ Az erényepisztemológia első kifejtése Ernest Sosa 1980-ban megjelent *The Raft and the Pyramid* című cikkéhez köthető. Sosa szerint az észbeli erények a tudás megszerzésére szolgáló stabil mentális diszpozíciókként foghatók fel (például értelem, percepció, introspekció, memória) és a tudás nem más, mint észbeli erényekből származó (vagyis észbeli erényekből való származás által igazolt) igaz hit (*knowledge as true belief „held out of intellectual virtue”*). A későbbiekben látni fogjuk, hogy az episztemikus igazolás logikája párhuzamba állítható a cselekedetek morális igazolásának erényetikai megközelítésével. Sosa, Ernest: *The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge. Midwest Studies in Philosophy*, 5. (1980) 1. sz., 23. o.; GRECO, John – TURRI, John: *Virtue Epistemology*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.[http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/\(2013_9_25\)2](http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/(2013_9_25)2) A fundacionálizmussal és koherenzizmussal kapcsolatos ellenvetések rövid áttekintéséhez lásd FORRAI Gábor (szerk.): *Mikor igazolt egy hit?* Budapest, 2002. 14–18. o.

² SOLUM, Lawrence B.: *Virtue Jurisprudence: An Aretaic Theory of Law*. Draft article. 2004. 2. o. (<http://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/law-theory-workshop/files/Solum.pdf>) (2014. 2. 19.)

³ A két gyűjteményes kötet: FARRELLY, Collin – SOLUM, Lawrence B. (szerk.): *Virtue Jurisprudence*. Basingstoke, 2008; AMAYA, Amalia – HO, Hock Lai (szerk.): *Law, Virtue and Justice*. Oxford, 2012.

1. 2x egymás alatt
[borsosagnes]

2. 9. 25.
09. 25.). [ildikoberci]

3.
Philosophy.[http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/\(2013....](http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/(2013....)
a zárójel előtt szóköz kell
[ildikoberci]

4. 2.
02. [ildikoberci]

tartalmára nézve is speciális követelményeket támaszt. Lawrence Solum, az irányzat névadója és fő „szószólója” szerint a jog elsődleges rendeltetése nem jogosultságok biztosításában vagy különféle politikai-társadalmi célok megvalósításában, hanem az állampolgárok erényesebbé tételében áll, mivel ez biztosítja a „virágzó” egyéni élet és a harmonikus társadalmi együttélés lehetőségét.⁴ A másik terület, ahol az erényközpontú vizsgálódás szerephez jutott, a jogalkalmazás, azon belül is a jogalkalmazói döntés igazolásának kérdése. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az erényalapú jogalkalmazási modell „tisztá” változata szerint egy bírói ítélet *akkor és csak akkor* igazolt, ha az megegyezik azzal a döntéssel, amit egy erényes bíró hozott volna az adott szituációban. Ebből következik, hogy a jogelmélet megkerülhetetlen feladata a jogalkalmazói erények rendszerének részletes kidolgozása.

Tanulmányom célja, hogy betekintést nyújtson az erény-jogelmélet legfontosabb kérdéseibe. Tartalmilag az előző bekezdésben említett tárgyköröket követem: az előzmények, különös tekintettel a morálfilozófiában a múlt század második felében bekövetkezett változások áttekintése után megvizsgálom az elmélet képviselői által kidolgozott jogalkalmazási modellt és az erényalapú megközelítésnek a jogszabályok tartalmára gyakorolt potenciális hatását.

II. Az erényetika

1. Az erényetikai gondolkodás újjáéledése

A modernitás korának időszakát meghatározó normatív etikai irányzatok, a kötelezettségeket és szabályokat hangsúlyozó deontikus etika és a következményekre összpontosító konzekvencialista megközelítések mellett a 20. század második felétől egy régi filozófiai tradíció újjáéledésének is tanúi lehetünk, ami az erények kategóriáját állítja az erkölcsről való gondolkodás középpontjába. Az erényetika az egyik legrégebbi etikai irányzatnak tekinthető, amelynek gyökerei egészen az ókori görög és keleti filozófusokig nyúlnak vissza.⁵

⁴ SOLUM, Lawrence B.: Virtue Jurisprudence – A Virtue Centered Theory of Judging. *Metaphilosophy*, 34. (2003) 1–2. sz., 181. o.

⁵ A klasszikus görög szerzők mellett meg kell említeni Konfuciuszt és Menciuszt, az erényetika ókori kínai változatának képviselőit. A konfucianus erényelmélet rövid ismertetését és egy konfucianus alapokon nyugvó erény-jogelmélet lehetőségét tárgyalja WANG, Linghao – SOLUM, Lawrence B.: Confucian Virtue Jurisprudence. In AMAYA – HO: *Law, Virtue and Justice*. 105–137. o. és ST. PIEN: *The Three Stages of Judges' Self-Development*. In AMAYA – HO: *Law, Virtue and Justice*. 137–155. o.

1. ST. PIEN,
ST. PIEN, [ildikoberci]

2. A MAYA – HO :
kötőjel előtti szöveget
törölni [ildikoberci]

3. A MAYA – HO :
kötőjel előtti és utáni
szöveget törölni
[ildikoberci]

A három irányzat, bár sok esetben azonos végkövetkeztetésre jut, eltérő érveket vesz figyelembe annak meghatározásakor, hogy mi számít erkölcsileg helyes cselekedetnek. Ennek demonstrálására képzeljük el egy olyan szituációt, amikor morális szempontból (viszonylag) egyértelmű, hogy mit kell tenni. Tegyük fel például, hogy egy tengerjáró hajó kapitányának arról kell döntenie, hogy kimentsen-e egy fuldokló hajótöröttet az óceánból vagy megállás nélkül továbbhajózzon, elkerülendő a szállítmánnyal való késedelembe esést. Egy kantianus gondolkodó azzal érvelne, hogy a segítségnyújtás alapvető erkölcsi kötelezettség, ami összhangban áll egy „magasabbrendű”, univerzális erkölcsi szabállyal. A haszonelvűek azt hangsúlyoznák, hogy a hajótörött életének megmentése feltehetőleg jobb következményekkel (nagyobb hasznossággal) jár, mint a segítségnyújtás elmulasztása. Az erényetika képviselői a segítő cselekedet erényes (jó szándékú) jellegét emelnék ki. Mielőtt azonban rátérnénk az erényetika részletes jellemzésére, vizsgáljuk meg, hogy mik lehetnek egy ilyen megközelítés előnyei és hogy minek köszönhető az erények iránti fokozott érdeklődés az utóbbi időben.

Az egyik alapvető változás, ami a 20. század során a morálfilozófia területén végbement, az erkölcs kodifikálhatóságába vetett hit megkérdőjeleződése volt. Ez a folyamat abból a felismerésből indult ki, hogy a helyes cselekvés szituációfüggő, ezért egy olyan absztrakt és univerzálisan érvényes szabályrendszer létrehozása, amilyenre a deontikus vagy konzekvencialista etika törekszik, valószínűleg lehetetlen. Ezzel párhuzamosan egyre inkább megmutatkozott az is, hogy mindkét irányzat magában hordozza a cselekvő „leértékelésének” vagy „elszemélytelenítésének” lehetőségét,⁶ amennyiben a konzekvencializmus (különösen annak cselekvés-utilitarista változata) olyan cselekedetet is előírhat, amivel a cselekvő nem feltétlenül tud azonosulni, míg a kantianus megközelítés azt követeli meg, hogy erkölcsi döntéshozatalkor az egyén függetlenítse magát az őt körülvevő világtól, személyes² preferenciáitól, vágyaitól és érzelmeitől.

A deontikus és a konzekvencialista irányzatok hiányosságaira két eltérő válasz született. Néhány „antiteoretikus”, mint például Bernard Williams, egyfajta szkeptikus, az átfogó erkölcsi elméleteket elutasító álláspontra helyezkedett.⁷ A másik reakció az erényetikai megközelítés újjáéledése volt. Ennek az irányzatnak a gyökerei a görög filozófiáig, különösen Arisztotelészig nyúlnak vissza.⁸ Az erényeknek a felvilágosodás kezdetéig fontos szerep jutott az etikai gondolkodásban, azonban ezt

⁶ SLOTE, Michael:From³ *Morality to Virtue*. New York, 1992. 3–22. o.

⁷ SLOTE, Michael: *Virtue Ethics*. In BARON, Marcia W. – PETTIT, Philip – SLOTE, Michael: *Three Methods of Ethics: A Debate*. Malden, 1997. 179. o.

⁸ HURSTHOUSE, Rosalind: *Virtue Ethics*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. A szócikk elérhető: [http://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/\(2012, 9, 17.\)](http://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/(2012, 9, 17.)).

1. **Az erényetika**
kurzív - végig javítani
[ildikoberci]

2. **személyes**
laza sor [ildikoberci]

3. **Michael:From**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

4.
stanford.edu/entries/ethics-virtue/(2012....
a zárójel előtt szóköz kell
[ildikoberci]

5. **9.**
09. [ildikoberci]

követően fokozatosan háttérbe szorultak. Az erényetika újjáéledését Elizabeth Anscombe *Modern erkölcsfilozófia* című, 1958-ban publikált tanulmányához szokták kötni, amiben Anscombe, Arisztoteléstől inspirálva, olyan fogalmak újrafelfedezésére ösztönzi a korszak morálfilozófusokat, mint az erény, a jellem vagy a kiteljesedés (*flourishing*).⁹

2. Az erényetikai irányzatok általános jellemzői

Anscombe cikkét követően több eltérő erényetikai irányzatot is kidolgoztak, amelyeket célszerű – a köztük meglévő jelentős különbségek miatt – a másik két normatív etikai irányzattal szembeállítva jellemezni.¹⁰

(1) Az erényetika alapvetően a cselekvő személy jellemére fókuszál, míg a deontikus vagy konzekvencialista irányzatok cselekvésközpontúak, vagyis elsősorban a helyes cselekvés szabályait igyekeznek meghatározni. A cselekvő személy jellemének középpontba kerülésével a hangsúly a „mit helyes tenni?” kérdéséről áttevődik a „milyen az erényes jellem?” kérdésre.

(2) Az erényetika elsősorban ún. *aretikus*, erkölcsi karaktert leíró kifejezéseket használ (például „jó”, „erényes”, „kiváló”) és lehetőség szerint kerüli az olyan *deontikus* fogalmakat, amelyek egy morális szabálynak való megfelelést implikálnak (például „helyes”, „rossz”, „kell”, „kötelező”).

(3) Amíg a „hagyományos” etikai irányzatok olyan univerzális elvek kidolgozására törekednek, amelyek mindenkor képesek meghatározni az erkölcsös cselekvés kritériumait, addig az erényetika tagadja az erkölcs kodifikálhatóságának lehetőségét. Ez az álláspont abból a feltételezésből indul ki, hogy a helyes cselekvés szituációfüggő és nincs olyan állandó döntési eljárás, ami alkalmazkodni tudna a folyamatosan változó élethelyzetek erkölcsi komplexitásához. Az erkölcs ilyen értelemben vett indetermináltságára már Arisztotelész is felhívta a figyelmet:

⁹ ANSCOMBE, Elizabeth: A modern erkölcsfilozófia. In LÓNYAI Mária (szerk.): *Tények és értékek*. Budapest, 1981. 648. o.

¹⁰ A „klasszikus” *eudaimonikus* irányzatok mellett kiemelhető a Michael Slote nevéhez kapcsolódó „cselekvőalapú” (*agent-based*) erényetika. A feminista szerzők által kidolgozott gondoskodás-etika (*ethics of care*) szintén az erényetika egy változatának tekinthető, bár vannak, akik tagadják a kettő közötti kapcsolatot. Lásd például NODDINGS, Nel: *Caring*. In HELD, Virginia (szerk.): *Justice and Care: Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder, 1995. 25. o. A különböző erényetikai irányzatokhoz lásd például FOOT, Philippa: *Virtues and Vices*. Oxford, 1978; SLOTE, ³From ²Morality to ¹Virtue; SLOTE, Michael: *Morals from Motives*. Oxford, 2001; HURSTHOUSE, Rosalind: *On Virtue Ethics*. Oxford, 1999; ANNAS, Julia: *Intelligent Virtues*. Oxford, 2011; SWANTON, Christine: *Virtue Ethics – A Pluralistic View*. Oxford, 2003.

1. **Ans-**
köv. sorba [pordanyk]

2. **Virtue;S**
a pontosvessző után
szóköz kell [ildikoberci]

3. **:From**
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

4. **H URSTHOUSE ,**
Rosalind: On Virtue...
laza sor [ildikoberci]

Azt azonban általános elvül bocsássuk előre, hogy minden olyan elméletnek, amely a cselekvésre vonatkozik, csupán körvonalakban szabad mozognia, s nem szabad szabatos kifejtésre törekednie (...). Az egyes esetekre vonatkozó fejtegetés sem szakismeret, sem hagyományos tanrendszer körébe nem vonható, hanem mindig magának a cselekvő személynek kell – az adott eset figyelembevételével – tisztába jönnie a feladattal, akárcsak az orvoslásban vagy a hajókormányzásban.¹¹

Az erkölcsi döntés tehát tapasztalatot és gyakorlati észhasználatot feltételez. Az erényetika¹ irányzatok képviselői hangsúlyozzák, hogy a szabályoknak való megfelelés nem feltétlenül helyettesíti az erkölcsös jellemet: a szabályokat betarthatja valaki anélkül, hogy azonosulna azok szellemével és egy érénytelen jellem jó eséllyel megtalálja az „erkölcstelenség kiskapuit” egy általános szabály egyedi esetre való alkalmazása során.¹²

(4) Az érényetika irányzatok a motiváció terén nem a kötelesség fogalmát hangsúlyozzák: az erkölcsileg helyes cselekedetek mögött olyan vágyak vannak, amilyenek,² az érényes emberekre jellemzőek.

Az előbb felsorolt jellemzők ismeretében felmerülhet annak a gyanúja, hogy az érényetika igazából nem tud cselekvésirányító funkciót betölteni, amikor az egyén egy nehezen feloldható morális dilemmával szembesül. Ezt a vádat az irányzat képviselői visszautasítják, hangsúlyozva, hogy az érényetika is képes kézzelfogható magatartásszabályokat alkotni, amelyek a következő általános alakban formalizálhatók: „Cselekedj úgy, ahogy egy érényes (a konkrét szituációtól függően: becsületes, nagylelkű, igazságos, bátor stb.) személy cselekedne az adott helyzetben!”

Minden egyes érény (és minden egyes vétek is, negatív formában) egy hasonló szerkezetű, Hursthouse által *v-szabálynak* nevezett magatartásmintát generál.¹³ A *v-szabályok* ugyanakkor „homályos”, értékelésre nyitott *aretikus* fogalmak segítségével kerülnek megfogalmazásra, tehát csak olyan szituációkban tűnnek működő-³ képesnek, amikor viszonylag egyértelmű, hogy az adott érény mit kíván meg a cselekvőtől. Bonyolultabb morális dilemmák, például két vagy több érény ütközése esetén a *v-szabályok* hasznavehetetlennek tűnnek, mert nem adnak útmutatást arra nézve, hogy az érények közötti konfliktust miként kell rendezni. Az érényetika képviselői válaszképp rámutatnak arra, hogy ez az érv felhozható egy másik etikai

¹¹ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Budapest, 1997. II. könyv, 2. fejezet.

¹² HURSTHOUSE: *On Virtue Ethics*.

¹³ A Hursthouse által *v-rule*-nak (*virtue-rule*-nak, vagyis érényszabálynak) nevezett magatartásszabályok az előző bekezdésben említett módon formalizálhatók: „Cselekedj úgy, ahogy egy érényes (a konkrét szituációtól függően: becsületes, nagylelkű, igazságos, bátor stb.) személy cselekedne az adott helyzetben!” A *v-rule* magyar fordítása ennek megfelelően érényszabály vagy *e-szabály* is lehet. Uo. 36. o.

1. erényetika
erény-etikai [pordanyk]

2. amilyenek,
amilyenek (nem kell
vessző) [borsosagnes]

3. képesnek, amikor
viszonylag
egyértelmű,...
laza sor [ildikoberci]

4. v-
köv. sorba
[borsosagnes]

irányzattal, a deontológiával szemben is, hiszen a deontikus kötelezettségek ugyanúgy ellentétbe kerülhetnek egymással, mint a különféle erények.

A probléma megoldása is hasonlóképp történik: mindkét irányzat azzal érvel, hogy feloldható morális dilemma esetén az erények, illetve a kötelezettségek ellentéte pusztán *látszólagos*. A látszólagosság felismerése és a helyes döntés meghozatala azonban erényes jellemet, erkölcsi tapasztalatot és gyakorlati észhasználatot feltételez, ami nem korlátozható egy előre meghatározott döntési eljárás keretei közé. Egy másik gyakorta megfogalmazott kritika az erényetikával szemben az, hogy cselekvésirányító képessége csak „limitált személyi körre” terjed ki. Egy olyan szerkezetű *v-szabály*, hogy „cselekedj úgy, ahogy egy erényes ember az adott helyzetben cselekedne”, csak azoknak ad iránymutatást, akik már birtokában vannak a kérdéses erénynek; akik nincsenek, azok nem tudhatják, hogy miként cselekedne egy erényes ember.

Ez a feltételezés azonban nem teljesen helytálló, mert nem számol azzal az egyszerűnek tűnő, de korántsem triviális lehetőséggel, hogy az, aki nem rendelkezik a *v-szabály* által megkövetelt erénnyel, „felkereshet” egy erényes (erényesnek tartott) személyt és „érdeklődhet” afelől, hogy ő mit tenne a kérdéses situációban. Az erkölcsi példaképek tehát az emberek erényesebbé válása mellett konkrét erkölcsi döntések meghozatalában is segítséget nyújthatnak.

3. Arisztotelész az erényekről

A modern erényetikai irányzatok nem mindegyike arisztotelaiánus¹⁴ de három Arisztotelészhez kapcsolódó fogalom szinte mindegyik elméletben kulcsfontosságú szerephez jut: az erény (*areté*), az okosság (*phronesis*) és a boldogság vagy „jól-lét” (*eudaimonia*). Ebben a részben röviden összefoglalom a három fogalom egymáshoz való viszonyát, mivel ennek a kapcsolatnak – ahogy azt később látni fogjuk – az erényközpontú jogelmelet szempontjából is központi jelentősége van.

Arisztotelész etikája teleologikus jellegű. Elmélete szerint nem azért teszünk meg bizonyos dolgokat, mert önmagunkban helyesnek ítéljük őket, hanem mert olyannak találjuk ezeket, amelyek közelebb visznek bennünket *az ember számára jóhoz*.¹⁵ A *Nikomachoszi etika* a következőképp kezdődik:

¹⁴ Lásd például SWANTON: *Virtue Ethics – A Pluralistic View*. és SLOTE: *Morals from Motives*.

¹⁵ Ross, David: *Arisztotelész*. Budapest, 2001. 253. o.

Minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás is, nyilván valami jóra irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy „jó az, amire minden irányul”. (...) S mivel sokféle cselekvés, mesterség és tudomány van, sokféle a végcél is: az orvostudományé az egészség, a hajóépítő szakmáé a hajó, a hadtudományé a győzelem, a gazdálkodásé a gazdaság.¹⁶

A felsorolt javak (egészség, háborús győzelem, gazdaság stb.) azonban pusztán eszközként szolgálnak valamilyen „távolabbi” cél eléréséhez, ami szintén eszközzé válhat egy másik, magasabbrendű *télosz* kontextusában. A teleologikus láncolat végén lennie kell egy olyan célnak „amire minden irányul” és amit „önmagáért igyekszünk elérni”. Arisztotelész szerint az emberi életnek ilyen önértékkel rendelkező végcélja a boldogság (*eudaimonia*),¹⁷ ami nem más, mint a léleknek erény (*areté*) szerinti való tevékenysége. A boldogsághoz az erények gyakorlásán keresztül vezet az út: ahogy az építőmesterséget az építés során tanulja meg az ember, erényes és boldog emberré erényes tettek megtétele során válik.¹⁸ Az erényes jellem nem természetből fogva adott, mint például az érzékelés képessége, hanem gyakorlat során fejlődik ki. De hogyan gyakorolhatja az erényeket az, aki még nincs az erények birtokában?

1. **lődik ki. De hogyan gyakorolhatja...**
laza szedés [pordanyk]

¹⁶ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. 5. o.

¹⁷ Az *eudaimonia* boldogságként való fordítása nem pontos. Ross szerint a boldogság hétköznapi értelemben egy hedonisztikus hangulati állapotot jelent, míg az *eudaimonia* egy aktív tevékenységet jelöl, ami nem azonos az élvezettel (bár az élvezet természetes kísérője neki). Hursthouse szerint a boldogság és az *eudaimonia* között lényeges különbség, hogy az előbbi fogalom szubjektív, az utóbbi objektív jellegű. Kissé leegyszerűsítve: valaki akkor boldog, ha boldognak tartja magát, míg a „jól-lét” (*well-being, flourishing*) objektív értékítélet tárgya lehet. Ross: *Arisztotelész*. 256. o.; HURSTHOUSE: *On Virtue Ethics*. 9–10. o.

¹⁸ Ahogy arra MacIntyre is felhívja a figyelmet, az erények és a boldogság nem egyszerű eszköz-cél viszonyban áll egymással. MACINTYRE, Alasdair: *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London, 1981. 149. o. Az erényes élet szükséges, de nem elégséges feltétele a boldogságnak. Egy súlyosan beteg vagy szegény ember élete, akármilyen erényes is, nem nevezhető „virágzó” (*flourishing*) életnek. Az erények ugyanakkor nemcsak eszközök a boldogság elérésére, hanem önmagukban vett értékük is van. Arisztotelészt idézve: „(...) a kítüntetést, a gyönyört, az észet s minden erényt – igaz önmagukért is keressük, mert még ha semmi előny sem származnék belőlük, akkor is óhajtanók őket; de keressük őket a boldogságért is, mert úgy érezzük, hogy általuk leszünk boldogok”. Annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy az erények gyakorlása pontosan miért vezet *eudaimoniához*, a modern pszichológia egyik irányzata, a Martin Seligman és a magyar származású Csíkszentmihályi Mihály neve által fémjelzett pozitív pszichológia lehet segítségünkre. Eszerint az emberi „jól-lét” (*eudaimonia, flourishing*) nem passzív állapot (a fájdalom hiánya vagy hedonista **örömmérzet**), hanem akkor jelentkezik, amikor képességeinket aktívan, harmonikus tudatállapotban, erőfeszítés nélkül gyakoroljuk (*flow*, azaz ún. áramlatélmény). Az erényes cselekvések által kiváltott érzelmi hangoltság ezzel a *flow*állapottal rokonítható. ANNAS: *Intelligent Virtues*. 70. o.; CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Flow – Az áramlat (A tökéletes élmény pszichológiája)*. Budapest, 2010. 105. o.

2. **örö- mérzet),**
öröm-érzet
[borsosagnes]

A látszólagos ellentmondás feloldására különbséget kell tenni az erényes lelki alkatot *megalkotó* és az abból *fakadó* tettek között.¹⁹ Az erényt megalkotó cselekedetek csupán külsődleges megjelenésükben hasonlók a ténylegesen erényes tettekhez. Arisztotelész szerint ez utóbbiakról csak akkor beszélhetünk, ha a cselekvő (1) tudja, mit tesz; (2) saját elhatározása alapján, magáért az illető dologért elhatározott szándékából cselekszik és (3) állhatatos, megingathatatlan lelkülettel teszi ezt.

A helyzet némiképp hasonló a mesterségek (*techné*) elsajátításának módjához: az erényes jellem, csakúgy mint a mesterségekben való jártasság egy komplex, gyakorlatban történő tanulási folyamat eredményeképp alakul ki. Ahhoz, hogy valaki ténylegesen elsajátítson egy mesterséget, nem elég szolgai utánoznia tanítóját, de tisztában kell lennie azzal is, hogy pontosan mit és miért tesz. Az igazi zongorista nem az, aki mechanikusan lemásolja egy nagy zongoraművész összes manírját, hanem aki olyan energiával, ötletességgel és tudatossággal képes játszani, mint példaképe.²⁰

Az erényes cselekvés mögötti szándékkal (pontosabban a cselekvéshez kapcsolódó mentális diszpozícióval) kapcsolatban szintén alkalmazhatjuk a mesterségekkel kapcsolatos analógiát.²¹ Egy hivatás „valódi” mestere nem lehet közömbös az iránt, amit tesz: belső indítátnál fogva gyakorolja az adott tevékenységet, azért, mert örömet lel benne és mert valamilyen belső (*intrinsic*) értéket vél felfedezni az adott gyakorlatban. MacIntyre megkülönböztetése szerint a gyakorlati tevékenységekhez „belső” és „külső” értékek kapcsolódhatnak.²² Lehetséges, hogy egyes sakkozók csak külső, kontingens javak elérésének (például pénz, társadalmi megbecsülés) céljából sakkoznak, de „sakk mesterré” csak az válhat, aki a sakkot a játék által nyújtott belső értékek (például stratégiai gondolkodás) miatt űzi. Hasonlóképp, az erényes cselekedetek mögött is valamilyen belső motivációnak kell állnia. A nagylelkű embernek azért nem esik neheze az adakozás, mert – kicsit közhelyesen – magának az „adakozásnak a kedvéért ad”. Ezzel szemben a gyermek, aki csak külső hatásra, például szülői parancsra osztja meg zsebpénzét a testvérével, nem rendelkezik a nagylelkűség erényével.²³

¹⁹ Ross: *Arisztotelész*. 261. o.

²⁰ ANNAS: *Intelligent Virtues*. 17. o. Természetesen nem minden mesterségre jellemző olyan fokú tudatosság, mint Annas példája szerint a zongoraművészetre. Az olyan fizikai jellegű tevékenységek, mint például a futás, úszás vagy távolugrás esetében a tudatosság háttérbe szorul, de az áramlatélmény (lehetősége) változatlanul megvan. Ezekben az esetekben az erények és a mesterségek közötti analógia nem alkalmazható. Uo. 19. o.

²¹ Annas itt is megjegyzi, hogy a mesterségekkel kapcsolatos analógia csak bizonyos mesterségek esetén működik. A megfelelő érzelmi hangoltságnak nincsen különösebb jelentősége az olyan mesterségek esetében, amelyek egy produktum előállítására irányulnak (például fazekasság vagy hajóépítés). Uo. 66. o.

²² MACINTYRE: *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 188. o.

²³ Természetesen egy ilyen „kívülről motivált” cselekedet hozzájárul egy erényes (nagylelkű) lelki alkat kialakulásához.

Arisztotelész különbséget tesz erkölcsi és észbeli erények között. Míg az észbeli erények a helyes gondolkodásra való képességet jelentik és tanulás útján fejleszthetők,²⁴ az erkölcsi erények az előbbieken leírtak szerint, gyakorlás eredményeképp alakulnak ki. A bátor viselkedést nem lehet könyvekből megtanulni, hanem bátor tettek útján kell megtapasztalni és gyakorlati úton kell felfedezni, hogy az adott helyzetben a bátorság milyen mértékére van szükség. Az erkölcsi erények ugyanis mindig két szélsőséges erkölcsi rossz között helyezkednek el: a bátorság a gyávaság és a vakmerőség, a kedvesség a hízelgés és a házsártosság, a nemes becsvágy a felfuvalkodottság és a kishitűség között.

Az, hogy egy adott helyzetben mi számít az arany középútnak mindig szituáció- és egyénfüggő. Egy adomány nagylelkűsége nem az ajándék mértékétől függ, hanem attól, hogy *saját anyagi helyzetéhez képest* ki mekkora erőfeszítést tesz. Az erkölcsileg helyes tett meghatározása tehát valamilyen általános szabálynak a részleges eset körülményeire való alkalmazását feltételezi, ami egy következtetési folyamat eredményeképp történik meg. Ebben van segítségünkre a helyes megfontolás képessége, vagyis az okosság (*phronesis*) észbeli erénye: az erényes viselkedés az egyéni cselekedetekre vonatkozó praktikus mérlegelési képességet, azaz *phronesist* feltételez.

III. Az erény-jogelmélet

Az erény-jogelmélet (a továbbiakban: *EJ*) az erényetika, illetve az erényekkel foglalkozó egyéb filozófiai irányzatok által elért eredményeket kívánja a jogelmélet területére kiterjeszteni. Az *EJ* egyik legmarkánsabb képviselője,²⁵ Lawrence B. Solum szerint „döbbenetes hasonlóság” van a jogelmélet jelenlegi helyzete és az erkölcsfilozófia 1958 előtti állapota között.²⁶ Az ezredforduló utáni jogelméletnek két olyan makacs antinómiával kell szembenéznie, amelyek kialakulása Solum szerint részben épp a deontológia és a konzekvencializmus szembenállásával magyarázható.

A *jogosultságok és a következmények antinómiája*, ahogy Solum nevezi, nem más, mint a konzekvencializmus és a deontológia „szembenállásához” kapcsolódó² vita jogelméleti diszkurzusban való megismétlődése, ami következtében a normatív

2. kapcsolódó
kapcsolódó
[borsosagnes]

²⁴ Az öt legfontosabb észbeli erény a tudomány (*episztémé*), a mesterség (*techné*), az okosság (*phronesis*), az ész (*nous*) és a bölcsesség (*sophia*). Az etikában az okosságnak, vagyis a helyes megfontolás képességének van kiemelt jelentősége.

²⁵ Solum alkotta meg az erény-jogelmélet (*virtue jurisprudence*) kifejezést.

²⁶ 1958-ban jelent meg Anscombe-nak a modern erényetikát életre hívó, kiemelkedő jelentőségű cikke. SOLUM: *Virtue Jurisprudence: An Aretaic Theory of Law*. 5. o.

jogelméleti irányzatok két táborra szakadtak. A Ronald Dworkin nevével fémjelzett kantiánus tábor a jogrendszer alapvető feladatának a jogosultságok feltétlen biztosítását tartja, míg a konzekvencialisták, a *law and economics* irányzattal az élen, a jog eszközjellegét és bizonyos jogrendszeren túlmutató következmények fontosságát hangsúlyozzák, mind a jogi szabályozás, mind a jogalkalmazás területén. A másik antinómiát a *formalizmus* és a *realizmus* ellentéte adja, ahol a formalizmus szabályközpontúsága a deontológiai etikával, a realizmus pedig a konzekvencializmussal állítható párhuzamba.

A két antinómia nagyjából ki is jelöli azt a két területet, ahol az *EJ*-nek, mint normatív jogelméleti irányzatnak különösen fontos szerepe lehet.

(1) A jogalkalmazás területén, amit hagyományosan a formalizmus és a realizmus ellentéte dominál, az *EJ* egy olyan „alternatív” megoldást kínál, ami a jogalkalmazói döntés normáknak vagy társadalmi céloknak való megfelelése helyett a jogalkalmazó személyére helyezi a hangsúlyt. Az *EJ* álláspontja szerint a jogalkalmazás ugyanolyan gyakorlati és szituációs-specifikus tevékenység, mint az erkölcsi döntés. Mivel nem adható „kész recept” arra nézve, hogy hogyan kell dönteni,²⁷ inkább azzal a személlyel érdemes foglalkozni, akinek majd az adott szituációban döntenie kell. Az olyan kérdésre tehát, hogy mi igazol egy bírói döntést megfelelően, az *EJ* a bírói erények kidolgozásával, illetve az erényes bíró képének felvázolásával válaszol.

(2) A *jogosultságok* és *következmények* antinómiájának a forrása az, hogy a két említett tábor eltérően látja a jogrendszer alapvető célját és feladatait. Az *EJ* ebben az esetben is egy harmadik álláspontot képvisel, amennyiben a jog elsődleges feladatának az állampolgárok erényesebbé tételét tekinti. Ennek következményei vannak a jogszabályok tartalmára és a jogszabályalkotásra nézve is.

1. Az erények szerepe a jogalkalmazásban

Az *EJ* képviselői a bírói jogalkalmazás három normatív modelljének megkülönböztetése mellett érvelnek a formalizmus-realizmus és a deontológia-konzekvencializmus ellentétpár mentén.²⁸ Attól függően, hogy a jogalkalmazási modell a szabályo-

²⁷ Ha vannak is szabályok erre nézve, akkor azok a már korábban tárgyalt v-szabályokhoz hasonló aretaikus szabályok lesznek.

²⁸ SOLUM, Lawrence B.: *Virtue Jurisprudence – A Virtue Centered Theory of Judging*. Loyola Law School, *Public Law and Legal Theory, Research Paper No. 2003-4*. (elérhető az SSRN honlapján: <http://ssrn.com/abstract=310417>); AMAYA, Amalia: *The Role of Virtue in Legal Justification*. Draft article, May 21, 2012. (elérhető az SSRN honlapján: <http://ssrn.com/abstract=2064301>). AMAYA, Amalia: *Virtue and Reason in Law*. Draft article, May 21, 2012. (elérhető az SSRN honlapján: <http://ssrn.com/abstract=2064335>).

kat, a következményeket vagy az erényeket helyezi előtérbe, beszélhetünk a jogalkalmazás *formalista-normativista*, *reszponzív-realista* vagy *aretaikus* modelljéről. Az *EJ* képviselői szerint az aretaikus megközelítés kidolgozására – hasonlóan az erényetika kidolgozásához a morálfilozófia területén – a másik két irányzat hiányosságai miatt van szükség.

a) A FORMALISTA-NORMATIVISTA MODELL ¹

A *formalista-normativista* modell szerint a bíróság a döntés meghozatalakor kizárólag az érvényes jogi normákra támaszkodhat. A bírói döntés egy szubszumpción alapuló, deduktív logikai művelet, amelyben jogon kívüli megfontolások nem kaphatnak szerepet. A modell előnye elsősorban az, hogy a jogbiztonság és a kiszámíthatóság előtérbe helyezésével minimalizálja a döntéshozó egyéni preferenciáinak döntésre gyakorolt hatását; a bíró a „törvény szájaként” funkcionál, aki inkább egy megfelelően képzett és alapos „jogi szakmunkáshoz” hasonlít, mintsem egy különleges képességekkel felruházott herkulesi döntéshozóhoz.²⁹ A formalista-normativista megközelítés a deontológiai etika szabály-központúságával² állítható párhuzamba, ami az univerzális erkölcsi szabályok egyedi esetre való alkalmazásában látja a gyakorlati észhasználat fő jellegzetességét.

A jogalkalmazás ez modelljéhez elsősorban a szabályalapú jogalkalmazást előtérbe helyező formalista nézetek tartoznak, de tágabb értelemben minden olyan jogelméleti irányzat is ide köthető, ami a jogi döntés igazolásaképp egy érvényes normára (szabályra vagy elvre) hivatkozik. Végző soron a természetjog képviselői is a normativisták táborához sorolhatóak, azzal kiegészítve, hogy ők a jogi normák mellett az erkölcsi normákat is alkalmazhatóknak tartják a bírói döntéshozatal során, viszont azokat a jogi normákat kizárják, amik ellentétben állnak az erkölcs követelményeivel.³⁰

A formalista-normativista megközelítéssel szemben felhozható, hogy előfeltételezése, miszerint a jog egy zárt logikai rendszert alkot, tarthatatlan. A jognak szükségszerűen nyitott a szövedéke,³¹ ami azzal jár, hogy nem minden esetet lehet normák segítségével eldönteni. A jogalkalmazásnak tehát nem egyszerű szabályalkalmazást kell jelentenie, hanem helyt kell adnia a méltányosság, az értékmegfontolások, az érdek-mérlegelések, az elvek, a retorikai eszközök számára.³² Emellett azonban a formalizmusnak továbbra is létjogosultsága van, amennyiben (1) vannak könnyű esetek,

²⁹ ST PIEN³: The Three Stages of Judges' Self-Development. 139. o.

³⁰ AMAYA: *The Role of Virtue in Legal Justification*. 3. o.

³¹ HART, Herbert L. A.: *A jog fogalma*. Budapest, 1995. 7. fejezet.

³² SZABÓ Miklós: *Ars Iuris – A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, 2005. 200. o.

1. ne legyen kiskapitális,
ne tapadjon
[borsosagnes]

2. szabály-
központúságával
szabályközpontúságával
[pordanyk]

3. ST PIEN³ :
STPIEN³: [ildikoberci]

ahol szabályok alapján lehet és kell döntést hozni; (2) a jogalkalmazás ugyan *alul-determinált* a jogszabályok által, de csak ritkán olyan radikálisan *indeterminált*, ahogy azt a realista álláspont képviselői láttatják.³³

b) A RESZPONZÍV-REALISTA MODELL

A *reszponzív-realista* modell azt hangsúlyozza, hogy a bírónak nemcsak az érvényes jogszabályokat, hanem a döntés lehetséges következményeit is figyelembe kell vennie a jogalkalmazás során. Ez a megközelítés a jogra eszközként tekint és instrumentális funkciót tulajdonít neki. A külső célok sokféleségéből eredően a *reszponzív* megközelítésnek különböző változatai lehetnek, például figyelembe vehetők a jogalkalmazói döntésnek a társadalom egészére vagy jogrendszerre gyakorolt hatásai, illetve a peres feleket érintő egyéni következmények is.³⁴ A társadalmi hatást illetően egyaránt cél lehet az utilitárius haszonmaximalizáció (például a jog és közgazdaságtan esetében) vagy bizonyos hátrányos helyzetű társadalmi csoportok pozíciójának javítása (például kritikai jogelmélet, feminista irányzatok).

A *reszponzív-realista* állásponttal szembeni hagyományos érvek a jogalkalmazás normáktól való eltávolodását, a jogbiztonság sérelmét és a túlzott bírói diszkréció lehetőségét hangsúlyozzák. Ezek az ellenvetések annyiban megalapozatlanok, hogy a bírói mérlegelés ebben a modellben célhoz kötött,³⁵ tehát csak a célokhoz elvezető eszköz, vagyis a jogalkalmazói döntés hatásainak értékelésében enged szabad mérlegelést a jogalkalmazónak. Ennek egyben az is a következménye, hogy a jogalkalmazónak itt nem elég „csak” szakképzett jogtudósnak lennie, hanem jártasnak kell lennie azokban a tudományokban is (például szociológia, pszichológia, közgazdaságtan stb.), amelyek segítségével fel tudja mérni döntéseinek társadalmi következményeit.

A *reszponzív* megközelítés előnye ugyanabból a jellegzetességéből fakad, ami miatt kritikák is érhetik. A modell azáltal, hogy szakít a jogi normák „fetiszizálásával” és elismeri a jogrendszer nyitottságát, alkalmazkodóbbá teszi a bírói döntést az eset által támasztott specifikus követelményekhez. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a realista megközelítések hajlamosak alábecsülni a jogi normák szerepét a jogalkalmazásban.

Összefoglalva a két jogalkalmazási elmélet előnyeit és hátrányait, azt látjuk, hogy míg a konzekvencialista modellben „túl nagy” mértéket ölt a jogalkalmazásnak

³³ SOLUM: *Virtue Jurisprudence: An Aretaic Theory of Law*. 7. o.

³⁴ ST PIEN: *The Three Stages of Judges' Self-Development*. 140. o.

³⁵ Fontos kérdés ebben a modellben annak tisztázása, hogy ki és milyen alapon választhatja ki a célokat, amiket a jogalkalmazónak követnie kell.

1. ne legyen kiskapitális,
ne tapadjon
[borsosagnes]

2. **ST PIEN:**
STĘPIEN: [iklikoberci]

a normáktól való eltávolodása, addig a normativista megközelítés „túl kevés” mozgásteret enged a jogalkalmazónak. Közös hiányossága mindkét elméletnek, hogy nem tulajdonítanak elég figyelmet az érzelmek szerepének a bírói ítélezésben.³⁶ Amíg a formalista-normativista megközelítés kategorikusan kizárja az emocionális elemeket, addig a realista-reszponzív felismeri az érzelmek és a pszichológiai motívumok szerepét a *magyarázat* kontextusában, de tagadja, hogy szerepük lehetne a bírói döntések *igazolásában*.

C) A JOGALKALMAZÁS ARETAIKUS MODELLJE

Az erények három különböző szerepet kaphatnak a jogalkalmazásban. Elsőként *kisegítő funkciójuk* lehet, amennyiben bizonyos esetekben kiegészítik a másik két jogalkalmazási modellt és felfedik (de nem igazolják) a jogilag helyes döntést. Egyesek szerint ilyen episztemológiai szerep jut Dworkin elméletében a „tökéletesen erényes” bírónak: Herkules döntése megmutatja a jogilag helyes döntést, de a döntés helyességét nem annak erényessége adja.³⁷

Ezen a *kisegítő funkción* túlmutat, de egy kizárólagosan aretaikus fogalmakra építő jogalkalmazási modelltől még távol áll az a „vegyesnek” *tekinthető álláspont*, ami könnyű esetekben (vagyis olyan esetekben, amelyek eldöntéséhez van érvényes jogszabályi háttér) az ítélet igazoltságát a jogszabályoknak való megfeleleléből vezeti le, míg nehéz esetekben az erényekre támaszkodik (*i. e.* a bírói döntést akkor tekinti igazoltnak, ha az egybeesik egy erényes bíró hasonló szituációban hozott ítéletével).

E megközelítéssel szemben felhozható, hogy túl nagy hangsúlyt fektet a nehéz és a könnyű esetek közötti különbségtételre. A „vegyes” álláspont egy másik verziója ezt azzal küszöböli ki, hogy az aretaikus és formalista-normativista modell párhuzamos alkalmazását nem különíti el az esetek nehézségi foka szerint, hanem minden esetre nézve megköveteli. Az erényeknek való megfelelelés itt szükséges, de nem elégséges feltétele egy bírói döntés igazoltságának; az erényeken kívül szükség van az ítélet érvényes jogi normák alá történő szubszumálhatóságára is.

Az aretaikus jogalkalmazás „tisztá” *változata* szerint egy ítélet akkor és csak akkor igazolt, ha az megegyezik azzal a döntéssel, amit egy erényes bíró hozott volna az adott szituációban. Ezen a ponton világosan látszik az erényetika és az erény-jogelmélet közötti kapcsolat: az előbbi formula nem más, mint a Hursthouse által *v-szabályok*-nak nevezett erényetikai normák leképeződése a jogalkalmazásban. Az *EJ* képviselői között ugyanakkor ellentét mutatkozik abban a kérdésben, hogy az igazolt döntésnek „csak” eredményében kell erényesnek lennie (az általam adott formuláció ebbe

³⁶ AMAYA: *The Role of Virtue in Legal Justification*. 4. o.

³⁷ Uo. 7. o.

1. ne legyen kiskapitális,
ne tapadjon
[borsosagnes]

2. **Justification.4.**
a 4. előtt szóköz kell
[ildikoberci]

az irányba mutat), vagy az igazoltságához szükséges az is, hogy a döntés erényes motívációból fakadjon.³⁸

Solum az utóbbi álláspontot képviselve azzal érvel, hogy elképzelhető olyan ítélet, ami ugyan egybeesik egy hipotetikus erényes bíró döntésével, de azt a valóságban egy erénytelen bíró, erénytelen motiváció (korrupció, elfogultság stb.) alapján hozza meg.³⁹ Az ilyen döntés nem megfelelően igazolt és jogilag helytelen. Személy szerint nem vagyok meggyőződve arról, hogy Solum álláspontja helyes, de tény, hogy ez az álláspont „autentikusabb”, így közelebb áll az erényetika eredeti üzenetéhez, miszerint egy erényesnek *tűnő*, de nem megfelelő szándékból megtett cselekedet nem számít igazán erényesnek.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az aretaikus jogalkalmazás tiszta modellje – legalább bizonyos kérdések tekintetében – sikeresebb a formalista-normativista és a rezponzív-realista megközelítéseknél, a következő kihívást a jogalkalmazói erények egy plauzibilis rendszerének kidolgozása jelenti. Solum hat alapvető bírói erényt határoz meg: a bírói mértékletességet, a bátorságot, a helyes vérmérsékletet, a bírói intelligenciát (szaktudást), a gyakorlati bölcsességet és az igazságosságot. Ez a felsorolás másutt még kiegészül a szorgalom és gondosság erényével, illetve bizonyos gyakorlati jártasságokkal is (a *techné* kategóriájával, például megfelelő nyelvi képességekkel).⁴⁰

1. táblázat. A bírói erények és vétkek

Erény	Erkölcsei rossz (vétkek)
Mértékletesség	Kapzsiság vagy romlottság
Bátorság	Gyávaság
Helyes vérmérséklet	Helytelen vérmérséklet (túlzott hevesség vagy „halvérűség”)
Bírói intelligencia és szaktudás	Bírói inkompetencia, a szaktudás hiánya
Gyakorlati bölcsesség (okosság vagy <i>phronesis</i>)	Gyakorlati bölcsesség hiánya (butaság)
Igazságosság	Igazságtalanság

Az első négy erény tartalma viszonylag egyértelmű.

(1) Általánosan elfogadottnak tűnik például, hogy a jogalkalmazást fenyegető egyik legnagyobb veszély a bírák korrumpálhatóságában rejlik. Az *EJ* képviselői szerint a megvesztegetés lehetősége akkor áll fenn, ha a bíró nem képes vágyainak mérté-

³⁸ Uo. 13. o.

³⁹ Solum: Virtue Jurisprudence – A Virtue Centered Theory of Judging. 204. o.

⁴⁰ Solum, Lawrence B.: Natural justice. *American Journal of Jurisprudence*, 51. (2006) 82. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. a léniák vastagsága
egységes legyen
[pordanyk]

ket szabni és a kapzsiság vagy mohóság vétkébe esik, akár pénz, akár más anyagi javak tekintetében.

(2) A bátorság erényére egy jó bírónak fizikai és polgári („civil kurázi”) értelemben is szüksége van; egy bírót sem a fizikai erőszakkal való fenyegetés, sem döntéseinek negatív egyéni vagy társadalmi hatásai nem tántoríthatnak el az általa igazságosnak tartott ítélet meghozatalától.

(3) A helyes vérmérséklet érzelmi kiegyensúlyozottságot követel meg. A bíró a tárgyalás folyamán nem lehet sem hirtelen haragú, sem sztoikusán nyugodt. Ahhoz, hogy megőrizze irányító szerepét a perben, a bírónak a megfelelő felvetésekre, a megfelelő időpontban, a megfelelő energiával kell reagálnia.

(4) A bírói intelligencia egyrészt a joggal kapcsolatos alapos elméleti háttértudást, a jogszabályok és a jogrendszer ismeretét, másrészt az absztrakt és analitikus jogi gondolkodás intellektuális képességét jelenti.

Az, hogy az igazságosság és a *phronesis* pontosan mit követel meg a jogalkalmazótól, már nem olyan egyértelmű, mint az előző négy erény esetében. Arisztotelész, Solum interpretációja szerint, a jogszerűség követelményét helyezi előtérbe az igazságosságon belül. Egy igazságos bíró elsősorban pozitív törvényekre (*nomoi*) alapozza döntését,⁴¹ mivel ez biztosítja a közösség virágzásához szükséges jogbiztonságot és stabilitást. A méltányosság fontos része ugyan az igazságosságnak, de mint minden egyedi döntés, a méltányosság nevében hozott ítélet is magában hordozza a zsarnokság veszélyét, ezért korlátok közé szorítandó. A jogalkalmazás azonban, hasonlóan az erkölcsi döntéshozatalhoz, nem mechanikus szabályalkalmazás, hanem gyakorlati tevékenység, aminek érzékenynek kell maradnia az egyedi élethelyzetek változatosságára.

Ezt a szenzitívást hivatott biztosítani a gyakorlati bölcsesség (*phronesis*) erénye, ami képessé teszi a jogalkalmazót az adott helyzetben releváns tények kiválasztására és a döntés következményeinek szituációs-specifikus értékelésére. A *phronesis* úgy is fel lehet fogni, mint az elméleti tudást előfeltételező bírói intelligencia gyakorlati „ellenpárját”. Az ideális bíró mindkét erénnyel rendelkezik. A csak elméleti tudással rendelkező bíró a jogi dogmatika mestere, átlátja a jogrendszer összefüggéseit, kifinomult jogi érvelésre képes, ugyanakkor nincs birtokában annak a gyakorlati tudásnak, amivel felmérhetné, hogy egy dogmatikailag kifogástalan döntés működni fog-e a gyakorlatban.⁴²

⁴¹ A *nomos* kategóriája tágabb, mint az írott jogszabályoké. A *nomos* kategóriájába tartozik minden szabály, norma és hagyomány, amit a közösség elfogadott és annak működését meghatározza.

⁴² SOLUM: *Virtue Jurisprudence – A Virtue Centered Theory of Judging*. 194. o.

Az, hogy Solum miért pont ezeket az erényeket határozza meg bírói erényekként, nem világos, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a felsorolt erények legtöbbje (a *phronesis* és az igazságosság esetleges kivételével) nem „szakmaspecifikus”. A mértékletesség, bátorság vagy a helyes vérmérséklet az általában vett erényes ember jellemvonásai, tehát feleslegesnek tűnik nevesíteni ezeket a jogalkalmazó tekintetében. Ráadásul, ha elfogadjuk, hogy a joghézag esetén előálló nehéz esetek során alapvető erkölcsi dilemmák kerülhetnek jogi formában a bíróság elé, akkor a jogalkalmazónak a helyes ítélethez a felsorolt bírói erényeken kívül szüksége lesz az adott szituáció által megkövetelt specifikus erkölcsi erény(ek)re is.

Solum a rendszer kidolgozatlanságára hivatkozva elismeri, hogy az általa alkotott bírói erények listája nem teljes. Ezzel kapcsolatban talán azt volna célszerű megfontolni, hogy milyen kritériumok mentén lehet egy erényt jogalkalmazói (bírói) erénynek tekinteni, illetve, hogy a jogalkalmazás eltérő változatai (bíráskodás, közigazgatási tevékenység stb.) eltérő erényeket követelnek-e meg. Természetesen nem szabad abba a hibába esni, hogy a felsorolt erényekre csak eszközjellegű képességként tekintünk, mivel egyrészt konstitutív szerepet töltenek be az ítéletek igazoltságában, másrészt hozzájárulnak egy virágzó szakmai praxis kialakításához.

A jogalkalmazás kapcsán meg kell említeni, hogy az erényközpontú megközelítés alkalmazható a ténymegállapítás folyamatára is, amennyiben azonosítani lehet olyan episztemikus erényeket, amelyek a tényállás megállapítására hivatott személyek (a bíró és az esküdtek) tevékenysége tekintetében „kiválósági mércékként” (*standards of excellence*) használhatóak.⁴³ Ez a megközelítés a korábban említett erényepisztemológiai irányzatoknál mérsékeltebb,⁴⁴ amennyiben nem azt állítja, hogy az episztemikus erényekkel rendelkező jogalkalmazó szükségszerűen a történeteknek megfelelően fogja rekonstruálni az eseti tényállást. Nyilvánvaló, hogy a ténymegállapítást torzító számtalan külső és belső tényező ismeretében ez nem követelhető meg a történéseket másodlagos források alapján rekonstruáló jogalkalmazótól.

Az episztemikus erényeknek a tényállást megállapító eljárás minőségére és igazoltságára van kihatása. Ho Hock Lai szerint az empátián alapuló igazságosság erénye lehetővé teszi a tényállás megállapításakor az olyan szubjektív, affektív körülmények feltárását, amelyekre nézve egy elfogulatlanságot hangsúlyozó, formálisan semleges igazságfelfogás érzéketlen maradna: egy megfelelően empatikus bíró vagy

⁴³ A *Law, Virtue and Justice* című gyűjteményes kötetben három tanulmány foglalkozik a tényállás megállapításának erényközpontú megközelítésével. KAPTEIN, Hendrik: *Virtues of Truthfulness in Forbearing Wrongs: Client Confidentiality Qualified by Legal Symmetry of Past and Future Harm*. 217–241. o.; Ho, Hock Lai: *Virtuous Deliberation on the Criminal Verdict*. 241–263. o.; SCHAUER, Fred: *Must Virtue be Particular?* 265–276. o. Az itt leírtakban elsősorban Ho Hock Lai tanulmányára támaszkodom.

⁴⁴ Lásd az első lábjegyzetben leírtakat.

1. **(standards)**
(stand-ards
[borsosagnes])

2. **erényepisztemológiai**
erény-episztemológiai
[pordanyk]

3. **217–241.**
mintha magasan lenne a
kötőjel [ildikoberci]

4. **241–263.**
mintha magasan lenne a
kötőjel [ildikoberci]

5. **265–276.**
mintha magasan lenne a
kötőjel [ildikoberci]

esküdt igyekezni behelyezkedni a tényállás szereplőinek helyébe, ezáltal jobban megértve személyes körülményeiket és motivációikat, ami hozzásegíti a tényállás „materiálisan objektív” feltáráshoz. Az „emberséges igazságosság” (*justice as humanity*) erényével szemben az elítéltelesség egy olyan vétek, amely eltorzítja a ténymegállapítás helyességét. Egy elfogult bírót tudat alatt előtérbe helyezi azokat a tényeket, amelyek a vádlott bűnösségére utalnak, vagy – amennyiben a tanúval szemben elfogult – megkérdőjelezi a tanú szavahihetőségét (*credibility judgment*) és nem, vagy kisebb súllyal veszi figyelembe vallomását a tényállás megállapításakor.

Frederick Schauer, kevésbé meglepő módon, Ho Hock Lai azon megállapítását bírálja, miszerint a tényállás megállapítása egy formalizálhatatlan, szükségszerűen egyedi mérlegelést feltételező eljárás. Megengedve, hogy az általános döntési eljárások nem feltétlenül tökéletesek, Schauer amellet érvel, hogy az erények nem mindig igényelnek partikularisztikus döntést: a bírói alázatosság (*humility*) például azt követeli meg, hogy a jogalkalmazó a szabályok által megszabott döntési eljárást kövesse a tények mérlegelésekor.⁴⁵

2. Az erények és a jogszabályok tartalma

Az erény-jogelmélet mint normatív jogelméleti irányzat, hatással lehet a jogalkotás folyamatára illetve a jogszabályok normatív tartalmára is. Túllépve a *következmények és jogosultságok* antinómiáján, az *EJ* nem a jogosultságok biztosítását vagy a haszonmaximalizálást, hanem az állampolgárok erényesebbé tételét tekinti a jogrendszer elsődleges feladatának, hiszen ebben véli felfedezni a „virágzó” egyéni élet és a harmonikus társadalmi együttélés garanciáját. Ennek megfelelően az *EJ* ambiciózusabb képviselőinek álláspontja a jogi moralizmussal állítható párhuzamba, ami bizonyos értelemben túlmutat a moralizmus „klasszikus”, Sir Patrick Devlin által képviselt változatán.⁴⁶

Az erényeken alapuló perfekcionista jogfelfogás az erényekre önértékként tekint, vagyis nem konzekvencialista megfontolásból (*i. e.* a társadalom szétesését meggátolandó) tartja szükségesnek az erkölcs jogi úton történő kikényszerítését és a devlini

⁴⁵ SCHAUER: Must Virtue be Particular? 265–276. o.

⁴⁶ Sokatmondó tény, hogy bár Robert P. George nem tekinthető az erény-jogelmélet képviselőjének, *Making Men Moral* című könyvének első fejezete a Solum által összeállított erény-jogelmélet kötet bevezető tanulmányát adja. Antony Duff az elmélet moralista következményeit demonstrálandó idézi Solumot és Huigenst: „the aim of the law is to make citizens virtuous”, „to promote the greater good of humanity (...) by promoting virtues”. DUFF, Antony: *The Virtues and Vices of Virtue Jurisprudence*. In CHAPPELL, Timothy (szerk.): *Values and Virtues – Aristotelianism in Contemporary Ethics*. Oxford, 2006. 90. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. 265–276.
mintha magasan lenne a
kötőjel [ildikoberci]

felfogástól eltérően nem egy adott közösség pozitív erkölcsi normáinak kikényszerítésére törekszik, hanem az állampolgárok erényes jellemének kialakítását célozza. Az, hogy ez a cél jogi kényszer útján elérhető-e, természetesen kritizálható.

A perfekcionista szerzők mindenesetre Arisztotelészre hivatkozva vallják, hogy ha az embereket kényszerítik arra, hogy erényesen cselekedjenek, előbb-utóbb valóban erényessé válnak.⁴⁷ Egy mérsékeltabb álláspont szerint a jogrendszernek nem feladata a polgárok erkölcsi tökéletességre nevelése; amennyiben a jog céljának „csak” egy stabil társadalmi rend fenntartását tekintjük, akkor a jogszabályoknak nem kell erkölcsi eszményeket vagy morálisan „túlbuzgó” (*supererogatory*) magatartásformákat előmozdítania. Peter Koller szerint a jogi szabályozás funkciója ebben a tekintetben az lehet, hogy kedvező környezetet biztosítson – például pozitív ösztönzők segítségével – az erények terjedésének,⁴⁸ fenntartva ugyanakkor azt, hogy az erkölcsiségnek fontos szerep jut egy jól működő jogrendszer stabilizálásában.⁴⁹ Ez a megközelítés igyekszik figyelembe venni a jog és az erények közötti kapcsolatot, anélkül, hogy a jogi moralizmus gyanújába keveredne: az erények előmozdításának Koller szerint nem jogszabályok által, hanem jogon kívüli eszközök segítségével kell történnie.

3. Az erények és a büntetőjog

A jogalkalmazás területéhez hasonlóan a büntetőjog esetén is megoszlanak a vélemények abban a kérdésben, hogy az erényeknek *kisegítő* vagy *központi* szerepet kell-e kapniuk egy megfelelően működő aretaikus modellben.⁵⁰ Az erények egyrészt *megmutathatják, megadhatják* az állampolgárok számára, hogy egy adott szituációban mi a büntetőjogilag helyes cselekedet. Ebben az esetben az erényeknek episztemikus funkciója van, de végső soron az, hogy mely cselekedet számít bűncselekménynek, nem az erényesség függvénye. A *szubsztantív* érényalapú megközelítésben ezzel szemben a büntetőjogi felelősség az erényességen múlik: ha a jog végső célja az erények terjesztése, akkor az erénytelen (vétkes) cselekedeteknek büntetőjogi felelőséget kell megalapozniuk, vagyis a büntetőjog nem is a cselekményt, hanem a vét-

⁴⁷ Lásd például GEORGE, Robert P.: *Making Men Moral*. Oxford, 1993.

⁴⁸ KOLLER, Peter: Law, Morality, and Virtue. In WALKER, Rebecca L. – IVANHOE, Philip J. (szerk.): *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*. Oxford, 2007. 191–205. o.

⁴⁹ Egy jól működő jogrendszer Koller véleménye szerint nem építhető kizárólag az állampolgárok racionális önérdékkövetésére: egy csak jogi szankciók révén fenntartott jogrendszer, amely nélküli tagjainak engedelmeskedésre irányuló erkölcsi motivációját, hosszú távon működésképtelen. Uo. 200–204. o.

⁵⁰ DUFF: *The Virtues and Vices of Virtue Jurisprudence*. 92. o.

kes jellemet szankcionálja, amely a bűncselekményen keresztül nyer kifejeződést. Antony Duff szerint a szubsztantív erényalapú megközelítés elhibázott, mivel a büntetőjogi felelősségnek alapvetően a cselekményhez és nem a cselekvő jelleméhez kell igazodnia, azt azonban nem vitatja, hogy egyes részterületeken létjogosultsága lehet az erényközpontú vizsgálódásnak. Ilyen terület a „büntethetőséget kizáró okok” rendszere,⁵¹ azon belül is például a *duress* (kb. kényszer vagy fenyegetés) kategóriája.

A *common law* jogrendszerekben a *duress* csak akkor számít „büntethetőséget kizáró oknak”, ha egy hipotetikus ésszerű személy (*reasonable person*) ugyanúgy reagált volna a fenyegetésre, mint az eljárás alá vont egyén.⁵² Duff szerint az ésszerűség követelményét az erények segítségével tudjuk konkretizálni. Az erkölcsi erények mindig egy érzelemhez kapcsolódóan jelentkeznek: jelen esetben a fenyegetés által kiváltott félelem az, amire ésszerűen erényes választ kell adni ahhoz, hogy a *duress*re való hivatkozás védekezésként megállja a helyét. Az ésszerűen erényes (vagyis: ésszerűen bátor) cselekvéshez nem szükséges, hogy valaki emberfeletti bátorságot tanúsítson, elegendő, ha a fenyegetésre adott válaszreakció nem megy el a gyávaság irányába. Ez az álláspont párhuzamba állítható Koller előbb említett mérsékelt megközelítésével. Duff szerint egyetlen állam büntetőjoga sem róhatja fel állampolgárainak,¹ hogy nem rendelkeznek emberfeletti bátorsággal, hiszen az ilyen erkölcsi „túl-buzgóság” (*supererogation*) könnyedén jogi moralizmusba csap át. Ez persze nem jelenti azt, hogy általában helyes volna nem szembeszállni a kényszerrel vagy fenyegetéssel.

Felvethető, hogy a büntetőjognak a félelem és a harag mintájára egyéb méltánylást érdemlő érzelmeket is figyelembe kell vennie védekezésként. A szeretet és az ebből fakadó együttérzés például motiválhat egy „általában erényes” embert arra, hogy halálosan beteg, szenvedő barátját átsegítse a túlvilágra. Duff szerint ilyenkor azok is, akik általában véve elítélik az eutanáziát, egyetérthetnek abban, hogy a „gyilkos” és „áldozat” közötti érzelmi kapocs enyhítő körülményként értékelhető, ami ha nem is menti fel az elkövetőt a felelősség alól, de csökkenti annak mértékét, hiszen magatartásával semmilyen nagyobb büntetést érdemlő vétket nem tanúsított, az pedig nem a büntetőjog feladata, hogy felrója az egyénnek, hogy nem mutatott emberfeletti tökéletességet (*superhuman excellence*) érzelmei féken tartásában.

Duff elméletével szemben két szubsztantív erény-jogelméleti irány mutatkozik a büntetőjog területén. Az egyik irányzat a büntetőjog elsődleges feladatának az emberek erényesebbé tételét és erkölcsi nevelését, mérsékeltbb változatában a vétkek

⁵¹ Természetesen Duff nem ezt, hanem az *excusatory defence* megnevezést használja.

⁵² A *duress* fogalmának pontos jelentéséről és a *reasonable person* kategóriájáról lásd bővebben GARNER, Bryan A. (szerk.): *Black's Law Dictionary*. St. Paul, 2009⁹. 578. o.

háttérbe szorítását tartja. Ha elfogadjuk ezt a megközelítést, akkor az olyan közvetlen áldozat nélküli cselekmény is, mint a konszenzuális prostitúció, bűncselekménynek minősítendő, hiszen olyan vétkes, erkölcsi önkárosító magatartást jelent, amely eltorzítja a felek szexualitásról alkotott „helyes” felfogását és gátat szab az egyén kiteljesedésének.⁵³

Az persze kétségre vonható, hogy egy érénytelen cselekmény visszaszorításának legcélszerűbb módja a büntetőjogi tiltás: Yankah ezt a gondolatmenetet követve próbálja meg elméletének szélsőségesen moralista implikációit elkerülni, fenntartva ugyanakkor, hogy a prostitúció erkölcsileg rossz cselekedetnek minősítendő.⁵⁴ Ezzel az *ad hoc* jellegű megközelítéssel szemben Duff elvi alapokon akar a liberális álláspont mellett érvelni, ezért Hartot követve különbséget tesz a polgári érények és magánérények (*civic virtues*¹ és *private virtues*²) kategóriái között.⁵⁵ Az államnak legitim érdeke fűzhető az olyan jellemvonások terjesztéséhez, amelyek hatással vannak polgárai közéleti tevékenységére, viszont a magánerkölcs tekintetében, mint például a szexuális moralitás kérdései, semlegesnek kell maradnia.

A másik, korábban már említett szubsztantív megközelítés a büntetőjogi felelősség tárgyára fókuszál és a hagyományos büntetőjogi felfogással szemben azt állítja, hogy a büntetőjogi felelősséget nem az elkövetett cselekményre, hanem az elkövetett cselekményen keresztül kifejeződő vétkes jellemre kell alapítani. A büntetőjog tehát nem elsősorban a cselekményt, hanem a *phronesis* hiányát, az elkövető jellemének gyakorlati észhasználatban mutatkozó hiányosságait bünteti.⁵⁶ Ezt a radikális álláspontot úgy lehet mérsékelni, hogy a felelősséget továbbra is az elkövetett cselekményhez kötjük, azzal a *feltétellel*³, hogy annak vétkes megfontolásból kell származnia. Látni kell azonban, hogy ez továbbra is egy szokatlanul erős követelmény, hiszen a gyakorlatban a büntetőjog (például a kimentési okok tekintetében) sokszor nem veszi figyelembe, hogy valaki érényes motiváció alapján vagy vétkes megfontolásból cselekszik.⁵⁷

⁵³ YANKAH, Ekow N.: Liberal Virtue. In *AMAYA – HO: Law, Virtue and Justice*. 180–181.⁴ o.

⁵⁴ A célszerűséget ebben az esetben az érények vonatkozásában kell érteni. Yankah szerint a büntetőjogi tilalom adott esetben több „érénytelenység” megjelenéséhez vezet, mint a probléma nem büntetőjogi (például szociálpolitikai) úton való kezelése. Uo. 185. o.

⁵⁵ DUFF, R. Antony: Virtue, Vice and the Criminal Law – a Response to Huigens and Yankah. In *AMAYA – HO: Law, Virtue and Justice*. 204–205. o.

⁵⁶ HUIGENS, Kyron: Virtue and Inculpation. *Harvard Law Review*, 108. (1995) 1458. o.; HUIGENS, Kyron: Motivating Intentions, Reciprocal Specification of Ends and the Assessment of Responsibility. In *AMAYA – HO: Law, Virtue and Justice*. 155–169. o.

⁵⁷ A segítséget nyújtó személy végszükség esetén mentesül a büntetőjogi felelősség alól, függetlenül attól, hogy valóban a segíteni akarás motiválta vagy például a pénzjutalom lehetősége lebegett a szeme előtt, amikor a segítségnyújtás mellett döntött. DUFF: Virtue, Vice and the Criminal Law... 196., 212. o.

1. **(civic**

a (ne legyen kurzív
[pordanyk]

2. **virtues)**

a) ne legyen kurzív
[pordanyk]

3. **feltétellel,**

a "-lel," végződés nem
kurzív [pordanyk]

4. **180–181.**

mintha magasan lenne a
kötőjel [ildikoberci]

5. **A MAYA – H O :**

kötőjel előtti és utáni
szóközt törölni
[ildikoberci]

6. **A MAYA – H O :**

kötőjel előtti és utáni
szóközt törölni
[ildikoberci]

7. **A MAYA – H O :**

kötőjel előtti és utáni
szóközt törölni
[ildikoberci]

4. Az erények szerepe a magánjog területén

Az erények magánjogi szabályokra gyakorolt potenciális hatását eddig elsősorban a szerződési (*contracts*) és kártérítési jog (*torts*) vonatkozásában vizsgálták. A kártérítési jog angolszász rendszerében, a *duress* esetéhez hasonlóan, kiemelkedő szerep jut az ésszerűség követelményének. Feldman amellett érvel, hogy a gondatlansághoz (*negligence*) kapcsolódó ésszerűség-követelmény pontos jelentését nem lehet feltárni az ésszerűséghez kapcsolódó két erény, az elővigyázatosság (*prudence*) és a jószándékúság (*benevolence*) elemzése nélkül.⁵⁸

A szerződési jog területén az erényetika szerepe elsősorban az erkölcsi szempontból vitatható szerződések szabályozása kapcsán merül fel. Egy megállapodás tényleges morális megítélése és a szerződési szabályok által jogilag relevánsnak tartott érvényességet meghatározó tényezők között gyakorta feszültség lehet. Ez a diszrepancia azzal magyarázható, hogy a jogszabályok nem szituációspecifikusan döntenek az erkölcsi szempontok jogi figyelembevételéről, hanem egy meghatározott etikai modell alapján, általános jelleggel rendelkeznek. Úgy tűnik, hogy a kötelmi jog a szerződő felek autonómiáján keresztül a deontológia mellett teszi le a voksát, amennyiben a jogügyletek érvényességét a felek akaratának szabadságától teszi függővé.⁵⁹ Ez a szabályozás egybeesik a szerződéses viszonyokkal kapcsolatban kialakított egyik alapvető morális intuíciónkkal (*pacta sunt servanda*), de adódhatnak olyan szituációk is, amikor a „domináns intuíció” alapján egy szerződés betartatása – például a megváltozott körülményekre tekintettel – méltánytalan (például disztributív szempontból igazságtalan), akkor is, ha a szerződést a jogszabályoknak megfelelően kötötték.

Cimino a banki hitelszerződések módosítását lehetővé tevő szabályozást (*Federal Loan Modification Program*) hozza fel példaként, amit az amerikai hitelválság kibontakozása után fogadott el a szövetségi kormányzat a hitelek védelme érdekében.⁶⁰ A szabályozás mellett természetesen lehet deontikus (például az ügyfeleket nem tájékoztatták megfelelően a hitelszerződés megkötésekor, a hitelválság olyan mélységűvé vált, amire a hitelek nem számíthattak a szerződés megkötésekor) és konzekvencialista (például a hitelek „bedőlésének” negatív gazdasági hatásai, elszegényedés, szociális problémák) alapon is érvelni. De mit kell tennie a jogalkotónak

⁵⁸ FELDMAN, Heidi L.: Prudence, Benevolence and Negligence: Virtue Ethics and Tort Law. In FARRELLY – SOLUM: *Virtue Jurisprudence*. 51–87. o.

⁵⁹ Ez bizonyos esetekben kiegészül konzekvencialista megfontolásokkal is.

⁶⁰ CIMINO, Chapin F.: Private Law, Public Consequences, and Virtue Jurisprudence. *University of Pittsburgh Law Review*, 71. (2009) 2. sz., 310. o.

1. Law.In

a pont után szóköz kell
[ildikoberci]

2. ARRELLY – S OLUM :

kötőjel előtti és utáni
szóközt törölni
[ildikoberci]

egy ilyen szituációban az erényetika szerint? Elsősorban olyan szabályozást kell alkotnia, ami támogatja az erények és gátolja a vétkek elterjedését a társadalomban.

Ez korántsem egyszerű feladat, hiszen egy ilyen komplex szituációban több, egymással ellentétbe kerülő erénnyel is számolni kell. Az állami beavatkozással az igazságosság jogszerűségként való felfogása csorbát szenved, hiszen ez a stabilitást, a kiszámíthatóságot, a *pacta sunt servanda* elvének tiszteletben tartását követeli meg. Ezzel szemben például a *törődés* erénye a bajba jutottakkal való szolidaritást és –vitat-hatóan – állami beavatkozást követel meg.

Michael Sandel a nyereszkesedési célú áremelések (*price-gouging*) tilalmát hozza fel az erények magánjog területén való alkalmazásának demonstrálására. 2004 nyarán a Charley hurrikán jelentős károkat okozott a Mexikói-öböl és Florida térségében. A helyi boltosok, kihasználva a vásárlók kiszolgáltatott helyzetét, bizonyos alaptermékek árait irreális mértékben megemelték. A kérdés az, hogy a jogalkotónak ilyenkor is tartózkodnia kell-e a piaci viszonyokba történő beavatkozástól vagy korlátozhatja (és ha igen, mire hivatkozva) az ilyen jellegű haszonszerzést. Az erényközpontú megközelítés az áremelés megengedhetetlenségét a mohóság vétkére vezeti vissza:

A mohóság gonosz dolog, rossz emberi tulajdonság, különösen, ha érzéketlenné tesz bennünket más emberek szenvedései iránt. (...) Nem jó az a társadalom, amelyben az emberek pénzügyi előnyökért kihasználják szomszédjaikat. A túlzott mohóság tehát olyan bűn, amit egy jó társadalomnak, ha egy mód van rá, el kell utasítania. A nyereszkesedési célú áremeléseket tiltó törvény nem tilthatja be a mohóságot, de korlátozhatja annak legarcátlanabb megnyilvánulásait, és kifejezésre juttathatja a társadalom rosszallását.⁶¹

IV. Összefoglalás

Tanulmányomban igyekeztem áttekinteni azokat a főbb területeket, ahol az erény-jog-elmélet² eddig alkalmazásra került. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a többszámú³ „erény-jogelméletek” kifejezés alkalmasabb lenne az irányzat megjelölésére, hiszen az elméletnek – annak ellenére, hogy alig néhány éve jelent meg a nemzetközi tudományosság porondján – több, alapvető koncepcionális kérdésekben különböző, változata is kialakult.

⁶¹ SANDEL, Michael: *Mi igazságos... és mi nem? A helyes cselekvés elmélete és gyakorlata*. Budapest, 2012. 20. o.

1. –vitat-
a kötőjel után szóköz kell
[ildikobercs]

2. erény-jog-elmélet
erény-jogelmélet
[pordanyk]

3. többszámú
többes számú
[pordanyk]

A széttagoltság hangsúlyozása mellett egyes kritikusok a *pleonexia* (kb. mértéktelen előnyre törekvés vagy többre vágyás)⁶² vétkével vádolják az irányzat képviselőit,⁶³ amennyiben azok úgy állítják be az erény-jogelméletet, mint az *egyetlen* helyes megközelítési módot bizonyos kérdések vizsgálatához. Tagadhatatlan, hogy Solum írásait áthatja az erényközpontú megközelítés „csodaszer” jellegébe vetett hit és az is felróható neki, hogy egy hézagosan kidolgozott elméletet megoldásként mutat fel olyan korántsem egyszerű dilemmák tekintetében, mint például a formalizmus-realizmus ellentéte. A *pleonexia* vádja az elmélet átfogó jellegével kapcsolatban is felhozható: a kritikusok szerint túlzó az a várakozás, hogy az erény-jogelmélet idővel egy általános jogelméleti irányzattá nővi ki magát, elismerve ugyanakkor, hogy kiegészítő jelleggel remekül alkalmazható bizonyos részterületek vizsgálatához.

Számomra úgy tűnik, hogy egy erényközpontú jogfelfogás leginkább a jogalkalmazás elméleti kérdéseivel kapcsolatban rendelkezik tudományos potenciállal. Amennyiben elfogadjuk, hogy az erényetika reális alternatívát kínál a következmény- és kötelességorientált irányzatokkal szemben az erkölcsi döntéshozatal vonatkozásában, hasonló jelentőséget tulajdoníthatunk a korábban bemutatott aretaikus modellnek a bírói ítélezés tekintetében, hiszen az bizonyos értelemben az erényetikai megközelítés jogi leképeződésének tekinthető. Két ellenvetés mindenképp idekívánkozik. Egyrészt bírálható a bírói erények rendszerének kidolgozatlansága, ami azonban nem jelenti azt, hogy a jövőben ne születhetne egy részletes elmélet ebben a kérdésben. Nyomósabb az az ellenvetés, ami az erényalapú jogalkalmazási modell túlzott egvediesítő jellegét és partikularizmusát kritizálja. Tagadhatatlan, hogy van abban a feltételezésben valami intellektuálisan „csábító”, hogy nem léteznek univerzálisan alkalmazható, formalizált döntési eljárások, hanem minden döntés egyedi mérlegelés kérdése. Ugyanakkor a túlzott partikularizmus olyan alapvető jogi paradigmákat von kétségbe (generalizáltság, objektivitás stb.), amelyek nélkül egy jól működő jogrendszer – véleményem szerint – nehezen képzelhető el.

Ami a jogszabályok tartalmát illeti, a büntetőjog korábban vázolt szubsztantív erényalapú megközelítése jól érzékelteti a modern jogrendszerek paradigmaticus alappilléireitől sokszor igen távolra merészkedő erény-jogelmélet abszurdítását: ha a büntetőjogi felelősséget nem az elkövetett cselekményre, hanem teljes egészében az elkövetett cselekményen keresztül kifejeződő vétkes jellemre alapítjuk, akkor könnyen az egyéni motiváció vizsgálatának lehetetlenül bonyolult útvesztőjébe kerülünk.

⁶² A *pleonexia* különféle jelentésváltozataival kapcsolatban lásd például Kónczöl. Miklós: *Pleonexia és rétorika* Isokratés beszédeiben. In Mészáros Tamás – Jutai Péter (szerk.): *A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae II. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Budapest, 2007. 133–139. o.

⁶³ DUFF: *The Virtues and Vices of Virtue Jurisprudence*. 90. o.

Ráadásul az erények perfekcionista, büntetőjogi úton történő terjesztése, amellet, hogy a devlini jogi moralizmus rosszízű emlékét idézi, plurális értékviszonyaink között meglehetősen anakronisztikusnak tűnik. Mindezek fényében izgalmas kérdés, hogy az erény-jogelmélet a jövőben beváltja-e a képviselői által hozzá fűzött reményeket vagy eltűnik az „elméletörténet süllyesztőjében”.

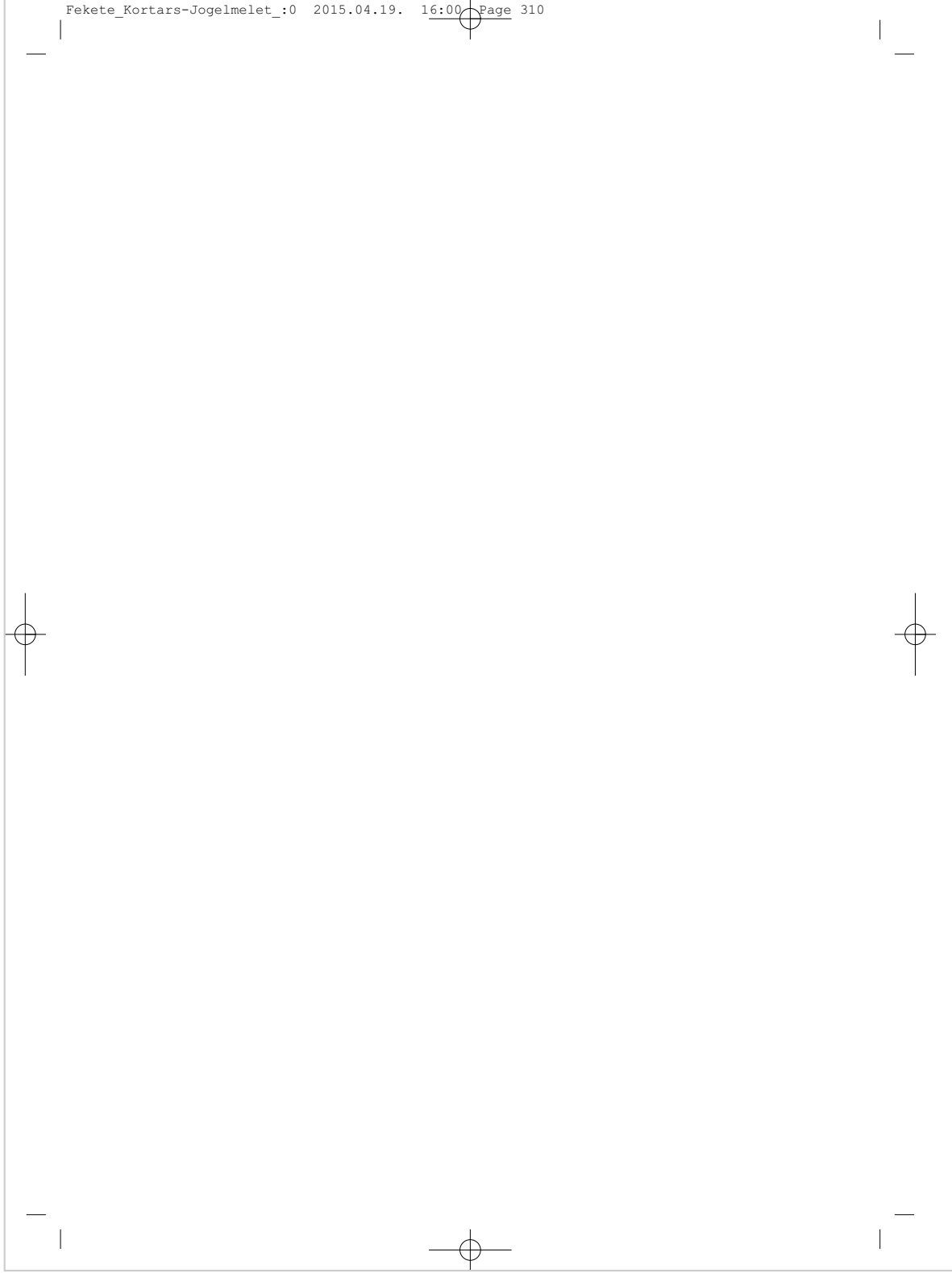
Válogatott irodalom

- AMAYA, Amalia – HO, Hock Lai (szerk.): *Law, Virtue and Justice*. Oxford, 2012.
- AMAYA, Amalia: *The Role of Virtue in Legal Justification*. Draft article, May 21, 2012. (elérhető az SSRN honlapján: <http://ssrn.com/abstract=2064301>).
- AMAYA, Amalia: *Virtue and Reason in Law*. Draft article, May 21, 2012. (elérhető az SSRN honlapján: <http://ssrn.com/abstract=2064335>).
- ANNAS, Julia: *Intelligent Virtues*. Oxford, 2011.
- BARON, Marcia W. – PETTIT, Philip – SLOTE, Michael: *Three Methods of Ethics: A Debate*. Malden, 1997.
- CIMINO, Chapin F.: Private Law, Public Consequences, and Virtue Jurisprudence. *University of Pittsburgh Law Review*, 71. (2009) 2. sz., 279–312. o.
- DUFF, Antony: The Virtues and Vices of Virtue Jurisprudence. In CHAPPELL, T. (szerk.): *Values and Virtues – Aristotelianism in Contemporary Ethics*. Oxford, 2006.
- FARRELLY, Colin – SOLUM, Lawrence B. (szerk.): *Virtue Jurisprudence*. Basingstoke, 2008.
- FOOT, Philippa: *Virtues and Vices*. Oxford, 1978.
- HUIGENS, Kyron: Virtue and Inculcation. *Harvard Law Review*, 108. (1995) 1423–1480. o.
- HURSTHOUSE, Rosalind: *On Virtue Ethics*. Oxford, 1999.
- KOLLER, Peter: Law, Morality, and Virtue. In WALKER, Rebecca L. – IVANHOE, Philip J. (szerk.): *Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems*. Oxford, 2007. 191–205. o.
- MACINTYRE, Alasdair: *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London, 1981.
- SLOTE, Michael: *From Morality to Virtue*. New York, 1992.
- SLOTE, Michael: *Morals from Motives*. Oxford, 2001.
- SOLUM, Lawrence B.: *Virtue Jurisprudence: An Aretaic Theory of Law*. Draft article. 2004. 2. o. (<http://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/law-theory-workshop/files/Solum.pdf>).

SOLUM, Lawrence B.: Natural justice. *American Journal of Jurisprudence*, 51. (2006) 65–105. o.

SOLUM, Lawrence B.: Virtue Jurisprudence – A Virtue Centered Theory of Judging. *Metaphilosophy*, 34. (2003) 1–2. sz., 178–213. o.

SOSA, Ernest: The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge. *Midwest Studies in Philosophy*, 5. (1980) 1. sz., 3–26. o.

[no notes on this page]

Új tendenciák az angolszász természetjogban

Zétényi András*

I. Bevezetés

Tanulmányom célja bemutatni az utóbbi három évtized legjelentősebb fejleményeit az angolszász természetjogban, pontosabban a jogelméleti ambíciókkal (is) rendelkező természetjogi elméletek körében.¹ Természetjog alatt a helyes cselekvés olyan mércéje értendő, amelynek létezése megelőz mindenfajta emberi döntést. Ezt az adott, tehát „természetes”, mércét ésszerű a cselekvés megválasztásánál tekintetbe kell venni,² ezért az ilyen elméletek központi kategóriája a gyakorlati ésszerűség, s számukra az, hogy mi a jog, részben attól függ, hogy milyennek kell lennie.

Jelen tanulmány szempontjából a fenti definíciót annyiban szűkítem, hogy csak azokat az elméleteket veszem számba, amelyek a jog fogalmát a gyakorlati ésszerűség elveire tekintettel, a történetileg kialakult gyakorlatoktól elvonatkoztatva kívánják megragadni.³ Ezért nem tárgyalom a huszadik század második felének legnagyobb hatású – de érvényességét csak az adott jogrendszerre korlátozó – antipozitista jogelméletét, a dworkini interpretívizmust, melyet Dworkin először a tárgyalta időszak elején a *Law's Empire* című monográfiájában⁴ fejtett ki átfogóan.

Dworkin metaetikai objektívizmusa, illetve az a tény, hogy a konstruktív jogértelmezést középpontba állító elméletének szükségszerű velejárója az, hogy a jogfogalom része az is, hogy annak milyennek kellene lennie, akár „természetjogásszá” is tehetné. Azonban az interpretívizmus egyes vonásai egyértelműen eltávolítják

* A szerző köszönettel tartozik Bódig Mátyásnak (senior lecturer, University of Aberdeen) a tanulmány első változatához fűzött észrevételeiért.

¹ A kortárs teoretikusok egy része csak egy természetjogi etika kidolgozására törekszik, anélkül hogy kibontaná annak jog(elmélet)i vonatkozásait. Lásd CROWE, Jonathan: *Natural Law Beyond Finnis. Jurisprudence*, 2. (2011) 293., 294–295. o. E fejezet csak azokat a szerzőket veszi számba, akik a természetjogot jogfilozófiai összefüggésben tárgyalják.

² Lásd FINNIS, John: *A Grand Tour of Legal Theory*. In FINNIS, John: *Philosophy of Law. Collected Essays: Volume IV*. Oxford, 2011. 92. o.; FINNIS, John: 'Natural Law'. In FINNIS, John: *Reason in Action. Collected Essays: Volume I*. Oxford, 2011. 199–201. o.

³ BÓDIG Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. Miskolc, 2004. 371. o.

⁴ DWORGIN, Ronald: *Law's Empire*. Cambridge, 1986.

1. huszadik
20. [pordányk]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

a jelen tanulmány tárgyát képző természetjogi elméletektől. Ez utóbbiak egytől egyig általános érvényű, normatív elméletek, amelyek a gyakorlati ésszerűség elvei univerzális készletének alapulvételével meghatározzák a jog természetét, Dworkin elmélete azonban nem ilyen: nála a mögöttes, egyes esetekben objektívnek tekintett gyakorlati elveket a joggyakorlat résztvevőinek konstruktív értelmezése tárja fel.

¹ A konstruktív értelmezés sajátossága, hogy érvényessége az adott joggyakorlatra korlátozódik, így a gyakorlati ésszerűség általános elveinek teljes körű feltárására eleve alkalmatlan, ráadásul olykor kudarcba is fulladhat. Néha nem sikerült a gyakorlatot úgy bemutatni, mint ami plauzibilis elvek koherens rendszerét képezi, ez pedig egy természetjogi elmélet keretében elképzelhetetlen. A tárgyalt elméletek kivétel nélkül egy *a priori* igazságigényt támasztó ideális jogkoncepcióval dolgoznak, ennek azonban nincs helye a dworkini interpretívizmusban.⁵

E fejezet három részre tagozódik, melyek egyben azokat az irányokat is jelzik, ahonnan a kortárs angolszász jogelmélet érintkezésbe kerül a természetjoggal. A korszak legfontosabb szerzője John Finnis, aki a klasszikus tanok újraértelmezésével az analitikus jogfilozófia számára is hozzáférhetővé tette a természetjogot. Jelentős elméletet alkotott Michael Moore is, aki metafizikai meggyőződése, az erkölcsi realizmus jogelméleti következményeit levonva jutott el a természetjogig. Az angolszász természetjog legújabb fejleményei közül a fentiekén túl kiemelendő egy neofullerianus tendencia is: Nigel Simmonds és Kristen Rundle is Lon Fuller elméletét használja kiindulópontul a jogelmélet tematikájának megújításához.

II. Finnis

Az angolszász jogelméletben a 20. században és napjainkban is a Benthamre⁶ és Austinra⁷ visszavezethető, mai formáját Herbert Hart munkássága nyomán⁸ elnyert analitikus jogfilozófia a meghatározó, mely a természetjogtant sokáig nem sorolta a komolyan veendő irányzatok közé. E tekintetben a Hart-tanítvány, John Finnis hozott változást, aki Germain Grisez Szent Tamás értelmezését⁹ alapul véve a gya-

⁵ BÓDIG: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 366–374. o.

⁶ Lásd BENTHAM, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford, 1996; BENTHAM, Jeremy: *Comment on the Commentaries and a Fragment on Government*. London, 1970.

⁷ Lásd AUSTIN, John: *The Province of Jurisprudence Determined*. London, 1954.

⁸ Lásd például HART, Herbert Lionel Adolphus: *A jog fogalma*. Budapest, 1995; HART, Herbert Lionel Adolphus: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, 1983.

⁹ GRISZ, Germain: The First Principle of Practical Reason. A Commentary on the Summa Theologiae I-II, Question 94, Article 2. 10. *Natural Law Forum*, 10. (2000) 168. o.

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

2. Tamás értelmezését
Szent Tamás-
értelmezését [pordanyk]

korlati filozófia egészét, azaz az etikát, valamint a politikai¹ és jogfilozófiát is átfogó természetjogtant dolgozott ki.

Finnis magát a klasszikus természetjogi hagyomány letéteményesének tekinti. Platón, Arisztotelész és különösen Aquinói Szent Tamás gyakorlati filozófiájának hatása¹⁰ meghatározó jelentőséggel bír számra. Megítélése szerint a klasszikus természetjogtan főbb tézisei ma is helytállóak, az azt háttérbe szorító modern elméletek (például Locke, Kant és Hegel) visszalépésnek tekinthetők a Platón előtti időkből, a preszókratikus filozófusokhoz és a szofistákhoz.¹¹

Az új neoklasszikus természetjogi irányzatot megalapozó elmélet első átfogó kifejtésére a *Natural Law and Natural Rights* című kötetben¹² került sor. Noha elméletében utóbb voltak elmozdulások,¹³ főbb tételei változatlanok maradtak, melyet mi sem bizonyít jobban, hogy a második kiadás¹⁴ az eredetivel azonos szöveggel (és tördeléssel) jelent meg, s a hozzá fűzött utószó a főszöveg kommentárján kívül csak apróbb pontosításokat, kiegészítő érveket tartalmaz.

Finnis a *Natural Law and Natural Rights*-ban kifejezetten jogelméleti módszertani megfontolások alapján érvel amellett, hogy a jog megfelelő megragadására csak egy természetjogi elmélet lehet képes. A jogtudományban mint társadalomtudományban, a leíró és értékelő mozzanatok szükségszerűen összekapcsolódnak, mivel szerinte az emberi cselekedeteket csak az alapján lehet megérteni, ahogy azt a gyakorlatban részt vevők felfogják.¹⁵ Ahhoz, hogy a gyakorlat fogalmilag meghatározó elemeit azonosítani lehessen, a teoretikusnak választania kell a lehetséges perspektívák között. Hart nyomán¹⁶ Finnis is a belső nézőpontot, azaz a joggyakorlat résztvevőjének nézőpontját tartja helyesnek, ugyanakkor, mivel a harti elmélet nem képes számot adni a résztvevők motivációi közötti eltérésről,¹⁷ a helyes perspektíva kiválasztása megköveteli a gyakorlati ésszerűségekre vonatkozó állásfoglalást.

A jog lényegi jellegzetességeit csak a jog létrehozását és fennmaradását erkölcsi ideálnak tekintők nézőpontja képes megfelelően megjeleníteni. Az e nézőpontot magukévá tevők számára a jognak való engedelmség a gyakorlati ésszerűség

1. politikai-
politikai [pordanyk]

¹⁰ Lásd FINNIS, John: *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*. Oxford, 1998.

¹¹ FINNIS: *A Grand Tour of Legal Theory*. 93., 155. o.

¹² FINNIS, John: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, 1980.

¹³ Lásd például GRISEZ, Germain – BOYLE, Joseph – FINNIS, John: *Gyakorlati elvek, erkölcsi igazságok és végső célok*. In FRIVALDSZKY János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2006. 211–256. o.

¹⁴ FINNIS, John: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, 2011².

¹⁵ Uo. 3–4. o.

¹⁶ Lásd HART: *A jog fogalma*. 73–74., 108–110. o.

¹⁷ Például egy bíró egy adott jogszabálynak megfelelő döntést erkölcsi meggyőződéséből éppúgy meghozhat, mint abból az okból, hogy úgy véli, erre van szükség a gyors előmenetele érdekében.

követelménye, azaz bizonyos javakhoz a társadalom csak akkor férhet hozzá, ha jogrendszer hoz létre és működtet.¹⁸

Finnis jogelmélete főbb etikai és politikai filozófiai téziseire épül, így nem kerülhető meg ezek vázlatos bemutatása.¹⁹ Természetjogi etikájának középpontjában két fő gondolat áll: egyfelől a jó alapvető formái (azaz az alapvető javak) és a gyakorlati ésszerűség (*practical reasonableness*) vonatkozó elveinek pluralitását hirdeti, másfelől a jó (*good*) logikai elsőbbségét a helyeshez (*right*) képest. Az előbbi a következményelvű (konzekvencialista, jellemzően utilitarista), az utóbbi a deontológiai elméletektől való elhatárolást jeleníti meg. Amíg a jón keresztül azok a célok ragadhatók meg, amelyekre érdemes törekedni, a helyesség fogalmának tárgya meghatározott cselekedetek helyes vagy helytelen volta.²⁰

Az alapvető javak Finnis szerint a következők: élet, tudás, játék, esztétikai élmény, barátság, gyakorlati ésszerűség és „vallás”.²¹ Ezek nem mérhetők össze, így hierarchia sincs közöttük. Mivel elmefüggetlen léteznek, nem lehet őket elérni, csak részesülni bennük. Alapvető jellegük abban ragadható meg, hogy önmagáért a bennük való részesülésért érdemes és ésszerű rájuk irányuló tevékenységet folytatni, míg más javakról ez nem mondható el. Ez utóbbiak, mint instrumentális javak, azáltal nyelik el értelmüket, hogy az alapvető javakban való részesülés eszközei.

Mint gyakorlati filozófiának, a természetjognak arra a kérdésre kell választ adnia, hogy hogyan cselekedjünk helyesen. A cselekedet akkor lesz helyes, ha egyfelől egy vagy több alapvető jóra, a benne való részesedésre irányul, másfelől tiszteltben tartja az alapvető javak mindegyikét, azaz a cselekedet tartózkodik mindattól, ami kétségbe vonná az egyes alapvető javakban rejlő értéket.²² Helyesen cselekedni, pontosabban helyes cselekvésre törekedni, maga is az egyik alapvető jóban, a gyakorlati ésszerűségben való részvétellel irányul.

A gyakorlati ésszerűség következő kilenc követelményét határozza meg:

- (1) Legyen koherens élettervünk!
- (2) Ne alakítsunk ki önkényes preferenciákat az értékek között!
- (3) Ne alakítsunk ki önkényes preferenciákat személyek között!
- (4) Tartsunk némi távolságot azoktól a specifikus és korlátozott vállalkozásoktól, amelyek mellett elköteleztük magunkat!

¹⁸ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 12–18. o.

¹⁹ Finnis nézeteinek áttekintése Bódig Máttyás Finnis-előadásaira támaszkodik. Lásd BÓDIG Máttyás: *John Finnis és a jogelmélet. Három előadás*. (<http://www.uni-miskolc.hu/~www/juris/finnis.pdf>).

²⁰ CROWE: *Natural Law Beyond Finnis*. 297–298. o.

²¹ Lásd FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 86–89. o. „Vallás” alatt a „dolgok univerzális rendjére” vonatkozó tudás értendő, nem a hitélet valamilyen intézményesített formája.

²² CROWE: *Natural Law Beyond Finnis*. 300. o.

- (5) Ne adjuk fel könnyen az elkötelezettségeinket!
- (6) Ne vesztegezzük el lehetőségeinket azzal, hogy nem hatékony módszerekkel törekszünk a megvalósításukra!
- (7) Ne válasszunk olyan cselekedeteket, melyek önmagukban véve csak akadályozzák egy vagy több alapvető jó megvalósítását!
- (8) Mozdítsuk elő közösségeinkben a közös jót (*common good*)!
- (9) Maradjunk összhangban a lelkiismeretünkkel!²³

Finnis a gyakorlati filozófiai igazolást Aquinói Szent Tamás nyomán az elmelműködésre alkalmazott elméleti ész/gyakorlati ész fogalompár segítségével írja le. Amíg az előbbi a létező dolgok, az utóbbi a helyes cselekvés mikéntjének megragadására irányul. A gyakorlati ész kiindulópontja a saját természet megtapasztalása hajlamok formájában. Ez a tapasztalás vezet el annak megértéséhez, hogy a természetes hajlamok tárgyai a jó általános formáinak megjelenései. A helyes – tehát az alapvető javakra irányuló – cselekvésre a gyakorlati ész első elve vezet, mely szerint a jót tenni, a rosszat kerülni kell.²⁴ Nagy hangsúlyt fektet arra, hogy ne kövesse el a naturalista hibát,²⁵ azaz, hogy elkerülje, hogy abból, ami van, arra következtessen, hogy minek kell lennie. Elméletében ez úgy lehetséges, hogy Aquinói Szent Tamásra támaszkodva önevidensnek tételezi a gyakorlati ész első elvét, valamint az alapvető javakat, így a helyes, tehát az alapvető javakban való részesülésre irányuló cselekvés a gyakorlati ész első elvét követve valósítható meg, mindvégig a „kell” oldalán maradva.

A gyakorlati ésszerűség nyolcadik elve különösen nagy jelentőséget kap, mivel erre alapozza politikai filozófiáját és jogelméletét is. A közös jó előmozdítása a közösségi lét keretében valósulhat meg, melynek összetettsége négy rend szintjén jelentkezik. E kategóriákat – a Szent Tamást újraértelmező Grisez nyomán²⁶ – egy tanár által tartott előadás példáján keresztül szemlélteti. Egyfelől ilyenkor halljuk az általa kibocsátott hangokat. Ez az első rend a természet rendje: olyan dolgoké, melyeket értünk, de nem mi hozunk létre. Ezt a rendet vizsgálja a természettudomány és a metafizika. Halljuk a beszélő fejtegetéseit is, azaz az általa felhozott érveket. Ez a második rend, mely révén saját megértésünket strukturáljuk. Idetartozik a logika, a módszertan, az ismeretelmélet. A harmadik rend az ember teremtette dolgok, így a különféle mesterségek, a technológia és az alkalmazott tudományok területe. Példánkban ez a beszélő által használt nyelvet, mint nyelvi szimbólumok, kulturális

1. **good!**
a felkiáltójel is kurzív
[ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. 3x egymás alatt
[ildikoberci]

²³ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 100–126. o.

²⁴ Lásd AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae*. I–II, q. 94. a. 2.

²⁵ Lásd HUME, David: *Értekezés az emberi természetről*. 1739. III. könyv, I. rész, 1. szakasz; FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 33–36. o.

²⁶ GRISEZ, Germain: *Beyond the New Theism: A Philosophy of Religion*. London, 1975.

formák, technikák alkalmazását ragadja meg. A negyedik: az intellektuális mérlegelés, választás révén cselekvéseinkbe vitt rend keretében halljuk a beszélőt, az élet-megnyilvánulását, választott tevékenységét, cselekvését. Ezzel foglalkozik a pszichológia, a történelem (hogyan mérlegelnek, mérlegeltek a múltban az emberek), a morál-, a politikai és jogfilozófia, azaz a gyakorlati filozófia (hogyan kell az embereknek intelligens rendet vinniük a cselekvéseikbe).²⁷

A közösségi lét lényegében különféle ún. egyesítő viszonyokból áll. Ha a négy rendet ezekre alkalmazzuk, az első rendet az emberi faj, közös genetikai örökségünk jelenti, a második rend a tudás közössége, a harmadik rendnek a közös cselekvés közössége feleltethető meg, míg a negyedik rend a közös nyelv, technológia, kulturális javak közössége lesz. Finnis a harmadik rendnek tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget. A közös cselekvés által megvalósuló közösségnek három típusát különbözteti meg: Az üzleti közösségben a felek egymástól független indokok alapján működnek együtt, mint például egy polgári jogi szerződés alanyai. Játékközösségnek tekinti azokat a közösségeket, ahol a résztvevők az együttműködést önmagáért értékelik. Ilyen közösségnek tekinthetők a futballmeccs „résztvevői” – a nézőket is ideértve. A harmadik – elmélete szempontjából legfontosabb – típus a barátság, amelyet olyan közösségként jellemez, amelyben a résztvevők a másik érdekében működnek együtt.²⁸

A közösségi lét csoportokban való létet jelent, melyeket akkor lehet létezőnek tekinteni, ha kellően hosszú idő alatt – melynek során társadalmi szabályok és a vezetést, irányítást ellátó autoritás is intézményesülnek – a tagok koordinálják tevékenységüket. Ez a koordináció egy vagy több közös célra tekintettel levő interakciók formájában valósul meg. A koordinációnak az ad értelmet, hogy a résztvevők rendelkeznek a koordináció folytatásának céljára vonatkozó közös felfogással, melyet Finnis közös jónak nevez.²⁹

Az alapvető javakban való olyan részvétel, mely az egyének kiteljesedéshez vezethet, csak az ehhez szükséges feltételeket biztosító, valamennyi alapvető jót előmozdító közegben lehetséges, melyet Finnis – Szent Tamás *communitas perfecta* fogalma³⁰ alapján – „teljes közösségnek” nevez. A közösségek nagy többsége azonban csak részleges: vagy specializáltak, mint például egy sportklub, vagy önmagukban nem alkalmasak az emberi jólét alapjának megteremtésére, mint például a család vagy a barátság teremtette közösség. Amikor a jog fogalmát kívánjuk meghatározni,

²⁷ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 136–138. o.

²⁸ A barátság kiemelt szerepe jellegzetes arisztotelianus gondolat, lásd ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252a1.

²⁹ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 153. o.

³⁰ Lásd AQUINÓI SZENT Tamás: *Summa Theologiae*. I-II, q. 91. a. 1. Szent Tamás itt az Arisztotelész által a poliszra vonatkoztatott autarkeia fogalmából indul ki, lásd ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252b).

1. ideértve. A harmadik
– elmélete...
laza sor [ildikoberci]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. 30 Lásd A QUINÓI S
ZENT Tamás:...
laza sor [borsosagnes]

a jog sajátos átfogó autoritásigénye miatt kiindulópontul egy teljes közösség jogrendszere szolgál. Teljes közösségként határozza meg magát a modern (territoriális) állam is, ugyanakkor a rendkívül sokrétű nemzetközi kapcsolatok és az államok egymástól való kölcsönös függése miatt e követelményrendszernek maradéktalanul csak a nemzetközi politikai közösség képes megfelelni. Az, hogy egy politikai közösségben mi a közös jó tényleges tartama, az igazságosság, az autoritás és a jog vizsgálatának tükrében bontakozik ki.³¹

Az igazságosság követelménye Finnis szerint a gyakorlati ésszerűség követelményeinek együttese, melyek azért érvényesek, mert az alapvető javakat nem önmagukban, magunk javára kell realizálni és egyben tiszteletben tartani, hanem együtt, közösségben.³² Az igazságosság tehát az emberek együttműködésének, a források és vállalkozások koordinálásának a közös jót előmozdító megvalósulását elősegítő elveket határozza meg. Az igazságosság összetett fogalmának legfontosabb eleme a másokra irányultság, valamint a kötelezettség. Ez utóbbi csak arra vonatkozik, amivel az ember másnak tartozik, másképpen azokra a műveletekre, ill.¹ viszonyokra, melyek szükségesek vagy alkalmasak valamilyen rossz elkerülésére. Arisztotelész nyomán megkülönbözteti az osztó (disztributív) és a kölcsönös (kommutatív) igazságosságot. Az előbbi források, lehetőségek, előnyök, hivatalok, szerepek, felelőségek, terhek elosztásánál kell, hogy szerepet kapjon, míg az utóbbi arra vonatkozik, amit az egyének jólétének előmozdítása megkövetel az egyének és a csoportok közötti viszonyokban és ügyletekben.³³

A közösségi lét szükséges velejárója, hogy a közös célok előmozdítása, olykor maga a közösség fennmaradása érdekében meg kell oldani a felmerülő koordinációs problémákat, melyeknek adott esetben kettő vagy több jó megoldása is lehet. A problémák megoldása autoritás révén vagy konszenzusos úton lehetséges, az utóbbi azonban a politikai közösségek összetettsége miatt gyakorlatilag megvalósíthatatlan. Hatékony megoldást egyedül autoritatív iránymutatások követése jelenthet. Finnis fel-²fogása³ szerint valamit akkor tekintünk autoritatívnak, ha elégséges okot látunk arra, hogy higgyünk benne vagy ennek megfelelően cselekedjünk, tekintet nélkül arra, hogy egyébként látunk-e okot arra, hogy ezt higgyük vagy így cselekedjünk – tehát akkor, ha cselekvési indokokat szolgáltat.

Normál körülmények között autoritatív iránymutatások az erre felhatalmazással rendelkezők megnyilvánulásai révén jönnek létre, ugyanakkor a spontán módon való keletkezés sem kizárt, példa erre a szokás kialakulása és elismerése a nemzetközi jogban.

³¹ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 147–150., 156. o.

³² Uo. 161. o.

³³ Uo. 161–188. o.

1. ill.
illetve [pordanyk]

2. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

3. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

Könnyen belátható, hogy a vezetők autoritása adja a koordinációs problémák gyorsabb és biztosabb megoldását. Az autoritatív iránymutatást azoknak kell megadniuk, akik képesek megoldani a koordinációs problémákat az adott közösségben. Ha valaki ténylegesen meghozza az iránymutatást és a gyakorlatban követik, akkor ez megalapozza a normatív kapcsolatot az előbbi tétellel. Ez a kapcsolat azonban nem támadhatatlan, ha valaki a gyakorlati ésszerűséggel ellentétes módon használja ki az így adódó lehetőséget, előfordulhat, hogy az általa hozott utasítások nem lesznek igazolhatóan autoritatívak.³⁴

Az autoritásfogalom elemzésére a jog fogalmi jellemzőinek megragadása végett volt szükség, mivel a jogrendszer célja és feladata a teljes közösségben autoritatív iránymutatások révén megvalósított koordináció.³⁵ Abból, hogy a jog teljes közösségeknek próbál koordinációs megoldásokat adni, következik, hogy a jogrendszerek mindenféle magatartás vonatkozásában és minden más normatív rendszerrel szemben autoritás-igénnyel lépnek fel, továbbá más társulási formákból (például szerződésekben) is magukba olvasztanak normatív igényeket. A jog azt is szabályozza, hogy magánszemélyek milyen feltételek között módosíthatják a rájuk vonatkozó szabályokat (vö. szerződési jog). Más normatív társadalmi gyakorlatoktól az is megkülönbözteti a jogot, hogy szabályozza saját maga megalkotását, azaz szabályok konsztituálják az intézményeket és az intézmények alkotta szabályokat is. Egy jogszabály tehát akkor lesz érvényes, ha egy múltbeli intézményi aktus valamilyen szabály értelmében egy jogszabály megalkotásának minősül.³⁶

Az egyes jogrendszerek autoritásigénnyel lépnek fel, engedelmesség iránti igényük (azaz normativitásuk) azonban csak akkor lesz igazolható, ha működésük minél jobban közelít egy elképzelt ideális állapothoz, a joguralomhoz (rule of law).² A joguralom következményeit Fuller nyomán³⁷ Finnis az alábbiakban határozta meg:

1. A visszaható hatályú jogalkotás tilalma.
2. A jog ne írjon elő semmi olyat, amit lehetetlen teljesíteni.
3. A jogszabályok kerüljenek kihirdetésre.
4. A jogszabályok legyenek egyértelműek.
5. A jogszabályok egymásnak ne mondjanak ellent.
6. A jogszabályok legyenek kellően állandóak ahhoz, hogy a címzettek arról tudomást szerezve annak megfelelően alakíthassák életüket.

³⁴ Uo. 232-249. o.

³⁵ Uo. 260-261. o.

³⁶ Uo. 266-270. o.

³⁷ FULLER, Lon Luvois: *The Morality of Law*. Revised Edition. New Haven – London, 1969². 39. o.

1. autoritás-igénnyel
autoritásigénnyel
[pordanyk]

2. law.
a . is kurzív [pordanyk]

7. A rendeletalkotás legyen korlátozott, egyértelmű, állandó és viszonylag általános szabályok alapján történjen.

8a. A szabályok megalkotására, végrehajtására és alkalmazására hivatalosan felkért személyek legyenek felelősek magatartásukért és az eljárásukra vonatkozó szabályok betartásáért;

8b. és valóban következetesen, annak szelleme szerint alkalmazzák a jogot.³⁸

A fentiek tükrében Finnis szerint jogról olyan szabályok esetében beszélhetünk, amelyeket regulatív szabályokkal összhangban alkotott meg valamilyen meghatározott és hatékony autoritás (ahol is az autoritást mint intézményt magát is jogi szabályok azonosítják és konstituálják) egy teljes közösség számára, és amelyeket az ítélkező intézmények szabályvezérelt döntéseivel összhangban kiszabott jogi szankciók támogatnak. A szabályoknak és az intézményeknek ez az együttese arra irányul, hogy ésszerű megoldásokat adjon a közösség koordinációs problémáira a közösség közös java érdekében. E megoldások a közös jó igényeihez igazodnak az olyan jellemvonások révén, mint a specifikus jelleg, az önkény minimalizálása, valamint a jogalanyok egymáshoz és a jogszerű autoritásokhoz fűződő viszonyaiban érvényesülő kölcsönösség egy bizonyos mértékének a fenntartása.³⁹

A jognak való engedelmség Finnis szerint erkölcsi kötelezettség, amely a jog két jellegzetességéből fakad. Egyfelől, mint az életviszonyok legteljesebb körét átfogó intézmény, a maga egészében kötelező, tehát a jogalany nem választhatja ki, hogy mely részének engedelmeskedik. Emiatt még ha bizonyos jogkövetkezmények hátrányosan is érintik, összességében a jogrendszer létéből fakadó előnyök messze meghaladják az esetleges hátrányokat. Másfelől képes a felmerülő koordinációs problémák megoldására, valamint a potyautasokkal és más deviánsokkal szemben is kikényszerítésre kerülni, tehát megerősíti az önkéntes jogkövetőket döntésük helyességében.⁴⁰

Természetjogi elmületről lévén szó, jog és erkölcs között szükségsszerű a fogalmi kapcsolat, azonban Finnis szerint a jogrendszerek jogi minősége nem függ attól, hogy minden vonatkozásukban megfelelnek-e az erkölcs követelményeinek. Ha a természetjogász azt vallaná, hogy az igazságtalan törvény nem törvény, állítja, akkor valójában lehetetlen volna a jogról realiztikus elméletet adni. Szerinte a jognak akkor is tulajdoníthatunk erkölcsi értéket, ha erkölcsileg nem feddhetetlen, mégpedig amiatt, hogy az a sajátos mód, ahogyan a koordinációs problémákat kezeli, még részben

1. A bekezdésbe [ildikoberci]

2. 2x egymás alatt [ildikoberci]

³⁸ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 270–276. o.

³⁹ Uo. 276–277. o.

⁴⁰ FINNIS, John: *Law as Coordination*. In FINNIS: *Philosophy of Law*. 71. o.

igazságtalan szabályok mellett is jó a társadalom számára – még így is alkalmas bizonyos alapvető javak előmozdítására. Bizonyos mennyiségű erkölcsileg megkérdőjelezhető szabályt még tolerál a jogrendszer, azonban ha már egyáltalán nem szolgálja a jót, értelmét veszti: ezekben az esetekben jogról már nem beszélhetünk.⁴¹

Finnis saját magát az analitikus jogelméletet művelő közösség tagjának tekinti,⁴² ugyanakkor neves kollégáinak többségével (például Harttal vagy Dworkinnal) ellentétben nem vett részt aktívan a nézeteit kritizálókkal való diskurzusban, ehelyett inkább a hozzá hasonló felfogású Germain Grisezzel és Joseph Boyle-lal együtt saját elméletrendszerük elmélyítésén⁴³ és kiterjesztésén⁴⁴ dolgozott. Ezzel párhuzamosan Finnis – a hagyományos katolikus álláspontnak megfelelő morálfilozófiai meggyőződését hangoztatva – mindvégig a frontvonalban küzdött az angol–amerikai értelmiségi-ideológiai kultúrharcban,⁴⁵ amely a filozófiai diskurzus hanyagolásán kívül nagymértékben hozzájárult elszigetelődéséhez, és így ahhoz is, hogy munkásságának hatása igencsak korlátozott maradt. Jellemző, hogy Finnis elméletének védelmében egy követője, Robert P. George hatékonyabban lépett fel,⁴⁶ mint ő maga. Ez okból kifolyólag nem állítható, hogy sikerrel védte meg a már a kezdetektől a kritikák kereszttüzeiben álló neoklasszikus természetjogtanát, noha megítélésem szerint számos ellenvetéssel szemben rendelkezésére állnak a megfelelő érvek.

A hagyományos tomista természetjog képviselői, mint például Henry Veatch,⁴⁷ Ralph MacInerney⁴⁸ vagy Russell Hittinger⁴⁹ Finnis elméletének metafizikai vonatkozásait támadták, így többek között nehezményezték a merev *van-legyen* elválasztást vagy az emberi természetből levezetett alaptételek hiányát, ezeket azonban a naturalista hibára utaló érvelésre⁵⁰ való hivatkozással, illetve az emberi természet

⁴¹ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 354–366. o.

⁴² Uo. vi. o.

⁴³ GRISEZ, Germain – BOYLE, Joseph – FINNIS, John: Gyakorlati elvek, erkölcsi igazságok és végső célok.

⁴⁴ Lásd GRISEZ, Germain – BOYLE, Joseph – FINNIS, John: *Nuclear Deterrence, Morality and Realism*. Oxford, 1987.

⁴⁵ Lásd például FINNIS, John: Personal Integrity, Sexual Morality and Responsible Parenthood. *Anthropos*, 1. (1985) 43–55. o.; FINNIS, John: Law, Morality and „Sexual Orientation”. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, 9. (1994) 11–39. o.; FINNIS, John: „Shameless Acts” in Colorado: Abuse of Scholarship in Constitutional Cases. *Academic Questions*, 7. (1994) 4. sz., 10–41. o.; FINNIS, John: Secularism, the Root of the Culture of Death. In GORMALLY, Luke (szerk.): *Culture of Life–Culture of Death*. London, 2002.

⁴⁶ Lásd GEORGE, Robert P. (szerk.): *Natural Law Theory: Contemporary Essays*. Oxford, 1992; GEORGE, Robert P.: *In Defense of Natural Law*. Oxford, 1999.

⁴⁷ Például VEATCH, Henry – RAUTENBERG, Joseph: Does the Grisez-Finnis-Boyle Moral Philosophy Rest on a Mistake? *Review of Metaphysics*, 44. (1991) 4. sz., 807–830. o.

⁴⁸ Például MACINERNEY, Ralph: The Principles of Natural Law. *American Journal of Jurisprudence*, 25. (1980) 1. o.

⁴⁹ Például HITTINGER, Russell: A Critique of the New Natural Law Theory. *Notre Dame*, III., 1987.

⁵⁰ Lásd 20. lábjegyzet.

1. Constitutional

Con-stitutional

[borsosagnes]

2. P.:

előző sorba [pordanyk]

3. Theory.Notre

a pont után szóköz kell

[ildikoberci]

és az erkölcsi kötelezettségek közötti összefüggésre való rámutatással⁵¹ megfelelően ki lehet védeni.

A kritikák egy másik csoportja Finnis morálfilozófiája ellen irányul. Egyes vélemények szerint Finnis elmélete amiatt, hogy az alapvető javakat szűk körre korlátozza, nem kompatibilis a legtöbb nyugati társadalomra jellemző pluralizmussal. Amint azt már egy korábbi írásomban kifejtettem,⁵² ez az ellenvetés csak részben jogos: a kései finnisi tanokkal szemben⁵³ az elmélet a *Natural Law and Natural Rights*-ban kifejtett formájában értelmezhető pluralizmuskonform módon. Nigel Simmonds amellet érvel, hogy a lehetséges következmények figyelmen kívül hagyása végső soron a racionális döntéshozatal lehetőségét veszélyezteti,⁵⁴ Finnis azonban nem ennyire szigorú, a konzekvencializmust nem utasítja el teljes mértékben: a cselekedetek lehetséges következményeit csak annyiban tekinti erkölcsileg releváns mércének, amennyiben az a gyakorlati ésszerűség fent ismertetett követelményeinek érvényesülése érdekében szükséges. Simmonds kritikájának ez a része már csak azért sem állja meg a helyét, mert a gyakorlati ésszerűség hatodik és hetedik követelménye betarthatatlan a lehetséges következmények számbavétele nélkül.

Ennél problematikusabb az az ellenvetés, hogy nem lehet egyértelműen elhatárolni közvetlenül az alapvető jó ellen irányuló cselekvést, attól, amely csak közvetve irányul az alapvető jó ellen.⁵⁵ E körben nincs kiforrott, egységes álláspontja a neoklasszikus természetjogtan képviselőinek, amit az is alátámaszt, hogy az irányzat hívei körében nem egységes a halálbüntetés megítélése. Noha Finnis hitet tesz az abszolút (tehát sérthetetlen) emberi jogok mellett,⁵⁶ a halálbüntetést erkölcsileg elfogadhatónak tartja, mivel az igazságosság érvényre juttatásának tekinthető, s nem minősül direkt emberölésnek. Megítélésem szerint ebben a kérdésben Griseznek van igaza, aki szerint bármilyen emberölésre irányuló döntés közvetlenül az élet kioltására irányul, s még ha mindezt erkölcsileg helyeselhető cél érdekében is tennék, az eszköz elfogadhatatlan.⁵⁷

⁵¹ GEORGE, Robert Peter: *Natural Law and Human Nature*. In *GEORGE: Natural Law Theory: Contemporary Essays*. 33. o.

⁵² ZÉTÉNYI András: *Practical Reason and Practical Reasonableness: Raz and Finnis on the Basis of Practical Philosophy*. In CSERNE Péter – KONCZOL Miklós (szerk.): *Legal and Political Theory in the Post-National Age. Selected Papers Presented at the Second Central and Eastern European Forum for Legal, Political and Social Theorists (Budapest, 21–22 May 2010)*. Frankfurt am Main, 2011. 68–76. o.

⁵³ Uo. 70. o.

⁵⁴ SIMMONDS, Nigel E.: *Central Issues in Jurisprudence*. London, 2002². 116–117. o.

⁵⁵ FINNIS: *Natural Law and Natural Rights*. 212–213., 225–226. o.

⁵⁶ Uo. 223–226. o.

⁵⁷ Lásd FINNIS, John: *Fundamentals of Ethics*. Washington, 1983. 130. o.; GEORGE, Robert Peter: *Recent Criticism of Natural Law*. In *GEORGE: In Defense of Natural Law*. 44. o.; ZÉTÉNYI András: *Az emberi jogok helye és jelentősége egyes kortárs természetjogi elméletekben*. *Jogtudományi Közlöny*, 66. (2011) 467–472. o.

Leslie Green⁵⁸ nyomán Bódig Mátyás azt tartja a finnisi elmélet legsúlyosabb hibájának, hogy nem tulajdonít kellő jelentőséget az emberek tényleges értékvalasztásainak, így nem képes megfelelő értelmet adni a demokratikus vitáknak, illetve a demokratikus legitimitáció folyamatának.⁵⁹ Ez Finnis részéről tudatos választás kell, hogy legyen: ha nem így tenne, ezzel fel kellene adnia saját morálfilozófiai meggyőződése legitím, mondhatni ésszerű, megkérdőjelezésének lehetőségét.⁶⁰ Egyetértek azzal, hogy ez a kritika az elmélet különösen gyenge pontjára mutat rá: arra, hogy a gyakorlati ész finnisi felfogása meglehetősen rugalmatlan. Hozzá kell ugyanakkor tennem, hogy meggyőződésem szerint a finnisi gyakorlati filozófia korai változata kompatibilissé tehető a demokratikus viták során megerősítést nyert értékvalasztásokból eredő követelményekkel.⁶¹

Finnis elméletével szemben megítélésem szerint azok a kritikák a leghatásosabbak, melyek a jog iránti engedelmség megalapozásának hiányosságaira mutatnak rá. Philip Soper meggyőzően érvel amellett, hogy az elmélet nem tud számot adni a jogrendszerek számottevő részéről, pontosabban társadalmi jelenségeknek csak szűk körét kezeli „jogként”, mivel a *Natural Law and Natural Rights*ban kifejtettek alapján csak ott lehet a jognak való engedelmséget megkövetelni, ahol a közhatalom gyakorlása a közös jónak megfelelően történik. A címzettek jóval teljesebb körében alapozná meg a jog iránti engedelmség erkölcsi kötelezettségét, ha Finnis a jóhiszeműen a közös jó előmozdítására törekvő hatalomgyakorlásnak is megfelelő igazolót tulajdonítana.⁶²

III. Moore

Amíg a természetjogi jogelméletek képviselőinek legnagyobb része a „milyen elmélet alkalmas a leginkább a jog valódi természetének megragadására?” kérdésen keresztül jutott el az általa képviselt felfogáshoz, Michael Moore egészen más utat járt be: számára a természetjog képviselője csupán szükségszerű következménye alapfilozófiai, azon belül is elsősorban metafizikai nézeteinek.⁶³ A Moore számára meg-

⁵⁸ GREEN, Leslie: Law, Co-ordination and the Common Good. *Oxford Journal of Legal Studies*, 3. (2000) 299., 308. o.

⁵⁹ BÓDIG: *John Finnis és a jogelmélet*. 25–26. o.

⁶⁰ BÓDIG Mátyás: Two Philosophies of Law. *Jurisprudence*, 3. (2012) 277–297. o.

⁶¹ Lásd 38. lábjegyzet.

⁶² Lásd SOPER, Philip: Legal Theory and the Problem of Definition. *University of Chicago Law Review*, 50. (1983) 1170., 1193. o.

⁶³ Moore filozófiai álláspontját részletesen elemzi Bódig: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 223–237. o.

határozó filozófiai hatások közül kiemelendő Hilary Putnam korai munkássága,⁶⁴ a hozzá és Saul Kripkéhez köthető K-P szemantika,⁶⁵ valamint Gilbert Harman ismeretelmélete (az ún. explanacionizmus),⁶⁶ saját álláspontja azonban Michael Devittéhez áll legközelebb. Moore metafizikai realista, azaz álláspontja szerint a megismerés tárgyai léteznek (egzisztenciális tézis), s létezésük független attól, hogy bárki bármiről bármit is gondol, tehát elmefüggetlen (függetlenségi tézis).⁶⁷

Ezt az elméleti pozíciót általában az érzékszervi tapasztalat tárgyaira, azaz a természetes fajtákra szokták fenntartani, de egyes szerzők, mint például Moore is, továbbmennek, s azt állítják, hogy erkölcsi tényekre is igaz az egzisztenciális és a függetlenségi tézis, azaz erkölcsi (pontosabban: metaetikai) realisták. Az erkölcsi realizmus az erkölcsi objektivizmus egyik változatának tekinthető, mely azon metaetikai elméletek összessége, melyek szerint vannak igazolható erkölcsi tételek.⁶⁸ Az erkölcsi realizmus szerint az erkölcsi tételek, illetve az erkölcsi kérdésekre adott válaszok igazsága az erkölcsi tényeknek való megfeleltethetőségüktől függ.

Moore jogelméletét két központi tézis köré építi. Az erkölcsi realizmus tézise szerint vannak objektív erkölcsi igazságok, míg a relációs tézis szerint egy jogi állítás igazsága legalább részben egy neki megfelelő erkölcsi állítás igazságától függ.⁶⁹ E két téziséből fakad, hogy a joggyakorlat résztvevőinek legalább a gyakorlat bizonyos vonásait erkölcsi realista módon kell megközelíteniük. Ha a gyakorlat résztvevői elutasítanak a fenti tételeket, Moore szerint helyette csak az önkényességet választhatnák. Ez a jogalkalmazással járó nagy felelősség miatt érthetően nem vonzó, így ilyenkor magától értetődő az értékmentességre való törekvés, mely a gyakorlatban azonban nem tartható. Mindennek az lesz a következménye, hogy elméletileg elfogadható megoldáshoz kell folyamodni, értékelkötelezettségre van szükség, melynek legjobb változata Moore felfogása szerint az erkölcsi realizmus. Amennyiben a bírák ennek megfelelően járnak el, minden jogesethez – ideértve a nehéz eseteket is – azzal a tudattal kell hozzáállniuk, hogy van egy helyes jogi megoldás és nekik azt kell megtalálniuk.⁷⁰

⁶⁴ Például PUTNAM, Hilary: *Mind, Language and Reality*. Cambridge, 1975.

⁶⁵ KRIPKE, Saul: *Naming and Necessity*. Oxford, 1980.

⁶⁶ Például HARMAN, Gilbert: *The Inference to the Best Explanation*. *Philosophical Review*, 74. (1965) 88–95. o.; HARMAN, Gilbert: *Thought*. Princeton, 1973.

⁶⁷ MOORE, Michael S.: *Moral Reality Revisited*. *Michigan Law Review*, 90. (1992) 2424., 2433. o.

⁶⁸ BÓDIG: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 227. o.

⁶⁹ MOORE, Michael S.: *A jog mint funkcionális kategória*. In BÓDIG Mátyás – GYÓRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Miskolc, 2004. 245–268., 246–249. o.

⁷⁰ BÓDIG: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 236. o.

Az erkölcsi realizmus értelmezésméleti következményei közül kiemelendő, hogy az elmék és a fizikai világ vonatkozásában is érvényes a realista metafizika, nem lehet a jogalkotó szándékáról pszichológiai koncepciót alkotni, s így nem fogadhatók el a jogalkotói szándék feltárására irányuló konvencionalista konstrukciók. Sőt a jogszabályok által használt egyes fogalmak meghatározásainál sem lehet a vonatkozó értelmező rendelkezéseket alapul venni, hanem a fogalmak „valódi” jelentéséből kell kiindulni. Ha a jogszabály célja a jogalkotói intenciók alapján nem is tárható fel, morális értelmezéssel igen: a jogalkalmazás során azt a funkciót kell keresni, ismeretében azt kell érvényre juttatni, melyet a jogszabály egy igazságos társadalomban betölteni hivatott.⁷¹

Michael Moore jogelméleti törekvéseivel nincs egyedül. Ezt az elméletet veszi alapul saját értelmezésmélete kifejtésénél Heidi M. Hurd, aki *Sovereignty in Silence* című tanulmányában arra vállalkozott, hogy megcáfolja azt a bevett pozitivisták tézist, amely szerint a jogalkotás egy „kommunikatív modell” segítségével ragadható meg. Eszerint a jogalkotó részéről a norma kihirdetése, a jogalkalmazó részéről pedig a jogalkotói intenciók feltárására törekvő jogalkalmazás valósítja meg a kommunikációt. Ezzel szemben Hurd egy olyan modellt dolgozott ki, ahol a megalkotott jogszabályok optimális jogi megoldások empirikus leírásaként funkcionálnak, amelyek megértése egyedül azon erkölcsi tények felfedezésétől függ, amelyek a jogi megoldást optimálissá teszik.⁷²

Amennyiben nem kívánunk elveszni a kortárs metafizikai viták útvesztőiben, Moore elméletével szemben az lesz a – Jeremy Waldron Moore-kritikájára⁷³ épülő – legfontosabb ellenérv, hogy nem képes oly módon megragadni az ítélezést, mely alkalmas volna annak igazolására, illetve képes volna számot adni arról, hogy a bírák fölött autoritással bír az a gyakorlat, melynek részesei, formálói. A Bódig Mátyás által „intézményesnek” nevezett probléma lényege abban áll, hogy „a bírák felhatalmazása nem arra vonatkozik, hogy metafizikai álláspontot érvényesítsenek a társadalommal szemben, hanem arra, hogy tartsanak fenn egy intézményes gyakorlatot, amelynek tartalmát múltbéli politikai döntések specifikálják számukra”.⁷⁴

⁷¹ MOORE, Michael S.: A Natural Law Theory of Interpretation. *Southern California Law Review*, 58. (1985) 277., 397. o.

⁷² HURD, Heidi M.: Sovereignty in Silence. *Yale Law Journal*, 99. (1990) 945., 950-951., 990-1028. o.

⁷³ WALDRON, Jeremy: The Irrelevance of Moral Objectivity. In GEORGE: *Natural Law Theory: Contemporary Essays*. 158-187. o.

⁷⁴ BÓDIG: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 264. o.

1. ce
előző sorba [pordanykj]

2. –
előző sorba [ildikoberci]

IV. A neofulleriánus természetjog

A Finnis előtti angolszász természetjog vitathatatlanul legjelentősebb szerzője Lon L. Fuller volt, akinek a jogelméletre gyakorolt hatása azonban korlátozott maradt, elsősorban amiatt, hogy a híres Harttal folytatott vitából⁷⁵ a szakmai közvélemény szemében egyértelműen Hart került ki győztesen, és ez jelentős mértékben hozzájárult a pozitívizmus térnyeréséhez. Hart után a módszertani pozitívizmus egyre inkább defenzívába szorult,⁷⁶ így megnőtt a Fuller által a harti pozitívizmussal szemben megfogalmazott ellenvetések jelentősége. Nigel Simmonds volt az első, aki ez utóbbiakból kiindulva átfogó neofulleriánus elméletet dolgozott ki, míg Kristen Rundle rendkívül aprólékos Fuller-elemzése rámutatott, hogy a pozitívizmus hogyan torzította és szűkítette az analitikus jogfilozófia keretében vizsgált témaköröket.

1. Simmonds

Nigel Simmonds legújabb monográfiájában⁷⁷ a jog kettős természetét kívánja átfogó elméletben megragadni: azt, hogy a jog egyszerre létező társadalmi gyakorlat és erkölcsi fogalom, melyet a joguralom követelményei testesítenek meg. Joguralom alatt a Fuller által meghatározott kritériumokat érti: akkor beszélhetünk létező jogrendszeréről, ha (1) vannak szabályok; (2) ezeket kihirdetik; (3) a jövőre vonatkozó hatályúak; (4) érthetőek; (5) egymásnak és önmaguknak nem mondanak ellent; (6) betarthatóak; (7) nem változnak állandóan és (8) a hivatalos személyek cselekvése megfelel a deklarált szabályoknak.⁷⁸ Simmonds tudatosan arra törekszik, hogy a jogbölcselet régi hagyományaihoz (például Kanthoz)⁷⁹ nyúljon vissza, elutasítva azt az álláspontot, amely szerint a jog természetének „analizálása” elválasztható erkölcsi felfogásunktól.⁸⁰

Simmonds leszögezi, hogy a jogot nem lehet pusztán a jogalkotók és jogalkalmazók gyakorlataként jellemezni, hiszen a gyakorlat résztvevőinek jogfelfogása

⁷⁵ Lásd HART, Herbert Lyonel Adolphus: Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71. (1958) 593. o.; FULLER, Lon Luvois: Positivism and Fidelity to Law – A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*, 71. (1958) 630. o.

⁷⁶ BÓDIG: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia*. 53–200. o.; BÓDIG: *Two Philosophies of Law*. 284. o.

⁷⁷ SIMMONDS, Nigel E.: *Law as a Moral Idea*. Oxford, 2007.

⁷⁸ Lásd FULLER: *The Morality of Law*. 39. o.; SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. 64–65. o.

⁷⁹ SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. 13–14., 45. o.

⁸⁰ Uo. 4. o.

1. :The
a kettőspont után szóköz
kell [ildikoberci]

fontos szerepet kap a gyakorlat keretein belül. Jól jellemzi ezt a jogalkotók hozzáállása: nem követelést fogalmaznak meg, s nem fenyegetnek, hanem azt állítják, hogy jogot alkotnak, valami olyat, amelyet határozottan különbözőnek tartanak például az utasításoktól. Arra, amit a jogalkotók ekként alkottak, a bírák és az állampolgárok, mint címzettek, jogként, tehát jogosultságot és kötelezettséget teremtőként tekintenek.⁸¹

Simmonds szerint félrevezető az az elképélés, amely szerint a jog, mint társadalmi intézmény természetére vonatkozó vizsgálódásokat el kell határolni azoktól a gyakorlati kérdésektől, amelyek ezen intézmény működtetése és fenntartása során merülnek fel. A jogra vonatkozó filozófiai reflexió nem szabadon választható lehetőség, ugyanis időről időre felmerülnek olyan jogkérdések, amelyeket nem lehet eldönteni a jog természetére vonatkozó határozott állásfoglalás nélkül, például amikor egy jogintézményt olyan esetre kell alkalmazni, amely számottevően különbözik attól, amelyre addig alkalmazták.⁸²

A jogot – szemben a pozitivistákkal – „archetípus”- és nem „osztály”-jellegű fogalomként definiálja. Az előbbire jó példa az euklideszi háromszög, mely a maga tökéletességében csak elméletben létezik, s az összes lehetséges esete, legyen szó akár egy kézzel skiccelt, akár egy műszaki rajzon található „pontosabb” háromszögről, csak közelíteni tud a fogalomhoz. Ezzel szemben az „osztály”-jellegű fogalmak tekintetében ahhoz, hogy valami a fogalom esetének számítson, az összes fogalmi elemnek teljes egészében meg kell felelnie. Osztályfogalom az „aggregény”, hiszen csak és kizárólag az tekinthető aggregénynek, aki nőtlen férfi.⁸³

Ahhoz, hogy bebizonyítsa, hogy a jog és erkölcs között szükségszerű fogalmi kapcsolat van, s a joguralom lesz a jog moralitásának mércéje, többek között arra van szüksége, hogy rámutasson, tarthatatlan az a pozitivista tézis, hogy a joguralom „erkölcsileg semleges”, nem tekinthető erkölcsi ideálnak, azaz az ennek megfelelően működő jogrendszer egyaránt állhat egy gonosz, s egy erkölcsileg igazolható rezsim szolgálatában. Ezt a bizonyítást Simmonds a Matthew Kramerrel e témáról folytatott, a Hart–Fuller-vitával bizonyos tematikai átfedést mutató, de véleményem szerinti ezúttal a neofullerianus álláspont győzelmével végződő hosszú vita⁸⁴ során végezte el.

⁸¹ Uo. 10. o.

⁸² Uo. 23–25. o.

⁸³ Uo. 52–53. o.

⁸⁴ A vita főbb dokumentumai a következők: KRAMER, Matthew H.: *In Defense of Legal Positivism: Law without Trimmings*. Oxford, 1999. ch. 2.; KRAMER, Matthew H.: *On the Moral Status of the Rule of Law*. *Cambridge Law Journal*, 63. (2004) 65–97. o.; SIMMONDS, Nigel E.: *Straightforwardly False: The Collapse of Kramer's Positivism*. *Cambridge Law Journal*, 63. (2004) 98–131. o.; SIMMONDS, Nigel E.: *Law as a Moral Idea*.

1. 81
indexszám előtt ne legyen
szóköz [pordanyk]

Simmonds szerint a gonosz rezsimeknek kifejezetten érdekében áll olyan cselekedetek szankcionálása (is), melyek nem ütköznek kihirdetett szabályokba, mivel ez hatékony módja lehet hatalmuk megtartásának és az ellenségeikkel szembeni fellépésnek. Ha az alávetettek okkal tarthatnak szankciótól minden olyan cselekedet kapcsán, mely akadályozhatja a rezsimek céljai elérésében, az ellenállás ismert formáitól éppúgy eltántorít, mint új ellenállási formák kidolgozásától. Az elnyomó rendszereknek az is sajátja, hogy arra törekszenek, hogy a társadalmi kapcsolatokat úgy strukturálják, hogy megnehezítsék azt, hogy a (potenciális) ellenzékiek egymásra találjanak. Ezt a célt a joguralom követelményeinek megfelelő jogrendszer nem képes megfelelően előmozdítani, mert az ellenzékiség kifejezésére alkalmas kulturális formák olyannyira sokszínűek, szerteágazóak lehetnek, hogy a jog ezt nem képes megfelelően lekövetni. Ugyanezt a célt szolgálja az is, hogy az erőszakkal való fenyegetés révén mindenki erősen érdekelt lesz a rendszer iránti hűség demonstrálásában. Azzal, hogy egy gonosz rezsimek a joguralom követelményeihez tartja magát, mindenképp lemond arról, hogy hatékonyan lépjen fel az ellenzékkel szemben, mivel e kritériumok teljesülése esetén előre láthatóak a rendszer számára rendelkezésre álló cselekvési módok, melyek szükségszerűen teret engednek az ellenszegülés bizonyos formáinak. Egy elnyomó rendszernek tehát nem áll érdekében lemondani a jögon kívüli erőszak lehetséges formáiról.⁸⁵

A joguralom nem lehet erkölcsileg semleges, mivel érvényesülése a szabadság előmozdításával jár. Simmonds szabadságfogalma kétdimenziós: egyik dimenziója a választási lehetőségek körét, másik dimenziója azt hivatott megragadni, hogy a választási lehetőségek köre mennyiben függ mások akaratától. Egy rabszolga eszerint sohasem lehet szabad, még akkor sem, ha ténylegesen nagyobb körben dönthet külső beavatkozástól mentesen, mint egy ténylegesen szabadnak tekintett személy.

A Fuller-féle joguralom-követelmények érvényesülése mellett is elképzelhető, hogy egy polgárt nagyon sok (jogi) kötelezettség terheljen, melyek betartása külön-külön is nagy terhet jelent, s így alig marad választási lehetősége. Amennyiben valóban joguralomról beszélhetünk, a kötelezettségek korlátozottak lesznek, s ezek a korlátok nem fognak más személy akaratától függeni. Ugyanezt azonban egy rabszolgáról nem lehet elmondani: bármekkora pillanatnyi mozgásteret is legyen, ez ura akaratától függ. Ha a rabszolga bizonyos jogvédelemre, például a tulajdonosi

⁸⁵ University of Toronto Law Journal, 55. (2005) 61–92. o.; SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. ch. 3.; KRAMER, Matthew H.: Once More into the Fray: Challenges for Legal Positivism. *University of Toronto Law Journal*, 58. (2008) 1–38. o.; SIMMONDS, Nigel E.: Freedom, Law and Naked Violence: A Reply to Kramer. *University of Toronto Law Journal*, 59. (2008) 381–404. o.

⁸⁵ SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. 85–88. o.

1. akaratától függ. Ha a rabszolga...
laza sor [ildikoberci]

2. köv. sorba
[borsosagnes]

erőszaktól való védelemre lenne jogosult, e tekintetben – még ha rendkívül korlátozott körben is – a jog uralma alatt állónak, tehát szabadnak tekinthető.⁸⁶

Ahogy a legtöbb jogfilozófus számára, Simmonds számára is központi probléma a jog normativitása. E tekintetben számára a kiindulópontot Hart jelenti, aki az elismerési szabály fogalmán⁸⁷ keresztül anélkül tudta megragadni a jog normatív karakterét, hogy azt a normativitás más ismert formáira, például az erkölcs vagy a racionális megfontoltság (*prudence*) normativitására redukálta volna. Hart elmélete azonban nem állja meg a helyét, mivel nem képes magyarázni két olyan jogra vonatkozó megállapítást, mely általánosan elfogadottnak tekinthető. Az egyik megállapítás szerint (1) a bírósági határozatok a peres feleknek és más polgároknak címzettek, s a döntés igazolását hivatottak megmagyarázni. A másik megállapítás (2) értelmében ebben az igazolásban az a tény, hogy bizonyos szabályok jogszabályoknak (*laws*) minősülnek, kitüntetett szerepet játszik. (Ha egy perben az alperest kártérítésre kötelezik, ezt azért teszik, mert megállapították, hogy az alperes jogszabályokat, s nem a bíró által ilyen-olyan okból elfogadott szabályokat sértett meg.) Az ítékezésben tehát kitüntetett szerepet játszik a jogi érvényesség. Hartnál a jogi érvényesség azonos az elismerési szabálynak való megfeleléssel. Ez Simmonds szerint problematikus, mivel így az elismerési szabálynak csak a létére és erkölcsösségére lehet érvényesen rákérdezni, jogi érvényességére nem. Szerinte ez utóbbi kérdést is fel lehet, s fel is kell tenni, legalábbis szabályrendszerek egészének vonatkozásában.

Minden további nélkül elképzelhetők olyan szabályrendszerek, melyek egy elismerési szabályból eredeztethetők, mégsem tekinthetjük őket jogrendszereknek. Ha egy elismerési szabály a hatóságoknak az erőszak széles körű diszkrecionális alkalmazására ad felhatalmazást, vagy olyan szabályrendszer jön létre, ahol minden szabály titkos vagy visszamenőleges hatályú, nem beszélhetünk jogrendszerről. Ezekben a rendszerekben az emberek nem szabályokra, hanem a hatósági szankció-alkalmazásra vonatkozó jóslatokra tekintettel cselekednének. Ebből – Simmonds szerint – az következik, hogy az elismerési szabálynak való megfelelés önmagában nem lehet a jogi érvényesség elégséges mércéje, hiszen olyan szabályok is megfelelhetnek az adott rendszer elismerési szabályának, melyek nem jogszabályok, noha amint arra a (2) állítás rámutatott, a szabályok jogszabályi státusa kitüntetett szerepet játszik a bírósági határozatok igazolásában. Ez a státus nemcsak az elismerési szabálynak való megfeleléstől függ, hanem attól is, hogy a szabályrendszer maga közelít-e egy absztrakt jogfogalomhoz, mondhatni az ideális joghoz (*idea of law*).⁸⁸

⁸⁶ Uo. 99–101. o.

⁸⁷ HART: *A jog fogalma*. 115–120. o.

⁸⁸ SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. 123–130. o.

A fentiek alapján is látható, hogy Hart minden áron a jogelméleti kérdések leíró megközelítésére törekedett, ez azonban épp amiatt, hogy nem tudott mit kezdeni a jog reflexivitásával, eleve kudarcra volt ítélve. Megjegyzendő, hogy abból, hogy egy elmélet természetjogi, nem következik, hogy megfelelően veszi számba a jog reflexivitását. Éppen Finnis elmélete az, amelyiknek komoly hibája, hogy a gyakorlati ész és a jog viszonyát egyirányú folyamatként tételezi, mely szerint a gyakorlati ész ad értelmet a jognak, ugyanakkor a teória határozottan elzárkózik attól, hogy a joggal kapcsolatos tapasztalatok befolyással lehessenek arra, hogy mi számít ésszerűnek. Finnis szerint sem a joggyakorlat, sem a jogelméleti gondolkodás nem lehet sem a moralitásra, sem a gyakorlati észre vonatkozó tudás forrása.⁸⁹

A simmondsi jogfogalomnak része az univerzalitás és a szükségszerűség, ez utóbbi pedig megköveteli a kikényszeríthetőséget: ennek hiányában a jogosult nem bízhatna abban, hogy a kötelezett eleget tesz kötelezettségének. Kikényszeríthetőség hiányában a jog nem tudná a benne rejlő értéket, a szabadságot megvalósítani.⁹⁰

A fentiek tükrében a joguralom fulleri kritériumai kiegészítésre, pontosításra szorulnak. Kiegészítésre, mert ahhoz, hogy érvényesüljön a szabadság, a jogot ki is kell kényszeríteni, így a joguralom követelményei sorába a jog érvényesülését, kikényszerítettségét is fel kell venni. Pontosításra, mert olyan gyakorlatokat, tapasztalatokat is jognak tekintünk, melyek bajosan feleltethetők meg a joguralom összes követelményének. A *common law* esetében például nem valósul meg a közzétettség, hiszen a szabály (legalábbis pontosítása, adott esetkörüre való alkalmazása) először a bírósági határozatban jelenik meg. Simmonds számára inkább a jog megismerhetősége, „tudhatósága” (*to be knowable*) tekinthető a joguralom kritériumának, azonban ez nem azonosítható azzal, hogy a jogszabály alkalmazása előtt közzétételre kell, hogy kerüljön. Számos esetben előfordul, hogy a jog konkrét tartalmát, az adott jogeset helyes megoldását biztossággal meg tudjuk állapítani, de csak az után, hogy szembesültünk a konkrét esettel.⁹¹

Az elmélet szerint a jog a joguralom eszméjéhez mint ideálhoz való közelség tükrében ítéltető meg. Magát a közelítést a – jogelméletekben méltatlanul elhanyagolt – jogdogmatika végzi, melyet az a törekvés jellemez, hogy egy adott jogterület minden egyes szabályát megpróbálja elhelyezni egy koherens rendszerben. A jogdogmatika keretében tett állítások Simmonds szerint épp azért lesznek jogi állítások, mert minden egyes jogszabályra vonatkozó tudásunkat a jog archetípusához közelítik.⁹²

⁸⁹ BÓDIG: *Two Philosophies of Law*. 291. o.

⁹⁰ SIMMONDS: *Law as a Moral Idea*. 142–143. o.

⁹¹ Uo. 160–163. o.

⁹² Uo. 164–168. o.

A kritikák közül kiemelendő Timothy Endicotté, aki szerint a simmondsi elmélet nem képes megfelelően megragadni az ítélkezést, mivel a bírák tevékenység nem igazolható az elvont, ideális jogra való hivatkozással. Eljárásuk és döntéseik igazolása egyedül a megfelelő autoritással rendelkező jogalkotótól származó jogforrás lehet. Endicott szerint az önkényes jogalkalmazás lehetősége csak a jogalkotó által megszabott konkrét keretekkel tartható kordában, a Simmonds-féle jogkoncepció elvontsága okán erre nem alkalmas.⁹³ Simmonds – véleményem szerint helyesen – ezzel szemben mellett érvel, hogy a jogalkalmazás során nem lehet feltétel nélkül az elismerési szabálynak megfelelő jogra támaszkodni, mivel az elismerési szabály csak abban az esetben tesz szabályokat jogszabályokká, ha ő maga egy jogrendszer elismerési szabálya, így a jogalkalmazó nem kerülheti el a jogszabályokon túlmutató reflexiót. Az egyszerű esetek megoldhatók pusztán a tételes jogra támaszkodva, a problematikus esetekben azonban mindenképpen a jog mélyebb értelmét kell keresni.⁹⁴

Az elmélet annyiban hiányos, hogy hiányzik a jog és a demokrácia közötti kapcsolat kimunkálása, ugyanakkor Simmonds a *Law as a Moral Ideal* feldolgozó oxfordi műhelyvita hozzászólásaira reflektáló tanulmányában jelezte, hogy minderre a joguralom és az állam kapcsolatának feltárása keretében kíván sort keríteni, és előrebocsátotta, hogy a demokrácia kiterjeszti és elmélyíti a joguralom által megvalósított értékeket.⁹⁵

2. Rundle

Kristen Ann Rundle később könyv formájában⁹⁶ is megjelent doktori disszertációjában⁹⁷ arra vállalkozott, hogy egyfelől bemutassa, hogy az a tény, hogy Fuller mindvégig nagyon nagy jelentőséget tulajdonított annak a módnak, ahogyan a jogi forma (*form of law*) megtestesíti a jogalany iránti tiszteletet, olyan koherenciát teremt jogfilozófiájában, melyet eddig nem ismertek el megfelelően, másfelől, hogy rámutasson, hogy ha megértjük, hogy a fulleri elmélet középpontjában a jogi forma és a cse-

⁹³ ENDICOTT, Timothy: *Morality and the Making of Law: Four Questions*. *Jurisprudence*, 1. (2010) 2. sz., 267., 273–275. o.

⁹⁴ SIMMONDS, Nigel E.: *Reply: The Nature and Virtue of Law*. *Jurisprudence*, 1. (2010) 2. sz., 277., 287. o.

⁹⁵ Uo. 293. o.

⁹⁶ RUNDLE, Kristen Ann: *Forms Liberate: Reclaiming the Legal Philosophy of Lon L. Fuller*. Oxford, 2012.

⁹⁷ Lásd RUNDLE, Kristen Ann: „*Forms Liberate*”. *Reclaiming the Legal Philosophy of Lon L. Fuller*. 2009. (https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/19224/6/Rundle_Kristen_A_200911_SJD_thesis.pdf). A továbbiakban a könnyebben hozzáférhető doktori disszertációra hivatkozom.

lekvőség (*agency*) közötti kapcsolat áll, az is érthetővé válik, hogy miért kell a jogot megkülönböztetni a társadalomirányítás más módjaitól, s hogy miben áll a jog sajátos erkölcsisége.⁹⁸

Jogi forma alatt a jog formális jellegzetességeit kell érteni. Amennyiben a jogot olyan vállalkozásnak tekintjük, mely általános szabályok révén kíván kormányozni, amit a jogalkotónak a jogalannyal való sajátos kommunikációja tesz lehetővé, akkor a jog formális jellegzetességei testesítik meg a jognak azt a képességét, hogy e sajátos módon szóljon alanyaihoz, s így előmozdítsa az általános szabályok általi kormányzást. A cselekvőség Fuller számára a szándékos cselekvésre való képességet jelenti. Ezt saját társadalmunk struktúrái határozzák meg, akár pozitív, akár negatív módon. Fuller szerint egyedül a jogrend az a társadalmi intézmény, mely formális jellegzetességei miatt hatékonyan képes a cselekvőség biztosítására.⁹⁹

Fuller, noha nem tiltakozott az ellen, hogy elméletét természetjoginak nevezzék, maga csak egyfajta minimalista természetjogtan mellett kötelezte el magát. Hitet tett amellett, hogy vannak a jognak olyan „természeti törvényei”, melyek erkölcsi dimenziót biztosítanak neki, ezen túlmenően ugyanakkor nem ismerte el, hogy volnának olyan változásnak ki nem tett kritériumok, melyek meghatároznák, hogy mitől lesz a jog „jog”, s tagadta, hogy a természetjog a pozitív jog fölé helyezné magát, s figyelmen kívül hagyandónak tekintene minden olyan rendelkezést, mely megsérti előírásait. Szerinte vannak a természetjogi hagyománynak megőrzendő elemei, így például azok a törekvések, melyek a közösségi létben értelmes életet lehetővé tevő társadalmi rend alapelveinek feltárására irányulnak.¹⁰⁰

Rundle a jogi formára és a cselekvőségre vonatkozó fulleri álláspont alakulását a Hart–Fuller-vita,¹⁰¹ a *Morality of Law* című monográfia, illetve ennek második kiadásához fűzött utószó elemzésén keresztül mutatja be. A Hart–Fuller-vitában jelenik meg először az a gondolat, hogy vannak a jognak olyan formai jellegzetességei, melyek ellene hatnak a jog erkölcstelen célra való igénybevételének. Noha ellenfelei azt próbálták bizonyítani, hogy a jog hatékony eszköz, akár erkölcsös, akár erkölcstelen célt kívánunk elérni vele, a náci jog elemzése kapcsán Fuller épp ellenkező következtetésre jut: a náci jog a jognak csak patológikus megnyilvánulása lehet, mivel a jogalanyokat zavaros, inkoherens, önkényes helyzetbe hozza.¹⁰²

A *Morality of Law*ban, Fuller fő művében, a jogi forma és a jogalany cselekvősége közötti összefüggés már kidolgozottabb formában jelenik meg. Rundle rámutat,

⁹⁸ Uő. 1. o.

⁹⁹ Uő. 4–6. o.

¹⁰⁰ Uő. 25–28. o.

¹⁰¹ 74. lábjegyzet.

¹⁰² Lásd RUNDLE: „Forms Liberate”. 62. o.

hogy Fuller szerint a jogalkotó csak akkor tudja biztosítani a jognak való engedelmességet, ha egyoldalúságot nélkülöző, kölcsönös viszonyba lép a jogalannyal (*relationship of reciprocity*). A jogalanytól a jogalkotó csak akkor várhatja el a jognak való engedelmességet, ha egyúttal biztosítja arról, hogy a jogszabályok lesznek azok a szabályok, melyeket cselekvésére alkalmazni fog.¹⁰³ Amennyiben a jogalkotó a joguralom korábban ismertetett követelményeinek megfelelő formában alkot jogot, egyúttal az emberi méltóság iránti tiszteletéről is bizonyosságot tesz, mivel a jog jogalanyként felelősen cselekvő személyt tételez, aki képes megérteni és követni a szabályokat, s megsértésük esetén felelősségre vonható. Amennyiben nem teljesülnek a jog formai követelményei, vagy a jogalanyra nem felelős cselekvőként tekintenek, a szabályok által megvalósított kormányzás elveszíti jogi jellegét. A jogi formának való megfelelés tehát önmagában erkölcsi érték, hovatovább a jog konstitutív eleme.¹⁰⁴ Rundle szerint Fuller egyenesen azt állítja, hogy a jogalany cselekvőségét tiszteletben tartó kormányzás csak jog által valósítható meg, ugyanakkor akármilyen megfontolásból essen rá a választás, a jog szükségessé teszi a jogalanyok cselekvőségének tiszteletben tartását.¹⁰⁵

A *Morality of Law* második kiadásához fűzött utószóban Fuller a jog moralitásának megismerhetőségére is kitér: szerinte ez mindaddig rejtve marad, ameddig nem fordítunk kellő figyelmet a jogrend léte által teremtett társadalmi valóságra. Rundle szerint a pozitivistákat épp ez utóbbi jellemzi, s ez lehet annak is a magyarázata, hogy a jogalany pozíciója miért játszik oly csekély szerepet a jogról alkotott képükben.¹⁰⁶

A fulleri tanok tükrében a jog belső moralitására leginkább a jog-nem jog határhelyzetek, így például a náci „jog” elemzése világíthat rá. Rundle e körben arra vállalkozott, hogy feltárja, hogy a zsidóknak a holokauszt előkészítésben oly nagy szerepet játszó üldöztetése mennyiben jog által valósult meg, az ellenük irányuló szabályok mennyiben tekinthetők jognak. Amennyiben a jogot semleges, akár a zsidók megsemmisítésének előmozdítására is minden további nélkül alkalmas eszköznek tekintjük, nem tűnik fel, hogy hogyan számolták fel fokról fokra a zsidók cselekvőségét. A túlélők beszámolóai alapján szembetűnő, hogy amikor a teljesen önkényes üldöztetés idején megjelentek a súlyosan diszkriminatív faji törvények, bizonyos megkönnyebbülést éreztek, mivel azt remélték, hogy így legalább némileg előrelátható lesz, hogy mire számíthatnak. Ez a megkönnyebbülés azonban hamar elmúlt, egyfelől a fokozódó jogfosztás, másfelől pedig az egyre bizonytalanabb tartalmú jog, a kont-

1. 2x egymás alatt
[ildikoberci]

¹⁰³ Uo. 73. o.

¹⁰⁴ Uo. 79–80. o.

¹⁰⁵ Uo. 96. o.

¹⁰⁶ Uo. 121–122. o.

rollálatlan diszkréción, s a náci hatóságoknak a jog betűjét (is) egyre inkább figyelmen kívül hagyó gyakorlata miatt. Mire az *Endlösung* részleteit kidolgozták, a zsidók legnagyobb része számára a jog megszűnt létezni. Amikor a náci rezsím szabályai semmibe vették a nem árja címzettek emberi méltóságát és a joguralom követelményeit, a hatalomgyakorlás kizárólag nem jogi útra terelődött.¹⁰⁷

1. Iyai semmibe vették a nem árja...
laza szedés [pordanyk]

V. Összefoglalás

Az angolszász természetjog újabb törekvéseinek tükrében kijelenthető, hogy a természetjogtan sokat tett azért, hogy újra mind szélesebb körben komolyan vett jogelméleti irányzat legyen. Az itt ismertetett elméletek közül Simmonds minimalista természetjoga a legígéretesebb, ugyanakkor megítélésem szerint Finnis elméletében megtalálhatók azok az erőforrások, amelyek révén a legtöbb vele szemben felhozott kritika kivédhetővé válik. Ez utóbbi azonban mindenképp megköveteli a konzervatív katolikus tanok harcias védelmének feladását, ezért az új (neoklasszikus) természetjog hatékony védelme csak Finnis ellenében lehetséges.

Válogatott irodalom

BÓDIG Mátyás: *John Finnis és a jogelmélet. Három előadás.* (<http://www.unimiskolc.hu/~wwwjuris/finnis.pdf>).

BÓDIG Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia.* Miskolc, 2004.

BÓDIG Mátyás: Two Philosophies of Law. *Jurisprudence*, 3. (2012) 277–297. o.

CROWE, Jonathan: Natural Law Beyond Finnis. *Jurisprudence*, 2. (2011) 293., 297–298. o.

DWORKIN, Ronald: *Law's Empire.* Cambridge, 1986.

ENDICOTT, Timothy: Morality and the Making of Law: Four Questions. *Jurisprudence*, 1. (2010) 2. sz., 267–275. o.

FINNIS, John: *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory.* Oxford, 1998.

FINNIS, John: *Fundamentals of Ethics.* Washington, 1983. 130. o.

¹⁰⁷ Lásd Uo. 154–155. o., valamint RUNDLE, Kristen Ann: The Impossibility of an Exterminatory Legality: Law and the Holocaust. *University of Toronto Law Journal*, 59. (2009) 65. o.

- FINNIS, John: A Grand Tour of Legal Theory. In FINNIS, John: *Philosophy of Law. Collected Essays: Volume IV*. Oxford, 2011. 92–156. o.
- FINNIS, John: Law as Coordination. In FINNIS, John: *Philosophy of Law. Collected Essays: Volume IV*. Oxford, 2011. 66–73. o.
- FINNIS, John: Law, Morality and „Sexual Orientation”. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, 9. (1994) 11–39. o.
- FINNIS, John: 'Natural Law'. In FINNIS, John: *Reason in Action. Collected Essays: Volume I*. Oxford, 2011. 199–211. o.
- FINNIS, John: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, 1980.
- FINNIS, John: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, 2011².
- FINNIS, John: Personal Integrity, Sexual Morality and Responsible Parenthood. *Anthropos*, 1. (1985) 43–55. o.
- FINNIS, John: Secularism, the Root of the Culture of Death. In GORMALLY, Luke (szerk.): *Culture of Life–Culture of Death*. London, 2002.
- FINNIS, John: „Shameless Acts” in Colorado: Abuse of Scholarship in Constitutional Cases. *Academic Questions*, 7. (1994) 4. sz., 10–41. o.
- FULLER, Lon Luvois: *The Morality of Law*. Revised Edition. New Haven – London, 1969².
- FULLER, Lon Luvois: Positivism and Fidelity to Law – A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*, 71. (1958) 630–672. o.
- GEORGE, Robert Peter: Recent Criticism of Natural Law. In GEORGE, Robert P.: *In Defense of Natural Law*. Oxford, 1999. 31–82. o.
- GEORGE, Robert Peter: Natural Law and Human Nature. In GEORGE, Robert P. (szerk.): *Natural Law Theory: Contemporary Essays*. Oxford, 1992.
- GREEN, Leslie: Law, Co-ordination and the Common Good. *Oxford Journal of Legal Studies*, 3. (2000) 299–324. o.
- GRISEZ, Germain: *Beyond the New Theism: A Philosophy of Religion*. London, 1975.
- GRISEZ, Germain: The First Principle of Practical Reason. A Commentary on the Summa Theologiae I-II, Question 94, Article 2. 10. *Natural Law Forum*, 10. (2000) 168–201. o.
- GRISEZ, Germain – BOYLE, Joseph – FINNIS, John: Gyakorlati elvek, erkölcsi igazságok és végső célok. In FRIVALDSZKY János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2006. 211–256. o.
- GRISEZ, Germain – BOYLE, Joseph – FINNIS, John: *Nuclear Deterrence, Morality and Realism*. Oxford, 1987.
- HARMAN, Gilbert: The Inference to the Best Explanation. *Philosophical Review*, 74. (1965) 88–95. o.
- HARMAN, Gilbert: *Thought*. Princeton, 1973.

1. Szöveg-
Szöveg- [ildikoberci]

- HART, Herbert Lionel Adolphus: *A jog fogalma*. Budapest, 1995.
- HART, Herbert Lionel Adolphus: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, 1983.
- HART, Herbert Lionel Adolphus: Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71. (1958) 593–629. o.
- HITTINGER, Russell: *A Critique of the New Natural Law Theory*. Illinois, 1987.
- HURD, Heidi M.: Sovereignty in Silence. *Yale Law Journal*, 99. (1990) 945–976. o.
- KRAMER, Matthew H.: *In Defense of Legal Positivism: Law without Trimmings*. Oxford, 1999.
- KRAMER, Matthew H.: Once More into the Fray: Challenges for Legal Positivism. *University of Toronto Law Journal*, 58. (2008) 1–38. o.
- KRAMER, Matthew H.: On the Moral Status of the Rule of Law. *Cambridge Law Journal*, 63. (2004) 65–97. o.
- KRIPKE, Saul: *Naming and Necessity*. Oxford, 1980.
- MACINERNEY, Ralph: The Principles of Natural Law. *American Journal of Jurisprudence*, 25. (1980) 1–15. o.
- MOORE, Michael S.: A jog mint funkcionális kategória. In BÓDIG M. – GYÓRFI T. – SZABÓ M. (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Miskolc, 2004. 245–268. o.
- MOORE, Michael S.: Moral Reality Revisited. *Michigan Law Review*, 90. (1992) 2424–2533. o.
- MOORE, Michael S.: A Natural Law Theory of Interpretation. *Southern California Law Review*, 58. (1985) 277. o.
- PUTNAM, Hilary: *Mind, Language and Reality*. Cambridge, 1975.
- RUNDLE, Kristen Ann: „Forms Liberate”. *Reclaiming the Legal Philosophy of Lon L. Fuller*. 2009. (https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/19224/6/Rundle_Kristen_A_200911_SJD_thesis.pdf).
- RUNDLE, Kristen Ann: *Forms Liberate: Reclaiming the Legal Philosophy of Lon L. Fuller*. Oxford, 2012.
- RUNDLE, Kristen Ann: The Impossibility of an Exterminatory Legality: Law and the Holocaust. *University of Toronto Law Journal*, 59. (2009) 65–125. o.
- SIMMONDS, Nigel E.: *Central Issues in Jurisprudence*. London, 2002².
- SIMMONDS, Nigel E.: Freedom, Law and Naked Violence: A Reply to Kramer. *University of Toronto Law Journal*, 59. (2008) 381–404. o.
- SIMMONDS, Nigel E.: *Law as a Moral Idea*. Oxford, 2007.
- SIMMONDS, Nigel E.: Law as a Moral Idea. *University of Toronto Law Journal*, 55. (2005) 61–92. o.
- SIMMONDS, Nigel E.: Reply: The Nature and Virtue of Law. *Jurisprudence*, 1. (2010) 2. sz., 277–293. o.

- SIMMONDS, Nigel E.: Straightforwardly False: The Collapse of Kramer's Positivism. *Cambridge Law Journal*, 63. (2004) 98–131. o.
- SOPER, Philip: Legal Theory and the Problem of Definition. *University of Chicago Law Review*, 50. (1983) 1170–1200. o.
- VEATCH, Henry – RAUTENBERG, Joseph: Does the Grisez-Finnis-Boyle Moral Philosophy Rest on a Mistake? *Review of Metaphysics*, 44. (1991) 4. sz., 807–830. o.
- WALDRON, Jeremy: The Irrelevance of Moral Objectivity. In GEORGE, Robert P. (szerk.): *Natural Law Theory: Contemporary Essays*. Oxford, 1992. 158–187. o.
- ZÉTÉNYI András: Az emberi jogok helye és jelentősége egyes kortárs természetjogi elméletekben. *Jogtudományi Közöny*, 66. (2011) 467–472. o.
- ZÉTÉNYI András: Practical Reason and Practical Reasonableness: Raz and Finnis on the Basis of Practical Philosophy. In CSERNE Péter – KÖNCZÖL Miklós (szerk.): *Legal and Political Theory in the Post-National Age. Selected Papers Presented at the Second Central and Eastern European Forum for Legal, Political and Social Theorists (Budapest, 21–22 May 2010)*. Frankfurt am Main, 2011. 68–76. o.

1. Soci-al
So-cial [borsosagnes]

A kötet szerzői

FEKETE Balázs

egyetemi docens (PPKE-JÁK¹)
tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

MOLNÁR András

egyetemi tanársegéd (SZTE-ÁJK²)

NAGY Tamás

egyetemi docens (SZTE-ÁJK³)

NAGY Zsolt

egyetemi docens (SZTE-ÁJK⁴)

SZERLETICS Antal

egyetemi adjunktus (NKE)

VINNAI Edina

egyetemi adjunktus (ME-ÁJK⁵)

ZÉTÉNYI András

doktorandusz (PPKE-JÁK⁶)

1. (PPKE-JÁK)

correction (PPKE JÁK)
[ildikoberci]

2. (SZTE-ÁJK)

(SZTE ÁJK) *[ildikoberci]*

3. (SZTE-ÁJK)

(SZTE ÁJK) *[ildikoberci]*

4. (SZTE-ÁJK)

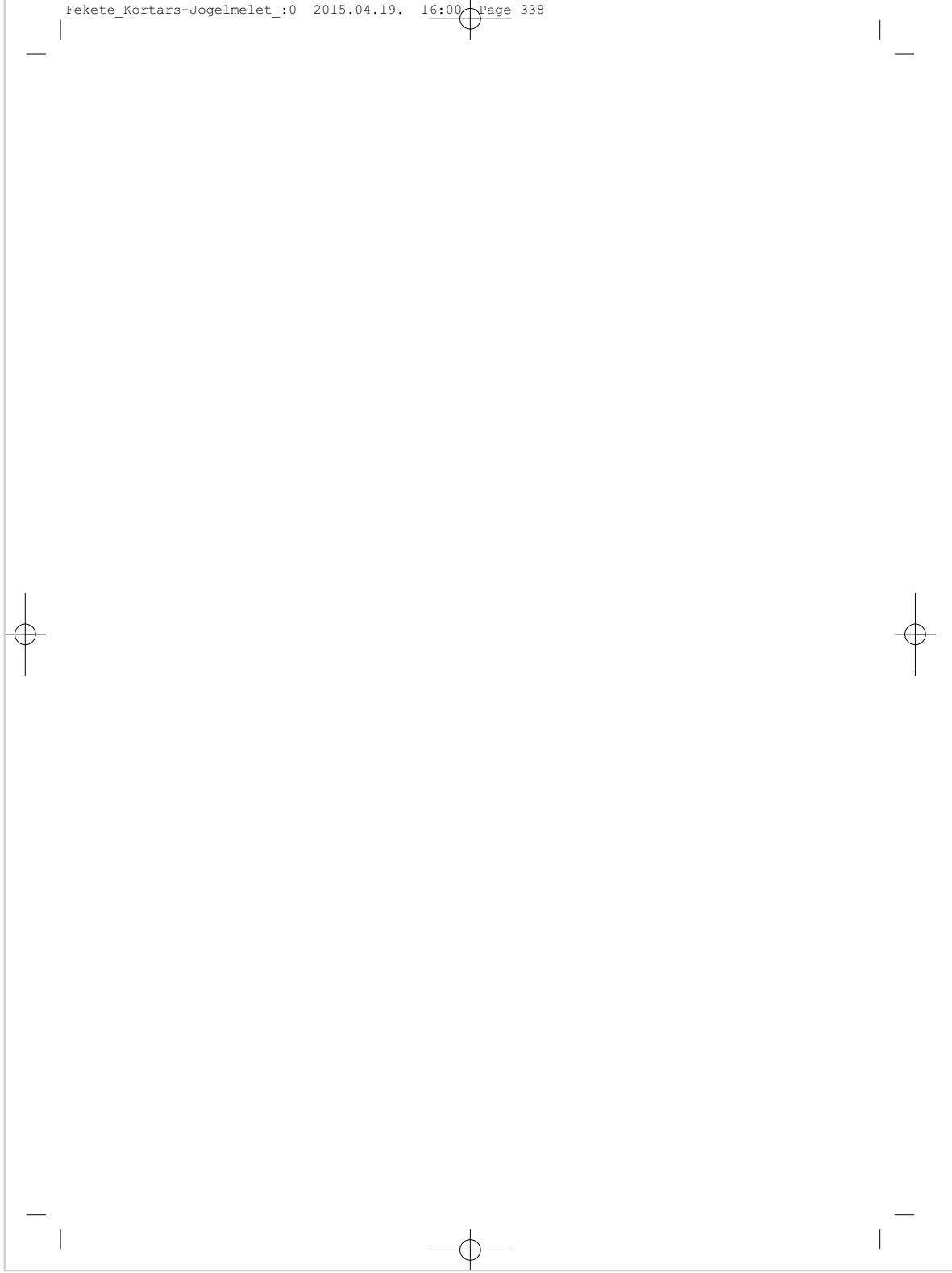
(SZTE ÁJK) *[ildikoberci]*

5. (ME-ÁJK)

(ME ÁJK) *[ildikoberci]*

6. (PPKE-JÁK)

(PPKE JÁK) *[ildikoberci]*

[no notes on this page]

ELTE JOGI KARI KÖNYVSOROZAT

ELTE Jogi Kari Jegyzetek
ISSN 2060 5986

1. DEZSŐ Márta – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányjogi alapok.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 130 o., ISBN 978 963 284 044 4
2. KOVÁCS Árpád: *Közpénzügyek.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 379 o., ISBN 978 963 312 004 0
3. PRINCZINGER Péter: *Sportjog I.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 264 o., ISBN 978 963 312 009 5
4. MARGITÁN Éva (szerk.): *Büntetőjog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 461 o., ISBN 978 963 312 010 1
5. RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 410 o., ISBN 978 963 312 020 0
6. PRINCZINGER Péter (szerk.): *Sportjog II.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 405 o., ISBN 978 963 312 033 0
7. SZEIBERT Orsolya: *Családi jog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 255 o., ISBN 978 963 312 119 1
8. FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 643 o., ISBN 978 963 312 130 6
9. KÉPES György (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban. A hatalommegosztás államszervezete, 1848–1949.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 233 o., ISBN 978 963 312 156 6
10. FERENCZ Jácint – GÖNDÖR Éva – GYULAVÁRI Tamás – KÁRTYÁS Gábor:
Munkajogi alapismeretek.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 213 o., ISBN 978 963 312 159 7
11. GYULAVÁRI Tamás – HŐS Nikolett – KÁRTYÁS Gábor (szerk.): *Munkajogi feladatok és jogesetek.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 185 o., ISBN 978 963 312 174 0
12. HOFFMAN István: *Bevezetés a területfejlesztési jogba.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 138 o., ISBN 978 963 312 193 1
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/hoffman-istvan-bevezetes-a-teruletfejlesztesi-jogba/>

13. FLECK Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 196 o., ISBN 978 963 312 196 2
14. HACK Péter (szerk.): *Büntetőeljárás jog*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 262 o., ISBN 978 963 312 198 6
15. BÖLCS Ágnes: *Italiano giuridico*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 206 o., ISBN 978 963 312 208 2
16. KIRÁLY Miklós (szerk.): UNIDROIT – *Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei 2010*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 121 o., ISBN 978 963 312 213 6
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/unidroit/>
17. KEDVES Imre: *A különleges titkosszolgálati eszközök alkalmazásának története*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 107 o., ISBN 978 963 312 210 5
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/kedves-imre-a-kulonleges-titkos-szolgalati-eszkozok-alkalmazasanak-tortenete/>

ELTE Jogi Kari Tankönyvek

ISSN 2060 6494

1. BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 402 o., ISBN 978 963 284 043 7
2. VARGA István (szerk.): *A polgári nemperes eljárások joga*.
Második, átdolgozott kiadás.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 1093 o., ISBN 978 963 284 152 8
3. KARDOS Gábor – LATTMANN Tamás (szerk.): *Nemzetközi jog*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 494 o., ISBN 978 963 312 022 4
4. MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 448 o., ISBN 978 963 312 030 9
5. KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió gazdasági joga I. A belső piac és a közös kereskedelempolitika*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 290 o., ISBN 978 963 312 032 3
6. SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 387 o., ISBN 978 963 312 072 9
7. GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog*.
Második, átdolgozott kiadás,
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 591 o., ISBN 978 963 312 155 9

1. kiadás.
kiadás, [pordanyk]

8. MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga.*
Nyolcadik, átdolgozott kiadás,
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 557 o., ISBN 978 963 312 131 3
9. BERKE Barna – PAPP Mónika: *Az Európai Unió gazdasági joga II. Az Európai Unió versenyjoga.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 285 o., ISBN 978 963 312 165 8
10. FAZEKAS Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 344 o., ISBN 978 963 312 177 1
11. FAZEKAS Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész I.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 362 o., ISBN 978 963 312 192 4
12. FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet.*
Második, átdolgozott kiadás,
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 677 o., ISBN 978 963 312 206 8

ELTE Jogi Kari Tudomány
ISSN 2060 9361

1. MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 488 o., ISBN 978 963 284 065 9
2. GÁRDOS Péter: *Az engedményezés.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 462 o., ISBN 978 963 284 087 1
3. HOFFMAN István: *Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása. Az elmélet és a gyakorlat tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 395 o., ISBN 978 963 284 088 8
4. FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 353 o., ISBN 978 963 284 104 5
5. GÁBOR HAMZA: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 826 o., ISBN 978 963 284 095 6
6. FLECK Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 237 o., ISBN 978 963 284 127 4
7. ROZSNYAI Krisztina: *Közigazgatási bíráskodás Prokrusztész-ágyban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 281 o., ISBN 978 963 284 129 8

8. NYIKOS Györgyi: *A PPP finanszírozási technika és az EU fejlesztési támogatásai a közcélú beruházások megvalósításában.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 270 o., ISBN 978 963 312 007 1
9. SZABÓ Máté – PÉTERFALVI Attila (szerk.): *Európai ombudsman-intézmények.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 291 o., ISBN 978 963 312 008 8
10. FUGLINSZKY Ádám: *A polgári jogi felelősség útjai vegyes jogrendszerben. Québec, Kanada.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 518 o., ISBN 978 963 312 024 8
11. SOMODY Bernadette: *Az ombudsman típusú jogvédelem.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 158 o., ISBN 978 963 312 031 6
12. NAGY Marianna: *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 214 o., ISBN 978 963 312 029 3
13. Miklós KIRÁLY: *Unity and Diversity: The Cultural Effects of the Law of the European Union.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 304 o., ISBN 978 963 312 045 3
14. MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 595 o., ISBN 978 963 312 054 5
15. ERDEI Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 359 o., ISBN 978 963 312 061 3
16. SZÉKELY László: *A személyiségi jogok hazai elmélete.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 191 o., ISBN 978 963 312 079 8
17. Balázs József GELLÉR: *Legality on Trial. A Theoretical Analysis of the Legality of Substantive Criminal Norms.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 303 o., ISBN 978 963 312 085 9
18. KISFALUDI András (szerk.): *Versenyjogi jogsértések – magánjogi következmények.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 235 o., ISBN 978 963 312 142 9
19. GELLÉR Balázs József: *Legalitás a vádpadon.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 317 o., ISBN 978 963 312 154 2
20. Tamás SZABADOS: *The Transfer of the Company Seat within the European Union.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 253 o., ISBN 978 963 312 144 3
21. BÁNYAI Ferenc – NAGYPÁL Szabolcs (szerk.): *Közvetítés és vitarendezés a jogi és a vallási kultúrákban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. ISBN 978 963 312 202 0

22. GOSZTONYI Gergely: *Alternatív (?) média. A közösségi média jogi szabályozásának vetületei.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 262 o., ISBN 978 963 312 194 8
23. SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 452 o., ISBN 978 963 312 200 6
24. SZEIBERT Orsolya: *A házasság Európában a jogegységesítő törekvések tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 260 o., ISBN 978 963 312 201 3
25. NAVRATIL Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 180 o., ISBN 978 963 312 209 9
26. TÖKEY Balázs: *Az egészségbiztosítási szerződés.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 345 o., ISBN 978 963 312 221 1
27. KOÓSNÉ MOHÁCSI Barbara: *A szabadságelvonás határai.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 317 o., ISBN 978 963 312 220 4
28. FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 341 o., ISBN 978 963 312 ??? ¹

1. ??? ?
??? [ildikoberci]